На насловној страници:
Слободан Селенић

Фотографије предмета изложених на етно изложби народног текстила "Моја мати ћилим тка"... коришћене су као илустративни материјал за Љетопис 2013. Аутор фотографија је Јовица Дробњак.

СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ

МАГАЗИНЪ.

то есть:

СОБРАНІЕ

Разныхъ Сочиненій и Преводовъ,
къ пользѣ и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

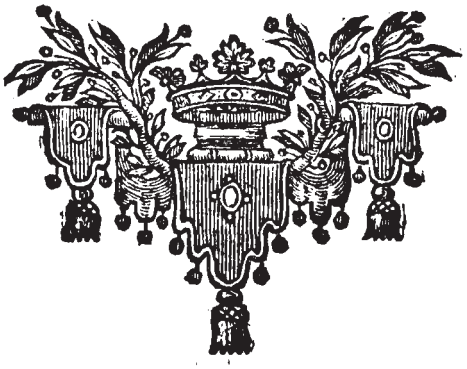

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

ВЪ Типографіи Славено-Греческой благочестивой
Димитрія Ѳеодосіева.

1768.

ЉЕТОПИС

ДВИЈЕ ХИЉАДЕ ТРИНАЕСТЕ

Уредник
Чедомир Вишњић

Српско културно друштво
ПРОСВЈЕТА
ЗАГРЕБ, 2013.

ЉЕТОПИС
СКД "Просвјета"

Загреб, 2013.

Уредништво: **Чедомир Вишњић** (главни уредник)
Никола Вујчић
Љиљана Вукашиновић (секретар редакције)
Драго Кекановић
Петар Лаћевић
Душан Маринковић
Ђорђе Нешић
Драго Роксандић
Боривој Чалић

Дизајн: **Рута**
Унос текста: **Бранка Џамбас**
Коректор: **Јово Чорак**

Издавач: **СКД "Просвјета"**
Бериславићева 10, Загреб

Штампа: **Будућност,** Нови Сад

Издано уз финансијску помоћ
Савјета за националне мањине Републике Хрватске

Садржај

СЈЕЋАЊА

— **Никола Урица:** Српска православна црква у Загребу — 8
— **Никола Урица:** Из прошлости крајишке шуме — 13

ХИСТОРИЈА

— **Милан Радека:** Срби у Хрватској — 22
— **Ирена Смиљанић:** Духовноправна припадност Жумберчана у предмодерним повијесним приказима — 95
— **Мара Шовљаков:** Епископ Мирон Николић и интернирани српски православни свештеници из Срема у манастир Гомирје 1915-1917. — 126

БАНИЈА

— **Милош Кордић:** Мали лексикон *Комоīовина* — 148
— **Љубан Ђурић:** Зашто је расељен и уништен Зрињ — 214
— **Милан Мркаљ:** Сто година ногомета у Глини (1913-2013) — 239
— **Петар Демић:** Село Класнић на Банији – кратак историјат — 261

ХИСТОРИЈА КУЛТУРЕ

— **Бранислав Тодић:** Грађа о иконостасу цркве Светог Георгија у Кобашу — 276
— **Александра Синобад:** Ћирил Метод Ивековић и црква Рођења св. Јована Крститеља у Ивошевцима — 302
— **Мирјана Лесек:** Црква Пресвете Богородице у Негославцима — 318
— **Боривој Чалић:** Орфелинов Славенски словар, загубљен и пронађен — 324
— **Љиљана Бајац:** "Беспуће" – роман заборављеног личанина као незаобилазна степеница у развоју српског модерног романа — 340
— **Видосава Голубовић:** Из преписке између Франца Рихарда Беренса и Љубомира Мицића — 354
— **Срђан Орсић:** Кобни политички брзаци југословенске краљевине у делима Слободана Селенића — 370
— **Љиљана Вукашиновић:** Судбина црквених драгоцјености у току Другог свјетског рата на простору НДХ — 392

ПОЛИТИКА

— **Бранко Чоловић:** Ћирилица за некрофиле — 408
— **Борис Рашета:** Бићанићев парадокс — 417
— **Чедомир Антић:** Разлози нове српске политике према Републици Хрватској — 426

НЕКРОЛОЗИ

— **Чедомир Вишњић:** Како је отишао Дуле — 436
— **Љерка Радојчић:** Татјана Олуић Мусић — 441
— **Душан Иванић:** Вукосава Опачић Лекић — 445

ПРИЛОЗИ

— **Руско Матулић:** Сјећања на Нику Бартуловића — 450
— Хроника друштва 2013 (Приредила Љиљана Вукашиновић) — 454

Сјећања

Никола Урица

Српска православна црква у Загребу

Неће бити много наших православних житеља у Загребу, који се данас још сјећају, како је прије подигнућа садање цркве, наш стари храм Божији изгледао, а биће још много мање оних, који знаду, како смо се данашње наше цркве и опћинске куће довинули.

Да време спомен неутре и да се не заборави, како су наши пређи до опћинске куће и до храма Божјег у Загребу у опће дошли, и како је данашња наша црква подигнута, одлучио сам се ове ретке написати и у "Новом Србобрану" обнародовати.

Стара наша црква била је католичка капелица на гробљу "свете Маргарете" у доњем крају Загреба, где је у оно време било врло мало незнатних и трошних кућица, а много спајинских "мајура". Преко пута од те капелице налазио се "мајур" грофова Ердеди на оном месту, где данас стоји кућа Тирка из Карловца. Уз стару капелицу налазила се из солидног материјала подигнута једнокатна кућа, у којој је после купа куће и капелице, у касније доба становао отпремник (шпедитер) Лаицендорф на горњем спрату, а приземно био је стан нашег пароха. Капелица налазила се дакле у авлији те куће, која се из десне стране, – дакле само из половице садашње наше опћинске зграде састојала. – Ту капелицу и кућу купили су од градскога магистрата као "колатора" ондашње српске породице у Загребу за куповину од 4.000 форината. Тај купопродајни уговор или фагију склопиле су као купци са загребачким магистратом ове српске обитељи: Јован Штова, Прокоп Радованац, Никола и Коста Јанковић, Лука Петровић, Ја-

Никола Урица (1825 (?). – 08. јануар, 1907) службовао је као чиновник градског Магистрата града Загреба. Био је истакнути члан православне црквене опћине и један од иницијатора градње нове цркве Св. Преображења шездесетих година 19. стољећа. Активан је и у животу града, спомиње се као члан *Загребачког друштва човјечности*. Јавља се као сарадник у тадашњој периодици српске заједнице као и аутор књига *Како је постала "унија између Хрватске и Угарске"* и *Бан Левин барун Rauch од Nyéka у правом свјетлу* из 1905. године. Као директан свједок времена о којем пише, у својим текстовима износи бројне детаље и мање познате чињенице о својим савременицима и догађајима у политички бурном периоду друге половине 19. стољећа. Према Умрлици гробља Мирогој покопан је 8. јануара 1907. године у доби од 82 године.

ков Шушњевић, Јован Мировић, Ђоко Војновић, Томо Поповић, Ћиро и Коста Теодоро 3. фебруара 1792. године; ту су купљену капелицу приуредили у православну црквицу, коју је посветили "светом Преображењу".

Код све дарежљивости и код свега пожртвовања није тих наших 10 до 11 обитељи било у стању, уздржавати сталног пароха, за то се само на дане великих празника света литургија служила, и то по изасланику из манастира Лепавина. У ту нашу црквицу ишли смо преко авлије, а улазили смо у њу као у какав подрум преко две степенице. Мали иконостас, две мале певнице и мушкој цркви 8, а у женској 6 столица запремило је цео простор црквице, која је имала и мали кор, на коме су, као харинге стрпане, могле стати само 4 особе.

Ако је црквица и била малена и незнатна, али је зато ипак своме светом звању потпуно одговарала на дику и славу оне шачице људи, који су је издржавали, а уза њу после и свога свештеника, – Ђорђа Николића, – и свога појца Шпиру (несјећам се више за његово презиме), коме у појању на далеко није било премца. Кад је на велике празнике на кору певала солопартије госпођица Мимика, кћерка Анастаса Поповића, а после супруга мајора Стевана пл. Милетића, оца овдашњег бившег позоришног интенданта, а за певницом Шпиро певао ирмосе, није било душе у црквици, која не би Бога хвалила, што јој је дато, да се свога православља може науживати.

Тако смо сретно и спокојно животарили се до године 1860. и 1861., кад је у Загреб дошло више православних обитељи због подигнућа дворског дикастерија у Бечу, и намесничкога већа, септемвирата и банскога стола у Загребу.

Мала наша црквица постаде на једанпут премалена, тако да су – особито приликом великих празника – многи верни морали у авлији слушати литургију и дивно појање, које не хтедоше занемарити.

Морало се дакле помишљати на градњу нове цркве, а помисао та родила се у песничкој глави нашег неумрлог песника, а за онда септемвира Јована Суботића, мога доброга и незаборавнога пријатеља. На Водени понедељак (други дан Ускрса) 1861. пође он са својом добром и милом кћерком – Фемком – (сада жали боже већ покојном супругом Јована Барака из Карловца) на јутрењу, пак пролазећи мимо мога стана падне им на памет, да мене полију, што им је и успјело те сам и ја с њима пошао у цркву. Идући после јутрења кући у Горњи град, рече Јован мени уз пут: "јесте ли чули, – браца Нико – скрајње је време да подигнемо нову цркву, јер је како сте и сами видели, данас било више побожнога света у авлији, него ли у цркви, а тако је било и јучер при литургији, пак ће бити и данас." Али како ће овако сиромашна наша опћина набавити новац за градњу, одгово-

рим му ја, а он ће на то: "па баш о томе треба да се посаветујемо". Па добро, ја ћу вас молити, да дођете к мени на магистрат сутра после подне, камо ћу позвати на договор још некоје наше пријатеље. Другог дана позовем ја на договор: Анастаса Поповића, Христу Станковића, Петра Арешића, Николу Николића, Јанкицу Малина и сина му Наума, Ђоку Гавелу, Нику Крестића, Максу Прицу, Јована пл. Шупликца, Дану Станисављевића, Јована пл. Јурковића, Мољу Балтића итд.

Говор и предлог Јове Суботића о градњи нове цркве буде с одушевљењем примљен, а мени буде наложено да се постарам, да се направи план за цркву и саставе трошковници, и да се што прије сазову у скупштину сви чланови православне опћине у Загребу.

Те предрадње завлачиле су се све до јесени 1861., тако да сам сједницу опћинара могао одредити истом за дан 3./11. 1861. Та се на Магистрату у мојој уредовној соби под председањем Анастаса Поповића, председника наше црквене опћине и одржала, закључивши, да се имају за градњу нове цркве предузети све потребите мере без сваког отезања. Нацрте, прорачуне и трошковнике за грађење цркве саставио је по добивеном налогу, градски мерник Јанко Грахор, али по њему нацртани план буде, – пошто није одговарао православном архитектоничком слогу, – по ц. кр. владином надмернику Грајтеру преиначен, и по томе, на моју молбу преиначеном плану, буде наш данашњи храм Божји сграђен. Разуме се, да се пре свега морало постарати за грађевне трошкове. У ту циљ одржавало се више опћинских седница, у којима су се догађали чудновати призори, које нисам вољан потанко навађати; али ипак морам споменути, да би успех прилога са стране чланова опћине био јако мршав, да није опет било Јове Суботића. Кад је он у одлучној седници, која се обдржавала у дворани магистрата, опазио, да најбогатији чланови опћине оклевају уписивањем својих прилога, намигне он мени, да одем у моју собу, која је лежала уз салу магистрата, у којој је та седница обдржавана. Кад сам био у својој соби, дође он, и сав узбуђен рекне ми: "Нико, овако нећемо ми никада доћи до цркве." Ја на то позовем из седнице све наше поузданике, с којима смо у почетку засновали грађење цркве, и ту буде после кратког договора закључено: да ми почнемо уписивањем прилога. – Вративши се натраг у бурну седницу, узме Јован Суботић онај табак, на ком се имало обавити уписивање, те као први потпише велику своту, нашто и ми остали заснивачи потписасмо прилично знатне своте. Кад су то богаташи видили, неостадоше ни они иза нас, и тако буде потписана прилично велика свота, (ако се не варам до 30.000 ф.), али то не бијаше ни из далека доста, да би се могло приступити градњи. Јавно сакупљање приноса, дозвољено од владе, уродило је добрим плодом, тако, да се уз врло знатне прилоге Његовога Вели-

чанства, кардинала Хаулика, загребачког магистрата, и других високих личности, могло приступити градњи, коју су руководили и надгледали за онда вјечити црквени тутори Ђорђе Гавела и вјечити тајник и рачунција Наум Малин.

Не сећам се више колико је била прорачуната грађевна свота али се, на жалост, добро сећам, да укупна сакупљена свота није била достатна, што се већ у почетку градње доказало, и то одмах код копања фундамента.

Једно по подне ступи у моју уредовну собу тутор Ђоко Гавела, сав узбуђен и узрујан, те викне: "шта ћемо сада?" Зашто, упитам га ја, на што ће он: "ми смо дубљину за фундаменте рачунали на 6 (ако се не варам) ципела, а овај час наиђосмо на гробнице и дубоке гробове, што је узроком, да морамо ићи још једанпут тако дубоко, па што ћемо сад?" Ја похитам с њим на градилиште, где ми забринути надмерник Грајтер рече: "Ми морамо ићи испод гробница, док не дођемо на тврдо тло, а то ће изнашати најмање 13-14 стопа, дакле више него два пута толико, колико бијаше прорачунато. Тога ради сазвана седница закључи: "да се има даље копати."

Смртни остаци (кости) покојника буду на гробље св. Јураја пристојно пренешени, а копање фундамента настављено. Није се зидањем дошло ни до крова, а новаца већ нестаде; али добри Јован Суботић нађе и за то лека. Његов пријатељ на страни, коме је он то наше очајно стање описао, сакупи у Москви за кратко време и посла му 14.000 рубаља и тако буде зидање сретно доготовљено. Али је требало по нацрту и плану цркву с поља и изнутра пристојно украсити са теракотом. За време градње цркве морадох ја случајно у Беч, те том приликом понесем собом и скицу уређења цркве с теракотом, и походим као увек свога добротвора и пријатеља Шилера генералнога инспектора јужног жељезничкога друштва, коме у разговору споменем, да зидамо цркву и да ћу упитати фабриканта Драже-а, пошто би он нашој сиромашној општини добавио за украс цркве потребиту теракоту.

Кад идете Драже-у, упита ме Шилер? Сада, кад од вас одем, одговорим ја. Он узе перо, извади своју посетницу, написа нешто, затвори је у куверту и рече ми: "предајте то Драже-у!" Кад сам то Драже-у предао, упита ме он: "до кога времена требате ви теракоту, и имате ли нацрте?" Имам рекох ја и предадох му нацрте. "Имам ли ја 2 – 3 недеље времена, да те украсе по новом нацрту доготовим?" Имате, али молим вас, што ће набава стајати, ја то морам опћини у седници приопћити и за то би вас молио, да ми дате мали прорачун?" Не требате га, јавите својој опћини, да се сматрам сретним, да јој могу потребити материјал као дар са своје стране дати, пошто ваша опћина, како ми овде мој пријатељ (Шилер) пише, не обилује

големим иметком. Ја сам се запањио, кад сам те речи чуо, захвалим му се у своје и у име опћине, одем к Шилеру, да се и њему захвалим на његовој доброти, а он ми рече: "ја сам Драже-у писао, да то опћини вашој поклони и да материјал пошаље на рачун нашега друштва бесплатно у Загреб. До душе тронут загрлим ја Шилера, пољубим га и сутрадан вратим се у Загреб, те све то у седници опћине приопћим, која на мој предлог закључи и посла Драже-у и Шилеру адресу захвалницу. Није прошло ни 3 недеље дана, кад ми Ђоко Гавела једног дана прије подне дође на магистрат, те ми јави, да је шпедитер Шивиц на градилиште допремио 14 сандука теракоте уз пријаву, да је и његов допремни трошак из Беча подмирен. Теракотни украси, њихова набава и достава, били су прорачунати на близу 6.000 ф. По томе нека данашња наша православна опћина оцени дар Драже-а и Шилера. Сад је црква била готова, али је требало и црквених утвари и одежда за свештенике и т. д.

Наш Јован пише опет своме пријатељу на страни, и не потраје дуго, дођоше 3 велика сандука под његовом адресом, пуни црквених утвари и одежда за епископа и његову асистенцију. Те сјајне одежде биле су у стану Јована Суботића (у горњем граду, у кући генерала Ђуре Јелачића) 4 дана изложене, те им се цео Загреб чудио и дивио.

Сјећања

Те одежде носи још и дан данас отац Амвросије, и кад год га видим у њима, помолим се Богу за покој душе мога незаборавног пријатеља и друга Јована Суботића. Крст на одежди епископовој везла је велика кнегиња Лајхтенбершка.

Мислим да сам овим редовима учинио своју дужност као добар син своје св. православне цркве, коју смо онако, како данас стоји, подигли великим трудом и маром, мислећи, да ће за нашу опћину бити кроз низ година превелика, али кад тамо, и она је већ данас – Богу буди хвала – премалена, пак треба, да се данашња генерација угледа у нас старе, (ја сам једини још на животу од свију) и да већ сада помишља на распрострањење нашег храма. Кад смо доградили кућу и подигли цркву, била нам је душа мирна, јер смо знали, да ће приход куће осигурати за сва времена опстанак цркве, макар и не било Срба у Загребу. За пример служила нам је Река, где је опстанак цркве осигуран од једне добротворке.

У *Заīребу*, пред Спасово 1905.

(Нови Србобран, бр. 114, г. 1905.)

Никола Урица

Из прошлости крајишке шуме

О постанку "крајишке инвестиционалне закладе" и "крајишких имовинских општина"

Да вријеме спомен не утре, износим овај прилог из прошлости наше:

У прољеће 1869., боравећи по свом послу у Пешти, сазнадох, да ц. кр. ратно министарство као врховна управа Крајине намјерава продати 30.000 јутара храстове шуме, у "петроварадинској" и "бродској регименти" и да стоји тога ради у преговору са једним "угарским – великашким конзорцијем", који за тијех 30.000 јутара шуме нуди 14,000.000 форината.

Ту вијест потврдио ми је једног дана при ручку у хотелу код "Краљице Енглеске" нуштарски гроф Хинко Кун-Беласи, који је био предсједник реченог конзорцијума, упитав ме: "Да ли би му знао кога из Винковаца означити као вјештака, који би му био при руци код прегледања тијех шума, јер он путује сутра у Винковце тога ради". Ја сам га упутио на два трговца, који се шумским послом баве: на Миту Јанковића и Јоцу Веселиновића. Кад смо се послије ручка растали, одем ја у кафану у истом хотелу, камо су обично долазили трговци из доњих крајева. Читајући вечерњи лист "Pester Lojda" ето ти к мени мога знанца из младости, доктора Матије Ивића, адвоката из Земуна, и још два непозната господина, које ми представи као своје другове у депутацији, која долази из Беча, гдје је краљу предала петицију, у којој се моли градња жељезнице из Земуна на море.

Један од његових другова био је трговац Живко Васиљевић, а други власник штампарије Сопрон. У разговору споменем ја њима, што сам у Пешти чуо, и што ми је при ручку гроф Кун-Беласи потврдио.

На то ће Матија Ивић: "Знаш ти шта, кад се већ хоће да харају наше шуме, треба да смо ми ту. Ти имаш у Бечу код новчаних завода веза и познанстава, ти треба одмах да отпутујеш у Беч и да се постараш, да придобијеш какав јаки новчани завод, који би у том послу с нама био." На то му ја рекох: "Ја сам већ засновао, како би се тај посао дао извести. Мора се прије свега саставити један конзорцијум, који би се имао састојати из *самих Крајишника*, пак би се за тај конзорцијум лако нашла новчана снага. Док тај конзорцијум будемо из Крајишника састављали, морали бисмо све крајишке општине позвати, да одмах подигну протесте против продаје речених шума све дотле, док "крајишки конзорцијум" не буде састављен, да не узмогне ратно министарство продају извршити.

Тај мој предлог прихватише сва тројица једнодушно и закључисмо, да ја походим све горње, а Ивић све доње крајеве Крајине, и да позовемо општине, да на ратно министарство шаљу протесте".

Сутрадан 12. марта 1869, кренух ја преко Загреба у горњу Крајину пак све до Винковаца, а она тројица одоше у Земун, и одонуда у Митровицу, у све општине петроварадинске регименте и преко Дунава у Панчево, Белу Цркву и романско-банатску Крајину.

Није потрајало дуго, стаде падати киша телеграма из Крајине на ратно министарство са протестима против продаје шума. У Бечу и у Пешти нађоше се у чуду и престадоше уговарати ради продаје. То су крајишке општине учиниле прије, него ли је гроф Кун-Беласи још прегледао шуме.

Преко земунских новина, које је Сопрон издавао и преко листова буду крајишници позвани, да саставе "конзорцијум" и да у ту сврху дођу на састанак у "војнички Сисак" на дан 25. јула 1869., гдје се конзорцијум конституирао и подједно изабрао ексекутивни одбор, који ће "крајишку конзорцију" и "Крајину" пред ратним министарством заступати. Прије тога извео сам у Бечу све преговоре са највећим новчаним заводима, који се под веома повољним увјетима ставише нама на расположење.

За предсједника ексекутивног одбора буде изабран Амброз барун Враницани-Добриновић, као представник највеће трговачке куће у шумском послу у цијелој земљи, а у одбор буду изабрани: потписани, Ивић, Јоцо Поповић из Брода на Сави, Јован Хубер из Панчева и – на несрећу – Анте Јакић, родом из Костајнице.

Кад је Враницани, коме је избор у Најхауз у Штајерској, гдје се у купкама налазио, пријављен, тај избор примио телеграмом, буде мени наложено, да с њим одем у Беч и да га упознам са свима потанкостима мога договарања са банкама и о уговору с њима склопљеним. У војничком Сиску устројен је локални одбор под предсједником И. Батушићем, који одбор је имао обавити и купити потписе на акције крајишкога конзорција. Гледе

на те акције уговорио сам ја са банкама, да оне гласе на 200 фор. и на име уписника, јер су те акције уписивали цркве, школе и остали разни заводи, а банка да је дужна те акције са 6% укамаћивати; остале акције пак да гласе на доносника.

Кад је уписивање акција извршено било, испоставило се, да је цела Крајина уписала 1,500.000 форината; све остало, што бјеше од потребе, морадоше на се преузети – банке.

Вриједност продаји подвргнутих 30 хиљада јутара шуме била је мени потанко позната од мојих пријатеља, али се је за то ипак имала извести процјена по вјештаку новачних завода. Тај вјештак био је неки Симон Франкл из Беча.

Сад је крајишки конзорцијум по своме ексекутивном одбору, који је имао сва потребна дата, ступио у акцију, и управио је на ратно министарство писмени поднесак, у коме га позивље, да ступи са ексекутивним одбором, у преговоре у ствари речене 30.000 јутара шума, које смо у том поднеску назначили као наше, то јест "крајишке", и захтијевали смо, да мјешовита комисија те шуме прегледа, процијени и праву њихову вриједност пронађе. Тај поднесак предао је ексекутивни одбор корпоративно ратном министру баруну Куну, који је био према "крајишком конзорцију" врло зло расположен и примјетио је: "како ми смијемо тврдити, да су шуме "крајишке", кад су "државне"? На то му ја одвратим, да старе грунтовне књиге не познају "државне", него само "крајишке опћинске шуме", па ако томе не вјерује, нека телеграфише у Огулин, и нека пита, да ли је истина, што ја тврдим. Ја сам као развлазбени комесар код карловачко-ријечке пруге више јутара шума купио, пак кад сам их на име жељезнице хтио пренијети, нијесам то могао учинити, јер су ове шуме биле на име крајишких опћина уписане. У онијем крајишким пуковнијама, у којима су уводили нови катастар, унијели су ове шуме на име "државе", а у огулинској пуковнији не бјеше још уведен нови катастар, и тако постадоше шуме на имену опћина, што је прије уведења катастра то свуда било. Министар је у истину дао у Огулин телеграфисати и питати, да ли је истина, што сам ја тврдио, па, кад је добио одговор, да јесте, ударио је у друге жице.

Зло расположење ратног министра проузроковали су они силни протести, који су му помутили рачуне и спријечили га, да није могао "великашком угарском конзорцију" продати, крајишке шуме, а такова зла расположења био је и угарски министар гроф Андраши према заступницима крајине. Обзиром на то непријатељско држање обију влада управисмо на краља представку, у којој захтијевасмо, да нам се онијех 30.000 јутара изруче по процјени, коју нека установи мјешовита комисија, пошто су те

шуме наши предци гајили и држали и уздржавали. Ту је представку саставио Иван Мажуранић, који је тада био дворски канцелар у пензији и тајник крајишког ексекутивног одбора. Представку ту предаде владару 60 заступника из цијеле Крајине под водством Роговића из Огулина. Кад се та депутација на 30 фијакера возила на аудијенцију у своме народном одијелу, гледао ју је цио Беч као право чудо.

Аудијенција била је 30. августа 1869. И владар је примио депутацију као обично обећавши, да ће се молба депутације "вјерне његове крајине" у обзир узети и у корист крајине уважити". Одлучено буде, да се наведених 30.000 јутара имаду на јавној дражби продати, а *унишли новац на корист крајине* употребити. Та дражба обдржавана је 30. јуна 1872. код генералкоманде у Загребу, а "вадијум" се имао положити у износу од 2,300.000 фор. Два дана прије лицитације дођоше заступници с нашим конзорцијем здружених банка у Загреб, и ту смо о саставу оферте вијећали у хотелу "Прукнер".

Банке из Беча стајале су под вођењем баруна Марпурго из Трста као заступника Ротшилда, и под генералним савјетником "англо-аустриске банке", баруном Клајном, а ми од крајишког ексекутивнога одбора бијасмо сви на окупу.

Моју процјену подвргоше још једном строгој контроли, и ту је контролу извршио Томо Новак из Сиска, многогодишњи вјештак и стручњак баруна Марпурга, док је оферт састављао Лазар барун Хеленбах.

Била прошла поноћ 29. јунија 1872., а ми бијасмо још на окупу, јер Новак не бијаше још готов са својим рачуном, кад наједном ступи у дворану слуга хотела, па ме изазва напоље, јер да ме два господина чекају. То бијаху два брата, Гвидо и Фриц Понграц, који су били чланови пештанскога конзорција, дакле наши конкуренти. Замолише ме, да нашем конзорцију предложим, да наш конзорцијум њихову уступи ¼ шумскога посла, пак ће они одступити од дражбе. Кад сам ја то приопћио нашем конзорцију, упита ме барун Марпурго: "Ко су ти људи?" Ја му рекох: "То је једна банкарска кућа у Загребу", на што ће он: "Кући Ротшилд та кућа није позната, а са непознатима не прави кућа Ротшилд никаквих посала." Браћа Понграц одоше и сутрадан приступише к лицитацији. Њихове банке положиле су кауцију у различитим акцијама, које су служници на тачкама у касу генерал-команде возили.

Пред зору био је вјештак Новак са својим рачуном и процјеном готов, и моју је процјену доста премашио. Моја процјена гласила је на 28,000.000 фор., а његова на 30,000.000 фор. и ова свота ушла је у оферту, коју су на генерал-команду донијели барун Марпурго и барун Клајн. Кад су командујућем генералу Молинарију предали, упита их он: "Јесте ли предали и

положили вадијум", а они му одговорише: "Сад ћемо га вама предати." Барун Клајн посегне за лисницом, извади из ње и предаде Молинарију парче папира, који овог јако изненади. Написано бијаше на том папиру: "die k. k. priv. österr. Nationalbank zahlt a vista die Summe von Zwei Millionen dreimalhundert Tausend Gulden in Silber etc." То буде оферти приложено. Наш је конзорцијум учинио бољу понуду него ли пештански и ми остадосмо досталци, јер смо се у нашој понуди обавезали још и на то, да ћемо онај простор посјечене шуме одмах снова посадити, да крајина у догледно вријеме узима опет 30.000 јутара шуме. Али, што се догоди? Молинари не препоручи нашу оферту на прихват, него препоручи нову лицитацију, јер се, рече, нада већу своту добити. Тако је тај човјек осујетио огромну корист свеколике крајине. Тај, у трговачком и цивилизованом свијету нечувени поступак Молинаријев озловољио је оне велике и солидарне банке, које не хтједоше више ни пода што рефлектирати на тај шумски посао.

Кад је друге године била нова лицитација, учини понуду само пештански конзорцијум, који је незнатну повишицу понудио, и пошто се Молинари није више уздао тражити опет нову лицитацију, да не остане без лицитаната, потврди он резултат те друге лицитације. Али што се догоди? Настаде те исте године 1873. познати големи крах, Молинаријеве банке попадаше и не могоше одржати своје обавезе. Он мораде, да не оштети Крајину, а себе не компромитује, конфисцирати положену кауцију, а пештански конзорцијум тога ради подиже против њега парницу, која се, на његову срећу, морала водити у Петрињи, дакле у Крајини. Шуме остадоше већином интактне, те се и дан данас годимице на парцеле продају. Кад је Молинари процес добио, састане ме једне вечери баш код споменика бана Јелачића, па ми се стаде хвалити, колику је силну корист он учинио убогој Крајини тиме, што је за Крајину спасао кауцију од преко 2 мил. фор. На то му ја рекох да ли је прорачунао ону голему штету, коју је Крајини нанио, кад није потврдио понуду њезина конзорција, јер какве би камате годишње одбацивало 30.000 фор. у сребру кроз оне 3 године дана. Запитах га да ли зна, да је тим поступком управо осиромашена, да се не рекне, упропаштена Крајина, она би кроз 25 година интензивне радње морала произвести, пошто би – да смо ми остали досталци – цио посао био у нашим, крајишким рукама, наши људи би шуму сјекли, наше би дужице и остало техничко дрво до Саве возили, хиљаде и хиљаде трговаца и занатлија, с стотине хиљада људи имале би сваковрсне зараде под управом својих људи у "војничком Сиску".

У истину треба знати, какав је уговор опстојао међу крајишким конзорцијем и његовим банкама. То је био управо "Леонински уговор". У кратко да наведем само ово: "Цијела Крајина – како сам већ напријед

споменуо – уписала је 1 ½ милијун акција, а оне банке морадоше носити терет од 28 ½ милијуна уз дужност, да за наше акције морају плаћати 6% камате. Управно вијеће морало је имати своје сједиште у "војничком Сиску" и имало се састојати из 24 члана, од којих је морало бити 12 крајишника, 12 од бечких банака, а предсједник управног вијећа морао је бити Амброз барун Враницани. У једној сједници, гдје се то закључило, рекао је управник бечкога кредитнога завода: "Знате шта господо из Крајине: ево вама кључева од наших каса, пак располажите с њима!" Најзад је ипак пристао на то мајоризирање!

Сваки разборит син Крајине увидиће, колику је штету Молинари нанио убогој Крајини својим несрећним поступком, а мислим да неће бити брата крајишника, који не би иза овог, што сам написао, признао, да никоме на овоме свијету, него само својим рођеним синовима има захвалити што су ипак толико израдили, да је владар одредио, да се приход из продатих шума обрати на корист крајине и да се шуме бар на једнаки начин подијеле међу крајишке опћине и државни ерар, и да су тако отворене "Инвестиционална Заклада" и "Крајишке имовне опћине".

Неће ми се дуљити, а још мање говорити о томе, како су, шуме и зграде у Крајини дијељене, како се сада рукује с "Инвестиционалном Закладом" и како се господари у "имовним опћинама", доста је, да сам својој браћи крајишницима показао пут и начин, како треба да раде о својој користи и коме да повјере своје интересе и своју судбину у сабору.

(Нови Србобран, бр. 178 – 180, г. 1905.)

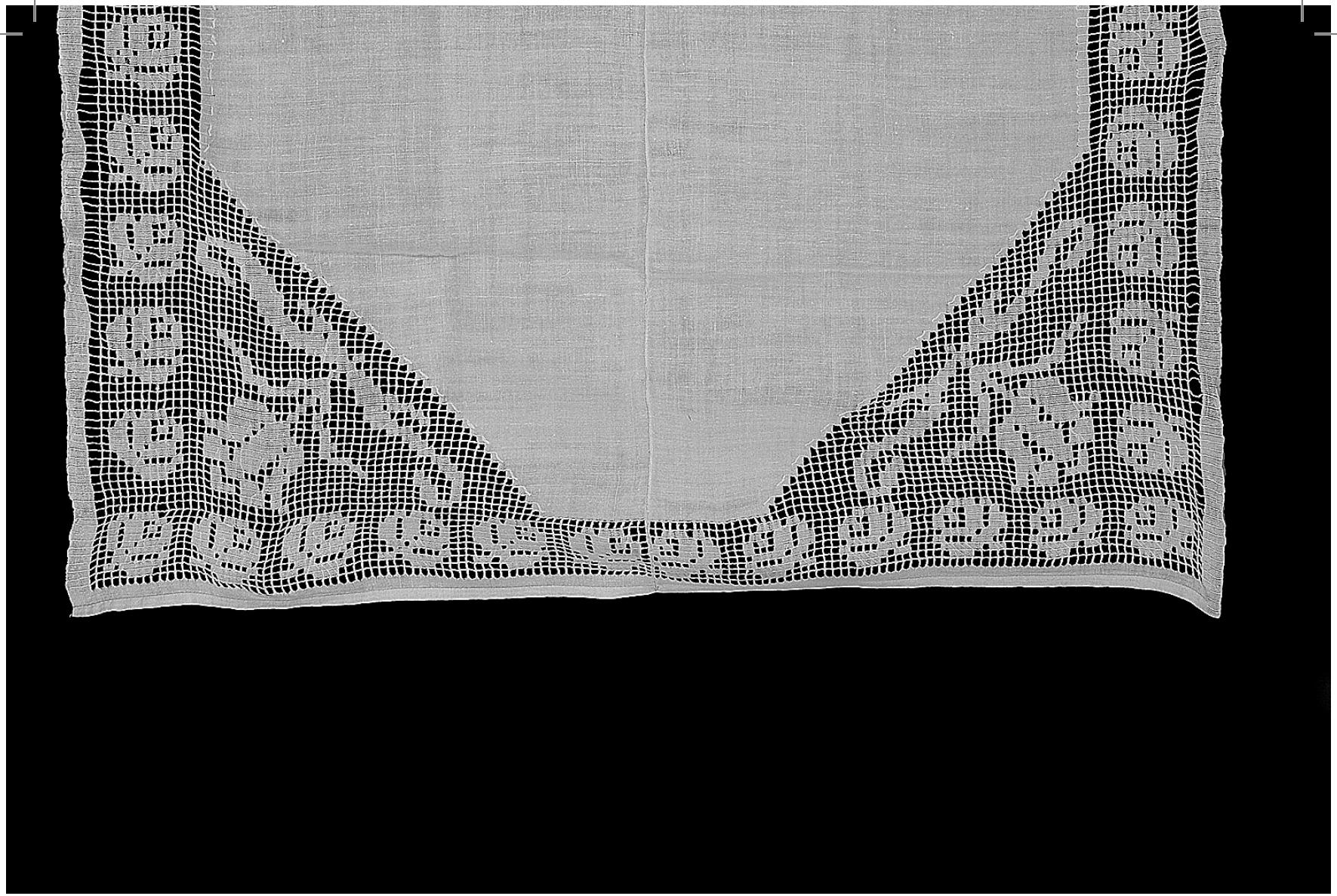

Хисторија

Милан Радека

Срби у Хрватској

(*опћи преглед*)

Карловац 1962.

Рукопис за унутрашњу употребу.
(За случај да дође до штампања
требало би: нова редакција, ретуширање,
измјене и допуне, тзв. научни апарат;
навођење одакле се што узело; – укратко:
прерада.)

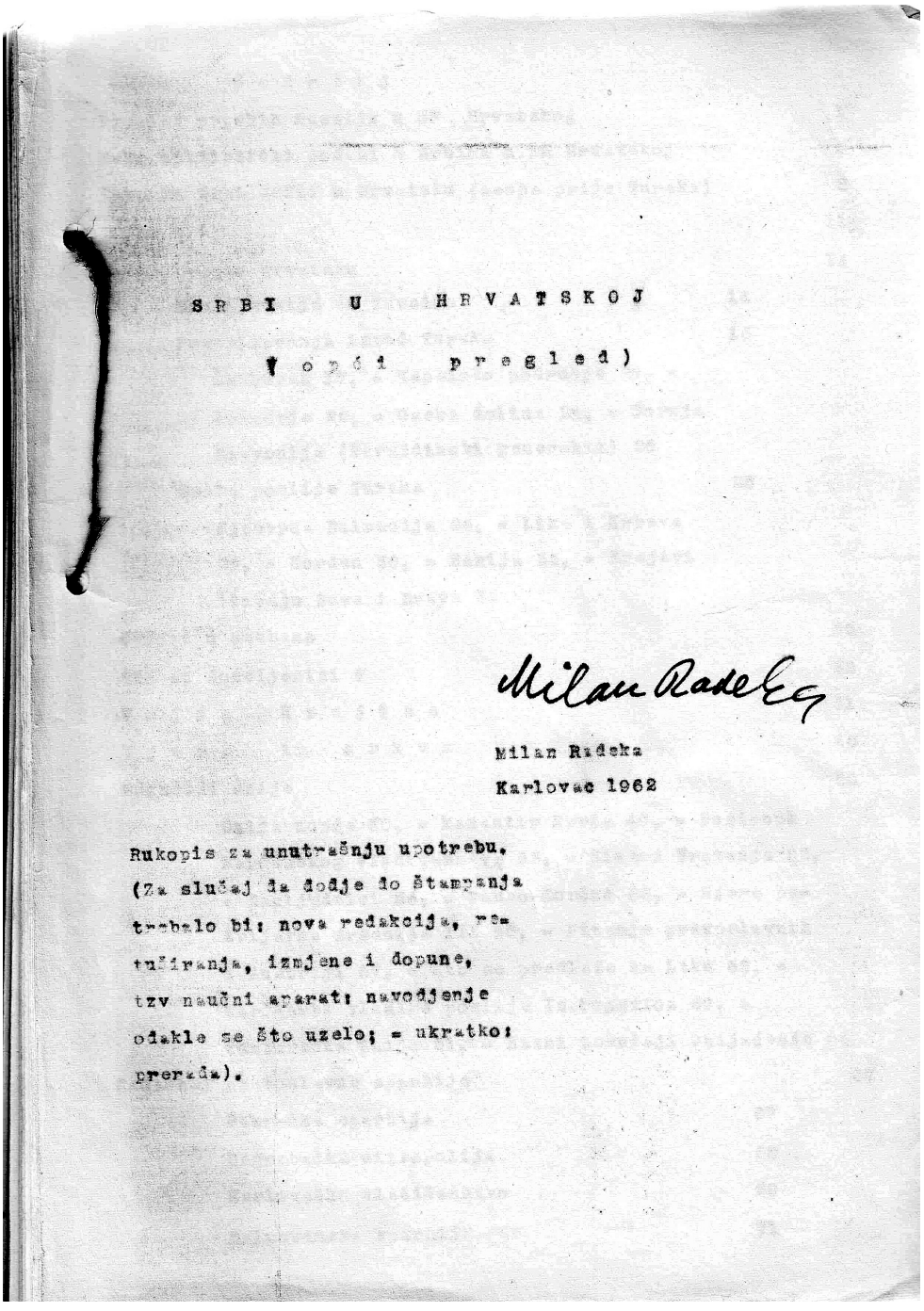

S R B I U H R V A T S K O J

(o p ć i p r e g l e d)

Milan Radeka

Milan Radeka
Karlovac 1962

Rukopis za unutrašnju upotrebu.
(Za slučaj da dođje do štampanja
trebalo bi: nova redakcija, re-
tuširanja, izmjene i dopune,
tzv naučni aparat: navodjenje
odakle se što uzelo; = ukratko:
prerada).

Садржај

Преглед српских насеља у НР Хрватској
Неки статистички подаци о Србима у НР Хрватској
Како су дошли Срби у Хрватску?
Турци
Сеобе Срба у Хрватску
Досељавања с Турцима
Пресељавања испод Турака
Сеобе послије Турака
Цвијић о сеобама
Тко су били досељеници?
Војна Крајина
Вјера и црква
Покушаји Уније
Садашње епархије
Карловачко владичанство
Уставни положај Срба у Хрватској
Улазак Срба у политички живот Хрватске
Економска улога Срба
Стање Срба на културном плану
Закључак
Извори и литература

Рад Милана Радеке којеī објављујемо у овоīодишњем свеску "Љеīописа", ūронашли смо, као и оставшūину Марка Видаковића, међу ūрашњавим īомилама харūија, у ūодруму "Просвјеūине" библиоūеке. Оно шūо смо ūреūосūавили у случају Видаковићевих успомена, ūонављамо и овдје, вјероваūно из архиве о. Јовице Николића.

Рад објављујемо, уūраво унаūоч уводне ауūорове наūомене, као важан ūрилоī хисūорији скромне хисūориоīрафије Срба у Хрваūској. Заūраво овим радом синūаīма из наслова ūо ūрви ūуū ūоūрима значење које ће у каснијим радовима ūосūаūи сūандардно, овим се скромним радом ūо ūрви ūуū за овдашње Србе узимају као одређујуће данашње īранице Хрваūске, и они се обрађују као цјелина.

Радекинūексū данас најмање значи у факūоīрафском смислу, све шūо он ūише уīлавном је ūознаūо из лиūерауре која је до данас иūак у мноīим ūиūањима оūишла знаūно даље од оноīа шūо је он моīао знаūи ūрије 50 īодина... Нама је данас занимљиво да је он уоūшūеūада ишао радиūи овакав ūреīлед, дуī ūом времену и њеīовим вриједносūима је у ūексūу врло видљив, макар и за "унуūрашњу уūоūребу". А најбољи је и најзанимљивији у својим личним – ауūорским размишљањима, на која је он имао ūраво више неīо ико друīи. Мислимо ūри ūом нарочиūо на закључна размишљања из ūоīлавља "Економска улоīа Срба", и "Сūање Срба на културном ūлану". Особиūо ваља обраūиūи ūажњу на речениūу: "А данас, досūа је ūровозаūи се ūруīом Карловац-Сисак...", ūа сūвориūи деūресивне закључке оūадашњем сūању народа и ūих крајева. Ово је ūексū који īовори о Милану Радеки, о времену њеīовоī насūанка, и дакако, о Србима у Хрваūској.

Идуће, 1963. īодине, овај ће ауūор у издању "Савеза еūархијских удружења ūравославноī свешūенсūва СР Хрваūске", објавиūи књижицу "Срби и ūравославље Горње крајине", као ūрилоī обиљежавању 250. īодишњице Горњокарловачкоī владичансūва, односно 250. īодишњице смрūи Аūанасија Љубојевића. Та је књижица ūреūеча њеīове ūознаūе чиūанке "Горња крајина – Карловачко владичансūво", ūисане за народ, у насūојању да коликоūолико санира сūање о којем ūише у овом рукоūису.

(Ч.В.)

Преглед српских насеља у НР Хрватској

Крајеви НР Хрватске у којима има Срба у мање-више компактним масама протежу се од сјеверне Далмације до Дунава. Од мора до Саве то су крајеви углавном уз границу Босне, док у Славонији има Срба и у Подравини и преко Драве у Барањи. Једнако и у ужој Хрватској има Срба до близу Хрватског загорја.

У сјеверној Далмацији српска континуирана насеља иду од тромеђе босанско-личко-далматинске, односно од Динаре и Велебита до Свилаје и Промине, до Крке, низ Зрмању, па до у Котаре Равне. Срби су ту око Горње Цетине (Врлика), по Книнској Крајини, по Косову и Петрову пољу, затим по Буковици од Велебита преко Зрмање до Крке, коначно по Котарима. Уз море има Срба нешто мало у Трибуњу, затим већина у Карину, затим нека села надомак Задру (Црно, Смоковић, Земуник), у Лишанима према Биограду, па у Скрадину и околици, између Крке, Промине, Свилаје, Козјака и Мосора, у Далм. загори, у "Влајима ", како кажу Сплићани, има Срба врло мало, само понегдје: у Велушићу под Промином, у Калицима изнад ушћа Чиколе у Крку, у Коњевратама на цести Шибеник-Дрниш, затим у Радошићу и Брођанцу поврх Козјака, у Зелову под Свилајом и у Сушцима (Дицмо) према Сињу. Иза Мосора има нешто Срба у Имотском. У средњој и у јужној Далмацији има само нешто мало Срба, више у Дубровнику. Иначе на приморју, по отоцима и у градовима Срба је мало.

Друго подручје Хрватске гдје има Срба је Лика и Крбава. Ту су Срби у већини прво од Зрмање и Грачаца до близу Госпића (с прекидом око Ричица, Ловинца и Св. Рока). Затим су Срби на тзв. личком Кордуну, од Срба преко Лапца до Небљуса. Већина су и по Крбави око Удбине и у Кореничком крају. Има их нешто у подручју Перушића (Млаква, Косињ, Липово поље, Студенци). Срби су надаље по Врховинама, Турјанском, Бабином Потоку и до Плитвица. У Гацкој долини Срби су с истока и сјевера (Залужница, Дољани, Шкаре, Старо село, па Брлог и Швица). Затим су на цести Сењ – Бриње (Лучани, Водотеч, Прокике). Засебно је Дабар у Капели. Некад је то била Личко-крбавска жупанија, сад је котар Госпић.

Надовезује се Капелско подручје. Иза Капеле на личку и приморску страну су јака српска насеља Дрежница и Јасенак, мање село Мусулински Поток и у Горском котару неколико кућа у Туку. С ову страну Капеле протежу се српска насеља од Личке Јесенице преко Плашког до Муњаве и Отока (Модруш и Јосипдол Хрвати). На сјевер од Огулина почињу српски домови од Витуња на Гомирје и до Врбовског (ту Хрвати), затим су Српске Моравице. Овом подручју могу се прибројити и српска села Дубраве и Поникве.

На ово подручје надовезује се Кордун, крај од Босне надомак Карловца и на исток до Петрове горе, углавном подручје око тока Коране и горње Глине, те горње Мрежнице. Ту има српских насеља уз босанску међу у крају Слуња, а затим на другу страну до Примишља, Тржића, Благај и Перјасица. Затим је већина у подручју Војнића и Крњака до Тушиловића и Церовца близу Карловца.

Капелски крај и Кордун били су некад у Модрушко-ријечкој жупанији, сада котар Карловац.

Крај на исток од Петрове горе па до Купе, Саве, Уне и средње Глине зове се Банија. Ту су насеља на подручју Вргинмоста махом српска, затим дођу мијешана око Топуског, па српска јужно и источно од Глине и јужно од Петриње, нешто мијешана око Костајнице и јужно од Зринске горе. Уз Уну има Срба око Двора до Уштице на ушћу у Саву. На Сави је Црквени Бок.

Банија је била дио Загребачке жупаније, сада котар Сисак и нешто Карловац.

Насупрот и упоредо с овим насељима у Хрватској долазе српска насеља у Босанској крајини, компактна на широком подручју од Уне и Динаре до преко Сане. Ту чини изузетак једино онај крај између средње Уне и Глине, око Цазина и Кладуше, гдје су насељени муслимани (нарочито послије 1699. г. кад су Турци изгубили Угарску, Славонију, Банију, Кордун и Лику.

У ужој Хрватској, од Илове на сјеверозапад има српских насеља у Мославини, па око Бјеловара и Грубишног Поља, затим до Чазме, Иванић Града и Крижа. Најдаље досижу српска насеља у подручју Копривнице, гдје иду од ман. Лепавина и Соколовца и Мучне до близу Лудбрега.

Ово је углавном био крај Бјеловарско-крижевачке жупаније.

Источно од Илове, у Славонији српских насеља има прво у Посавини од Јасеновца и Новске, преко Рајића и Окучана до Градишке. Затим нешто око Брода. Главни је дио међутим у планинском крају средње Славоније од Пакраца и Дарувара до Пожеге. То је некад била Пожешка жупанија.

Срба има међутим и у Подравини од Вировитице до Слатине и Нашица, али и према Драви. Ту се посебно надовезује тзв. Осијечко поље на једну страну а Ђаковштина на југ, гдје има такођер српских насеља. Ово је некад била Вировитичка жупанија.

Срба има и у Барањи, некад угарском подручју.

Коначно, важних и јачих српских насеља има и у подручју Винковаца, затим још више око Вуковара, а мање до Илока, некад дијелу Сријемске жупаније.

Овај преглед подручја гдје има Срба у Хрватској не казује још ништа о броју и густоћи српских насеља и Срба. То има да, бар донекле, покажу статистички подаци, узети од 1931. г. (у недостатку новијих).

Но прије тога ваља напоменути сљедеће. Срби су у Хрватској углавном сеоско становништво. Као што ће се видјети из бројака статистике, они су у правилу у свим већим мјестима и градовима мањина, ово чак и на оним подручјима гдје иначе у околици чине апсолутну већину. Ово је од значаја за положај Срба у Хрватској.

Неки статистички подаци о Србима у НР Хрватској

На питање колико сада има Срба у НР Хрватској нисмо у могућности да одговоримо јер таквим подацима не располажемо.

Док је још за вријеме Аустрије, у подручју КР. хрватско-славонско-далматинске владе у Загребу припадао Срем, а није припадала Далмација ни Истра, било је Срба у Хрватској до ¼. Сада Срем – не припада Хрватској, али припада Далмација и Истра, па је јасно да Срба више не може бити ¼, него можда и испод 1/5.

Статистика из времена прије Првога свјетског рата може се видјети из оновремених Репертorија. Овдје се износи статистика из 1931. г. и то по подјели на срезове мада има података и за опћине. Подручја срезова у великој мјери одговарају данас комунама или НОО. Гдје је у срезу безначајан број Срба, подаци се ради краткоће не износе.

Далмација: У јужној Далмацији срез Дубровник показивао је 2.342 Срба према 47.132 Хрвата. Метковић 625:16.582.

У средњој Далмацији Имотски 1.440:41.327.

Сплит 3.284:127.038

Сјеверна Далмација: Сињ 9.693:50.177, Шибеник 10.028:57.762, Биоград 736:29.307 (Задар био под Италијом), Бенковац 31.954:27.828 и Книн 32.020:28.340. Ту је било на углавном компактном подручју преко 70.000 Срба.

Лика и Крбава: Грачац 19.818:8.020, Доњи Лапац 15.047:1.500, Кореница 12.046:2.422, Удбина 8.897:3.077, Госпић (с Карлобагом) 16.611:17.428, Перушић 3.234:16.519, Оточац 16.075:17.530, Брињe 4.740:11.270, Сењ 99:13.384, свега око 95.000 Срба.

Капелско подручје: Огулин 22.516:24.592, Делнице 364:19.912.

Карловац: Срез 565:42.759, град 2.565:17.845, свега 3.130:60.604.

Кордун: Слуњ 24.352:21.470, Војнић 28.441:10.825 или отприлике 52.000:32.000.

Жумберак је показивао преко 7.000 гркокатолика, унијата.

Банија: Вргинмост: 30.237:7.571, Глина 30.606:15.003, Петриња 17.308:20.869, Костајница 19.457:9.853 и Двор 23.452:3.073 или отприлике 120.000:55.000.

Сисак срез 618:26.718, град 1.419:9.049 или свега 2.173:35.767.

Хрватска (ужа, између Саве, Драве и Илове):

Загреб срез 864:62.538, град 13.279:157.897 или свега 14.193:220.435 или нешто преко 8%.

Иванец 574:44.895, Вараждин 709:13.110, Лудбрег 1.627:27.779, Копривница 5.231:47.616, Ђурђевац 686:51.393, Крижевци 2.952:58.256, Бјеловар 14.812:57.758, Чазма 1.843:36.067, Кутина 1810:25.661, Грубишно Поље 12.211:12.776 и Гарешница 6.137:23.038. или све око 60.000 Срба.

Славонија:

— у Посавини Новска 7.870:20.373, Нова Градишка 13.720:41.917, Славонски Брод 7.133:56.012,
— у планинама Пакрац 20.915:17.742, Дарувар 11.984:22.465, Пожега 18.893:44.807,
— у Подравини Вировитица 10.278:38.462, Валпово 1.029:22.343, Нашице 10.764:37.114, Слатина 20.343:24.294, Михољац 4.412:21.937,
— у Доњој Славонији Осијек 17.800:49.910, Ђаково 5.803:46.070, Винковци 6.807:36.578, Жупања 2.182:31.534,
— у Сријему Вуковар 20.200:22.735, Илок 12.985:11.674.

Барања:

Батина: 2.757:16.287, Дарда 8.557:18.848 или свега око 199.000 Срба.

На свим наведеним подручјима износио би број Срба укупно нешто преко 620.000, од тога отприлике трећина на славонски дио, трећина на дио уже Хрватске с Банијом, а трећина на остало с Далмацијом.

Овдје треба међутим изнијети и бројно стање Срба у већим мјестима и градовима зато што ће се показати да је то врло важно за опћи, нарочито културни и политички положај Срба у Хрватској.

При том треба уважити двије чињенице које статистички подаци засјењују. Главна је чињеница да су Срби, ако се узму у обзир како крајеви гдје их има много тако и крајеви гдје их је апсолутна већина, редовито у свим већим мјестима и градовима мањина, што ће показати и бројке и проценти из статистике. Међутим, ти подаци не казују двоје: прво, да су Срби у већим мјестима већином флуктуантан елеменат, пролазни намјештеници, чиновници или радници и занатлије, а и војна лица било из реда подофицира и официра или из реда кадроваца, затечених у вријеме пописа у том мјесту; дакле Срба мјештана или грађана урођених има углавном мало. Друго што је ту важно јест чињеница да статистика показује

општине а не сама мјеста, а у те општине спадало је и неко српско село које није у ствари само мјесто. Нпр. општина Госпић показује бројке 3.784 Срба и 7.172 Хрвата, а ту је и врло велико српско село Дивосело, што умањује број Срба правих мјештана. У случају Глине само мјесто чини општину па су бројеви слика тачног стања. Међутим, у правилу је свуда као код Госпића.

Сад неколико статистичких података:

Госпић срез до	50%, општина	30%, мјесто још мање.
Оточац	47%	21%
Огулин	47%	24%
Слуњ	55%	13%
Карловац		12%
Глина	67%	47%
Петриња срез до	50% општина	17%
Костајница	65%	22%
Пакрац	52%	28%
Дарувар	33%	14%
Пожега	25%	12%
Слатина	42%	27%
Нашице	21%	3%
Осијек	30%	14%
Вуковар	50%	20%
Илок	40%	10%
Одвајају се унеколико:		
Винковци	14%	15%
Брод	10%	15%
Градишка	24%	24%
Бенковац	53%	54%
Книн срез има	53% општина	89% Изузетак!

Већина српска остаје у мјестима као што су Грачац, Лапац, Удбина, Кореница, Вргинмост, Грубишно Поље!

Од каквог је то значаја, показаће се у даљњем излагању.

*

Будући да је некада Хрватска ишла и дубоко у Босну, те крај до Врбаса називао "Турска Хрватска", будући да у неким сусједним подручјима Босне има прилично компактних хрватских подручја, да изнесемо нешто података и из Босне. Ту су најприје срезови Ливно, Дувно и Љубушки, у којима

поред 7.700 Срба и 7.500 муслимана има 93.000 Хрвата, затим према Посавини срез Дервента с околином гдје такођер има апсолутна већина Хрвата. То се може видјети на мапи Бановина Хрватска из 1939. г., кад су та подручја била припојена Бановини.

Између тих подручја па на сјеверозапад до НР Хрватске у тзв. Босанској крајини има 18 срезова са преко 500.000 Срба, преко 100.000 Хрвата и преко 170.000 муслимана (већина ових Цазин). Бос. крајина с Банијом, Кордуном и Ликом позната је база НОБ.

Како су дошли Срби у Хрватску?

Ово је везано с питањем што је изазвало досељавања?

Основни узрок су свакако Турци.

Али ту треба уводно споменути да је Срба било у Хрватској и прије досељавања за вријеме Турака.

До Неретве допирала је држава Немањића. Столица данашње Захумско-херцеговачке православне епархије из времена Саве Немањића била је прво на Стону.

Немањићи су имали утјецаја и сјеверно од Неретве и у сјеверној Далмацији, нарочито у 14. в., кад су изумрли Арпадовићи, тј. за вријеме моћи Шубића. У вези с тим утјецајима спада, по традицији, и оснивање православних манастира Крупе и Крке (1317. и 1350.) док је Драговић основан касније, 1395. г. Те је утјецаје поред политичке моћи и прилика, појачавало и родбинство. Познато је да феудалци код склапања родбинских веза нису гледали на националност. Немањићи су се срађали од Анжувинаца и Угарске до Бугара и Бизанта, а унутрашње још више. Тако је сестра цара Душана Јелена била удата за Младена Шубића. У њеној пратњи били су Срби па чак и духовник, оснивач манастира Крке Рувим. Бранковићи су се срађали од аустријских грофова Цељских до турског султана. Кћерка Ђурђа Бранковића у 15. в. Катарина била је жена посљедњега од моћника Цељских Улриха, господара и неких градова у Хрватској, тадањој Горњој Славонији. Па се тада спомињу и Срби у војним посадама у Калнику, Медведграду и др. Њима се придружују и први исељеници, бјегунци испред Турака. Ови су први досељени Срби међутим примили постепено римокатоличку вјеру, што свједоче нека презимена у крајевима око Крижеваца.

Осим Срба, тада још ријетких досељеника у Хрватској, било је и других православних. Познато је да је утјецај Бизанта био у Хрватској, нарочито Далмацији, јак све до 12. в. Зато у далмат. градовима поред романског елемента има одувијек и доста Грка, који сами себе зову “Ромеји”. К ови-

ма су касније долазили и други по трговачком послу, нарочито за вријеме Венеције. На отоку Хвару био је у та времена манастир Св. Петке.

Грка и Цинцара било је и по другим градовима Хрватске све до најновијих времена, нарочито по важнијим трговачким центрима, нпр. Сењ, Ријека, Карловац, Петриња, Костајница, па све до Трста, а онда у Копривници, Осијеку и по др. мјестима Славоније.

Посебна врста досељеника били су романски елементи. То су преостаци старог становништва још из римских времена, који су у Румуњској успјели створити и националност и државу, а по нашим крајевима су познати по главној румуњској области Влашкој као Власи. Фран Курелац у прошлом вијеку назива талијански језик влашким! Тих је Влаха романских морало бити у хрватским земљама врло рано, ако не и одискони. Како су они били пастири по планинама, има писмених трагова о уговорима с њима да не чине штету нпр. у Лици 14. в. Они су у највећој мјери били православни, мање католици, као Ћићи у Истри.

*

Међутим, главна насељавања су у вези с Турцима.

Ту су најприје српски феудалци с војском и породицама. Они се пред Турцима повлаче на угарско и хрватско подручје да би ту наставили с отпором против Турака.

Ово се нарочито осјетило у Долњој Славонији, тј. данашњој Славонији.

Поред оних чета које је примио Улрих Цељски у Горњу Славонију, а које се спомињу као Расциани (Рашани) 1447. г., долазе сада други. Послије Цељског спомиње се да је син Стјепана Вукчића Косаче Владислав Херцеговић био добио Калник, који је град 1537. г. Фердинанд И одузео његовом потомку Николи зато што је био уз Запољу, а тај се Никола спомиње као Расцианус. И у вези с овима спомињу се досељеници: данас ркт вјере, с презименима која као да су српска; има Сербљин и Рац!

Још је више трагова по Долњој Славонији.

Ту је Вук Гргуровић Бранковић, из нар. пјесме Змај Огњени Вук, добио од краља Матије Корвина посједе од Мославине до Градишке. Међу тима био је у брдима и тврди град Бијела Стијена. Свакако да је он собом довео војске и породица. Кад су Бранковићи изумрли, српско деспотско достојанство насљеђују у Славонији Бериславићи у 16. в. Они су имали посједе између Брода и Пожеге и Валпова, па се читав тај крај по досељеницима називао Расциа.

У исто вријеме било је слично и у Подравини.

Ту су још посљедњи Бранковићи били задобили град Ораховицу. Ту је и избјеглица с црногорског приморја Стефан Шкиљановић као кастелан Новиграда, прије но што ће узмакнути у Шиклуш у Барањи, водио борбе за обрану Славоније од Турака.

У трагичној битци код Горјана 1537. г., гдје је поражен аустријски војсковођа Кацијанер, погинуо је познати српски борац Павле Бакић, а спомиње се да је туда војевао и војвода Рајко, звани Радослав Челник. Сам Кацијанер у свом извјештају прије битке спомиње Rastzen од којих очекује помоћ.

Ово је све пропало кад су Турци с 1543. г. коначно овладали Славонијом на више од полдруг вијека.

И на другу страну, у Лици и Крбави, спомиње се као да је било Срба још од времена краља Сигисмунда, дакле почетком 15.в., нарочито уз Уну и према тромеђи с Далмацијом.

Све су ово међутим била мања, пролазна досељења од којих је остао само спомен у старим листинама и можда понегдје на терену какав траг у презименима, што не би било ни од каквог значаја за каснија времена или данашње стање.

Од значаја и важности постају и остају тек велике и дуготрајне сеобе које ће бити изазване турским продирањима.

Турци

Кад су Турци сасвим прегазили Србију и Босну, и стали све јаче притискивати Хрватску и Угарску, ствар са сеобама мијења се из темеља.

Турци нису свуда једнако продирали.

У српским земљама послије Косова они се задовољавају вазалним односом (Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића), те тако српска деспотовина има бар неку сјенку самоуправе још за 70 г., све до 1450. г.

У Босни је било друкчије. Она је била раздирана међусобицама домаћих великаша, који једни против других дозивају Турке као најамнике. Ови се онда постепено све сталније смјештају све дубље у Босну, док Босна не падне "шаптом", без битке. Кад су Турци поткрај 16. в. освојили Бихаћ на Уни, била је и Босна довршена за три вијека.

С Хрватском је опет било друкчије. Ту је и поред катастрофе на Крбавском пољу, код Мохача, код Горјана и код Клиса отпор трајао и бивао све организованији и јачи. У тим борбама ће Хрватска изгубити већину својих подручја, бити сведена на нешто Приморја с уском везом с крајевима од

Купе до Драве, на самих три хиљаде пореских домова. Иако тако тешко осакаћена, Хрватска није никад пропала ни нестала. Зашто је то тако било и како је било, то је предмет изучавања Војне крајине. Овдје би улазио само онај дио разматрања који се односи на досељење Срба.

На својим пљачкашким походима Турци би заобилазили тврде градове, али би утолико више бјеснили по отвореном терену. Становништво, уколико није избјегло у друге крајеве или се склонило у тврде градове, било је убијано или одвођено у ропство. Насеља су била уништавана а покретна добра пљачкана.

Хрватски феудалци (свјетовни – сталежи и духовни – редови) сваки пут су послије турске провале налазили на имањима све мање кметова. То значи да су им се и приходи смањивали. Тако су већ почетком 16. в. дошли дотле да им се више уопће није исплатило да у тврдим градовима и кулама држе посаде и страже. У исто вријеме и аустријске земље, које такођер страдају од турских провала, све гласније објављују земљама Средње Европе опасност од Турака. Како је уз то још аустријски владалац Фердинанд био двоструко срођен с посљедњим угарско-хрватским краљем Људевитом, који гине код Мохача, наступио је моменат гдје су се поклопили разноврсни интереси: с једне стране хрватских феудалаца, па аустријских земаља, те Фердинанда. Тако пада избор Фердинанда на Цетину 1527. г. за хрватског краља. Изборни документ сасвим јасно показује каква је погодба направљена. Укратко, Фердинанд има одсад да води главну бригу и да организује одбрану хрватских земаља. Неке градове ће поправљати и снабдјевати војском и опремом, неке ће напуштати и рушити да их Турци не би искористили. Самом Фердинанду и његовим насљедним земљама ово се исплатило, јер им је Хрватска тако постала "предње поље" за борбу с Турцима. Што се одигра у Хрватској, то неће осјетити аустријске земље. Пустошења хрватских крајева трајала су око 150 г., стишавају се тек поткрај 16. в. Како је то изгледало, може да освијетли један само податак: жупаније загребачка, крижевачка и вараждинска опале су од 1543. г. до 1554., дакле у десет година, са 10.645 домова на 4.657, а пустошења су трајала касније још око 40 година! Г. 1591-3. Хасан-паша попалио је, разорио 26 градова и утврда и одвео 35.000 душа!

Између Хрватске и Турске нема тада државне границе у данашњем смислу. Та ће се уредити тек 1699. г. Сада, у 16. в. постоји само с једне и с друге стране низ тврдих градова који се држе. С хрватске стране су то Ђурђевац, Чазма, Сисак, Слуњ, Оточац и Сењ. Томе се од 1579. г. прикључује и нова тврђава Карловац. С турске стране линија иде од Вировитице на Илову, Уну и Глину и Корану, на Плитвице и море, гдје Турци држе Карлобаг, Обровац, Карин, Скрадин и Клис. Терени између тих линија су

у највећој мјери ничија земља, пуста, необрађена подручја, бојишта за тзв. мали рат, сталне упаде с обје стране.

Хрвати су услијед свега тога били етнички јако осакаћени и помјерени са својих огњишта. Кајкавци су потиснути из Славоније на сјеверозапад, чакавци дијелом одселили на сјевер ван Хрватске, дијелом потиснути од Врбаса на запад к Приморју, док је готово све штокавско било преплављено од Турака, односно штокавци с Турцима или испред Турака помјерају се на сјеверозапад до Купе. Много Хрвата отишло је при том с копна на отоке, па чак и у Италију, много у Истру, веилке масе у Градиште између Аустрије и Угарске, а нешто тих чак до Моравске. Тако је Хрватска изгубила много синова управо у оно вријеме кад су јој били најпотребнији за одбрану. Ни они што су их Турци одводили, нису сигурно нестали без трага. Није то све било расуто као робље. Било је изгледа и насељавања у унутрашњости турског подручја. Можда би на то упућивала и нека насеља око Преспе!? Но то још није освијетљено и изучено.

Хрвати су у том погледу били лошије среће од Срба, јер су Срби, потискивани према сјеверу и сјеверозападу, дакле у јужну Угарску и Хрватску, имали гдје да нађу нову домовину а да не доспију у туђину. То је унеколико умањивало трагедију Срба који су изгубили своју државу. А тај губитак је Србе ослободио и својих феудалаца, те су они одсад, уколико су под феудализмом, у отпору против феудалаца зато што су туђи. То се у Хрватској одразило касније на политички положај Срба. Исто тако одразиће се на културно и економско стање Срба и њихов дуговјеки боравак под режимом Војне крајине. Трагови једнога и другога могу се пратити до наших дана. Уклониће се тек темељитим економским преображајем који је почео да се остварује у новој Југославији.

Сеобе Срба у Хрватску

Досељавања с Турцима

Кад би Турци опустошили неко подручје, кад га је ранији феудалац напустио, а тврди град или сам разорио, или га Турци освојили, били су остварени сви предувјети да Турци то подручје и потпуно запосједну. Послије запосједања они су туда насељавали рају из унутрашњости, а најближа раја били су Срби.

Турци су рају насељавали да би запосједнуто подручје привели привреди; ако је било мирније, земљорадњи, ако немирно, онда сточарству. Ово посљедње је погодније због лаке покретљивости насељеника за случај потребе.

Турци су насељавали рају и зато да им служи као Крајина, као организована војна област против аустријског подручја. Та је Крајина давала Турцима сталне посаде и страже на граници, али она им је давала и лаку пратњу при пљачкашким походима у аустријско подручје. Ти турски пратиоци, у ствари наши људи, познати су под називом мартолози.

Конкретних података када су и како вршена та насељавања под Турцима нема много, као што су нам уопће оскудни извори с турске стране. Зна се међутим да су насељавања вршена убрзо послије запосједања нових подручја. То се може посредно закључити из разних података. Тако се нпр. зна да је читав низ православних цркава у сјеверној Далмацији подигнут трећег и четвртог деценија 16. в. То значи да је било и вјерника, дакле да је било Срба досељеника.

У Лику и Крбаву насељавана је раја одмах послије освајања 1529. г. Зна се нпр. да је Ибрахим-паша, који је столовао на Удбини, почео с насељавањем.

По Кордуну, који је, за разлику од планинама затворене са свих страна Лике и Крбаве, отворен и пролазан као главни и најпогоднији пут из Босне у Крањску, било је баш због тога сталних прогањања амо тамо, па су с турске стране била донекле насељена само подручја с ону страну Глине и Коране према Уни, оно исто подручје гдје су сада муслимани у великој већини, тамо насељени касније, крајем 17. в.

У Банији су Турци продирали до Сјеничака, Купе и Сиска, они су први и основали Петрињу, па су свакако собом доводили и раје, али и то ће бити ближе Уни, јер се спомиње да су нпр. Кеглевићи одлазили на пљачкашке походе на некадашње своје посједе око Суње, дакле није било много мира.

Врло су значајна, међутим, турска насељавања раје у Славонији. Ту је важно подручје између Илове и Пожеге, те Посавине и Подравине, планински крај у средњој Славонији, зван некада Забрђе, а касније по великом броју насељеника прозван Мала Влашка. Уже границе Мале Влашке ишле су од Пакраца до Пожешке котлине и од града Суботске до Вођина. Ту је било пет српских војводина, а уређење је било крајишко, јер су ти турски граничари и мартолози били ослобођени кметских обавеза.

Зато је ту настала и аустријска контракрајина преко Илове у Горњој Славонији, као што је у Гацкој долини и Приморју настала Приморска крајина против турске Лике и Крбаве.

Каква је била судбина ових насеља из времена Турака?

Досељеници, почетно одређени да земљу приводе привреди да буду Крајишници и мартолози, врло брзо почињу да турска подручја напуштају и да прелазе на аустријску страну, односно у Далмацију на млетачку.

Тако су Турци морали насеља стално попуњавати из унутрашњости. Десило се и да су протестирали код аустријских власти, нарочито кад би био склопљен мир, што се њихови поданици примају, а бјегунци су од "законитог" цара. А догађало се у малом ратовању да су Турци ишли и у походе преко границе да доведу натраг одбјеглу рају или да је бар узнемире.

Кад су Турци враћени у Босну, преко Саве и Уне и Динаре, а то је било миром од 1699. г., мало је раје отишло с њима. Тако је Аустрија у новоослобођеним подручјима нашла већ насељеног народа, ком почеше придолазити нови било из Турске, било као повратници из дубине аустријског подручја.

Пресељавања испод Турака

Најважнија досељења извршена су са турског подручја на хрватско као бјежања или ускакања. Она су и најбројнија и била су одлучна за даљњу одбрану земље као и за касније ослобађање од Турака. Ове сеобе нису све једнаке. Било је једноставних бјежања, ускакања, без икакве претходне најаве. Ти су ускоци онда по аустријским областима и годинама лутали као сточари номади прије него би се смјестили за стално. Тако је било са Жумберчанима. Било је и најављивања (и) преговарања о пресељењу. Тада се дешавало да долазе претходно изасланици, да уговоре услове преласка, да виде нове крајеве гдје ће се смјестити и да уговоре мјесто и вријеме преласка. Тај међутим није увијек успијевао, као што казује случај с Кореничанима из Лике. Кад се видјело колико су досељеници корисни за одбрану земље, аустријски заповједници почели су и да их зову, наговарају и мазе. Обично је за то употребљаван који од досадашњих досељеника који је имао на турском подручју родбине. Но том се често догодило или да га Турци набију на колац или да га аустријска власт ликвидира као двоструког шпијуна! У случајевима оваквих пресељења по договору или на позив ишла је аустријска војска пред досељенике, нпр. у Лици до планине Корен, на путу из Гацке долине у Крбаву, гдје је била граница с Турском. Највише је било случајева најављених сеоба, па онда довођења у вези с провалама на турско. Но било је, коначно, и случајева насилних довођења с убијањем и пљачкањем оних који неће да крену. Ово се може разумјети тек ако се има на уму да је у та времена била велика потреба за људством, нарочито на овако немирним подручјима као што је било ово.

Прво, можда најзначајније за будућност, а документарно потпуно освијетљено пресељавање било је у Жумберак.

Жумберак

На већ споменуто поткапелско подручје досељавања у ком су крајња насеља Дубраве и Поникве надовезује се пространо подручје старијих насељавања.

То је крај који иде од некадашњих зринско-франкопанских имања Северина на Купи и Босиљева па до Озља, на једну страну, обухвата затим Белу крајину преко Купе, на другу страну, па се коначно проширује на Жумберак, тј. до гребена планине Горјанаца.

Крајеви око Купе били су некада прошарани српским досељеницима. Од тих су до данас остала преко Купе само села Мариндол с Милић селом и Пауновићима, те Бојанци. Остали су доселили на феудалска имања, нпр. по Вуковој Горици и Прилишћу, тамо покмећени, примили вјеру и националност старосједилаца. Тај је процес трајао све донедавна, нпр. Чавићи у Рибничком крају у прошлом рату. Међу овим распршеним досељеницима било је блиједог спомена о поријеклу. Тако се прича да су Смендровци у близини Нетретића давнином од Смедерева града и да су "вражје крви влашке", а велики правдаши заиста и јесу. Наведена српска села у Белој крајини остала су, али од најновијег времена не уче више у школи србохрвашћину него почињу словенским! Посљедица уставног принципа да Србин, као ни Словенац ни Хрват, нису нигде национална мањина, па за њих вриједе државне школе, а те су у ЛРС словенске!

Ово је све историјски доказ да су некад данашња жумберачка насеља била донекле повезана с поткапелскима.

Жумберак је планинско подручје које се надовезује на Самоборско горје, Пљешевицу и Јапетић, одвојено од њих долином потока Брегане. Наставак тога горја зове се Горјанци и протеже се на југозапад до превоја којим иде цеста из Метлике у Ново Место. Превој се зове "вахта"јер је ту некад била крањска стража према турском подручју. Крањци су све с ону страну вахте називали некада "турско", а било је још све до Слуња хрватско, али су отуд долазили Турци, био туда "турски пут". Планински ланац наставља се истим правцем и даље све до Купе, но у том су подручју све до овог рата били кочевски Швабе. Подручје Жумберка дугачко је у зрачној линији преко 30 км а широко око 15 км, не свуда једнако. Планина се диже до 1.181 м висине с много врхунаца с око 900 м. Горјанци се у Крањску руше стрмо, а према Хрватској су положенији. Крај је крашки. Обрађена је само 1/5 земљишта. Остало су пашњаци и бјелогорична шума. Готово све воде одводи Купчина у Купу. Назив долази од Sichelburg, негдје и Sichelberg, града који се спомиње још од 9.в., а од 14. в. је хабсбуршки. То је био у ствари крајњи гранични град некадашњег Светога

римског царства њемачког царства према земљама круне угарске. Прије Хабсбурга Жумберак је заједно с Белом крајином припадао Хрватској. Од 16. в. прима досељенике и постаје важан дио Војне крајине, од 18. в. дио бивше Слуњске регименте (11. и 12 компанија). Кад је Крајина укинута, био је неко вријеме посебан котар па припојен котару Раковац. Касније су биле општине Каље и Сошице. Рачуна се да подручје износи 233 км² са 10.864 становника. Међутим, Жумберак је и саобраћајно и административно растрган. Нема ниједне лонгитудиналне цесте која би све крајеве спајала, него су цесте само спојнице с најближим јачим саобраћајницама, а то су: цеста Карловац-Метлика-Ново Место-Љубљана, Карловац-Јастребарско-Загреб, аутопут Загреб-Љубљана. Жумберак нема ни једног центра, нити уопће већих мјеста. Важнија су мјеста од запада на исток: Радатовићи, Сошице, Костањевица, Каље, Стојдрага, раздвојена планинама и дубоким долинама. И сада су Жумберчани разбацани административно од Словеније до Самобора. Жумберак има три римокатоличке и 8 гркокатоличких жупа. Становништво је антрополошки типа Босанаца

Досељавање Срба у Жумберак извршено је још у првој половини 16. в. Но још прије њих доселили су Хрвати чакавци с властелином Кобасићем од Брековице из околине Бихаћа: то је било 1526/7. г. Лопашић наводи и документе породице Радечић из Прекрижја код Крашића.

Прво досељавање Срба, под називом Ускоци, пада 1530. г. На ту сеобу надовезаће се нове 1532, 3, 5, 8, 41, 44, 7. Дакле, кроз двадесетак година трајаће насељавање. Насељеници нису одмах смјештени. Није се почетно знало гдје да се стално настане, па су неколико зима провели по планинама и привременим колибама и лутању све до истарског и горичког приморја у циљу исхране стоке. Коначно су смјештени у Горјанце, који се отад зову и Ускочка гора. За њихов смјештај аустријска власт је откупила имање Meichau (Мехово) на цести за Ново Место, као и нека подручја имања самостана Плетерје.

Позната је царска привилегија подијељена "жумберачким Србом", како каже Лопашић. То је привилегија из 1538. г. Она је темељ и образац за све касније привилегије новодосељаваним Крајишницима. Она је, најкраће речено, изузетак од кметства уз услов сталне војне обавезе. Најкаснији досељеници били су неки сењски ускоци послије Мадридског мира 1617. г.

Жумберчане врло рано, већ иза 1540. г. налазимо спомињане као царске плаћене војнике по Горњој Славонији (Крижевци, Копривница), али и по Кордуну, гдје се нарочито истичу у посади Слуња. Аустријска власт за њих одређује посебне капетане, већином Нијемце, али им је био капетан и познати Ленковић, а и сам Петар Зрински (1648-60).

А и сами Жумберчани давали су истакнутијих личности и црквених и војних. Неки су добили и племство. Неки се истакли и у науци (хрватски историчар Тадија Смичиклас, романиста Петар Скок..., О њиховом вјерском стању касније кад буде говора о унији.

По статистици 1931. г. било је стање овакво:

Каље	ркт 2.480	гкт 2.824
Сошице	2.078	1.938
Радатовићи	110	1.883
Сухор	1.177	235
Свега	ркт 5.845	гкт 6.880

Жумберчана има још доста по Јсл и много у свијету.

Капелско подручје

Од Жумберка или Горјанаца па преко Купе према Капели било је доста рано распршених досељеника.

Вук Франкопан 1536. г. пушта турске Влахе на имања Стјепана Озаљског, бан Никола Зрински 1544. г. прави погодбу с досељеницима у Прилишћу и Росопајнику на својим имањима око Рибника. Спомињу се ти досељеници као пастири и по шумама северинским у близини Босиљева.

Поред споменутог презимена Смендровац и друга као да подсјећају на досељенике из Турске: Неманић, Рац, Лах, Турк, Шубашић.

Ово је међутим само прелазно подручје према јаким досељењима на капелско подручје.

Ту се спомињу најприје на Модруши страже и војска (Вук Косановић, Кузман Марковић и Томо Погрмиловић као војводе) већ крајем 15. в. Турци разорили Модруш 1493. г.

Тада Франкопани оснивају Огулин (међе огулинске одредио Бернардин Фр. 1500. г.)

Г. 1540. спомиње се плаћа за страже у Отоку и Хрељину.

Међутим, права досељавања била су тек на прелазу у 17. в. Послије пораза код Клиса 1596. г. воде се у Гразу преговори о досељавању из Далмације. Досељенике доводи Иван Ленковић. Тада се насељавају најприје Гомирје и Моравице.

Одмах се јављају феудалци са захтјевом да им досељеници буду кметови. Настаје спор који траје пола стољећа. Али настаје спор и међу феудалцима, Зрински и Франкопанима, чије је подручје на ком су насељеници, јер Врбовско и Моравице као да су Зрински, а Гомирје и за насељенике важна шума Каменско према Босиљеву Франкопански.

За насељенике се заузима војни командант Кисел, који 1605. г. доводи и нове, овај пут из Босне од Острошца. Има сеоба и 1607. г.

Г. 1622. формира се и општина Гомирје с одређеном самоуправом. Тада се види да насељеника има 48 домова, али сваки с преко 20 душа, тако да их свих има 1.160, а од тога 300 војника или сваки 4. То међутим казује и да је међу њима било релативно мало стараца, жена и дјеце. То је ваљда пропадало успут од оскудице, патња и опасности. Иначе се не може разумјети толики број способних за оружје.

Насељеници се тада туже да им је тијесно. А заузимали су простор од Купе код Северина па према Босиљеву и Огулину, затим све до међа подручја Брињa, Приморја, Делница и Скрада и до Купе! Види се отуд да су то били сточари који требају пространа подручја!

Феудалци су у правилу против насељеника, који неће да буду њихови кметови. Али Гаспар Франкопан свеједно, кад је био огулински капетан, доводи и сам народ из Босне од ман. Гомеле и насељава у закапелско подручје, Дрежница, Смрчева пољана, Стари Лаз, Мркопаљ и Тук, те Јасенак.

Исти Гаспар 1639. г. доводи насилно народ и смјешта 17 домова у Витуњ. На то су устали Огулинци и насилно покушали да уклоне Витуњце. Чак су и свога жупника злоставили кад је покушао да их смири. О њима тим поводом има у документима негативних судова.

Дотле спор с феудалцима тече и даље. г. 1631. нуди Франкопан да прода подручје насељеницима за 10.000 форинти. Но тек 1657. г. склопљен је и уговор. Ђуро Франкопан продаје за 15.000 ф. Цар потврђује тај уговор 1659. г. Касније потврде су из 1727. и 1759. г. Занимљиво је да се тада рачуна да ће се насељеници кад тад моћи вратити у свој стари крај, јер се наводи да уговор вриједи до њиховог повратка у домовину, а тада Франкопани могу да опет откупе та подручја.

Тако су насељена подручја гдје још и данас има Срба од Витуња на Гомирје, па нешто у Врбовском и, много, у Моравицама. С ону страну Капеле су опет насеља од Дрежнице до Тука.

Друго подручје у капелском крају је с ону страну Огулина према Лици, с Плашким као центром.

Г. 1609. појавили су се у Grazu делегати народа који жели да досели из Турске. Има их, веле, 532; од тога 190 или преко 35% војника. Нуде се да бране кланце од Сења на Слуњ. Огулински капетан Gall прима те досељенике, даје им плаће и проса. Касније прилазе к овима други 1610., 1, 2, те године њих 24 из Лике. Г. 1639. досељава опет 255 душа. Досељавали су највише у Плашки, као крајње тада гранично подручје према Турцима, који се налазе одмах иза планина око Дрежника и до Плитвица. Поред

Плашког насељава се нешто народа и до Отока код Огулина; од Петрова села.

Г. 1640. воде се преговори с Кореничанима, рајом Муратбега, али је сеоба неостварена. Тек 1655. г. долази из Коренице преко Гацке долине 12 домова са 140 душа или 40 војника (28,5%).

Г. 1663. подигнута је у Плашком кула да буде заштита народу за случај турског упада.

Г. 1.666 осим у Плашки насељава се народ и до Муњаве према Огулину, али и по Јесеници према Турцима. Кад је Јесеница опустила, насељава се поново из Плашког 1705. г.

Г. 1680. довео је опет нешто Кореничана ген. Herberstein.

Приморје

Крај од Капеле до мора називао се Приморском крајином са центром у Сењу. Од Капеле овамо до Сјеничака била је Хрватска крајина с центром у Карловцу.

Турци су продирали и пустошили и Приморје, имања Зринска.

И на тим подручјима појављују се досељеници.

С ген. Киселом воде они преговоре 1603. Сеоба је остварена 1605. г. кад је капетан Франкол из далматинских Котара довео 700 душа, од тога 200 војника или 28,5%. Они су насељени на имањима Зринских по Личком пољу изнад Винодола. Вође народа обећали свечано ред и покорност, али одмах настају сукоби с Винодолцима и са намјесником Зринских Чикулином око шума и пашњака по планинама. Досељеници моле Кисела да их заштити. Већ 1609. г. вођа досељеника с Лича Влатковић хоће да пресели народ на Гусић поље у Гацкој долини. Изгледа да је то и извршено јер се у Личу касније не спомињу ти досељеници.

Досељеници из истог времена у Крмпотама били су једним дијелом Буњевци. Околни народ зове их Власима, као Сплићани Загору (Влаји). Дио Крмпоћана вратио се послије 1689. г. у Лику. А православни, колико их је било, примили су римокатоличку вјеру.

Сличан је процес био и у Подгорју од Сења према Јабланцу и Карлобагу у планинском појасу. Спомиње се да је 1609. кнез Тепшић довео 80 кућа у Подгорје. И ти су примили ркт вјеру, а до данас им се давно поријекло позна по личним именима.

Било је досељавања и на отоке и на млетачко подручје (Перој, а и иначе по Истри), али је било и враћања послије ослобођења Лике и Далмације крајем 17. в.

Кад је ријеч о овим приморским насељавањима, вриједи цитирати и Сладовића, историчара Сењско-модрушке бискупије. Он наводи да је Срба било паче и око Сења већ у 15. в. А за Србе приморске у 17. в. може се закључити већ из пописа зринско-франопанских међа. Прешавши, ови Срби, наводи Сладовић, полазили су наше цркве и бијаху настојани већином од наших попова, као што је тај обичај и данас видан, гдје Срби к нашим жупником за благослов дођу а и наше плаћају, наше цркве особито на младу недјељу или који год похађају. Тијем начином прећу Бунијевци крмпотски сасвим у крило наше цркве прем се до 18. в. од хришћана замјенито жењаху паче им и одијело исто. Бискуп Чолић 1746. под подепсу незакопања у св. земљу међусобну женидбу оно малко измијенио а оно забранио. Овако римокатолички каноник Сладовић, који наводи и да су владике Миоковић и Мушицки, а и многи, чували грађанску слогу, којих љубезно поступање ове стране обојега закона помињу.

Прелаз од Капеле према Гацкој долини чини подручје Брињa.

На том подручју спомињу се прва српска насеља 1611. г. кад је из Подлапаче у Лици од Турака побјегло 12 кућа, код планине Корена дочекао их сењски капетан Albert Herberstein за вријеме генерала Вука Франкопана, и насељени код Брињa. Г. 1637. спомиње се да су то насеља Лучани, Водотеч и Прокике. Брињани су се на то побунили 1642. г., па су међе морале бити комисијски уређене 1644/5.

Има из тих времена и нејасан спомен о некаквих 17 калуђера који су с народом канили избјећи из Босне и населити се у Сењској драги!? Код брињских Срба опомиње се већ тада попо Мане Рајаковић, из породице која ће касније дати много свештеника и чувеног српског патријарха из 1848. г.

Нове досељенике у Прокике и Водотеч довео је 1679. војвода Драгић. И на то су се Брињани побунили па чак неки и одселили у Крањску и к Иванићу у Вараждинску крајину.

Нешто издвојено налази се планинска долина Дабар, гдје се спомињу српски досељеници од 1672. г. кад је ген. Herberstein довео 90 породица.

Послије ослобођења Лике и из ових подручја враћају се неки у Лику и Крбаву.

Гацка долина

Гацка долина није била под Турцима. Била је узнемиривана, али су Турци увијек одбијани, а доживљавали су и тешких пораза, нпр од стране Петра Зринског.

У Гацкој долини најприје се спомиње насељавање Брлога. Г. 1609. довео је сењски капетан Сигмунд Гусић 33 куће из Рибника у Лици, а затим још 35 кућа, свега 550 душа, људе у добром стању. Двије године касније спомиње се да је један свештеник долазио на преговоре на прелаз, а 1611. г. да је из Подлапаче побјегло 11 кућа.

Још од 1642. г. вођени су преговори о досељењу народа из Усоре у Босни. (За Усорце кажу крајишки команданти да су најпоштенији.) Ипак је ген. Вук Франкопан био против њиховог доласка, наводећи да је већ све препуно досељеника. Зато је било колебања гдје да се населе, да ли код Оточца, или у Плашком, или гдје другдје. Досељавање је извршено 1658. г. Народ је извео из Турске подгенерал Ђуро Франкопан. Тада је насељено Вилић поље, тако прозвано по градини Вилић између Оточца и Шкара. Тада се насељују и села Гацке долине Залужница, Шкаре, Дољани, Старо село, Главаце, све ово на правцу од турских подручја па на Дренов кланац, гдје је била кула да спречава Турке у провалама на Приморје. Ови су насељеници касније основали села и изнад Гацке долине, ближе Турцима, по Врховинама, Црној Власти и Турјанском, а послије доласка Турака проширили се према Студенцима (Кленовац) и Косињу (Липово Поље).

Усорци су и на другу страну далеко допрли. Манојло и Вук Мандић воде их у Дубраве и Поникве, већ споменута села на подручју од Капеле према Добри и Босиљеву.

А доспјели су и до Карловца и Каменског, одакле су се помакли у Требињу, на имања грофова Драшковића, гдје има и данас презимена Усорац.

*

Овим је завршен преглед насеља на подручју тада уже Хрватске, од мора до Горјанаца, око Капеле и до Кордуна, па по Гацкој долини. То су насељавања, бјежања испод Турака на аустријско подручје. Овдје још не долази у обзир Лика ни Крбава, као ни Кордун и Банија.

А крајеви преко Саве, ка Драви, називају се још тада Славонија Горња и Долња. О насељавању тих крајева бјежањем испод Турака слиједи.

Колико је у тим крајевима раније наилазило Срба, већ је споменуто, а споменуто је и да су тада наилазили Жумберчани као војне посаде и страже крајишке, свакако неки и с породицама.

Горња Славонија или Вараждински генералат

Спомиње се 1540-2. г. да је на подручју Копривнице и Крижеваца, те Иванића било у војној служби 400 Срба под 12 војвода, многи с породицама. Неки старјешине добили имања у Штајерској. Од ових се изводе и називи неких мјеста: Иванац по Ивану Маргетићу, који је Расцианус, а Плавшинци по Ивановом стрицу Плавши. Тада је насељен и Болфан и В. Поганац.

Шест нових војвода са 200 Ускока из Жумберка прелази у крај око Тополовца код Крижеваца 1555/6. г. Неки ускоци из Сења спомиње се да су дошли код ман. Лепавина 1562., а неки Морлаци из Далмације 1563. г. код Глоговнице у калничком крају.

Надвојвода Карло у 2. пол. 16. в. вели да њихове војводе нису Christen (ркт) него Ускокен.

Кад је на вијећању у Brucku 1578. г. закључено повећање плаћене војске, настаје велики прилив из Доње Славоније, испод Турака.

Још прије тога, 1583. г. била је већа сеоба од Клиса ка Сењу па у Горњу Славонију, гдје се око Иванић Клоштра смјешта 800 породица! Други су надошли касније, 1606. г. к Ђурђевцу у Подравини, гдје је била Крајина најизложенија.

Из Долње Славоније била је права сеоба 1596/7. у крај између Копривнице и Крижеваца, то као да су биле само неке породице калауза, турских ухода. Г. 1525. изгледа да је владика пожешки Василије дошао на преговоре о сеоби. Извршена је та сеоба за ген. Herbersteina 1597. г. До 1600. г. насељени су Црквена, Св. Иван Жабно, Глоговница, Тополовац, Градец, Дубрава, Св. Петар Чврстец. Ови су досељеници били од Слатине у Подравини. Отуд је насељено и Ровиште код Бјеловара, па Вел. Поганац, Иванић, Св. Криж. Ту је било наводно око 10.000 породица? Али ово ће прије бити толико душа! Кад се узму у обзир бројке које се појединачно за сеобе наводе, излази да је свака породица имала просјечно по 8 душа, од тога три војника, или 37,5%.

Код ових досељавања из Долње Славоније десило се често да су нови свом насељу дали назив оног села из ког су дошли. Тако се у обје Славоније може наћи назива Пргомељи, Шушњари, Дејановци, Цагинци, Ширинци, Цјепидлаке, Батињани, Боровљани... Тада су многа села у Малој Влашкој опустјела и Турци их касније морали наново насељавати. (Сличан случај једнаких назива има и између Жумберка и Санџака!)

Услијед ових насељавања дошло је и овдје, као уосталом и на другим сличним подручјима, до тога да истоврсно, чак и историодно становништво буде с једне и друге стране, што је доводило и до међусобног сатирања и уништавања у служби двије непријатељске силе, Аустрије и Турске. Ау-

стријски граничари и турски мартолози, можда дјеца истог племена или чак и породице, могли су се срести у чаркањима на граници, у борбама пригодом провала или у пљачкашким походима. Овом ће бити крај тек 1699. г.

Вараждинска крајина била је поткрај 16. в. већ углавном доста густо запосједнута тако да је издана и забрана даљњег насељавања.

Ипак још дуго трају нова придолажења, јер Турци 1621. протестирају што се примају њихови бјегунци, а и проваљују да их врате или барем опљачкају.

Г. 1662. јављају се код Ровишта насељеници из Подгорја, Пожешка котлина.

Подручје од Мославине до Билогоре и Илове, дакле ужи гранични појас уз турску Славонију, насељено је највише за рата с Турцима крајем 17. в. Тако је 1688. г. из краја Ужица и с Мораве 6.000 душа изведено и насељено по опустошеним крајевима Славоније. Тада их је насељено и по Мославини. А било их је чак и с бугарске границе (презимена Пиротић, Бугаровић, па Слава св. Ђорђе Кратовац). К овима су пришли и Босанци, па колонисти из Лике, Крбаве и Баније послије 1702. г.

Сеобе послије Турака

Највеће сеобе изазване су ратом 1683-99. г.

Обично се с тим доводи у везу сеоба под патријархом Арсенијем ИИИ 1690. г. из Србије (Космета) у Војводину. Међутим, мијена становништва било је од Далмације до Војводине.

Турци су о пол. 14. в. прешли на Балкан и у низу битака побиједили Србе и Угре. Они се тада нагло шире преко Србије и Босне до Хрватске и Угарске, уз пљачкашке походе до Приморја, Крањске, Корушке и Штајерске, и продирања до самога Беча, да се послије битке код Мохача 1526. г. остале у Панонији (Угарској) на 150 г.

Они су све до краја 16. в. стално продирали и напредовали, у 17. в. као да су у застоју, а послије пораза код Беча 1683. г. почиње њихово опадање. Послије три мира (Карловци 1699., Пожаревац 1718. и Београд 1740.) они су се усталили на Уни, Сави и Дунаву, али унутрашњи распад доводи у 19. в. до ослободилачких покрета балканских народа (Срби, Грци, Бугари), а у 20. в. до слома (Балкански рат 1912. г.), и били би тада лако враћени у Азију да није било сукоба интереса свјетских велесила око Источног питања.

У великом рату 1683-99. г. највише је добила Аустрија, али су најтеже пострадали Срби, присиљени на највећу сеобу. У том рату ослобођени су Далмација, Лика, Крбава, Кордун, Славонија и Војводина. То је донијело велике промјене у становништву по тим областима. Турци су отишли, становништво се малим дијелом повукло с њима у Босну, већим дијелом у току рата прешло на аустријску страну, а великим дијелом и пострадало. Слично је било и с пограничним становништвом на босанској страни.

Сјеверна Далмација доживјела је релативно мале промјене. Одвојена од Босне Динаром и далеко од главних бојишта, она судјелује у ослобађању и касније насељавању Лике и Крбаве. То су била времена Јанковића Стојана и Котарских сердара...

Највеће промјене десиле су се у Лици и Крбави, које су ослобођене 1689. г., али у овом рату већ раније пустошене и узнемираване и из Далмације и из аустријске Крајине.

Лика (ради краткоће ту разумијевамо и Крбаву) је падом под Турке 1529. г. задржала нешто мало старог хрватског становништва. Гацка није никад ни била под Турцима. Али у Гацку су долазили и сењски Ускоци и к њима с отока и Истре пребјегли млетачки поданици Вентурини. Ту досељавају и Срби. Тако је становништво Гацке долине било већ од раније мијешано. У турски дио Лике досељавана је раја. Тако се спомиње да је око ослобођења могло бити те раје око 9.000, већином Срба. Послије ослобођења остало је Турака који се прекрштавају. Њих се још и данас позна око Перушића по презименима (Алић, Асанчић и сл.). Затим, у Лику наилази ново хрватско становништво. То су с једне стране досељеници с југа, тзв. Буњевци, који сижу до близу Перушића. С друге стране су досељеници, или у ствари повратници са сјевера, тзв. Крањци. Ови називи су се одржали до данас. Једни су сточари и пољопривредници и разликују се и типом од других који су добри рукотворци! Они су већином по западној Лици. По источним странама (Крбави) насељавају се махом Срби, и то или повратници са сјевера, или из Босне или из Далмације. Ту се зна највише о досељењима са сјевера. Тако су од Вилића и Шкара, дакле из Гацке долине, насељени Вребац, Комић. Из Брлога су насељени Пећани (Будисављевићи) и Јошан. Из Прокика и Скалића Мутилић (Кнежевићи). Из Далмације насељавани су Грачац, Медак, Зрмања, па Попина и Мазин. Ов: од Книна. Из Босне (од Купреса, с Грахова и од Кнезпоља) насељавана је крбавска међа према Турцима. Било је и унутрашњих премјештања: из Дивосела у Брувно (Обрадовићи), из Косиња у Широку Кулу (Милеуснићи), па у Кореницу (Дракулићи и Лалићи). Крај на ист. од Пљешевице, лички Кордун добила је Аустрија тек 1791. г., што је значило велики прираст Срба.

Кордун је такођер ослобођен у рату 1683-... Али не сав. Јер онај дио преко Коране и Глине (Дрежник и др.) остаје Турској до 1791. г., док дубљи дио (Цазин, Кладуша) остаје Босни и даље, до данас. Тај дубљи дио био је још за Турака насељаван рајом. Послије рата 1683-99. Турци један дио својих избјеглица и изгубљених подручја као поузданији од раје насељавају туда. Отуд велик број муслимана на том подручју. Већ у почетку тога рата прелази раја од Кладуше и Пећи на аустријски дио Кордуна, гдје је било досељеника још од раније. Тада 1685. долазе досељеници и из Лике испод Турска. Те године дошло је 100 породица к Будачком, а за њима други. Свега је дошло 284 породица са 2.784 душе (1 пор. 10 д.), међу њима и Кнежевићи. Од тога је било способних за војску 1.225 или 44%! Оберст Оршић извео је испод Турска народ од Кладуше, и ови у Будачки, и Цазина у Перјасицу и Тржић. Огулински капетан Храниловић (Жумберчанин) издвео је 200 породица у Скрад, Вељун, Благај, Кремен, Примишље, па око Слуња (Мочила, Слушница, Раковица). Види се из овог распореда да су најприје насељавана подручја подаље од турске границе, а затим све ближе к турском. Види се и то да је било досељеника и Хрвата. Тако је око Раковице насељено 200 породица са заставником Вуком Грбићем и кнезом Стеваном Кукићем (Срби) и кнезом Михаилом Сабљаком (Хрвати). Бариловићки капетан барон Халлерстеин довео је 158 породица у Коранси Бријег, Косијерско село, Мали и Велики Козинац (између Коране и Радоње). Спомиње се, као уосталом и иначе чешће, да су људи добро оборужани и да имају добре коње. У то доба падају и прва насељавања Крстиње, али ће она још дуго имати немирну судбину, јер је близу турског. Г. 1715. била је ове крајеве обузела нека грозница исељавања, па је била вршена и истрага (разлог глади). Исељеници су допрли били најдаље до Турња и Мостања, на пар км од Карловца, гдје их је смјестио турањ. капетан барун Кулмер 1718. г., али су, на тражење ранијих насељеника, 1721. г. премјештени иза тзв. Слуњских брда у Тушиловић.

Иза рата 1791. г. добила је Крајина и дио Кордуна око Цетина и Дрежника, као и лички Кордун, што је значило нови прираштај Срба. Но и ови су за вријеме Француза још били узнемиравани од Турака.

Тако је и на Кордуну разноврсно становништво: старо и ново, хрватско, у разна времена насељавано српско, као и у сусједној Босни муслиманско.

Банија носи назив отуда што је то био дио Крајине под командом бана хрватског. То подручје (од Петрове горе на исток до Купе, Саве и Уне) било је раније једним дијелом власништво хрватских сталежа, нпр. Сјеничак и околина до Каменског код Карловца грофова Драшковића, или крај око Суње барона Кеглевића, другим дијелом власништво хрватских редо-

ва, као долина Трепче и Топуско загребачких бискупа, па неки дијелови (Дубица) загребачког Каптола. На том се подручју најбоље видјело како су нека гранична подручја била ничија земља гдје су се једни и други залијетали у "малом ратовању", а у ствари ради узнемиравања и пљачке.

Турци су Банију више пута пљачкали у 16. в. све до Петрове горе, Сјеничака и Купе. Зато је крајем тога стољећа одбрана Хрватске морала бити пренешена с Уне и од Бихаћа на Купу (Карловац и Сисак). Стари хрватски град и варош Храстовица био је при том напуштен, а Турци су основали Петрињу, али им је преотета. Отуд су онда крајишки заповједници вршили походе према Уни.

Због тога нема података да би Банија од стране турске била стално насељавана рајом. Можда једино нешто јужно од Зринске горе и око тврдих градова на Уни. Остало је било шума и пашњак.

Поткрај 16. в. већ су били вршени преговори да би раја с Уне прешла на аустријско, али нису успјели, па је чак било неко вријеме пресељавање и повезивање с турском рајом компромитовано.

Прва сеоба извршена је 1640. г. кад је Петар Кеглевић довео нешто народа преко Гвозданског. Ови су се населили ближе Купи и Петрињи, гдје је основана била капетанија. Г. 1680. извео је нешто народа војвода Брадић дозволом бана Ердедија.

У рату 1683. упутио војвода Баденски раји позив да се диже против Турака. Тада је Банија коначно ослобођена до Уне. И тек тада се Банија и насељава за стално. Спомиње се појединачно око 40 насеља у Доњој Банији, а преко Уне кажу да је на пет сати хода све остало пусто. Према извјештају Високог ратног савјета у Бечу од 1701. г. дошло је тада до 11.000 душа, дакле то је била релативно тако јака сеоба као и Арсенијева у Војводину!

Послије ослобођења Баније настало је право отимање о овај народ између феудалаца и војне команде. Ријешено је да и ово буде Крајина, али под командом хрватског бана, дакле половични излаз.

Горња Банија око Глине па према Купи и Петровој гори била је пуста све до рата 1683. У том рату јављају се насељеници око потока Трепче (Бовић, Кирин, Стипан). Затим је био појас шума па долазило подручје ближе турском (Топуско, Перна, Чемерница, Блатуша). Ту је било око 4.000 душа. Земља је била власништво загребачког бискупа који је настојао да досељенике покмети, што је 1701. г. изазвало побуну, кад је бановац Стјепан Јелачић као бискупов намјештеник почео да тлачи сељаке.

У то доба насељавају се Сјеничак, Утиња, Требиња имања Драшковића.

Крајишка управа је ова подручја у току 18. в., привела из феудалског под војни режим.

Аустрија је Пожаревачким миром добила крајеве преко Уне и држала из до 1739. г. Тада су ти крајеви из унутрашњости Босне били попуњени народом, а кад су опет припали Турцима, тај народ премјешта се у Банију. Нешто прелази и на Кордун, у Војнић гдје је било нешто насељеника још од времена насељавања Будачког.

*

Сад још један осврт на досадашње наводе.

Крај од Купе и Саве, па од Уне до мора (Банија, Кордун и Лика с Крбавом) назива се још Горња Крајина.

Јачи потрес у миграционој судбини тих крајева значио је рат 1788-91. г.

Тада је Аустријска граница на Уни коначно фиксирана. На Кордуну се добило подручје Цетина и Дрежника. А у Лици подручје тзв. личког Кордуна поврх долине Уне.

Хисторија

Прираштај становништва у тим крајевима био је највише српски. Рачуна се да је за тог рата у Банију прешло 428 породица а послије рата још 818 породица. Рачунајући породицу по 10 душа излазило би да је досељеника било преко 13.000 хиљада. Један податак каже и свих 15.000.

Прираштајем на Кордуну и Лици добила је Крајина нових војника, по регимента ма би изгледало то овако:

	домова	душа војника	%
Слуњска регимента	1.197	235	19,6%
Огулинска регимента	1.449	255	17,6%
Оточка регимента	1.446	256	17%
Личка регимента	3.231	591	18,3%
С в е г а 1.355	7.323	1.317	

Излази на сваки дом по десетак душа.

Ови подаци казују још нешто. Зашто је проценат војника сад мањи него код ранијих сеоба? Прво, ово нису сеобе него припадање другој држави заједно с територијем. Ту, дакле, нема кретања гдје дјеца и старци пропадају више.

Кад би се за оне двије Банске регименте, гдје се радило о насељавању, знало за број војника у односу на број душа, проценат војника био би сигурно већи!

У вези с овим миграцијама вриједи прочитати Цвијићев рад у издању Академије, Бгд. Но прије тога још о доњим крајевима, у првом реду о Славонији.

Крајеви између Саве и Драве послије Турака

Ти су крајеви Иловом били раздвојени на Горњу и Долњу Славонију, данас ужу Хрватску и Славонију.

Ужа Хрватска је била или ван посједа Турака или тзв. ничија земља, и ту су насељавања у ратовима 1683-99. г., дакле крајем 17. в. О том је већ било говора.

Друкчије је било са Славонијом (некад, Долњом...). Ту су Турци били до поткрај 17. в. и ту је било великих мијена становништва, прво још за вријеме Турака, што је споменуто, а затим код одласка Турака. Једни бјеже у Аустрију, мало њих враћа се с Турцима у Босну, а нешто и остаје на старим насељима. К овима сад почињу да придолазе нови из Босне, а с временом све више и из Баније и Лике, или из Горње Крајине.

Како је то изгледало бројчано, показује податак о стању вјерних у Пакрачком владичанству. Ту је било 1734. г. у 259 мјеста 4.303. дома или 49 парохија. А 1759. г., дакле послије четврт стољећа има у 325 мјеста 5.643 дома или 77 парохија. Порасло је дакле за трећину, за близу 1.400 домова.

У крајевима ближе Срему и Војводини уопће било је нешто Срба још од давнина. Милутинов брат Драгутин носио је наслов "сремски краљ". Дакле, још за Немањића ту има Срба и надолазе. То се појачало услијед све јачег притиска Турака у 15. в. Долазило је нема сумње понешто и за вријеме Турака у 16. и 17. в.

Коначно је наишла Арсенијева сеоба.

Касније се врши економска миграција из планинских и пасивних крајева Аустрије у питомије равничарске предјеле. Има доста спомена и докумената о том дуготрајном, све до наших дана постепеном цијеђењу, колонизирању Срба по Војводини.

Зато овдје нема потребе да се то износи. Овдје је било најважније показати како су уопће Срби дошли у Хрватску.

Цвијић о сеобама

У Етнограф. зборнику Акад. Бгд XXIV 1922. објављен је рад Јована Цвијића о сеобама (њиховим узроцима и посљедицама). Цвијићева разматрања освјетљују и досељења Срба у Хрватску.

Велик дио кретања становништва у нашим народима тече од давнина до данас као стално, слабије или јаче, силажење с планина у питомије крајеве, нпр. Санџак и Шумадија. Но врло је важан и други начин крета-

ња, насилно мијењање састава становништва услијед непријатељског притиска, продирања, пустошења и освајања. На тај начин је долазило до темељите измјене становништва на пространим подручјима. Од 14. в. надаље испремијешано је све становништво од Велеса до Загреба. Главне при том покренуте масе били су Рашани. То је довело до измјене распореда становништва на Балкану као и до мијешања и укрштавања народа.

Могу се код тога утврдити земље матице и земље прихватне, затим стални правци кретања, планински прелази. Два су ту главна правца. Прво Ј : С (Космет : Војводина), затим ЈИ : СЗ дуж динарских планина. Споредни правац је И : З копно : отоци.

Кретања су у малој мјери била безглава бјежања. Редовно то су била наумљена, претходно испитана и уговорена пресељавања. Ту је чак било и обичаја који се још и данас држи код колонизације, да дио породице остаје на огњишту а други дио сели.

Најјача је при том била динарска струја која допире до Алпа (Жумберак) и мора (Сјев. Далмација и Истра) и Панонија (Славонија и Војводина). Ту има и егзотичних случајева: залуталих групица (Бојанци у Крањској, неколико породица око Марибора, Перој у Истри), али и на другу страну, нпр. икаваца из Далмације у Србији! Овдје ваља напоменути да Цвијић не узима у обзир, а то је још и неиспитано, да је било пресељавања, која су вршили Турци, у противном правцу З : И. јер Турци су одводили становништво из Хрватске и Словеније, и то робље није без трага ишчезавало. Тако има село Рвати код Обреновца и код Рашке, а Рватска код Новог Пазара. А код Ресна су села Хрвати и Храни (Крањи?) са сјећањима да их је неки турски феудалац колонизирао на својим имањима. Цвијић спомиње струју на југ у вези с турским напуштањима изгубљених територија, а то је ишло од пораза код Беча 1683. г. па најновијих времена.

У мирне области гдје није било мијена становништва убраја Цвијић кајкавски дио Хрватске и Словеније.

А примиле су највише, поред Шумадије, Славонија и Далмација. Но ту треба убројати и Горњу Крајину (Банија, Кордун и Лика с Крбавом без Гацке долине); ту је становништво сасвим било измијењено. На динарском подручју, које је најпокретљивије, најмање се крећу муслимани Босне и Санџака; то су старинци којима је примање ислама омогућило миран останак на дједовини, али и донијело промјену националне свијести.

У узроцима кретања Цвијић наводи Турке као историјски узрок. Овом се прикључује морални и психолошки узрок (револт на насиље завојевача), затим долази и економски (глад; ово је важно за кретање из Горње Крајине у питомије крајеве Славоније и Војводине). Миграције редовно

теку полако и трају дуго. Малокад прелазе у навику, нпр. код романских Влаха!

У Хрватској види Цвијић једну преграду која је била и запрека Турцима да не продру у аустријске земље и граница сеоба. То је низ планина од Драве до Купе (Калник, Сљеме, Самоборско и Жумберачко горје и Горјанци кроз Белу крајину до Купе надомак Горског котара). Правац тих планина је попречан на динарски правац, оне иду СИ : ЈЗ, а динарске ЈИ : СЗ.

Цвијићу је ту особито интересантан дио Хрватске од Уне до Купе с центром у Карловцу. Лика му је издвојена природна тврђава. Ријетко је наћи област, вели Цвијић, гдје су досељеници толико патили: као овдје (на Кордуну), јер ниједна није била тако љута и крвава граница.

Миграције изазивају промјене код човјека. Ту треба смјелости, подузетности, издржљивости и прилагодљивости. Код прилагођавања важно је привредно-географско (нпр. планинац с Краса у Војводини), друштвено и биолошко. Како ће то тећи, зависи прво о броју једних и других (старинаца и досељеника), о том јесу ли дошли одједном или постепено, колико су дуго заједно, јесу ли досељеници одвојени и далеко од матице. Ако их је мало и ако су одвојени од матице, претапају се кроз одређено вријеме. Ако није, остају код свога. Тада може да дође до трвења, јер старинци природно сматрају себе бољима од досељеника (дотепенци, пребеги, куферaши), настају исмјехивања и надимци (Влахи). Код случајева стапања завршна фаза је промјена вјере и народности. Остале особине нестају раније. Међутим, случај Жумберка не би ово Цвијићево тврђење подржао, јер су ту баш старе особине јасно остале, а вјера и народност промијењена. Цвијић сматра да су Срби најспорији у мијењању вјере, али кад промијене, губе и националност. Да би промијенили вјеру, вели Цвијић, треба код Срба дуготрајног физичкога и психичког насиља.

У коначним закључцима о миграцијама Цвијић стоји под утицајем идеје народног јединства из времена прије и око Првог рата и оснивања старе Јсл. Он вели да су сеобе важне за зближење наших народа, да мијешање дјелује против партикуларизма, а за изједначење и стапање, па вели да није било сеоба, да би се Срби и Хрвати једва и познавали. Можда би извјесни ставови Словенаца ово и поткрепљивали. Али углавном је Цвијић код ових закључака одвише под утицајем идеје да су наши народи један народ.

Изложени подаци о сеобама Срба у Хрватску освјетљују и Цвијићева излагања, па ова долазе добро на овом мјесту као неки опћи поглед на ствар која нас интересује.

Међутим, има ту још много тога да се испита и освијетли и поткријепи примјерима. А треба и да дође вријеме кад ће проћи захукталост националне осјетљивости и нетрпељивости у свијету и код нас, да се може мирно говорити о стварности.

Тко су били досељеници?

Досељеници у Хрватску расно су углавном Динарци.

Национално су у великој мјери Хрвати, али у већини су Срби. Код досељавања су се Хрвати штокавци на рачун чакаваца и кајкаваца помакли на СЗ, до Купе. Примјер су Буњевци у Лици. Но већина овог елемента помакла се на С од Херцеговине до ист. Славоније (Шокадија јужно од Винковаца) и у Бачку (Суботица и околина). У Лици се још и данас разликују Хрвати Буњевци на југу од Хрвата "Крањаца" према сјеверу.

Да су досељеници у највећој мјери Срби, довољно јасно свједоче крајишке статистике. Као примјер навешћемо само Фрасов податак о Карловачком генералату 1835. г. По Фрасу (с. 106) било је ту 108.952 католика, 120.505 прав. и 4.443 унијата. А ту је дио Приморја са Сењом и Карлобагом.

Досељеници се јављају под разним именима и називима.

Почетно су пребеги (пребјези) или ускоци. Тај је назив ускоци остао у Жумберку и био врло познат у Сењу.

Међутим називају их документи у почетку и Турцима! То је одраз феудалистичког принципа да териториј одређује и националност, ствар која се вуче све до данас у тврдњи да рођено у Хрватској може бити само Хрват. (Та се тврдња још и данас јави понекад и понегдје, највише у градовима.)

Документи спомињу и назив Рац (нпр. Кацијанер 16. в.), али и назив Срби.

Међутим, најчешћи назив за досељенике је Власи. Зашто?

Овај назив, има неколико значења кроз историју.

Прво је значење етничко, национално. То су Романи који су на подручју Румуњске успјели да своју националност задрже и развију до народа и државе. Главна област Румуњске зове се Влашка. Али то су и Романи на осталим подручјима Балканског полуотока који су доласком Славена били сведени на планинске луталице пастире. Тада је назив Влах од националног значења постепено прелазио на социјално-економско: Влах је исто што и пастир. Тих Влаха Романа било је, а још увијек и понешто има, разасутих по нашим крајевима од источне Србије до Македоније и Истре.

Да је Влах и Роман почетно било исто, свједочи посредно и књижевник Фран Курелец који талијански језик назива влашким. Но за нас је важнији онај други смисао! Влах – пастир.

Кад су наше народне масе пошле у сеобе, било је то уско повезано с промјенама у њиховом соц. екон. статусу. Они не селе тако да једног дана напусте своје село, а другог дана се смјештају у другом селу, дакле не сељак: сељак. Они кретањем с огњишта напуштају земљорадњу и постају пастири. Стока им је одсад врло покретљива резерва и залиха и хране и одјеће и обуће, па и посуђа (мјешине), алата и сл. Овим и долазе на степен Влаха Романа, па их и почињу називати Власима. И код Турака је познат назив за Влашад љуту!

Отуд и у Хрватској, а и код аустријских крајишких власти за досељенике назив Влах. Чак и главни кодекс права и организација за Србе Вараждинског генералата носи наслов Статута Валацхорум, 1630. г.

Међутим ово не значи да међу досељеницима није било и романских Влаха. Било их је већ и због тога што су они исконски пастири, дакле номади. Но ти Власи нису били сви православни. Било их је и католика. Нпр. село Ердељ код Генералског Стола, па Ћићи у Истри. У Банији у Острожину има српско презиме Цицо! Ти су се романски Власи с временом претопили у Србе или Хрвате. Данас би било одиозно испитивати ко је од данашњих Срба и Хрвата поријеклом романски Влах. Али да њих има претопљених међу Србима и Хрватима, упућује нас на то доста знакова (презимена, лице, нарав, занимање). У Хрватској односно Далмацији остало је сјећање на те Влахе у називу Морлак, што је значило црни Власи, по вуненим хаљинцима.

Посебан призвук и смисао добила је ријеч Влах у новије доба у Хрватској као ругалица за Србе уопће, као што је ријеч Шокац или Крањац за Хрвате.

Да су досељеници били познати под именом Срби, има давних свједочанстава од којих овдје вриједи навести неке. Тако се унијатски владика Павао Зорчић у другој пол. 17. в. писао “епископ србљем”. А 1772. прота Стојан Шобат у Крбави пише катихизис гдје поставља и питање: Зашто се зовеш Србин? С одговором: Зовем се по роду и језику оних људи од којих потјечем, а ти се зову Срби. То је већ сасвим нови начин националности, по свијести, од онога феудалског који је тада још вриједио, по територији!

На основу нових схваћања о националности у 19. в., под утјецајем француског национализма, и код нас долази до промјена, па видимо да хрватски сабори формално изричу признање Срба у Хрватској, што је било у вези с улажењем Срба у политички живот земље послије укидања Војне крајине, али о том више касније.

У новој Југославији требало би да неке ствари дођу на друго мјесто, нпр. питања ко је какве вјере или народности. То не значи да би ми требали да постанемо анационални, него значи да би на првом мјесту требало да су питања заједничког интереса свих наших народа, а то су питања економска, социјална и културна. Кад бисмо ми сви били на висини, то не би више било проблем. Али има још извјесних неизживјелости које нас коче. У недавној дискусији између Словенца Душана Пирјевеца и Србијанца Добрице Ћосића у часопису Дело види се да Пирјевец још тврдо стоји на ужем гледишту. Њему је исто припадност некој републици и некој националности; има у виду Словенију, али нема уопће у виду остале наше републике, нпр. БХ или Србију, а и Хрватску. Ако се по том мјерилу цијени и учествовање ког било нашег народа у нашој заједници, јасна је ствар да ће се доћи до негативних резултата, нарочито на економском плану, у односима развијенијих и заосталијих, у питањима унапређивања заосталих, што нпр. болно тишти Кордун некад крваву предстражу Словеније.

Војна крајина

Готово сви Срби у Хрватској живјели су стољећима у Војној крајини у граничним подручјима сталних борба с Турцима, да би тиме позадина могла бити мирнија у свом развитку.

Назив Крајина (Confinia, die Graenitzen) јавља се већ у 15. в. за подручја нарочито изложена турским нападима. Већ за Матије Корвина Сењ с Гацком долином постаје посебна капетанија; она је изложена између Млетака и Турака!

Послије свог избора за хрватског краља 1527. г. на Цетину Фердинанд Хабсбург преузима бригу за организовање одбране и Хрватске и аустријских земаља којима је Хрватска предстража (антемурале).

До 1553. развила се већ уз досадашњу сењску капетанију и бихаћка. Колико Бихаћ буде губио на важности, развијаће се у залеђу најприје важност Огулина, а онда још више Карловца. У Банији ће дуго бити важна Храстовица.

Ствар је нагло пошла напријед кад је царев стриц надвојвода Карло од 1577. г. преузео старање о Крајини. Тада пада вијећање у Brucku ради повишења издатака за Крајину, почетак градње Карловца и друге организационе мјере. Подручја Крајине постепено се организирају као посебно тијело под војном управом а ван власти хрватског бана и сабора.

Хрвати одсад стално траже да се Крајина укине и териториј са становништвом подвласти матери земљи, али цар с војним круговима тога не да.

Цар дапаче Крајишницима Вараждинске крајине даје посебна права Statuta Valachorum 1630. г.

Захтјеви за укидање Крајине појачани су послије великог рата 1683., и мира од 1699. г., али неиспуњени. Цареви сад виде да је Крајина мимо одбране од Турака још и богат резервоар војске и за друга бојишта, од Италије до Француске и Холандије и Пруске.

Кад се у трећем великом рату с Турцима, за цара Карла, показала слабост аустријске војске, одлучено је да се Крајина реорганизира, да би она била још јача војна база. то је извршено под принцом Хилдбургхаусеном за 1746. г.

Основ уређења су регименте, пуковније, које се дијеле за батаљоне (4) и компаније (опет по 4, односно 16). Тако је онда уређена и управа.

Крајина се тада протеже дуж цијеле турске границе, од мора до Буковине. Нас овдје интересује само Крајина с подручја Хрватске и Славоније. Ту је био најприје Карловачки генералат са 4 регименте (Госпић, Оточац, Огулин и Слуњ) и сједиштем у Карловцу. То је било подручје Лике с Крбавом и Кордуна. На то се надовезивала Банска крајина с региментама I и II, Глинском и Петрињском. Преко Саве био је Вараждински генералат с региментама крижевачком и ђурђевачком. У Славонији су биле регименте градишка и бродска, а у Сријему петроварадинску.

Хрватски сабори и даље траже присаједињење Крајине.

То се остварило тек 1873. г. тзв. развојачењем и г. 1881. коначним укидањем Крајине. Бивша подручја Крајине додијељена су новим жупанијама: Личко-крбавској, Модрушко-ријечкој, Загребачкој (Банија), Бјеловарско-крижевачкој и Пожешкој.

Тако бисмо повијест Крајине могли подијелити на ове одсјеке и важнија доба, ово по Ваничеку:

Доба још нерегулиране Крајине (1538-1745) с одсјецима:

1) од оснивања до вијећања у Бруку и надвојводе Карла (1578),
2) од 1578. до Карловачког мира 1699., тј до проширења до Саве и Уне,
3) од 1699. до 1745. г.

Друго доба води Ваничек до 1787. г. или до тзв. Кантоналног система, али би боље било да је одмах увео до 1807. г., ту су одсјеци:

1) послови око регулирања или стања од 1736-1753. г.
2) нова граничарска права (Militärgrenz rechte) од 1554. и разне реформе (административне и школске, као и привредне мјере).
3) територијално заокружење и увођење Кантона 1770-1787. г.

Треће доба иде код Ваничека од Кантона до 1850. г. с одсјецима:
1) од Кантона до основног крајишког закона (Grenzgrundgesetz) од 1807. г.,
2) вријеме разних мањих промјена 1807-1850. г.

Четврто доба иде до укидања, с одсјецима:
1) од Grundgesetz, основног закона 1850. г. до развојачења,
2) мјере око развојачења и укидања од 1872. даље.

Међутим, главне међашне године су у ствари 1578, 1699, 1746, 1807, 1850.

Ваничеку је код подјеле служило као основ организацијско и административно стање и промјене. Успут он даје и ратни преглед. А у овом су важни: ратови у току 16. в., затим ратовања у првој половини 17. в. (ту и 30-годишњи рат), даље су ратовања између 1683. и 1739. (три велика рата с Турцима). Послије су ратовања за Марије Терезије (седмогодишњи) и Јосипа II (турски). Посебно су ратовања поводом Француске револуције и Наполеонови ратови. Иза одуље паузе долази онда 1848. година, па коначно несретни аустријски ратови у Италији и с Прусима (1859. и 1866.) који ће повући за собом темељиту реорганизацију државе (нагодбе) и укидање Крајине.

Ова подјела била је овдје потребна зато што су сва доба и одсјеци у ускоj и непосредној вези са судбином Срба у Хрватској (десељења, смјештања, положај и стање, организација и управа, односи према грађанској Хрватској, улажење у политички живот матере земље, и сл.), што ће се даље видјети.

За судбину Крајине најодлучније су године 1699., кад је била прилика да се Крајина укине или друкчије организира, и година 1746., кад је коначно Крајина одвојена у засебно тијело и реорганизирана не толико више као заштита против турских освајања, којих више због слабости турске и не може бити, нити против турских узнемиравања, за што је била довољна гранична милиција, него највише зато што је Крајина велики резервоар војске за сва свјетска бојишта на којима се Аустрија појављује. Колико је ту Крајина била важна, може се видјети прво из извјештаја царског министра Bartensteina (превео А. Сандић). Bartenstein брани и препоручује Крајину пажњи царске власти, али не с хуманог гледишта. Он Крајину обрађује не као људска насеља него као неку расплодну фарму за људски материјал потребан код војевања. Он препоручује да се пази на омјер погибања (расходи) и прираста (приплода)! А да се ту у великој мјери радило о Србима, о том осим статистике говоре и још неки подаци његови. То су рођени војници, који не само да не дезертирају него још и дезертере из других покрајина хватају. Лијечити их је лако, јер сами имају некакве траве и лијекове (”на псу рана, на псу и зарасла”). Хранити их је лако

јер имају дуге и строге постове, а умију и сами да се брину за исхрану. Одијело им њихове жене саме припремају и израђују. Сто година послије Bartensteina писао је о Крајини наш домаћи син Огњеслав Утјешеновић Острожински. Он је високи аустријски службеник, али пише овако. Аустрија каже да је крајишно уређење савршено. Зашто га онда не уведе и у својим осталим покрајинама! У Крајини њива даде шест пута мање крумпира него у Крањској. Али је зато у Крајини сваки пети становник у војсци, а у аустријским покрајинама сваки 150-и! Кад остане много сирочади и удовица, као нпр. послије 1848. г., власт каже: сирочад ће порасти а удовице се преудати, па је ствар ријешена. Затим писац говори о управи која је гора него турска и о теретима војним, пореским и кулучким, који су постали гори него кметски. То је слика из времена мало прије коначног укидања Крајине.

Зар да се онда чудимо што је крајишко подручје толико заостало у поредби с осталим крајевима? Тешко заостали Кордун нпр. био је непосредна предстража Крањске, што значи да је заосталошћу Кордуна условљен мир и напредак Крањске. Отуд је јасно да Кордун има права да се наша данашња заједница брине за његов напредак и уклањање вјековне заосталости, а да Крањска, мада није иста република, има дужност да томе допринесе. У том је узајамност наше судбине већ од 16. в. па даље показана.

Реформе у Крајини које су ишле за тим да се уклоне посљедњи трагови народне самоуправе код досељеника, да се они што чвршће уклопе у војни систем аустријски, нису олако примљене у Крајини нити лако провођене. Зна се за многе крајишке буне мање и веће. Ту су случајеви напуштања посаде и гарнизона кад плаће дуго времена не стигну. У том су Крајишницима показивали примјер баш њемачки плаћени војници (Кнецхт)! Праве крајишке буне јављају се посвуда од Вараждинског до Карловачког генералата. У нашим крајевима те буне падају за владе Марије Терезије, а било их је у Банији (Срби – Тешо Кијук), Брињу (Хрвати), Ловинцу (Хрвати) и Брувну (Срби). Било их је чак и на потицај аустријских официра који реформом губе нека права и неке приходе!

Посебно су биле буне у подручју Крижеваца и Копривнице, гдје су били узнемирени и кметови. Поводом буна вођене су истраге, па уклањани узроци, али и драстично кажњавани коловође (Raedelsfuhrer).

Жалосна је била улога Жумберчана у гушењу Гупчеве буне, а ужасна звјерства и големе пљачке почињене при том.

Кад се узму средњи бројеви статистика, излази да су крајишка села била мала, по 500 становника, домови већи (по 10 д), али и велики (нпр и до 40 душа). У домовима већина мушких, од тих већина војника. Тако је жена била тражена, али не и цијењена!

Свака трећа година у просјеку или ратна, или гладна, или кужна, ако не и све заједно!

Вјера и црква

С досељеним православнима долазио је редовно и по који свештеник или калуђер. Тако већ споменути митрополит Василије пожешки поткрај 16. в., тако свештеници Прусац (Прушчевић) у Жумберку спомињани, тако Рајаковићи у Брињу, па владика Радослав с 30 попова са Уне, па неки калуђери из Босне, па владика Атанасије Љубојевић у Лици и Банији. Тако је бивало редовно.

Међутим, догађало се да су поједине групе долазиле и без духовника и насељавале се издвојено од осталих. Такви би за духовне потребе одлазили најближим ркт свећеницима. Ако би се то продужавало, они би постепено сасвим примили и ркт вјеру. Но ни то није било увијек, нпр. село Бојанци одржало се иако мало и сасвим издвојено у Словенији. Слично и Мариндол с околином. Иако је у правилу тако да је одржање вјере одржало и народност, то још увијек не значи да су православни попови створили Србе у Хрватској. Они су своје вјернике само одржали у њиховој прадједовској вјери и народности. А то свакако не може бити кривица као што се у НДХ писало и поступало.

Најважнија досељавања падају у 16. в., а Србима је управо тада 1557. г. за Соколовића обновљена била патријаршија, тј. они се поново одвојили од цариградског патријарха, било је сада опет црквене власти да води бригу о православним Србима ма гдје се они налазили. Српски патријарх у Пећи имао је власт над свим хришћанима на свом подручју које је сизало из Македоније, с изузетком Охридске архијепископије, па на сјеверозапад докле и турска власт. Подручни орган патријархов за крајње Србе у Турској, у Босни, био је митрополит Дабро-босански (прозван тако по Савиној епископији у ман. Бању у Дабру на Лиму). У оној мјери колико су се Срби премјештали према сјеверозападу, помиче се и сједиште ове митрополије. Тако је са Лима доспјело на Босну (Сарајево), па коначно на Уну (ман. Рмањ). Данас је опет у Сарајеву. У Рмањ се први смјестио митрополит Гаврило Аврамовић (1575-88). Рмањ се налазио код ушћа Унца у Уну, данас Мартин Брод. Одатле је митрополит могао да управља не само православнима у Босни, него и по Далмацији и Лици.

Друго подручје гдје се налазио православни владика била је Славонија. Ту је орган патријархов био пожешки митрополит (1585. Јосиф, 1590-4. Василије, који је изгледа 1595. прешао у Аустрију). Духовни центар у Сла-

вонији био је ман. Ораховица, основан свакако негдје послије доласка Турака 1543. г., а прије 1585. г. Ман. Пакра био је од значаја само за Србе у Малој Влашкој. У пожешкој епархији спомиње се у 17. в. још владике Софроније, Григорије, Ћирило. Послије ослобођења Славоније 1688. г. ова се епархија више не спомиње.

Поред Рмња и Ораховице били су духовни центри за православне на подручју које нас интересира Моштаница у Босни "на Крајини љутој", по нар. пјесми, за Србе у Поуњу, те три далматинска манастира (Крупа 1317., Крка 1350. и Драговић 1395. г.). Крчки старјешина обично је био намјесник и управитељ православних у сјеверној Далмацији у име надлежног епископа.

Од рмањских митрополита спомињу се касније рмањски пострижници (који су значи, у Рмњу ступили у калуђере и ту школовани; што показује важност овог манастира) Сава Станиславић 1648. г. и Кирил Никшић. Важност Рмња показују све до данас књиге, драгоцјености и архивски подаци, којих налазимо од Далмације до унијатског владичанства у Крижевцима, јер је и ман. Марча основан од Рмањаца! Послије рата 1788-91. Рмањ се гаси. Пред овај рат била је тамо још само мања црква, срушена у рату.

У оно доба имали су патријарски и посебне своје представнике. То су били привремени егзарси (извршиоци), који су долазили у одређене крајеве да посвршавају неке конкретне послове у име патријарха.

Сеобе у Аустрију створиле су нови проблем за православне. Да би се то схватило, треба да види какав су став имали пећски патријарси у односима у свијету.

Обнова патријаршије 1557. г. за Соколовића није била по вољи цариградском патријарху, јер му је смањивала подручје власти. Зато се из те патријаршије (из Фанара, дио града гдје је била патријаршија, отуд назив фанариоти) стално код Турака ровари против српске патријаршије. Ту је каткада резултат зависио од тога ко може више да плати, односно ко ће више убрати од вјерника. Према овом пећски патријарх је у Цариграду имао само извор неприлика билло с турске било с хришћанске стране. И зато се патријарси ускоро, већ крајем 16. в. окрећу од Цариграда и против Цариграда, што се види и по народним бунама (војвода Грдан у Херцеговини), а и по сеобама у Аустрију, а и турском терору, спаљивање тијела Св. Саве, затварање и убијање патријараха и сл.

На кога да се ослони у тој ситуацији пећски патријарх и коме да се обрати. Русија се тада, послије дугог робовања Татарима, тек ствара као једна држава, као царство, а црквено се тек почела сређивати као патријаршија. Дакле, Русија тада још није оно што ће бити осталим православнима и Србима од 18. в. надаље.

Одмах с ону страну границе налази се моћна хришћанска држава Аустрија, која је тешко погођена и угрожена од Турака и зато заинтересирана да их побиједи и сузбије. А у залеђу Аустрије је велико Свето римско царство њемачке народности, федерација која у ствари иде од Купе до Рајне и од Италије до Сјеверног мора. Ту дакле има да се крштена душа у кога и у што поузда. С друге стране, постоји и духовни ауторитет, хришћански поглавар Запада, папа у Риму, који баш тада и даје потицаја за организовање отпора Турцима али и прилаже новца.

Уз ове чињенице долази и почетак сеоба хришћана из Турске у Аустрију. Ту су већ Жумберчани и Сењски ускоци. Још је ту коначно и чињеница да су Турци Пећког патријарха сматрали у неку руку поглаваром свих хришћана на свом подручју, дакле и католика.

Отуд је било сасвим природно, а и нама треба да буде сасвим разумљиво, да се Пећски српски православни патријарх обраћа Западу, цару и папи, ступа у везе с њима и подржава те везе.

Но ту се показало да је тај балкански црквени поглавар имао више ширине схваћања него културни Запад. У једну велику ствар и план, сузбијање Турака из Европе, мијешају се ситнији рачуни. Тада католичка, хришћанска Француска из политичких рачуна подржава везе с Турцима да би држала у шаху њемачко подручје. Но то још наши преци нису непосредно осјећали. И друга сила, Рим мијеша одмах у ту ствар свој рачун, привођење тих православних у покорност себи, унију. Ово ће касније изазвати много сувишних и непотребних трзавица и омразе баш на нашем народном подручју као што ће се видјети код излагања о судбини Жумберка и унији код нас.

Они кораци Пећског патријарха за успоставу веза са Западом тумачени су као пристанак на унију па се ствар развила у сасвим другом правцу. А кад је Русија крајем 17. в. ојачала, православни из Турске ослањају се убудуће највише на њу. А једнако и православни у Аустрији.

Уз ово дјеловао је и један посебни фактор, Пећки патријарх своју власт над свим хришћанима овог подручја није вршио тако да их и духовно и вјерски себи подреди. Његова је власт била административне природе. Он је морао Турцима плаћати према броју душа крштених, дакле и православних и католичких. А ту је требало да се убере од народа, односно свештенства. То није била пријатна ствар ни за православно свештенство, кад би патријаршијски егзарх наишао да купи доприносе, а код католичких је изазивало протесте и отпор. Преко границе, у Аустрији, у исто вријеме уз настојања да се досељеници покмете иду и настојања да се покатоличе, или бар, то не иде, да се покоре територијалним црквеним поглаварима, бискупима, а и папи, да се поунијате. Ова је мисао била тако интензивна

да се православни још у 19. в. називају службено грчко-несједињени (griechisch nicht-unierte); тако и прав. црквени власт мора писати!

Покушаји Уније

Унија уопће

Послије раздјељења цркве у IX в. и формалног раскола 1054. г. Рим стално настоји да опет успостави црквено јединство покоравањем свих хришћана папи. У доба своје највеће моћи у XIII в. папе то покушавају и силом; за IV крсташког рата 1204. г. био је освојен и Цариград и основано тамо Латинско царство. То је међутим, услијед звјерстава и харања крсташа, изазвало коначну омразу. Зато, кад се ускоро сломило то царство и успоставио Византе, настаје ера мирних покушаја за унију. То су тзв. Lyonska 1274. г. и Флорентинска унија 1438-9., које у ствари нису проведене највише зато се папинство налазило у унутрашњој кризи а није могло пружити ни очекиване помоћи Византу против Турака. Ти покушаји у нашим крајевима нису нашли одјека.

У XVI в. Рим трпи тешке губитке у Реформацији. Под предвођењем Језуита почет ће одмах Протуреформација ради изравнања губитака. А тада се настојањем Конгрегације за пропаганду вјере освјежава и покрет за предобивање православних за унију. Крајем тог в., биљежи Рим велики успјех код Украјинаца унијом у Бресту 1596. г. И отад па све до у Други свјетски рат стално тиња и избијају пламичци сукоба и брба на додирној линији католицизма и православља од Украјине до Балкана. На совјетском подручју унија је ликвидирана послије рата, једнако и у Румунији. У Југославији унијати нису дирани.

Нас овдје интересира само подручје на ком се налазе Срби у Хрватској. Ту је главни траг борбе око уније Жумберак, а главно жариште је била Марча.

Манастир Марча

Марча је манастир који је основан можда већ негдје поткрај XVI в. Могао га је основати или пожешки митрополит Василије послије прелаза у Аустрију или дабро-босански митрополит из Рмња манастира Гаврило Аврамовић.

Подручје Марче налазило се на 5 км од Чазме и Иванић Клоштра уз поток Глоговницу, а нити 50 км од Загреба.

Манастир је основан на мјесту бивше ркт цркве Свих светих а посвећен је био Архангелу Михаилу (као и ман. Крка у Далмацији). Врло је чест случај да су православни своје храмове подизали на мјестима бивших ркт цркава.

Папа је признао овај манастир кад му је Симеон Вратања 1611. г. у Риму обећао вјерност. А загребачки бискуп Домитровић издао је 1618. г. повељу којом Симеону Вратањи за потребе култа Рашког или Влашког рода одступа "tractum silvae montosae Marcha vocatum", брдовиту шуму Марчу која је налази на добрима бискупије у провинцији Иванић, жупанији Крижевци. Ту су тачно наведене и међе одступљеног подручја као и права. За узврат дужна је Марча бискупу сваке године давати по 12 либра чистог воска. Овај је бискуп, наводи Сладовић, био од "хришћанских родитеља", што значи православних.

Марча ће одсад бити на удару уније.

Г. 1735. преотеће је православни, а кад је 1738. опет враћена унијатима, народ је спали. Нове борбе око Марче биће 1753. г. У току тих отимања око Марче добили су коначно унијати добро Пресеку у замјену за Марчу, а у Марчу долазе Пиаристи да држе школу. Они међутим ускоро прелазе у новоосновани Бјеловар, Марча пропада, земља је продана, а остало развучено. Тако је Марче нестало.

Други православни манастир на овом подручју, Лепавина, није био толико изложен потресима. Основан још у XVI в., доста чуван кроз повијест, одржао се до данас уза све тешкоће које је имао нарочито за вријеме народних буна против аустријског притиска. Неки калуђери Лепавине, као Симеон Кордић, имали су извјесну улогу у унијатским грозницама овога краја.

Постанак Марчанског владичанства

Сладовић из чињенице да су Срби похађали ркт цркве изводи закључак да је постојала унија. Ближи би био закључак да у то доба није код нас било несношљивости. Досељеници нису ни гледали римокатолике као противнике, нити су католици гледали досељенике као шизматике. Све је то била крштена чељад. Тако се могло десити да досељеници тамо гдје су били далеко од народне цјелине, или на феудалном подручју, или без својих духовника, постепено и непримјетно сасвим постану католици.

Сладовић надовезује њему својственим језиком и стилом: Бискупи и клер католички доста уштрпа трпили и од туда што је оно самокатоличко стање и онај цјелокупни једнородни црквени геније кроз утраквистичку смјесу сужен и католичким душам више погибељи ставило се. Ово значи да је до досељења Срба била у Хрватској само католичка вјера и црква, а да је доласком православних настала погибељ за католике. Сладовић овом још додаје значајну реченицу: "Истина разумјеваху мнози владике наше разлоге и чуваху грађанску слогу именито Миоковић и Мушицки, којих љубезно поступање ове стране обојег закона помињу." Ово значи само једно, да од стране православних владика није било насртаја на вјерски мир, а поготово није онда ни од нижег свештенства и народа.

У правилу с народом су долазили и духовници, калуђери или свештеници. Они су задржавали канонске везе које су имали са својим владикама, нпр. с дабро-босанским митрополитом, који је баш ради олакшања тих веза и прешао ближе, у ман. Рмањ на Уни.

Међутим и Пећски патријарх је водио бригу о Србима одсељеним с турског на аустријско подручје. Он тим православнима за цијело подручје од Ђура и Коморана, дакле од Дунава у западној Угарској па уз турску границу све до мора, даје посебног владику са сједиштем у манастиру Марчи. Будући да је тај владика био постављен за епископа најзападнијих православних, а најзападнији хришћански крај је Британија, код нас тада звана Вретанија, тај нови епископ добио је наслов епископа западних страна или вретанијског. У цркви, нарочито послије проширења ислама на рачун хришћана, уведен је обичај да се може дати неком епископу наслов неке давно изумрле малоазијске епископије. Тако је и Пећки патријарх овдје дао наслов неке не више православне најдаље западне земље. Старе књиге својим записима сасвим јасно свједоче да тај наслов значи Британију, јер има у записима и израз "Вританиски" и израз "епископ Вретаниских острова (отока)! Тако не стоји мишљење да је то било презиме марчанског владике Симеона, како је било име првом, да је то био Вратања или Вратањић чак! Њега јесу писали Симеон Вратања, али то није било његово презиме.

Од епископа Симеона даље постоји Марчанско владичанство, намијењено за православне Србе на аустријском подручју. Судбина тога владичанства готово је истовјетна с настојањима Аустрије и католичке цркве да се православни приведу унији.

Симеон Вратања

Симеона (Вратању) одредио је пећски сабор патријаршијски 1609. г. за епископа вретанијског. То је било у оно вријеме, као што је већ приказано, кад се патријарх ослања и на Аустрију и на папу као хришћанске силе, свјетовну и духовну, у нади да ће она помоћи избављењу од Турака.

Међутим Симеон се у Марчи нашао на подручју гдје се признавала само католичка вјера, гдје је постојао низ закључака хрватских сабора о том: чл. 5/1545, 12/1550, 31/1563, а биће и касније све до чл. 46/1741. Његовим доласком отворило се, дакле, у неку руку уставно питање у Хрватској. А Језуити су већ од раније били приправни да гдје год се може надокнађују губитке из времена реформације! Уз то, Марча је била на феудалном имању загребачког бискупа. Коначно, ту је било и питање, везано с тим, могу ли два епископа постојати на једном подручју. Све ово је било по принципу оних времена "цуиус регио, иллиус религио", које је вјере владар, оне треба да су и поданици. Тај принцип, истина, није важио у Турској, одакле су Срби долазили, али је, ето, важио у Европи! Ако се још узме, да је обред досељеника био необична новост, да Русије као велесиле још нема, јасно је колико је долазак Симеона могао да буде сигнал за узбуну. Симеон се нашао у положају да води борбу са загребачким бискупом и као феудалним господаром и као црквеним поглаваром, а уједно да буде сумњив и цару (царска наредба 1612.г. војним властима, да се искоријени отпор невјерника). Симеон је на све ово отишао 1611. г. у Рим и добио потврду као епископ Рашана католика грчког обреда. На то га је потврдио и цар, а ускоро му и бискуп згб дао терене Марче. Све је ово обављено уз врло заплетене околности, тако да је Симеон на крају имао пет наслова. Он је био епископ вретанијски, марчански, ускочки, а поред тога је имао од папе наслов платејски, а од цара свиднички. Послије свега Симеон је мирно вршио своје владичанске послове. Поред тога је судјеловао и у легализацији народа, досељеника, која је завршена познатим статутима из 1630. г., којима је уређено стање досељеника за дуго времена. За вријеме његово војна власт из Graza тражи предлог о провођењу уније 1625. г. Ту судјелују Језуити из Згба, љубљански бискуп, познати протуреформатор Тома Хрен и жумберачки капетан Парадајзер. Карактеристичан је суд овога. У Жумберку, вели, има само три стара православна свешетеника. Њих не треба дирати, него пустити да изумру, али дотле спремити у сјеменишту у Згбу младе, школоване у духу уније.

Насљедници Симеона Вратање

Није сигурно да је Симеона наслиједио Данило. Насљедник за ког се зна је Максим Предојевић, посвећен у Пећи од патр. Антина, владика од 1630. до 1642. Исповиједио је вјерност папи пред нунцијем у Бечу. Касније умро у тамници! Послије њега Гаврило Предојевић (1642-4) није исповједио унију. Василије Предојевић, раније гомирски игуман, био у Риму, али није посвећен за епископа. Наводно по повратку, отрован да се не би поунијатио. Код посвећивања ових епископа било је великих административних заплета. Некад је владику бирао, односно цару предлагао, народ са свештенством. То је ускоро прикраћено. Обично би власт одлучила ко да буде владика. Тога би онда цар именовао, дао му власт с правом на приходе и плаћу. Али и на то се годинама чекало. Затим би требало да буде посвећен за епископа. Али, ту је тек настајала тешкоћа. Прво се испитивао његов живот и спрема. Затим је могао да даде изјаву, исповиједање вјере. Онда је конгрегација тражила пристанак папе. Затим је тек долазило до питања посвећења. А за посвећење марчанских владика тражило се да обаве епископи источног обреда. Није чудо да се онда дешавало да од цара именовани владика и умре прије него се то сврши, те тако и није дочекао да заиста буде епископ. А већ обична је ствар била да цар именује владику на један наслов, црква га посвећује на неки други, и то сваки пут друкчији. Сава Станиславић, наводно дошао из ман. Рмња као ђакон, владика 1648-61. сам вели да има власт и од патријарха и од папе. Послије њега двије године трају смутње око насљедника јер су четири кандидата. Међу њима је и врло продорни лепавински архимандрит Симеон Кордић. Именован је био Гаврило Мијакић на препоруку генерала Лесли и бана Николе Зринског. Он је владика 1663-1670. г. Иако је дао изјаву вјерности папи, као и да се одриче патријарха, генерал Herberstein сматра га окорјелим шизматиком. Био у Риму 1666. али остаје непосвећен. Г. 1668. понавља у Бечу изјаву вјерности с "влашкими синови", али свршава трагично. Поводом Зринско-Франкопанске уроте ухваћен и отпремљен у тамницу у Glatz у Шлезији, по народном "жив зазидан", гдје је умро 1686. г. Колико су ови владике били унијати, ствар је за испитивање. Бискупи загребачки их већином сматрају расколницима: другог су обреда и неће да се покоравају бискупу као старјешини. Први потпуно јасни и отворени унијат био је Павао Зорчић.

Павао Зорчић је први млади питомац и гојенац католички за Марчанско владичанство. Владика је 1671-85. Он је дао изјаве вјерности папи, цару, примасу калочком, надбискупу острогонском и бискупу загребачком као његов викар за источни обред. Он је основао сјемениште у Загребу

1680. г., а као материјалну базу добио је имање Прибић (1683.г.), које се налази на самом улазу у Жумберак. Да би сломио отпор својим настојањима око унијаћења народа, Зорчић реагира врло оштро. 14 калуђера отпремљено је на Малту на галије и работу; генерал Herberstein био витез малтешкога реда! Он тријеби "црквени кукољ". Зорчић је живио у немиру и страху све до смрти. Писао је и ћирилицом као "епископ Срблем". Био је школован. Позната је његова Апологија, састављена по свој прилици према неком латинском уџбенику.

Павла је наслиједио брат Марко, још млад, 27 г. Поводом његовог постављања 1685. г. пише згб бискуп Борковић да су насљедници Симеона Вратање више шизми погодовали него је сузбијали, а били су у вези с Пећским патријархом. Борковић је иначе стајао на гледишту да не могу два католичка бискупа бити на истом територију. У то доба игра велику улогу кардинал Колонић у акцији против православних у Аустрији. Марко Зорчић посвећен је тек 1688. г., али је на путу кући умро.

Мјере патријарха Арсенија III

Досад је могло бити говора о везама марчанских владика с патријархом у Пећи. Сад, у току великога рата с Турцима од 1683. г. даље, догађа се велика сеоба Срба под патријархом Арсенијем 1690. г. Сад је, дакле, и патријарх у Аустрији! Он је прешао из Турске уз свечана царска обећања у привилегијама, гдје се гарантира слобода вјере. Цар вели "lares vestros non deserite", не напуштајте своје вјере. Сад је питање православних државно-политичко питање, јер ту је маса народа и маса нових војника, а то је у она времена, нарочито у Војводини, тек напуштеној од Турака, било врло важно. А слично је и у Славонији, Банији и Лици с Крбавом.

У то је доба марчански владика Исаија Поповић (1689-1699). Како је досад народ са свештенством обичавао казати кога жели за владику, кардинал Колонић упозорио калуђере да цар има право одређивати владику, сад се, поводом доласка Поповића, забранило одржавати народне скупове под губитак главе. Чему то, питање је, ако је народ унијатски?! У то се већ 1691. г. појављује у Хрватској егзарх Стефан, послан од патријарха Арсенија. Овај егзарх има и препоруку згб бискупа Микулића. Слично ће бити и касније кад је зими 1692/3. и сам патријарх дошао у ман. Лепавину. Тада му је дошао и владика Исаија Поповић, што му је касније предбацивано. За Марчу каже тада Арсеније да буде покорна згб бискупу, али да њега признаје за свог архиепископа. Тада и народ тражи да Поповић и Марча признају Арсенија. Поповић пише бискупу Микулићу: "Никад се

није људство проти нами овако узбуркало као сада." Сад се видјело да је досад унија била у ствари само у врховима, владика само викар згб бискупа за источни обред, док су народне масе остајале при свом.

Питање православних у Аустрији

Доласком Арсенијевим, како вели хисторичар Енгел, требало је православне потпуно умирити, да им се неће слобода вјере ометати, нити ће бити узнемиравани покушајима уније. Кад је ово начело постављено и у царским привилегијама истакнуто, постају унијати војним заповједницима сметња и неприлика.

У Аустрији се овим поводом организира самостална православна црква, тзв. Карловачка митрополија. Почетно се још поставља питање тиче ли се она само с Арсенијем досељених Срба или свих уопће, оних од раније насељених, као и оних сада насељаваних по Хрватској и Славонији. Ту се има захвалити одлучности из Босне пребјеглог митрополита Атанасија Љубојевића, који је преузео духовну власт у Лици и Банији, овдје и пристанком бана Бађанија, а сад је својим одласком на српски народно-црквени сабор у Крушедол успоставио вјеру и јединство с Арсенијем. То ће остати тако и даље. Никаква каснија настојања неће моћи ту везу раскинути.

Марчански владика је у то вријеме сведен на викара згб бискупа. То значи да његова власт више не сиже од Дунава до мора, како је почетно Пећски патријарх био засновао. То се види по односима марчанског владике према подручјима осталих бискупија у Хрватској. Тако се за Сријем и Славонију послије ослобођења од Турака јавља посебни унијатски владика Лонгин Рајић у Хопову, али не самосталан него као викар сремског бискупа. Слично послије њега Јов Рајић, па Петар и Јоаникије Љубибратић. То је прекратио Арсеније купивши од Јоаникија двор у Пакрацу и уклонивши њега отуда да би у Пакрацу одсад било православно владичанство. На подручју сењско-модрушке бискупије било је слично. Марчански владике као да ту не дјелују. Павао Зорчић је покушао обавити канонску посјету. Кад је бискуп Главинић послије ослобођења посјетио Лику, спомиње се свештеник Узелац у Косињу који признаје Поповића а не признаје Љубојевића!

Што се предлаже за Лику

Поводом обилажења Лике од стране бискупа сењског Главинића има извјештај за царско повјеренство с предлозима за сређење прилика у подручју гдје су ускоци заузели половицу најбоље земље, окужили својим опаким догмама велики број душа, католичке цркве претворили у своје, па шире отвор раскола на пропаст душа и очиту погибао да сви ови крајеви буду изгубљени. Да би престале буне и непослушност, треба настојати да они мало по мало прихвате обред римске цркве. За то 1) не могу бити два бискупа у једној бискупији, 2) владике треба удаљити, 3) свећеници источног обреда да признају бискупа сењског, 4) парохије им подјељивати натјечајем, као и жупе, 5) иначе парохе у сењски бискупски затвор, 6) који бискуп прими источног свећеника, да губи имање у корист државе, 7) свећеницима да суди сењски бискуп, 8) свету мису да примају само из Сења, 9) ускочки владике да не обилазе терен, 10) ако ускоци буду морали плаћати десетину бискупу, сами ће онда потјерати владике, 11) да буде слободно полазити католичке цркве, а који поп смета – у тамницу, 12) један бискуп викар да буде за источни обред ради спасења душа, 13) не треба расколничких бискупа, а рећења нека врши марчански владика, 14) државни органи нека иду на руку католицима за земље, плаће и слободе, онда ће се за кратко вријеме прихватити истински обред, 15) у Сењу уредити ускочко сјемениште, 16) кажњавати оне који би погодовали ускоцима... Посљедњи који је као викар сењског бискупа био у Лици ради уније јест трагични Теофил Пашић.

Марчански владике послије Поповића

Низ владика послије Поповића су неспособни и чак по унију штетни људи. Гаврило Турчиновић (1700-6/7) посвећен је први пут само за Влахе, а не за Влахе шизматике! Ово би могло значити да је и Рим све дотад народ сматрао православним! Овај владика тужи се да га Лепавина не слуша па пита да ли да калуђере пошаље на галије. Савјетовано му је да не буде строг, него да ради по хришћанском учењу! Григорије Југовић (1707-9) умро прије посвећења. Рафаило Марковић. (1709-26) Посвећен тек 1717. г. Био је инсталиран и у Жумберку 1721. г. Био је тужен и под истрагом да је расколник! За његово вријеме воде се спорови коме припада Прибић, да ли владици или сјеменишту. С Атанасијем Љубојевићем имао је борбе у Зринопољу 1713.г. Григорије Вучинић (1728-33). Имао је сукоба с Данилом Љуботином, владиком у Плашком, и Никанором, костајничким. Сил-

вестар Јовановић (1734-5). Остао непосвећен. За његово вријеме православни отели Марчу. Теофил Пашић (1738-46). Марча спаљена 1739. Обавио уз војну помоћ неуспјелу визитацију у Плашком, Гомирју и до Лике. Треба погледати његова писма у материјалима Радослава Лопашића па да се види колико је то био немиран дух, који проклиње час кад је постао владика. Свргнут је и отпремљен у један унијатски манастир у Лавову у Галицији, гдје је био жив још 1751. г. Гаврило Палковић (1751-9). Он је Русин (тако су у Аустрији звали Украјинце). Био је дуго уз Пашића у Прибићу и извјештаје подносио о њему. Радио је врло много у Жумберку да се утврди унија. Унијати сматрају да је он спасио Жумберак за унију. У Жумберку је тада наводно био само један неуки свећеник. С Палковићем почеће долазити Русини за владике, иако не увијек. За његово вријеме унијати коначно губе Марчу. Преузимају је римокатолици Пиаристи за школу, али они одлазе ускоро у Бјеловар, а Марча ускоро нестаје. За вријеме Палковића коначно су православни, владика Данило Јакшић, сузбијени из Жумберка. Борба се продужила још до 1769. г. и тада формално завршена. Василије Божичковић (1759-85). За вријеме овог владике основао је папа гркокатоличку Крижевачку бискупију. Ова се даље непосредно не тиче православних као Марчанска што се тицала. Од десетак бискупа крижевачких има их Жумберчана (Бубановић, Смичикласи, Храниловић), али више Русина, нпр. три посљедња (Дрохобецки, Њаради, Букатко). Г. 1810. морао је бискуп Станић да подноси представку поводом плана да се бискупија укине.

Остаје још да се спомену покушаји унијаћења од Жумберка до наших дана.

*

У досадашњим настојањима око унијаћења има више етапа. Прва би ишла од Симеона Вратање до Мијакића, кад се још не може говорити о унији у правом смислу, кад се једино зна да су Марчански владике давали изјаве лојалности цару, папи и згб бискупу, али у правилу одржавали канонску везу и били посвећивани у Пећи. Павао Зорчић представља извјесност за унију, али његов наступ изазива борбу гдје ће се терен рашчистити, свакако на штету уније. То траје све до Теофила Пашића. За вријеме Марије Терезије трају унијатски и православни и пречишћавања око Марче и Жумберка, што свршава оснивањем Крижевачке бискупије. Касније се опћа борба стишава. Долази само до локалних и повремених разбуктавања.

Жумберачка унија

О насељавању Жумберка већ је изложено.

С досељеницима дошли су и њихови свештеници, а од оснивања Гомирја долазиће им и калуђери.

Валвасор доноси слику њихових свештеника.

Међутим, кад се узме да се свуда око Жумберка налазило феудалско подручје, готово нетакнуто од Турака, да је, дакле, ту живот текао непомућено, редовито, свакако је стање у Жумберку морало некако стршити, бости очи, јер ту је било запуштености, заосталости и економске и културне. То се може још и сада осјетити у разговору нпр. са сусједним Словенцима о Жумберчанима! Ово је, уз сукобе који су настајали између пастира ускочких и кметова околних, изазивало бригу како да се Жумберчани појединаче с околином, нарочито црквама. Жумберак је тако био повод да се опће настојање протуреформаторско протегне и на овај крај, утолико више што је и ту било реформаторских симптома.

Издвојени од осталих једновјерника, далеко од свог црквеног центра, а близу Загреба и тамошњег гркокатоличког сјеменишта, Жумберчани су подлегли унији. То није ишло нагло, требало је два и пол стољећа да се то проведе.

Жумберак је прво био под Марчанским владичанством и навикао на то. Из Жумберка као да је био поријеклом чак и сам бискуп загребачки Домитровић.

Главно црквено средиште било је Жумберку најприје код св. Недјеље (Радатовићи). Касније настаје и у Пећном и Мрзлом Пољу. Прво у западном, остала у источном Ж. Најпознатија домаћа свештеничка породица били су Прусци (Прушчевићи).

Иначе долазили су и калуђери ради скупљања милостиње.

Али допро је у првој пол. XVII в. тамо и Рафаел Леваковић у вези са својим протуреф. радом и издавањем слав. црквен. књига.

Кад је Павао Зорчић добио Прибић одмах на излазу из Ж., био је близу и унијатски центар и било је осигурано школовање Жумберчана у унијатском сјеменишту у Загребу.

Тада је већ могла да се проведе стара сугестија жумбер. капетана Парадеисера из 1625. г., да се пусти да стари свештеници изумру а дотле да се спреме нови.

Г. 1704. види се да владика Турчиновић кажњава премјештајем Петра Прушчевића зато што дјеца умиру без крштења а парохијани без исповиједи и сл. Ово, као и да немају редовних богослужења о празницима, морало је бити нападно у потпуно срећеним приликама по католичкој око-

лини. За Петра Прушчевића кажу унијати да је немиран дух, неће да дође владици, а и тужио је Рафаила Марковића.

Гомирски калуђери долазе и даље ради милостиње, но настаће сметња кад је Марковић 1721. г. инсталиран у Жумберку.

Из тог времена спомињу се поред Петра још и Тадија и Јакша Прушчевић. Ти попови као и други православни никакве приходе немају, чим би могли живјети, него ако што добије око богослужења или на штолу. А који може боље орати и копати, с тим онда живи и отуд се помаже. Тако вели стари документ.

Жумберак је имао 1686. г. 900 старих кућа и доста нових, док се 1752. г. нашло 5-6.000 душа.

У вријеме кад је инсталиран Марковић спомиње се да се за Ж. интересовао плашчански владика Данило Љуботина, јер тада су и гомирски калуђери имали генералску дозволу за улазак у Ж.

Кад је за Хрватску установљено краткотрајно Северинско владичанство, у наслову владике има и "жумберачки". То значи да се сматрало 1734. г. да је Жумберак православно подручје. Тај наслов потврдио је и сам цар.

Послије несретнога Теофила Пашића који је унији могао само шкодити долази Палковић. Тим ће се отворити коначна борба за Жумберак. Дотле је већ било одгојено доста питомаца кроз 70 година у загребачком сјеменишту. Осим тога реформом Крајине губе се у Ж. посљедњи остаци народне самоуправе, а с друге стране многи Жумберчани добивају племство или имања, свакако уз увјет да буду одани намјерама власти и цркве.

У вријеме Палковићеве акције 1750. г. нагло умру одједном два свештеника Прушчевића, Марко и Теодор. Од те лозе остаје само ђакон Јанко. Осим њега била су дозволом генерала у Ж. и два калуђера гомирска, али их заповједник протјера а народу запријети да их више не прима.

Иако је царица 1751. г. дала јамство да неће допустити да се њезиним вјерним православним поданицима чини какво насиље или да се нагоне на унију, власт ће уз учешће самог генерала Petazzi дјеловати на унију.

Ту нису помагале ни представке и мјере владике Данила Јакшића, ни самог митрополита Ненадовића. Јакшић је наводио свештенике који су као православни дјеловали, њих 17 по имену, међу њима самих Прушчевића десет. Јакшић је и сам пошао у Ж. и допро до Лијешћа, куће Пауновића, али је силом власти уклоњен. Он тражи да изађе царска комисија, али власт, сигурно поучена искуствима у Крижевачком и Марчанском крају, отеже с тим. Комисија ће изаћи тек кад терен буде потпуно сигурно припремљен. А то припремање, скупљање потписа силом власти, нпр. од војника у строју на ратишту, трајало је доста дуго. Дотле је и Палковић

понамјештао у Ж. своје људе. Дотле је и посљедњи Прушчевић, ђакон Јанко, умро и тамници у Карловцу. Генерал Petazzi је при том неке наредбе затајио а неке заповиједи уопће није хтио извршити. Кад је коначно 1769. г. и српски народно-црквени сабор затражио да се питање Жумберка ријеши, предбачено је владици Јакшићу и митрополиту Ненадовићу, који је баш тада био умро, да су наводили криве податке, те је Јакшићу забрањено да ову ствар даље покреће.

Разни покушаји унијаћења

Жумберак је био главни покушај унијаћења и једини успјех. Било је међутим више неуспјелих покушаја и узнемирења. Такав тежи случај десио се у Тржићу код Тоуња.

Почетком XIX в. намножило се свештенство у Карловачком владичанству преко сваке мјере, ово највише погрешним мјерама самог владике Миоковића, а уз то и неконтролисаним поступањем за вријеме француске окупације. Како је послије тога дошло до тешке економске кризе у Аустрији, а у Крајини и до неколико гладних година, било је свештеника који су, и онако без мјеста као прекобројни, одлазили у просјачење или на рад у доње питомије крајеве, а сви одреда, чак и намјештени, патили су се јер народ услијед неродице није могао да даје бир у житу.

У то вријеме био је такав један незбринути свештеник из Тржића Никола Гаћеша. Како је он био близу католичког Тоуња, гдје су у граничарској школи православни свештеници долазили да катихизирају православну дјецу, јер у православним мјестима тих школа није било, десило се да је Никола дошао у везу са жупником Радочајем, а кроз овога и с унијатима у Крижевцима. У Крижевцима је опет код унијатског каптола био угледна личност један бивши гомирски калуђер, колико бистар и окретан, толико покварен до криминала, Партеније Оклобџија. Архивски материјали у Плашком дају пуну слику Партенијеву. Ту се види да је он због разних злопораба и прекршаја био свргнут. И сад прелази унијатима. Под тим утицајима и по тим везама Никола Гаћеша је 1820. г. пристао на унију, јер је као унијатски свећеник у оно доба могао очекивати државну плаћу, што православни нису имали. Гаћешу међутим одмах једне ноћи неко убије у рођеној кући. Проведена је истрага и пала осуда, али као да се истина никад није сазнала. То је био и крај овог унијатског покушаја.

Други случај представља Далмација. Православни Срби у Далмацији припадали су за вријеме Млетака под духовну власт грчких млетачких владика, тзв. филаделфијских епископа. Ови су међутим, бар неки, били

близу унији (Хортокис) или унијати (Типалди). Иначе су православни били под притиском католичких бискупа, нарочито Змајевића и Карамана. Међутим о њима су водили бригу и дабро-босански митрополити. А уз то архимандрити ман. Крке као викари епископа били су бранитељи православља. Тако је Далмација до XIX в. остала нетакнута од уније.

Год. 1808. Наполеон оснива посебну епископију за православне у Далмацији. За епископа долази Венедикт Краљевић. Кад је Далмација припала Аустрији, Краљевић се по наговору и под притиском власти опредјељује за унију. Прво је требало да дођу унијати учитељи богословије. Они су и дошли из Галиције, Русини. Но један погине у нападу намијењеном Краљевићу. Платио је то Краљевићев протосинђел Кирило Цвјетковић, који је издржао 20 година робије, а послије умро у изгнанству 1857. г., док се ово све догађало 1819 – 21. г. Сам Краљевић се 1824. г. повукао у Млетке, 1828. пензионисан, а умро 1862. г.

Ипак је у Далмацији дошло до унијаћења, иако сасвим другим поводом. Два свештеника, Кричка и Бусовић, поводом неке кривице пришли су унији и повукли за собом и нешто народа у селима Кричке и Бањке у Дрнишкој крајини. Тому се послије прикључило и нешто православних из Врлике. Власт им је сазидала велике цркве које управо стрше поред малих православних црквица ускочког стила. Ово је унијаћење почело 1832. г. Свећеник Кричка погине већ 1834. г. Власт је ишла на руку унијатима и спрјечавала њихово враћање у православље. Долазио је и унијатски владика из Крижеваца. Највећи број унијата био је 1846. г. свега 878 душа. Кад је царским патентом од 1849. г. православна вјера у Аустрији призната, настало је слободно враћање унијата у православље. Статистика од 1931. г. показивала је да их још има до 70!

На подручју бившег Марчанског владичанства било је у XIX в. неколико случајева унијаћења.

Још г. 1783. рачуна се да су се неки преостаци унијата вратили у православље, и то и поред терора власти, затварања и прогона. Али појединачни случајеви понављају се и касније. Тако у Беденику 1823. г., у Дишнику 1843. г. и, коначно у Поганцу 1892. г. односно 1897. г.

Код свих ових случајева показало се, прво, оно што и раније и у осталим случајевима, да унијаћење није било израз промјене вјерског убјеђења, него изазвано неким конкретним случајем, неком тешкоћом унутар православне цркве, а нашли се ту и онда и унијатски рачуни. Тако ови случајеви у бјеловарском крају настају поводом сукоба или пароха или црквене власти с вјернима редовно или поводом личних питања или због ситних разлога, промјена у парохији и сл. Можда је ту било и недовољно сналажљивости пароха или црквене власти, а вјерни, којима је остало у

сјећању вјековно настојање око унијаћења, онда реагирају пркосно. Да је тако, казује ток ствари. Кад се страсти стишају, стиша се и то отпадање.

*

Посљедњу велику шансу видјели су унијати нажалост у страшно доба Другог рата. Ту гдје је требало очекивати да ће проговорити хришћанска љубав и јавити се братско притјецање у помоћ, гдје је требало да се сви ауторитети вјерски заложе да не буде клања и уништавања крштених душа, да се крволоци спријече, да њихови подстрекачи и наредбодавци дозову к свијести, јавило се противно. Сматрало се да је сад дошло вријеме да се остваре старе комбинације у нестајању шизматика и сједињењу "несједињених". Догађало се да су унијати запосјели неке цркве и манастире (Лепавина) и да су сматрали да је све сад заувијек ријешено. Неуједначена НДХ имала је тада и случајеве "покрста" и унијаћења, а и оснивање наказне творевине, Хрв. прав. цркве.

Садашње епархије

Хисторијат садашњих епархија којима припадају Срби у Хрватској износи се засебно. Овдје се даје само опћи поглед на њихов постанак.

Као уводно треба изнијети да има крајева Хрватске гдје Срби припадају епархијама са сједиштем изван републике, у овом случају у Војводини. Ту је најприје Барања, некад дио Будимске епархије, а сада у саставу епархије Бачке. Ту је затим подручје Осијека, некад тзв. Осијечко поље, затим Винковци и Вуковар већ на прагу Сријема. То све припада данас епархији Сремској. Напомиње се овдје да и свештенство тих подручја припада својим епархијским удружењима, али је не само представљено у ЗО Хрватске него и ради у саставу осталог свештенства православног у Хрватској.

Сад су на реду епархије које су цијеле у Хрватској.

Пакрачка епархија

Настала је најприје на подручју бивше, за турских времена, Пожешке епархије, а послије ослобођења Славоније од Турака дакле крајем XVII в. или за вријеме и настојањем патријарха Арсенија. Краткотрајну еру уни-

јатских покушаја око браће Рајића и Љубибратића прекратио је Арсеније откупивши двор у Пакрацу од Јоаникија Љубибратића 1704. г. На његово мјесто је изабран за првога епископа Софроније Подгоричанин. Царском потврдом овог избора отпочео је формално живот Пакрачке епархије. За њим слиједе као епископи: Василије Рајић, Гаврило Поповић, Атанасије Радошевић, Никифор Стефановић, Софроније Јовановић, Арсеније Радивојевић, Атанасије Живковић, Јосиф Шакабент, Павле Авакумовић, Кирил Живковић, Јосиф Путник, Георгије Хранислав, Стефан Поповић, Стефан Крагујевић, Никанор Грујић, Мирон Николић, који је владика од 1888. г. па до времена старе Јсл.

Пакрачка је епархија почетно обухватала териториј старе Доње Славоније, док је за православне у тада Горњој Славонији, сада Хрватској с ову страну Илове, била Марчанска епархија. Услиједед потреса око унијаћења била је за то подручје 1734. г. основана посебна епархија за Србе у Хрватској, Северинска, која је имала у свом саставу и Банију. Кад је, послије краткотрајног владиковања свога првог и јединог епископа Симеона Филиповића, та епархија најприје замрла 1743. г. а онда 1750. укинута, припало је подручје Вараждинског генералата Пакрачкој епархији, а Банија Костајничкој.

Тако је Пакрачка епархија у XX в. ушла с пространим подручјем скоро од Срема до Загреба и Вараждина. За вријеме старе Јсл је подручје уже Хрватске издвојено у засебну Митрополију загребачку, а Пакрачкој епархији остаје само Славонија с ону страну Илове.

Митрополија загребачка настала је, дакле, за вријеме старе Југославије и обухваћа Србе у ужој Хрватској, крај између Саве, Драве, Илове и Сутле.

Митрополија је основана 1932. г.

Наслов Митрополије добила је зато што је епископија главног града Хрватске Загреба.

Ова је митрополија по историјским везама насљедница Марчанске епископије, односно краткотрајне Северинске.

Њезин је задатак био да растерети преопсежну Пакрачку епархију, затим да у духу црквеног устројства у главном граду државном буде и главно представништво црквено и, коначно, да православни Срби Хрватске имају лако приступачан црквени центар, а јака црквена опћина загребачка да порасте угледом.

У подручје загребачке митрополије припала је и Словенија гдје због малог броја православних није било потребе да се оснива епархија. У Словенији је било нешто православних у Љубљани, Цељу и Марибору, већином чиновништва и војних лица.

Карловачко владичанство

Данашње Горњо-карловачко владичанство није увијек овако изгледало. Оно се територијално мијењало.

У привилегији цара Леополда I од 4. III 1695. г. био је постављен Стефан Метохијац за владику карловачког и зринопољског. Но он никад није преузео то мјесто.

На подручју Горње крајине појављује се у то доба добро-босански митрополит (1681-88) Атанасије Љубојевић, најприје у Далмацији, а 1695. г. у Лици. Он је дошао с народом. Још и данас има Љубојевића у Метку, који је Атанасијево прво боравиште. Под притиском Сењског бискупа, ком је Лика подвлаштена била још од 1691. г. и који код православних ради за свог викара унијатског бискупа Исаију Поповића, Атанасије се уклања на друго попут Лике новоослобођено подручје, Банију, гдје га је признао бан Баћани 1696. г. Ту је боравио у манастиру Комоговини, као што је у Лици боравио у Метку. Својом упорношћу он се поред свих сметња одржао. А исто тако својом одлучношћу он је православне Горње крајине довео у канонску везу с осталим Србима у Аустрији. Срби су послије смрти Арсенија Црнојевића одржали свој први народно-црквени сабор за рјешавање народних питања. Сабор је био 1708. г. у ман. Крушедолу. Атанасије није за тај сабор добио ни позив ни путни лист, али је свеједно допутовао и на раду судјеловао, чак и поред противљења царског комесара. Он је, према томе, прави оснивач црквености организоване у крајевима Горње крајине. Умро је 1713. г.

Владичанство карловачко и зринопољско подијељено је на сабору у Крушедолу 1713. г. на два владичанства: карловачко-сењско-приморско и костајничко. У првом су била, може се рећи стара подручја, која су била аустријска одувијек и гдје су Срби насељени већ из XVI в.: подручје Косиња, Приморје, Гацка долина, Горски котар, Поткапелско подручје, Кордун, Жумберак. У другом су била подручја ослобођена крајем XVII в.: Лика и Крбава, а Банија од Глине до Купе, Саве и Уне, па неко вријеме (1718-39) и преко Уне. У том је било касније извјесних измјена за вријеме краткотрајног Северинског владичанства, као и с подручјем Лике.

Епископи Костајничког владичанства: Дионисије Угарковић (1713-16), Никанор Митровић (1710-28), Стефан Љубибратић (1728-38), Алексије Андријевић (1741-49), Арсеније Теофановић (1750-53), Јосиф Стојановић (1754-71). Године 1771. укинуто је ово владичанство и припојено Карловачком.

Знаменитог Атанасија Љубојевића наслиједио је као владика Данило Љуботина (1713-39). Он је владичанско сједиште смјестио у Плашки, који

је у оним саобраћајним приликама био усред подручја епархије. То је било 1721. г. и успјело је само уз велике потешкоће и отпор војних заповједника.

Послије Љуботине, који је био поријеклом из Гацке долине, на силу је уведен у владичанство унијатски бискуп Теофил Панчић и он важи као владика овдје 1739-44. г., док се није сломио.

Православни владика долази опет 1744-49. с Павлом Ненадовићем, потоњим митрополитом. Њега је наслиједио знаменити домаћи син из Моравица родом, а ђак Гомирја Данило Јакшић (1751-1771), који је имао да се бори с највећим тешкоћама, али је учинио врло много, између осталог подигао катедралну цркву у Плашком. Г. 1771-74. управља владичанством Јосиф Стојановић, дотад Костајнички владика, а 1772-5. врши управу Алексије Гавриловић, који је био придодат Стојановићу прије његовог пензионисања. Слиједе владике: Петар Петровић (1774-84), Јован Јовановић (1784-86), Генадије Димовић (1786-96), 1797/8. управља гомирски архимандрит Јоаникије Милојевић, затим је владика Стефан Авакумовић (1798-1801), Петар Јовановић-Видак (1801-6), Мојсије Миоковић (1807-24), Лукијан Мушицки , Евгеније Јовановић, Петар Јовановић, Сергије Каћански, Петар Јовановић, Лукијан Николајевић, Теофан Живковић, Михаило Грујић, Иларион Жеремски, Максимилијан Хајдин, Сава Трлајић (убијен 1941), Никанор Илинчић и Симеон Злоковић.

Далматинска епархија

Православни у Далмацији имали су још за Св. Саве епископију у Стону, касније пресељену у Херцеговину, данас Захумско-херцеговачку.

Православни у сјеверној Далмацији били су под духовном управом, у копненом и касније турском дијелу, пећског патријарха. Према мору, у млетачком подручју су под управом млетачког грчког епископа. Међутим, главну управу врши непосредно обично архимандрит ман. Крке као епископски викар.

Пећски патријарх Мојсије Рајовић (1712-24) посјетио је лично Далмацију. Иначе је управљао дабро-босански митрополит из ман. Рмња.

Млетачки грчки епископи с насловом филаделфијски били су: Гаврило Север од 1577. г., затим у XVII в. Теофил Ксемакис, Никодим Метаксас, Атанасије Валеријан, Мелентије Хортокис, Методије Мурон, Герасим Влахос; Мелентије Типалди (1685-1713) као да је био унијат; послије њега услиједе унутрашњих смутња у тој млетачкој епископији за вријеме Георгија Фацеуса, Никифора Мормори и Никифора Теотокија настаје

прекид између Далмације и Млетака, све до 1782. г. када долази за епископа Софроније Кутовали; његов насљедник Герасим Сигура није више ни наступио јер је Венеција пропала 1797. г.

За вријеме тих грчких епископа јављају се појединачно неки српски православни епископи. Тако за вријеме еп. Типалди у Далмацији је Никодим Бусовић (1693-1707). Затим су у име пећског патријарха мало касније Саватије и Стефан Љубибратић. У времену између 1731. и 1762. дјелује Симеон Кончаревић, најприје као свештеник, народни поузданик, затим као владика што у Далмацији, што из сусједне Лике (с Попине), док није одселио у Русију и тамо умро 1770. г. Он је написао Љетопис црквених и грађанских догађаја, главни извор за историју православних Срба у Далмацији.

Од викара који су управљали знаменит је крчки архимандрит Никанор Богуновић и његов противник крупски архимандрит Герасим Зелић; осим њих и Симеон Ивковић.

Посебну далматинску епархију за православне основао је 1808. г. Наполеон. Први је епископ био Венедикт Краљевић, који је због афере око уније 1828. пензионисан. Даље слиједе Јосиф Рајачић, поријеклом из Лике, каснији српски патријарх 1848. г., Пантелејмон Живковић, у међувремену управља Симеон Тркуља. Затим је Јеротеј Мутибарић, Стефан Кнежевић, рођени Далматинац с Оћестова, па Никодим Милаш, чувени каноничар и историчар православне Далмације. Иза Милаша су Димитрије Бранковић, Данило Пантелић, Максимилијан Хајдин, Иринеј Ђорђевић, који је умро сад послије рата, у рату депортиран од Талијана у Италију; послије неколико година управљања и у Далмацији карловачког епископа Симеона Злоковића изабран је садашњи епископ Стефан Боца, родом из Карловачког владичанства.

За вријеме Аустрије Далматинска епархија није била у саставу Карловачке митрополије, као што би то било најприродније јер је и она српска и сусједне су. Била је у саставу тзв Буковинско-далматинске митрополије. Дакле, били су Срби из Далмације у црквеној заједници с Румунима из Буковине, ово једино зато што су припадали аустријској поли Монархије, док је Карловачка митрополија била у угарској поли! Доказ како је наше народно тијело у Аустро-Угарској било раскидано и жртвовано интересима Нијемаца и Мађара. Синод те Буковинско-далматинске митрополије састајао се у Бечу, а службени језик је био њемачки!

Г. 1870. била је основана за јужну Далмацију посебна Бококоторска епархија с Далматинцем Герасимом Петрановићем као првим епископом. Бока је сад у саставу НР Црне Горе.

Уставни положај Срба у Хрватској

Почетно је положај Срба у Хрватској био условљен положајем Крајине уопће. Но ово није доста. Срби су били уметнути између феудалне Хрватске и Турске. Тако, кад се каже да је Хрватска била *antemurale Christianitatis,* предзиђе кршћанства, у ствари предње поље за одбрану Њемачког царства и, посебно, аустријских земаља, онда стоји и чињеница да су Срби били у том антемурале на фасади окренутој к Турчину. Срби су вршили онај задатак који би били вршили Хрвати као ранији становници тих крајева да их није по историјској трагедији нестало у турским походима. Срби су у ствари помагали Хрватима да одбране преостатке своје домовине, односно државе, кад је њихова већ давно нестала.

Србима је 1941. г. био поречен сваки легитимитет у Хрватској. Основни елемент легитимитета улоге Срба у Хрватској посредно је избор Фердинанда I за хрватског краља, извршен на сабору у Цетину 1527. г. Сабор је Фердинанду повјерио да се одсад брине за одбрану Хрватске. Њему је то ишло у рачун и због његових аустријских земаља. У вршењу те своје дужности он је имао да се стара не само за материјална средства (новац, који је притјецао из Аустрије, Њемачког царства и од папе, и ратну опрему), него је морао да нађе и живу снагу војну. У оно доба није било опће војне обавезе. Само за случај тешке непосредне опасности, дакле, пригодно, кретали су феудалци са свом снагом (инсурекција) у рат или у битку. Тако је Фердинанд могао да располаже само с плаћеним њемачким војницима (Knecht) као сталном војном силом. Зато су му бјегунци са турског подручја добро долазили за војне потребе. Они су познавали терен и прилике код Турака, па имали чак тамо родбине. Они су као дотад мартолози, пратиоци Турака у походима, били вјешти турском начину ратовања, погодни у слободном војевању, окретна лака пјешадија. Плаћати је требало само најмањи број, угледније вође. Били су флуктуантан елеменат, лако покретљив. Долазили су с намјером привременог боравка, док им се постојбина не ослободи. Имали су за што и да се боре, да поврате изгубљено "царство", а и да не буду више ни раја ни кметови.

Њихов се долазак осјетио прво у том што, у оној мјери у којој они попуњавају пусте терене, јењавају турске пљачкашке провале, дакле позадина се осјећа све сигурнијом. Овај ефекат се осјетио у Хрватској особито на главним правцима турских упада, нпр на линији Бихаћ-Ново Место, на тзв тврдом или сухом кордуну, као и на правцима из Доње Славоније на сјеверозапад (Пожега-Крижевци-Вараждин).

Формално је уставни положај Срба у то доба био регулиран посебним уговорима са самим царем, привилегијама. Привилегије су у феудализму

биле опће позната и призната правна форма. Оне су извирале из права вишег феудалца према нижима. Давање и примање привилегија у она времена није било ништа незаконито. Како би иначе нпр Бела IV био могао дати посебна права градовима или сељаке обдарити племством. Ником то у земљи није могло нити смјело бити зазорно. Грофови Ердеди у Јастребарском нпр нису могли ништа имати против тога што сељаци Цветковића нису кметови. По истом том владарском праву били су привилегирани и досељеници, Хрвати и Срби, крајишници. Добро се зна да њихово привилегирање није било ослобођење од дужности, нити каква предност. То је била замјена дужности, и то лакше с тежом. Зато што не морају бити кметови, морај бити вјечити војници. Привилегираност Срба можда је била једино у том што за вршење својих ратничких дужности имају нека основна људска права (нпр право слободе савјести, или вјере). То се види већ из прве привилегије од 1538. г., види се у Statutu Valachorum 1630. г., па из Арсенијевих привилегија, много пута касније потврђиваних. А што су та права досељеника погађала феудализам и била изузетак од феуд. принципа "cuius regio, illius religio", то није било незаконито зато што није било везано уз рушење закона, него је давано изнимно, привилегијама, гдје се обично каже да вриједи "без повреде туђих права".

Овдје је од важности још један моменат, да су подручја на којима се смјештају насељеници била напуштена (desertum), по више деценија лежала необрађена, градови на њима препуштени крају, да их по вољи својој или обнавља и држи, или напусти и сруши. То је још више могло да пружи повода владару да допусти насељавање у циљу одбране. Може се рећи да феудалци, уколико нису изумрли, нису престајали мислити да ће та подручја кад-тад повратити. Једнако и досељеници нису долазили са смишљеном намјером да тамо остану заувијек. Но јача сила од људских намјера, историјска животна нужност донијела је друго, стање које траје.

Било је подручја гдје су досељеници долазили на феудалско, у пусте крајеве који су били у сусједству живих феуд. посједа (Моравице, Гомирје). Трвења која су ту настала ријешена су прописним купопродајним уговором. Код Лича на Приморју ријешени су сукоби повлачењем досељеника. У Крањској откупљено је за Жумберчане читаво имање Мехово, као и дио земаља самостана Плетерје.

Дакле, форме су испуњаване и досељеници не долазе и не смјештају се само тако стихијски и анархично. Нису названи уљези, како се то 1941. тврдило, кад се мислило да се може повијест пребрисати. Ове моменте, међутим, не уважава довољно ни Васо Богданов, проф. свеуч. у Згб-у кад, у тежњи да објасни узроке спорова, или сукоба, како он каже (Рад ЈА

300/1954 и 311/1957), између Срба и Хрвата, и одвише наглашава права феудалаца, оправданост њиховог отпора против привилегија досељеника, а све ваљда у жељи да не би изашло да он као Србин заговара досељенике на штету хрватских феудалаца. Као да су ти феудалци хрватство, а досељеници српство!

Што су хрватски сабори стално наглашавали да је у Хрватској једино римокатоличка вјера законита и допуштена, то је по њиховим, по мјерилима феудализма било њихово право и, можда би се могло рећи, њихова дужност. Но нигде нема да би сабор одрицао владарско право давања привилегија као незаконито. Што су ти сабори стално тражили да се Крајина припоји матери земљи, то је био њихов интерес. Одмах послије припојења дошао би сигурно захтјев да досељеници буду кметови. Зато су у ствари феудалци и стварали проблеме, и то једни (свјетовни – сталежи) из материјалних разлога, а други (духовни – редови) из разлога материјалних, али и због тога што су досељеници претежно били друге вјере. Међутим, тамо гдје досељеници пристају да дају црквеном феудалцу допринос (нпр. у Банији око Кирина и Бовића), дакле гдје се материјалним тражењима задовољи, ту се не прави питање од друге вјере! Слично нема трага да су Драшковићи у Сјеничаку силили досељенике да мијењају вјеру иако су као чланови сталежа знали да је у Хрватској само римокатоличка вјера призната. Ту, дакле, није било примједаба на правни положај досељеника.

Заоштравање односа било је међутим у великој мјери тамо гдје је вјерски фанатизам изазивао дуготрајне и крваве спорове. Тако је било око Марче, тако у Далмацији за бискупа Змајевића и Карамана, тако у Лици иза ослобођења, кад Срби неће да дају десетину. Кад се данас чита о тим стварима, мора се човјек чудити како је заслијепљеност доводила до сасвим супротних ефеката него што се планирало и очекивало. Баш као и 1941. г.

Кад је 1746. г. Крајина добила своју завршну форму, коначно постала засебан царски териториј, па кад је 1781. г. био издан царски Патент о толеранцији као плод доба Просвјећености, кад је коначно угарски сабор признао Србе као пуноправне грађане, почиње да се отвара вријеме за нова схваћања. Та се схваћања најприје одражавају на културном подручју, у Илиризму, али ће се ускоро одразити и политички. Закључци хрватских сабора (од 1848. г. па надаље) признањем постојања Срба у Хрватској отварају нову, да тако кажемо модерну еру у уставном положају Срба. Но и ту стара феудалска схватања остају иако под другим видом; њих ће баштинити једна политичка струја, странка права. То је већ ера уласка Срба у политички живот Хрватске.

Улазак Срба у политички живот Хрватске

Ако се овдје не узму у обзир неке старије чињенице, да су Срби вјековима стајали о бок Хрвата на бранику "остатака" Хрватске, да су најнепосредније судјеловали у борбама за проширење домовине до Саве, Уне и Динаре, да су Жумберчани, истина трагично, судјеловали у гушењу Гупчеве буне, да је владика Мијакић "жив зазидан" свршио у тамници због веза с Петром Зринским, да Срби у Хрватској дјелују у Илиризму, да су имали извјесне улоге и у градским општинама, што је све било и судјеловање у политичкој судбини Хрватске, али све јаче судјеловање у политичком животу Хрватске, ако се све ово узме само као уводно и претходно, излази онда да прави улазак Срба у политички живот Хрватске настаје тек с год. 1848., односно нешто касније с развојачењем и укидањем Крајине, враћањем тих подручја матери земљи.

Овдје ваља имати на уму да у тзв грађанској Хрватској готово да и није било Срба, осим нешто мало у градовима; они су иначе само Крајишници.

Ово је важно за ментално стање Срба у Хрватској. Они улазе у политички живот неискусни. Они су војници, навикли да слушају команду и у том, може се рећи, дресирани су све оштрије и круће уколико се Крајина више организирала и реформирала. За Србе власт значи – команда. Они немају представе о политици и уставности. Они не знају што су то државотворна питања јер од давнина немају своје државе. Они само имају искуства да сва права која уживају морају да плате крвљу. А та су права из царске милости. А та је милост неједнака, мијења се у оној мјери колико су они потребни или непотребни цару на бојиштима. Они су свјесни изузетности и колебљивости свог положаја па љубоморно пазе на оно мало аутономије што је у вјери и култури имају. Отуд ће они показати и велику осјетљивост касније око доношења закона о школама 1874. г.

Праксе саборовања имали су Срби тек нешто мало на својим све рјеђе сазиваним црквено-народним саборима, а ти се држе далеко, у Срему. А и ту се делегати из Крајине, поготово војни, држе по команди царског комесара. С хрватским саборима Срби долазе у везу тек онда кад су владике почели добивати позиве за саборовање као вирилни (почасни, по сили положаја) чланови.

Због свега овог јасно је зашто је Khuen могао Србе користити за одржање свог режима. Баш зато су Срби, ако се изузму неки манифестациони моменти (као нпр сабор 1848. г.), ушли у политички живот Хрватске на одиозан начин.

Како је одувијек било код феудалаца и ркт цркве нерасположење према Србима, дошло је као нешто природно да то баштини и грађанска политика. Странка права види у Србима оне који угрожавају и старе хрватске правице и редован нови политички живот. Кад су у питању Срби, она не види ствар, не види онај прилог у крви кроз вијекове за Хрватску, она види само форму, тј да у уставним законима Хрватске нема спомена о Србима нити о каквим њиховим правима. Главни носилац и идеолог праваштва био је Анте Старчевић, по матери унук личког свештеника. По Старчевићу најплеменитији дио хрватског народа живи у Србији, Обилић је хрватског рода, а Бранковић хрватски изрод. А Срби у Хрватској су му влашки накот и пасмина. И писац прве прагматичке повијести Хрвата је далеки потомак Срба, Жумберчанин Тадија Смичиклас! Дакле, велика помијешаност на бази великохрватства, као што је и с друге стране било с великосрпством. Јер Сими Лукину Лазићу, новинару у Загребу, Сибирија је некадашња велика Србија, кулу Бабилонску зидали Срби, а Александар Велики Србин! То је све било цвијеће из доба khuenovštine.

Кад су се Срби коначно освијестили и отресли khuenovštine, удружују се у покрету "Народна мисао" 1897. г. напредни омладинци с једне и друге стране. Тако се у XX в. улази са два фронта. С једне стране су баштиници, али и изопачитељи праваштва, спрега крајњих националистичких реакционара с клерикалцима у служби Аустрије, франко-фуртимаши. С друге стране су хрватски напредњаци и српски самосталци, који заједно оснивају Хрватско-српску коалицију. Окупља се већина народа, Кхуен пада, приправља се терен за ослободилачка расположења и акције на бази идеје народног јединства, што ће све резултирати у уједињењу 1918. г. Ова мисао слоге, први пут реализирана у Хрватско-српској коалицији, бит ће у старој Југославији, истина послије тешких криза, освјежена у Сељачко-демократској коалицији, да се, и поред терора диктатуре, не угаси, него још и прошири у Уједињеној опозицији. Овим су Срби у Хрватској вратили политички дуг домовини.

Ако се узме у обзир ово стољеће од 1848. г. даље, може се примијетити да расположења у односима Срба и Хрвата осцилирају. Кад су времена револуционарна, превратна, идеја братства цвате, буја и доноси епохалне плодове. А кад је на власти реакција или непријатељ, избијају на површину и долазе до гласа негативни елементи, дешавају се стидне ствари и долази до ужаса. То се показало и у khuenovštini и у старој Југославији. Али се још страшније показало у ратовима. У оба рата су нпр. не само бучни и моћни него и врло активни протусрпски елементи у Хрватској. Ток рата их побија и дезавуира, не даје им за право. Тада долазе до ријечи и дјела све више елементи напредни који с побједом у рату остварују и побједу братства.

Општенито се може рећи да је питање Срба у Хрватској играло већу улогу него што би требало. То се може захвалити феудалцима и њиховим епигонима. Да је Србима признато основно људско и грађанско право, питања не би било или се бар не би појављивало у оним тешким формама како је избијало у жалосним временима.

Послије освијетљења историјске и политичке улоге Срба у Хрватској питање је каква је била њихова економска и културна улога.

Економска улога Срба

У економском животу Хрватске Срби још и данас у великој мјери представљају пасиву. Ако се може рећи да је политички положај Срба у Хрватској ријешен, да су превладани негативни заостаци из прошлости, не може се нажалост казати да је исти случај с економиком. Ту су тешки трагови прошлости још увијек живи.

Срби долазе у Хрватску редовно као сточари. Покренути са својих далеких огњишта још давно прије доласка овамо, они су престали бити сељаци, ратари, или су то бивали на успутним задржавањима пролазно и узгредно. Иако економски декласирани, раскоријењени, снижени са сељака на номаде, они не долазе као сиротиња без средстава. Документи свједоче да су долазили добро опремљени и оборужани, са много стоке. Стока им је лако покретљива резерва, залиха, свега најпотребнијег за опстанак. Али за стоку су потребни простори, пашњаци. Зна се нпр. да су први ускоци прије смјештаја лутали са стоком све до Истре, Моравичани и Гомирци туже се да им је тијесно, а свега неколико десетина породица крстари по великом дијелу Горског котара! Због пашњака има спорова на Велебиту између Личана и Далматинаца. Сточари су на сметњи и околним земљорадницима (Гомирци кметовима Босиљева). Тако су досељеници почетно врло екстензивни.

Кад су се смјестили и почели са земљорадњом, Крајишници су сасвим друкчији земљорадници од феудалских кметова. Док је кмет сав предан земљорадњи и привређивању, јер је то интерес и његов и феудалчев, Крајишник је прво војник. Најбоља снага је непродуктивна, а троши више него остали. То значи да производња пада на терет стараца, жена и дјеце, углавном ипак жена. Зато кад Крајишник остане без жене, избија сва биједа тога вјечитог ратника. Он је беспомоћан у кући а запуштен ван дома. Таква пракса непродуктивности главне радне снаге позна се још данас по том што нпр Кордунаш или Личанин више воли свако друго намјештење од продуктивног рада, а нарочито ужива у униформама какве биле. То би показала свака статистика по струкама.

Но нису сви крајеви једнако економски заостали. Најзаосталија је Горња Крајина (Банија, Кордун и Лика). Уз то би дошла сјеверна Далмација с јасним траговима још исконског сточарства. Каква је била Славонија у XVIII в., освијетлио је Рељковић. Колика је била заосталост Крајине према подручјима грађанске Хрватске, има података у споменутој радњи Острожинског. А треба погледати и извјештаје с разних господарских изложби у XIX в., па да се види сва биједа економског стања Крајине. Заосталост Срба у Крајини била је још већа због тога што су они били подаље од главних саобраћајница, већих центара и, поготово, градова, одакле би се могло дјеловати да се економски унаприједе.

Таква, заостала и запуштена, ушла су крајишка подручја у састав Хрватске у времену кад се јаче развија промет изградњом жељезница, трговина и кад почиње и индустрија. У вријеме кад је Европа и Аустроугарска у економском полету далеко већ одмакла, у Горњој крајини нема ни жељезнице. Банија је добива тек нешто пред Први рат, Лика послије тог рата, а Кордун је нема ни данас. Крајина је лиферант сировина (дрво, стока) и можда нешто радне снаге, дакако неквалификоване.

Ипак, мора се споменути да је било неких настојања да се стање измијени. Ту је био нпр. врло успјешан покрет Српских земљорадничких задруга, затим друштво "Привредник" за смјештање и квалификовање подмлатка обртничког и трговачког, па настојање око оснивања новчаних завода. То је у Првом рату било закочено, а у старој Југославији компромитовано политиканством. На све ово дошла су пустошења и уништавање људства и добара у Другом рату.

И, кад би се данас хтјело оцртати ситуацију економском рачуницом, онда би ствар нажалост стајала тако да би српска подручја испала као велики терет за привредну цјелину НР Хрватске. Ово зато што су то подручја која још увијек у првом реду очекују инвестиције а не нуде још у исто вријеме и продукте. У републичку акумулацију међутим доприносе више економски развијенији, а то су хрватски крајеви, док више требају неразвијенији, а то су српски крајеви. Ту лако могу да настану буђења нездравих осјећања.

Проблем је дакле у том како то изравнати, како уклонити негативне трагове тешких стољећа. Док год се то не постигне, остаће потенцијална опасност да негативна схваћања о Србима у Хрватској опстану и потрају.

Но ово још није најтежа и најосјетљивија ствар. Та нас срета на културном подручју.

Ако су Срби још економски дужници домовине, њена тешка брига, попут незбринута дјетета, у културном погледу су то поготово.

Стање Срба на културном плану

Ту је стање Срба најнеповољније.

За крајишког војника не треба просвјећености. Она је за њега штавише опасна, јер може почети да мисли! Марија Терезија, то је било у доба Просвјећености, прогласила је начело да сваки поданик има право на просвјету. У њезино вријеме отпочела је у Аустрији и реформа школства. Али од тога Крајишник није имао велике користи. Школе су ту само у циљу подизања кадрова за подофицире и ниже канцеларијско особље крајишке управе. Послије избијања Француске револуције то је још стегнуто. Цар Фрањо већ пред почетак Илиризма изјављује да њему не треба школованих људи него послушних службеника. Стање тих школа описује у својим сјећањима хрватски интелектуалац Имбро Игњатијевић Ткалац. То је било у вријеме чувене реакције у првој пол. XIX в.

Срби се ни с тим ограниченим бројем школа нису могли довољно служити. Школе су биле сасвим природно у већим мјестима. А видјели смо већ да су Срби били свуда у већим мјестима мањина. Школе су им, дакле, биле недоступне. То се, уз још много тога, морало одразити не само на њиховом образовању него и на њиховом културном стању уопће. О том само један примјер. Кад је Ерзхерзог Лудвиг с негодовањем наишао у II банској регименти (Петриња) да од 298 рештанаца има 287 православних, објашњава му митрополит Стефан Стратимировић 1807. г. да ту није само питање неспособности свештенства него и недостатак школа у растресеним православним насељима.

Срби су у духу привилегија покушавали оснивати своје народне школе, али је то ишло тешко како због сиромаштва народа тако и због недостатка наставника, а највише зато што се из тих шкла није могло у царску службу. Ни власт није те школе помагала, па су Срби у другој пол. XIX в. у Хрватској и тамо гдје су ту школу имали и из својих средстава издржавали, морали свеједно плаћати школски прирез у земаљску благајну; дакле двоструко оптерећење.

Једино у већим мјестима и градовима биле су колико-толико сталне српске народне школе, али и те за домаћу дјецу, највише трговачку и занатлијску. Сељаку су и те школе биле недоступне.

Отуд појачана заосталост у поређењу са сретнијим крајевима.

А кад се школство ипак у другој пол. XIX в. почело развијати и школе појављивати и по српским селима, и кад су свештеници, учитељи, чиновници и имућнији људи из народа почели своју дјецу школовати и у вишим и највишим школама, догађа се необична ствар да највећи дио тих школованих синова одлази у службе у питомије крајеве и већа мјеста, а родни

им крај остаје једнако заостао какав је и био. Тако су крајеви без својих квалификованих кадрова извозили квалификовано људство за друга подручја! То струјање траје и данас. Настојећи да дођу у већа мјеста, како ради лагоднијег живота, тако и ради школовања дјеце, а и због тога што у њиховом заосталом крају није било ни толико потреба за школованим кадровима, ти су људи и без своје воље и плана могли да изазову неповољан утисак о пенетрацији Срба у већа мјеста.

Из свега овог види се да Срби у Хрватској представљају у културом погледу највећу пасиву. У активу би се могло навести можда једино то да Срби као штокавци дају свјежих сокова књижевном језику и правилном говору, иако и они и дјеца им кад наиђу у град врло лако попримају некњижевни говор, па и кајкавштину.

У Босни је за школовање и подизање културе код Срба постојало друштво "Просвјета" са стипендијама и интернатима. У Хрватској било је неколико закладних стипендија (нпр Бањанинове) приватних и једна земаљска (Крајишка). Интернат је био једино уз учитељску школу у Пакрацу. Био је и дјевојачки интернат у Загребу, али за кћери имућних родитеља.

Срби у Хрватској живјели су од блиједих културних одбљесака из Војводине, одакле су им долазили и учитељи српских школа и књиге (Матица српска). Ту се мора признати да је српских књига долазило релативно много, али само за танки слој школованих и писмених људи, редовно свештеника.

Зар је онда чудо да Срби у Хрватској, с изузетком Далмације, немају готово ни једног књижевника. Док Далмација под утицајем талијанске културе свијетли у литератури, док Босанска крајина даје и Кочића и Ћопића, Срби аустријске крајине су толико закочени и стерилни да у култури представљају само осакаћени торзо. Колико се ту јављало писмених људи, трошили су се у новинарству, политичким, редовно полемичким списима и у историјским дјелима, са тек нешто мало текстова о животу народа и за тај народ.

То све даје Србину у Хрватској одређену, специфичну физиономију с више црта за сажаљење него за симпатију.

Закључак

Кад би се покушало дати лик Срба у Хрватској у цјелини, персонифициран у једно, можда би се дошло до ових закључака.

Срби у Хрватској су у јакој мјери од давнине раскоријењени. Одвојени од прапостојбине, покренути с првобитних огњишта, они су, прво, економски са стабилности за дуга времена прешли у стање лабилно (пастири – номади). А кад су, смјестивши се у Хрватској, дошли у прилику да опет економски стабилизирају, утврде и уздигну, трајно им је у том сметао војни систем одвајајући главну мушку снагу од привреде. Та се снага једнострано развија и користи.

Тако је мушкарац, који би требао да буде домаћин, привредник, остајао стерилан, непродуктиван, а у исто вријеме у појачаној мјери конзумент, потрошач, редовно онога што је прво и најбоље. Он је лакома уста а да није и радина рука. Он је дому свом на терет, често је и трут више него би требало. Бива и расипник. Видјело се нпр у Првом свјетском рату да су жене, оставши саме на дому, опћенито боље водиле кућну економију и одржавале господарство, па чак и враћале дугове, укњижене још из времена мира на грунту. Израз те важности жене био је и пропис у закону о некадашњим кућанским задругама да и жена може бити бирана за старјешину. А ко ће икад успјети да израчуна и прикаже допринос жене у овом рату, у НОБ!

Мушкарац као војник није стваралац, продуцент. Али је зато утолико бољи репродуцент, извршилац наредаба, дресиран дисциплином на послух без поговора. У том иде каткад до понижавања и улагивања, да буде измећар и полтрон. Треба знати шта су значили и какви су били они полицајци, жандари и финанци, они опћински, котарски и судски службеници, они поглавити и велеможни, па да се разумије она изрека да је Личанин кадар рођенога ћаћу убити за медаљу. Тако се у Крајишнику развијао дух преторијански; за чији ли све рачун у току вијекова! Ријетко кад наступају ту краткотрајна отимања из стега (буне као пролазне експлозије), чешће пасивни отпор по инерцији (фига у џепу, или парола; нико се у царској служби није прекинуо).

Тако је Крајишник сиров и суров. Само понекад је то као нека симпатична природност, неизвјештаченост. Иначе је редовно грубост и дивљачност, чисто као распојасана и афектирана обијест (учење). То више пута истичу и историјски документи као разлику између ркт и прав. живља. А данас, доста је провозати се пругом Карловац-Сисак па да се то види готово свакодневно, особито у сезони печења ракије.

Али зато, као сви примитивци, колико је неспособнији за мирни, систематски рад, толико је Крајишник јачи кад треба издржавати пролазне ратне или кампањске радне "коњске" напоре.

И поред махнитог расипања снага, крви и живота, не би се могло рећи да је биолошки начет и оштећен. А има и практично интелигентности и

умних способности. Лако се сналази у привреди, додуше најбоље у трговини, а не толико у занату или као радник. Лако стиче образовање кад је у прилици да се школује. И те се ствари већ у старим документима истичу. То би му биле позитивне стране, истина још и данас у великој мјери неизражене и неискоришћене.

Раскоријењеност Срба није била само економске природе. Она је и културне природе. Себама многе су традиције старине прекинуте и изумрле. Што су се ипак одржали као народ, то је заслуга неколико фактора.

Ту је у првом реду масовност. Гдје су се населили у компактним масама и у повезаности с ранијим насељима и позадином, нпр с Босанском крајином, ту су се и одржали. А гдје су се насељавали распршено или као мањина усред друкчије већине, ту се нису одржали (подручје око Купе испод Горјанаца, велебитско Подгорје) или су остали само трагови старине (Жумберак). Изузетно се ту јавља и зачахуривање као начин одржања (Бојанци, Мариндол, Перој). Овдје се, дакле, види веза између квантитета и квалитета. Велики квантитет је сачувао и квалитет, мали квантитети измијенили су квалитете.

Други фактор за очување традиције и културне баштине био је онај исти који превладава и код одржања економског, жена. Жена као мати и домаћица, као бака и његоватељица, носилац је и домаћег огњишта и исконских обичаја и благородства срца којим се одликује и истиче у свом редовном врло тешком и мукотрпном животу вјечне патнице. Симбол Југовића мајке и Косовке дјевојке, без фразе, потврђен је у животу и за овог рата, у НОБ. Тако је жена у ствари већи јунак од мушкарца. О крајишкој жени треба читати и Bartensteina и Утјешеновћа, а и безбројни низ докумената који казују колико је јуначина граничарских биједа и карикатура од човјека без женске руке.

Посебни фактор у одржавању старих културних традиција била је вјера и црква као сила окупљања по осјећању заједнице и као сила организовања те заједнице у ситуацији без домовине и без државе. На примјеру Српске православне цркве и њене улоге у народу види се колико је тачно значење лат. ријечи религио – веза. Осјећање повезаности било је утолико јаче уколико је Србин био више издвајан и жигосан било као "рац", "влах", "морлак", или како је већ кад и гдје био називан, било као шизматик или расколник, као грчко-несједињени, грчко-источни, источно-православни, или редовно иронично "православац", или како је већ његовој вјери у разна времена било давано име. То је све могло да изазове ситуације сличне оној Давида Штрбца у ком се "Србаљ надме", или оној кад Матавуљев доктор "ркаћ" у Бакоњи, либералац и атеиста, кад се нашао у уна-

крсној ватри у фрањевачком самостану, па стао да брани православље боље него што би задарски владика!

Наведени фактори дјеловали су да се у Србина очува нарочит смисао за слободу, уједно и као осјећање за дубоку прошлост колико и као далеки идеал и циљ будућности. Слобода је та национална вриједност за коју се жртвују не само лични животи (херој) него се даје као улог и сама национална егзистенција. Ту слободу међутим он схваћа почетно и основно као независност цјелине према спољашњем тлачитељу, дакле као националну слободу, док му је мање важна слобода индивидуе, појединца човјека, слобода као права грађанина. Он је чак у име прве слободе кадар и да гуши другу. Ово је код њега условљено колико историјским приликама толико и досадашњом заосталошћу.

Ово све наведено не значи да у појединостима није својство и других наших народа или крајева. Али је код Срба Крајишника некако згуснуто окупљено.

Из свега овог види се да Срби у Хрватској још у извјесној мјери јесу или могу да буду проблем. Проблем су још свакако економски и културно, као што је већ показано, јер су неразвијени и неизграђени.

Сад још мали осврт колико могу бити проблем национално и вјерски. Свако паметан може само да од срца пожели да дођу времена, нашим уставним прописима предвиђена, кад нико никога више неће питати које је вјере или народности, него када ће се гледати само на то какав је ко као човјек, као члан цјелокупне наше заједнице. Но, како рече Добрица Ћосић у једном чланку у Делу, има још неизживјелих романтизама који заслужују обзире. Ми мислимо да је тако донекле и са Србима у Хрватској.

Као што нису сви народи у свијету једнако доживјели и одживјели свој национализам (нпр друкчије Французи а друкчије Њемци), тако ни наши народи нису сви у том једнаки. Да останемо само код Срба и Хрвата. Видјели смо да је код Хрвата принцип територијалности, принцип феудалистички, за одређивање националне припадности врло јак, ово зато што трагови феудалаца иду у Хрватској до 1945. г. Отуд код Хрвата велика важност домовине, домољубља и патриотизма. Трагови тога су и данас још случајеви несхваћања да у Хрватској може бити и неке друге националности, да може бити Срба. Срби су, међутим, оставши још врло давно без своје државе и без својих феудалаца, расељавани на разне стране, били лишени појма територијализма, били везани осјећањем заједнице невезано с територијом (родољубљем). То су специфичне разлике у схваћању националности. Но нису сви Срби једнако доживјели своју националност. Србијанци су је најпуније доживјели и изживјели у својој држави од 1804. г. па кроз XIX в. и до ослободилачких ратова у XX в. Војвођани су је нео-

бично снажно доживјели и иживљавали на економском и културном плану, још од XVIII в. даље. А Крајишници су у исто вријеме своју националност осјећали као жигосаност, као предбацивање, као угроженост, која кулминира 1941. Они су дакле имали врло мало прилике да је доживљавају слободно, а још мање да се национално изживљују. Показало се да је ту пут сузбијања, које је у Аустрији вршено било силом било перфидно, био лош и узалудан, плодан само по злу. Аустрија је то вршила у име премоћи културне, тобоже ради културе. То међутим вриједи и за свако доба, па и ако се врши у име веће напредности идеја. Ту сила не може изаћи на добро ни довести до успјеха. Ако се међутим пође једино правилним путем, а то је економски преображај и културни препород, само ће тада доћи до тог да питања вјере и народности сама од себе оду на друго мјесто, а на првом да се нађе човјек, оплемењен свијешћу и саосјећањем да му ништа његово није више угрожено као што и он ничије не угрожава, човјек ослобођен споља и слободан у себи.

Овим је завршен уводи дио материјала о Србима у Хрватској, посебно о њиховом вјерско-црквеном стању и положају.

Извори и литература

Архивски материјали Епархије горњокарловачке из Плашког, сада у држ. архиви у Згбу

Бановић Васо, Гацка долина, Згб 1932.
Цвијић Јован, Метанастазичка кретања..., САН Бгд 1922.
Фрас, Vollstaendige Topographie der Karl. НГ, Аграм 1835.
Грбић Манојло, Карловачко владичанство, Карловац 1891-3.
Грујић Радослав, Апологија Срба у Хрватској, Н. Сад 1909.
Грујић Радослав, Православна српска црква, Бгд, 1930.
Грујић Радослав, в. под Споменица Пакр. влад.
Илић Ал., Сеобе Срба у Хрватску и Славонију, Ср. К., 1909.
Илић Ал., Из прошлости Срба Жумберчана, САН Суб., 1923.
Календар гкат биск., в. Споменица
Календари Православне српске цркве од 1933. г. даље
Лопашић Радослав, Карловац, Згб 1879.
Лопашић Радослав, Жумберак "Виенац", Згб 1880.
Лопашић Радослав, Споменици хрватске крајине, Згб 1884,5.
Лопашић Радослав, Бихаћ и бихаћка крајина, Згб 1890.
Лопашић Радослав, Око Купе и Коране, Збг, 1895.
Мал Ускочке сеобе у Жумберак, САН Љ. 1924.
Марковић Стево, Сеобе Срба (извод из Грбића) I, II, Сар. 1927.
Милаш Никодим, Православна Далмација, Задар 1901.
Радонић Јован, Римска курија и јужнословенске земље, Бгд 195..
Репертоиј за Хрватску и Славонију, Згб 1913.
Речник места, Бгд 1925.
Сладовић Маноило, Повест бискупиах..., Трст 1856.
Смичиклас Тадија, Повиест хрватска II МХ, Згб 1879.
Споменице гркокатоличке бискупије крижевачке 1931. и даље Згб.
Споменица о Пакрачком владичанству, Н. Сад 1930.
Статистички подаци 1931. г. (II, о вјери), Бгд 1938.
Стрика Бошко, Далматински манастири, Згб 1930.
Шематизам, Православна српска црква за 1924. г., Бр. К. 1926.
Шимрак Јанко, в. Споменице гк. биск. крижевачке (чланци о унији)
Утјешеновић О., Die Militaer-Grenze und ihre Verfassung W. 1861.
Die Militaergrezfrage 1869.
Ваничек, Spezialgeschichte der Militaergrenze, Wien 1875.

Ирена Смиљанић

Духовноправна припадност Жумберчана у предмодерним повијесним приказима

Прикази вјерске повијести Срба крајишника увелике се размимоилазе у погледу одређивања њихове духовноправне припадности, односно датирања црквено-управних институција и одређивања вјерског идентитета црквеног народа. На ово размимоилажење указујем као на истраживачки проблем на примјеру Жумберчана, српско-православне заједнице која се на подручју Жумберачког горја у унутрашњоаустријској покрајини Крањској обликовала 1520.-1540-их година, а која је средином 18. ст. насилно подвргнута католичкој јурисдикцији, што је с временом узроковало промјену вјерског, па и етничког идентитета њених припадника. Заједница Жумберчана репрезентативна је за овај истраживачки проблем, будући да је најстарија те све до пред крај 16. ст. најбројнија војнокрајишка српско-православна скупина, са сложеном вјерском повијести. Вјерску повијест Жумберчана, односно њихову духовноправну припадност, тематизирао је низ повјесничара, а не мало их је такођер објавило изворе за њу те би се могло уствrдити да је добро истражена. Постојећи су прикази духовноправне припадности Жумберчана међутим толико протурјечни да и најсажетији преглед црквене управе у њиховом случају изискује посебно истраживање. У овом раду на темељу успоредбе најважнијих предмодерних повијесних приказа с најзначајнијим нововјековним хисториографским изворима за духовноправну припадност Жумберчана изводим закључке о њиховим главним обиљежјима.

Увод

За повијесно истраживање духовноправне припадности потребно је имати у виду самопоимање Цркве као духовног организма, не само као друштвене институције. Појам духовноправне припадности у себи уједињује тајинску и организацијску димензију Цркве, изражене у њеној хијерархији, која одређује идентитет вјерника. Католичка црква није признавала црквеност другим кршћанским вјероисповијестима, те је у складу са својом еклезиологијом захтијевала јурисдикцију над њиховим припадницима. Наметање католичке јурисдикције православнима отвара стога јаз између институционалног и тајинског вида Цркве: наметнуте католичке управе подржаване свјетовном власти и црквеног народа који се с властитом хијерархијом идентификира као православан – јаз легитиман с католичког и легалан с хабсбуршког стајалишта. Отварањем јаза између стварне духовноправне припадности или вјерске идентификације с једне стране и наметнуте католичке управе с друге стране отвара се и проблем датирања црквено-управних институција у повијесним приказима.

I a. Духовноправна припадност Жумберчана до првог спомена Вретанијске епархије 1609. године

Из времена насељавања 1530-их година датирају спорадичне, али знаковите вијести о православном идентитету и организацији Срба Жумберчана. На темељу успоредбе извора за њихове сеобе и насељавање с изворима за вјерску повијест до почетка 17. стољећа, Манојло Грбић истиче улогу жумберачког свећенства за православну црквену организацију на Хрватско-славонској крајини: "У шеснаестом вијеку био је Жумберак као неко црквено средиште за све српске насеобине, по крањскијем међама. Жумберачки свештеници опслуживаху и оне српске ројеве: око Огулина, око Модруше, око Рибника и око Озља (…)."[1] За Жумберчане је, као за све до пред крај 16. ст. најбројнију војнокрајишку скупину која и послије пресељења комуницира са својим вјерским средиштима на османском подручју, од највеће важности био прелазак двојице митрополита Пећке патријаршије, добро-босанскога Гаврила Аврамовића (око 1578.-1588.) 1578. и пожешкога Василија 1595. године.[2] За истраживање духовноправне припадности Жумберчана значајна је и повезаност с манастирима Светог Арханђела Михајла у Марчи, Ваведења Пресвете Богородице у Лепавини и Светога Јована Крститеља у Гомирју, јер је однос тамошњих монаха као жумберачких душебрижника према појединим православним епископи-

1 Грбић, Манојло. *Карловачко владичанство: прилог к историји Српске православне цркве*. Карловац. 1891., II, стр. 96. Види такођер Schwicker, Johann Heinrich. *Zur Geschichte der kirchlichen Union in der croatischen Militärgrenze*. Eine geschichtliche Studie nach den Acten des Archives der ehemaligen Königlich ungarischen Hofkanzlei. Wien. 1874., стр. 98.

2 Архив ХАЗУ, XV- 25, Оставштина Радослава Лопашића, Monumenta ecclesiae graeco-orientalis, I 385.; Лопашић, Радослав. *Споменици хрватске крајине*, I, Загреб. 1884., стр. 201.; Исти, Прилози за повиест Хрватске XVI. и XVII. виека из штајерскога земаљскога архива у Градцу. *Старине*, Књига XIX. (1887), (Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности): стр. 67.-68. Види такођер Грбић, *исто*, I, 187.-188., 194.-195.; Грујић, Радослав. *Споменица о српском православном владичанству Пакрачком*. (даље: Грујић, *Споменица*) Београд: Музеј Српске православне цркве. 1996., стр. 56.-57. О комуникацији Жумберчана с православним јерарсима прије спомена Вретанијске епархије извјештава градачки нунциј Giovanni Battista

Salvago (1606.-1610.) у писму кардиналу Scipionu Borgheseu од 16. III. 1608. године (усп. Horvat, Carolus. Monumenta Uscocchorum, II., Zagrabiae. 1913., стр. 79. Види такође Мал, Јосип. *Ускочке сеобе и Словенске покрајине: Повест насеобина с културно-историјским приказом (са картом)*. Српски етнографски зборник, књига XXX., прво одељење: насеља и порекло становништва, књига 18. Љубљана. 1924., стр. 152.). Извјештај је настао за Салвагове визитације унутрашњоаустријских покрајина од 14. IX. 1607. до 20. IV. 1608. године. Мирослав Премроу сматра га разлогом притиска на превјеравање Жумберчана у годинама послије Марчанске уније (1611.) (усп. Премроу, Мирослав. О. Метод Терлецки Русини и марчански ускоци, по ватиканских листинах. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. Књига пета. Београд. 1925., стр. 32.-33.; Исти, Vatikanski dokumenti iz 1603-21 o vladiki Hrenu in crkveni vizitaciji Krawske 1607-08. Yubyana. 1926., str. 68.-70.

3 Архив ХАЗУ, XV 25/И 8, 280; Schwicker, *исто*, 100. Лопашић, Радослав. *Карловац*. Загреб: Матица хрватска. 1879., стр.

ма и каснијим унијатским насловним бискупима индикативан за став Жумберчана према истима.[3]

Повјесничари нису међутим на темељу тих и других извора изводили закључке о духовноправној припадности Жумберчана од времена насељавања до првог спомена Вретанијске епархије 1609. године. Ту тему начиње Константин Станић ријечима: "Прије свега сигурно је да је народ у Србији и Босни имао своје свећенике и то ожењене, а врло је сигурно да су они исељавали заједно с народом у Хрватску и Славонију, будући да би у противном, напустивши народ, били лишени свих средстава за живот и народ је примао тајне од њих, а не од свећеника латинског обреда. (…) Одакле је дакле, народ примао свећенике свога обреда немајући епископа? Од епископа посвећених у Србији или Босни (…)."[4] Манојло Грбић уствrђује да је "главно црквено средиште" Жумберчана 16. ст. Дабро-босанска митрополија, док Димитрије Витковић поставља тезу о могућем постојању "Гомирске или Жумберачке" епархије. Према њему би дабробосански митрополит Гаврило Аврамовић првотно сједиште имао на Хрватској крајини, на што можда упућује спомен "Гомирског или Жумберачког владичанства" из 1668. године.[5]

I б. Духовноправна припадност Жумберчана у предмодерним повијесним приказима од спомена Вретанијске епархије 1609. до утемељења Карловачко-зринопољске епархије 1695. године

Вретанијска епархија спомиње се у потврди пећког патријарха Јована Кантула (1592.-1614.) епископу Симеону (1609.-1630., † 1634.), са сједиштем у манастиру Светог Арханђела Михајла у Марчи у Горњој Славонији из 1609. године. Обухваћала је све православне ван западних граница Османског Царства на хабсбуршком подручју.[6] Прикази повијести православних и унијатских институција, као и духовноправне припадности Жумберчана и осталих Срба крајишника, разликују се управо с обзиром на интерпретацију неколико пријеломних догађаја у повијести Вретанијске епархије: Марчанске уније 1611., именовања православног кандидата Максима Предојевића вретанијским епископом 1630., свргавања епископа Гаврила Мијакића 1670., односно наметања насловног унијатског бискупа Павла Зорчића на марчански трон 1671., подјеле вјерске слободе православнима 1690. и укидања ове епархије ради оснивања Лепавинско-северинске 1734. године. Што се Католичке цкве тиче, Марчанском унијом 1611. год. утемељена је унијатска ("гркокатоличка") црква.[7] Према из-

151. и 163.; Исти, *Жумберак: црте мјестописне и повиестне*. Загреб: Матица хрватска. 1881., стр. 41.; Грбић, *исто*, I, 180.-186., 287.-288.; II, 96.; Ивић, Алекса. Марчанска епископија од 1662 до 1670. *Братство*, XIX (1925), (Београд: Друштво Св. Саве): стр. 204. и 208.-209.; Грујић, Радослав. *Марчанска унија и унија у Жумберку*, Сремски Карловци. 1938., стр. 6. О манастиру Светог Јована Крститеља у Гомирју и Жумберчанима види Кашић, Душан. *Српски манастири у Хрватској и Славонији*. Београд: Музеј Српске Православне Цркве. 1996., стр. 37.-94.; Исти, *Манастир Гомирје. Поводом прославе 400-годишњице оснивања манастира*. Београд: Музеј СПЦ у Београду – Манастир Гомирје. 1997., стр. 7., 13.-14., 17., 19.-20.

4 Станић, Константин. *Officii dioecesani Crisiensis relatio et respective demissa opinio super regulatione episcopatum graeco-catholicorum per Hungariam, in specie de episcopatu Crisiensi: conformiter ad benigno-gratiosa Intimata de dato 27. Martii 1810, N. 4935, et 28. Augusti e. a., N. 17070*. Наведено према: Nilles, Nicolaus. *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani* I.-II. (даље: Nilles, *Symbolae*), Oeniponte. 1885., стр. 734.-735. Станић овом тезом побија тврдњу Балтазара Адама Крчелића о непостојању православне организације у Хрватско-славонском краљевству у 16. стољећу (усп. Архив ХАЗУ, II. б 149, Kerchelich, Balthasar Adam. *De episcopatu Svidnicensi Responsi conceptus ad Intimatum Cancell. Hung. Sub No 5181* (даље: Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*), ф. 12в.). Римокатолизација, што ју Крчелић спомиње у вези с досељењем Срба у Славонску крајину 1595. године, није вјеројатна с обзиром на тамошњу присутност пожешког митрополита Василија. О Станићевој интерпретацији вјерске повијести Срба крајишника види даље у тексту.

5 Витковић, Димитрије. Дабробосански митрополит Гаврило Аврамовић и Гомирско или Жумберачко владичанство. *Богословски гласник*, Књига XXII., св. 1-5 (1912), Сремски Карловци, стр. 34. и 108. Види такођер Архив ХАЗУ, XV 25/III 12; Грбић, *исто*, II, 96. Димитрије Витковић на темељу наслова "жумберачки" вретанијских епископа, извора за српске сеобе, извора за сеобу дабробосанског митрополита Гаврила Аврамовића и спомена "Гомирске или Жумберачке епархије" у жалби лепавинског монаха Симеона Кордића цару Леополду I против епископа Гаврила Мијакића из маја 1668. године, поставља тезу да је митрополитов прелазак везан уз утемељење епархијског сједишта на Хрватској крајини. Душан Кашић одбацује Витковићеву тезу о могућем постојању "Гомирске или Жумберачке епархије", упозоравајући да се назив "Гомирска" јавља тек пошто гомирски манастир постаје резиденцијом карловачко-сењско-приморског епископа, но не коментира назив "Жумберачка" (усп. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, 47.). Манојло Грбић држао је да се прелазак митрополита Гаврила Аврамовића, односно утемељење Марче, није збио 1578. године, него да је теза о томе настала услијед православно-католичког спора око манастира Марче у 18. стољећу, када би Гаврило Предојевић био намјерно замијењен митрополитом Гаврилом Аврамовићем у сврху доказивања православног утемељења марчанског манастира (усп. Грбић, *исто*, I, 173., 206.-207.).

6 Архив ХАЗУ, Ћир. IV. Акти Марчанске епископије XVII.-XVIII. вијека, 64.; Архив ХАЗУ, XV 25/II б 1; Šimrak, Ioannes. *De relationibus Slavorum Meridionalium cum Sancta Romana Sede Apostolica saeculis XVII. et XVIII*. Secundum selecta documenta nondum edita, ex tabulariis romanis vaticanis, S. Congregationis de Propaganda fide et Almae ecclesiae Zagrabiensis eruta. Volumen I. De rebus gestis unionis in confiniis Croatiae ab episcopo Simeone Vratanja usque ad Sabbam Stanislavić (1611-1661). (даље: Шимрак, *De relationibus Slavorum*), Загреб. 1926., стр. 25.-29.; Види такођер Лопашић, *Карловац,* 151.; Грбић, *исто*, I, 195.-197.; Ивић, Из историје цркве хрватско-славонских Срба током XVII. века. *Вјесник Краљевског Хрватско-славонско-далматинског земаљског архива*, XVIII, 2 (1916) (Загреб: Земаљски аркив), стр. 88.-89.; Ивић, Алекса. Марчанска епископија од Симеона Вретање до Гаврила Предојевића (1609.-1642.), *Братство*, XVII (1923), (Нови Сад: Друштво Св. Саве): стр. 156.-157.

ворима и повијесним приказима до 19. ст. био је то викаријат, којега би се према каснијем унијатском Свидничко-платејском викаријату могло назвати "Марчанским".[8] Марчанском унијом закомплицирало се питање црквене управе, пошто је према католичком стајалишту утемељење унијатске управне јединице искључивало православну.[9] Папа Павао V проглашавајући Симеона "бискупом Рашана католика грчког обреда који се налазе унутар граница Угарске, Славоније и Хрватске, те у рубним дијеловима Крањске", католичким проглашава сав народ који је Симеону дотад духовноправно припадао као православном епископу. У томе смислу о духовноправној припадности вретанијских Срба извјештава загребачки бискуп Петар Домитровић (1611.-1628.): "Овај бискуп (Симеон Вретанијски, *оū. И. С.*) читавом овом влашком народу по свом обичају посвећује свећенике и држи их у послушности Свете Римске цркве, особито не допушта приступ с друге стране посланима од цариградског патријарха. Могло се каткада догодити, да из Турске, из различитих манастира монаха, или калуђера њиховог језика, такозваног Реда Светог Базилија, дођу под изликом убирања милостиње, који би се, када приме милостињу, обичавали вратити у властити крај."[10] Према осталим изворима напротив вретанијска црквена хијерархија и народ нису прихваћали унију, а идентифицирали су се као "старовјерци".[11]

Међу изворима за православни идентитет вретанијске цркве и отпор унијаћењу по Марчанској унији (1611.) истиче се скупина извјештаја жумберачког викара Filipa Weitscha, новомјештанског препозита Alberta Pesslera, тршћанског бискупа Renalda Scharlichija, љубљанског бискупа Томе Хрена, великог жумберачког капетана Ernesta Paradeisera, цара Фердинанда II и других о Жумберчанима.[12] Споменуто Грбићево мишљење о важности Жумберчана за Православну цркву на Хрватско-славонској крајини у 16. ст. потврђују и називи "Жумберачка епархија" (*Episcopatus Montis Feletrii*) и "жумберачки епископ" (*episcopus Montis Feletrii*) за Вретанијску епархију, односно за вретанијског епископа.[13]

Документи о православном идентитету Жумберчана и осталих Срба крајишника по Марчанској унији не допуштају тумачење католичке јурисдикције над вретанијским Србима у смислу промјене православног вјерског идентитета у католички. За разлику од докумената о православној вретанијској цркви, осим споменутога Домитровићева извјештаја нису познати документи о унијатској цркви, одакле слиједи да је од 1611. до одступања Симеона Вретанијског с марчанског трона 1630. год. унијатски викаријат представљао само правну основу њеног постанка. У другој половини 18. ст. Балтазар Адам Крчелић интерпретират ће међутим вјерски идентитет Срба између 1611. и 1630. год. искључиво према споменутом Домитровићевом извјештају.[14]

7 Архив ХАЗУ XV 25/III 1; Nilles, *исто*, 1058.-1059.; 704.-705.; Роксандић, Драго. Папа Павао V., марчански владика Симеон Вратања и свједочанство о црквеном сједињењу из 1611. године, у: *Етнос, конфесија, толеранција*, Загреб: Српско културно друштво "Просвјета". 2004., стр. 67.-74.; Види такођер Шимрак, *исто*, 31.-35.

8 Архив ХАЗУ, II. д 186., *Benedicti Vinkovich Episcopi Zagrabiensis Relatio et Informatio de Valachis et Episcopatu Valachorum seu Rascianorum Legato apostolico ad aulam Caesaream Viennensem anno 1640 data* (даље: Винковић, *Relatio*); Архив ХАЗУ, II. д 51., Петретић, Петрус. *Historia de Valachorum in Confiniis regni Slavoniae degentium, Episcopatus Origine, progressu et effectibus* (даље: Петретић, *Historia de Valachorum Episcopatus*), ф. 1рв.-2р.; Архив ХАЗУ, II. д 181., Петретић, Петрус. *Relatio de episcopatu Svidnicensi anno 1667 Caesari facta (daye: Petretić, Relatio de episcopatu Svidnicensi*), ф. 3р.; Kerchelich, Balthasar Adam. *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares (daye: Kerchelich, Praeliminares notitiae*). Zagrabiae, 1770., стр.

Сјећања

431.; Исти, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 13в.; Farlati, Daniele. *Illyrici sacri. Tomus quintus, Ecclesia Jadertina cum sufraganeis et Ecclesia Zagrabiensis*. Venetis. 1775., стр. 558.-559.; Nilles, *исто*, 704.-705.; Архив ХАЗУ, XV 25/III 80; Ивић, Из историје цркве, 89.-90., 110.-112., 114.-118., 131., 133., 157.; Шимрак, *исто*, 44., 97.; Јачов, *исто*, 59.-61. Види такође *Сладовић, Маноило. Povĕsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Трст. 1856., стр. 431.-435. Према свједочанству загребачких бискупа Петра Домитровића (1611.-1628.) и Фрање Ергелскога (1628.-1637.), Симеон је био њихов викар. Бискуп П. Домитровић спомиње Симеонову подложност у извјештају од 21. II. 1626. године, коју је Симеон симболички изражавао годишњим давањем дванаест фунти воска и судјеловањем у слављењу католичких благдана, а он му је заузврат 11. II. 1618. год. подарио добро Марчу. Према П. Петретићу, Симеон је био викар загребачког, сењског и ђурског бискупа. Почетком 19. ст. међутим К. Станић томе насупрот тврди да је Симеон био самосталан католички бискуп, с обзиром да

9 була Павла V *Divinae Maiestatis arbitrio* не спомиње његов подређени положај (усп. Nilles, *исто*, 740.-743. и 747.-748.), одакле потјече и употреба термина "Марчанска бискупија" у дијелу повијесне литературе за унијатски викаријат који није имао одређен назив. О Станићевој тези види даље у тексту. Винковић, *Relatio*, ф. 2в.; Петретић, *Historia de Valachorum Episcopatus*, ф. 1рв.; Исти, *Relatio de episcopatu Svidnicensi*, ф. 3р.; Kerchelich, *Praeliminares notitiae*, 431.; Исти, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 13рв.; Фарлати, *Illyrici sacri*, 500., 558., 568.-569.; Nilles, *исто*, 703.-704., 737.-739.; Theiner, Augustino. *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabularis vaticanis deprompta et collecta*, Tomus secundus, A Clemente VII. usque ad Pium VII. (1524-1800) cum additamentis saec. XIII. et XIV., Zagrabiae: Academia scientarum et artium Slavorum Meridionalium. 1875., стр. 116.-117.; Шимрак, *исто*, 31.-36.; Јачов, Марко. *Списи Тајної ватиканскої архива XVI-XVIII века*. Београд: САНУ. 1983., стр. 49.-50.; Исти, *Списи Конгрегације*, 555.-558., 560.-561.; Роксандић, *исто*, 67.-74. Види такође Грбић, *исто*, I, 198.-202.; Ивић, Из историје цркве, 88.-90.; Премроу, О. Метод Терлецки, 33.-35.; Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 6.-7.

10 Јачов, *Списи Конгрегације*, 59.-61. Према овом Домитровићевом извјештају од 21. II. 1626. године, као и према даровници Симеону Вретанијском из 1918. год. којом му поклања добро Марчу F. Klobusiczky, Б. А. Крчелић, К. Станић и неки каснији аутори, приказују вјерски идентитет Срба крајишника до 1630-их година, одакле њихову православну идентификацију у раздобљу вретанијских епископа тумаче као посљедицу наводне "апостазије". Усп. Петретић, *Relatio de episcopatu Svidnicensi*, ф. 3р.; Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 13рв.; Nilles, *исто*, 704.-705. и 743.; Шимрак, *исто*, 44.-46.

11 Шимрак, *исто*, 36.-44., 46.-52., 56.-75.; Јачов, *Списи Тајної ватиканскої архива*, 49.-50.; Исти, *Списи Конгрегације*, 53.-57., 59.-67., 110.-119., 129.-143., 154.-156. Види такође Ивић, *исто*, 88. и 90. О негативном ставу вретанијских Срба спрам уније с Католичком црквом најподробније извјештава "апостолски мисионар" Методије Терлецки прије 23. III. 1629. год. којему је нунције у Бечу задао истражити стварно стање у погледу превјеравања православних на католицизам.

12 Најранији досад познати извор за православни вјерски идентитет Жумберчана по Марчанској унији (1611.) јест извјештај жумберачког викара Filipa Weitscha из 1617. године (*Verzachnus was die Vskhokische Priester oder Pfaffen für ein einkhumens vnd für gerechtikheit haben vnd sein derzeit derselben zwen verhanden*), на који упозорава Јоже Млинарич. Weitsch извјештава о православној црквеној организацији Жумберчана те предлаже начине њиховог превјеравања. Према овом извјештају, у Жумберку су те године два "ускочка пароха", један "код Метлике", други код "Скрила" (Шкрила?), а сваки се брине о најмање пет стотина обитељи (усп. Млинарич, Јоже. *Костањевишка опатија 1234-1786*. Костањевица на Крки: Галерија Божидар Јакац. 1987., стр. 364.-365.). Вијест о парохији "код Метлике" вјероватно се односи на Св. Недјељу (Радатовићи), коју се тако означава у каснијим изворима, док се под

"Скрилом" највјеројатније мисли на православну парохију у Мрзлом Пољу. Године 1625. Конгрегацију за пропаганду вјере о православној заједници Жумберчана извјештава новомјештански препозит Albert Pessler (1622.-1628.) у "nota di mancamenti et disordini" од прије 1. XI. 1625. год. под насловом "Disordini pretesi dall' Imperatore per essere Veneziano il Patriarca" (*с. д.*), те у извјештају кардиналу Melchioru Kleslu 1626. године. О извјештају из 1625. год. Пропаганда је вијећала 6. II. 1626. и писала нунцију у Беч 14. II. 1628. године. Pessler предлаже цару да га се ради превјеравања Жумберчана именује викаром или комесаром аквилејског патријарха, а жумберачком капетану да се наложи прогон и затварање жумберачких свећеника. Усп. Премроу, О. Метод Терлецки, 35.; Исти, Порочило новомешкега прошта Алберта Песлерја о плетерских Ускоких из л. 1625., Љубљана: *Гласник Музејскега друштва за Словенију*, I. X. 1929., стр. 45.-47. Као што Премроу примјећује, Ј. Шимрак уврстио је у збирку извора *De relationibus Slavorum Meridionalium* само коментар Пропаганде (усп. Шимрак, *исто*, 37., 43.-44.; Јачов, *исто*, 50.-53., 57.-58.). Истим поводом о вјерском идентитету заједнице Жумберчана једнако извјештавају тршћански бискуп Renaldo Scarlichi 10. XII. 1625., те љубљански бискуп Тома Хрен (1597.-1630.) 31. XII. 1626. и 1. X. 1629. године, те велики жумберачки капетан Ernest Paradeisep 3. VII. 1626. године (усп. Кукуљевић Сакцински, Писмо Tome Kröna бискупа љубљанскога, у ком пише отцу Vilhelmu Lammermanu Ježuviti бечкому, на какав начин могли би се Ускоци, као сљедбеници грчке вѣре обратити на вѣру римску. *Аркив за повестницу југославенску*, Књига II. (1852), (Загреб: Дружтво за југославенску повѣстницу и старине): стр. 127.-128.; Архив ХАЗУ, XV 25/I 6, 7, 8; Ивић, *исто*, 90.; Шимрак, *исто*, 37.-43., 46.-52.; Јачов, *исто*, 53.-57., 62., 64.-67., 81.-83. Види такођер Лопашић, *Жумберак*, 41.; Ивић, Марчанска епископија од Симеона Вретање до Гаврила Предојевића (1609.-1642.), 159.-160.; Мал, *исто*, 154.-159.; Премроу, О. Метод Терлецки, 35.-36., 43.-44.; Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 25.-26.

13 Грбић, *исто*, II, 96. "Mons Feletrii" један је од назива за Жумберачко горје, за који М. Премроу држи да долази од назива *Monte Pletriacos* (Плетерске горе), те да су га у Риму за Жумберак почели употребљавати поводом извјештаја A. Pesslera из 1625. год. о православним жумберачким ускоцима (усп. Премроу, Порочило новомешкега прошта, 45.). У проширеном смислу назив се такођер употребљавао за читаво подручје Војне крајине.

14 Загребачки каноник Балтазар Адам Крчелић (1715.-1778.) тематизирао је вјерску повијест православних и унијата у мемоарима *Annuae sive historia ab anno inclusive 1748. et subsequis (1767.) ad posteritatis notitiam*, у дјелу *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares* (1770.) и у правном спису *De episcopatu Svidnicensi. Responsi conceptus ad intimatum cancelariae Hung. Sub. No. 5181* (1775.). Дјело о повијести краљевина Далмације, Хрватске и Славоније написао је по налогу Марије Терезије на темељу оставотине Pavla Rittera Vitezovića с циљем доказивања права Хабсбурговаца на те земље, те на Босну и Србију. Мемоаре *Annuae* писао је од 1764. до 1767. године. Концепт *De episcopatu Svidnicensi* саставио је поводом утемељења самосталне унијатске Крижевачке бискупије. О дјелима Б. А. Крчелића види Месић, Матија. О Крчелићу и његових Annuah. *Рад Југославенске академије знаности и умјетности*, Књига XXXII (1875), (Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности): стр. 1.-82.; предговор Тадије Смичикласа у: Kercselich, Balthasari Adami *Annuae 1748-1767*. Zagrabiae. 1901., стр. I-LXX.

15 Винковић, *исто*, ф. 2в.-3рв.; Петретић, *Historia de Valachorum Episcopatus*, ф. 2рв.; Архив ХАЗУ XV 25/I 10; Ивић, исто, 91. и 107.-108.; Јачов, *исто*, 157.-158., 175.-178., 202.-203., 205.-206., 207.-208., 225.-226., 228., 365.-372., 373.-375., 417.-418., 422.-424., 426.-427., 443.-445., 508.-509., 516.-517., 520.-525., 528.-532., 554.-558., 560.-563. У спису *De episcopatu Svidnicensi* Б. А. Крчелић промјене у повијести Вретанијске епархије 1630-их година везује превенствено уз софијског архиепископа Јефтимија (Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 13в.-14р.). Види такођер *Јована Христифора барона Бартенштајна Кратак извештај о стању расејаноѓа многобројноѓа илирскоѓа народа по царским и краљевским*

Када је 1630. год. цар Фердинанд II (1619. – 1637.) темељем патронатског права вретанијским епископом именовао православног архимандрита Максима Предојевића (1630. – 1642.), правни положај Вретанијске епархије у Монархији поновно се измијенио.[15] Законом из 1604. (1608.) год. биле су наиме у Хрватско-славонском краљевству забрањене друге вјероисповијести осим католичке.[16] Цар Фердинанд III такођер ће на марчански трон именовати Гаврила Предојевића (1642. – 1644.), Василија Предојевића (1644. – 1648.) и Саву Станиславића (1648. – 1661.), а Леополд I Гаврила Мијакћа (1663. – 1670; †1686.). Вретанијски епископи послије Симеона нису били у унији с Католичком црквом: темељем хабсбуршког патронатског права, односно исповиједања католицизма пред владарем и обећања да ће послије његова именовања примити католичко посвећење и потврду у Риму, именовани су "бискупима" Срба, али су потом, противно заданом обећању, посвећење и потврду примали од пећког патријарха.[17] Католичка црква стога их није признавала својим бискупима.[18] Загребачки бискуп Фрањо Ергелски (1628. – 1637.) извјештава 1634. год. о православном идентитету вретанијске хијерархије и народа, а његов насљедник Бенедикт Винковић (1637. – 1642.) о владици Максиму устврђује: "(…) ипак је још устрајао у грчком расколу, заједно са свећенством и народом којему је био на челу, и у томе је остао код тешких заблуда против православне вјере, како сâм, тако и његови свећеници и народ."[19] Премда бискуп Петар Петретић (1647. – 1667.) Василија Предојевића сматра наклоњеним Католичкој цркви, не спомиње његов рад на унији те извјештава о искључиво православном идентитету вретанијске хијерархије и народа.

Неколико докумената из раздобља од 1630. до 1670. год. свједочи о црквеном јединству заједнице Жумберчана с осталим вретанијским Србима за епископа Максима и Гаврила Предојевића, те Саве Станиславића и Гаврила Мијакића, међу којима се истичу извјештаји католичких мисионара и крајишких заповједника. Према извјештајима Рафаела Леваковића (1597. – 1649.), Винковићева помоћника и кандидата за унијатског бискупа, из 1641. године, Жумберчани су православни и духовноправно припадају православном вретанијском епископу Максиму Предојевићу.[20] Извјештај карловачког генерала Вука Франкопана (1626. – 1652.) од 15. XII. 1642. год. цару и Градачком ратном вијећу посредно је свједочанство о духовноправној припадности заједнице Жумберчана вретанијском епископу Гаврилу Предојевићу.[21] Године 1649., у вријеме владике Саве, исусовачки мисионар извјештава о православном идентитету жумберачког свећенства и народа.[22] Документи из времена насилног наметања П. Зорчића на марчански трон посредно потврђују да су се Жумберчани налази-

наследничким земљама (прев. Сандић, Александар) (даље: Бартенштајн, *Кратак извештај*). Беч. 1866., стр. 36.; Лопашић, *Карловац*, 152.; Грбић, *исто*, I, 205.-206.

16 Nilles, *исто*, 703.; Maurer, Joseph. *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn*. Innsbruck. 1887., стр. 495.-496.; Роксандић, Драго. Вјерски закон Хрватско-славонског сабора 1604. (1608.) године у: *Етнос, конфесија, толеранција*, 55.-56. Види такођер Мал, *исто*, 150.-151.; Кораде, Мијо (ур.). *Загребачки бискупи и надбискупи*. Загреб: Школска књига, 1995., стр. 288.-289.

17 Пећки патријарх Пајсије (1614.-1647.) посветио је за епископе Максима, Гаврила, а можда и Василија Предојевића, а Гаврило I (1648.-1655./1656.) Саву Станиславића, док је Гаврила Мијакића у вријеме патријарха Максима (1655/1656.-1674.; † 1680.) за вретанијског епископа посветио архиепископ Сава, сучавски митрополит. Могући изузетак у овоме низу представља Василије Предојевић, који је према дијелу очуваних извора био склон унији, иако ни он није био католички бискуп. Загребачки бискуп Петретић извјештава о Василију да није

ли у духовноправној власти епископа Гаврила Мијакића и да су остали православни.

За разлику од извора за повијест Вретанијске епархије, све до 1671. год. нема докумената о унијатској јурисдикцији, успркос сталном настојању Католичке цркве и војнокрајишких власти око превјеравања православних, учинак којега није систематски истражен. Извори углавном извјештавају о негативном ставу вретанијске црквене хијерархије и народа спрам уније с Католичком црквом.[23] Неколико докумената упућује на могуће преобраћење на католицизам појединих вретанијских монаха, што међутим није утјецало на преобраћење њихових братстава или шире заједнице, односно није достајало за успостављање унијатске хијерархије.[24] Такође, неколико познатих докумената о склоности унији или преобраћењу на католицизам припадника одређених друштвених скупина или пак појединих скупина становништва извори су за превјеравање и римокатолизацију православних, али не и за повијест унијатске цркве.[25] Случај је то и са споменутим извјештајем генерала В. Франкопана, јединим познатим документом из тога раздобља о преобраћењу неких жумберачких младића, којима се не спомиње број, нити је познато што се с њима убудуће збивало. Према повијесним документима, дакле, заједница Жумберчана духовноправно је припадала Вретанијској епархији која је постојала и прије и послије Марчанске уније, док унијатски викаријат од 1630. до 1670. год. није постојао.

Побољшање правног статуса православних било је поводом низа протеста католичких представника, као и настанка првих повијесних прегледа Вретанијске епархије и унијатског викаријата садржаних у извјештајима бискупа Б. Винковића и П. Петретића, који стога истичу 1630. као годину "утемељења" православне Вретанијске епархије.[26] Иако о вретанијским Србима извјештавају опћенито, ови се извјештаји с обзиром на нововјековно народно и вјерско јединство Жумберчана и осталих Срба односе и на њих. Уз то, предоцбе њихових аутора о Србима одређене су додирима са Жумберчанима, пошто су Леваковић и Винковић потјецали из Јастребарскога, а Петретић из жумберачких Сошица.[27] Међу њима се рецепцијом истиче Петретићев вјерско-политички спис *Historia De Valachorum in Confiniis regni Slavoniae degentium, Episcopatus Origine, progressu et effectibus* (1662) у којем приказује низ вретанијских епископа, разликујући притом унијатски викаријат од Вретанијске епархије.[28] Петретићев приказ вретанијских епископа одликује се тенденциозном интерпретацијом односа хабсбуршког патронатског права, које је од 1630. год. омогућавало именовање православних вретанијских епископа, и привилегијалног права Срба крајишника. Он против именовања вјерског поглавара вре-

тражио посвећење од пећког патријарха те га изоставља с пописа епископа који загребачком бискупу нису давали восак у знак подложности, док га неки извори православне провенијенције не спомињу у низу вретанијских епископа, већ умјесто њега наводе "Михајла". У низу вретанијских епископа не наводи га ни лепавинско-северински епископ Симеон Филиповић у *Сīомениции* из 1738. године. Усп. Петретић, *Historia de Valachorum Episcopatus,* ф. 2в., 3в.-6рв., 7в.; Исти, *Relatio de episcopatu Svidnicensi*, ф. 2в.-4р.; Архив ХАЗУ, Ћир. IV. Акти Марчанске епископије из XVII.-XVIII. вијека, 5; Kerchelich, *Praeliminares notitiae*, 431; Исти, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 13в.-14р.; Архив ХАЗУ, XV 25/I 10, 21, 28, 385; Theiner, *исīо*, 128.-129.; Маурер, *исīо*, 496.; Ивић, Из историје цркве, 91., 93.-95., 107.-108., 114.-120., 128.-130., 135.-139., 156.-159.; Шимрак, *исīо*, 153.-154. и 159.-162.; Јачов, *Сīиси Конīреīације*, 136.-137., 157.-158., 225.-226., 233.-235., 247.-248., 365.-373., 394.-395., 417.-418., 422.-445., 507., 520.-525., 555.-558., 593.-596., 609.-614., 625.-626., 631.-636. Види такође Лопашић, *Карловац*, 152.-155.;

Грбић, *исто*, I, 202.-214.; Ивић, Марчанска епископија од Гаврила Предојевића до Гаврила Мијакића (1642-1660), 91.-93.; Мал, *исто*, 159.-166.; Грујић, *Споменица*, 73.; Витковић, Шта је негда била Вретанија. *Гласник историског друштва у Новом Саду*, Књига VII, Св. 1-3 (1934), Нови Сад, стр. 84.-85.

18 Винковић, *исто*, ф. 4рв., 5в.-8р.; Петретић, *Historia de Valachorum Episcopatus,* ф. 3рв.-5р., 6в., 8в.; Исти, *Relatio de episcopatu Svidnicensi*, ф. 3рв.-4в.; Kerchelich, *Praeliminares notitiae*, 431; Исти, *De episcopatu Svidnicensi*, 14р; Фарлати, *исто*, 567.-568.; Fermenqiu, Eusebije. О. Рафо Леваковић и Власи у Хрватској год. 1641. *Старине*, Књига XX (1888), (Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности): стр. 29.-31.; Ивић, Из историје цркве, 91.-94., 96., 108.-122., 124., 128.-130., 151.-152., 155. и 161.-162.; Шимрак, *исто*, 105.-106., 110.-111., 150.-152., 156.-157.; Јачов, *Списи Тајног ватиканског архива*, 49.-50.; Исти, *Списи Конгрегације,* 192.-193., 202.-203., 228., 234.-235., 365.-375., 416.-417., 422.-424., 426.-427., 443.-445., 493., 500., 503., 507.-509., 513., 516., 520.-532., 537.-539., 541.-542., 554.-558., 560., 562.-563., 577.-578., 625.-626., 631.-633., 635. Види такође Ивић, Марчанска епископија од Симеона Вретање до Гаврила Предојевића (1609.-1642.), 163.-165.; Исти, Марчанска епископија од Гаврила Предојевића до Гаврила Мијакића (1642-1660), 89; Мал, *исто*, 159.; Манојло Грбић, који вретанијске епископе сматра православнима, погрешно тврди да су их савременици сматрали унијатима (усп. Грбић, *исто*, I, 213.).

19 Јачов, *Списи Конгрегације*, 365.; Исти, *Списи Тајног ватиканског архива*, 49.-50.

20 О православном идентитету заједнице Жумберчана и духовноправној припадности епископу Максиму Предојевићу, Р. Леваковић извјештава 7. и 24. II., 20. V. и 20. VIII. 1641. године (усп. Fermenqiu, *исто*, 23.-26.; Шимрак, *исто*, 105.-113.; Јачов, *исто*, 499.-503., 513.-514., 516.-517., 520.-527.). Леваковић је Крајину обилазио од краја 1639. године. Његов рад на превјеравању Срба успорен је одлуком Пропаганде од 2. VII. да га у ту сврху не може именовати Винковићевим коадјутором, будући да због спора загребачких бискупа с аквилејским патријархом није било јасно припада ли подручје Жумберка и данашње Беле Крајине јурисдикцији Загребачке бискупије. Винковић и Леваковић негодовали су због ове Пропагандине одлуке, а загребачки бискуп се морао оградити од претензија на подручје Аквилејског патријархата. Усп. Архив ХАЗУ, XV 25/I 20; Шимрак, *исто*, 110.; Јачов, *исто*, 508.-509. Види такође Кукуљевић-Сакцински Иван. Прилози у: *Аркив за повјестницу југославенску*, Књига X. (1869), (Загреб: Дружтво за југославенску повјестницу и старине): стр. 181.-184., 191.-192., 211.-218.; Ивић, Из историје цркве, 93.; Мал, *исто*, 159.-162.; Јачов, *исто*, 364.-375., 394.-396., 418.-420., 426.-427., 429.-432., 443.-445., 504.-509., 512., 528.-534., 536.-537., 541., 560.-561.

21 Архив ХАЗУ, XV 25/I 24. Види такође Грујић, *Споменица*, 74.; Исти, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 24.

22 Ванино, Мирослав. Мисијска извјешћа XVII. и XVIII. вијека, у: *Врела и приноси. Зборник за повијест исусовачког реда у хрватским крајевима 1.,* Загреб. 1932., стр. 142.-143.

23 Архив ХАЗУ, Ћир. IV., 6 и 27; Ивић, Из историје цркве; Јачов, *Списи Конгрегације*. Види такође Ивић, Марчанска епископија од Гаврила Предојевића до Гаврила Мијакића (1642-1660), 200.-203., 212.

24 Архив ХАЗУ, Ћир. IV., 8-9, 17, 19-25, 27-28, 62; Архив ХАЗУ, XV 25/I 34, 37; Ивић, Из историје цркве, 96., 104., 121.-122., 124.-125., 147.-149. Види такође Ивић, Марчанска епископија од Гаврила Предојевића до Гаврила Мијакића (1642-1660), 97.-99.

25 Методије Терлецки почетком 1630. год. извјештава о преобраћеницима на католицизам, подразумијевајући под тим особе које су се код њега исповиједале у увјерењу да је православан. Бискуп Винковић спомиње "унијате" у извјештајима о владици Максиму 1638. и 1640. године: "Дапаче оне Влахе које је његов претходник именом Симеон, којега је Апостолска Столица именовала опатом и викаром загребачког бискупа за грчки обред, довео у јединство и католичку вјеру, тај их је увео и у раскол." "Наиме оне, који бијаху под првим влашким бискупом Симеоном Вретањом, преведени и постали католици,

многим наговарањима и пријетњама анатемом у раскол је вратио сам бискуп." (усп. Винковић, *исто*, ф. 4р.). Исто понавља бискуп Петретић у извјештају Леополду I из 1662. године. Види такође Шимрак, *исто*, 97. Због ранијих свједочанстава о непостојању унијатске заједнице, није јасно да ли би ово мјесто требало тумачити с обзиром на католичке јурисдикцијске претензије над православнима уопће, или можда у смислу постојања одређених унијатских заједница које би биле настале у вријеме Симеона Вретанијског, под увјетом да је био увјерени католик који је проводио унијаћење, а које нису потврђене ранијим изворима. Види такође Винковић, *исто*, ф. 6в. и 8р.; Fermenqiu, *исто*, 29.; Јачов, *исто*, 368., 418.-420., 538., 541. Види такође Лопашић, *Карловац*, 165.; Грбић, *исто*, I, 179.-180.; Мал, *исто*, 146.; Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 24.

26 Против побољшаног правног положаја Православне цркве 1630. год. протестирао је загребачки бискуп Бенедикт Винковић (1637.-1642.) у писму Фердинанду III (1637.-1657.) 1638. године, тврдњом да је цар Фердинанд II именовањем марчанског архимандрита Максима вретанијским епископом 1630. год. противно католичким прописима утемељио другу, православну, самосталну епархију, а исте тврдње понавља у извјештајима нунцију у Бечу 1639. и 1640. године. Винковић је и 1642. год. код цара просвједовао због именовања православног кандидата Гаврила Предојевића вретанијским епископом. Усп. Винковић, *исто*, ф. 3в.-8р.; Петретић, *Relatio de episcopatu Svidnicensi*, ф. 3в.; Ивић, Из историје цркве, 92.-93.; Шимрак, *исто*, 95.-105., 145.-153., 156.-160.; Јачов, *исто*, 365.-375., 417.-418.

27 Nilles, *исто*, 743.; Шимрак, Јанко. Павао Зорчић, марчански владика, у: Шимрак, Јанко (ур.). *Споменица календар гркокатолика Крижевачке бискупије 1933*, Загреб, стр. 18.; Кораде, *исто*, 315. и 333.; Иван Кукуљевић Сакцински сматра да је П. Петретић родом из Иванића (усп. Кукуљевић, Иван. Књижевници у Хрватах с ове стране Велебита, жививши у првој половини XVII. виека, у: *Аркив за повјестницу југославенску*, Књига IX (1868), (Загреб: Дружтво за југославенску повјестницу и старине): стр. 312. и 318.)

28 Архив ХАЗУ, II. д 51. Могуће је да је П. Петретић написао још једно дјело о вјерској повијести вретанијских Срба, о чему међутим И. Кукуљевић износи мишљење: "Крчелић спомиње вишекрат да је Петретић написао и њеку "Повиест Марче". Ну пошто нам таква нигдје под руку дошла није, и дочим Крчелић ове двије управ споменуте разправе, нигдјеи ненавадја, то мислимо да је он првашњу повећу разправу под насловом "Повиести Марчанске" разумиевао." (усп. Кукуљевић, исто, 325. Види такође Kerchelich, *Praeliminares notitiae*, 431.); Мал, *исто*, 166.-167.

29 Петретић, *Relatio de episcopatu Svidnicensi*, ф. 4рв.; Ивић, Из историје цркве, 135.-139. Види такође Грбић, *исто*, I, 208.-210.; Ивић, Марчанска епископија од 1662 до 1670, 200. и 208.-211.

30 Кукуљевић, исто, 324.

31 Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 14р.-15в., 18р. и 19в.; Nilles, *исто*, 705., 715., 719.-720.; Маурер, *исто*, 207.-210., 499.-500., 503.-504.; Ивић, Из историје цркве, 104.-105. и 151.-166.; Види такође Лопашић, *Карловац*, 153.-157.; Грбић, *исто*, I, 210.-213., 246.-247.; *исто*, II, 98.-99.; Мал, *исто*, 166.; Ивић, Марчанска епископија од 1662 до 1670, 213.-216.; Исти, Марчанска епископија. Трагедија епископа Мијакића и његових калуђера, 68.-82.; Грујић, *исто*, 14.-15.; Кашић, Душан. *Отпор марчанској унији. Лепавинско-северинска епархија*. (даље: Кашић, *Отпор*) Београд. 1986., стр. 18. Одлука о свргавању владике Гаврила Мијакића донесена је још 1668. године, али му је као покриће послужила тек Зринско-франкопанска урота 1670. године. Манојло Грбић и А. Ивић упозорили су да нема доказа за судјеловање владике Гаврила у уроти. Ипак Б. А. Крчелић и доста повјесничара послије њега пишу о владици Гаврилу Мијакићу као о уротнику (усп. Шимрак, Ред гркокатоличких бискупа, у: Шимрак, Јанко (ур.). Споменица календар гркокатолика Крижевачке бискупије 1931., Загреб., стр. 36.-38.). Занимљиво је да К. Станић за разлику од осталих католичких повијесних писаца то не чини, тумачећи другачије његово страдање (усп. Nilles, *исто*, 745.).

32 Kerchelich, *Praeliminares notitiae*, 431.; Фарлати, *исто*, 558.-559., 567.-568.

нијских Срба користи политичке аргументе приказујући духовноправну власт пећког патријарха, који се налазио у Османском Царству, и избор кандидата којега је вретанијска црква владару предлагала на именовање за свога вјерског поглавара на свиднички наслов као кршење суверенова патронатског права, а православну вјероисповијест велеиздајничком.[29] Одатле је надаље изводио могућност побуне православних крајишника против владара. О његовој повијести вретанијских епископа И. Кукуљевић закључује: "Из тога свега види се дакле: да читав смиер овога повећега повјестнога дјела, небјеше други, него да се власт православних свећеника докине, и да се ови сљедбеници источне вјере подчине власти римској."[30] Као што се Петретић у сврху уклањања православних вретанијских епископа понајвише служио политичким сумњичењем, истога се вјерско-политичког обрасца придржавао и његов насљедник Мартин Борковић (1667.-1687.), те ће управо лажна оптужба за судјеловање у Зринско-франкопанској уроти послужити свргавању епископа Гаврила Мијакића 1670. године.[31] Политичко сумњичење православних остаје опћим мјестом католичке вјерске политике и послије преласка пећког патријарха Арсенија III Црнојевића у Хабсбуршку Монархију. Датирање управе прве двојице унијатских бискупа, наиме Симеона Вретанијског и Павла Зорчића, у 18. ст. у Б. А. Крчелића и Д. Фарлатија подразумијева православни идентитет вретанијских Срба и вјерских поглавара у раздобљу од Максима Предојевића до свргавања Гаврила Мијакића и утолико је у складу с хисториографским изворима и ранијим повијесним писцима.[32] Овима пак не одговара Крчелићево тумачење православног идентитета Срба крајишника у истом раздобљу према Домитровићевом извјештају, наводно "извањским" утјецајем православних јерарха и монаха, а они не пружају ни доказе за Крчелићево одрицање вјерске мотивације у борби за очување православља, тумачењем његове опстојности привлачношћу крајишких привилегија. Унаточ таквом тумачењу православног идентитета Срба крајишника од 1630. до 1670. год. Крчелић, за разлику од Ергелског, Винковића и Петретића, не истиче пријеломни значај 1630. год. за повијест вретанијске цркве и српских привилегија.[33]

Апсолутистичка владавина Леополда I (1658. – 1705.) омогућила је Католичкој цркви да помоћу војнокрајишких власти 1670. год. с марчанског трона насилно уклони епископа Гаврила, а православној вретанијској цркви покуша наметнути унијатског насловног платејског бискупа Павла Зорчића (1671. – 1685.), Петретићева штићеника и Борковићева викара.[34] Његовим је именовањем 1671. год. утемељен унијатски Свидничко-платејски викаријат и наступио отворен прогон вретанијске цркве, који ће трајати и у вријеме именовања Марка Зорчића (1685. – 1688.) на исти на-

33 Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 14р. и 15р.

34 Исти, *Praeliminares notitiae*, 431.; Исти, *De episcopatu Svidnicensi,* ф. 14рв.; Nilles, *исто*, 705., 715., 719.-720.; Маурер, *исто*, 208.-210., 499.-500., 503.-504.; Ивић, Из историје цркве*,* 104. и 151.-166.; Види такођер Лопашић, *Карловац*, 153.-157.; Грбић, *исто*, I, 214.-217.; Ивић, Марчанска епископија од 1662 до 1670, 213.-216.; Ивић, Марчанска епископија. Трагедија епископа Мијакића и његових калуђера, 68.-82.; Кашић, *исто*, 18.-22. Алекса Ивић с правом зачетком догађаја који су уродили свргавањем епископа Гаврила сматра именовање лепавинског монаха Симеона Кордића архимандритом у Хрватској и Славонији од стране Фердинанда III 23. III. 1652. године, у вријеме загребачког бискупа П. Петретића, устврђујући да "(…)се овом дипломом започиње и ствара хаос у црквеној управи славонских Срба, који ће од сада све већи бивати (…)" (усп. Ивић, Марчанска епископија од Гаврила Предојевића до Гаврила Мијакића (1642-1660), 94.).

35 Valvasor, Johann Weichard. *Die Ehre des Herzogthumbs Crain*, Zweither Theil, VII. Buch, das XVII. Capittel,

слов, а наставит ће се и у 18. стољећу. Отпор вретанијске цркве унијаћењу био је такође дуготрајан и добро организиран, с манастирима Гомирјем и Лепавином као средиштима.[35] Документи о унијатима тих се година односе на привремену и спорадичну унијатску управу те на вијести о појединим монасима посланима у католичке одгојно-образовне институције, којима је припадало значајно мјесто у плану унијаћења.[36] Године 1683. П. Зорчић прибавио је за унијатско сјемениште у Загребу добро Прибић, остваривши тако план с краја 1620-их година о смјештању унијатског средишта у близину Жумберка, најстарије и једне од главних енклава православља на половини пута између Карловачког и Вараждинског генералата, што ће тек од друге половине 18. ст. утјецати на духовноправну припадност заједнице Жумберчана. Да ли је и на који начин та институција у прво вријеме утјецала на појединачна превјеравања Жумберчана, није истражено.[37]

Према Радославу Лопашићу, П. Зорчић за визитације Карловачког генералата "(…) имао је из почетка доста неприлика у самом Жумбрку, те се г. 1672. тужио карловачкому генералу Herbersteinu на жумберачке војводе, да га сметају у духовној пастви те недају, да свећеници из ускочких гора к њему долазе."[38] Отпор Жумберчана унији забиљежен је 1675. год. када је затворен и 1676. год. погубљен парох Ћаћило (*Zhazhillo*), којега спомиње и Johann Weichard Valvasor (1641.-1695.) у дјелу *Die Ehre dess Herzogthums Crain* (1689.), најзначајнијем извору за вјерску повијест Жумберчана друге половине 17. стољећа.[39] Valvasor о вјерском идентитету Жумберчана извјештава: "Ови се људи (…) у Крањској називају Стараверзи, тј. старовјерци, и имају, по њиховом мишљењу, исправно вјеровање. Римска црква сматра их међутим "шизматицима", или расколницима, јер нијечу врховну власт папе у Цркви и не признају га за главу своје цркве." "Њихов највиши духовни поглавар један је архиепископ, којега зову "*Lashkiga Sinoga upetzij naherzogouina*", тј. архиепископ у граду Пећи, у земљи Херцеговини, која се налази у Турској."[40] Valvasor је значајан извор за жумберачку православну црквену организацију јер спомиње светонедјељског (радатовићког) пароха протопрезбитера Новака Прушчевића, с којим је особно комуницирао.[41] Његов је приказ духовноправне припадности Жумберчана посебно важан због знанственог уважавања православне аутоидентификације вретанијске цркве. Тако у прегледу садржаја главе о црквеној управи у подручју Жумберачког горја разликује римокатоличке жупе од православних парохија, додајући наслову "Pfarr Sichelberg" о римокатоличкој жупи Жумберак поднаслов "Im Uskokengebirge unterschiedlicher Glaube. Die Uskoken wollen Alt-Gläubige seyn", под којим извјештава о постојању неколико жумберачких православних парохија: "(…) ина-

483.-484., 490.; Архив ХАЗУ, XV 25/I 113, 121-122, 124-125, 129, 131, 144-145, 152, 154, 161, 187, 193-194, 214; Nilles, *исто*, 714.-716. и 719-722.; Маурер, *исто*, 208.-210., 499.-503. На споменутом мјесту Valvasor о ставу крајишника према П. Зорчићу и унији извјештава према свједочанству крижевачког пуковника Ernesta Ferdinanda Trauttsmandorffa, који је због одбијања крајишника да признају Зорчића за поглавара сазвао синоду. Види такође Лопашић, *Карловац*, 155.-157.; Грбић, *исто*, I, 215.-217.; Мал, *исто*, 168.-169.; Ивић, Марчанска епископија. Трагедија епископа Мијакића и његових калуђера, 72.-75. и 79.-81.; Грујић, *Спомеиица*, 79.-84.; Витковић, Шта је негда била Вретанија, 87.; Ванино, Мирослав. *Исусовци и хрватски народ*, I., Загреб. 1969., 331.; Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 8.; Кашић, *исто*, 19.-23. Због десетковања манастирских братстава А. Ивић крај Вретанијске епархије датира 1676. године.

36 Послије прогона монаха, марчанско братство било је према неким изворима П. Зорчићу послушно. На ове су се вијести позивали католички представници средином 18. ст. у спору око

марчанског манастира. Свеђеници које је Зорчић заређивао (тзв. "павлисти") рашчињени су послије његове смрти на сабору у Лепавини (усп. Архив ХАЗУ, XV 25/I 143, 153, 156, 167; Kerchelich, *Praeliminares notitiae*, 434.; Nilles, *исто*, 720., 723.-725.; Маурер, *исто*, 209., 501.-502. Види такође Грбић, *исто*, I, 216.; Шимрак, *Спомоница календар їркокатолика Крижевачке бискупије 1933*, 89., 130.-131.; Кашић, *исто*, 21.). За унијатску организацију било је значајно утемељење закладе кардинала Л. Колонића унутар загребачког исусовачког сјеменишта за трогодишње образовање шесторице српских кандидата 1678. године. Павле Зорчић је 1681. год. купио зграду на Гричу за унијатско сјемениште. Од манастирских братстава захтијевао је да млађе монахе шаљу на школовање у католичке институције, на што нису сви пристали. (Kerchelich, *Praeliminares notitiae*, 431.-432.; Исти, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 14в. и 18в.; Фарлати, *исто*, 569.-570.; Nilles, *исто*, 705.-706., 708.-709., 711., 748. и 760.; Маурер, *исто*, 106., 207.; Грбић, *исто*, I, 216.; Грујић, *Спомоница*, 84.; Шимрак, Јанко. Гркокатоличко сјемениште у Загребу: пригодом 250 годишњице оснутка, у: Шимрак, Јанко (ур.). *Спомоница календар їркокатолика Крижевачке бискупије за 1932*., Загреб.; Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 26.-27.; Кашић, *исто*, 21.

37 У једном приједлогу о унијаћењу прије 23. II. 1629. год. у вези с одређивањем сједишта унијатског бискупа стоји: "Дакле најприкладније мјесто за будућег бискупа, по којему добива и име је у граду Метлици а тај град је управо смјештен у средишту оних шест капетанија, код Горе Фелетри, на којој споменути Власи живе посвуда, под Жумберачком капетанијом." (усп. Јачов, *исто*, 142.). О значењу добра Прибић за унијаћење Жумберчана у 18. ст. К. Станић је напоменуо: "Очувању уније у жумберачком народу највише је користило то што су бискупи боравили у Прибићу све до канонизације бискупије. Ово је наиме мјесто било на средишњем путу, којим је народ било због промета, било силазећи у Карловац, у војној служби, обичавао примати утјеху од бискупа." (усп. Nilles, *исто*, 759.-760.).

38 Лопашић, *Жумберак*, 42. Види такође Грбић, *исто*, I, 215.-216.

39 Valvasor, *исто*, Vierdten Theil, XII. Buch, das X. Capittel, 76; Архив ХАЗУ, XV 25/I 150. Карловачко-сењско-приморски епископ Данило Јакшић (1750.-1771.) Ћаћила наводи првога на попису православних жумберачких свеђеника из 1758. године (усп. Рајковић, Ђорђе. Жумберачка унија. Грађа за српску историју. *Јавор*, 2, 27 (1875), стр. 859.-860. Види такође Schwicker, *исто*, 108.-109.; Лопашић, *Жумберак* 42.; Грбић, *исто*, II, 107.; Мал, *исто*, 137. и 169.; Ивић, исто, 81.).

40 Valvasor, *исто*, Zweyther Theil, VII. Buch, das XVII. Capittel, 483. Аутоидентификацијску ознаку православних Жумберчана "старовјерци", о којој извјештавају извори из касних 1620-их година, Valvasor спомиње и у опису становништва средње Крањске: "Zweytens seynd zwischen Rudolphswerth und Mötlling in Uskoken- (oder Usgoken) Berge sesshaffte Einwohner so man die Uskoken oder Walachen nennt: die haben wiederum ihre absonderliche Tracht und Sprache und überdas auch ihren eigenen Glauben der schier dem Griechischen gleich. Wiewol sie sich Alt-gläubige (S t a r a v e r z e) titulieren und den Patriarchen zu Constantinopel und in der Moscau für ihr geistliches Haupt erkennen.ì, te ÑVon ihrer Religion haben wir oben gemeldet dass dieselbe eine besondere sey und dass die Bekenner derselbe sich S t a r u e r z e (sie Alt-gläubige) titulieren.ì (Усп. Valvasor, *исто*, Банд I., II. Buch, das XXXVI. Capittel, 210.; Исти, *исто*, I. Theil, II. Buch, das XLIII. Capittel, 220.). Види такође Мал, *исто*, 146.

41 Valvasor Н. Прушчевића спомиње описујући православно богослужје, које свеђенство нерадо објашњава: "Ich habe mehr als einen Walachischen oder Uskokischen Geistlichen beydes münd- und schrifftlich gebeten mir diese ihre Ceremonien zu eröffnen; aber niemals erhalten mögen: Einer Namens N o u a k P e r u s z h o u i c h, welcher im Uskokischen Gebirge oberhalb der Stadt Mötlling bey der Kirchen S. N e d e l a , ein Pop oder Pfarrer ist hatte mirs zwar versprochen: aber die Erfüllung blieb dahinden.ì (усп. Valvasor, *исто*, Zweyther Theil, VII. Buch, XVII. Capittel, 489.-490. На споменутом попису православних

же постоје у овој Ускочкој Гори различне жупе, нарочито оне које нису наше, него (како се ускоци називају) старе или грчке вјере".[42] Посљедице унијаћења у Жумберку у вријеме Зорчића нису поближе познате.[43] Међу најраније приказе Свидничко-платејског викаријата припада Крчелићев. Противно свједочанству бројних извора о отпору Срба унијаћењу, Крчелић је исто раздобље приказао не само прешутјевши, него и искрививши аутоидентификацију православних и отпор унији, преувеличавши унијатску организацију: "То настојање господина Леополда и насљедника сједињених бискупа стање вјере довело је до тога да су цркве биле подигнуте и постојеће, да су многе жупе сједињеног грчког обреда биле не само у судбености жупанија, већ такођер Вараждинског генералата: тако да је Марча постала сједиште сједињених бискупа (…). Дапаче Лика, Крбава, Жумберак и читав Карловачки генералат поштовао је тога сједињеног бискупа и истога је увијек уводио приликом успоставе у Лици и Крбави."[44] Према томе, Крчелићев приказ духовноправне припадности вретанијских Срба у вријеме утемељења Свидничко-платејског викаријата, као ни онај у вријеме управе Симеона Вретанијског, не удовољава хисториографским захтјевима.

Бечки рат (1683. – 1699.) увјетовао је привремену промјену вјерскополитичке стратегије Леополда I те он подјељује вјерску слободу православнима привилегијама пећком патријарху Арсенију III Црнојевићу (1674. – 1706.) 21. VIII. 1690. године.[45] Темељем привилегија патријарх је уредио прилике у Вретанијској епархији, на подручју које га је тадашњи унијатски бискуп Исаија Поповић (1689.-1693./1699.), викар загребачког бискупа Александра Игнација Микулића (1688.-1694.) под народним притиском 1693. год. признао архиепископом.[46] Према изворима, дакле, вретанијска је црква опстала од наметања првог свидничко-платејског бискупа на марчански трон, па до подјеле вјерске слободе, но из извора католичке провенијенције није познато који је епископ њоме управљао до патријархова доласка. Радослав Лопашић држи да је патријарх од преласка у Монархију 1690. до утемељења Карловачко-зринопољске епархије 1695. год. управљао приморским странама, нарочито Ликом и Крбавом, а М. Грбић држи да је особно управљао цијелом Вретанијском епархијом, у којем смислу и Јован Радонић тумачи његову представку од 28. VI. 1694. године: "Како нам је сада позната Арсенијева презентација нових епископа види се јасно, да патријарх није ни предлагао Атанасија Љубојевића за Карловачко-Зринопољску епархију, него је ову епархију задржао за се (…)."[47] Дальњу повијест Вретанијске епархије, подручје које је сужено утемељењем Карловачко-зринопољске епархије, али и повијест других, новоутемељених епархија, обиљежит ће именовање унијатских бискупа на мар-

жумберачких свећеника из средине 18. ст. спомиње се и Новак Прушчевић (усп. Рајковић, *исто*, 859.). Види такођер Nilles, *исто*, 734.; Грбић, *исто*, II, 107.; Мал, *исто*, 192.

42 Valvasor, *исто*, Zweyther Theil, VIII. Buch, 808.

43 Архив ХАЗУ, XV 25/I 152. Жумберачки свећеници присуствовали су Зорчићевој синоди 1676. године. Неточна је тврдња J. Шимрака о Зорчићевом писму од 28. X. 1680.: "Из тога краткога извјештаја види се, да су вјерске прилике у то доба у Жумберку биле посве уређене, да је свето јединство остало чврсто као прије и да међу народом није било противника уније." (усп. Архив ХАЗУ, XV 25/I 177; Шимрак, *Споменица їркокатолика Крижевачке бискупије 1933*, 115.).

44 Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 14.в.

45 Костић, Мита. *Гроф Колер. Српска насеља у Русији. Српске привилеије*. Загреб. 2011. СКД "Просвјета", стр. 290.-292., 296.-298., 320.-324., 349.-354., 376.-377., 378.-380. Види такођер Kerchelich, *Praeliminares notitiae*, 434.-437.; Исти, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 14в. и 15рв.; Лопашић, *Карловац*, 158.-160.; Грбић, *исто*, I, 221.-229.

46 Пошто је пећког патријарха Арсенија III

Црнојевића признао архиепископом, чини се да је Исаија Поповић остао марчанским епископом до 1699. године. Мишљења савременика о његовом поступку била су подијељена. Кардинал Л. Колонић спомиње га 1694., а сењски бискуп Себастијан Главинић и каноник Мартин Брајковић 1696. год. као унијата, што потврђује и његова кореспонденција. Манојло Грбић, као и Ј. Шимрак, стога држи да је Поповић пећког патријарха Арсенија III признао "само формално". Према Р. Грујићу, то је попуштање Католичке цркве било увјетовано ратним приликама 1683.-1699. године. Усп. Архив ХАЗУ, XV 25/I 203, 216. Види такођер Сладовић, *исто*, 34. и 37.; Лопашић, *Карловац*, 159.; Грбић, *исто*, I, 217., 229.-233., 244.; II, 97.; Радонић, Прилошци историји Срба у Угарској крајем XVII. и поч. XVIII. века. *Летопис Матице српске*, 223.-224., св. 1-2 (1904), Нови Сад, стр. 193.-194., 206.-207.; Витковић, Димитрије. Путовање патријарха Арсенија III. у Хрватску. *Српски Сион*, Год. XVI., Број 14. (1906), (Сремски Карловци: Српска Православна Митрополија Карловачка): стр. 385.-391.; Грујић, *Споменица*, 85.-86.; Исти, *Марчанска унија и унија Жумберку*, 9.; Шимрак, *Споменица календар їркокатолика Крижевачке бискупије 1931*, 48.-49.; Исти, *Споменица календар їркокатолика Крижевачке бискупије за їодину 1932*., 29.-32.; Исти, *Арсеније Црнојевић и унија*. На основу архивских извора у Загребу и Риму. Загреб. 1935.; Исти, Дванаести марчански владика Рафаел Марковић (1710-1726), у: Шимрак, Јанко (ур.). *Споменица їркокатолика Крижевачке бискупије за їодину 1936*, Загреб. 1936., стр. 19. и 151.; Кашић, *исто*, 23.-27.

47 Лопашић, *Карловац*, 160.-162.; Грбић, *исто*, И, 237.-242.; Радонић, Јован. Прилошци историји Срба у Угарској крајем XVII. и поч. XVIII. века, 192., 196., 203.-204.; Кашић, *исто*, 27.-29.

48 Архив ХАЗУ XV 25/I 233, 258, 260, 269, 281, 282, 299, 301, 303, 310, 355-356, 366, 367-368, 371, 373, 382, 384, 390, 394, 397, 415-416, 425-426, 430, 436. Види такођер Сладовић, *исто*, 29.-39., 47.-52., 118.; Лопашић, *Карловац*, 160., 162.-166.; Грбић, *исто*, I, 230., 243.-248., 277.-280., 284.-287., 299.-300.

49 Фарлати, *исто*, 569.; Архив ХАЗУ, XV 25/I 281, 282, 313. Види такођер Грбић, *исто*, I, 230.-231., 235.-236., 243., 246.-248., 255.-256., 277.-278., 300., 308.; Радонић, Прилошци за историју Срба у Угарској крајем XVII. и поч. XVIII. века.

50 Архив ХАЗУ, XV 25/I 278, 289, 296, 385, 404, 415-416, 431.; Радонић. Прилошци историји Срба у Угарској крајем XVII. и поч. XVIII. века, 197.-202., 212.-220. Види такођер Лопашић, *Карловац*, 162.-164.; Грбић, *исто*, I, 230., 233., 235.-236., 243.-245., 246.-248., 251.-252., 256., 273.-275., 277.-280., 285.-287., 300., 302.-303.; *исто*, II, 4.-5.; Грујић, *Споменица*, 87.-89.; Исти, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 10.; Кашић, *исто*, 29.-34., 37., 62.

51 Архив ХАЗУ XV 25/I 269, 337, 385, 388; Види такођер Сладовић, *исто*, 34; Лопашић, *Карловац*, 157.; Грбић, *исто*, I, 243.-244.; Грујић, *Споменица*, 85.-87.; Исти, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 9.; Шимрак, *Споменица їркокатолика Крижевачке бискупије за їодину 1936*, 149.; Кашић, *исто*, 23. и 27.-28. Унијатски бискуп Г. Турчиновић у писму кардиналу Л. Колонићу од 30. (?) IV. 1704. год. спомиње дванаесторицу својих жупника. Радослав Грујић и Душан Кашић пишу да је народ прихваћао свећенике које су рукополагали. Душан Кашић раздобље именовања Поповића, Турчиновића и Југовића назива "чудно мирним периодом", "кад су марчански епископи propter obedientiam били унијати, а propter populum православни и кад се заправо није знало право стање уније (…)." (усп. Кашић, *исто*, 28.). Појава унијата у том раздобљу је међутим отворено истраживачко питање. Најважнији извор за микрохисторијско истраживање датира тек из 1732. године, када се више нитко није изјашњавао унијатом. Крчелић сматра да су унијатске жупе на Банији нестале у буни 1730., а у Вараждинском генералату 1734. и 1735. године (усп. Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 15в.). Константин Станић сматра да се унијати 1732. нису више изјашњавали као такви, због страха пред прогонима и насиљем од стране православних (усп. Nilles, *исто*, 757.).

52 Архив ХАЗУ, XV 25/I 352; Грујић, *Споменица*, 89.-95., 103., 107.-110., 130.; Исти, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 10.-12.; Кашић, *исто*, 30.-32., 38.-43., 45., 94., 124.-127. Према Д. Кашићу, православни у Вараждинском

чански трон, које је изазивало пораст вјерског насиља и црквено-управну нестабилност. Наиме, загребачки и сењско-модрушки бискупи, односно њихови викари, насловни унијатски свидничко-платејски бискупи супротставили су се подјељивању вјерске слободе православнима, својатајући јурисдикцију над њима.[48] Не признајући одатле ни управне промјене патријарха Арсенија III, својим јурисдикцијским подручјем и даље сматрају некадашње подручје Вретанијске епархије. Католички бискупи оспоравају православном народу вјерска права његовим проглашавањем католичким, тумачећи одатле власт православних епископа као пресизање у своју јурисдикцију, а православље као "апостазију". Под том су оптужбом с парохија прогонили православно, а намјештали унијатско свећенство.[49] С обзиром да царске привилегије у Хрватској и Славонији нису биле проглашене, католички су бискупи при наметању своје јурисдикције православнима располагали војном силом, власти су остваривање подијељених права репресивно сузбијале, а вјерско насиље јачало је све више од подјеле вјерске слободе 1690. године.[50] Неки извори извјештавају и о позитивном ставу народа спрам мање насилних унијатских бискупа И. Поповића и Г. Турчиновића, односно њиховог свећенства, што упућује и на могућу промјену вјерског идентитета дијела православних у унијатски.[51] Због присутности карловачко-зринопољског, односно потоњих карловачко-сењско-приморског и костајничког епископа, управа унијатских бискупа није се успијевала одржати у Карловачком генералату, Лици, Крбави и Банији, али због њихова боравка у марчанском манастиру Хабсбурговци православнима у Вараждинском генералату нису дозвољавали властитог вјерског поглавара све до 1734. године.[52] Тек када је при попису становништва по вјероисповједној припадности 1732. год. утврђено да осим насловног унијатског бискупа и тројице монаха ондје нема других унијата, Дворско ратно вијеће дозволило је избор православног епископа, увјетујући га оснивањем нове епархије. Из настојања загребачког бискупа да марчански манастир и даље задржи за сједиште насловног унијатског бискупа, развио се вишедесетљетни спор.[53] Митрополит Вићентије Јовановић (1731. – 1737.) укинуо је 1734. год. Вретанијску а утемељио Лепавинско-северинску епархију, којој ће припадати и Жумберчани.[54] Прије тога Жумберчани су припадали Карловачко-зринопољској епархији, највјеројатније од њеног утемељења 1695. године.

С обзиром на Валвасорово свједочанство о оданости Жумберчана патријарху Арсенију III, од којега је П. Зорчић силом настојао одвојити вретанијски црквени народ, као и на повезаност с гомирским манастиром, може се претпоставити да је патријархов прелазак у Монархију и поход Вретанијској епархији, те поход његова егзарха Христифора Карловачк-

генералату (Вретанијској епархији) обрађали су се ради духовних пореба и рукоположења митрополиту у Сремскм Карловцима, пакрачком и костајничко-зринопољском епископу, чији је егзарх будући лепавинско-северински владика Симеон Филиповић. На народно-црквеном сабору 1726. године београдско-карловачки митрополит Мојсије Петровић (1726.-1730.) поставио је за Вретанијску епархију епископског намјесника Николу Теодоровића-Поповића, који је исходио споменуту комисију. Двор је 3. X. 1731. наредио крижевачком заповједнику Josephu Galleru да је састави, а с радом је почела 18. III. 1732. године.

53 Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 19в.; Архив ХАЗУ, XV 25/I 373, 382, 390-391; Nilles, *исто*, 759.-760. Види такође Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 26.-27.; Кашић, *исто*, 39., 52.-67., 76.-92., 128.-131.

54 Руварац, Димитрије. Хрватско-северинско владичанство. *Српски Сион*. (1905), (Сремски Карловци: Српска Православна Митрополија Карловачка): стр. 137.-139.; 6, 145.-148.; 7, 166.-169.; 8, 200.-204.; 9, 225.-231. Види такође Грбић, *исто*, I, 300.

55 Грбић, *исто*, I, 229.; II, 97.; Шимрак, *Споменица календар гркокатолика Крижевачке бискупије 1931*, 44.-49.

56 Документ о закупу њиве жумберачке цркве Св. Недјеље у Берчицама код Метлике ("Светонедјељка") од стране Јуре Тунковића од 12. VI. 1692. године. Шимрак, *Споменица календар гркокатолика Крижевачке бискупије 1931*, 45.; Исти, Сједињени бискупи у Марчи, Опову и Пакрацу и Арсеније Црнојевић, у: Шимрак, Јанко (ур.). *Споменица* гркокатолика Крижевачке бискупије за годину 1934, Загреб. 1934., стр. 313.-314.; Исти, *Арсеније Црнојевић и унија*, 81.-82.

57 Шимрак, *Споменица гркокатолика Крижевачке бискупије за годину 1934*, 289.; Исти, *Арсеније Црнојевић и унија*, 57. Шимрак такођер без навођења извора и за унијата Теодора Страхинића тврди да је био Жумберчанин и изједначује га с "Теодором" који се спомиње у вријеме П. Зорчића (усп. Архив ХАЗУ, XV 25/I 236; Шимрак, *Споменица календар гркокатолика Крижевачке бискупије за годину 1932.*, 30.-32.; Исти, *Споменица гркокатолика Крижевачке бискупије 1933*, 98).

58 Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 14в.-15рв. Манојло Грбић доказао је неутемељеност таквих ставова прегледом сужавања привилегија, почевши од налога Леополда I од 8. X. 1701. године (усп. Грбић, *исто*, I, 247.-249., 260.-261. Лопашић, *исто*, 160.; Радонић, Прилошци историји Срба у Угарској крајем XVII. и поч. XVII. века, 197. и 202.)

59 Kerchelich, *Praeliminares notitiae,* 431.-433.; Исти, *De episcopatu Svidnicensi,* ф. 13в.-16в.

60 Исти, *Praeliminares notitiae*, 431. и 432.; Исти, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 15в. и 16в. Крчелић се о лепавинско-северинском епископу Симеону Филиповићу (1734.-1743.) изражава изразито негативно, у контексту буна 1730-их година, које сматра "узроком апостазије", и приказује га као прогонитеља унијата.

61 Фарлати, *исто*, 558.-559., 568., 572., 582. Фарлати се ослања на Крчелићева дјела. У писму од 6. X. 1765. пише му: "Мени ће бити најдраже и врло жељно очекујем оно што ћеш ми написати о рашанским епископима и црквама у тој Загребачкој бискупији било сједињенима с Католичком црквом, или од ње одјељенима. Особито бих желио знати када, или због чега или којом приликом су Рашани дошли у ту регију и унијели своје обреде." (усп. Месић, Матија. Кореспонденција Крчелићева и њешто градје из његове велике правде, у: *Старине*, Књига VII. (1876), (Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности): стр. 210. О Д. Фарлатију види Антољак, Стјепан. *Хрватска хисториографија*, Загреб: Матица хрватска. 2004., стр. 274.-278.

62 Месић, исто, 210.-211.

63 Грбић, *исто*, I, 234.-245., 258., 260.-272., 274.; II, 97.-98.

64 Исти, *исто*, I, 257.-258.; II, 97. Слично пише Радослав Грујић:"Православни Жумберчани потпали су под јурисдикцију православних сењско-карловачких епископа, чим је утврђено да су се марчански епископи стварно поунијатили (...)" (Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 29.).

65 Архив ХАЗУ, XV 25/I 280; Schwicker, *исто*, 100. (наведено према: Јохан Хајнрих Швикер. *Хисторија унијаћења Срба у Жумберку*. Крагујевац: Каленић, 1991. (прев. Никола Живковић), стр. 75.). Манојло Грбић добро је уочио да овај документ упућује на још раније везе Жумберчана и манастира Светог Јована Крститеља у Гомирју (усп. Грбић, *исто*, II, 97. Види такођер Лопашић, *Карловац*, 163).

66 Архив ХАЗУ XV 25 A/III 35. Види такођер Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 15р. и 16в.; Грбић, *исто*, I, 276.-277., 287.-291., 300., 302.-303.

67 Архив ХАЗУ, XV 25/I 313, 329.

68 Грбић, *исто*, II, 103., 106., 107., 112. Према Р. Грујићу, владика Данило Љуботина хиротонисао је и Теодора Прушчевића (усп. Грујић, *исто*, 29.). Види такођер Кашић, *исто*, 93.-94.

69 Архив ХАЗУ, XV 25/I 276, 279, 282, 295, 300. Извјештавајући о непокорности Петра Прушчевића, Г. Југовић назива га у писму загребачком бискупу Мартину Брајковићу од 20. XII. 1704. "плебанус насега закона". Није јасно је ли можда идентичан с особом коју карловачко-сењско-приморски владика Данило Јакшић наводи на попису православних жумберачких пароха 1758. године (усп. Рајковић, исто, 859.-860. Види такођер Schwicker, *исто*, 108.-109.).

70 Према М. Сладовићу: "(...) исте год. 1711. звали су метличани и черномљани, која села на подручје нěмачког реда спадаху, "влашке" калудјере из Гомирја на

благослов њивах и прошеције проти тучи. Ово обћење забранише им њихови (!) редовници кано и земаљски велики сатник крањски ну они на те наредбе псоваху и та ствар узадје до ц. к. коморе и нутрањско-аустринске владе, којим поводом биаше нарочито "bischof adam ratkay" за извѣшће питан који су ти жумбрчани, и гдѣ су хришћани у сењској бискупии према крањској, које су им владике, манастири па имадели хришћанах на крањској." Сладовић унијатску јурисдикцију над Жумберчанима сматра легитимном, па под "њиховим редовницима" мисли на унијатске редовнике у Прибићу, подложне бискупу Р. Марковићу. Види такође Архив ХАЗУ, XV 25/I 299; Сладовић, *исто*, 177. и 437.; Лопашић, *Карловац*, 163.; Мал, *исто*, 171.

71 Архив ХАЗУ, XV 25/I 297. Изјава свећеника у Мрзлом Пољу датира од 4. XI. 1711., а документ под истом сигнатуром извјештава и о тамошњој присутности неког монаха Арсенија Ивановића 1712., који би се такође изјаснио католиком. Владика Данило Јакшић не наводи им имена на споменутом попису жумберачких православних свећеника. У вријеме унијаћења Р.

ом генералату и гомирском манастиру 1690. и 1694. год. и за њих био значајан.[55] Насупрот мишљењу М. Грбића и Ј. Радонића да је Вретанијском епархијом од 1690. до 1695. управљао патријарх Арсеније III особно, Ј. Шимрак упозорава на један документ из 1692. год. према којем би Жумберком тада управљао И. Поповић,[56] за којега без навођења извора тврди да је био Жумберчанин.[57]

У средишту Крчелићева приказа духовноправне припадности Срба од 1690. год. надаље је, слично ранијим повијесним приказима загребачких бискупа, привилегијално право као главна препрека остварењу католичких циљева, тако да чак тврди како Хабсбурговци "штите" православље на уштрб Католичке цркве.[58] Према раније споменутом обрасцу, све промјене приписује утјецају монаха и епископа придошлих с османског подручја, проширујући представу о наводној ранијој унијатској духовноправној припадности Срба и послије 1690. год. као о апостазији и православној организацији као о узурпацији католичке, настојећи њоме подупријети споменуто тумачење српских привилегија, односно оправдати поновно наметање унијатских бискупа на православна епархијска сједишта. На подлози исте представе уводи и тему прогона унијата, приказујући остваривање вјерске слободе православних као насиље. За Крчелићеву интерпретацију духовноправне припадности притом је важно датирање утемељења појединих црквено-управних институција: док је Марчански и Свидничко-платејски викаријат датирао у складу с изворима, при датирању утемељења православних епархија с краја 17. и у 18. ст. не узима у обзир царске потврде.[59] Крчелић тако Карловачко-приморско-сењску епархију датира тек од инсталације владике Павла Ненадовића 1745. године, истичући њен наводно недавни постанак. Како инсталација унијатског бискупа Теофила Пашића на трон исте епархије датира из 1740. године, Крчелић помоћу временског првенства импутира њену легитимност. Лепавинско-северинску епархију (1734.-1750.) он пак уопће не спомиње.[60] На тај начин прешућује и духовноправну припадност заједнице Жумберчана горњокарловачком и лепавинско-северинском епископу у 18. стољећу. Крчелић је тим неистинитим тврдњама усмјерио будуће интерпретације њене вјерске повијести, која ће први знанствени преглед црквено-управних институција задобити тек дјелом Манојла Грбића *Карловачко владичанство* поткрај 19. стољећа. Од Крчелићевих су приказа објективније напомене Daniela Farlatija (1690.-1773.), који се у *Illyricum sacrum* (1775.) осврће на однос загребачких и сењско-модрушких бискупа до православних, утолико што не искључује постојање православних за вријеме наметнуте унијатске управе у 17. и 18. стољећу.[61] Током истраживања писао је Крчелићу, чијим се дјелима служио: "Најприје сам претходне своје биље-

шке за повијест загребачке цркве послао оцу ректору нашега колегија, зато да их он подложи најрадије Твоме истраживању и Твоме суду: бојим се наиме да не буде много тога одбачено, што не би било исправљено, особито кад се ради о данашњим и сувременим стварима, о којима сви приповиједају, које сви гледају и за које сви знају, и у којима би се било срамотно преварити."[62]

I ц. Жумберчани у Карловачко-зринопољској епархији (Карловачко-сењско-приморска епархија)

Темељем привилегија из 1690. године, патријарх Арсеније III је 4. III. 1695. год. за подручје Карловачког генералата, Баније, Лике и Крбаве основао Карловачко-зринопољску епархију, поставивши јој за епископа дабро-босанског митрополита Атанасија Љубојевића (1696.-1712.), са сједиштем у манастиру Комоговини.[63] Према М. Грбићу, Жумберчани би тада били изузети из Вретанијске епархије и управе И. Поповића, а припали би карловачко-зринопољском епископу Атанасију.[64] У прилог духовноправне припадности Жумберчана Карловачко-зринопољској епархији у вријеме митрополита Атанасија свједочи дозвола карловачког генерала Hanibala Alfonsa Emanuela de Porzije (1701.-1709.) од 18. V. 1706. године: "Установљујемо овим што су нам изложили игуман Василије и његови монаси из манастира Гомирје, да морају, будући да не посједују ни земљу ни вриједности, тражити као сиромашни свештеници за себе намирнице у читавој Крајини (како су и навикли), па такође и у Жумберку и, *како им је од старине било у свако доба дозвољено* (оп. *истакнула И. С.*), да се упуте и у тамошњи крај ради скупљања милостиње. Тако смо дозволили, услишавши молби која је на мјесту и оправдана, игумана и његовим монасима из манастира Гомирје, да смију просити у нашим крајевима, те смо хтјели заповиједити службено, путем генерала, господи нижим и вишим официрима обих Крајина, због њихове најпонизније, често спомињане молбе, да им ни најмање не праве сметње, него да им дају сву подршку." О духовноправној припадности Жумберчана почетком 18. ст. М. Грбић стога закључује: "А да су гомирски калуђери били, тада као и свагда, православни а не унијати, доказао сам то, када је била ријеч о првом сабору у Крушедолу 1708., гдје је сједио и гомирски заступник. Када су пак гомирски калуђери, као православци, добили дозволу, да купе милостињу по Жумберку, онда је јасно, да ни Жумберчани нијесу били 1706. унијати, нити су више покоравали се унијатскијем марчанскијем владикама. Па Жумберчани су били заступљени и на поменутом крушедолском Сабору."[65] Послије

Марковића спомиње се покушај постављања "Илије Прушчевића" за жупника у Мариндол, а у Великој Мучни спомиње се парох истога имена, за којега Р. Грујић држи да је можда био Марковићев приставша (усп. Архив ХАЗУ, XV 25/I 334; Грујић, *Споменица*, 87.-88.).

72 Архив ХАЗУ, XV 25/I 313., 329. Види такође Лопашић, *Карловац*, 163.-164.; Грбић, *исто*, I, 273.-274., 284.-285., 288., 302.-303.

73 Schwicker, *исто*, 100. Види такође Грбић, *исто*, II, 97.

74 Грбић, *исто*, I, 300., 304.; II, 98.-99.

75 Исти, *исто*, II, 98., 100.; Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 10.-13.; Кашић, *исто*, 94.

76 Грбић, *исто*, II, 103.

77 Архив ХАЗУ, XV 25/I 372. Види такође Грбић, *исто*, II, 102.-103.

78 Архив ХАЗУ XV 25/I 392, 406 и 408. У писму загребачком бискупу Ј. Брањугу од 11. X. 1739. капетан B. Petazzi спомиње и православног пароха "Протервија", затвореног заједно с Марком Прушчевићем. Види такође Кашић, *исто*, 63.

79 Архив ХАЗУ, XV 25/I 447.

80 Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 16в.; Архив ХАЗУ XV 25/ I 416 и 417. Види такође Лопашић,

смрти митрополита Атанасија, на народно-црквеном сабору 1713. год. подручје Карловачко-зринопољске епархије подијељено је међу епархије Карловачко-сењско-приморску и Костајничку. За карловачко-сењско-приморског епископа изабран је гомирски игуман Данило Љуботина (1713. – 1739.), са сједиштем у манастиру Гомирју, а од 1721. год. у Плашком.[66] Душобрижништво гомирских монаха у Жумберку потврђено је 1711., 1715. и каснијих година.[67] Према М. Грбићу, епископ Данило Љуботина рукоположио је жумберачког свећеника Марка Прушчевића.[68] Притисак на превјеравање био је тих година нарочито јак. Година 1704., 1706. и 1712. спомиње се непокорност жумберачког свећеника Петра Прушчевића унијатским бискупима Турчиновићу, Југовићу и Марковићу који су се посвуда наметали.[69] Позната је и буна Жумберчана 1711. год. због покушаја унијатског бискупа Рафаела Марковића (1710. – 1726.), викара загребачких бискупа Emerika Esterhazyja (1708. – 1722.) и Јурја Брањуга (1723. – 1748.), да спријечи благослов поља по гомирским јеромонасима.[70] У збирци Р. Лопашића налази се документ према којем би се свећеник у Мрзлом Пољу те године изјаснио као унијат.[71] Године 1721. Марковића је у Жумберку инсталирао велики жумберачки капетан Bernard von Posarelli,[72] но овај је вал унијаћења обустављен због рата, а карловачки генерал Josip Rabatta (1709. – 1729.) поновно је гомирским монасима дозволио приступ Жумберку 1721. године.[73]

I д. Жумберчани у Лепавинско-северинској епархији (1734. – 1750.) године

Лепавинско-северинској епархији ("Хорватско владичанство") утемељеној 1734. год. припадат ће, уз православне у Вараждинском генералату, и Срби Жумберчани.[74] Чини се да је издвајање жумберачког подручја из Карловачко-сењско-приморске епархије било увјетовано насиљем Р. Марковића.[75] Уз Гомирје, вјерска средишта Жумберчана тих су година манастир Лепавина и Северин, а владика Симеон Филиповић (1734. – 1743.) носи наслов "жумберачки". Према М. Грбићу владика Симеон рукоположио је за свећеника Теодора Прушчевића.[76]

Послије смрти унијатског бискупа Силвестра Ивановића (1734. – 1735.), именованог на марчански трон у вријеме владике Симеона, спомињу се у Жумберку 1735. год. тројица присташа Т. Пашића, будућег унијатског бискупа.[77] Године 1739. велики жумберачки капетан Benvenuto Petazzi (1733. – 1740.) помагао га је у прогону православног жумберачког свећенства. Под оптужбом "апостазије" утамничио је парохе Марка и Те-

Карловац, 165.; Грбић, *исто*, I, 304.-318.; Кашић, *исто*, 62.-63.

81 Архив ХАЗУ, XV 25/I 280; Schwicker, *исто*, 100.-101. Види такође Грбић, *исто*, II, 103.-104. Када је 1744. год. карловачко-сењско-приморским епископом именован Павле Ненадовић (1742.-1749.), није био инсталиран за Жумберак, који се још увијек налазио у Лепавинско-северинској епархији (усп. Грбић, *исто*, II, 99.).

82 Schwicker, *исто*, 20.-21., 105.-107.; Грбић, *исто*, II, 90., 99.-100. Манојло Грбић мишљења је да је послије смрти епископа Симеона Филиповића 1743. год. Лепавинско-северинском епархијом управљао пакрачки епископ Софроније Јовановић.

83 Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 16в.-17р. и 18в.-19р.

84 Архив ХАЗУ XV 25 A/III 66, 68. Види такође Грбић, *исто*, II, 99.

85 Рајковић, исто, 856.; Грбић, *исто*, II, 105., 109. Данило Јакшић завладичен је 4. XI. 1751., а 31. VIII. 1752. год. устоличен је у Плашком.

86 Schwicker, *исто*, 14., 23.-24., 97.-99., 101.-102. Види такође Грбић, *исто*, II, 100., 102.-105.; Грујић, *исто*, 27.-28.

87 Schwicker, *исто*, 25.-26., 37., 42., 51.-52., 109.; Рајковић, исто,

одора Прушчевића, намјестивши умјесто њих Јована Вучинића и Симеона Булића. Бискуп Пашић том пригодом пише бискупу Брањугу да му се Теодор, заточен у Прибићу, подложио.[78] Браћа Прушчевићи враћени су противно Пашићевим жељама на своје парохије, гдје се 1750. год. спомињу као православни свећеници. О неучинковитости унијаћења Жумберчана писао је из Прибића бискупу Брањугу 1746. год. унијатски редовник Михајло Божичковић:"(…) к тому и Власи на нас немарај, да к њим неидемо служити."[79] Теофил Пашић покушао се послије смрти епископа Данила Љуботине наметнути и Карловачко-сењско-приморској епархији инсталацијом у Плашком 1740. године, прогонећи гомирске монахе.[80] Послије његова одласка на препоруку карловачко-сењско-приморског епископа Павла Ненадовића (1742. – 1749.), карловачки генерал Leopold von Scherzer (1747. – 1754.) дозволит ће истима 16. VIII. 1747. год. приступ Жумберку који су имали "од давнине".[81] Послије смрти владике Симеона, власти нису дозвољавале избор његова насљедника те је Свети Синод Карловачке митрополије под притиском Марије Терезије (1740. – 1750-) 1750. год. укинуо Лепавинско-северинску епархију.[82]

Као што је споменуто, Крчелић у својим приказима вјерске повијести православних не спомиње Лепавинско-северинску епархију. Напротив, у спису *De episcopatu Svidnicensi. Responsi conceptus ad intimatum cancelariae Hung. Sub. No. 5181* (1775) тврди да су у Жумберку у Пашићево вријеме биле и опстале четири унијатске жупе, представљајући заједницу Жумберчана као неки "преостатак" унијатске цркве: "Из ништа мањих очекивања и то новога расколничкога епископа у Плашкоме и онога свидничког сједињеног бискупа у Лици и Крбави, догодила се замјена "јаке" вјере и многи су постали расколницима, а тек неколико преосталих душа признало је сједињени католички обред. На Жумберку остале су међутим четири жупе и то у сједињењу. (…) Учинак тога био је да је настала расколничка Костајничка епископија, и да се ширила све до Глине прогоном и избацивањем претходнога сједињеног католичког бискупа, не само из Вараждинског генералата и споменутих расколничких села у Крижевачкој жупанији, већ такођер из Лике и Крбаве те се сама судбеност сједињеног бискупа свела на четири жупе у Жумберку."[83] Повијесни документи који би поткрепљивали ове Крчелићеве тврдње нису познати.

860.-862. Види такођер Грбић, *исто*, II, 103.-107., 110.-115., 118.-128., 134.-140., 142.-158.; Грујић, *исто*, 28.-29., 30.-31., 33. Према J. C. von Bartensteinu, Petazzi је четворицу православних свећеника у Жумберку заточио и злостављао послије заузећа марчанског манастира (усп. Бартенштајн, *исто*, 57.-59., 69.).

88 Бартенштајн, *исто*, 56.-57.; Schwicker, *исто*, 34.-35., 43.-44., 110.-113., 120.-125.; Грбић, *исто*, II, 115.-117., 127.-128., 138.; Руварац, Димитрије. Прилози за историју уније у Жумберку, *Архив за историју српске православне карловачке митрополије*, Година III (1913), Сремски Карловци, стр. 130.-137.; Грујић, *исто*, 32.; Кашић, *исто*, 77. Илирска дворска депутација је у вријеме другог предсједника Karla Ferdinanda Königsegg-Erpsa (1751.-1760.), као и у вријеме Johanna Christopha Bartensteina, једногласно оцијенила да је забрана приступа православном епископу и свећенству у Жумберак протуправна те да се стога мора укинути.

89 Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 17рв. Види такођер Грбић, *исто*, II, 109.; Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку*, 32.-33.; Кашић, *исто*, 144.-147.

I е. Жумберчани у Карловачко-сењско-приморској епархији 1750. године и "Жумберачка унија"

На народно-црквеном сабору 1749. год. епископ Павле Ненадовић изабран је за митрополита (1749.-1768.), а 1950. год. подручје Лепавинско-северинске епархије спојено је с Карловачко-сењско-приморском епархијом.[84] Жумберчани су се тако 1750. год. поновно нашли у саставу ове епархије, под управом њенога администратора, гомирског архимандрита и будућег епископа Данила Јакшића (1751.-1771.). Истодобно је међутим отпочело унијаћење, познато као "Жумберачка унија", ускратом декрета за Жумберак епископу Данилу приликом његова именовања исте године.[85] Њој је дана 24. XI. исте године слиједила забрана православља генерала L. von Scherzera Жумберчанима, односно заповјед покоравања унијатском редовнику Гаврилу Палковићу. Генерал је тада опозвао дозволу приступа гомирским монасима из 1747. год. и наредио њихов прогон из Жумберка, тврдећи потпуно супротно тексту раније дозволе да им је приступ онамо "одувијек" био забрањен те да су Жумберчани унијати.[86] Услијед унијатског злостављања међу првима је страдао ђакон Јанко Прушчевић, којега је према свједочанству епископа Данила зађаконио митрополит П. Ненадовић.[87] Војне власти нису дозвољавале комуникацију Жумберчана с православним свећенством чак ни када је Илирска дворска депутација (1747. – 1777.), задужена за рјешавање црквено-управног спора око Жумберчана, просудила да је начин њихова унијаћења протуправан и да се епископу Данилу има дозволити приступ Жумберку.[88] У међувремену је Палковић постао бискупом и у Жумберак увео унијатско свећенство, устоличио се у Марчи насилно заузетој по Petazziju 1753. године, а 1759. год. насљеђује га В. Божичковић (1759. – 1776.), који се устоличио у Жумберку.[89] Кроз то су вријеме у Жумберку супостојале законита, прогоњена православна и војном силом уведена и подржавана унијатска управа. Власти су 10. X. 1765. коначно одлучиле не пописати Србе Жумберчане по вјероисповједној припадности, чиме би се било онемогућило насиље, него наставити с притиском на становништво како се оно не би изјашњавало православним. Тако је напосљетку према савјету новог предсједника Илирске дворске депутације Franza Xavera Kollera von Nagy-Manya (1767. – 1777.) Марија Терезија резолуцијом од 8. XII. 1769. забранила митрополиту Јовану Ђорђевићу (1769. – 1773.), владици Данилу и његовим насљедницима даљње тражење вјерске слободе за православне Жумберчане. Унијатска управа наметнута је тиме тајно и под пријетњом тешке казне.[90]

90 Владика Данило Јакшић одговорио је на пријетњу Марије Терезије 11. III. 1770. Према K. Станићу, " (…) бискуп Божичковић, Палковићев насљедник, од Двора је исходио одлуку, да било несједињени бискуп, било његови монаси, не смију ногом ступити у тај округ: те да нити митрополит било којом снагом не може задобити опозив ове одлуке." (усп. Nilles, *исто*, 759.). Према F. Kolleru, на исход Жумберачке уније највише би утјецао тајни секретар кабинета Ignaz von Koch (око 1697.-1763.). Радослав Грујић довршетак унијаћења Жумберчана датира 1770. или 1771. године. Види такођер Schwicker, *исто*, 46., 68., 72., 115.-116., 126.; Грбић, *исто*, II, 140.-151.; Грујић, *исто*, 35.-37.

91 Schwicker, *исто*, 27.-28., 32., 110.-113. Полазећи од тих ставова, Scherzer препоручује да се митрополиту П. Ненадовићу и епископу Д. Јакшићу забрани "уплитање" у наводно унијатску јурисдикцију у Жумберку. Види такођер Грбић, *исто*, II, 105.-106.; Грујић, *исто*, 30.

92 Schwicker, *исто*, 104.-105., 110.-113.)

93 Исти, *исто*, 28., 41.-42., 46.-49., 53.-54., 103.-107. Johann H. von Schwicker овако

При унијаћењу Жумберчана, за које су средином 19. ст. изворе објелоданили Johann Heinrich von Schwicker и Ђорђе Рајковић, значајну улогу имале су неточне тврдње Scherzera, Палковића и Petazzija о повијести и духовноправној припадности Жумберчана. Генерал Scherzer одбацивао је 25. IV. 1752. пред Дворским ратним вијећем митрополитове молбе за дозволу приступа православног епископа Жумберку уз образложење, да "полази од погрешне претпоставке да су Жумберчани одувијек припадали Православној цркви", док да "*су они од почетка насељавања увијек били* вјерни унијатској цркви", те да су у Жумберку "сви жупници били унијати и све дотад вршили унијатско богослужје", да су се "бискупи подвргавали унијатској цркви", да нема трага да су "несједињени", па тако и епископ Ненадовић, "*икада* имали и најмању јурисдикцију у Жумберачком дистрикту", него да је "несједињеним монасима и свећеницима приступ Жумберку *увијек* био најстроже забрањен" као и да су ондје "*од давнина"* четири унијатска свећеника (оп. *истакнула И. С.*), [91] а генерал B. Petazzi (1754. – 1763.) понавља "да се не може наћи ни најмање трага томе, да је православна црква *икада* имала црквену јурисдикцију над жумберачким подручјем."[92] Исте је ставове заступала и Угарска дворска канцеларија.[93] Онодобни документи свједоче напротив о православном идентитету заједнице Жумберчана. Дана 15. XII. 1758. год. њени су представници владици Данилу предали молбу да им се допусти слобода вјере, а сличне су молбе стизале и с фронта, гдје се војнике по Petazzijevom наређењу присиљавало на похађање католичког богослужја. Према извјештајима жумберачких капетана, других заповједника и унијатског бискупа Божичковића, велика већина Жумберчана 1761. и 1769. год. била је православна. Супротно тврдњама с почетка 1750-их да су Жумберчани унијати, на вијећањима представника власти расправља се 1760-их година о "вјерницима владике Јакшића" и православном свећенству у Жумберку, док је унијата било мало.[94] Када се је и како заправо збила промјена православног вјерског идентитета Жумберчана, остало је до данас непознато.

Ограђујући се од вјерског насиља које су над Жумберчанима проводили Petazzi и католички бискупи, писао је предсједник Илирске дворске депутације Johann Christopher von Bartenstein (1761.-1767.)[95] у спису *Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten zahlreichen Illirischen Nation in der kaiserl. königl. Erblanden* (1761): "(…) Али су ове пренајвише заповести хрђаво слушане, те до сад није никад таково злостављање, ма било бог-зна како очевидно, као што треба казњено; већ су кривци, шта више, удиљ-довека налазили средства, пута и јаких пријатеља како ће кривицу лажном каквом обманом улепшати а тужитељима наново једа учинити: као што се тако нешто догодило у горње-карловачком генералству ево у овај пар, кад

коментира тврдње L. von Scherzera, Г. Палковића и Угарске дворске канцеларије: "Упада у очи нетачност података, које је Шерцер изнио. Жумберачки ускоци прије тога су припадали само православној цркви; унија датира овдје много касније послије насељавања у 16. и 17. вијеку. Православни Срби су у овом подручју имали стално своје посебно свештенство или су их опет подмиривали монаси из манастира Гомирје, којима је барон Шерцер још године 1747. потврдио слободан улаз и излаз у жумберачком подручју."

94 Schwicker, *исто*, 35.-36., 50.-51., 61.-63., 94.-99., 97.-98. Види такођер Грбић, *исто*, II, 111.-116., 128.-129., 134.-138.; Руварац, Прилози за историју уније у Жумберку, 130.-137.; Грујић, *исто,* 31., 34-35.

95 Johann Christoph Bartenstein (1689.-1767.) био је трећи предсједник Илирске дворске депутације, у раду које је судјеловао од 1753. године (усп. Schwicker, *исто*, 38.-40.).

96 Бартенштајн, *исто*, 70.-71.

97 Исти, *исто*, 10., 54.

98 Исти, *исто*, 57.-58.

99 Schwicker, *исто*, 56.

100 Месић, исто, 131.-132., 139., 144.-145., 148.-149., 185., 187. Дана 27.

ја ову радњу радим, где се за годину дана није могло извршити *оно*, што је после честога забрањенога потајнога поткопавања не само илирска дворска депутација, већ међутим и угарска дворска канцеларија и дворски војни савет за право нашао и на највишем месту одобрено било, - макар што је то до оно доба наново дваред истраживано, неби-л се само грофу Петацију помогло, који је по доказима толико и таквих лажних један другоме противних гласова донео, и што је рад те истраге наименован други дворски-војно-саветски референдар, који је пак исто тако, као и пређашњи, морао припознати и кудити тешка злостављања тамошњега неунијатскога владике и његових једновераца. Како пак све ово нити је право нит паметно, а још осим тога неможе остати сакривено од рускога двора, то се даје из тога само собом закључити, да најспасовитије пренајвише наредбе, ма те како оштро гласиле, неће ништа хаснити, докле се год не буде озбиљније томе лека нашло; које дакле ја држим, да сам савешћу обвезам, да по првој својој дужности напоменем, те да скинем са себе одговорност пред Богом и пред обадвема царск. величанствима."[96] Bartenstein је пружио повијесни преглед насељавања Срба у Монархију и подјеле привилегија, извијестивши, насупрот неистинитим тврдњама Палковића, Scherzera, Petazzija и других, о православном идентитету Срба Жумберчана од њихова досељења, као и о њиховој духовноправној припадности карловачко-сењско-приморском епископу Данилу.[97] О постанку марчанског манастира такођер је припоменуо: "Тако је било и са оним, што се у вараждинском генералству због манастира Марче за разних времена догађало. Овај је манастир био без сумње испрва неунијатски."[98] Споменуте тврдње што су их припадници унијатске хијерархије помагани карловачким генералом и Угарском дворском канцеларијом износили о Жумберчанима назвао је једноставно "унијатском пропагандом".[99] Обратно од устаљеног политичког сумњичења и оптужби за наводну "апостазију", каквима се од Петретићева времена оправдавало насиље католичких бискупа над православнима, доказује да је оно противно и привилегијама и државним интересима. Bartensteinovo дјело утолико је опћенито значајно за пропитивање односа вјерске и правне повијести, који се показује битном значајком предмодерних повијесних приказа духовноправне припадности Срба крајишника.

Балтазар А. Крчелић, каноник a latere загребачког бискупа Franje Klobusiczkog (1748. – 1751.), код Двора се залагао за интересе унијатских редовника С. Булића, Палковића и Божичковића, који га називају својим "заштитником", нарочито у задобивању марчанског манастира, при чему је сурађивао с Petazzijem.[100] Насилно заузимање Марче по B. Petazziju одиграло се истодобно с насилним наметањем унијатске управе православ-

III. 1749. редовник Симеон Булић из Прибића пише Крчелићу: "Будући да је сада најбоља прилика јер је господин гроф генерал Petazzi постао изасланик за (рјешавање) размирица у Крижевачкој крајини и краљевству, који нам је дао добру наду, премда из Беча није примио ни најмању препоруку (…)" (усп. Исти, исто, 144.-145.) Дана 12. III. 1754. B. Petazzi је из Беча писао Крчелићу: "Марчански посјед због тешкоћа које расколнички фанатици из дана у дан настоје измишљати и којима се не види краја, ја се трудим спријечити свим својим настојањима, а углед преузвишеног господина канцелара их жестоко подупире. Премда се морамо надати, да је заштита наше ствари без сумње у Божјој власти, ипак чврсто вјерујем да их неће надвладати врата пакла. Послови Генералата иду доста добро и када Њезино Пресвијетло Величанство буде хтјело Вараждинску крајину поставити у тај положај, у којем се налазе Банска и Карловачка, свака злоупотреба бит ће искоријењена. Тада ће се наплатити заслуге господина брата, а и мени ће се пружити прилика да изразим жељу за служењем пречасном Вашем

ној заједници Жумберчана.[101] Крчелић га, као уосталом и F. Koller, хвали. У *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares* не спомиње Жумберачку унију, коју такођер искључују тврдње о постојању четирију унијатских жупа у Жумберку 1740-их година и о Жумберчанима као остатку унијатске цркве у спису *De episcopatu Svidnicensi*. Овима међутим протурјече његови властити записи у мемоарима *Annuae sive historia ab anno inclusive 1748. et subsequis (1767.) ad posteritatis notitiam*. Уз годину 1750. забиљежио је: "Господин жумберачки потпуковник Ivan Pezzinger заједно с господином карловачким генералом Scherzerom заслужише похвалу због ревности према правој вјери, јер су из Жумберка истјерали све расколничке попове и узели католичке унијате грчког обреда. Премда их није било довољно, ипак о. Габријел Палковић из реда св. Базилија и неки његов помоћник преузеше као мисионари бригу над читавом том покрајином.",[102] а поводом Палковићеве смрти 1759. године: "Пун ревности Палковић *пр̄ви* (оп. *истакнула И. С.*) наговори своје Жумберчане, да у канону мисе буде споменуто име римског папе."[103] У Крчелића, према томе, налазимо два опречна датирања унијатске управе над Жумберчанима и приказа њиховог вјерског идентитета, од којих је онај у спису *De episcopatu Svidnicensi*, писаном с циљем легитимирања унијатске управе над Србима Жумберчанима, имао за циљ брисање уније у Жумберку из повијесног памћења.

Хисторија

II a. Свидничко-платејски викаријат (1671.-1776.) и Жумберчани

Унијатски Свидничко-платејски викаријат, утемељен 1671., постојао је до 1776. године, када је утемељена самостална унијатска Крижевачка бискупија.[104] Према документима, његова успостава није утјецала на духовноправну припадност, односно вјерски идентитет заједнице Жумберчана. Однос појединих њених припадника од времена његова утемељења или пак православног жумберачког свећенства према унијатским бискупима непосредно пред Жумберачку унију није довољно истражен а да би се могло судити о трајању могуће раније локалне унијатске управе из времена насилног наметања Р. Марковића. Манојло Грбић сматра да је прије Жумберачке уније: "Врло (је) тешко поуздано доказати, е да ли је до то доба било у Жумберку правијех унијата, јер тада још не имадијаху они ни једне своје цркве и ни једнога свога свештеника у Жумберку; али се мора признати да је морало бити доста унијатског квасца, и то међу жумберачком господом и некијем племићскијем породицама."[105] Још су мање познати извори за вјерски идентитет Жумберчана по забрани вјерске слобо-

господству." (усп. Месић, исто, 185).

101 Schwicker, *исто*, 120.-125. Види такођер Грбић, *исто*, II, 153.-158.; Грујић, *исто*, 28., 36.

102 Kercselich, Balthasari Adami *Annuae 1748-1767.*, 58. (Наведено према: Крчелић, Балтазар Адам. *Annuae ili Historija 1748-1767*. Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности. 1952., стр. 62.)

103 Krcselich, *Annuae*, 374.-375. С обзиром да наметнуту унијатску управу као и средства њеног наметања сматра легитимнима, Крчелић унијатско богослужје приписује Жумберчанима, иако се према изворима промјена њиховог вјерског идентитета у вријеме Палковићева боравка у Жумберку још није била догодила.

104 Насловни свидничко-платејски бискупи били су викари загребачких бискупа: Павле Зорчић (1671.-1685.) и Марко Зорчић (1888.) Мартина Борковића (1667.-1687.), Исаија Поповић (1689.-1693./1699.) Александра Игнација Микулића (1688.-1694.), Гаврило Турчиновић (1700.-1707.) Стјепана Селишчевића (1694.-1703.) и Мартина Брајковића (1703.-1708.), Григорије Југовић (1707.-1709.) Брајковића и Emerika

де и наметању унијатске управе цијелој заједници 1769. године. Почетком Жумберачке уније спомињу се као унијати припадници неких жумберачких племићких обитељи, из којих потјече и дио првих наметнутих унијатских жупника.[106] Утјецај посљедње двојице насловних унијатских бискупа, подржаван застрашивањем војне власти, на промјену вјерског идентитета Жумберчана одвијао се напосе путем школа, утемељених у сврху масовног превјеравања жумберачке дјеце, односно образовања у унијатском сјеменишту у Загребу. Тим је начином током времена створена домаћа унијатска хијерархија.[107]

О повијести Свидничко-платејског викаријата први је, као што је споменуто, писао Б. А. Крчелић. У *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares* од насловних унијатских бискупа спомиње само Симеона Вретанијског, П. Зорчића, Т. Пашића, Г. Палковића и В. Божичковића. Унијатски викаријат из времена Симеона Вретанијског (1611.-1630.) и Платејски (1671. – 1776.) тематизира притом под јединственим називом "Свиднички".[108] У *De episcopatu Svidnicensi* унијатску јурисдикцију у Жумберку датирао је 1740-их година, али поврх тога његов приказ духовноправне припадности Срба од 1671. до 1690. год. и теза о Жумберчанима као "остатку" унијатске цркве имплицирају њихову духовноправну припадност унијатским свидничко-платејским бискупима од утемељења викаријата. Иако Марија Терезија у вријеме постанка првог Крчелићева дјела Жумберчанима још није била забранила вјерску слободу, он њихову духовноправну припадност приказује на начин као да би јурисдикција унијатских бискупа над њима била легитимна, а њихова вјерска идентификација католичка, што према свједочанству извора није био случај. Неколико података о унијатским редовницима и бискупима тога времена наводи и D. Farlati у *Illyricum sacrum*.[109] Прикази повијести Свидничко-платејског викаријата били су према томе крајем 18. ст. непотпуни и штури, а у погледу датирања унијатске јурисдикције над Жумберчанима и приказа њиховог вјерског идентитета и неистинити, што је имало посебну тежину с обзиром да су се односили на суврeмена збивања.

II б. Крижевачка бискупија и Жумберчани у предмодерним повијесним приказима

Марија Терезија залагала се 1776. год. за оснивање самосталне унијатске бискупије на простору од Хрватске до Дунава, којој је за првотно сједиште предвиђала Велики Варадин. На тражење Василија Божичковића да оно буде у Крижевцима именовала га је 1776. год. на тај наслов. Потврдом

Esterhazyja (1708.-1722.), Рафаел Марковић (1710.-1726.) Esterhazyja и Јурја Брањуга (1723.-1748.), као и сењског Адама Ратткаља, Григорије Вучинић (1727.-1733.), Силвестар Ивановић (1734.-1735.) и Теофил Пашић (1739.-1746.) Брањуга, Габријел Палковић (1751.-1758) Franje Klobusiczkog (1748.-1751.) и Franje Thauszyja (1751.-1769.), Василије Божичковић (1759.-1776.) Thauszyja, Ivana Krstitelja Raxyja (1771.) и Јосипа Гаљуфа (1772.-1786.). Усп. Kerchelich, *Praeliminares notitiae,* 431. и 434.; Исти, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 14рв. и 17рв.; Farlati, *исто*, 568.-569.; Theiner, *исто*, II, 230.-237.; Nilles, *исто*, 705., 711.-712., 721. Види такођер Грбић, *исто*, I, 216.-217.; Шимрак, *Спомeница календар їркокатолика Крижевачке бискупије 1931*., 39.-45., 49.-65.; Исти, Павао Зорчић, марчански владика, стр. 1.-138., у: Шимрак, Јанко (ур.). *Спомeница календар їркокатолика Крижевачке бискупије 1933*; Исти, Једанаести марчански владика Гргур Југовић (1707-1709), стр. 97.-111., у: *Спомeница їркокатолика Крижевачке бискупије за їодину 1936*, Загреб. 1936.; Исти, Дванаести марчански владика Рафаел

папе Пија VI 1777. год. утемељена је Крижевачка бискупија, чему се противио загребачки бискуп Јосип Гаљуф (1772. – 1786.).[110]

Крчелићев спис *De episcopatu Svidnicensi* мишљење је о утемељењу Крижевачке бискупије са стајалишта католичких правних прописа, а сажети преглед унијатске управе у Хрватској и Славонији садржи и споменуте неистините тврдње о вјерској повијести Жумберчана, којима је усмјерио њене будуће интерпретације.[111] Почетком 19. ст. повијест Крижевачке бискупије приказао је њен администратор Константин Станић[112] у спису *Officii dioecesani Crisiensis relatio et respective demissa opinio super regulatione episcopatum graeco-catholicorum per Hungariam, in specie de episcopatu Crisiensi: conformiter ad benignogratiosa Intimata de dato 27. Martii 1810. N. 4935, et 28. Augusti e. a., N. 1707.*[113] Средишњи дио повијесног приказа Крижевачке бискупије до краја 18. ст. чини главнина Крчелићевог списа *De episcopatu Svidnicensi*.[114] У повијест Крижевачке бискупије преузети су тако: намјерно погрешно датирање црквено-управних институција, ставови о вјерској идентификацији Срба у вријеме Симеона Вретанијског као унијатског бискупа, о духовноправној припадности Срба опћенито а посебно Жумберчана у вријеме епархија Карловачко-зринопољске, односно Карловачко-сењско-приморске, и Лепавинско-северинске, прешућивање постојања Лепавинско-северинске епархије, негативан говор о православним јерарсима, поготово о лепавинско-северинском епископу Симеону Филиповићу, о вјерском насиљу над унијатима, о Жумберку као остатку унијатске цркве, о постојању четирију жумберачких унијатских жупа 1740-их година и тако даље.[115] И Крчелићу и Станићу стало је до тога да увјере читатеља како је манастир Гомирје, који се према документима од давнине скрбио за духовно добро Жумберчана и из којега су потјецали и у њему резидирали њихови вјерски поглавари, постао православан тек послије избора Данила Љуботине за карловачко-сењско-приморског епископа 1716. године.[116] Крчелићеву интерпретацију Станић је у погледу датирања црквене управе и вјерског идентитета допунио с обзиром на интересе Крижевачке бискупије од њеног утемељења до свога доба. Ранијој интерпретацији вјерског идентитета Срба крајишника за унијатских викаријата додаје и нову интерпретацију повијести Вретанијске епархије у раздобљу од 1630. до 1670. године. Противно повијесним документима излаже тезу о Симеону Вретанијском као самосталном унијатском бискупу и тезу о католичком (унијатском) идентитету вретанијских (марчанских) епископа у споменутом раздобљу, који би према њему такођер били самостални бискупи.[117] Како су једини самостални вјерски поглавари који су резидирали у марчанском манастиру били православни, вретанијски епископи, Станић је реинтерпретирао њихов идентитет, тврдећи да су

Марковић (1710-1726), стр. 112.-166., у: *Споменица їркокатолика Крижевачке бискупије за їодину 1936*.

105 Грбић, *исто*, II, 100.

106 Schwicker, *исто*, 32., 62., 63.-65. Види такођер Грујић, *исто*, 29.

107 Архив ХАЗУ, XV 25/III 77.; Schwicker, *исто*, 70.-71. Види такођер Мал, *исто*, 173.; Шимрак, *Споменица календар їркокатолика Крижевачке бискупије за їодину 1932*, 51.-55., 58.; Грујић, *исто*, 35. Када је 1766. год. изгорјела зграда унијатског сјеменишта у Загребу, В. Божичковић је намјесто приземне куће покривене сламом на новим темељима изградио двокатницу, продуживши сјеменишну зграду. Према Ј. Шимраку, Г. Палковић је још 1757. год. намијенио средства за проширење сјеменишног добра (усп. Шимрак, *Споменица календар їркокатолика Крижевачке бискупије за їодину 1932*, 43.-44., 49.-57.).

108 Kerchelich, *Praeliminares notitiae*, 432.-433.

109 Farlati, *исто*, 569.-570. Види такођер Архив ХАЗУ, XV 25/III 27.

110 Theiner, *исто*, II, 290.-314.; Nilles, *исто*, 760.-769.; Види такођер Schwicker, *исто*, 31.; Грбић, *исто*, II, 156.-158.; Dell'Orto, Umberto. *La Nunziatura a Vienna di Giuseppe*

Garampi 1776-1785. Città del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano. 1995., стр. 77.-90.; Гавриловић, Славко. О унијаћењу и покатоличавању Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XIII-XIX век), у: Крестић, Василије (ур.). *Зборник о Србима у Хрватској 3*. Београд: Српска академија наука и уметности. Одбор за историју Срба у Хрватској. 1995., стр. 16.-17., 25.-26., 41.-42.

111 Kerchelich, *De episcopatu Svidnicensi*, ф. 8в., 11р., 12р.

112 Крижевачки бискупи до К. Станића, аутора тога дјела, били су: Василије Божичковић (1777.-1785.), Јозафат Басташић (1787.-1793.) и Силвестар Бубановић (1794.-1810.), а он сам бискуповао је од 1814. до 1830. године. О каснијим крижевачким бискупима в. *Јубиларни шематизам Крижевачке епархије*. Загреб. 1961.

113 Према М. Предовићу, извјештај К. Станића о Крижевачкој бискупији настао је на тражење Намјесничког вијећа 1809. год. поводом ранијег приједлога о раздиоби унијатске Мукачевске бискупије да сви унијатски ординаријати израде прегледе о својим бискупијама или надбискупијама с примједбама о промјенама у њиховим подјелама од времена Марије Терезије, те поводом

били унијати, одакле такође изводи постојање унијатске црквене хијерархије и унијатског идентитета народа, и то не само попут Крчелића у времену од стране владара наметнуте унијатске управе од 1611. до 1630. и од 1671. до 1690. године, него и у међувремену, од 1630. до 1670. године. Према Станићу, "Без противљења ове опорбе загребачког бискупа Двор је добровољно именовао свидничке бискупе, који су положили завјет вјере у руке апостолског нунција, били су заређени по рукама софијског архиепископа у Бугарској, чему је каткада знао назочити и грчки трансилванијски епископ. (…) Догодило се да се бугарски архиепископ побринуо да се посјете ови крајеви и да се прихвате синодалне одлуке, многи монаси отпали су од Уније, и сам народ је посрнуо и затим се проширила мржња на римокатолике те је почело расти отуђење душа, а бискуп Гаврило Предовић, Василије Предовић и Сава Станиславић настојали су народ сачувати у Унији."[118] Вјерски идентитет вретанијских епископа Станић је реинтерпретирао на темељу двозначности термина "ритус" у документима католичке провенијенције, објашњавајући вјероисповједне разлике као управне и обредне. Православну аутоидентификацију и отпор унији о којима извјештавају документи тога доба не сагледава као борбу за очување православне вјероисповијести, већ их тумачи као управни спор између вретанијских (марчанских) епископа и загребачких бискупа, тврдећи с тим у вези да се загребачки бискуп самосталности марчанског епископа противи тек од времена владике Гаврила Мијакића, што приказује као разлог његовог страдања и главни узрок назадовања уније од краја 17. стољећа.[119] Станић је тако у један исти ред сврстао православне и унијатске вјерске поглаваре. Теза о непостојању Вретанијске епархије у њега је наглашенија него у пријашњих писаца. Она такође подразумијева припадност Жумберчана "Свидничко-платејској бискупији" током 17. стољећа. Могући зачеци Крчелићевих и Станићевих теза су меморијали бискупа F. Klobusiczkog и угарскога канцелара Palffyja из средине 18. стољећа.[120] Још раније се повијесне реинтерпретације сусрећу у кореспонденцији загребачког бискупа J. Брањуга, поводом спора православних и католика око манастира Марче, који се протезао и другом половином 18. стољећа.[121] Као и у случају истовременог оправдавања унијатске јурисдикције над Жумберчанима, у њима је често позивање на "старину" и на католичко подријетло. Интерпретацијама духовноправне припадности Срба крајишника опћенито и посебно Жумберчана у вјерско-повијесним дјелима друге половине 18. ст. које се не темеље на хисториографским изворима и не потјечу из дјела ранијих повијесних писаца, најближе су према томе тезе из правних спорова какав је био и онај око манастира Марче, као што су то наслутили J. H. von Schwicker и M. Грбић.[122] Такође, док

је Крчелић датирањем постанка Карловачко-сењско-приморске епархије најраније а унијатске управе у Жумберку најкасније 1740-их година заобишао спомен Жумберачке уније, Станић је развио тумачење управо овог момента вјерске повијести Жумберчана. Полазећи од претпоставке о незаконитој управи карловачко-сењско-приморског епископа у Жумберку, односно о католичком вјерском идентитету Жумберчана прије 1750. године, припаднике унијатске хијерархије представио је као њихове бранитеље пред насиљем припадника православне хијерархије. Станић истиче наводну "мирољубивост" унијатских бискупа. Његов приказ Жумберачке уније дјелује стога као врхунац суставне замјене теза у писању вјерске повијести Срба у Хрватско-славонској крајини.[123] Успркос преузимању Крчелићевих незнанствених тврдњи и придодавању нових, Станићев ће спис увелике утјецати на приказе духовноправне припадности Срба у модерној хисториографији. Радослав Грујић једини га је попратио сљедећом критичком опаском: "Овде је изнесено и доста познатих ствари, али су неке историјске чињенице неверно приказане, неке опет намерно рђаво протумачене, а неке сасвим испуштене (…)."[124]

Закључак

Духовноправна припадност Срба крајишника опћенито и посебно Жумберчана у предмодерним повијесним приказима различито је одређена. Дио повијесних приказа, у правилу католичке провенијенције, одступа од хисториографских извора у погледу датирања црквено-управних институција, а неки и у погледу одређивања вјерског идентитета црквеног народа. У њима се прешућује постојање Вретанијске епархије током 17. и у првој трећини 18. стољећа, као и духовноправна припадност Срба Жумберчана истој до 1695. године, а исто тако касније и Карловачко-зринопољској, односно Карловачко-сењско-приморској и Лепавинско-северинској епархији. Будући да искључују чак неколико православних црквено-управних институција и друштвених појава дугог трајања, нису ни потпуни, ни објективни. Услијед њихове широке рецепције у каснијој хисториографији, тај је мањак знанствене објективности прерастао у повијесно-хисториографски проблем. Премда су већ савременици оспорили њихове тезе, оне нису напуштене, нарочито у случају повијесних прегледа духовноправне припадности заједнице Жумберчана. Тиме је уједно остала неистраженом промјена њиховог вјерског идентитета.

приједлога великоварадинског бискупа Самуела Вулкана Бечком двору да се Крижевачка бискупија докине, припоји Великоварадинској или некој новој бискупији у Угарској 1810. године.

114 Nilles, *исто*, 730.-775. Жумберчанин Константин Станић (1756.-1830.) рођен је у Мрзлом Пољу. Насловни диоклецијанополитански и каснији крижевачки бискуп В. Божичковић (1759.-1776; 1777.-1785.) упутио га је на студиј слободних знаности и филозофије у Беч, а потом у Рим, гдје 1782. постаје доктором. Био је ректор унијатског сјеменишта у Загребу 1782.-1785. и 1796.-1810. године, стојдрашки (1796.-1814) и мрзлопољски жупник (1786.-1796.), а 1796.-1814. год. архиђакон и конзисторијални савјетник Крижевачке бискупије. Станић 1808. год. постаје генералним викаром, а послије смрти бискупа Силвестра Бубановића (1794.-1810.) администратором Крижевачке бискупије. Стјепан Антољак Станићево рођење датира 1762. године. О Константину Станићу види Предовић, Милко. У близини великог Жумберчанина (Нацрт живота и рада др Константина Станића),

у: *Жумберачки календар 1966.*, Загреб. 1966., стр. 56.-109.; Антољак, *исто*, 328.-329.).

115 Nilles, *исто*, 755.-759.

116 Nilles, *исто*, 754. Одавле и тврдња Р. Лопашића за коју се М. Грбић пита: "(…) те онда не знам по чему г. Лопашић (Карловац 163.) тврди, да су гомирски калуђери све до 1713. год. били унијати." (усп. Грбић, *исто*, I, 251.)

117 Nilles, *исто*, 740.-744., 747.-748., 763. О околностима настанка овог списа К. Станића, М. Предовић кратко напомиње у вези с раздобљем француске управе и сљедеће: "Осим тога, било је и покушаја да се жумберчани као гркокатолици одврате од своје вјере, тим више што у Илирији није било сједишта гркокатоличке бискупије." (усп. Предовић, *исто*, 88.)

118 Nilles, *исто*, 745.

119 Исти, *исто*, 745.-748. , 758.

120 Исти, *исто*, 703.-708., 710.-712.

121 Исти, *исто*, 703.-707., 710.-712.; Архив ХАЗУ, XV 25/I 356, 384, 388.; Месић, исто, 144.-145., 148.-149.

122 Schwicker, *исто*, 18., 23.; Грбић, *исто*, I 196.

123 Nilles, *исто*, 759.-760.

124 Грујић, Радослав. Symbolae. *Богословски гласник. Часопис за православну богословску науку и црквени живот.* Год. IV, Књига VIII. (1905), Сремски Карловци, стр. 195.

Мара Шовљаков

Епископ Мирон Николић и интернирани српски православни свештеници из Срема у манастир Гомирје 1915-1917.

Сажетак: Аутор се бавио деликатним положајем Српске православне цркве, у Јужној Угарској, у време Првог светског рата. Напорима заменика патријарха, епископа пакрачког Мирона Николића, да се ослободе затворени свештеници. Ратна драма утицала је на функцију српских православних манастира, који су, силом прилика, у рату, претворени у затворе, а монаси и свештеници у затворенике. Активност хијерархије, усмерена је на организацију живота интернираних српских свештеника и монаха у манастиру Гомирје, у периоду 1915-1917. Смештај је спроведен, под очинском бригом епископа горњокарловачког Илариона Зеремског. Бројни социјални, друштвени и економски проблеми прате живот интернираних свештеника.

Кључне речи: интернирање, Гомирје, епископ Иларион Зеремски, заменик патријарха Мирон Николић, свештеници, монаси, смештај, исхрана, Срем, Славонија.

1 Гомирје је најзападнији манастир Српске православне цркве, Горњокарловачке епархије, посвећен Св. Јовану Крститељу. Налази се на граници, Лике и Горског котара, на делу трасе, железничке пруге Загреб-Ријека. Одиграо је у прошлости важну улогу у пружању отпора унијаћењу. Познат је по чувању остатака моштију Св. Саве. Остао је значајно културно средиште Срба у првој половини 19. века, запамћен као место где је боравио Јосиф Рајачић и Сава Мркаљ. Манастир Гомирје, налазио се тада у огулинској жупанији. По го-

Уводни део чланка садржи информације о деликатном положају Српске православне цркве у време Првог светског рата. Разматра се однос хијерархије, Српске православне цркве, према политичким властима и конфликтима, на простору Срема и Хрватске. Тема рада је организација живота интернираних свештеника у манастиру Гомирје.[1] Значајни догађаји, обележили су време боравка Мирона пакрачког епископа, заменика архиепископа карловачког у Сремским Карловцима, у периоду 1913-1920. Рад се ослања на *Дневник,* Мирона Николића, и богату архиву САНУ у Сремским Карловцима. Садржај Дневника, иако штур у речима, захваљујући бројним контактима, као жива слика, задире у политичке, друштвене и религиозне односе.[2]

Црквено-народна институција Карловачке митрополије била је више од два века највиши облик организовања Срба, на простору северно од Саве и Дунава, у оквиру Хабсбуршке Монархије. Црквени великодостојници уживали су посебан статус, јер су за српски народ били оличење не само духовног, већ и световног поглавара. Митрополити су поред црквено-духовних прерогатива, имали и национални значај. Трагична смрт, последњег архијереја Лукијана Богдановића, у аустријској бањи Бад

Гастајн, 19.8.1913. донела је ново искушење Српској православној цркви. Бечки двор, вечито опрезан, именовао је 4.10.1913. на место заменика патријарха, епископа горњокарловачког Михајла Грујића. Изненадна смрт епископа Грујића, допринела је одлуци у Бечу, да се на место заменика престолног трона Карловачке митрополије 22.2.1914. постави пакрачки владика Мирон Николић, који ће ову дужност вршити до 9.4.1919. године. Стицај историјских околности, изазваних великим светским ратом, ставио је на пробу цркву као установу, угрожавањем свештенства, довео је у питање њен опстанак Ратни конфликт, није поштедео хијерархију Српске православне цркве, и српски народ. Подаци указују на деликатан однос, заменика патријарха Мирона, према властима и српском свештенству.[3] Мирон се током рата, ради смиривања страсти, јавно обраћао писмима и посланицама, упућеним свештенству и народу. Позивао је на трезвен однос према ратним дешавањима, саветовао хришћанско заједништво, и помоћ у раду.[4] Остварио је бројне контакте са званичницима, различитих нивоа власти. Изложен бројним заплетима, и искушењима, током рата је спутаван, није му дата ни слобода кретања. Принуђен је да приликом сваког одласка, на уходаној релацији Сремски Карловци, Пакрац, Будимпешта и Беч, тражи дозволу за пут. Власт је на захтев Мирона издавала путну дозволу, али је 14.12.1914. ускратила, уз препоруку да седи у миру код куће. Бројна познанства Мирона у време мира, попримила су у време рата, другу димензију односа са истакнутим личностима из политичког и војних кругова Монархије. Мирон наводи, да је после убиства Франца Фердинанда у Сарајеву, уследило подозрења код министра-председника Тисе у Бечу. Дочекан са резервом, што се убрзо испољило кроз неповерење власти према Србима поданицима, у Монархији.[5]

Шире гледано, то је време, када су Срби у Монархији генерално осумњичени за велеиздају, што је и узрок одлуке о интернирању, свих слојева српског становништва. Постојала је намера да се српски народ обезглави. Велики жупана Бела Матковић, саветовао је лојалност, упозоравао је на пример сремског села Јарак, које је сравњено са земљом. Престају да излазе 4.8.1914. *Браник* и *Застава*, 13.8.1914. *Српство*, Ухапшен је Јаша Томић, 8.8.1914. после малтретирања одведен у Јегру 18.8.1914. затим у Сегедин. Где су били заточени: др Стеван Малешевић, др Коста Хаџи, Димитрије П. Алексијевић, др. Стеван Адамовић, др Лазар Бајић, др Милош Крно, Мита Клицин, Исидор Бајић, Јанко Перић, Милан Поповић, Коста Брадваровић, др Емил Гаврила, др Каменко Суботић, др Светислав Баница.[6] Православни поданици Аустро-Угарске Монархије, свештена лица и монаси искусили су муке страдања и осетили тежину рата. Васа Николајевић, свештеник у Иригу, записао је у Дневнику, да су јула

мирском типику основан 1557. док Грбић у "карловачком владичанству" тврди је настао почетком 17. века. Почетком 20. века настојатељ манастира био је Митрофан Вучковић. Упркос скромној економији, услед екстензивне производње, живело се од прилога верника. Драма Првог светског рата одразила се на српско свештенство. Манастир је дочекао Први светски рат у запуштеном стању. Претворен је 1915. у логор за око 37 политички прогнана српска православна свештеника, из Срема и Славоније. Међу, интерniраним свештенством био је један свршени богослов, затим, игуман и монаси из манастира Фенак.

2 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 1 задаћница.

3 Велимир Ћеримовић, *Црквено-престолне структуре карловачке митрополије*, Зборник Радова, Срби у источној Хрватској, Осијек 2003, ст.186.

4 Матица српска, *Посланице Мирона Николића*, 1914-1918, Дк. II 128, ДК.II 244, 245, 246.

5 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 3 задаћница.Пресудне моменте, беле-

1914. одведени калуђери из Крушедола и Хопова. "Манастиру чудо направљено, ни вандали нису такво што учинили".[7] Нашло се током 1914. само у Араду 20 свештеника из Срема, 86 из Босне и Херцеговине.[8] Уследило је и интернирање српских православних свештеника, у манастир Гомирје у периоду 1915-1917.

Убрзани ток ствари, условио је хапшење, већ 20.7.1914. дошло је затварање свештеника и угледних грађана карловачких. Прво је у Сремским Карловцима ухапшен свештеник Јовић, др Чакић, затим адвокат Красојевић, професор Поповић, Милан Недељковић, др Лаза Поповић, вођа Сокола, послат је у војску.[9] Ухапшен је 2. августа 1914. и старопазовачки парох Симеон Араницки, који је у Аутобиографији навео, да су хапшени учитељи, свештеници и трговци били гарант властима, у случају било каквог нереда. Добовано је и плакатирано, да ће у случају побуне таоци бити стрељани.[10] Интернирани су смештани најчешће у школе, које су доцније претваране у време војних операција у болнице.[11]

Прву вест о одвођењу монаха из манастира Крушедол, Мирон је примио 7.8.1914. од архимандрита Анатолија, који је преко официра послао поруку да је са четири калуђера одведен у Стару Пазову.[12] Уместо ухапшених монаха, службу је вршио Макарије Гаврилов. Долазио је свакодневно из Карловаца, на вечерње, у опустео манастир Крушедол, који су чували војници, са добијеном пропусницом, од кр. комесара. Остала је након хапшења са једним калуђером и Велика Ремета, Гргетег са два... Усред немира и растрзаности, капелник Митрофан добио је од Мирона Николића, задужење да у Гомирју буде војни капелан.[13]

Мирон је већ 8.8.1914. тражио од жупана "да узме у заштиту нас, и кад се затварају манастири или калуђери, да се јави управи.... Писмо је однео лично секретар Секулић, лађом у Вуковар". Написао је кратко, да је кроз Карловце одведено 14 сремских калуђера. Два дана касније, код Мирона дошао је потпуковник, опуномоћеник војног команданта из Петроварадина, Hugo Herchna... "са поруком да се свештеници, особито манастири не држе лојално, особито да се у Крушедолу налазе ..... за давање сигнала, а у Фенеку да су давани сигнали, и да су калуђери осуђени за то да би био и ја одговоран...."[14]

Мирон је 12.8.1914. посетио заповедника петроварадинске тврђаве, како би захвалио, што су неки калуђери и свештеници пуштени на слободу, и да га замоли да има "обзира са онима који су сада затворени". Заповедник је обећао да ће изаћи у сусрет, "само се потужио да међу нашима има много шпијуна који стоје на разне начине у свези са непријатељем, а те мора по закону да их прогони. Ја, разумије се, нисам могао ништа рећи противју таковиа навода, уколико су оправдани".[15] Од епископа у Новом

жио је епископ у предасима дешавања у *Дневник*. Стране нису нумерисане, збивања се прате датумом.

6 РОМС М 19.550 Властоје Алексијевић, *Војводина 1690-1918.У*

7 РОМС М. 11.114. Васа Николајевић, *Дневник*, рукопис.

8 Душан Берић, *Народна интелигенција-свештеници и учитељи на велеиздајничким процесима у Босни и Херцеговини 1914-1918*, Зборник Матице српске за историју, Нови Сад 1987, ст.51.

9 Интернирани су још у Мађарску, по другим изворима и Михајло Полит Десанчић, Тихомор Остојић, , Јован Грчић.... О томе: Јован Грчић, *Портрети са писама*, књ.2, Загреб 1924, ст.117,118; Јован Грчић, *Портрети са писама*, књ.3, Загреб 1925, ст.98,99.

10 РОМС М 12.489 Аутобиографија протојереја ставрофора Симеона Араницког, пароха и архијерејског намесника старопазовачког, ст.37.

11 Исто, ст.42;

12 Душко М.Ковачевић, *Манастир Крушедол 1914. године-Претрес манастира и хапшење монаха од стране 32 мађарске пуковније*, Споменица Историјског архива Срем, број 8, Сремска Митровица 2009. ст. 149-159.

13 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забе-*

Саду, примио је сличну вест, да су и тамо многи затворени, удаљени из Новог Сада, наводи нека имена виђенијих Срба: адвокат Стево Адамовић, два Ивковића, Малеш, Клицин, Поповић уредник *Српства*, итд. Наводи да је чуо у Новом Саду вести, да су наводно давани "знакови зраком, пуштани голубови са писамцима, и флаша са вијестима Дунавом..." па су "они прије знали о свему ..... овде код нас".[16] Епископ Мирон наводи 17. 8. 1914. да се без успеха, распитивао о интернираном архимандриту Анатолију и Валеријану Прибићевићу.[17]

Бура догађаја, у време масовних хапшења, није заобишла ни заменика патријарха, који је заједно са четири калуђера, отпремљен салон вагоном 10. 9. 1914. у Варадин, одатле у Нови Сад. Наводи у *Дневнику*, да су 12. 9. 1914. Карловчани истерани из кућа, и да су 14. септембра у Новом Саду властима сметали ћирилични натписи фирми и ивањдански венци. Протојерej Араницки, записао је у аутобиографији, да у Карловцима није могао срести ни једног познаника, јер су били тог дана сви у Бачку протерани.[18] Убрзо је од 15. 9. 1914. било забрањено на црквама звонити. Еуфорију војне моћи, пратио је владика, са одмереним дневничким забелешкама, без знака панике и страха. Записивао је и тражио излаз, из ратне заврзламе у којој је жртва попут Андрићеве Аске, настојала да опсеном, плесом, засени вука.

Упркос сазнању, да има крајева без свештеника, већ 18. 9. 1914. могао је да констатује да ће према обећању власти свештеници бити пуштени. Написао је у Дневнику, да је на основу велеиздајничког прогона био 25. 9. 1914. убијен свештеник Стево Јовановић из Товарника.[19] Песник Војислав Илић Млађи, дочарао је овај догађај кроз песму *Хонвед и свештеник*.[20] Међу ухапшеним и интернираним свештеницима био је и Симеон Араницки. Одведен је у време офанзиве српске војске, у затвор у Старој Пазови 2/15. августа 1914. пребациван је из места у место. Окови су му скинути у Петроварадину, где је бачен у самицу, затим преко Новог Сада и Суботице интерниран у Нашице и Пожегу. Захваљујући интервенцији епископа Мирона и Митрофана код Одбора за таоце у Новом Саду, стигне 2. 10. 1914. у своју парохију.[21]

Почетком децембра, 7. 12. 1914. Мирон је у Будимпешти, где је имао намеру да посети бана Шкерлеца. Изостанак бана, одвео га је у "магнатску кућу,.... будем са министром предсједником владе. Коме се понајпре захвалим на његовом заузимању у ово ванредно доба, а по томе препоручим толико хиљада расељена свијета[22] .... из доњега Срије́ма, данас хиљаде још затворених и интернираних наших људи, свештеника, калуђера, прогоњене бирташе, трговце, затворене..... основне школе, препарандије, обустављен рад у штампарији манастирској, а забрану продаје школских књига

лешке, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 1 задаћница.

14 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник*, *Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 1 задаћница;

15 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник*, *Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 1 задаћница;

16 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник*, *Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 1 задаћница;

17 Исто.

18 Исто.

19 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник*, *Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 2 задаћница;

20 Часопис сремске епархије, *Српски Сион*, Сремска Митровица, 1992. године, штампао је на ст. 69-70 аутентичну песму Војислава Илића, "*Хонвед и свештеник*". У моменту када се хонвед спремао да одсече главу свештенику , долетела је "мађарска граната", песник је записао:
Кад мину тресак и тренутак страве
У цркви: зјапи разривена груда...
На земљи Мађар, у крви без главе
А над њим стари свештеник-о чуда!-
С епитрахиљом блиставим о врату,
С тугом на лицу озбиљном и бледом.
Побожно чита у пуном орнату.

Молитве свете над мртвим хонведом.

21 РОМС М 12.489 Аутобиографија протојереја ставрофора Симеона Араницког, пароха и архијерејског намесника старопазовачког, ст.41.

22 Владимир Ћоровић, *Црна књиīа*, Београд 1989. ст.205. Ћоровић наводи да је пресељено преко 80.000 Срба из Срема у унутрашњост.

23 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 2 задаћница.

24 РОМС М. 8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 1, задаћница.

25 АСАНУК Ф Синод, кутија 5/б.б. Свештеника је било пред рат, 1913. године: Архидијацеза 87, горњокарловачка 105, пакрачка 41, бачка 36, темишварска 33, вршачка 21, будимска 16.

26 АСАНУК Ф А кутија 303, 1915/М.5.

одобрених за школе наше у Хрватској, Угарској...” Одговор министра председника био је умирујући, изговарао се да му ништа није познато о штампарији и продаји књига, за ћирилицу је одговорио да се “сада може користити”, затим га је Мирон молио, да се “не окривљује цео народ од Дрниша па до Оршаве”.[23] Није му помогло ни познанство са Куен Хедерваријем, који је у напетим моментима рата, имао друге приоритете и планове. Мирон, је у тешком часу, испред Српске православне цркве, 30. новембра 1914. дао издашно у сврху првог ратног зајма, своту од 283.060 к. и тако дисциплиновано извршио поданичке обавезе,[24]

Ратна епизода, дата кроз проблеме интернираних, осветљава време угрожене егзистенције српског народа и свештенства. Слика димензију страдња свештеника, указује однос хијерархије према свештенству, и напор хијерархије, која је настојала да олакша положај свештенства. Епископ Мирон, се обраћао на разне стране и тражио излаз “за свештенике што чаме на разним местама, интернириране, затворене, евакуиране... из наше архидијецезе 50 свештеника”. Пред Први светски рат у карловачкој архидијецези пописано је 87 световних свештеника. Укупно свештеника у карловачкој митрополији, пред рат, било је 339.[25] Темишварски епископ Георгије Летић, залагао се јануара 1915. за свештенике из Срема, интернириране у Араду. Тражио је да се реши питање свештеничких плата, наводио је да пароси из Посавине, доњег Срема, нису добијали берива, из разлога што су њихове црквене општине пресељене у друге крајеве, или што њихове црквене општине нису имале средстава за подмирење плата. Епископ Георгије, тражио је од Мирона, да се “тој аномалији, лека нађе, јер се не може допустити ни по канонском, ни по грађанском праву, да јавни службеник, са својим породицама месецима не добија своја берива, а најмање у доба опће оскудице и скупоће, страховања и опасности, када се мора и сам живот да спасава исељавањем у друге крајеве”.[26]

Мирон наводи да су интернирани сремски пароси у Арад, Сомбор.... и да су манастири у пакрачкој дијецези, били пуни интернираних свештеника и монаха.

Упркос бројним препрекама, настојао је да путем разговора, преко високих државних достојанственика утиче на прилике. Посетио га је почетком јануара 1915. министар унутрашњих послова, кога је ословио у *Дневнику,* именом Шандор, без подробнијег објашњења садржаја разговора. Поједине посете званичника, Мирону, била су у склопу обиласка болница, са рањеним војницима. Нису жељени контакти са успехом увек остваривани. Било је ситуација, које указује на проблеме око остварења контакта са званичницима, који су га игнорисали. Иако, је заказао аудијенцију код надвојводе Евгена у Петроварадину, крајем 1914. није примљен због

заузетости надвојводе, све до 24. 1. 1915. Коначно је после месец дана чекања, добио прилику да укаже да су празне парохије, да у њима нема народа. Мирон се позивао на војне заслуге Срба у ратовима, посебно на улогу генерала Бороjевића и Михалцића. Разговор је дотакао и положај ухапшеног свештенства, интернираног по разним местима. Упорност је донела обећање надвојводе, да ће учинит "шта се буде могло", да се то питање реши.[27]

Монаси и свештеници интернирани у Хрватску, по предлогу повереника Хорвата 28. 1. 1915. требало је да се поделе у манастире: Ораховицу 4, Лепавину 3, Гомирје 4, Грабовац 2, Бођани 3 и Бездин 2.[28] Мирону је 18. 2. 1915. дошао архимандрит беочински, са информацијом, да су опет започела затварања и хапшења талаца по илочком, иришком котару. Велики жупан Хидеглевија, пријатељски је саветовао беочинског архимандрита да се на неколико дана уклони из манастира. Приликом новог хапшења одведени су као таоци, калуђери из манастира Бешеново, Јаска, Мале Ремете, и Раванице.[29]

Повереник Војне команде Хорват, изашао је 21. 2. 1915. пред Мирона Николића, са одлуком да ће свештенике из разних манастира по Угарској, сместити у једно место "ради бољег надзора, ради чега су интернирани, и опет ради војних операција, да исти свештеници не могу бити интернирани у сремском ком манастиру,... да ће бити лакше политичким властима и оружништву које ће их чувати, да буду свих 25 у манастиру Гомирје."[30] Угарски министар унутрашњих послова, донео је одлуку, да интернирано српско православно свештенство из Славоније и Хрватске, не може остати на подручју Угарске, но се морају преместити на територију своје завичајности. Одлучено је, да све свештенике сместе у манастир Гомирје. Управа манастира, посебно игуман Митрофан Вучковић, добили су задатак да се побрину за намештај и исхрану 35 интернираних.[31]

Владика Мирон, наставио је током 1915. без успеха да ургира за ослобођење свештеника. Почетком фебруара 1916. власт је на упит одговорила да се за сваког свештеника мора правити посебан предлог. Међутим, убрзо је из Команде уследио предлог, да део интернираних буде изаслан кући, а други део да остане интерниран, још неко време. Јуна 1916 у магнатској кући, у Будимпешти, Мирон је разговарао са министром-председником Тисом, поновио је захтев да свештеници буду пуштени кући. Уследио је одговор да је боље да нису код својих кућа, да није време да иду.....[32]

Хапшења свештеника, потресло је Српску православну цркву почетком великог ратног сукоба. Сумња власти у лојалност свештенства, попримила је драматичне размере. Слика рата оцртава кошмар колективног страдање,

27 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 3 задаћница;
28 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 3 задаћница;
29 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 3 задаћница;
30 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 3 задаћница;
31 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 41.
32 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 4 задаћница;

издваја потресне судбине. Свештеник из Сремских Карловаца Гига Јовић, одведен прво у Арад, умро је на путу за манастир Гомирје у Огулину. Григорије Јовић, био је парох из храма апостола Петра и Павла у Сремским Карловцима, у Гомирју се упокојио. Искруљев је записао да је Гига у балканском рату пратио српску војску све до Битоља.[33] Током новембра 1914. у затвору у Загребу, били су игуман манастира Фенек Данило Брзаковић и тројица братије.[34] Иза свештеника, остала је незбринута породица. Наводи се да је јерej Панта Бикицки интерниран у манастир Лепавину, имао је код куће болесну и неопскрбљену децу.[35]

Захваљујући запису Тоше Искруљева, у књизи *Распеће српског народа у Срему 1914. године и Мађари*, дознајемо основне податке о страдању монаха манастира Фенек.[36]Упад војника у манастир десио се ноћу, 4. августа 1914. Похапшени су старешина манастира Данило Брзаковић, јеромонаси Корнелије Будић, 67 година, Танасије Вујичић, 47 година, Пантелија Лазић, два ђака, искушеника Коста Галић и Симо Бошњак, слуге Коста Јанковић и Коста Чекован. Вујичић се разболео од батина, добио сушицу и умро 1920. у манастиру Гргетег. Умро је из истог разлога и искушеник Галић. Пантелејмон Лазић, захваљујући способности, у Гомирју био економ, затим 1917. намештен у Семинару богословије. После Првог светског рата постављен за старешину манастира Гргетег. Међу ухапшенима свештеницима и монасима, био је и адвокат из Новог Сада, др Милан Секулић. Монаси су оптуживани, да су са звоника цркве манастира Фенек давали знаке српској војсци преко Саве. Уследило је физичко малтретирање монашке братије манастира Фенек, они су везани ланцима спроведени сточним вагонима у Сурчин, Руму, Батајницу, Ђаково и Загреб. Подерани, са исцепаном одећом, осакаћени, током ислеђивања, остајали су без зуба и здравља. Захваљујући судији Чеху, послани су 24. августа 1914. ради суђења у Загреб. Тек почетком маја 1915. услед недостатка доказа ослобођени су кривице. Расплет овог чина драме и даље је остављао монахе и свештенике у немилости. Правник др Милан Секулић упућен је у војску, монаси у Гомирје. Брзаковић је упућен у канцеларију владичанске резиденције у Плашки.[37]

Марта 1915. епископ Горњокарловачке епископије Иларион Зеремски, поднео је из Плашког, извештај заменику патријарха Мирону Николићу о могућности смештаја 35 свештеника у манастир Гомирје. Манастир у том моменту није имао капацитет да прими предвиђени број људи. Од седам соба у приземљу, само је једна била употребљива, а остале је требало за становање адаптирати. Собе су биле влажне, неомалтерисане, неокречене, без прозора, врата, патоса, пећи, кревета, постељине, посуђа... Нужна је била дезинфекција, неке просторије коришћене су за живину, друге за

33 Тоша Искруљев, *Распеће српског народа у Срему 1914. године и Мађари*, Нови Сад 1936, ст.170.

34 АСАНУК Ф А кутија 303,1915/М 316;

35 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 136;

36 Тоша Искруљев, Распеће *српског народа у Срему 1914. године и Мађари*, Нови Сад 1936, ст.15;

37 Исто, ст.15-20; Види: Михаило И.Поповић, *Историјска улога српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд 1933, ст. 166;

оставу. Максимално се могло сместити само 23 лица. Нужно је било у том моменту обезбедити 4000 к. како би се простор опремио и уколико би свештеници донели своју постељину.[38] Набавка се није могла извршити без интервенције политичких власти. Очекивао се савет великог жупана модрушко-ријечке жупаније, барона Змајића. Пошто је Змајић био на путу, епископ Иларион је отпутовао у Загреб на преговоре са подбаном, који га је упутио на бана, саветујући га да што пре набави новац. Бан није био спреман да одустане од "свога захтева о смештању свих свештеника у Гомирје". Интернираних је у том моменту, било у неколико манастира: у Гомирју, Лепавини и Ораховици. Зато је дипломатски предлагао, да се свештена лица расподеле, још у манастирима Ораховици и Пакри.[39]

Састанак Илариона са жупаном Змајићем у Огулину, почетком 1915. показао је спремност жупана да помогне. Знало се да је околина Гомирја сиромашна, "те се не могу добити скоро никакве животне намирнице, уз то је манастиру покрадено све месо". Бан је упорно наводио да су политички разлози условили потребу измештања свих интернираних свештеника из Хрватске и Славоније у Гомирје. Епископ је зато био приморан да у сарадњи са политичким властима организује прихват свештенства. Нужно је било извести и грађевинске радове, зато је пожуривао заменика патријарха Мирона, да што пре пошаље новац из јерархијског фонда патријаршије. Знајући да су се свештеници хранили о свом трошку, очекивао је да ће ту праксу наставити, упркос чињеници што неки из своје архидијецезе нису примали никаква берива. Прорачун епископа, да ће то на месечном нивоу износити по особи 50 к. темељио се на искуству, и израженој бојазни да ће због скупоће та сума бити недовољна. Мада је у обзир узет "кућевни ред", начин живљења у манастиру, морало се водити рачуна о присуству оружништва, надзору политичких власти.[40]

Водило се рачуна о реалним трошковима и потребама манастира у новим околностима. Затекло се крајем 1914. у манастиру 310 кг кукуруза, крајем 1915. остало је 120 кг кукуруза. Трговцу се дугује за 200 кг кукуруза. Од 170 кг масти, остало је 67 кг, вина је крајем 1914. преостало 429 л, крајем 1915. није остало ништа. Дрва су положена за грејање соба. Указани трошак, нагнао је Управни одбор православних манастира митрополије карловачке, на челу са председником, викаром Иларионом да затражи да се дневна припомоћ, почетком 1916. повиси са 2 на 3 круне.[41] Мирон Николић, је убрзо из патријаршије проследио 6000 к. које су биле намењене за поправку и намештај. Организован је рад зидара, столара, требало је допремити намештај из Загреба. Епископ је из страха од скока цена животних намирница затражио на продају из даљског властелинства: за Гомирје 12 мц. пшенице, 15-20 мц. кукуруза, 2 мц. пасуља, за епископски

38 Из *Дневника* Мирона Николића, дознајемо да је Управа народних фондова дозначила 4000 к већ 11.2.1915.
39 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 41.
40 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 51.
41 АСАНУК Ф А, кутија 304, 1916/М 13.

42 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 51.
43 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 51.

дворац 3 мц. пшенице, 15 мц. кукуруза. Наручена је већа количина масти у Огулину, из Трста већа количина уља, рижа, кава, итд. Игуман Митрофан, је наручио ради потреба кухиње, веће количине кромпира, киселог купуса,....[42]

Образложоње за новчана потраживања засновано је било на сазнању да је манастир Гомирје сиромашан, где је све имање било у закупу, па је због малих залиха упућен на куповину са пијаце. "Чим дођу сви свештеници, залихе ће нестати, у овим крајевима не може се ништа набавити ни за новац". Живело се у сазнању да закуп за шуму од прошле године није био наплаћен, прихода није било, порез и намети, услед рата нису били плаћени. Тешило је сазнање да су интернирани свештеници били махом из горњокарловачке епископије, навикли на скроман живот у миру. Водило се рачуна о чињеници да је манастир удаљен од железничке станице, поседовао је само два коња, и зато се страховало, како за услове смештаја тако и за превоз. Очекивао се прилив свештеника у мањим групама, управо због наведених бројних проблема. Заменик патријарха, имао је став, да интернирани свештеници имају дневно плаћати управи манастира по две круне, новцем од свог иметка и из потпоре из хијерархијског фонда.[43]

Списак интернираних свештеника, од априла 1915, садржи имена, звање, место и време доласка у Гомирје, породичне и новчане прилике:

1. Милојко Дошен, парох, Широка Кула, у Гомирју од 6/19. фебруар 1915. нема деце, сам се издржава.
2. Милан Крајновић, ад. парох, Смиљан, у Гомирју од 7/20. фебруар 1915. Имао је приход годишњи 1400 к. имао је жену и двоје деце. Интерниран у Госпић од 17. августа 1914. да се ослободи плаћања издржавања.
3. Милан Грбић, ад. парох Мекињар, у Гомирју од 8/21. фебруар 1915. Интерниран на Удбини, пуштен кући ради болести, поново враћен у Гомирје. Издржава жену и петоро деце, предлог да се ослободи плаћања у Гомирју.
4. Јанко Кравић, ад. парох, Мутилић, у Гомирју од 8/21. фебруар 1915. Интерниран на Удбини, имао је жену и четворо деце, да се ослободи плаћања издржавања. Лежао је прошле године због туберкулозе у грлу, у градачкој болници, где се истрошио
5. др Никола Марковић, катихета-капелан, Оточац, у Гомирју од 26.3.1915. Удовац без деце, издржава мајку. Интерниран у Огулину од августа до јануара, затим у свом стану до доласка у Гомирје.
6. Ђорђе Станојевић, апсолвент богослов, Буковац, у Гомирју од 27.3.1915. Без икаквих средстава.
7. Димитрије Рајковић, парох, Бољевци, у Гомирју од 28. 3. 1915. имао је да издржава супругу и кћер које су живеле у Загребу

8. Огњан Мангуловић, катихета-капелан, Вуковар, у Гомирју од 28.3. 1915. из капеланске плате да издржава жену и троје дечице
9. Светозар Зорић, парох, Брувно, у Гомирју од 28.3. 1915. Интерниран два и по месеца у Госпићу, два месеца био у болници. Могао је плаћати.
10. Антоније Апостоловић, парох, Кленак, у Гомирју од 29.3.1915. моли опрост за плаћање
11. Павле Зековић, парох, Карловчић, у Гомирју од 29.3. 1915. имао је да издржава сина матуранта и још троје женске деце, која су код родбине у Крчедину
12. Петар Бронзић, парох, Платичево, у Гомирју од 29.3. 1915.
13. Мирко Булић, парох, Борово, у Гомирју од 29. 3. 1915. Имао је два сина у гимназији у Винковцима, једног код сестре у Борову
14. Лазар Сабовљевић, капелан, Сремски Карловци, у Гомирју од 29.3. 1915. имао је да издржава једно дете
15. Манојло пл. Оклобџија, парох, Врело, у Гомирју од 30.3. 1915. Провео од августа до децембра 1914. у затвору, имао је супругу и 8 деце.
16. Љубомир Бабић, ад. парох, Бијелопоље, у Гомирју од 30.3.1915. Био је од септембра 1914. у затвору. Имао је жену и четворо деце.
17. Радивој Корач, ад. парох, Дебело Брдо, у Гомирју од 30.3.1915. Прво интерниран у Кореницу, од септембра до децембра 1914. Имао је супругу и троје дечице.
18. Петар Рашета, парох, Крбавица, у Гомирју од 30.3. 1915. Имао је жену и шесторо дечице.
19. Гедеон Вурдеља, парох, Петрово село личко, у Гомирју од 30.3.1915. Био је под полицијским надзором. Имао је болешљиву жену и 7 дечице.
20. Димитрије Коплић, ад. парох, Сремски Карловци, у Гомирју од 30.3.1915. Имао је жену и двоје деце, тражио да се ослободи плаћања издржавања.
21. Стеван Пејић, ад. парох, Штикада. Интерниран августа 1914. у Госпићу, затим уочи Божића интерниран у Грачац, 1.4.1915. доведен у Гомирје. Имао је жену и мало дете.
22. др Родољуб Стојаковић, катихета, Митровица, у Гомирју од 1.4.1915. отпуштен из службе без материјалних средстава.
23. Димитрије Дамјановић, парох, Угриновци, у Гомирју од 1.4. 1915. има да испомаже супругу и сина који је у војној служби. Задужио се за осам месеци, није имао припомоћ.
24. Евгеније Дамјанов, парох, Прогар, у Гомирју од 4.4.1915. има четворо неопскрбљене деце

25. Јован Гомирац, парох, Јаково, у Гомирју од 4.4.1915. имао је да издржава супругу и четворо деце.[44]

Епископ Иларион Зеремски, по доласку интернираца, обишао је манастир, разговарао са сваким посебно о материјалним тегобама и молбама. Плату из јерархијског фонда, добијала су два свештеника, која нису имала никакве друге приходе, молили су да им се опрости плаћање од две круне дневно: Огњан Мангуловић, а Лазар Сабовљевић, молили су да им се свота за коју су задужени, одузме када се врате на своје место. Став Илариона, изложен Мирону Николићу, био је да се позову имућније црквене општине да притекну у помоћ, како би се решили проблеми око издржавања интернираних. Свештеници су у рату били материјално упропаштени, да су током 9 месеци интернирања се задужили. Пун обзира и разумевања епископ Иларион Зеремски, упутио је заменику патријарха Мирону Николићу да "наша је дужност да им се изађе у сусрет са олакшицама по могућности до крајњих граница". Посебну бригу Илариону задавало је стање са подручја жупаније личко-крбавске "**где добрим делом умукнуше свети храмови, а са чега мучим велику муку**". Са те територије било је 12 интернираних свештеника, и још неколицина по затворима, и каже да их има интернираних у "**свом стану и парохији**". Иако, Иларион није желео да залази у појединости везане за неуредне плате свештенства, то је било нужно учинити. Остављени без плата више од пола године, приликом интернирања се задужују. Дотације свештеника, одређене законом из 1868. биле су незнатне, недовољне за издржавање и у мирно доба. Поред неуредних примања и незнатнх плата, интернирани су материјално руинирани, приморани да плаћају издржавање. У највећем броју случајева се задужују, зато се Иларион, обраћао Мирону, речима да је "испомоћ безуветно потребна".[45]Тешке прилике у којима су се нашли интернирани у манастиру Гомирју, образложење Илариона, утицала су на одлуку Мирона, почетком маја 1915. да се новчано притекне у помоћ из средстава Управе фондова. Истиче да је "њихов је живот горак, што их уз друге невоље притискују болести".[46]

Решење материјалних прилика интернираних, Иларион је вешто налазио за сваког свештеника и монаха. Уочио је економски положај Милојка Дошена, Светозара Зорића и Николе Марковић, и закључио да су били кадри да плате издржавање у време боравка у Гомирју. Осталима је требало помоћи, сасвим или делимично, или одгодити плаћање у оброцима. Свештеници су били средњих година, оптерећени ситном децом, скупоћом, неокућени. Један је тешко болестан, што је још у већој мери појачавало невоље интернираних свештеника у манастиру Гомирје. Мирон Николић,

44 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 79.
45 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 51.
46 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 79.

након подробне аргументације, био је солидаран са Иларионом. Дошло се на становиште, да је оправдан страх да породице пароха не постану "просијаци". Зато је тражио од Илариона, да изволи да преговара са надлежним факторима, да се свештеници које не "терети већа кривица, пусте на слободу, својим кућама, како би парохији и вернима користили".[47]

Запажања Мирона Николића, прослеђена су епископу Илариону, славној управи фондова и барону, др Ивану Шкерлецу, бану краљевине Хрватске, Славоније и Далмације. Дописи указују да је имао решеност и намеру да одбрани достојанство интернираних свештеника. Стаје у заштиту "бедних обитељи", које је задесио "горак живот". Пише да су "испражњене парохије", што је онемогућило свештенику примања од парохије. "Ово страдање потенцирано.....нарочито несрећном околношћу". Сиромаштво манастира Гомирје, ускратило је бесплатну исхрану и зато је заменик патријарха Николић написао да "ни земља, ни држава, не смеју допустити, и не смеју стога, што је црква дужна старати су за своје свећенство, земља-држава, за свећенички сталеж".[48]

Крајем априла 1915. стигли је у манастир нова група интернираних у Гомирје:

Инокентије Брајић, јермонах манастира Бешеново, дошао 18. априла 1915. Манастир Бешеново имао је обавезу да уплаћује издржавање.

Никола Пујаковић, парох Старих Бановаца, дошао 23. априла 1915.

Богољуб Бошњаковић, прот. капелан Митровица, 23.априла 1915,

Георгије Живковић, адм.парох Грк, дошао 23. априла 1915. Имао је жену и двоје деце. Стан је претворен у војничку болницу. Плату није примао од октобра 1914. Сесија поплављена, без прихода, моли помоћ.

Константин Мијачевић, парох Клокочевић, 25. априла 1915. Имао је троје деце, недавно умрла супруга, која је лечена 6 месеци у санаторијуму у Загребу. Није примао плату, без средстава.

Михајло Умљеновић, парох Кобаш, 25. април, 1915. године.[49]

Изузетно дирљиво, јаким изразом, написано је у Гомирју, од стране интернираних, писмо 24. априла / 12. маја, 1915. Изражавало је сумњу у оправданост боравка свештеника у Гомирју. Наводе се разлози ради пуштања на слободу, указује се на потказивање, да су жртве денунцијаната.

47 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 79.
48 Исто.
49 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 95.

50 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 90.

"Ваше Високопреосвештенство!

У овим тешким данима, што их нарочито ми свештеници у свакој бједи и невољи преживљавамо, слободни смо приступити пред Ваше Високопреосвештенство као поглавицу овопредјелне цркве, са овом учтивом и понизном молбом.

За првих дана ратне грозоте имали смо ми свештеници на територију Краљевине Хрватске, а нарочито у личко-крбавској жупанији, много горких часова. Било нас је у казнионама, котарским и опћинским затворима и док смо ми на разне начине шиканирани били, наша су дјеца и супруге патиле и тешке дане у страху и неизвесности за наш и свој живот проводиле. Били смо препуштени сами себи, нико се не заузе ни за нас нити за породице наше, нико не покуша, да нам олакша невоље наше.

Послије свакојаке невоље, које проживесмо и претурисмо преко глава својих кроз прва четири мјесеца рата, почеше нас пуштати из разних затвора и тамница; повратисмо се домовима и породицама својим; утјешисмо запостављену дјецу и уцвељене супруге своје; пропјеваше опет свети храмови наши; који су кроз више мјесеци затворени били, али нам не би суђено да ове тешке дане у кругу својих породица проводимо.

Кад су се испразниле тамнице и кад смо ми свјетовњаци дошли на слободу, остадоше свјетовњаци код својих домова и породица, а нас свештенство изненаде, послије тромјесечне од цивилних власти дате нам скучене слободе, да будемо интернирани у својим домовима, а у кругу својих породица, гђе смо се могли о њима бринути-западе затвор у манастиру Гомирје, гђе се мучимо у влажним и приземним становима и храном без хлеба. Раставише нас од наших породица, наше цркве опет замукоше, наши парохијани тешко уздахнуше, а наша нејач и супруге љуто зацвиљеше, препуштени сами себи у ово тешко доба, гђе глад куца суровом руком на вратима и имућнијих породица, него што су свештеничке, и кад је тешко животне намирнице набавити и кад је куће-господар са доста новца код куће.....Свештеници морају да плаћају и онај залогај који овђе поједу....".[50] Из ове молбе дознајемо да је свештеницима након четири месеца затвора даван допуст, 8-20 дана боравка код кућа, док из Гомирја нису могли изаћи. Зато су написали: " Нас тешко боли и ми очајавамо, ... јер смо жртве људи који немају ни мало осећаја, нити према нама, нити према нашим породицама. Државни интереси не захтевају да се грађани материјално и морално упропашћују и ми смо тобоже ради државних интереса затворени, а у ствари на жељу разних денунцијаната, којих се на жалост у ово вријеме доста нашло, и којих смо ми жртве. Ми смо далеко од бојишта, а ми смо и наш народ нада све лојални и мирни, па је наше тврдо

увјерење, да се не ради о државним интересима него о несрећној освети". Молба је написана у нади да ће се исправити неправде "да се ова погрјешка и неправда поправи и да се повратимо опет онамо одакле смо овамо довучени, да спасемо барем дјечицу своју од љуте глади и домове своје од пропасти".[51]

Током маја 1915. молбу[52] Мирону Николићу упутили су у име 32 свештеника: Антоније Апостоловић, Богољуб Бошњаковић, Петар Бронзић, Јован Гомирац, Евгеније Дамјанов, Павле Зековић, Огњан Мангуловић, Јован Маринковић, др Никола Марковић, Никола Пујаковић, Димитрије Рајковић, Лазар Сабовљевић. Писано је "у ово тешка и оскудна времена" да су већ десет месеци напуштене породице, да су им плате ускраћене, и могућност да се у својим најбољим годинама брину о породици. Свесни да су иницијативом "господе епископа премештени" у Гомирје, "да сви концентрисани будемо". Свештеници су тешко доживљавали чињеницу да су остали без кућа, парохија и да су одвојени од својих породица. Незадовољни, сматрали су кривим за губитак слободе и господина епископа. Истакли су да су "препатили као ниједан сталеж у земљи". Незадовољни што ради њиховог издржавања у Гомирју испаштају породице, уместо да се користи новац из фондова "кад је најпотребније свом снагом у помоћ нама и нашим породицама".[53]

Мирон је прихватио молбу интернираних тек након послушања, које је извршио, током јуна/јула 1915. мандатор горњокарловачке митрополије Иларион. Записник за ту потребу саставила управа манастира Гомирје. На основу изјава свештеника, дошло се до сазнања да нико неће од њих да "драговољно плаћа одређену своту" предвиђену за трошкове око исхране. За Зорића и Дошена, епископ је био спреман "да умоли високу кр. владу ради запљене". Свештеничко одело одбили су да носе и да га не мисле набављати: Апостоловић, Зековић, Бронзић и Сабољевић. Уследила је одлука Мирона Николића, да се интернирани ослободе плаћања пристојбе у време боравка у Гомирју, са "обзиром на тешке прилике". Констатовано је да након рата треба да намире трошак око издржавања.[54] Уследила је одлука, епископа Илариона, узрокована стањем велике скупоће, о издавању 200 к. ради куповине одеће свештеницима.[55]

Септембра 1915. игуман и настојатељ манастира Фенека Данило Брзаковић, пожуривао је заменика патријарха да пошаље вишак новца од 3000 к. намењених опскрби, како би се намирио трошак настао за време истражног затвора и суда у Загребу, и "проведеној војноказненој ствари против чланова и остале дружине, нас девет манастира Фенека". Новац намењен издржавању у Манастиру Гомирју дат је већим делом адвокату, који их је заступао. Настојатељ и игуман Данило Брзаковић, написао да га

51 Исто.
52 Молба је писана латиницом: АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 98.
53 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 98.
54 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 133.
55 АСАНУК Ф А, кутија 305, 1915/М 47.

је бранитељ "својом стручном обраном избавио од неминовно грдних последица".[56]

Управни одбор српских православних манастира, утврдио је: да од јануара 1915. до фебруара 1916. број интернираних вариро између 4 и 35. На крају 1916. било је 28 свештеника. Интернирани свештеници провели су до тада у Гомирју 8049 дана, рачунајући две круне, то је износило трошак од 16.098 к. уплаћено је 18.960 к. више 2862 к. Трошкови су били: опскрба, огрев, подворба, осветљење... Братство манастира Гомирја делило је заједно са интернираним зло и добро. Издавања новца по ставкама била су: на трпезу и кујну, на земљу, на кућу, на виноград и подрум, на воћњак и башту, на шуму. Трошкови око издржавања су увећани, јер је за манастирску чељад било предвиђено 4920 к. Издаци за кухињу, до септембра 1915. износили су 12.169 к, а за последња три месеца 1916. године 8.362 к. што је изазвано повишењем цена животних намирница.[57] Почетком 1916. одређено је било за издржавање 2 к. да би се та свота повећала од 1. јула на 4.[58]

Митрофану игуману манастира Гомирје додељен је као испомоћ, на привремено на службовање, интернирани монах Пантелејмон Лазић, дотадашњи намесник манастира Фенек. Доспео је као бивши затвореник, у време када су у том манастиру били смештени свештеници из епархије пакрачке и горњокарловачке. Додељен је по потреби, због квалитета које је показивао као економ, "због своје врснoће", "десна рука настојатељу" и да би да није ратних околности добро дошао сваком манастиру. Чињеница да је у затвору остао без монашког одела, говорила је о степену страдања. Зато је заменик патријарха одлучио јануара 1917. да се Пантелејмону на терет манастирског рачуна од 1.маја 1915. до краја 1916. одобри 500 к. од јануара 1917. по 25 к. месечно. У исто време јермонаси Атанасије у Гргетегу, Корнелије у манастиру Великој Ремети, имали су годишњу помоћ од к. 600. Ослобођен је Пантелејмон на предлог епископа Илариона, из наведених разлога, плаћања годишње допуне од к. 300.[59] Пантелејмон Лазић, провео је две и по године, успешно водећи бригу и старајући се о интернираном свештенству у манастиру Гомирје.

Управа манастира Гомирје, августа 1917. упутила је ради побољшања услова живота у манастиру, молбу на адресу заменика патријарха, Мирона Николића. Изнето је мишљење, да се економија манастира Гомирје, у датим климатским и теренским околностима, може остварити услове, како би се могао сам издржавати. План је предвиђао да се организује напредна сточарска и млекарска економија. Наведена је потреба за инвестицијом, предрачуном је изнета неопходна сума од к. 30.320, која би се дала као потпора из заједничких манастирских вишкова у сврху набавке

56 АСАНУК Ф А, кутија 303, 1915/М 206.
57 АСАНУК Ф А, кутија 304, 1916/М 13.
58 АСАНУК Ф А, кутија 304, 1916/М 267;.
59 АСАНУК Ф А кутија 305. 1917/46:

живог фундуса, те покрића инвестиција за 5.200 к. за изградњу свињца, адаптацију зграда 3000 к.[60]

Свештенство је у лето 1917. пуштено кући, те је Лазић септембра 1917. преузео дужност економа богословског семинара у Сремским Карловцима. Истовремено је дотадашњи економ добио задужење да само брине о економату патријаршије. У образложењу је стајало да су "данас животне намирнице не само вандредно скупе, него их је јако мало, па стога и јако тешко набављати, а то изискује много већи него до сада рад и надзор у Семинару".[61]

Мирон је у Дневнику, записао 19.10.1917. да је био на пријему код министра председника, и да је могао констатовати да нема више интернираних, "да су Богу хвала сви наши свештеници решени..." Затим, у Дневнику, од 6.12. 1917. наводи да ће "интернирани свештеници путовати из Гомирја".[62]

Упркос заједничком страдању, невоље интернираних се препознају и разликују по облику и следу дешавања. Манастир Гомирје и Ораховица су једна упечатљива епизода, везана и за ученог и угледног инђијског проту Радослава Марковића. Управа манастира Ораховица, известила је конзисторију "да сте Часност Ваша у реченом манастиру као интерниран пробавили од 4/17. фебруара до 20. априла 1915. у свему 75 дана, где сте за то време имали стан и храну уз наплату од 2 к. дневно". Пошто економски није био кадар да измири трошкове, нађено је компромисно решење, да јерej плати управи манастира 150 к. кад прода годишњи усев. Иза овог дописа, са економским исказаом, датим ради потраживања, стајао је лично Мирон Николић, епископ пакрачки, заменик архиепископа, митрополита, патријарха.[63]

Муку интернираног осетио је и свршени богослов Георгије Божић. Интерниран је из Сремских Карловаца, налазио се у Крапини. Одакле је у децембру 1915. послао молбу, приморан да тражи од заменика патријарха Мирона Николића, припомоћ ради издржавања. Да би остварио припомоћ морао је уз препоруку дату на уважење, доставити од надлежне политичке власти свједоџбу сиромаштва. Одобрена је новчана потпора у износу 120 к. за куповину одела. Узрок интернирања, по речима Георгија Божића остао је непознат. Сматрао је да за то није било повода у понашању или преступу. Краљевско судбени сто у Осијеку га је прогласио невиним, "само смо ради политичких прилика стављени на интернирање". Георгије Божић се преосвећеном господину Мирону Николићу обратио речима, да је интерниран 22.9.1914. у Сремским Карловцима, и да се од тада сам издржава. Прво је интерниран у Осијек, затим у заједнички логор у Турњу код Карловца, где је боравио осам месеци, о државном трошку, са још 50-

60 АСАНУК Ф А кутија 305. 1917/272:
61 АСАНУК Ф А кутија 305. 1917/267:
62 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 5 писанка;
63 РОМС М. 21.061 Николић Мирон, 5/18.5.1915.

60 људи у једној соби. Скучен простор приморао га је да се пријави за рад при канализацији града Карловца. Зарађивао је дневно три круне, са тим новцем живео је скромно, али пристојно. Сестра и мати Георгија Божића провеле су 10 месеци у истражном затвору, где су проглашене за невине, са тим да се не могу вратити кући. Брат, администратор епархије у Тушиловићу, имао је своју породицу, без могућности да издржава Георгија. Изгубио је и привременог мецену, био је то високопречасни господин Владан Максимовић, који је морао отићи у Загреб ради лечења. Помоћ у износу од 200 к. добио је од др Викентија Вујића, што је искористио да врати дуг. Наводи да је са тим новцем успевао да само "једанпут на дан једе". Свршени богослов Георгије Божић, у молби Мирону Николићу, наводи да је уверен "да као мудар пастир водите бригу о својим овцама".[64] Помоћ од архијерејског синода, јула 1918. тражила је епархијска конзисторија у Плашком. Скок цена свештеничких хаљина, достигао је износ "на хиљаде". Зато је тражено да се осигура бар 200-250 метара материјала, јер је "непрекладно вићети свештенике без мантије".[65]

Посебно занимљив, био је 18.1.1917. сусрет епископа Мирона и проте Димитрија Руварца. Забележена је у Дневнику, једна ситуација, на ручку у патријаршијском двору, када је Димитрије Руварац изрекао незадовољство свештеника, који су живели у убеђењу да епископ не посећује власт, да не износи захтеве да се "пусте толики свештеници интернирани. Имао сам многе муке да га уверим да нису епископи пропустили вршити своју дужност. Ја сам се више пута обраћао на све стране представком да се свештеници пусте, или да им се суди, па ако су криви да трпе, али да је све било бадава, код бана, министарства,... да одговори, ни влада ни владар. Навео сам све што се узимало, и за богословију, гимназију, препарандију, ћирилицу, све бадава, па сада конфискују у штампарији књиге писане ћирилицом".[66]

Недвосмислено се може тврдити да су терет ратног времена подједнако искусили српски православни свештеници и народ. Манастир Гомирје је само једна епизода драматичне ратне серије, у којој су актери били поред хијерархије, српски православни свештеници и калуђери. Биографије интернираног свештенства указују на чињеницу да су после избијања рата држани у затвору без доказане кривице. Хијерархија је морала да балансира између намера власти и тежњи сопственог народа, у коме је и свештенство и монаштво имало подређену улогу, и делило је судбину народа. Током рата новац је имао велики значај, одлучивао је о опстанку како слободног, тако и интернираног и затвореног сужња. Храна, одећа и обућа, сваким даном је имала већу цену. Само добростојећи појединци могли су имати ослонац и наду да ће лакше пребродити ратне недаће. Живот заточеника

64 АСАНУК Ф Синод, кутија 7. 1915/М.264.
65 АСАНУК Ф Синод, кутија 8, 1917-1918. бр.78.
66 РОМС М.8.519 Николић Мирон, *Дневник, Забелешке*, Сремски Карловци 1913-1920. свеска 4 задаћница;

зависио је од могућности затвореника да финансирају исхрану. Управо је Српска православна црква, упркос тешке политичке, економске и друштвене позиције, успела да реши елементарна питања опстанка свештеника и калуђера у манастиру Гомирје.

Резиме: Тема рада је организација живота интернираних српских свештеника и монаха у манастиру Гомирје, у време Првог светског рата, у периоду 1915-1917. Конфликт није поштедео српско становништво, свештенство, у Срему, које је ради политичких и геостратегијских планова, у време ратних неприлика интернирано у Гомирје. Драма Првог светског рата одразила се на српско свештенство. Заменик митрополита, патријарха Мирон Николић, молио је власт да се "не окривљује цео народ од Дрниша па до Оршаве". Крајем 1914. констатовао је Мирон Николић, у Дневнику, који је водио у периоду 1913-1921. да су из доњег Срема, хиљаде расељене, хиљаде интернициране и затворене. Историчар Владимир Ћоровић навео је да се ради о 80.000 исељених Срба из Срема. Осумњичени свештеници су после 4 месеца пуштани из затвора, затим су почетком 1915. поново хапшени и интернирани у манастир Гомирје. Међу њима је било око 37 свештеника и монаха из Славоније и Срема. Политичка власт и "оружништво" надзирали су манастир. Манастир Гомирје у том моменту није имао капацитет да прими предвиђени број људи. Од седам соба у приземљу само је једна била употребљива, а остале је требало за становање адаптирати. Собе су биле влажне, неомалтерисане, неокречене, без прозора, врата, патоса, пећи, кревета, постељине, посуђа... Интернирани свештеници били су убеђени у своју невиност и рад денунцијаната. Наивно су сматрали да државни интереси нису били у прогањању мирних грађана. Зато су тражили подршку и помоћ од заменика патријарха Мирона Николића. Свештеници и монаси нису се мирили са одлуком власти да их силом интернира, па су слали заменику митрополита писма пуна горчине и незадовољства. Тешко су прихватали чињеницу да су остали без кућа, парохија и да су одвојени од својих породица. Поред бедних услова смештаја, скромне хране, били су чувани од стране власти, без права да напусте манастир. Биографије интернираног свештенства указују на чињеницу да су после избијања рата држани у затвору без доказане кривице. Остали су, иако недужни, интернирани, више од две године, а њихове парохије опустеле. Ускраћени за плате, које су у мирно време биле више него скромне, услед прогона парохијана су потпуно изостале. Одбијали су да носе одежде, јер су већ биле поцепане, и скупе. Најтеже им је падала чињеница да су морали да плате исхрану у манастиру који је претворен у затвор, чиме је игнорисан духовни значај установе. Уживали су потпуно

разумевање владике Илариона Зеремског, и помоћ заменика патријарха Мирона Николића. Захваљујући дужности и труду Илариона, црква је пратила услове бивствовања, и настојала да одлукама заменика патријарха Мирона Николића, поправи економске и друштвене прилике, у којима су се недужни свештеници и калуђери нашли. Може се закључити, да је Српска православна црква, упркос тешке политичке, економске и друштвене позиције, успела да реши елементарна питања опстанка свештеника и калуђера у манастиру Гомирје.

Банија

Милош Кордић

Мали лексикон Комоговина

(лични, азбучни; из рукописа)

АБЕР – Иако знам да је правилно рећи и написати хабер, у Комоговини је та ријеч одувијек изговарана без гласа *х*. А била је једна од ријечи које су се често могле чути. Она је била слика, чист акварел стања духа многих сељана. Свједочила је о њима (о нама) као о онима којима је много шта свеједно, који и кад чују не чују, који неће да чују оно што не желе да чују и ураде… Они не хају, не осврћу се, не љуте се: Ја га зовем, а он ни абера, Реко сам му да ми врати мој брадвиљ, а он ни абера, Оно пуца, грми, црна земља гори, а он ни абера, Дјеца јој гола одају селом, а она ни абера, Одавно је прешло полак девет, а од ручка ни абера… Деведесет пета је, почетак августа, многи већ на Уни, а Комоговљани ни абера… Абер је њима био равнодушност, смиреност, живот. Нешто што не може обичним ријечима да се опише. А сад га више нема: нестало абера, отишао за душама оних којима је припадао. Изгубио се у некој другачијој вјечности, *тамо далеко*…

АВИЈАТИЧАР – Драгољуб Мухарем, официр авијације Југословенске народне армије, пилот млазних авиона, рођен у селу Јошику, код Босанске Дубице. Неколико година послије Другог свјетског рата оженио је лијепу Даницу Трнинић, дјевојку из Комоговине. Живјели су у Загребу. Имали ћерку Наташу, која је свако љето долазила у село. И у Јошику (не оном у коме је рођен њен отац, већ у комоговљанском Јошику, мајини поред Суње) чувала је говеда ујака Ранка са комоговљанском дјецом. Боже, како је то било једноставно и драго дијете! Њен отац

Драгољуб, лијеп човјек, бијелог и на јагодицама црвенкастог лица, тако ми се оно тада чинило, у бијелој, свечаној униформи, долазио је и за вјерске и за државне празнике. И играо и пјевао у колу. А сестра његове Данице, Ана, удала се за мог комшију Бранка Дабића (Божчиног). Па је Драгољуб често долазио и к њима. Бранку је једне ране педесете године оставио велики двоглед. Е тог чуда! А једне недјеље Драгољуб рече како ће у уторак, око 11 сати, над Комоговину долетјети два млазна авиона. Једним ће пилотирати он. Летјеће из Загреба за Сарајево. Он ће се издвојити и направити два круга изнад села. Чекали смо: и би тако. Како смо се радовали! И онда стиже вијест да је негдје у Хрватском Загорју погинуо наш Драгољуб. Каква туга, каква жалост! Много година касније написао сам причу *Кад Драгољуб постане небо*, која је објављена у сарајевском Одјеку, 1980. године. Одјека нема више, нестао. Само ми остало драго сјећање на нашег лијепог, распјеваног зета, авијатичара Драгољуба.

АВЛИЈА – Комоговљанима је авлија била симбол пространства, слободе. И била је симбол доброг домаћина који се поносио широком авлијом као нечим што даје пун смисао његовом осјећају да је он у таквој авлији заиста свој на своме. А Комоговљани су, у највећем проценту, имали среће са давним мјерчинима који су им одређивали површину окућнице, односно авлије и фундуша. Укидањем крајишких задруга, дошло је до подјела некад још пространијих авлија. Али је и њих, подијељених, било. И оне су биле до пута широке и пружале се до воћара (воћњака), у дубину. Једно од основних правила за авлију било је: у правој авлији, између стања – куће, штале, амбара, курузане, тушњака, односно кокошињца, гушчињака, свињца... – морају да се без проблема окрену запрежна кола. И воз, рецимо, сијена. Мало је у селу било авлија у којима се то није могло. У авлији је дакле била кућа: на најпогоднијем мјесту које се бирало по узору на избор мјеста за цркву – на најљепшем, најздравијем мјесту. Штала је била на другој страни авлије, никад лицем у лице с кућом, већ ниже, никад више, односно изнад куће, и никад до цесте, пута. Уза шталу била је колница за запрежна кола. И, ако није било шупе, колница је била и спремиште за пољопривредно оруђе: плуг, брначу, сијач, прутач... Ђубреница је морала да буде иза штале. Али да се води рачуна о авлији комшија. Курузана је могла да буде и у авлији, али и у воћару, до ограде с авлијом. Чатрња (бунар) никад није смјела да буде близу штале и никад на нижем дијелу авлије у односу на шталу. Тушњак, гушчињак, тушњак за раце (патке) и туке (ћурке, пуре) и свињац често су били у воћару. Поготово торови за свиње, с обавезном јаругом за брљугање. Некаква јаруга с водом морала

је да буде и за патке. У авлији су домаћини садили орасе, дудове, липе и винову лозу, подигнуту као брајду. Док је испред куће, до цесте, била башчица коју је уређивала домаћица. У нашим авлијама најчешће је расла трава, која је редовно кошена. Ријетко је у којој авлији било блато. Стазе и колски путеви од вратница до куће, штале или колнице увијек су били насути шодером из Суње. Под крошњу, у хладовину развијеног и од пута довољно удаљеног дрвета (липе, ораса, гдје не допире прашина од цесте), домаћин би поставио дрвени сто и клупе: за одмор, за госте, за путнике намјернике. Било је и запуштенијих авлија. Истина, ријетких, у којима је расла автика, а уза зидове куће или штале могло је да се нађе и стабалце зовке.

АЛКОХОЛ – Није било села на Банији у коме људи нису били оћни, неки и моћни на пићу. Ни Комоговина није била изузетак. Власти су, и окупаторске и домаће, кроз цијелу историју имале проблема с алкохолом код мјештана. Ракија је била забрањивана, плијењена – није помагало. А шљива је рађала. Посебно банијска црна шљива. Ако не би родила шљива, родила би крушка (специјалитет је била ракија од крушке црнице). Ту су и јабуке, кукуруз, шљивац. Сељани су имали до неке године након Другог рата и винограде. Али то грожђе није било сортно. Звали су га тудум, директор. И држава је наредила да се сви виногради униште. То је било у вријеме кад су и козе забрањене. А док је било винограда, било је и вина. Послије тога неки су на окућницама садили ту лозу и гајили је на брајди. Кад није било ни вина ни ракије, куповао се шпиритус и мијешао с водом, пекла се ракија од кукуруза, куповао се (ко је имао новаца) вињак, коњак… А пива је увијек је било. Међу онима који су свакодневно пили, било је добрих, драгих, паметних људи. Али је било и неколико жестоких, које је алкохол знао да однесе неким наопаким путем. И било је видљиво како и једни и други из дана у дан пропадају, тону, нестају. Било је и жена које су пиле. Али не као у неким другим селима. Колико је само Пододбор Српског културног друштва Просвјета организовао предавања о штетности алкохола, па учитељи, па доктори… Али биједа, јад… Свако је дубоко у себи носио неке своје разлоге што пије. А кад се једном уђе у ријеку ракије: матица ваља, ломи. Тешко је било докопати се жиле за коју је могло да се ухвати.

АУТОБУС – Свијет се Комоговини отворио оног дана, 1966. године, кад је успостављена аутобуска линија Петриња-Комоговина. И то захваљујући, прије свих, Живку Јузбашићу, предсједнику Скупштине општине Петриња, Драги Прошићу, директору петрињског Славијатранса, и сеоском Пододбору Српског културног друштва Просвјета. Иначе

најближе жељезничке станице удаљене су од Комоговине 14 километара (Мајур и Краљевчани) и 15 километара (Костајница). На станице аутобуске линије Загреб-Петриња-Костајница, која је отворена коју годину прије ове за Комоговину, Комоговљани су ишли шест километара цестом до Шареног моста, односно Уметића, или три и по километра преко Брда до Кнезовљана или исто толико до Малог јарка, гдје је била станица Јошављанима и Градушчанима (све док се није неко смиловао па Градушчанима поставио станицу километар ниже, код мјеста гдје се пут за Градусу одваја од цесте Петриња-Костајница). За вријеме мог похађања школа у Петрињи, возач аутобуса петрињског Славијатранса на тој линији био је Миле Каурић, добра душа из Босанске Костајнице, затим Бранко Корасић, увијек у модерним одијелима, с бијелим кошуљама и с лијепим краватама, родом из Превршца, живио у Костајници, и многи други. За Милине *владавине*, житељи Дејановића *успоставили* су сами себи станицу на Трешњици, недалеко од моштаничког гробља, на врху Моштаничке стране, одакле се отвара бистар, близак, најприје зелен па сивоплав поглед на Ђедовиће, заселак села Моштанице, на Котар шуму и Сисак. И станицу прозвали Мирогој. Било је довољно рећи: Мирогој, стојимо, има излаз! и Миле, а и неки други возачи, би стао, стали. Ми, Кордићани *отворили* смо своју станицу у Бријебовини, гдје су међе кнезовљанских, комоговљанских и борojевићанских њива и ливада, коју смо назвали Авала (Авала, а све равно). Одатле је удаљеност до Кордића износила око два километра. Божје благо! Само ако возач хоће да стане… Касније су том цестом кренули и аутобуси ауто-превозника из Ливна, Мостара, Бањалуке, Приједора… Дакле, аутобус Петриња-Комоговина отворио је Комоговини свијет. И свијет довео у Комоговину. Осмогодишња школа у Меченчанима била је сада сасвим близу, лакше се одлазило у Костајницу, Петрињу, Сисак, до жељезничких станица па даље. Почело је и запошљавање и путовање аутобусом на посао. А онда је та линија продужена до сисачке Жељезаре. Дуго су, и најдуже, на тој линији возили возачи: Славко Жижак Бања, из Комоговине, Никола Нукић, из Борojевића, гдје је био прижењен, иначе је из Меченчана, Љубан Корасић, из Превршца, Перо Перица Дабић, из Комоговине, Јово Ранић и Лазо Радишевић, из Јошавице, и други. Недуго послије тога и дворски Ауто-превоз отворио је линију Костајница-Комоговина: за потребе запослених у Трикотажи Поуње Костајница. Касније је та линија продужена до Двора на Уни. Годинама је дворски аутобус возио Миле Кепчија, легенда цијелог краја: није му било тешко да донесе љекове, новине, да купи месо за славе, да нешто одвезе, преда… А кондуктери на тим линијама дуго су били: Симо Ножинић, из

Бијелника (родом из Јошавице), Милан Рељић, из Кнезовљана, Божо Ђедовић, из Моштанице... Колико су они сиротиње и ђака, и не само они, превезли бесплатно!

БАДУШНИЦА, СУЊА – Од Цркве Преображења Господњег па на запад, између шумских брда Градине, с лијеве стране, и Велике главице, с десне стране, улази се у долину ријеке Суње. Из ње се одваја, десно, шумски тјеснац Блатњак. Кроз њега води цеста према Доњој Пастуши, Горњој Пастуши и Јабуковцу, гдје је, у центру села, раскрсница путева за Глину и Петрињу. Док се на јужној страни од цркве улази у јарак, готово кланац, Бадушницу. Кроз који из наше горе Шамарице тече истоимена рјечица и у близини цркве, а код самих цигерских кућа, улива се у Суњу. Рјечица извире горе, у дубини Шамарице, испод Горње Ловче и испод Слопачке косе, шумске косе која рјечицу дијели од Суње. И Бадушница, а ту је баш поточић, тече доље, на сјевер. У ближем и ширем дијелу јарка Бадушнице, оном до села, Дабићи (Цигере и Жолинци), као и други из тог, горњег дијела села, одувијек су чували стоку, свиње. У Бадушницу се спуштало са дрвима за огрјев и грађом, које су Комоговљани, а било је Јошављана и Доњопастушана, припремали у дубоким шумама Шамарице, по њеним висовима, у јарцима: Станковој коси, Дералицама, Павловцу, Козарицама, Окопитој коси, Ђермановцу и на источним падинама Калина. Све је било лакше кад је кроз Бадушницу, педесетих година, изграђена цеста. Уска, тврда, с правим мостовима. Насута шодером. Индустрија и градови требали су грађе, дрвета. Камиони су одвозили. А самарица је у шумама без престанка радила. Самарица и радници сјекачи, резачи... Долином Суње је до почетка шездесетих година водила ускотрачна пруга од Мајура па до под Чавић брдо. До извора Суње, петнаестак километара далеко од села. Ми смо ту теретну жељезницу звали машиница. Она нас је понекад одвозила на почетке наших првих путовања у свијет – до жељезничких станица у Костајници и Мајуру. Кад је тих година срушена пруга, и ту је изграђена цеста. За исту намјену. На изградњи једне и друге цесте радио је и један број Комоговљана. У Суњу, за разлику од Бадушнице, утиче неколико водом богатијих потока: Вујашковац, Рупин поток, Вјештица, Лазновац, који се прије увира у Суњу спаја с потоком Пастушом. Долина Суње је једна од најљепших долина неке мање ријеке које сам имао прилике да видим. Пашњаци испод Калина (ту су Доњопастушани и Беговљани – у том је селу, Беговићима наиме, рођен Никола Беговић, свештеник, катехета, писац, национални прегалац, чије је репринте неколико његових бисерних књига објавила и Просвјета

– чували стоку, ту смо ми, Комоговљани одиграли и прву малоногометну утакмицу против Доњопастушана), па простране и у току љета зеленожуте Ловчанске баре, па поглед одоздо, из долине, на прве куће у Беговићима, па кад се иде горе, гдје постаје све уже и уже: пуна плућа Шамарице, Баније. Сав свијет, сва љепота његова у очима је онога ко је гледа, ко је види. Сви мириси његови су у плућима онога ко их дише. Толико је то било чисто, зелено, отворено. И срне. У сумагличаста јутра, у прохладне вечери: срне. Њихови лаки, вилински скокови из једног сна у други... И толико, овдје, о току Суње до пред улазак у село. До првих кућа у Цигерама.

БИЉНИ СВИЈЕТ – Багрем, боровица, бреза, бријест, буква, врба, глог, граб, дивља јабука, дивља крушка, дивља трешња, дрен, зова (зовка), јаблан, јавор, јасен, јасмин, јоргован, јоха (јова, јошић), кестен, клен, лијеска, липа, смрдљика, топола, трњина, храст, цер... Послије Другог рата државне шуме Шамарице, упочеп сијечене, све више се попуњавају засадима црногоричног дрвећа: ариш, бор, јела, смрека... Па биљни свијет, даље: бршљан, бујад (обична папрат и слатка папрат), горушица, зимзелен, јеленски језик, кукуријек, шумска мљечика... висибаба, гљиве (најпознатије јестиве – буковача, вргањ, лисичарка, пољска рудњача, сунчаница, шумска рудњача... и отровне – жута и зелена пупавка, лудара, мухара, пантеровка...), дивља купина, дивља малина, дивљи зумбул, жута бреберина, јагорчевина, љубичица, плућњак... автика, бијела дјетелина, бијела рада, богородична трава, божје сузице, боквица, буника (балан, бауника, бињика, бун, зубњача, свињски боб, трава од бунила...), водена перуника, врбена, ђурђевак, зуква, ивањско цвијеће, камилица, киселица, ковиље, коњски босиљак, лазаркиња, ливадска кадуља, локвањ, љутић, мајчина душица, маслачак, матичњак, нана, невен, новчић, подбел, рањеник, репув (репух), смиље, стидак, тратинчица, хајдучка трава, шафран, шумске јагоде... корови и корови у житу, најчешћи: бујад, граорина, дивљи сијерак, кукољ, пирика, ситна дивља купина, слатковина, штаваљ...

БРАКОВИ – Тешко да је на Банији постојало село у коме је склопљено више бракова између момака и дјевојака из истог села него што их је склопљено у Комоговини (има их који се никад нису ни вјенчали). Између два свјетска рата па до овог рата у браку су живјели, а неки и даље негдје живе: Никола и Мика Плављанић, Ранко и Зорка Кордић, Бошко и Босиљка Зебић, Милош и Миљка Кордић, Љубан Дабић и Ранка Дмитровић (задржала своје презиме, било је једино у селу), Перо и Миљка Кордић, Милан и Љуба Кордић, Драган и Босиљка Кордић, Ранко и Ранка Дабић, Стево и Зора Кордић, Бранко и Ана Дабић, Милош

и Радмила Кордић, Јоцо и Анкица Кордић, Милорад и Анка Кордић, Петар и Ранка Илибашић, Милан и Милка Илибашић, Душан и Ката Маљковић, Мићо и Душанка Кутлић, Милан и Љуба Миросављевић, Петар и Љуба Дабић, Ђуро и Даница Шестић, Душан и Ранка Дабић, Милан и Мира Маљковић, Милан и Миљка Дабић, Драган и Мара Дабић, Мирко и Анка Дабић, Милош и Смиља Дабић, Раде и Сава Дабић, Милан и Невенка Дабић, Здравко и Босиљка Боја Дабић, Ранко и Мика Дабић, Ранко и Зора Трнинић, Драган и Анкица Дабић, Драган и Љуба Дабић, Стево и Смиља Дабић, Стојан и Даница Трнинић, Никола и Јагода Жижак, Милан и Смиља Дабић, Стево и Душанка Миросављевић, Никола и Гроздана Миросављевић, Борјан и Смиља Дабић, Милан и Гроздана Трнинић, Душан и Јованка Дабић, Љубан и Ранка Дабић, Милан и Славка Трнинић... Дјеца из тих бракова била су и јесу лијепа дјеца, васпитана, културна. Мало ко је пио, пушио, много их се бавило спортом, завршили занате, средње школе, факултете. Иначе је за Комоговљанкама, послије Другог свјетског рата, владала права јагма. Просаца је било са свих страна. Поред тога што су се удавале за момке из села, много их се удало и за запослене родом и из села и из других крајева. И отишло у Петрињу, Сисак, Загреб, Сарајево, Београд, Суботицу, Бјеловар... Међу њима било је неквалификованих радника, разних мајстора, службеника, запослених у војсци, Удби, у друштвенополитичким организацијама... Док је наших снаха и зетова било, и сад их је, многих вјера и нација. Посебно су била интересантна отимања и бјежања дјевојака. Дјевојка дође на збор, игранку, забаву (увијек у пратњи мајке, тетке, стрине... која се попне на клупу што обично стоји са стране, уза зид, и добро пази док њена ћерка, сестричина, синовка плеше, с ким плеше и колико одмакнуто од момка плеше), па се онда дјевојка малко изгуби у цинтору или изађе из сале и буде отета. А сутрадан веле: Богами нашу Миљку ноћес отеше! Дошла њи четворца, па преко башчи, па у Јошик, па преко Суње, па скроз доље, на цесту... Или: Боме наша Душа ноћес побјеже! Нико не зна ни кад је утекла ни куда је прошла. Само је ојтрос осванла у... Одмах послије Другог рата, па и касније, било је и неколико прежењавања и прижењивања, и само се једна преудаја... А свако је имао своје разлоге због чега је то учинио. И у Комоговини се понекад грешно вољело, и трпјело вјерно, и подносило понекад и без љубави, и мучило у љубави и вољело до вјечне вјерности. Одувијек су се љубави у Комоговини другачије, слободније схватале него у било ком селу нашег краја. То је тешко описати. А кад би коме и успјело, можда би се одгонетнули и ти бракови Комоговљанки са Комоговљанима, којих је већина трајала до смрти, а неки још увијек трају.

БРИЦО – Главни послијератни брицо у селу био је Јоцо Кордић Ромо. Мој отац. Уз то што је био и ратни учитељ, био је и котлокрпа, калемар, насијавач стрних жита и дјетелине, предсједник Црвеног крста и Школског одбора, неко вријеме водио је бригу и о гробљу. Много је читао и штошта записивао. И бријао је и шишао. Наиме, он је ручну шишаћу машину, велике ножице (шкаре, маказе, којима је резао и поцинчани лим), бритву екстра класе (како је он објашњавао њен квалитет), ремен (око пет центиметара широк, одебљи, окачен о ексер на вратима) и посудицу са сапуном за бријање добио одмах након рата од једног заробљеног Нијемца, који је био брицо у својој јединици. Отац је тада имао виноград. А група заробљених Нијемаца била је смјештена у преуређеним (у рату спаљеним и порушеним) стањима Драгана Дабића Жоле. Како су се Нијемци могли *посудити* за помоћ и у пољопривредним пословима, али да се води брига да не побјегну, отац је одабрао двојицу (било каквог оружја он није имао), које је водио на Брда, у виноград. Будући да су њихови родитељи, у Њемачкој, имали винограде, они су много тога знали о виноградарству. Тако да је отац штошта и од њих научио. А о занату брице знао је нешто и одраније. Долазили сељани, студенти и они који су боравили на годишњим одморима на шишање и бријање. Много чешће на шишање. За лијепа времена, посебно љети, шишало се у авлији, испред куће. Зими у кући: једна просторија, нас шесторо, три кревета, зидана пећ, земљани под… Али је за све и свакога било мјеста… За бријање се отац припремао тако што би најприје у лијеву руку узео доњи крај ремена, затегао га и почео да оштри бритву. Какав је то био склад окретања бритве у његовој руци и њеног пљаскања по ремену! Затим би повукао по подлактици да провјери наоштреност, па би је обрисао. До тада би се брада под сапуницом, а и то сапунање био је прави ритуал, сасвим умекшала. И он би се раскорачио и кренуо на посао. Бритву је чистио односно остављао грумење сапунице с брадом на комаду старих новина. А кад би бријање било готово, обријани би изашао у авлију да се умије, а ми смо их, ми, дјеца, полијевали. Неко би му платио, неко би дошао у косидбу, у шуму… Брата и мене је, а и другу дјецу, укључујући се тако у борбу против ушију, шишао до главе. Што ми нисмо вољели. Послије су и други научили да шишају. А Нијемце су одвели некуд даље. И оцу су, за успомену, оставили тај свој прибор који су му већ претходно и предали. Од чега је њему највреднија била шишаћа машина. Коју никад нисмо звали машина за шишање. Као ни шнајдерице што нису говориле да имају машине за шивање, већ да имају шиваће машине.

ВИДИЦИ – Комоговина спада у она банијска села која се сва, открај-накрај, могу као на длану видјети с неког виса, брда, узвисине. Комоговина се сва види и са Градине, и са Огратка (испод јошавичких Жилића и испод земаља јошавичких Плављана, као и са комоговљанских земаља), и са Кордић брда, и са Пећине, и са Колибишта, и са Лончаревца, и са Чардачишта... А посебном ме је радошћу, посебном сликом (сликама) даровао и испуњавао поглед са нашег Кућишта. Испод крушке црнице. Кућиште је брдашце изнад Ограде, а Ограда почиње од башче, па се брдашце, горе, с јужне стране спушта у плодан комад земље. То се брдашце никад није орало; осим мањег дијела подножја, с јужне стране. Јер оно се, Кућиште наиме, настављало, и не само наше, и на плодну, велим, њиву, која се пружала до у шикаром обрасле гајинске мајине. И на којој смо, тој плодној њиви, изоравали цријеп, циглу, остатке керамичког посуђа: ту су некад биле куће оних који су ту живјели прије нас. Док је са сјеверне стране, од Ограде, Кућиште било стрмо. И по тој је стрмини, све до врха, отац засадио неколико редова шљивца (од кога ракија јесте била киселкаста и не јака као од осталих шљива, али је он сваке године рађао, ништа му нису могли мразеви, суше, болести), ту је била и оскоруша, стабло бора, и по једна јабука, крушка и шлама. И већ споменута стара, огромна крушка црница. По Кућишту су расле дивље траве, шумске јагоде, по самом врху могли су се наћи и шампињони, било је и бујади. Преко брда је отац прокопао колски пут. И ту смо често чували говеда. И кад са брда гледам по селу, оно ми је цијело пред очима: од осакаћеног торња цркве, под лијевом руком, преко Цигера, Жолинаца, цијелих Жабара па до почетка села, гдје није могуће да се виде прве куће, које би требало да су ми под десном руком, него ми је изнад њих, преко Кућишта Зебића, брдо Лончаревац. А по селу црвенкасти, сиви и смеђи кровови. И танка повјесма димова између по авлијама и воћарима тамнозелених врхова стабала свакаквог воћа. А до појединих од висова и брда око села, са којих је оно огромна слика посебне питомине, за чистих и не од вјетрова шумних дана стижу разговијетне ријечи, приче – све се чује. По гласовима се препознају они који пролазе цестом. И често се виде, кад се боље загледа од кордићанских Станова или са Пећине. Многи видици с наших Брда теку и ка Загребачкој гори, Посавини, Мославини, у дубине и висине Шамарице, на Козару. Толико је тога, одједном, пред очима: да се гледа, сања. Видици у свим бојама. Видици свих боја у оку. И Комоговина као срце. А не само у срцу. (О видицима ће, ту и тамо, још бити ријечи. Неће моћи а да их се не помене.)

ВОЋЕ – Село је некад било богато воћем. Највише је било банијске црне шљиве. Од шљива су још узгајане: бјелица, небожица, шљивац, а било је, али ријетко, и модрих трновача, бијеложутих прскуља и јајача. Јабука и крушака било је такође доста. И многих сорти. Крушака је било макарија, јечмењача, преображењача, црница, тиквица, па некаквих црвених, угњилих... Од црне, угњиле крушке пекла се ракија, препеченица. Затим је од воћа било много трешања (шлама, раних и касних), вишања, хруштева (црних и бијелих), виноградарских бресака (шантелија), дуња, двије оскоруше, грожђа с лозе на брајдама, доста ораса, дудова (црних и бијелих). Марелице и кајсије стигле су касније. Околина села, мајине, шумарци и шуме били су пуни дивљих трешања, по брдима је било дивљих јабука (неки су од њих припремали туршију), дивљих крушака, глогиња, трњина (сувим трњинама људи су лијечили хемороиде). Од појединог воћа кувао се пекмез, обавезно од црне шљиве, припремани су компоти, сокови. Некад су жене сушиле воће: резале шантелије, јабуке, крушке, дуње... на танке колутове, удвостручавале конац и низале те колутове сировог воћа на конац. Кад би направиле вијенац приличне дужине, вјешале су га на мјесто гдје нису баш долазиле муве, гдје је непрекидно био изложен сунцу и што јачим ударима вјетра. И ту се то сушило. Зими се суво воће јело, давало дјеци као посластица и од њега кувао чај. Било их је који су на таванима сушили грожђе умотано у старе новине.

ВУК – Вук Стефановић Караџић, реформатор српског књижевног језика и правописа, сакупљач народног блага, историчар, етнограф, књижевник, који је сакупио и објавио шест књига српских народних пјесама, књиге народних прича, пословица, узречица, обичаја... обишао је и манастир у Комоговини. Дио објављеног блага сакупио је и на Банији. Ту је записао и чувену епску народну пјесму *Смрт мајке Јовића*.

ВУЧЈИ НАСЛОН – На врху лијевог јарка Пећине (на врху десног налази се Пећински точак), на самом врху његове слијепе дубине (кад се гледа одоздо, од југа ка сјеверу), до које се стиже пењањем преко каскада лиге, камених плоча и крупног камења, по којима и између којих тече бистра и ледена вода, танки поточић у ствари, налази се удубина у камену. Покривена равном каменом плочом, коју као да је људска рука клесала. Тако ју је природа уравнила и уградила у земљу јарка изнад себе. А који, тај јарак наиме, није више Пећина. Не припада Пећини. И ту удубину, ту рупу, то полузаобљено склониште, не веће од три-четири метра у дубину и исто толико у ширину, од не зна се када народ зове Вучји наслон. Ту је Пећина, по стрмим својим странама, обрасла шумом, па и густом: има букве, граба, љеске, липе, све је испреплетено

дебелом ужади паветине, обрасло бршљаном, а има доста и папрати, односно дивље бујади. Некад су се у ту рупу, тај Вучји наслон, склањали тежаци од града, олуја, провала облака. Често сам се до Вучјег наслона пењао са својим до краја његовог живота драгим пријатељем Славком Жишком (касније сам много пута ишао и сам), кога су сви звали Бања, док смо у чували стоку у Пећини. Он је био нешто старији и много храбрији од мене. А имао је машту од триста на сат! А због чега Вучји? И наслон? Колико год да сам се у младости трудио да то сазнам, нисам успио. Могуће је да су вукови, док их је било на Банији, ту долазили. Али, вјероватно, накратко: исувише је то близу села. И како су се наслањали? Због чега би се наслањали? Јер у тој се рупи ни кључани (наши поскоци) нису могли наћи. Ни шарки, ни гуштера, а ни даждевњака (бурњака) ту није било. Због тога и јесте била та рупа опасна: ништа нема, а ти нешто, некога очекујеш у њој. Било је прича и о хајдуцима. Они се јесу могли за кратко вријеме ту задржавати, одмарати се, па бјежати даље. Јер у Вучјем наслону ни трагова лисица није било. Ничега. Само наслага прашине камена вапненца, зеленкаста, прошарана тамним, посивјелим мрљама влаге. Вјековима само то. И ништа више.

ГЛАДНЕ ГОДИНЕ – 1950. и 1952. Најсушније од свих којих се сјећам. А најтежи периоди тих сушних година били су јесен и зима. Као и више од пола наредне године, кад су се посљедице суше највећма осјећале. Изгорјела Брда, на Брдима жита, од кукуруза остао само го ћелатак, листови пофурени, укљаурили се, за стоку траве нигдје ни за лијек, башче суве, Чечевица и Јошик се осушили, Суња пресушила, смрде угинуле рибе и жабе, нигдје птица, лишће се по дрвећу уфркало, отпада… Сва срећа па је обавезни откуп 1952. стао, а и Сељачка радна задруга те је године угашена па је народу враћено нешто од уложеног. Од глади нас је спасавала Унрина помоћ – у школи смо добијали млијеко у праху, мармеладу, путар, сир… Рано прољеће педесет и треће: чувам овце, у Јошику, мајка доноси липов чај, без шећера, и комад крузовнице. Дробим и једем. Па се у дућану уписујемо за округле крувове. Кад дођу – добро дошли. А ми, дјеца, трчали, ишли у школу, играли се учења географије на карти, играли шах, израђивали карте и картали се шустера, читали, учили своје улоге за приредбе… А богме су нека дјеца и радила. И старији радили као да ће родити. Касније брали и скупљали оно љетине што је до јесени остало. Што није изгорјело. И од тога се живјело и преживјело.

ГОВЕЂИ И ЖЕНСКИ ПЛАЦЕВИ – Своју смо стоку за продају најчешће тјерали (говорило се и гонили, ћерали) и возили на говеђи (мушки) плац у Костајницу (понедјељком). Поред Костајнице, често се са стоком одлазило у Босанску Костајницу (четвртком), гдје су се посебно добро продавале овце и јањци. Такође се често ишло у Петрињу (уторком), а много рјеђе у Глину и Суњу (сриједом), у Сисак (четвртком), у Дубицу (петком). Али их је било који су ишли да купе волове чак и у Омарску, код Приједора… И док су мушкарци продавали или обилазили говеђе плацеве, жене би за то вријеме биле на женским плацевима. И продавале нешто из башчи, или грах курузарац, или нешто од воћа, јаја, суви сир… Ријетко су Комоговљанке носиле да продају нешто од онога што су имале и што су могле да продају – Костајница је око 16 километара далеко, Петриња још даље, није било жељезнице, аутобуса, ничега. Па кад се возило теле, овца, свиња… у запрежним колима (калавету), или гонила крава, привезана за кола, тек тада се и на женски плац могло нешто одвести, продати па купити шлингорије, вуне за плетење, говедине за крсну славу, риже за не дао Бог какву сахрану, нека посуда, сјеме за башчу, Батини гумени опанци, дјетету земичка…

ГОДИНЕ, ГОДИНЕ – Овдје се уписују само поједине године из историје села. Од којих би неке требало да су, према мојим листањима разних папира и књига, а и на основу мојих, и не само мојих сада већ прилично јалових сјећања, бар донекле поуздане:

1334, село се први пут спомиње у попису жупа Загребачке бискупије под именом Комоговина. У том попису спомиње се парохијална црква Светог Крижа у Комоговини;

1482, 14. априла, у даровници мађарског краља Матије српском деспоту Вуку Гргуревићу-Бранковићу, спомиње се и Комоговина. О томе свједоче остаци утврде на шумском брду Градина, југозападно од цркве. Након што је деспот Вук умро, његова удовица, Барбара Франкопан, удаје се за хрватског великаша Фрању Бериславића, "који тако понесе деспотски наслов" (Милан Радека: *Горња Крајина – Карловачко владичанство*, Савез удружења православних свештеника СР Хрватске, Загреб, 1975, репринт издање Епархије горњокарловачке, Карловац, и Српског културног друштва Просвјета, Загреб). Послије тога Комоговина је неко вријеме била посјед мађарских великаша Банфија и хрватских великаша Зринских. Затим је хрватски живаљ, у страху од Турака, побјегао. Неки и до Аустрије и Словачке, гдје њихови потомци и данас живе. На око двије стотине година пуста подручја Баније, хрватски великаши доводе и насељавају Србе;

1688, митрополит добробосански Атанасије Љубојевић, са преживјелим калуђерима и нешто народа, бјежи пред Турцима из Босанске Крајине преко Уне и долази на подручје Комоговине;

1693, калуђери Јово Свилокос и Силвестар Продановић, који су такође побјегли са митрополитом Љубојевићем, из манастира Моштанице, код Босанске Дубице, основали су манастир Комоговину. Тако је Комоговина постала "народно-црквени центар у Банији" (Милан Радека: *Горња Крајина*...). Ту је радила и иконописна школа;

1713, Комоговина постаје сједиште костајничких владика. Ту су столовали епископи: Дијонисије Угарковић, од 1715. до 1716, Никанор Митровић, од 1716. до 1728, и Стефан Љубибратић, од 1728. до 1738. Четврти костајнички владика, Алексије Андријевић, од 1741. до 1749. године, који је први признати владика од хрватских власти, пренио је владичанско сједиште у Костајницу;

1751, у Комоговини је подигнута буна против власти, под водством Теше Кијука;

1774, Војни суд у Вараждину осудио је Василија Ђерића, игумана манастира Комоговина, на 10 година робије, због наводног богохуљења, претпостављa се, Римокатоличке цркве. На молбу српско-грчке општине у Трсту, гдје је Ђерић робовао, бива помилован и упућен у манастир Гомирје. Ту је службовао као јеромонах. Па је ту и умро;

1777, укинут, декретом царице Марије Терезије, и спаљен манастир Комоговина;

1835, изграђена прва мања зграда за школу;

1836, школа почела са радом;

1936, изграђена нова школска зграда (за четворогодишњу школу), на спрат, која ће ускоро, у рату, бити порушена, па након рата подигнута на темељима бивше. Али не више на спрат;

1939, изграђена чесма на Палучку, на главној сеоској раскрсници, у центру села. Вода је доведена са извора у Грабовцу;

1943, 1. маја, формирана, код Цркве Преображења Господњег, Трећа, односно Прва банијска партизанска бригада (први командант Ђуро Бакрач). И то након што је Седма банијска дивизија страдала у Четвртој и Петој непријатељској офанзиви – отишла са 3.200 бораца, а вратило се свега шест стотина бораца, рањених, болесних, од којих су многи по доласку преминули;

1945, 5. маја, борци 45. српске ударне дивизије прошли кроз село, у коме није било непријатељске војске, на путу ослобођења Баније и Сиска;

1958, за Дан републике, дошла је електрична струја. Радом и доприносима, између осталих, и мјештана села;
1958, екипа у малом ногомету одиграла, у љето, прву утакмицу са екипом из Меченчана и изгубила – било је 7:0 за Меченчане;
1963, у марту, купљен је први сеоски телевизор (приватних је већ било). Својим га је радом зарадио Пододбор Српског културног друштва Просвјета, одржавајући приредбе у селима Баније: Бороjевићима, Доњој Млиноги, Мацарима, Моштаници, Доњој Велешњи, Јошавици;
1966, Свети архијерејски сабор Српске православне цркве прогласио је Теодора Сладића, мученика из Комоговине, рођеног у недалеким Доњим Кукурузарима, свецем. Он се слави на Теодорову суботу као Теодор Комоговински. (Али се Теодорова субота слави по Теодору Тирону, великомученику, који је као хришћанин спаљен на ломачи, 306. године. Теодорова субота пада на први дан Ускршњег поста.) Има и прича како се то у ствари ради о Теши Кијуку. И како је рука Теодора Сладића – која је из 1788. године, а дуго је чувана у комоговљанској цркви, касније пренијета у костајничку парохијалну цркву – рука Теше Кијука. Међутим, та прича нема утемељење у писаним документима;
1966, кренуо први аутобус из Петриње за Комоговину, као и аутобус из Двора на Уни, преко Костајнице за Комоговину;
1975, стигао у село и први послијератни свештеник, за стално;
1977, објављена књига (монографија) *Комоīовина 1334.-1976.*, у издању Мјесне заједнице Комоговина, штампане у Костајници, чији су аутори Душан Дабић, Раде Прибичевић, Никола Шаренгаћа и Милан Трнинић;
1980, отворен Спомен-дом Калине 1941;
1984, асфалтирана цеста кроз село: асфалтирана у ствари цеста од Шареног моста па кроз Меченчане, Бороjевиће и Комоговину, до близу Блатњака (већ поменути тјеснац између Комоговине и Доње Пастуше).

ДИВЉЕ ЖИВОТИЊЕ – До 1955. године (мислим да ме сјећање не вара), на Банији је било вукова. И око Комоговине их је било. Па су и у село залазили. И чинили велике штете. Али не као у неким другим селима – људи су пазили штале и торове, имали добре псе, нешто и оружја. Затим су дошле дивље свиње, а вукови прешли преко Уне и Суве међе у Босанску Крајину. Дакле, у селу, по околним шумама, њивама, ливадама, мајинама, у ријеци Суњи и у потоцима живјели су: видра (два пута ми је успјело да је видим у Стевчином виру, у Суњи, док је вода била потпуно

чиста), вјеверица, вук, дивља мачка (ријетко, али су је неки виђали), дивља свиња, дивљи зец, јазавац, јеж, јеленска дивљач (само сам их једном видио како улазе у Стевин грм, на Брдима), куна бјелица, куна златица, ласица, лисица, пух, срна, твор, хрчак… Лисица је увијек било много и непрестано су чиниле штете. По одласку вука, нестало је и правог и опасног предатора. Тако да су се дивље животиње биле потпуно упитомиле. Најчешћи гмизавци: једине отровне змије биле су – кључан (банијски поскок) и рињовка (шарка), неотровне – бјелоушка, даждевњак (бурњак), зелени гуштер, сљепић, смук и више врста неотровних змија водењарки. Најчешће птице: вјетрушка, врабац, врана, вуга, говедарица, грлица, грмуша, дивљи голуб, дјетлић, жуна, зеба, јастреб, кокошка, кос, крешталица (креја), кукавица, ластавица, ластавица пчеларица, орао, рода, сврака (шврака), сјеница, славуј, сова, соко, ћук, фазан, царић, чапља, чворак (брљак), шева… Сваке јесени и сваког прољећа, у одласку селица у топлије крајеве, као и приликом њиховог повратка, запажао сам и пратио њихово задржавање у растињу око Суње, у густишима Чечевице, Јошика, око цркве… Ту им је било топло, лијепо, а хране доста… Рибе: клен (најбројнија и најукуснија риба, знало је да се нађе примјерака дугих и до 20 центиметара, ловили смо их рудњаком, неки и на удицу, голим рукама. А богами је било и кривориболоваца који су бацали динамит и убијали све што је живјело у води), мрена (такође јестива), лезибаба и пеш (народ је знао рећи: Зино ко пеш!), које нико није ловио. Некад је у потоку Бадушници и ријеци Суњи, изнад села, било пастрмке. Али је одавно нестала. У Пећинском потоку и у потоку Јошавици (у Грабовцу) некад је било ријечних ракова. Било је доста жаба и пужева. Пужеве смо сакупљали и продавали нашој Задрузи. Жабе смо одбили да сакупљамо и продајемо. Нове агротехничке мјере, заштита и прихрањивање ратарских култура, нестанак воденица, нестанак стоке, *бјежање* воде из постојећих извора – довели су до нестанка дивљих зечева, рода, чапљи, кокошки, прориједиле се и ластавице, није било ни грлица, нестајале су кокоши па нестало и јастребова. Негдје се, у вријеме Сељачке радне задруге, причало о узгоју дудовог свилца. Па су неки били и почели – дудова је у свакој авлији, у сваком воћару било по неколико стабала. Али се убрзо одустало. Док су се пчеле одувијек узгајале. Било је доста домаћинстава која су имала по неколико трнки. Касније и правих кошница. Кад је, да би се изврцао мед, престало тушење, односно уништавање пчела.

ДЈЕТЕЛИНЕ – Трећакиња (црвена, цвијет јој је црвен, за разлику од дивље – бијеле), седмакиња (луцерка) и смиљка (смиљика). Прва се сијала сваку трећу, друга сваку седму и трећа сваку двадесету годину. Смиљка

се сама обнављала, махуне су јој лако пуцале, док је њено сјеме, приликом машинања (вршидбе) било тешко ухватити. Косиле су се сваке године. Кад им је било вријеме. И више пута. За стоку која прежива најопаснија је била трећакиња – стока (говеда и овце) могли су да се надми и да дође до угинућа. Надутим говедима стављала се жвала (жваље, клипа) у уста, попријеко, не би ли из њих изашле паре које су их надувале, па су им сипали угашени креч у грло како би се изазвала реакција и говече издувало. Било је случајева да се говечету пробуши слабина (бочина), како би се и на тај начин спасило. Требало је и са седмакињом да се пази, па и са смиљком. Али са сувом дјетелином сва је стока могла слободно да се храни.

ДМИТРОВИЋ, РАТКО – (1958, у Комоговини), школовао се у Комоговини, Костајници и Београду. Радни вијек почео у сисачкој Рафинерији. Био дописник Политике и Нина из Загреба. Након што је избјегао из Хрватске у Београд, у љето 1991, радио је у Политици и Радио-телевизији Београд. Био покретач, власник и уредник листа Аргумент. Шест година био је главни и одговорни уредник франкфуртских Вести. Од маја 2013. године именован је за вршиоца дужности генералног директора и главног уредника свих издања Компаније Новости Београд. Аутор је бројних колумни и других публицистичких прилога у многим дневним и недјељним листовима. Аутор је романа *Бележница професора Мишковића*, 2005.

ДОКТОРИ – Комоговљанима је здравствена станица, односно амбуланта била у Меченчанима. И то од 1958. године, кад је изграђена и почела с радом нова осмогодишња Основна школа, која је до тада била у приземној згради у којој ће након тога бити амбуланта. Неки су доктори становали у тој згради, други су долазили у одређене дане из Костајнице, а у згради су становали просвјетни радници. Тако је тих година ту радио један од најпопуларнијих меченчанских доктора – доктор Александар Мораити, родом из Задра. Доктор је имао мотоцикл, па би узео своју љекарску торбу и обилазио села. Каснији доктори, између осталих, били су доктори који су низ година долазили из костајничког Дома здравља: докторке Вишња Мајачић Крас, Славица Пихтија Цагарић, Љиља Свилокос Ивча, доктор Душан Кордић (чији су преци отишли из Комоговине у село Стрмен, на десној обали Саве, код градића Сује), затим је редовно долазио и доктор Јурај Јуришић, популарни зубар Јуре, стоматолог, а онда је дошао са својом породицом и ту живио и радио доктор Даворин Руље. Било их је још, чија је веза с меченчанским крајем била краћа. Док су медицински техничари били и са докторима из Костајнице долазили редовно и најчешће: Божана Голубић, Дара

Боснић и Мићо Црнојевић, а из Комоговине је ту радио Милан Мићо Дабић, звани Жоле. Овдје не заборављам ни многима драгу бабицу Велинку, коју су сви звали Вела. Радила је педесетих година, а становала је на почетку Меченчана, кад се иде одозго, из Комоговине и Боројевића, код Миће Радмановића. Велинке се сјећам, али њено презиме никад нисам знао. Ето, они су бринули и о здрављу Комоговљана. Наравно да се често ишло и у Костајницу, гдје је након рата било родилиште, па у Петрињу и Сисак, у који се родилиште преселило из Костајнице. Па су сва послијератна комоговљанска дјеца рођена или у Костајници или у Сиску. Нико у Комоговини.

ДОЛАЗАК, НАСЕЉАВАЊЕ – Постоји много литературе о томе, али уопштене – за Крајину, за Границу. За конкретно село није баш поуздана. Па тако није поуздана ни за Комоговину. Не може се, на примјер, тврдити да су Дабићи тачно одавде, Кордићи оданде, Трнинићи с неког другог или истог подручја. Први Срби, православци, дошли су око 1690. године, из Босне. Са митрополитом Атанасијем Љубојевићем и монасима из манастира Моштанице, код Босанске Дубице. То је донекле познато. Касније су најчешће долазили у групама. Једни остајали, други одлазили даље. Највише их је којима би коријен требало да је у Старој Херцеговини, па у данашњој источној Херцеговини, западној Србији, Црној Гори, Босни, а има их којима је, према њиховој причи, коријен на Косову и Метохији. Одакле су пред опасношћу од Турака кренули у западна подручја Србије. Одатле су преко Босне стигли и до Комоговине. Други су из Старе Херцеговине, преко западне Херцеговине, Лике и Кордуна дошли и до Баније. И до Комоговине, такође. Те су се групе прије тога раздвајале у Лици – једни су отишли за Жумберак, гдје, на примјер, постоји заселак Кордићи, и Белу Крајину, у Словенији, гдје има Кордича, а други ка Банији. Било их је који су стизали и долином Уне. Много се тих пред турском опасношћу покренутих племена задржало у источној или западној Херцеговини, Далмацији, Лици… Неки су поунијаћени, покатоличени, а касније прешли и у Хрвате. Неки су долазили са већ стеченим својим презименима, а неки ће их добити на Банији – добијати нова, али и прихватати нечија постојећа. Дуго су Комоговљани чували свој језик. И поједине ријечи у њему које се и данас могу чути у неким крајевима сјеверозападне Црне Горе и источне Херцеговине. За хљеб (крух), за сушени сир у саку Комоговљани су знали рећи да је тврд као камен стећиви. Ето, источна Херцеговина, стећци!

ДРЕШ – Први дреш (вршалица) кога се сјећам био је дреш Сељачке радне задруге, у воћару Милорада Кордића, предсједника Задруге. Покретала

га је мени тада огромна парна машина, из које је непрестано шиштала пара. Та парњача је имала и велике металне точкове (кад би је возили цестом на друго мјесто вршидбе, дробила је камење да је све пштало). Дреш је био прилично стар, ремење је сваки час пуцало. И парњача се често кварила. Послије је дреш поправљен, парњача расходована, набављен аран, па је машинање жита неко вријеме обављано по авлијама и воћарима. Затим је дуго био у Чечевици, нашој мајини, лединама, гдје су људи довозили жито и слагали га у огромне бабуре и камаре. И чекали да дођу на ред. То је био и најљепши период машинања у селу: простора колико хоћеш, приступачно је за доћи с било које стране, стока која је довозила жито имала је хладовине до миле воље, Суња за освјежавање је ту. Онда је опет кренуло по селу. И дреш се покварио, аран одавно отишао у заборав. Па је једно вријеме по селу машинао Раде Плављанић Бађа, из Јошавице. Затим су дошли комбајни, нестало дрешова, трактора који су их покретали. Али је остала слика бацача снопља на дреш, резача снопља који су стајали на дрешу (уз храниоце), хранилаца, везача вреће, ваге, вагара и записивача, носилаца вреће на таване, одгртача пљеве, одбацивача сламе… И пива, ракије, каве, и пауза за колаче, и одрезаних прста, и ужина, и богатих вечера… И пјесме ојкаче.

ДРУШТВЕНОПОЛИТИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ, ДРУШТВЕНИ РАД – У јуну 1941. године, у Драгашком грму (повише села) формиран је први Мјесни народноослободилачки одбор (НОО) села, у који су именовани Илија Дабић Џигера, Драган Кордић, Милорад Кордић, Рудолф Печовник (Словенац, комоговљански зет, чија судбина, као и судбина Владе Дабића Жоле заслужују темељније осветљење; осуђени су од стране партизана и стријељани у рату), Милан Трнинић и други. Одбор је формирао Чедо Борчић, комуниста из Петриње. У августу исте године формирана је ћелија Комунистичке партије. Њу су формирали Чедо Борчић и Артур Туркулин, такође комуниста из Петриње. За секретара је изабран Илија Дабић Џигера. У септембру је формирана омладинска организација, а у октобру, у школи, организација Антифашистичког фронта жена (АФЖ). Све три организације биле су, будући да је Комоговина највећи период рата била слободна, изузетно активне током цијелог рата: дочекивани су и смјештани комунисти и други активисти из Петриње, Костајнице и Сиска, дочекивани припадници Сисачког одреда и упућивани у Шамарицу, подизане бајте (умјесто спаљених кућа), припремана храна, одјећа и обућа за борце, организован рад школе, у вријеме најжешће епидемије тифуса организован је рад шурионице и купатила… У априлу 1942. године у Комоговини је одржана

Оснивачка конференција Савеза комунистичке омладине за котареве Петрињу и Костајницу. За секретара је изабран Милан Ножинић, из Јошавице, послијератни књижевник, друштвенополитички радник, уредник и један од руководилаца у Српском културном друштву Просвјета. Током рата у поповој кући (дому) одржане су двије конференције Котарског комитета Комунистичке партије за котар Костајницу. Године 1944, Окружни НОО за Банију прогласио је НОО Комоговине за најбољи. И у знак признања додијељена му је слика маршала Тита. Послије рата активно су радиле партијска, скојевска и АФЖ организација. Враћало се животу, организовани су добровољни радови, подизане су такозване планске куће, организовани су течајеви за зидаре и тесаре, обновљена школска зграда… Затим је покренут рад Сељачке радне задруге, основан Пододбор Српског културног друштва Просвјета, основана Организација Црвеног крста… Организовани су течајеви кувања, припремања зимнице, прве помоћи, кројења и шивања, организована су бројна стручна предавања. А онда је, крајем педесетих година, замро рад жена, Сељачка радна задруга одавно је престала да постоји, скојевска, односно омладинска организација потпуно је нестала, угасио се и рад Пододбора Просвјете. Само је донекле радио Црвени крст. И партијски актив. Затим се почетком шездесетих обнавља рад Подоодбора Просвјете, а партијски актив ће се ускоро готово сасвим угасити. Све се рјеђе плаћала чланарина, дисциплина је попуштала и скроз попустила. Само би се, кад су избори били у питању, сазвао Збор бирача, активирао Социјалистички савез… Мада је и омладина, с времена на вријеме, умјела да се активира. Али је све, ипак, на крају замрло: друштвенополитичке организације нису више имале било какав утицај у селу. Међутим је слога васкрсавала, све је израстало као из пепела кад се требало окупити око увођења струје, градње дома, водовода, уређења игралишта, обиљежавања и вјерских и државних празника…. Истина, било је и подвала, подметања, зависти, било је демагога, користољубаца, чак и оних који су вријеђали, пријетили. У вријеме оснивања Сељачке радне задруге паљено је жито и сијечено воће некима од оних који нису жељели да уђу у Задругу. Али то никад није могло поништити све оно што се урадило док се сложно, с ентузијазмом и тада и касније радило и урадило. Јер Комоговина је ипак била у много чему другачије село. Иако смјештена на крају свијета свог бившег котара и своје бивше општине, она је ипак саму себе издизала и кроз новине, и кроз књигу, и кроз предавања, и издизала се културом, напредном школом, спортом, трудом да се дође до телевизије, до аутобуса, до дома, до асфалта…

ЂОТЛАК – Кад се окиша, посебно у прољеће и јесен, поједини колски путеви постајали би готово непроходни. То густо блато, тај дубоки иловак, глиб, звали смо – ђотлак. Било је година кад се једва могло изаћи гробљанским путем, поред куће Дабића (Манова) и горе, од Кајић бразде, узбрдицом, кроз шуму до гробља. Мучили су се волови и коњи вукући запрежна кола и на њима мртвачки сандук с покојником. Или кад су се возила дрва из шуме. А онда је направљен распоред и свако је добио да ради и одржава свој дио пута. Довожен је шодер из Суње, пут је насипан, копани су канали за воду, направљен је мостић преко Шестић поточића, код Бразде. И било је лакше. Много мука задавао је пут Каменик, којим су Дабићи, Трнинићи и остали из горњег дијела села излазили на своја Брда. Тај је пут био прилично широк и водио је до Малог јарка, на цести Петрића-Костајница, гдје је била и аутобуска станица, а прије Малог јарка одвајао се пут за Јошавицу. Организоване су работе, довожен шодер, пут уређиван. Али се стуште олује, бујице, па почну досадне јесење кише... А на појединим дионицама тог пута, гдје није било камена, него је све био го иловак, такође би се створио ђотлак... И Кордићани су са својим путевима на Брда имали проблема. Њихови путеви у Рибњак, Заједницу, Водице... на једној страни, и на Брда кроз Церик, на другој страни, изграђени су на каменим плочама, насути бијелом каменом прашином. Али то кише такође снесу, остану провалије на путу, ни шодер није помагао. А горе, изнад самог врха пећинског јарка, провалије у ствари, гдје није било камена, него иловак, такође се за вријеме киша створи такав ђотлак... Великих проблема са ђотлаком имали смо ми Кордићи са Дмитровић сокаком, који од куће Дмитровића води у Гајине, на јужној страни села. У Гајине смо често тјерали стоку у пашу. Многи су тим сокаком ишли у шуму по дрва. Тај сокак је ријетко ко одржавао. Није било работа. А при врху сокака знао је да се створи такав ђотлак да је била права мука да се он прође. Поготово нама који смо имали гумене опанке на ногама. Кроз неке наше шуме било је још теже проћи: ђотлака и правих баруштина било је на многим дијеловима колских путева.

ЂУРЂЕВДАН – Крсна слава Кордића. И оних у доњем дијелу села који су је прихватили за своју славу. Један од најљепших дана мог дјетињства. Дан прије Ђурђевдана доносили смо пролистале гране липе и букве – и њени су листови били усјајене, бистре зелене боје – и њима китили дрвене стубове авлијске ограде и прозоре куће. И наши су стари знали да је липа је у вјеровању Словена и свето и сретно дрво. Неки и данас вјерују да је Исус разапет на крсту од липовог дрвета. У цинтору цркве

до овог рата била је стара липа, коју су, причало се, засадили француски војници. Код мојих је Ђурђевдан слављен без прекида (отац никад није био члан партије). Славили смо са оним што се чувало и имало. Први нам је у госте стизао очев и мајчин вјенчани кум, и сестрин и мој кум који нас је држао на шакама, Ђуро Котур, цестар, из Бијелника, села у блињској, касније у петрињској општини. Диван човјек. Па су онда стизали и остали кумови, рођаци. Кад сам радио у Меченчанима, кад год сам стигао био сам на крсној слави код оца. Иако сам био друштвени и просвјетни радник, нико ме није прогонио, кажњавао. А тога је у селу било послије Другог рата – прогањања, опомињања, али се не сјећам кажњавања.

ЖГАЊЦИ – ... Метне се литра и по воде у жгањчени лонац па се засоли и чека да се прокува. Кад прокува склони се с ватре шаком се заваћа право курузно брашно и полагано се сипа и мјеша да се не б згрудало. Брашно се додаје све док се не добје густа кашаста смјеша која након сата времена кувања и мјешања постане тврда нако како жгањци морају бит и ватра мора бит умјерена јер с јаком ватром они загоре. Стално се мјеша баш мјешајцом за жгањце а поткрај се ватра појача да б се добјо укус и мир жгањаца од коре која се уваги на дно жгањченог лонца доклен се кувају. Кад су готови жгањци се ваде вако у здјелу из које се једу. У здјелу метнеш најпрво скоруп и у њега вадиш жгањце тако што и са мјешајце откидаш комадић по комадић са виљушком коју мочиш у ладну воду у чаши како б се боље откидали како б сваки комад био посебно и велки ко залогај. Кад се сви жгањци изваде ондак и зачињамо врелом масти у којој је препржен црљени лук уситно сјечен док не потамни а кад то прељеш ондак се по жгањцима сипа ситни тучени сир а море и фришки крављи сир. Тако су жгањци спремни за јело а кад се један дијел одједе море мајарца да здјелу узме у руке и да добро протреска па скорупа са дноа дође по свијем жгањцима. Тако се код нас жгањци праве... (Из Љетописа Српског културног друштва Просвјета за 2000. годину, из приче *Небеска геометрија* аутора овог текста. И – напомена: код описа припремања старих јела подразумијева се да мајарица сама процјењује шта и колико чега ставља у односу на број оних за које се то јело припрема.)

ЖИТАРИЦЕ – Најзаступљенија је била пшеница – нека сорта домаће пшенице. Касније је дошла и бановка, пшеница академика Славка Бороjевића, родом из недалеких Кнезовљана, чувеног генетичара, оца близу педесет сорти пшенице. Сијане су и још неке сорте које су давале много веће приносе. Затим су сијани раж, јечам, зоб. И, наравно, кукуруз (жути и бијели). Шездесетих година стигао је и хибридни. У

кога је мало ко имао повјерења – није био за исхрану људи, а ни за печење (за печенике). Прве хибриде засијала је Ђачка пољопривредна задруга, коју је водио учитељ Зоран Кајгана. Оваса се у Комоговини не сјећам – чуо сам да га је било. Од ражи се, у недостатку пшеничног брашна, пекао хљеб, који је био тврд, мецован, пун оштрих, ситних иглица. Али се јело. Од јечменог брашна такође се пекао крух, кували жгањци, а зрње јечма се пекло на пећи, мљело у млинчићу за каву (оном четвртастом, дрвеном, што је као кутијица) и кувала кава.

ЖЛИЧЊАЦИ – Обични жличњаци мијесе се од пшеничног крушног брашна, млаке воде, квасца и мало соли. Тијесто се замијеси тако да буде меко, а не тврдо. И остави се око 45 минута да надолази. На пећи се, у дубљу посуду стави уље или домаћа свињска маст. Кад се уље (маст) загрије (не и прегрије), узме се жлица, гурне се у ту топлу масноћу (да се тијесто не би лијепило), вади се надошло тијесто и пече на загријаној масноћи. Кад с једне стране пожути, окрене се и пече до златножуте боје. У тијесто за комоговљанске жличњаке не стављају се ни млијеко ни јаја. Жличњаци могу, кад се једу, да се умачу у шећер.

ЖРВАЊ – Први и посљедњи жрвањ у селу дуго су послије Другог рата имали Павлови, односно Драган Кордић (Павлов). Они су имали дрвену кућу, с двије просторије. Иза куће, с доње стране, до башче и Суње, била је мања шупа и у њој је био постављен жрвањ. Кад Суња пресуши и воденице престану да раде, ту је био жрвањ. Па смо се ми дјеца наокретали тешког млинског точка. У точку је била рупа, у коју се забадао чврст, прилично осушен, одебљи кестенов штап, који је врхом, горе, улазио у греду. Па се једном руком хватало по средини штапа и окретало, а другом се засијавало. Требало је дуго да се меље па да се самеље кукуруза за једне добре жгањце или пшенице и ражи за крух. Иначе смо неко вријеме кроз Драганову авлију силазили на Суњу, до нашег уског моста, брви. Док нисмо прешли да силазимо кроз дио бившег фундуша Анчиних, којих више није било у селу. Успут би Драгану, кад узори, обавезно обрали можда најкрупнију и најукуснију шантелију у селу. Добро се сјећам и Драгановог млађег брата Милана, са којим сам често чувао говеда и пекао печенике. Милан је био најбољи и најбржи жрвњач ког сам видио. И најбоље је у селу свирао двожице. И могао је као нико на свијету да уштипи. А онда је отишао у Кнезовљане, гдје се прижењио.

ЗАНИМАЊА, ПРОФЕСИЈЕ, ДУЖНОСТИ – Педесетих година све више је дјеце кретало у школе; најчешће у Петриње и Костајницу. Школованих је било и прије Другог рата. Биједа је тјерала из села и од села.

Комоговљана је било, и оних чији су родитељи из села, и сада их је, а којекуда су по свијету: љекара, дипломираних правника, економиста и инжењера, официра, професора, књижевника, новинара, наставника, техничара, мајстора са завршеним разним школама ученика у привреди... Затим је био, била, или су сада, по један, једна: генерал, магистар наука, филмски сниматељ, фудбалски тренер, манекенка... Прије Другог рата начелник Општине (Опћине) Меченчани био је из Комоговине. И послије рата неко је вријеме у меченчанској Опћини предсједник био из Комоговине. Двојица су, након укидања опћине, били шефови Мјесног уреда Меченчани. Мјештани села или они чији су родитељи из њега, обављали су и обављају дужности: генералног директора и главног уредника Вечерњих новости у Београду, секретара Опћинског комитета Савеза комуниста Костајница, предсједника Опћинског комитета Савеза социјалистичке омладине Костајница, члана Извршног вијећа Скупштине опћине Сисак, члана Предсједништва Кино-савеза Хрватске, члана Главног одбора Српског културног друштва Просвјета Загреб, затим је било више одборника у Скупштини опћине Костајница, па је Комоговљанин био и члан комисија Централног комитета Савеза комуниста Хрватске, па је било (неких је и сада) војних руководилаца, наставника у војним школама, главних и одговорних уредника, руководилаца у привреди, здравству, култури, спорту...

ЗБЈЕГОВИ – Комоговљани су често током Другог свјетског рата били присиљени да бјеже пред хрватским фашистима (усташама и домобранима), а Комоговина је била село са српским живљем, и да се склањају у Шамарицу. Први збјег, логор, организован је, почетком љета 1941, ниже Опаљеничког јарка, у Бадушници. Сељани су тада са собом довукли нешто жита, дотјерали нешто стоке...

У јулу исте године, народ из Комоговине, али и из Јошавице, Моштанице, Петковца, Старог Села, Градусе, Беговића... избјећи ће пред усташким злом на Калине, шумско брдо (пространпропланак), око четири километра удаљено од села, и ту створити Калински логор, а након што је формиран Калински партизански одред са око 40 бораца. На Калинама су од букових облица подигнуте бараке и колибе, покривене грањем, бујади и даскама. Ту су формирани и први сеоски одбори, бирани јавно.

У зиму 1943. године Седмој банијској дивизији наређено је да се, под притиском јаких непријатељских снага, повуче са Баније. Са партизанима је у збјег кренуо и српски народ Баније. Страдалнички пут тог збјега водио је преко Жировца (села у горњој, јужној Банији), Суве међе, Босанске Крупе, Грмеча, Босанског Петровца, Дрвара и Босанског

Грахова све до Неретве. И онда назад. Многи Комоговљани, међу којима је било и мале дјеце, никад се с тог пута нису вратили. Код њихових имена пише да су погинули, умрли или нестали у Босни, у току Четврте непријатељске офанзиве. А у Четвртој и Петој офанзиви погинуо је и један број Комоговљана, бораца Седме дивизије. Али, питање, старо банијско питање, заживјело у рату, живи и данас: Због чега је покренут толики српски народ Баније на пут свог страдања? И ту трагедију описују и књижевник Владимир Назор, и недавно преминули књижевник Драган Божић, који је тај пут прошао као једанаестогодишњи дјечак, као што га описују и још неки аутори у својим књижевним и публицистичким дјелима.

ЗБОР – Вјероватно да је свим Комоговљанима најљепши дан у години био 19. август, Преображење Господње – збор у селу. Празник. Цијело село се припремало и спремало, једнако радосно: и кад је било гола сиротиња, и кад је било шта да се поједе и попије, свеједно. Јер у Комоговини је био један од највећих зборова у том дијелу Баније. Данима раније уређивало се село, чистила цеста, чистили путеви, чистиле авлије, кречиле куће, чистили канали до цесте, сређивали мостићи преко којих се улазило у авлије – некад су улазила запрежна кола (калавети), па фијакери, федервагни, а онда и аутомобили. Док они нису постали и једини. Куповало се пиће, ишло у Костајницу по месо и остало што је било потребно. Клала се живад, клали се прасци. Дан прије Преображења обавезно би стигао рингишпил и био постављен у цинтору. На Преображење би кренули камиони с прасцима и јањцима, па сладолеџије, па лицитари, па продавци алкохолних пића, воћних сокова, крахера… А онда би у фијакеру прошао и парох костајнички, Владимир Бубало, чијој је парохији припадала и црква у Комоговини, парох од 1953. до 1962. Њега ће наслиједити прото Ђорђе Радовановић, који ће као прогнаник, 1991, доћи у Београд и служити у Болничкој капели Клиничког центра Србије. Прије подне одржавала се у цркви служба. Са свих страна цијели дан стизао је народ. Цуре и њихове мајке, које су долазиле преко наших Брда, носиле су сандале у рукама, па кад су прелазиле преко Суње прале су ноге и ту се обувале. Па у цинтору – пјесма, кола, печење, пиће… Сусрећу се они који се дуго нису видјели, долазе они који се воле, и они који би да нађу оне које ће вољети, дјеца добијају гротуље, гердане, шарене колачиће, сладолед, кришке лубенице, сокове, старија дјеца сама купују оно што желе, а то је оно што им родитељи никад не би купили, рингишпил неуморно ради, каснијих година трешти и из звучника музика коју нико и не слуша. И увече – гости ће код својих домаћина на вечеру, па ће сви заједно на игранку. А кад би киша падала – туга, туга… до неба туга.

ЗВОНА – У читавом крају најјача црквена звона имала је Црква Преображења Господњег у Комоговини. Осим устаљеног звоњења о вјерским празницима и обавезног звоњења недјељом, те приликом сахрана, комоговљанска су звона бранила од града, провала облака. Снази звука наших звона погодовала је и конфигурација околине цркве и цијелог краја: на западу долина Суње и брда и шуме Шамарице около, на југу кланац Бадушница, а такође брда и шуме и на једну и на другу страну кланца, на сјевер се звук разлијегао према брдима Јошавице (засеоку Жилићи), у удолину потока Јошавица, у Пећину, Церик (дабићански и кордићански), па преко Брда на исток – низ долину Суње. Звона су штитила Доњу Пастушу, источни дио Јошавице, западни дио Бородјевића, дио Ловче и наше село. И њихове земље: бачше, усјеве, воће. Главни је звонар послије Другог рата био, и најдуже је био, Ђуро Дабић Цигера. Њега су замијенили Јован Јоцо Дабић (Ћојанов), Станко Ћанкела Маљковић, а повремено је звонио и Раде Дабић (Стевћев). За *службу* звоњења сељани су (како кад) звонарима плаћали и у новцу и у житу. Од штете се нису могли спасити једино ако су звонари били на Брдима, или у шуми, а олуја изненада грунула. А и тада је знао да ускочи *резервни* звонар. У Другом рату звонима се, кад се стигло, обавјештавало о доласку усташа. Комоговљанска звона заиста су се надалеко чула.

ЗЕМЉЕ, ОРАНИЦЕ, МАЈИНЕ – Бакуле, Баре, Башчине, Бријебовина, Бујадница, Буковац, Велики поток, Виноградина, Вињага, Водице, Гајине, Грабовац, Долина, Долићак, Долови, Дреновац, Дугаве, Жишково брдо, Заједница, Заорице, Збориште, Испод жица, Језера, Јошик, Кајић бразда, Колибиште, Комади, Кордић брдо, Косица, Крчевине, Кућишта, Ламуштрања, Лишњак, Лончаревац, Луке, Мали поток, Медарево брдо, Милаковац, Милановка, Млиништа, Ограда, Оградак, Орашје, Павлова страна, Пашинац, Пемска долина, Перчино брдо, Пећина, Пећновац, Плоча (Полице), Рибњак, Ровине, Сјенокос, Станови, Стевчина бара, Тукови, Цијепац, Чечевица, Шаканска долина, Шваковац, Шиповача…

ЗЛОЧИНИ – Комоговина је прије почетка Другог свјетског рата имала 121 домаћинство и 612 становника. У рату их је погинуло као бораца партизанских јединица, убијено, нестало или умрло од посљедица разних болести 225, од тога 73 жене и 61 житељ млађи од 20 година.

У јесен 1941. године, хрватски фашисти су похватали, у селу, на превару, с образложењем да иду на разговоре, 33 мјештана, од тога једну жену, одвели их у Петрињу и побили – на православни Божић, 7. јануара 1942. године.

У љето 1942. године, ухваћено је, у селу, 27 мушкараца (двојица старија од 60 година, један је био у 16. години). Сви су одведени у Хрватски усташки логор у Јасеновац и ту убијени.

У збјеговима у околини села хрватска је војска ухватила четворо мјештана (двоје старије од 60 година), одвела их у Костајницу, гдје су убијени.

Само у једном дану, 26. јануара 1942. године, по високом снијегу, хрватска војска је изненада упала у село и убила 64 житеља села и 54 житеља из околних села (највише их је било из Јошавице), а село до темеља спаљено. И сви су углавном били дјеца (убијено је 21 дијете млађе од 15 година), жене и старци. У том злочину убијене су и жене са двоје и више дјеце: Јулика Дабић са двоје дјеце, Миља Дабић са троје, Даница Јасић са троје дјеце и сестром, Марија Миросављевић са троје, Љубица Трнинић са двоје, Стана Трнинић са четворо дјеце... Никад нико није одговарао за тај злочин. А имена злочинаца била су позната послијератним властима.

У њемачке логоре одведено је 19 мушкараца из села: један је погинуо приликом бомбардовања логора, један се након ослобођења логора није желио вратити у земљу, двојица су умрла од посљедица заточеништва.

У априлу 1974. године село је имало 87 домаћинстава и 334 становника.

ИГРЕ, ПЛЕСОВИ – На зборовима, у цинтору, и на забавама играли су се: традиционално банијско коло, с натпјевавањем ојкаче између мушкараца и жена:

Мала моја, уболо ће тело,
у те твоје ножице дебеле.

Лоло моја, имена ти твоја,
убо б и ти, али немаш роја.

Ој цурице, крушко са ормара,
призо би те, ал си за ме стара.

Дико моја, немој да си бена,
од јесени твоја бићу жена...

али и с неком пјесмом, као, на примјер, с пјесмом *Извор водо извирала*, која се често могла чути:

Извор водо извирала, јаворе,
ој јаворе, зелен боре, злато моје.
Свако трње избацала, јаворе,
ој јаворе, зелен боре, злато моје.

Избацала шарен сандук, јаворе,
ој јаворе, зелен боре, злато моје.
У сандуку лијепа Мара, јаворе,
ој јаворе, зелен боре, злато моје.
Лијепа Мара проговара, јаворе…

и тако даље, па валцер, дрмеш, кукуњешће, полка, свинг, бећарац, сремица (веома популарно коло). У први дио банијског кола, да се ми вратимо њему, ухватили би се најприје мушкарци (број није одређен, што више – то боље), док би се до посљедњег мушкарца ухватиле жене. Прва тројица, евентуално четворица, били су пјевачи. Обично би први, који је водио коло, водио и пјесму; понекад би је водио и други. Вођа кола, најчешће је то био и највиши мушкарац у колу, након што би запјевао прве ријечи двостиха ојкаче, повлачио коло, окретао главу улијево, ударао десном ногом о под, наглашавао ритам. Јер коло је ишло у десну страну и кретало се у обрнутом смјеру од кретања казаљки на сату. А кад би се оно развило, знало је попут змије да завијуга кроз салу, цинтор, око чесме на Палучку, у Чечевици – није се пазило на коју ће страну. Па је коловођа главу, послије отпјеваног, враћао на десну страну како би погледао куд ће с колом, чекајући стихове пјесме жена. И код жена пјесму је водила прва у колу, евентуално друга. А пјевало их је такође три или четири. Натпјевавање би се најчешће претварало у слатку борбу: ко ће коме, ко ће кога… Било је у томе и изазивања, и поруге, и слутње од љубави, еротике… И није смјело да се догоди да се за око сат времена, колико је отприлике могло да траје коло, понови који двостих. Толико су тога знали и мушкарци и жене! Кукуњешће, полка и дрмеш често су се играли и уз свирку усне хармонике и двожица. Најчешће су на усну хармонику свирали Раде Дабић (Стевћев) и Љубан Дабић Угљеша, а двожице је свирао Милан Кордић (Павлов). Уз тамбуре су се плесали валцер, свинк, сремица, полка, бећарац… Уз њих су се често пјевале и народне пјесме. Међу првим пјесмама које сам научио од старих тамбураша биле су: *Све птичице из горе*, *Голубице бијела*, *Креће се лађа француска*, Са *Рудника и Авале*, *Синоћ кад сам робу прала*… И бећарац, обавезно: На примјер:

Бећар био, па сам остарио,
па ме стара не воле бећара,
оп-са-са, на Ружа, на!
Стрино моја, покојноја стрица,
дајде мени чичина колица,
оп-са-са, на Ружа, на!
Цурина ме уватила нана,

у киљерку ђе јој љубим ћерку,
оп̄-са-са, на Ружа, на! ...

(Ружа је кобила; код гласа *у* иде кратки нагласак, за разлику од женског имена Ружа.) Или:

Ми смо браћа испод Шамарице,
ђе не рађа мајка издајице.
Опа, мала, опа, ћале вози т̄опа,
а ја возим лимузину и цурицу фину.
Све сам своје п̄родао на Сави,
и т̄ебе ћу, мој п̄иш̄тољу мали.
Опа, мала опа, ћале вози т̄опа,
а ја возим лимузину и цурицу фину...

и тако даље. Касније смо ми, млађи свирали и пјевали и народне и забавне (наше) и грчке, и мексичке... Увијек је у Комоговини било пјесме, игре, шале, дружења...

ИМЕ СЕЛА – Некад су брда око села била богата виноградима. А сељани вином. Како нису могли то своје вино да потроше сами, а нису га имали коме ни да га продају, они у центру села поставише велике бачве и бурад и на њима написаше: Ко мога вина... или Ко може вина... Па ко год је пролазио кроз село, могао је до миле воље... И, по предању, тако и наста име селу: Ко мога вина...

ИМЕНА МЈЕШТАНА – Углавном традиционална српска имена, а највише је било (и сада их је): Босиљка, Бранка, Бранко, Даница, Драган, Драга, Драгица, Душан, Душанка, Ђуро, Јован, Јоцо, Љуба, Љубица, Мара, Марија, Милан, Милка, Миљка, Мирко, Невенка, Никола, Перо, Петар, Ранка, Ранко, Стана, Стеван... Усамљени су били (мушкарци, по један, двојица, ријетко тројица): Адам, Алекса, Александар, Анђелко, Антоније, Арсеније, Богдан, Војислав, Гаврило, Георгије, Голуб, Горан, Грујо, Дако, Дамјан, Димитрије, Дмитар, Дубравко, Жарко, Игњатије, Игор, Ирфан, Јосип, Којо, Крсто, Лазо, Лука, Матија, Миодраг, Младен, Мојица, Мојо, Мојсије, Остоја, Пајо, Пане, Прокопије, Радомир, Рајко, Рудолф, Светозар, Симеун, Синиша, Сокан, Танасија, Теодор, Тешо, Урош, Ћиро... Била је по једна (само неке двије или три): Анђа, Анђела, Божица, Бојана, Василија, Вида, Вишња, Ђорђија, Жељка, Илинка, Инђија, Јагода, Јадранка, Јозефина, Јока, Маја, Марта, Милева, Милена, Милица, Мирела, Нака, Петра, Слађана, Сока, Стоја, Сузана, Цвијета... У новије вријеме млађи брачни парови почели су да дају дјеци модернија, филмичнија, прозападна имена. Мада су и Комоговљани добро знали да ни име ни одијело не чине човјека.

ИМЕНА СТОКЕ – Краве: Бисерка, Дикуља, Злата, Златуља, Јагода, Јеленка, Лисова, Мирова, Перова, Рињова, Руменка, Ћетуља, Цвета, Шарова, Шаруља… волови: Дикоња, Лисоња, Пероња, Рињан, Шароња… кобиле: Биба, Вила, Врана, Вранка, Гара, Дика, Дора, Зека, Зеленка, Лила, Лиса, Мира, Пуба, Пута, Рињка, Ружа, Ћета, Цвета… коњи: Вранац, Дорат, Зекан, Зеленко, Лиско, Мишко, Путко, Ћетко, Цветко… Много мање имена имале су овце, свиње и пси: Бјелка, Бона, Гара, Гаров, Лисо, Медо, Пуле, Рундов, Сеја, Шара, Шаров…

ИНДУСТРИЈСКЕ БИЉКЕ – Није било домаћинства које није узгајало и неку од индустријских биљака: конопљу, лан (кетен) и сијерак. Конопља и лан су се, након чупања, везали у снопове, одвозили до Суње и у њој се киселили. Па су се простирали по лединама уз воду и сушили (никад се није догодило, колико се сјећам, да је неко, осим изненадног поводња, однио било чију конопљу или кетен), па се то ступало и даље обрађивало. А прећних гаћа, фарбаних ораховим љускама, баш смо се наносили. Од сијерка су томе вични мушкарци израђивали метле. Послије шездесетих година нестало је и комоговљанских индустријских биљака. Нестало је ступе, таре, преслице, вретена, витла, гребена…

ЈАБУКЕ – Није било воћара у коме није било јабука. Поред шљива, највише је било јабука. Мој отац је у нашем воћару имао једанаест сорти јабука. Неке је калемио он, а неке је давно калемио дјед Стеван. Само једној од њих сличан је златни делишес. Али само сличан. Њу смо звали американка. И никад нигдје ниједне јабуке нисам видио или јео да је приближно налик нашима. А у нашем је воћару било слаткача, петровача, црвенки, погачарки (колачара), зуквача и многих за које ни он није знао како се зову. Гдје је калемове набављао, никад нисам сазнао. Или је рекао, а ја заборавио. Било је ту и раних, касних, тврдих, меканих, слатких, киселих, крупнијих, ситнијих. Једна је, најкрупнија, била најбоља за колач услатко. Приспјевала је при крају жетве и за машинање. Отац је повремено пекао ракију, препеку, од јабука. Пекао их је и у ролу. Док је Задруга откупљивала јабуке, продавали смо их. И дијелили, возили у Костајницу, Петрињу. Отац је јабуке гурао у велике киштре са стрним житом и у пласнице сијена и сламе, да ту зимују. Кад би нам вадио по *следовање* јабука, а он је био шеф за то вађење, биле су као да су тог трена убране. Плодове јабука стављао је приликом сахрана на крстове. Он је вјеровао у здравље из јабуке, у душу јабуке, у љубав из јабуке. И не само он!

ЈЕЛА – Поводом различитих прилика и повода припремана су и различита јела. Најчешће су припремана, као и свуда на Банији, јела од крумпира,

граха и купуса. С тим да су се ујутро, око осам сати, за ручак, како се доручку говорило у нашем селу, и цијелом крају, кували жгањци. Па су се јеле махуне, кељ, грашак, па питоме мисираче (масираче, данас – тиквице)... То се свакодневно припремало и јело у кући. Кад је чељад била сама.

За крсне славе, за Божић и за Преображење посебно је припремано оно што је најљепше – чувало се, куповало се, клала се живад, пекли прасци, јањци...

А тежаци су имали своју храну. У зависности од тога шта се ради.

На првом мјесту били су косци. У косидбу се одлазило за мрака, росе. Њима је ношена, око пола осам, осам, храна: црвени лук с јајима, свјежи сушени или присушени сир, сушен у саку, и сви са скорупом, па кулен (који се за њих и чувао), суве месне кобасице, шунка, најбоља сланина коју је домаћин такође сачувао. И најбоља домаћинова ракија, некад вино (док је било винограда), пиво. Касније је у моду ушла и кава. Кад би косци, након косидбе, стигли домаћиновој кући, око пола једанаест, једанаест, најприје би се код чатрње опрале руке, уколико то није урађено на Суњи, ако се косило на Брдима, мало се и умило, па се напољу сједило, па се точила ракија, ударали дивани, јер код косидбе није било много приче. Затим се у кући јело. Богато се јело: добра чорба, печено месо, печени крумпир (печен уз месо), добро зачињена зелена салата, свјежи лук, љуте свјеже паприке. И ракијица, стално. Затим пиво. Оно најчешће. И вино од грожђа тудума, ко га је, велим, имао. И, на крају – колачи. И пјесма, ојкача, наравно:

Труне, вене дудово коријење,
труне, вене ко ј волио мене...

У жетву се ишло пополдне, око четири, пола пет. Кад је жито суво. Иза десет жетелаца радио је један везач снопља. Жетеоци су друга категорија код припремања хране. Њима је око пола шест, шест стизало нешто као мезе, а то се звало ловра. Домаћица би донијела ракију, суву месну кобасицу, шунку, сир, а касније је била обавезна и црна кава. И колачи – штрудла с маком или орасима. Понекад и крофне, жличњаци... Жеље су обично жене, док су мушкарци везали. Пјесма је била пратиља сваке жетве. Причале су се догодовштине, зезало се на све могуће начине, без љутње. Увече би се, у повратку са Брда, орила пјесма:

*Седам, осам до девет ваго*на,
не долази, драги, без бомбона...

А онда је код домаћина слиједила добра част. И ракија, и пиво, и колачи.

Ракија се и код косаца и код жетелаца носила са собом.

Копачи кукуруза били су трећа категорија. Они су копали цијели дан. Ујутро, за ручак, око осам сати (речено је да је нама ручак био доручак) донослu су се жгањци са сиром, уз млади црвени лук. И по ракија, двије. Није било пива, вина, колача, каве. Одмор је трајао петнаестак минута. За ужину, која је стизала између 12 и 30 и 13 сати, обавезан је био грах, са сувим месом, које се у њему кувало, зелена салата, некад и фурена суруткoм, а затим крпице са скорупом. И ракија. И поново није било пива, вина, колача, каве. Одмор је трајо око један сат. Увече, кад би тежаци стигли у кућу домаћина: ракија, грах од поднева, нешто меса, поново зелена салата, али су сада ту и колачи. То је све што се односило на копање кукуруза у прву руку. Тада се кукурузи прорјеђивао, прије тога би прутач прошао кроз средину реда, проџарао цјелину, сасјекао траву. Послије четрнаестак дана, кад би кукурузи порасли, на реду је било огртање, односно рад око кукуруза у другу руку. Тај посао требало је да буде завршен до Ивањдана (ми смо говорили Ивање), 7. јула. Тад се на један од стубова вратница истакне најљепши кукуруз. Као знак да је домаћин до Ивањдана огрнуо кукурузе. Што се тиче хране, све је исто. Осим што је вечера морала да буде мало богатија. Било је пива., касније и каве, колача.

За друге послове није било устаљеног јеловника. Јело се шта се имало. Само су мајстори – зидари, палијери, копачи чатрња – били посебно чашћени.

Породица је свакодневно јела оно што је домаћица (мајарица) припремала. Крумпир се припремао као крумпир-паприкаш, најчешће празан, па крумпир на сапу, темпани крумпир (пире), крумпир у ролу, крумпир на салату, крумпир уз кувани купус, рестани крумпир, а дјеци се крумпир пекао на таблама пећи као крумпир на лешпирице. Грах се кувао сам, односно празњикави грах, па са сланином, сувим месом, говедином, с куповним виршлама (ко је могао да дође до њих), па грах с киселим купусом, грах на салату, грах с јечменом кашом, односно гершлом. Купус се припремао као свјежи купус, као салата, па се кувао с говедином као купус услатко, а кисели се кувао сам, па са сувим месом, сланином, дробом, па се пржио и посипао по жгањцима, јео као салата, кувао с грахом. Иначе су варива била најчешћа храна: варива од граха, купуса, крумпира, махуна, тиквица, грашка, кеља, боба, корабе, коприва... Поховани су патлиџани, динстан је грашак, па је динстан грашак с крумпиром, припремана сарма, пуњене су и пржене паприке, спреман је ђувеч, сатараш, касније је дошла и блитва. Свашта се јело. И било здраво. Јер се није прскало, прихрањивало. Касније је и то почело, али умјерено, наситно.

А ту су и стара јела: кајгана с брашном, кисело млијеко с подметом, кнедле са шљивама, крпице са скорупом, љевуша, нудлићи с пекмезом, палачинке са сиром (преливене скорупом и запечене у ролу), преврте, прежгана јува, скроб, тарана, цицвара, шен…

Колачи су се пекли и као штрудле, то су они већи, дебљи – с пекмезом, сиром, орасима и маком, и услатко, тањи – са сиром, шламама, јабукама.

ЈОВАЊДАН – Највише кршњака у селу. Најбројнији су били Дабићи па Миросављевићи. Трнинићи су славили Никољдан, Плављанићи Светог Луку, Никола Беговић, из Беговића, прижењио се у Кордиће и наставио је да слави Ђурђевдан, док је Јоцан Грубјешић, који се из Јошавице такође прижењио у Кордиће, увео своју крсну славу – Јованђдан. И ми, који смо славили Ђурђевдан, Лукиндан, Никољдан, радовали смо се Светом Јовану. Село је било пуно кумстава и родбине. Па смо ишли… И њима, Јованђданцима, било је лакше: и у вријеме биједе увијек се нешто спремало за зиму, за Божић, па је било и за крсну славу. Ујутро, на Светог Јована, најприје засвирају, на пртини, испред кућа Јована, тамбураши. Домаћин, Јован, части куваном ракијом и којим динаром. Наздравља се, жели се све најбоље – здравље, дуг живот, прије свега. А онда се, код чесме, на Палучку, у центру села, чисти снијег. И до дубоко у ноћ играју се кола, тече свирка у брунде (усну хармонику), треште тамбуре, ори се пјесма. Точе се кувана ракија и кувано вино. Ни најљућа студен никоме ништа није могла. Ни нама, дјеци.

КАМЕН – Јужне падине Брда, са сјеверне стране села, чине наслаге камена. По њему су стрме њиве изнад Колибишта, мајина Пећина са шумарцима и дивљом травом, шума Церик (кордићански) и Крчевине. Преко тог камена пењали смо се и возили до својих Брда, својих њива, некад винограда, а касније само до воћара, најчешће шљивика, ливада, дјетелина, до пашњака. Тај камен био је наша веза с нашим хљебом, с погледима у даљине: у Посавину, Мославину, на Козару, на свјетла Сиска. На том камену сунчали су се наши гуштери, наши отровни и опасни кључани. Са уског каменог пута отискивали су нам се возови сијена, снопља, стрнокоса, ломили су нам се колски палчеви и гобеље, ту смо падали са коња, ту смо се сусретали с лисицама, јазавцима, зечевима… Тај смо камен минирали, ломили га, клесали и зидали од њега темеље кућа, па и цијеле дијелове кућа, градили штале и мање зградице по авлијама. Други нам је камен био камен у Сују, наш сујаш. Каквих је ту било лијепих каменчића, разнобојних камених бисера, али и крупних каменова сујаша. И њих се често уграђивало у темеље и у

ограде. И они су стављани на дашчице и даске у кацама и качицама у којима се киселио купус и у качице у којима се слагао сир, како би се добио тучени сир: за зиму, уз печеницу. Оно печеница за Божић, све иње по танко одрезаним шњитама, а на столу тучени сир, готово смрзнут, а никад смрзнут, па се ломи топла чесница! Камен од неколико килограма, за купус, мањи за сир, најприје би се добро опрао, а онда се бирала страна која ће бити доња, како се купус не би покварио. И никад није. И за камена с рамена душу је дао. У Суњи је служио за стављање на снопове конопље, кетена и коре липе како их не би однијела вода док се киселе. А у води, кад се подигне овећи камен: ситне рибе испод камена, или бјелоушка. Док у Церику, кад се подигне бијели камен: кључан! Комоговина је била сва од земље и камена испод земље и камена испод камена. И да јој није било камена, одавно би се она окаменила. Увијек је њена љепота била и у камену.

КИСЕЛО МЛИЈЕКО С ПОДМЕТОМ – То млијеко и млијеко у праху су једине варенике које смо звали млијеко. Сва друга млијека била су нам вареника: и кравље, и овчије, и козје, и кобиље и вареника жене дојиље. Ово омиљено, освјежавајуће пиће, напитак, свеједно, припремало се овако: у већу посуду налије се вода и ставља на пећ да прокува. Након што вода прокува, склони се украј табли пећи и ту се закувава ситно мљевено бијело кукурузно брашно – лагано се сипа, уз стално мијешање како се не би угрудало. Смјеса не смије бити исувише густа. Кува се око један сат на не прејакој ватри. Уз такође стално мијешање. И добро се пази да не би загорјело. Кад је готово, а то је та подмета, јер се *подмеће* под млијеко, склони се и оставља да се охлади. С тим да се и послије тога мора повремено промијешати како се не би ухватила кора. Кад се скроз охлади, разриједи се куваним млијеком – тако ријетко како би се касније могло пити. Затим се остави у топлој просторији да се укисели. Након тога ставља се у хладну просторију (подрум или какву другу хладну оставу), како би било што укусније за пиће. Послије неколико дана, а кад се већ прилично тог млијека потроши, долива се ново, прокувано. Јер је млијеко у посуди почело све већма да киси и да се згушњава.

КИШ, ДАНИЛО – (1935, у Суботици – 1989, у Паризу, сахрањен у Београду):

… Како иначе објаснити у том тексту, у "сликовници" његових првих пет година проведених код деде у Комоговини, жалосни коментар који гласи, ако сам га добро запамтила: "То ће бити *најлепше године његова живота"?…*

… Сусрет удовца Марка са будућом женом Софијом Ребрачом, родом из Комоговине, свадбена свечаност, потцикивање, трк сеоских коња и

вијорење барјака и пантљика, церемонијал измене прстенова, коло и песма пред црквеним вратима, дечак у свечаном оделу, у белој кошуљи и са гранчицом ружмарина у реверу… (Из књиге *Енциклопедија мртвих*, Глобус, Загреб, Просвета, Београд, 1983.)

КЛЕТВЕ – Жене су доста клеле. Мушкарци много мање. Оне су често за шта било клеле. И говориле како је боље да се лапрда језиком него да се дјецу туче. Или одраслом да се нешто горе од клетве и због клетве деси. Док су мушкарци клели или у жестокој љутњи или у шали. Мада се клетвом понекад и жељело да се деси ономе кога се клело баш оно што је клетвом клето. Памтим: Боље да т је мат родла клупко конца нег тебе тако блесава, Вагјером се за тобом вркали, Виле с тобом коло водле, Волио диванти а не мого, Грамак те потрго, Грамак те ударио, Гребо по себи ки пашче што се гребе, Гулио кожу са себе ки змија што е гули, Дабогда добио пролив и дабогда ти никад не престо, Дабогда не имо ни рува ни крува, Дабогда све извраћено по теби висло, Дабогда се сушио а никад не осушио, Дабогда ти мат кожу крпла а никад не окрпла, Драпо по себи и крпе и закрпе, Ђаво те у шуму окрено, Мого јести а не смио, Напако опанке назуво и тако селом одо, Ни свијеће за славу не имо, Ноћнице с тобом глогиње млатиле, О све извраћено по теби висло, О штуцо довијека, Скаменио се ко камен стећиви, Слијеп одио – Богу се молио, Теркије с тебе откидали, Тргала те падавца деветерна, Ћерали те с прага ки пашче што се ћера, У све гледо а ништа не видио, Змије те шарке и у сну уједале…

КНЕДЛЕ СА ШЉИВАМА – Скува се крумпир и изгњечи као за пире. Дода се жлица масти, једно јаје, па се додаје брашно да би се добило крумпирово мекше тијесто. Однос крумпира и брашна је отприлике 2:1 у корист крумпира. Сад се узимају комадићи тијеста, растање се на длану, ту се стави шљива (најбоља је банијска црна) и обликује се кнедла. Кад се све кнедле направе, односно кад се потроши тијесто, у кључалу а малко посољену воду стављају се кнедле да се кувају. Готове су након десет, петнаест минута, односно кад испливају на површину воде. Кнедле се изваде из воде, шећере се и једу. Међутим, данас се извађене кнедле све чешће препржавају на загријаном уљу у коме су се испржиле презле. Посуда у којој се кнедле прже лагано се на пећи протресе како би кнедле са свих страна подједнако примиле презле. Затим се кнедле шећере и, наравно, једу.

КОЉЕВИНЕ – Након Другог рата Комоговљани, пука сиротиња, нису имали нешто много свиња, односно крмака за клање. И оно што се имало, хранило се и чувало за продају, како би се подмирила обавеза, обавезни откуп, порез. Клало се једно, евентуално двоје, а само понеко

троје. И не увијек баш тако угојених. У другој половини педесетих и касније почело је обимније храњење свиња за рањенике. Већ почетком, а и половином године бирали су се они који ће бити остављени за клање. Па су се они штројили. Најпознатији моравац (тако смо звали онога који је штројио свиње) био нам је Стојан Ћока Славнић, из Јабуковца. Он је оженио и нашу Анкицу Јању Кордић (Василијину). Славнићи су и тада били добростојећа и позната породица у Јабуковцу... Али да се ми вратимо... У јесен би почело прихрањивање свиња одређених за клање. Наравно да су те свиње прегледаване и пелцоване од стране ветеринара. Пазило се на болести. Било је важно и да свиња буде старија и што тежа. Јер месо за кобасице од такве свиње је много квалитетније (не буде шупљина у осушеним месним кобасицама). Кољевине су почињале у другој половини новембра, да би их током празника Дана републике било највише. Тад су они из градова имали слободне дане па су долазили у село. Послије рата свиње су паљене (чекиње) сламом и бујади, а касније су набављана корита за шурење. Најприје би се ујутро рано, у неком прикладном углу авлије, заложио котао с водом. А након првих ракија и каве, извлачиле би се свиње из свињца. И посао би тако почињао. У послу су помагале комшије, рођаци, а увијек се знао главни мајстор. А учених мајстора је било неколико, док је приучених, као и зидара, било пуно село. Па би се на великим столовима вриједно радило, пијуцкала ракија, приносила кава, пиво, па би се, причало, најчешће добронамјерно оговарало, зезало и увијек добро јело. Домаћин и домаћица (више она него он) одређивали би шта ће се, како ће који комад, шта ће за шунке, шта у кобасице, кулен (код нас се говорило кулин). Посебно су се с правим мајсторством припремале кобасице. Ујутро се хватала крв за крвне кобасице. За које су се у котлу кувале цигерице, срца, језици, нешто кожица и главе, с којих се скидало оно мало крта. За то вријеме (прије него што су до Комоговине стигла такозвана куповна цријева), и то чим се свиња распори и изваде све изнутрице, двије су жене узимале дроб и одлазиле на Суњу и добро га опрале. Затим га добро изапрале код куће. У те су се дробове надјевале кобасице. Ми смо кобасице дијелили на крвне и месне. Касније сам, у Петрињи, чуо да они крвне кобасице називају крвавице, а месне чешњовке. Крвне кобасице радили смо на слиједећи начин: све што се скувало у котлу вадило се цједилом и разастирало на сто на коме се хладило, затим се месо рукама одвајало од охлађених костију и све се то сјекло на крупније комаде и мљело, па би се зачињало сољу, љутом сувом мљевеном црвеном паприком, бибером и у то се сипала и мијешала тог јутра ухваћена крв. И та би се смјеса, у коју се након рата

мијешала и кувана рижа како би било више кобасица, надјевала у танка цријева, па би се то све поново кувало око 20 минута како би се крв сјединила са смјесом, односно како би све то скупа постало цјелина. Иначе се ујутро у ухваћену крв стављала со како се крв не би угрушала. Најбоље месне кобасице на свијету правили су, између осталих по Крајини, и Банијци. И Комоговљани, наравно. А у њих иде, поред не баш ситно мљевеног меса (иде чак и крупније мљевено), и не баш ситно мљевена сува љута паприка (мљевена такође у машини за месо), вода у којој је одстајао стуцани бијели лук и со. И ништа више. Нема слатке црвене паприке, никакве алеве, нема бибера ни било каквих других мирођија. Е, сад је сва вјештина у справљању овога што иде. С тим да свако себи одређује љутину и сланост. Као што је исто тако веома важан процес сушења: шта, гдје, како, колико одимљено... Затим је у послијеподневним сатима почињало топљење масти, прављење чварака (код нас се говорило чваре). Е ту је свако имао своју малу тајну. Како је и писац овог текста спадао у мајсторе тог посла, само ће рећи: правилно изрезана сланина, кувано млијеко (вареника), црвени лук и ватра испод котла. У ватри је, као и за ракију, и највећа тајна. А вјештина је и знати кад их иставити, колико их оставити да сану, како и колико их циједити, као и кад и колико их солити. Кад је сав посао око кољевине (ми смо, у Комоговини, изговарали и изговарамо кољевину с кратким *и*, а у хрватским крајевима с дугим *и*, које је и на Банију у том облику почело, с *їосїодским їовором* продирати) зготовљен, месо се оставља, на мјесто недоступно псима и мачкама, да се хлади. А онда иде у пац. Што је такође вјештина, односно припрема паца и оно што се ради с месом у пацу, а и ту многи имају неке своје тајне. Месо се држи у пацу 21 дан. И онда – сушење, па знати када и чиме одимити. Увече, на дан кољевине, богата је вечера, на коју се зову и комшије, који можда и нису помагали, а зову се и сви они који су ујутро држали свињче код клања. У цијелом послу увијек је било важно да се он уради како треба. Јер то је био посао за *цијелу їодину*. Од њега су зависили и зимски празници, крсне славе, прољетни и љетни послови, односно мобе, тежаци, зависио је и дочек гостију, зависило је и са чиме ће се кувати грах, купус, кораба...

КОЊИ – Комоговљани су одувијек имали посебан однос према коњима. Имали их, волјели и поштовали. А онда је коње уништио Други свјетски рат. И таман кад су се неки сељани малко опоравили, дошли до коња, они који су ушли у Сељачку радну задругу – предали су их Задрузи. А ту су ринтали, киријали, гладовали, штронцали над празним јаслама и мршавили. Кад је Задруга укинута, било је оних који нису добили своје коњче, него нечије... или ничије. Па се село поново опоравило, стекло

лијепих коња, који су орали, радили у шуми, возили шодер, ишли на сајмове, на свадбе, на њима се јахало. Коње су имали, по једно коњче или пар, идући одоздо, од почетка села: Ђуричини, Зебе, Дмитровићи, Јоцан Грубјешић, Перо Станин, Мијата, Ранко Србин, Ромо, Бранко Божчин, Стево Тенцеров, Дујо Катин, Ђуканови, па је добре коње имао Мића Шимин, Милан Џигера Доњи, Стево Ковачев, Соканови, па о Ћојановима да се и не прича, Милан Пилипов, Милан Угљеша, Мића Драгашки, Петар Прта и други. Они који су имали по једно коњче, они би се уортачили, односно сузили, постајали би сузници. И тако би радили једни и други, према потреби, договору... Неизмјерно сам волио коње. Радио с њима, напасао их, хранио, тимарио, појио, јахао, падао с њих... И само их волио, волио. И никад нисам сазнао ко им плете гриве. Виле? Које, чије виле? А онда су коњи нестали, отишли... Стигли трактори, комбајни...

КОРДИЋ, ДРАГАН – (1946 – 1991, Загреб, сахрањен у Комоговини):

Ходам и копам

Камен и кост – избрисани... (Из пјесме *Комоговина 1990*, из збирке пјесама *Кораци у пијеску*, Књижевни клуб Смедерево,1991.) Школовао се у Комоговини, Меченчанима, Петрињи. Подофицирску авиомеханичарску школу завршио у Рајловцу, код Сарајева. Највећи таленат кога је село икад имало. Са осам година израдио први детектор у селу, па смо слушали преносе са Свјетског ногометног првенства у Швајцарској. Исте године, након што смо их видјели у Загребу, за вријеме екскурзије, израђивали смо, под његовим водством, ромобиле. Још као дјечарац свирао је све жичане инструменте (и нас је, и старије и млађе, учио, имали смо и свој састав), компоновао је, играо је добро и рукомет и мали ногомет. А пјевао је да се и не прича – све! У другом дијелу свога прилично кратког живота писао је и поезију. Аутор је више књига пјесама. Увршташан је и у антологије: код Здравка Крстановића је у *Чудесном кладенцу*. *Антологији српског пјеснишшва од Барање до Боке Которске*, у издању Српског културног друштва Зора, Београд, 2002, код Небојше Деветака је у *Антологији српског пјеснишшва у Хрваишкој двадесешог вијека*, у издању Српског културног друштва Просвјета, Загреб, 2002. Био је један од оснивача и потпредсједник Српског културног друштва *Сава Мркаљ* у Топуском, 1991. године.

КОСТАЈНИЦА – Комоговини је Костајница била: адвокат Вурдеља, апотека, аутобуска линија Комоговина-Костајница, Борово (Батина обућа, посебно гумени опанци), брдо Дјед, букагије за коње, Велебитова гостионица (у центру, код парка), Вергијина страна, ветеринар Бранко, ветеринарска станица, Вукићева гостионица (код раскрснице за Двор

на Уни), гвожђара (касније – жељезнарија, на дну Вергијине стране), Гавриловићеви накупци стоке, глот, говедина (за крсне славе, Преображење и сахране), гостионица код Шаренгаће (на врху Вергијине стране), дом здравља, економска школа (касније гимназија), ексери, жељезничка станица, женски и говеђи плац, земичке за дјецу, италијански накупци израбљених коња, јањетина (у гостионици преко Уне, преко пута старог града), књижара, комбиновани прашак, комитет, косе од ковача из Мркоњић Града, котар, куповни кру, милиција, млин за мљевење и мијењање пшенице за брашно (при крају Вергијине стране, доље, на десној страни улице), мљевено месо (за крсне славе, Преображење и сахране), модра галица, општина, осмогодишња школа (с француским језиком, кога су се комоговљанска дјеца бојала ко ђаво глогова коца, па су радије одлазили у Петрињу), пекари Ајдиновић и Фаркаш, плиш, понедјељак (сајмени дан), порез, продавнице текстила, проте Бубало и Радовановић, Прпићева месница, рижа (за сахране), ријека Уна, родилиште, свила, средњошколски центар, суд, судија Томашићева, трикотажа Поуње, творница обуће, трговачко подузеће Банија-промет, Удба, Фаркаш (из Народног свеучилишта, који је долазио с филмовима), фото Хруби, хотел Централ, четвртак (сајмени дан у Босанској Костајници), школски инспектор Ђуриновић, шлингорија, штрањге, шумарија…

КРУМПИР НА САПУ – Крумпир се огули и сијече на лешпирице. Стави се у шерпу, улије се жлица-двије уља, посоли и улије око два децилитра воде. Па се то промијеша и шерпа се, поклопљена, стави на не прејаку ватру да се крумпир кува у тој сапи (пари). Кад вода испари – крумпир је готов. Тад се одозго прелије скорупом, врати на ватру и пусти да лагано проври. Уз лагано трескање посуде да би скоруп прошао до дна и зачинио крумпир. Послије чега се иставља.

КУТЛИЋ, др МИЛУТИН – (1942 – 1991, убијен у Осијеку, у вријеме прогона и ликвидација Срба.) Први комоговљански љекар, односно љекар рођен у Комоговини. Школовао се у Комоговини, Костајници и Загребу, гдје је завршио Медицински факултет. Специјализирао гинекологију. У Осијеку, у коме је живио и радио, по причању оних који су добро познавали и њега и његову породицу, био је омиљен и поштован. Комоговљани су увијек били и остали поносни на њега.

КУЋЕ – У Другом свјетском рату село је седам пута паљено. Из рата је изашло потпуно спаљено, уништено. Без иједне бар донекле сачуване куће. Без стоке, без било каквих ствари неопходних за живот. Па се кренуло испочетка. Подизане су дрвене и камене бајтице, бајте. У вријеме Сељачке радне задруге, њени чланови добијали су материјал

(циглу, цријеп, грађу), па су ницале такозване планске куће: горња и доња соба, док је гањак и нужник (шекрет), на крају гањка, свако себи дограђивао. Они који нису хтјели у Задругу, наставили су живот у својим бајтама. А онда су почеле да ничу нове, зидане и сваким даном све љепше, савременије и модерније куће. И обавезно с купатилима. Јер и млађе генерације почеле су да се школују, да се запошљавају, подизали су се кредити… Испред кућа, до цесте, али не и обавезно, жене су уређивале башчице, у ствари мале цвјетњаке. У њима су садиле и узгајале разно цвијеће: божур, перуника, љиљан, лијепа ката, зијевалица, минђушице, понекад се ту нашло и стабалце јоргована и јасмина.

ЛОКОМОТИВЕ – Нашом ускотрачном пругом свакодневно би прошла по композиција-двије празне – горе, и пуне дрва – одозго, из Шамарице. (Нисмо ми њих звали композиције. Какве композиције! Тада ми нисмо ни знали шта значи та ријеч. Ми смо то све једноставно звали: машинца: Манинца пуна дрва, машинца с двадесет празних вагона оде горе…) Сјећам се локомотива које су вукле те теретне вагоне: краљевац – био је најпопуларнији, таман, готово црн, најјачи, вукао је највише вагона, најчешће је он и вукао, а његов машиновођа био је човјек из Мајура кога смо знали као Лаву; мађарка (било их је који су говорили и – мацарка) и нада – биле су нешто мање, новије, једна је била зелене боје, само што ја сад не знам која (мислим да је то била мађарка). Чудо се догодило на Жељезничкој станици у Костајници, кад смо ишли на екскурзију – ми смо мислили да су *наше* локомотиве велике, праве локомотиве. А кад је у станицу из правца Волиње ушла једна црна, огромна, па кад је почела да пушта пару, да шишти… Али ми смо и даље вољели оне горе, наше, чечевичке, шамаричке. И док сједимо или се играмо, чувамо говеда, Лаво писне, ори се до шуме. Ми машемо, а он још једном…

ЉЕВУША – Замијеси се ситно мљевено кукурузно брашно, с којим јајетом, уз мало квасца (продавао се у нашој трговини, кад стигне из Сиска, из Сегестике, а по њега смо ишли и у Бородевиће), варенике, скорупа. И та се смјеса оставља на топлом да се надигне. Затим се лијева у тевсију. Кад се наспе први, доњи слој, он се поравна, па се по њему стављају боте пекмеза. Затим се одозго сасипа и други слој исте те смјесе. И ставља се у рол да се пече. При крају се може премазати са скорупом у коме је умућено јаје. И може се зашећерити, према жељи; уколико је кућа имала шећера. Негдје су се боте пекмеза стављале и одозго, по горњем слоју смјесе. Па се дешавало да боте пропадну… У неким

крајевима Баније љевуша, или нешто што је слично љевуши, и другачије се звало. И нешто другачије припремало.

МАЈСТОРИ – У селу је, и између два свјетска рата, а и касније, било више разних мајстора који су завршили занате. Неки су се бавили својим послом, а неки су радили нешто сасвим друго (и у Сиску, Петрињи, Костајници, Загребу…). У селу су живјели и радили ковачи Јован Дабић, звани Ковачић (шездесетих година са женом и сином отишао у Петрињу и тамо живио), Милош Мићо Кордић, врстан и угледан мајстор, код њега су шегрти учили занат (и он је такође крајем педесетих отишао са породицом у Петрињу и до пензије радио у Славијатрансу), Душан Дујо Дабић, најмлађи, дуго је радио; колар је био Илија Дмитровић, изучио занат у Петровграду (Зрењанину), врстан мајстор, било их је који су код њега учили занат, био је неко вријеме и трговац у сеоској трговини. А онда је отишао у пензију и тако је коларство у његовој радионици и авлији потпуно замрло; столари (тишљари) су били Јован Јоја Дабић (оженио се са Грозданом, из села, добили ћерку и убрзо отишли у Петрињу) и Славко Бања Жижак, који се ријетко бавио столарством, већ је касније отишао у возаче и до пензије возио аутобус петрињског Славијатранса на релацији Комоговина-Петриња-Жељезара; Јован Јоцо Дабић (Ћојанов) и Борјан Дабић изучили су за месаре (први у Белој Цркви, други у Сомбору); Бранко Жижак је изучио за зидара; Милан Мићо Илибашић завршио је електричарски занат; Душан Дујо Маљковић био је машинбравар… Затим је било неколико цестара, лугара… Касније их је било… много их је било, с разним занатима. Било је и самоуких мајстора: Ђуро Ђукан Шестић био је мајстор за обућу, мој је отац био, већ је речено, котлокрпа и брицо, Милан Мијата Кордић био је вјешт у столарским, стаклорезачким и којекаквим другим мајсторлуцима, бавио се и печењем цигле, неко вријеме имао и кречану, Милан Миља Миросављевић, мајстор за штошта, док је најпознатији мајстор за кровове и уопште за дрвену грађу био Милан Дабић Угљеша… Стрина Стана Кордић, звана Стакарца, лијечила је струјене желуце кудјељом и лончићем, Бошко Зебић имао је некакве њемачке клијеште за зубе и њима је вадио дјеци млијечне зубе, а и старијима кад притјера цара до дувара… Драгиња Кордић (Мацина), Драгица Трнинић (Саванова), Ранка Илибашић и Љуба Дабић (Ћојанова) биле су шнајдерице (кројачице)… Самоуких мајстора зидара било је барем десетак, који су по Банији изградили кућа и кућа…

МЕТАК НИКОЛЕ ЖИШКА – Један од најинтересантнијих људи у селу био ми је Никола Жижак. Никола је био борац од 1943. године, рањен у

рату, у главу. И у глави му је остао метак. Доктори му савјетовали, јер би било рискантно, да га не вади. И тако је Никола живио живот са својим метком, који се смјестио до саме мождане опне. И кад би метак кренуо, у ствари кад би се спустио на мјесто на коме је сметао, Никола би затресао главом и вратио га на своје мјесто. И тако цијели живот: Никола прича, метак оде, он затресе главом и врати га. Тако је чинио и док је било шта радио. И никад није због свог метка прекидао причу или посао. Толико је то већ било добро уходано да сам због тог трескања главом, а свјестан да он треска свој метак, волио да слушам Николу док прича. Јер то је мени увијек била прича о његовом метку у глави. А не прича о ономе о чему је он тог трена причао. Човјека погодио метак у главу а он остао жив. То је било нешто!

МИЛИЦИЈА – Најприје је била Удба. А онда је дошла милиција, које се добро сјећам. Милицајци, како смо их звали, односно милиционари, како је правилно, били су у тамноплавим униформама, на бициклима и с карабинима преко леђа. Касније само с пиштољима у футролама. И у другачијим, љепшим униформама. И они су радили све оно што су морали да раде и други удбаши и милиционари широм Југославије: жестоко и досљедно утјеривање обавезе, обавезног откупа, запљена код оних који нису измирили порез, брига о дисциплини у вријеме Информбироа и око уласка у Сељачку радну задругу, брига о томе шта се прича и ко прича о држави, партији, руководиоцима, брига о братству и јединству... За нас је Станица милиције до пред крај педесетих година била у Меченчанима. Била је смјештена у згради Општине (Опћине), каснијег Мјесног уреда, у центру села. Затим се милиција преселила у Костајницу, а њихове су просторије уређене за продавницу мјешовите робе. Искрено говорећи, Комоговљани немају посебних разлога да се много жале на своју милицију. Изузимајући неке појединачне случајеве и не случајеве с тежим посљедицама, а било их је. Радила је колико је морала. А често није радила оно што је морала и, можда, требала. Гледала је и кроз прсте. Сјећам се из тих давних времена Дундовића, Воје Марина, Фрање, Јандре, Гаје, па Веселиновића, Ивице Шантека (оженио нашу лијепу Комоговљанку, из Драгаша, Ранку Трнинић, отишли касније у Прачно, код Сиска)... Они су често долазили и у Комоговину. Кад је Пододбор наше Просвјете организовао приредбе по банијским селима, увијек се то морало пријавити, с комплетним садржајем програма, у Станици милиције. И никад, ама никад није било било каквог проблема. Они су знали доћи, постоје, посједе, буду, погледају, па понешто и попију, друже се с народом, па или остану или оду некуд даље. Кад сам почео да радим у Основној школи у Меченчанима

(централној), покренули смо сусрете са Станицом милиције у Костајници: двапут годишње такмичили смо се у гађању зрачном пушком, у шаху, стоном тенису и одбојци... И сад оно што је веома занимљиво, о чему никад нико није причао: сви Комоговљани који су послије рата били у службама унутрашњих послова, нису дуго издржали – отишли су, демобилисали се. И никога није више било у милицији. Нису могли да по неким тамо беспућима нове Југославије гоне, приводе, истјерују стоку, одузимају жито, маст, да дојављују, саслушавају, записују, плијене... Тек седамдесетих година отишли су у милицију први младићи из села. Али неки не бијаху дуго у њој... Мада је, истина, и у Комоговини било оних, али веома, веома мали број, који су у појединим временским раздобљима *сарађивали* са унутрашњим пословима: и у Меченчанима и у Костајници. Осим једнога, сви други били су непоуздани и брзо су *отпуштени* и заборављени. Али, о мртвима све најбоље, вели народна. Јер ни они не могу било шта да кажу о мени. Па нећу ни ја о њима.

МЛИНОВИ – У ствари је ријеч о воденицама, у селу и око села: на Суњи, изнад села, близу цесте за Доњу Пастушу; преко пута куће, у ствари малко више куће Милана Дабића Цигере (Горњег, јер је био и његов комшија, такође Милан, кога смо звали Доњи); на истој тој брани, преко пута цигерских кућа, а код прве куће с десне стране цесте, куће Петра Дабића Жоле; на Бадушници, у самом јарку; на Бадушници, код цркве; на Суњи, код Миросављевића; на Суњи, у Јошику; на Суњи, у Чечевици; код школе, испод школишта, а брана је проведена из Суње, у близини куће Петра Дабића Прте. Послије Другог рата већина млинова није радила – уништени су у рату. Неке су сељани обновили (иначе су били од дрвета, дебелих плањки), прокопали бране, успоставили редове за мљевење. Али због суша у току љета, кад је и Суња често пресушивала, народ је ишао с торбама преко шума за Ловчу, па се возило у Костајницу, па Радошевићу, код Шареног моста. *Дружбу Пере Квржице*, роман за дјецу књижевника Мате Ловрака, тада смо вољели и због нашег млина испод школе. Све исто: запуштен млин, око њега израстао гричак, брана зарасла, млинско камење нестало, змије бјелоушке око млина, а село пуно шлама. Као у роману. Само што је нама било забрањено да било шта дирамо у том млину. Али се играли јесмо – и у њему и око њега. И играли смо се носећи имена јунака Ловраковог романа. Много година касније имао сам срећу да упознам Мату Ловрака, у његовом стану у Загребу (са пријатељем Ђорђем Ђурићем, књижевником, који је почео свој радни вијек у Основној школи у Великом Грђевцу, у Мославини, гдје је радио и Ловрак, а волио је, Ђорђе, и Комоговину, и био неколико

пута, и СКД Просвјету, у чијем је листу сарађивао, а био је и члан Главног одбора). Како су за многе млинове везане приче о вилама, тако је и о догађањима у нашим млиновима било разних прича о чудима, вилама, вилењацима.

МОСТОВИ – Село је имало седам мостова. На државној цести Костајница-Глина било их је пет. Од којих су, до пред крај педесетих година, Плављанић мост, Дмитровић мост и Божчин мост били зидани, од камена и старе, француске цигле, поправљани аустроугарском, старојугословенском и новојугословенском циглом. Док су Шестић мост и највећи, Дабић мост (преко Суње), били дрвени. Дрвена су била и два моста локалног значаја: преко Јошавице, у Жабарима (тако се звао дио села од раскрснице Палучка, гдје се двије стотине метара ниже Палучка пут раздвајао у два пута: десним се ишло у Јошик и Чечевицу, док је други водио ка Каменику – на Брда и до Малог јарка). На сваком од та два пута у Жабарима био је по један мост. Њих су често рушиле и односиле им грађу бујице Јошавице. Било је случајева кад је набујала Суња рушила и главни сеоски мост, Дабића мост преко Суње. А онда је држава на главној цести изградила нове, бетонске мостове.

НАДИМЦИ – За поједине мушкарце: Барић, Бања, Беја, Бијело Брашно, Бљокин, Буцо, Бушак, Вавин, Вага, Грушт, Дабан, Дада, Дидо, Ђола, Жмачакунцнадаја, Звонце, Зела, Земо, Јадала, Калинаш, Кинђо, Ковачић, Коза, Корда, Крка, Магу, Мачак, Мијата (и Миљота), Миља, Мишек, Мишун, Пајдаш, Пемац, Пиљаш, Портара, Прта, Пуцко, Рођо, Ромо, Сјемењак (ту иде оно *С* с косом цртицом изнад слова, што ја немам на свом лаптопу, и изговара се као што га сада, по свом новом правопису, пишу и изговарају Црногорци, а тако су се и у Комоговини изговарале ријечи: просјека, сједи, сјекира, сјеме, сјек, сутра…), Србин, Тенцер, Тру (и Трутица), Тум, Турковић, Ћинцов, Ћиркан, Хос, Цакан, Цацкало, Цицибан, Цицо, Чалангара, Циго, Шакан, Шпунта… и по личном имену: Дујо, Дујца, Дуђа (Душан), Ишан (Илија), Јоја, Јоцан (Јован, Јоцо), Љубанац (Љубан), Мађан (Матија), Милошћ, Мишко, Мишун (Милош), Мима, Мића, Мићо (Милан), Миркић (Мирко), Пепо, Пећо (Петар, Перо), Ћанкела (Станко), Ћева, Ћевкула, Ћевула (Стеван, Стево), Ћојан, Ћока (Стојан), Шима (Симо)… И групни надимци (више кућа или појединаца, рођака, браће): Драгаши, Жабарини, Жолинци, Кајћи, Какини, Карановци, Ковачеви, Кордићани, Кузманови, Лелћи, Манови, Мачкови, Милашновћи, Милћеви, Рибе, Стевћеви, Стевчини, Угљеше, Цигере, Штићни… Док је жена које су имале надимке много мање, али их је било: Баба Јага, Бакара, Вајка, Златна Сава, Куштра,

Миљкача, Роминка, Стакарца, Станарца, Тенцеровка… Али су зато мушкарце звали по женама, мајкама, бабама: Милан Љубин, Јоцо Данчин, Стево Василијин, Перо Станин, Стево Душин, Бранко Божчин, Милошћ Смиљин, Ранко Ружчин, Мирко Миљкачин, Драган Зоркин, Перо Ранкин, Перо Ружчин, Дујо Катин, Драган Љубчин… Било је и жена које смо звали по именима њихових мужева. Али такође много мање… Неким надимцима знам историју. Већини не знам. Давно је то било кад сам о њима знао много више. Јер сам записивао. Али… Па није у реду да распредам о овима о којима нешто знам. Јер било је и оних, али веома, веома мало, који су се љутили кад би их неко ословио надимком. Иако је надимак дио свачијег живота, дио историје села…

НАРОДНА НОШЊА, ОДЈЕЋА – Након Другог свјетског рата мушкарци нису облачили традиционалну банијску народну ношњу за било какву свечану прилику. Осим што су је облачили за приредбе, као чланови фолклорне секције Српског културног друштва Просвјета. Док дјевојке и млађе жене – да, оне јесу! Носиле су је на зборове, на разне забаве, на народне прославе, митинге… Оне су облачиле широке бијеле сукње, шире бијеле блузе које су се навлачиле преко главе, преко сукње ишао је вертун, а преко блузе облачио се црни лајбец, односно јелек, од танког црног плиша. Лајбеци су по порубима били украшени хекланим црним везовима. Кад није ишао вертун, носио се лакирани каиш, ширине око десетак центиметара, с позлаћеном шналом. Блузе су често биле извезене разним цвјетићима, крстићима. И то разнобојним шлингоријама извезене. Али никад претјерано. И тај ручни рад, то крстичање, како су га називали (било је много Комоговљанки које су га вјешто и мукотрпно радиле), стигао је с народом који је насељавао Банију. Па и Комоговину. И рукави на блузама били су украшени лијепим везом. Као и вертуни, доље, при доњем крају. Некад су се носили и црни свилени рупци (носиле су их углавном старије, али и неке млађе, удате жене). Мушка ношња била је једноставна: бијеле широке гаће, бијела широка и прилично дуга кошуља, која се није увлачила у гаће, него је била везана тканим каишем, око шест, седам центиметара широким, и црни шешир. И обавезно црни кожни опанци, с каишем на сапунац којим се опанак везивао с вањске стране. А што се одјеће тиче, она је у првим поратним годинама била сиротињска. Носило се, прало и крпило оно што се имало. Тек након педесете почело се осјећати како продире нешто ново, квалитетније, другачије. Жене су, посебно дјевојке и млађе жене, почеле набављати у Костајници и Петрињи модерније тканине. Шивани су ужи и нешто краћи шосеви, струкиране блузе, хаљине које су се све већма припијале уз тијело. Код мушкараца је ушао у моду

тамноплави (израз тегет стигао је касније, с Београђанима) капут трофртаљац, с дворедним закопчавањем, и горе, изнад горњег дугмета, био је отворен. Затим су у моду ушле кошуље с изрезима на доњем крају, на боковима, с изрезима у облику нешто на врху заобљеног латиничног (обрнутог) слова V. Шта све нисам чинио да ми тетка Драгиња сашије једну такву! Од пређе, наравно. А већ сам био набавио огледалце са срцем и реченицом *Срце моје и твоје у љубави стоје*, и чешаљ. Па узмем флашицу са шећереном водицом, па говеда преда се па у Заједницу или у Водице! Па кад навале муве! ... И капе су се мијењале у складу с модом: неко вријеме били су некакви фесови од црног плиша, па су старијима дошле шубаре, па капе са шилтом, па француске капе, док су старији и озбиљнији мушкарци увијек носили шешире. Али никад оне са сувише широким ободом, него с нешто ужим ободом. А њих су најчешће куповали код некад чувеног петрињског мајстора Рудолфа Фалице. Отац ми каже да му донесем нови шешир, ја одем код мајстора Фалице, пробам, мени тијесан: е тај оцу одговара! Није се без везе у Комоговини говорило: Што је глава већа – то је празнија!

НЕБО – Комоговина је имала не једно од најљепших неба које сам гледао, које сам видио, него – најљепше! Тај свод, то чисто платно плавине и бјелине бијаше натегнуто до никад досањане висине, до никад досегнутих ширина – отварало се у недоглед бескраја, у бескрај недогледа. И на све четири стране свијета било је такво. И у дубини, горе, а једино је небу дубина – горе, било је такво. И без обзира да ли је јутро, подне, вече, а посебно да ли је ведра ноћ, оно је увијек било такво... Завршимо с даном орања (а дан орања је мјера) на нашим Брдима, изнад Церика, прољеће, спушта се ноћ, отац у колибу од кољa и прућа, покривену сувом бујади, спреми плуг и одлази низ Комац (стрми путељак кроз Церик) кући. Остајем с коњима док се не напасу. Сад је већ ноћ. На небу је прољетна ведрина, бистрина, дубина. Лежим на леђима (наузнак, како је писало у бајкама) и посматрам: има ли почетка? има ли краја? има ли горе, на тим звијездама, икаквог живота? шта су те звијезде, од чега су, колике су? и кад падају – зашто падају, у шта падају? Гдје би глава једног тада дјетета одговорила на та, таква питања! Јер тада ми је било лијепо што је то бистро, чисто, најљепше што постоји изнад свега овога што смо ми који смо доље. И много пута послије тога понављао сам та давна гледања. Али тада с неким скромним знањем о небу. И увијек ми се понављало оно једно, давно, оно исто – небо изнад Комоговине је не једно од најљепших неба које сам видио, него најљепше! То је небо мог живота које ево већ двадесет година тражим, завирујем у његове дубине

гдје год да се нађем, али – нема га. И увијек би ми било мило што га нисам нашао. Јер небо изнад Комоговине је вријеме. И никад нисам осјетио већу радост од радости коју и сад осјећам што сам припадао мрви тог бескрајног времена, тог бескрајног простора плавине и бјелине у очима, у слици која је само сан о небу изнад Комоговине. Уз коње који би се око поноћи напасли. Па ћемо кроз густу шуму Церика до воде у Суњи. И са сликом сјенки коња и себе у небу а на стаклу бистре ноћне воде.

НОСИОЦИ ПАРТИЗАНСКЕ СПОМЕНИЦЕ 1941. ГОДИНЕ – Даница Гојсавић, Петар Дабић, Петра Дабић, Илија Дмитровић, Милорад Кордић, Мирјана Кордић, Бранко Трнинић и Милан Трнинић.

ОБРАДОВИЋ, ДОСИТЕЈ – (1742, или 1743, не зна се тачно, у Чакову, српско-румунском мјесту у Тамишком Банату – 1811, у Београду, гдје је и сахрањен): ... *"Из различитих места ондешњи свештеници молили су ме, и често ми пишу да им кога магистра пошаљем. И чини ми се" – приложи – "да ћеш у манастиру Комоговини наћи једнога свештеника отуда, с којим можеш тамо поћи. И само име Далмација пољуби ми се, аки би претчувствовао у срцу да ћу ту неколико веселих и спокојних провести година.*

Дођем с Гавром до Комоговине и ту се растанемо. Он оде пут Беча, а ја, не нашавши ту вишепоменутога свештеника, покажу ми велики друм преко Велебита, пођем и сам покрај Светога Микуле, преко планине, пут Лике и Крбаве. Пролеће, красота време! Све певајући да се горе и долине разлежу!... (Из књиге *Живот и прикључења*, Политика, Народна књига, Београд, 2005.)

ОЈКАЧА – Непроцјењива вриједност Комоговине, Баније, српског народа Крајине. И Крајине с оне, десне стране Уне, наравно. Ојкача је била мед пјесме комоговљанске. Ојкачом је почињао живот сваког дјетета. И то је био бренд, рекли би данас ту мени увијек мрску ријеч. И још какав бренд! Одувијек су Комоговљани (и мушкарци и жене) били на гласу као пјевачи и тамбураши. А без тамбура се углавном пјевала ојкача. И у колу се она пјевала, у ствари се натпјевавало (објашњено је у одредници *Игре, плесови*). Ојкача се знала повести у неком ћошку на забави, на збору, у прелу, на перушању, на свадбама, за вријеме пољопривредних радова, код испраћаја у војску, у проласку честом кад се увече некуд одлазило а ујутро враћало... Није било догађаја који није обиљежила и ојкача. А понекад није морало да буде било каквог повода – довољно је било да се негдје сједне, поприча па да је неко поведе. И код Комоговљана се знало ко је најбоље и водио и пратио – код

мушкараца: Љубан Дабић Угљеша и његов брат Милан, Ранко Кордић, Бошко Зебић, Јоцо Кордић (Милорадов)... код жена: Радојка Дабић (Стевћева), Ранка Дмитровић, Смиља Дабић (Ковачићева), Зорка Кордић, Нада Дабић (Кузманова)... Често сам се борио са онима који су потцјењивали ојкачу као нешто примитивно, као нешто што се може лако научити и пјевати, као нешто сељачко. Али су се варали. Грдно су се варали. Јер запјевати:

Мјесечина, што је лијепо вријеме,
мјесечина...

па рефрен:

Цуро Маро, гон говеда рано,
цуро Маро...

па даље:

за бећара који нема жене,
за бећара...

па рефрен...

не може баш свако. Јер једна од најљепших тајни ојкаче и јесте у томе што мисли свако да је њу пјевати сасвим лако.

ПАЛУЧАК – Центар села. Раскрсница, овеће проширење, мали трг. Године 1936. ту је изграђена чесма, доведена вода из Грабовца. Чесму и резервоар у Грабовцу пројектовао је, изградио и довео воду до чесме инжењер Симо Дабић, из Жолинаца. Све о свом трошку. О свом трошку је изградио и пут Каменик, од села до Малог јарка. Ту су људи радили и у надницу. Симо је, између осталог, пројектовао и стари мост у Јасеновцу... С обје стране чесме на Палучку засађене су липе. Ту су се, послије рата, мјештани окупљали, славили, уз тамбуре, пјесме и игре, и државне и вјерске празнике. За високих сњегова прошла би ралица и кроз село и очистила снијег на Палучку. То је било и окупљалиште, састајалиште младих. Посебно љети, кад стигну из градова, из школа. Било их је, било нас је, из Београда, Загреба, Сарајева, Новог Сада, Сиска, Петриње... Долазило их је, момака посебно, и из других села. Сјећам се да сам на липи, оној до главног моста у селу, из правца Кордића, забијао папир на коме је био исписан састав Кордића који ће сутрадан играти мали фудбал против Жабара, а на другој липи, до сјеверне стране, Жабари су објављивали свој састав. То сам видио у Петрињи, у малим сандучићима клубова Младост и Радник. А народ је могао да каже: Видјела жаба како се коњ поткива... Воду с Палучка носили су многи из горњег дијела села. Чесма ни за најљућих суша није пресушивала. Тога се нико не сјећа.

ПЕЈНОВИЋ, АНДРИЈА, генерал-мајор – ... Веома добро сам упознао Комоговину, јер се у њу најчешће навраћало и најдуже задржавао 2. батаљон Партизанског одреда Баније у коме сам се једно вријеме налазио.

Никада нећу заборавити с каквом се вјером у НОБ и љубављу према борцима односио тај народ, који је и своје синове и кћери дао Народноослободилачкој борби, и коме су куће биле опљачкане и попаљене. Примили су нас као своје најдраже. Хранили су нас када је требало, уступали нам своје лежајеве у бајтама подизаним на зариштима попаљених домова и пазили да нас непријатељ не изненади.

Дошао сам у тај крај са окупираног територија као члан Комунистичке партије и по народности сам Хрват. Брзо се то дознало. Иако сам се понашао као сваки борац Народноослободилачке војске, осјећао сам да ми се као комунисти и Хрвату, који је дошао дијелити судбину са тим народом, прогоњеним најприје зато што је српске народности, указује још већа пажња и поштовање, сматрајући да нисам морао доћи и дијелити са њима њихову горку судбину... (Цитат из сјећања објављеног у монографији *Комоговина 1334.-1976.*, издавач Мјесна заједница Комоговина, штампана у Костајници, 1977. године.*)*

ПОВРЋЕ – Блитва (стигла касније), боб (узгајали га након Другог рата, а онда је ишчезао, па се осамдесетих година поново вратио), грах (курузарац највише, па тркљани, поземљак), грашак, карфиол, кељ, кељ пупчар, кораба, краставац, крумпир (црвени и бијели, односно жути), купус (посљедњих година пред рат, деведесетих, превладавао је вараждински, али је било доста и црвеног, за салату), лук (црвени и бијели), махуне, мисирача (масирача) за јело, мрква, паприка (најчешће бабуре, рогови и фафаронке), парадајз (најпопуларнији су били воловско око и јабучар), патлицан, першун, порилук (порјак), репа (за јело, рибала се, киселила и служила зими и као салата, али се и кувала, а добра је била и по жгањцима), ротква, салата (више врста, најпопуларнија је била путерица, а сијала се и дивља салата, односно матовилац, који се у рано прољеће брао и по кукурузиштима, а то је била најбоља и најздравија салата, пуна гвожђа), тиквице (стигле касније) хрен, целер, цикла, шпинат, односно спанаћ... У башчама су узгајане и бундеве, диње, лубенице (које нису баш добро успијевале), јагоде, а у посљедње вријеме, од осамдесетих година па до рата и малине (понегдје) и сортне купине. Било је и мака у башчама, затим разног цвијећа уоколо, па калопера... Ријетке су биле Комоговљанке које нису имале лијепе башче. И свашта у њима.

ПОДОДБОР СРПСКОГ КУЛТУРНОГ ДРУШТВА ПРОСВЈЕТА – Основан 2. фебруара 1947. године. Успјешно радио до друге половине педесетих година. Тада је рад замро. Поново је оживио око 1960. године. Имао велик допринос у развоју села у свим областима: од пољопривреде, преко акција увођења електричне струје, уређења села, довођења аутобуске линије, до културе и спорта. И у првом и у другом периоду рада Пододбор је дјеловао кроз драмску, фолклорну, пјевачку и тамбурашку секцију. Поред бројних програма приређених у селу, чланови Пододбора представили су се у многим мјестима костајничке и петрињске општине, а наступили су и у Београду на Сусретима Банијаца. Пододбор је организовао и саучествовао у организовању течајева кувања, шивања, припремања зимнице, здравствене заштите, организовао је велик број предавања које су држали угледни стручњаци из Загреба, Петриње, Сиска... Бошко Зебић и Борјан Дабић били су предсједници Пододбора у вријеме мог рада у њему. Од бројних заиста активних чланова појединих секција Пододбора, и у првом и у другом периоду рада, заслужују да их се истакне: Бошко Зебић, примаш, воћа тамбураша, затим и тамбураши, и глумци, и пјевачи и рецитатори Стево Кордић (Тенцеров), Бранко Дабић (Божчин), Перо Дабић (Ружчин), Ранка Дмитровић, Ранко Дабић Србин, Радојка Дабић (Стевћева), Прокопије Трнинић Бања, Ранко Трнинић (Глигин), Милан Дабић Угљеша, Нада Дабић (Кузманова), Милан Мићо Илибашић, Јованка Трнинић (Глигина), Љубан Дабић Угљеша, Ранко Кордић, Анкица Зебић, Смиља Кордић, Милан Миросављевић (Пепин), Душан Кордић (Перин), Драган Кордић (Тенцеров), Драган Дада Кордић, Ранко Илибашић, Драган Кордић (Зоркин), Љуба Дабић (Драгана Цигере), Радмила Дмитровић, Гроздана Трнинић и многи други. (Уз женска имена – презимена су дјевојачка.) Пододбор је добио и више признања, међу којима је и Награда ослобођења Скупштине општине Костајница.

ПОЕЗИЈА, ПРОЗА – Комоговљани који су писали и објављивали, а неки од њих и сад пишу, објављују: Душан Душко Дабић, Радмила Дабић (све женске особе наводе се под дјевојачким презименима, под којима су и објављивале. А писале су и објављивале за вријеме поласка Основне школе у Меченчанима, као чланице Литерарне секције), Ранка Дабић, Ратко Дмитровић, Голуб Гојсавић, Славка Гојсавић, Драган Кордић, Милева Кордић, Милош Кордић и Ранка Миросављевић. Научне радове из подручја медицине објављивао је др Милутин Кутлић, из области биологије мр Сандра Кордић (по оцу и мајци родом из Комоговине)...

ПОЛОЖАЈ, ПРОСТОР – Комоговина је посљедње село на западној страни општина Меченчани, Костајница и Доњи Кукурузари, којима је

припадала, од Другог свјетског рата до данас. Налази се у централном дијелу Баније, на сјеверним обронцима Шамарице, која припада сјеверном појасу Зрињске горе. Село заузима земље и шуме: од Бороjевића, гдје је граница на узвишици Трешњар, граница између комоговљанских и бороjевићанских земаља иде, на сјеверу – од Трешњара преко ријеке Суње, па Суњом води уз Кладарске луке, излази на Крчевине, па поред Кладарског грма, онда завија ка кладарском колском путу, до краја Заорица и пута који дијели земље Бороjевићана и Комоговљана све до Заједнице. Граница иде даље доњом страном Заједнице, па доњим дијелом Водица и иде у Орашје, односно на цесту Костајница-Петриња, у Бријебовини. И ту је граница с градушчанским земљама, све до Малог јарка. Одатле се граница диже узбрдицом, дијели земље Јошављана и Комоговљана, спушта се до потока Јошавице. И пење се уз Оградак, па испод Жилића (заселак Јошавице), и иде ка југу, у Блатњак, на цесту Костајница-Глина; и ту почиње граница с јужне стране села – иде у обронке Шамарице, у густе шуме. Од којих су оне ближе у власништву Комоговљана. Између села и шуме (појас ширине од око 300, 400 метара) су воћари, башче и њиве по Оградама, Кућиштима, Јарчишту, Лончаревцу. И ту се граница поново спушта у Трешњар. У том простору, у средини, у правцу исток-запад, у долини ријеке Суње, долини која је отворена према истоку, Бороjевићима и све ширим просторима уза Сању, смјестила се Комоговина. Једно од најљепших села Баније. Село се дијели на Кордиће и Карановце, до главног моста преко Суње, те на Жабаре (у којима су Драгаши, Угљеше и други, већ побројани), Жолинце и Цигере. И да има улице, било би их четири или пет, што би зависило од тога откуд би почињале и гдје би завршавале (главна улица почињала би од Трешњара, а завршавала с посљедњом кућом Цигера). Некад је село имало Основну школу (четворогодишњу, а краће вријеме, двије, три године, до љета 1958, кад је почела са радом Основна, односно осмогодишња школа у Меченчанима, и шестогодишњу) и трговину (задругу, дућан). Село се налази на око 220 метара надморске висине, клима је изузетно повољна: село је заштићено брдима од сјеверних вјетрова. Често се могао чути вјетар како урла и носи преко кућа, али не и по селу. Због тога су се теже сушиле шунке. А Сунце је по Комоговини сијало по цијеле дане током цијеле године. Било га је од изласка до заласка – ниједно му брдо није сметало.

ПОСЛОВИ – Мушки и женски, као глаголи: бацати, бијелити, брати, брнати, брусити, булати, бушити, вадити, ваљати, везати, вести, винтати, витлати, возити, вршити, вући, вући влаком, газити, гњечити,

говедарити, гулити, дерати, драпати, дријешити, жети, жрвнати, забијати, завртати, загртати, зајазити, заоравати, засијавати, затварати, зобити, изапирати, извлачити, изгртати, истоваривати, калемити, кидати, киријати, киселити, клепати, клесати, ковати, кољенчити, кољчити, комињати, копати, косити, кочијерати, кресати, кречити, кројити, крпити, крстичати, крчити, кршити, кувати, кукичати, летвати, лијевати, лучити, мазати, машинати, мијесити, мијешати, минирати, млатити, мљети, мотати, мусти, набацивати, набијати, навијати, надјевати, наливати (налијевати), намјештати, намотавати, напасати, насађивати, натезати, натицати, носити, обавијати, обаметати, обарати, обљати, обрезивати, огртати, одвајати, одвртати, одгртати, одмотавати, окретати, оплитати, орати, орезивати, оштрити, палијерати, палити, парати, пегљати, перушати, пећи, питати (хранити дијете), плести, плијевити, плужити, појити, покривати, порубљивати, посати, поткивати, прати, превртати, преоравати, препињати, прести, пржити, прокопавати, прскати, пртити, прутати, пучити, разбијати, разгртати, расађивати, рашчијавати, редити, резати, риљати, ровићати, рубити, рулити, рупичати, рушити, садијевати, садити, сапињати, свртати, сијати, сјећи, слагати, смиривати (конак), стругати, ступати (на ступи), сушити, тесати, тимарити, ткати, товарити, топити, точити, трајбати, тратијерати, тријебити, турпијати, туцати, уврtати, ударати, укопавати, умотавати, уормавати, уснивати (на тари), уцупавати, фајтати, ферцати, фрајкати (врајкати), фурити, хранити, циједити, цијепати, чепати, чепуњати, черупати, чешати, чешљати, чијати, чистити, чувати, чупати, шенати, шити, шишати, шлајфати, шлингати, шњитати, шопати, шприцовати, штијати, штрајити, штрикати, шурити…

ПОШТАР – Комоговина, Задња пошта Меченчани. Касније: 44232 Меченчани. У вријеме мог враћеног дјетињства из Јошавице у Комоговину, пошта у Меченчанима била је у кући Мојице Каравидића. Чика Мојица, учесник рата, радио је неко вријеме у Министарству шумарства Републике Хрватске. То је била стара кућа, која се налазила на улазу у село из правца Шареног моста (на цести Петриња-Костајница), у коју се улазило са задње, авлијске стране. У јужној просторији куће, с вратима до цесте, била је пошта. Шеф поште био је Перо Обрадовић, родом из Доњег Класнића. У тој кући рођен је аустроугарски фелдмаршал Светозар Боројевић. У тој сам кући, у тој пошти, први пут разговарао на телефон, кад смо (ми, ђаци) пјешице из Комоговине ишли да посјетимо пошту. И пјешачили пругом, поред Суње, и учили о ријеци, о виревима, о биљу и дрвећу које расте уз воду, о рибама. Послије је пошта пресељена у просторије бивше општинске зграде, у центру села, гдје је смјештен и

Мјесни уред и продавница. И ту је и даље Перо Обрадовић био шеф. И ушао у легенду. И у бројне моје анегдоте, у којима је и он сам активно учествовао. А писмоноша, листоноша, односно поштара било је више – мијењали су се. Све док није наишао Перо Бојевић, мјештанин Бојевића (село између Меченчана и Комоговине). Ишао сам у школу у Петрињи кад је он почео да ради. И радио је све до пензије. Меченчанска пошта покривала је села свог Мјесног уреда. Перо је понедјељком, сриједом и петком носио пошту, пензије, новине, лакше пакете и све друго у Бијеловац, Кострешe, Горње и Доње Кукурузаре, Бабину Ријеку и Превршац, а уторком, четвртком и суботом у Меченчане, Бојевиће, Комоговину, Уметиће и Кнезовљане. Житељи Доње, Средње и Горње Ловче, а прва је била седам километара удаљена од дома у Бојевићима, гдје се одвајао пут за Ловчу (и ту је некад ишла ускотрачна пруга, уз рјечицу Ловчу, и одвозила дрва у Мајур), свраћали у пошту, преузимали је и дијелили по селу. Перо је ишао бициклом. И увијек озбиљан, повјерљив, тачан као сат. А зими је све то прелазио пјешице. Са својом торбом преко леђа. Колико је тај хиљада километара прешао на свом бициклу, колико препјешачио! И колико писама, колико новина, књига, часописа, колико писама војницима по цијелој Југославији, колико позива, рјешења, пресуда… И шта још рећи о Пери: многи смо га волјели и поштовали! Био је људина.

ПРЕЖГАНА ЈУВА – Стави се маснођа (маст или уље) у шерпу, па се стави пшенично брашно и пржи неколико минута. Мијеша се док брашно не промијени боју. На то се дода жличица слатке црвене паприке. Све се измијеша и још који секунд пропржи. Затим се додаје вода и непрестано се мијеша како се не би створиле грудице. Пусти се да прокува који минут, дода се со, разни зачини, першунов лист. А може се додати и жлица-двије куваног парадајза (из флаше). Домаћица одређује шта ће колико чега стављати и додавати у зависности од величине шерпе и броја оних који ће јести прежгану јуву.

ПРЕЗИМЕНА – Беговић, Бојевић, Вучинић, Гојсавић, Грубјешић, Дабић, Дмитровић, Жижак, Зебић, Илибашић, Јасић, Јурковић, Кордић, Кривокућа (није га било послије рата), Кутлић, Маљковић, Марковић, Махић, Миросављевић, Плављанић, Радешић, Тадић, Трнинић, Чизмић (није га било послије рата) и Шестић. У селу су најбројнији били Дабићи, па Кордићи, Трнинићи…

ПРЕЛА – Прела су била обично зими. Окупиле би се жене и дјевојке и радиле ручне радове, ткало би се, чијало перје, уређивала вуна. Горјела би лампа, мушкарци би долазили, пушили крцу умотану у новински папир, причале би се свакакве приче, понекад и безобразне, којих се

никo ниje стидио, кувала би се и точила ракија, вино, домаћин би отишао и из сијена и сламе донио женама по јабуку-двије, неко би донио двожице а неко усну хармонику… Па кад се посао приведе крају, засвирало би се, заиграло, запјевало. Ујесен би се окупљало на перушању кукуруза. И готово да је све било исто – весело. С много смијеха, мрсних прича… Понекад је знао да наврати и понеки момак из неког од села из тог краја Баније: да утаначи нешто са неком од цура, да је можда украде, одведе… Некад су момци из села ишли у прела и у Градусу, Ловчу, Јошавицу, Кнезовљане… А и мене је било по неким од села меченчанског краја – са брађом и тамбурама.

ПСОВКЕ – Псовали су и мушкарци и жене. И старији и млађи. Па и ми, дјеца смо доста псовали. И слатко, и жестоко и љековито се псовало. Памтим: До курца ти гузица, Јебем и тебе и онога ко те тако клемпава насадио, Јебем ли ти курушчиће ситне, сићане, Јебем те у уста парадна, Јебем ти бијело брашно, Јебо те онај ко те песерио а није знао како да те упесери, Јебо те онај ко те правио и родио тако блесава, Јебо ти ја оно што ти и ћаћа јебе, Јебо ти мене ако добијеш више било шта од мене, Јебо ти мене ђе год сам шупаљ ако лажем, Крушну ти мрву јебем, Лебарник ти шенчин јебем, Ни за криви курац ти ниси, Оди ми до курца, Одјеби од бротвана, Све ти осим бога по списку јебем, Свилу ти свилену јебем, Ти се разумијеш у то ки Мара у криви курац, У уши те јебем, Шенцу ти бјелцу јебем, Шишарку ти сејину јебем, Шукнем ти га у шупак…

РАТНИЦИ – Комоговљани су, Напако по се, како су некад говориле старије жене, ратовали за Аустријанце, Аустроугаре, Мађаре, Хрвате, Французе, Словенце, Муслимане, Црногорце, Југословене, Бошњаке и за себе, Србе. Данас су (или ће бити) њихови потомци, вјероватно, у армијама Сједињених Америчких Држава, Канаде, Норвешке, Шведске, Хрватске, Аустралије, Босне и Херцеговине, Србије… И војници Нато пакта, наравно.

РИЈЕКЕ, РЈЕЧИЦЕ, ПОТОЦИ, ИЗВОРИ – Кроз село, од запада ка истоку, тече ријека Суња. По географским критеријумима једина је ријека на Банији. Уз ријеку Глину, која није сва на Банији. Не рачунајући три велике ријеке које омеђују Банију – Купу, Саву и Уну. Све друге су рјечице: Петрињчица, Бручина, Ловча, Плавићевица, Маја, Бузета, Жировац… Суња извире испод Чавић брда, у Шамарици, и након 63 километра тока утиче у Саву, близу Црквеног Бока. Комоговина је прво село кроз које Суња тече, након што изађе из уске шумске долине. Лијеве су јој притоке, у Комоговини: поток Јошавица (негдје пишу и

Јошавка) и Пећински поток, а десне: рјечица Бадушница, Шестић поток, Божчин поток, Дмитровић поток, који се у Гајинама зове Гајински поток, и Плављанић поток. Суња је у Комоговини плитка. Углавном, за нижег водостаја, газна. Али има вирова у којима се купало, учило пливати, око којих су се млади окупљали. Најпознатији су били: Жарков вир, Петров вир, Стевчин вир и Милаковац. Жарков је био водећи – ту се окупљала омладинска *крема* приспјела на љетни распуст из Београда, Загреба, Сиска… Али је код Стевчиног било највише дјеце. Ту се учило пливању, најприје ћенећим стилом, а послије је ишло лакше. Овај вир је уз Чечевицу, ледину на којој је сеоско игралиште за мали ногомет, а по њеним лединама пасла је стока. Суња је жила куцавица села. Њеном водом напајала се стока, на њој су се прале и изапирале рубине, прао дроб приликом кољевина, ловили кленови и мрене, у њој су се забрекњивали бадњеви, каце, бурад, киселили конопља, кетен и липова кора. Околина села богата је изворима и врелима, који су крајем осамдесетих година били већ прилично запуштени, неки и пресушили. Док се водила брига о њима, док су се по њивама Брда окупљале мобе, постојали су уређени извори и точкови: на Брдима, на сјеверној страни села – Пећински точак (најпиткија и најхладнија вода у читавом крају), Дреновац, Рибњак, извор у Пемској долини, Грабовац (извори за водовод у селу), Водице, Стевчин бунар, Језеро, док су у селу и на јужној страни села били слиједећи извори и точкови – извор у Бадушници, Шестић точак, извор у Борисавцу, извор у Жишковцу, Плављанић точак, Цигерски точак…

СИР ИЗ САКА – Сак је плетена мрежа, на два, па и три нивоа, или преграде. Величине столитарског котла за печење ракије, на примјер. Примјер јесте мало глупкаст, али се нисам могао сјетити ничега паметнијег. У сак се ставља сир, добро оцијеђен у цједиљци. И посољен. Сак се обмота газом, однесе у воћар, далеко од штале, цесте, прашине, објеси се на неку високу грану и остави да се суши сир. С времена на вријеме обилази се и сир се окреће. Увече се обавезно уноси на неко сигурно мјесто, као и пред кише, олује. И према потреби сир се вади присушен или скроз сув, у ствари тврд као камен стећиви. То је најквалитетнији и најукуснији сир на свијету. А у Комоговини, као и на цијелој Банији није се кувала вареника. Није јој се вадила душа. Него се, помужена, разлијевала у рујице – оне су обично стајале на бањку, уза зидане пећи, а касније и уз куповне.

СКРОБ – Припрема се исто као и подмета за кисело млијеко. Само што се чешће припремао с брашном од жутих кукуруза. С тим да скроб мора

бути гушћи од подмете. Кад је готов, иставља се, малко се хладне, прелива скорупом и једе.

СОЛИДАРНОСТ – У Другом свјетском рату Комоговљани су дочекивали и Сисачки партизански одред из шуме Брезовице, на почетку устанка, и партијске активисте из Костајнице, Петриње, Загреба... Скривали их, хранили, чували, скупљали храну за борце. Послије рата дочекивали су, смјештали и хранили учеснике маршева, војних вјежби, извиђаче, путнике намјернике, предаваче, организаторе и руководиоце бројних течајева, порезнике, удбаше, милицајце, наплаћиваче струје и радија, ветеринаре, цестаре, лугаре... Никад нико није могао да прође кроз село а да није угошћен. Никад нико није у Комоговини могао да остане гладан. И поплављене и попаљене су дочекивали и даровали оним што су имали. И у акцијама свог Пододбора Српског културног друштва Просвјета (набавка ношњи, тамбура, телевозора, књига...), и у увођењу електричне струје, и у изградњи свог дома... били су сложни. И кад се надме нечије говече, или је почело да се дави јабуком, одмах кроз село прође глас: месо се солидарно куповало – штета се брзо надокнађивала. И у своју Сељачку радну задругу с ентузијазмом су ушли. Али с горчином из ње изашли. Било, не поновило се, могло се чути много пута из многих уста... Иако ни све ово напријед речено није увијек било тако идеално, није увијек текло баш тако глатко, ипак је вриједило. Јер ни повремена запињања, посртања, заблуде (као код изградње водовода, на примјер) нису могла да покваре општу слику људске доброте, осјећаја узајамности, заједништва и гостољубивости Комоговљана. И још нешто, ријетко је ко послије рата закључавао своју кућу – оду на Брда, а кућа откључана!

СПОРТ – Првих година након Другог рата у селу су одржаване сеоске спортске игре, углавном у народним спортовима: скок удаљ, скок увис (преко сова), бацање камена с рамена, навлачење конопа, рвање у кости, скакање цупце (из мјеста)... Затим се у школишту дуго играла одбојка. Школа је купила мрежу, омладинци су уредили терен, ударили два кестенова коца. И школиште је постало недјељом и на вјерске празнике окупљалиште и млађих и старијих, већ давно ожењених, из готово свих дијелова села. Ту смо се такмичили у скоку увис, често играли, увече, након што бисмо дотјерали говеда, с некаквим гумењача и крпарама на мале голиће. А онда долази и прва (приватна) лопта: игра се мали ногомет на Чечевици, једно вријеме и повише Чечевице, у Јошику, а након отварања Дома, уређено је игралиште испод Дома; напуштена је Чечевица, напуштен Јошик. Иначе је прву праву ногометну лопту донио Јовица Дабић (Жолински), који је живио у Београду. А онда смо и ми почели да набављамо лопте, па смо крпили коже и душице. И

најчешће смо играли Жабари против Кордића. Осим нас неколико млађих момчића, све су то били ожењени и неожењени момци из села. Те прве утакмице за Жабаре играли су: Стојан Ћока Трнинић, голман, Драган Дабић (Ковачев), Ранко Трнинић (Глигин), Милутин Кутлић, Вукашин Дабић, Бранко Дабић Цигера (живио и радио у Новом Саду), Ранко Дабић (Пилипов), Бранко Дабић (Милћев), Чедо Дабић (брат Здравка трговца, живио и радио у Загребу), Душан Дуђа Жижак… За Кордиће: Перо Дабић (Ружчин), голман, Јоцо Кордић (Милорадов), Борислав Боро Кордић, Богдан Дабић (Мановски), Стево Кордић, Милош Кордић, Ранко Дабић Србин, Драган Миросављевић, Драган Кордић (Тенцеров)… Касније ће мали ногомет постати веома популаран – екипа Комоговине учествоваће, са запаженим успјесима, на бројним турнирима, организованим широм Баније. У Комоговини се играо и општински турнир (Меченчани и Комоговина били су домаћини општинског првенства, 1966. године, првог у историји, које је организовао Општински комитет Савеза социјалистичке омладине, а који је постао традиционални). Многи Комоговљани, рођени у селу, или су им родитељи ту рођени, наступали су за клубове из више мјеста бивше Југославије, који су се такмичили од најнижих рангова па до прве и друге лиге – у ногомету, рукомету, рвању, а међу њима су: Борислав Боро Кордић, Вукашин Дабић, Милош Кордић, Бранко Шимулија, Милош Трнинић, Славко Шимулија, Божо Шестић, Милан Миросављевић (Пепин), Небојша Дабић (Стевћев), Драган Кордић (Зоркин), Драган Драшко Дабић, Матија Миросављевић, Чедомир Дабић (Србинов), Јоцо Кордић (Мијатин), Дубравко Дабић, Ненад Дабић, Зоран Кордић, Марко Миросављевић… А дуг је списак оних који су играли мали ногомет за село, у селу, и за друге екипе, а нису играли као регистровани играчи за било који клуб, поред већ раније набројаних: Јован Илибашић, Раде Кордић, Душан Душко Дабић, Душан Мањи Трнинић, Ранко Дабић (Милана Угљеше), Илија Дабић (Лелћев), Драган Дада Кордић, Милош Шестић, Душан Дуђа Жижак, Милан Миле Дабић (Соканов), Милан Миросављевић (Стевин), Милан Миле Трнинић (Мишеков), Јован Дабић (Мачков), Душан Дабић Цакан, Ранко Илибашић, Милан Мима Дабић, Милан Мића Маљковић, Драгољуб Трнинић, Анђелко Кордић, Ратко Дмитровић, Здравко Илибашић, Слободан Бобан Трнинић, Љубан Дабић (Радин), Здравко Дабић (Ранков), Владо Илибашић, Слободан Илибашић, Милан Мића Дабић (Борјанов)…

СТВАРИ НАШЕ СТАРЕ – (Ствари пишем онако како су се изговарале у Комоговини, у заградама су објашњења оних ствари за које

претпостављам да су мање познате, а дати су и још неки називи појединих ствари; овдје је, наравно, уписан само дио наших старих ствари):

ајам (никад код нас није било амова, они су се појавили с доласком коња с платоном Саде и Суље, који су дошли на киријање шодера из Чечевице кад су се градиле цесте уза Сању и у Бадушници), амбрело, ампер (канта, кофа),

бабца (у пањ ударено гвожђе на коме се клепала коса), баглама (гвоздена спона с два крака, везала је два дрвена комада грађе), бокец (посуда у којој се носила храна, вариво), брадва, брадјер (и брадвиљ, дуга и широка сјекира с дугом држалицом), брдо (дио таре, ткалачког стана), бремза (и шлајф, кочница код запрежних кола), брена (метална направа која се гријала у пећи и њоме се бреновала коса, односно правили таласи и буђови у коси), брнача, брocак (торбак, руксак, ранац), брocања (торба за о раме), брунде (и цимбуле, музике, усна хармоника), будак, букагије, бургија,

вагјер (дио опреме код запрежних кола која су вукли коњи, за који су се причвршћивале штрањге ајма, за сваког коња по један; у ствари обрађени комад дрвета, с металном гривном и куком на средини како би се могао закачити за кола, са стране усјечен, урезан, да штрањге не би спадале; код орања, за плугове и велике брначе, сијаче... постојао је дугачки вагијер, за који би се закачили они мањи, за сваког коња), ваљача (оклагија), витло (служило за премотавање пређе), вјештац (креветац склепан од којекаквих дасака, а могао је бити и од пруња и кочића), водјер (у њему се држао брус за вријеме косидбе, носио се на лачњаку, а могао је да буде од издубљеног дрвета или израђен од поцинчаног лима), водница (полица за посуду с водом), војке (узде), вратило (дио таре, ткалачког стана; ваљак у бунару, чатрњи, на који је био намотан ланац, коноп о који су биле окачене чабрца или ампер), вретено, врљика (и жиока, летва), вурак (клаурак, дио одрезаног дрвета, служио за сједење),

гвожђа (кљуса, ступа, направа за хватање дивљих животиња), гњат (дио точка запрежних кола) гобеља (дио точка запрежних кола), гребен (за одвајање сјеменки кетена), гребенац (направа за одвајање лошијих влакана кудјеље од бољих), гредељ (дио плуга), гривна, грн (дашчица на штапу за разгртање жара на огњишту), гужњач (орепина свиње, служила за мазање обуће), гумерабика (ластика), гуњ,

дипле (свирале), дрот (жица), дуплица (пушка двоцијевка),

жага (пила, тестера), жгањчењак (лонац за жгање),

залога (комад коже за крпљење подераног ђона), злавач (јастук), зубун (и зобун),

јарам за волове (састојао се од подбрадника, или подјармице, или подвратника, затим преслице, кишћа, односно кушце, који су могли бити метални или дрвени, и гужве, то јест плетеног свитка од прућа),

каблић, каблица, кајас (и лачњак, каиш, ремен), калауз, канџија (и шикаћ, бич), капца (дио запрежних кола; предњи, горњи дио обуће), катанац, каштрол (посуда једнаког обода, од врха до дна, за разлику од здјеле), кевара (већа чаша за ракију), кефа (и кева, четка), кишћ (дрвени мали клин код јарма), клепац (чекић за клепање косе), клупца (дрвена даска с двије ножице, за прање рубина, веша), кљака (и шљака, штап за ходање), кључ за сијено (крађа грана с куком на врху, заоштрена, сува, служила за вађење сијена из пласнице), којзца (козица, здјелица, здјекца, мања посуда), коло (један од три метална дијела отвора на таблама пећи, који се могу скидати и кроз отвор убацивати дрва, или скидати један или два како би се појачала ватра код кувања), комињач (и комињача, за кукурузе), копања (дрвена, већа посуда, здјела), коперта (дневни прекривач за кревет, није служила за покривање), косијер (метална, на врху заврнута алатка, слична коси, оштра, али нешто краћа од косе, служила за сијечење грмља, живице, гричака), крабљача (и крављача, посуда у коју се музло млијеко), кресиво (комадић гвожђа овалног облика којим се ударало по камену, огњилу, с прислоњеном гљивицом како би се изазвале искре и гљивица запалила, обично су га имали пушачи луле), кустура (велики нож),

лабура (дрвена посуда за купање мале дјеце, израђена од једног комада дрвета, најчешће од липе), ладца (ладица, мртвачки сандук), лампуш, лемеш (врста плуга), лотре (љестве, мердевине; лотре на запрежним колима кад се возило сијено, слама, снопље, стрнокос...),

мавача (дрвена направа слична сабљи, служила за одвајање поздера из повјесма конопље), магарац (дрвена направа за резање дрва на дрвљанику), матовило (дрвена направа за намотавање пређе, предива у штрене), мачка (трокрака гвоздена направа, као удица или сидро, на дугачкој и одебљој тркљи, служила за вађење упалих чабрца или ампера у воду у чатрњи; дио запрежних кола), маша (за разгртање жара у пећи), мјешајица, мортаљка,

нађве, нацак, нити (направа на тари помоћу које су се код ткања нити наизмјенично дизале и спуштале), ножице (шкаре, маказе),

оглавина (дио узда или улара који се натицао коњу на главу), огњило (камен из кога су избијале искре код кресања),

палац (дио запрежних кола), пантљика, педала (код таре, ткалачког стана), пемзлин, периљак (и позимача, узимача, крпа код пећи, служила за прање посуђа), перушка (кокошје крило, служила за чишћење прашине, пепела, обично стајала код пећи), пета (дио косе за кошење траве), повраз (коноп плетен од шпаге или лика, с два на средини краћа, одвојена и поново спојена комадића, којим се након доброг замахивања избацивао каменчић; ова ријеч у другим крајевима и у неким словенским земљама има и другачије значење), повразача (од дебело истканог платна конопље урађен четвртасти комад, обрубљен, отприлике 20 са 20 центиметара, како гдје, са четири плетена и на сваком углу тог платна учвршћена ужета, сви у комаду, дужине таман да се повразача може носити у руци, а у њој лонци, рујице и остало посуђе, и у њему јело за тежаке на њивама), поњава, пракљача, працјеп (воловска руда), прегача, препонац (каиш на ајму који се веже испод трбуха коњу, служи за чување трбуха животиње код великих напора), преслица, протвањ (и протван, бротван, бротвањ, тепсија, тевсија), проток (веће решето), пртећка (платнена торбица, некад су у њој ђаци носили књиге), пушка (дио запрежних кола),

распорањ (дио таре, летвица са шиљцима за напињање отканог платна), рб (и ргањ, посуда од тикве, служила за грабљење воде), рбине (старо покућство, посуђе), рифљача (ребраста плоча од поцинчаног лима, уоквирена дрвеним дашчицама, с продужецима тих дашчица на горњем и доњем крају, димензија, рифљача дакле, отприлике 60 са 50 центиметара, служила за рифљање, прање рубина, веша), рогљаче (гвоздене виле), рокља, рол (реrна), рубац, рубењак (колац за ношење мокрог рубља), рудњак (сепет), рујица (глинена посуда у коју се излијевала помужена вареника која се у њој киселила и сирила), рукавац (дио запрежних кола), руљача (за руљање, односно комињање кукуруза),

сак (мрежа за сушење сира), санце за плуг (прилично веће од дјечјих, али мање од запрежних у којима се на примјер извозио зими ђубар на њиве, на њима су се вукли плуг, брнача, сијач…), сапињача (зихерица), сапунац (мали, кратки каиш код опанака и коњске орме), сачаница (и сечаница, дио запрежних кола), скошци (дио таре, точкићи на којима су висиле нити за ткање), скрајнице (даске са стране, на запрежним колима, код калавета, то је у ствари калавет), сновача (направа за снивање основе ткања и за бројање нити), сошице (постоље од колаца изнад огњишта на које се вјешао лонац за кување), срдашце (дио таре, цијев у чунку за намотавање

потке), стап (дрвена издужена посуда, горе ужа, с поклопцем и рупом у средини како би се могло несметано ударати штапом и дашчицом причвршћеном на дну штапа, по скорупу како би се лупањем или стапањем добио путар), стативе (оквир таре за ткање), столажа, ступа (дрвена направа којом се ступало, односно физичким радом човјека одвајала влакна са сувих руковети конопље и кетена), стуцка (глинена посуда у којој се носила и држала вода, посебно за тежаке, код моба), сучњак (дио таре, направа за намотавање пређе или памука с клупка или витла на цијеви чунка),

тара (ткалачки стан), тарица (дрвена направа за савијање штапова), ташка, тезгаре (трагач, траље), тесла (алатка за забијање и вађење ексера), торбак, трап (поред тога што је то спремиште у авлији за поврће и воће, трап је и предњи и задњи дио запрежних кола и изговара се с дугим *а*), тратијер (лијевак; справа за рећење жита, за чишћење кукоља из жита), трлица (дрвена направа за одвајање поздера из повјесма кетена), трнка (кошница, плетена од паветине и премазивана балегом и неком високом травом, а заборавио сам како се звала), трупина (дио запрежних кола), турпија,

ћемер (ојачан кожни, шири појас за мушкарце у коме су се носиле најнужније ствари: лула, дуван, кресиво, огњило, гљива, новац…),

улар, упора (увора, подбочањ, дрво за подбачање),

фирањге (завјесе), фрајка (и врајка, четка за кречење),

цапин, цвек, цекер, цимента (метални лончић који је стајао на бунару, чатрњи, за пиће воде), цокуле, цртало (дио плуга), цук (сува тиква с дугом дршком, служила за извлачење ракије из бурета),

чабрца (овећа дрвена посуда којом се вукла вода у бунару, чатрњи), чекрк, чешагија (метална алатка којом се чешала стока, скидала се осушена балега, блато), чланак (дрвени држак на пили, жаги), чокањ, чунак,

шајток (и шајтог, новчаник), шал (прекривач за кревет, ткан од разнобојне вуне, а ткан је на тари, и то посебном техником која се звала – иверање), шерајзлин (жарач, ватраљ), шераф (и шерап), шибрењаци ((и шибћи, дрвени клинци за обућу), шкатуља, шкап (и шкаф), шклеба (и кеба, шкљоца, ножић преклапач, с дрвеном корицом), шпага, шпекула, шпена (прибадача), шпенадлин, штецлин (дио запрежних кола), штрањге, штуц…

ТАНИН – У вријеме тешких, биједних послијератних година, за дугих зима – извлачио нас је и спасавао танин. А нама танин није био течност, сок из кестена, тинта, него дрво. Тање, свјеже оборено кестеново дрво. Оно

снијег, сњежина, наше шуме пуне кестена, а ми режемо, сијечемо, обарамо, извлачимо влаком, коњима, уклизала се пртина, укрутила, све је лед. Довозимо кестениће у авлије. А онда данима режемо на метар дужине. Како многи у селу тако и отац, брат и ја. Режемо на магарцу, жагом. И слажемо: метар у висину, а у дужину колико имамо – што више, то боље – слажемо уз тарабе. Како би нам било лакше убацивати кад дође камион. Прије тога долази лугар, провјерава, вади чекић и чекића. Уколико је било које дрво тање од дозвољене дебљине, или присуво – не чекића. Па поново пребацуј, избацуј, слажи. А лугар оде… па кад дође. И добије се који динар, плати се порез, купи се нешто соли, шећера, брашна, нама за школу, за обући и обути… Једном сам са оцем возио тај танин, запрежним колима, чак у Храстовицу, код Петриње. На Мишку и Ћетку. Отац оде у Петрињу, удаљену четири километра (пјешице, наравно), а ја чекам на дрвима. Увече нам их приме. А онда 25 километара, преко Јабуковца, назад. Други пут смо ишли у Мајур… Ето, то је тај танин који сам сјекао и резао за своју тинту. А њу сам баш волио. И кад год узмем наливперо у руку, сјетим се свог танина из Жишковца.

ТАРАНА – У здјелу се стави брашно. Узме се лончић с водом, вода се лагано сипа преко руке и прстима се од брашна, у здјели, формирају мали комадићи тијеста, односно грудице – и то је тарана. Вода се сипа док се све брашно не претвори у тарану. У посуду на пећи стави се пола млијека, пола воде, мало се посоли. И кад прокува – закува се припремљена тарана. Она се додаје до жељене густине и кува се од 10 до 15 минута, на лаганој ватри. Кад се скине са пећи, зачини се скорупом.

ТРГОВИНА – Своју смо једну једину трговину у селу најчешће звали: задруга, трговина и дућан. Била је то продавница мјешовите робе. Најприје је била у кући Душана Дабића, званог Мачак, па у кући Љубице Миросављевић (комшинице Душанове), а најдуже у поповом дому (ту су откупљиване јабуке, јаја, дивље малине, купине, пужеви). Трговци су били, најдуже: Бранко Дабић (у вријеме Сељачке радне задруге, који је завршио у затвору, неки сељани су говорили да му је намјештено, а ја, дијете, сјећам се јутра, он иде пјешице Василијином страном, одлази, ја јашем на свом коњу Ћетку, гоним говеда у пашу, Одох, куме, да одслужим своје, вели он, а ја не знам шта сам рекао. Како ми је било тешко! Колико ми је само округлих крувова дао! Касније смо, у Сиску, били заједно: он одборник у Скупштини општине, а ја у Извршном вијећу), затим Илија Дмитровић, па дуго, дуго Здравко Дабић, па Вељко Дабић… Било их је који су краће вријеме радили на замјени, испомоћи…

У нашој трговини снабдијевали су се, уз Комоговљане, и многи Доњопастушани, Жилићани и радници у шуми. Наши су трговци давали робу и на вересију, записивали, памтили. Пред трговином се сједило и пијуцкало пиво из флаше, причало, договарало... Тешко је било изаћи и проћи а да се не сједне и не зовне тура или цијела гајба. Код Здравка ми је баба Јела, од своје уштеђене потпоре, купила, послије завршеног четвртог Учитељске у Петрињи, мој први бицикл. Не због успјеха у школи, то њу није занимало, него: Имају други, имаћеш и ти!

ТРНИНИЋ, МИЛАН – (1918 – ?), једини генерал (генерал-мајор) из села. Учесник је народноослободилачке борбе од 1941. године. Прошао пут од борца до начелника Штаба Седме банијске ударне дивизије. Носилац је Партизанске споменице 1941. године.

ЋЕМЕР – Једини је у селу носио ћемер, ако се не варам, педесетих година, стари Петар Жижак. Николе Жишка стриц. А добро се сјећам још два ћемера: ћемера Адама Очигрије и ћемера Дамјана Кладарина, обојице из Боројевића. Адам је у нашем Церику био главни минер камена. Кад би било вријеме за одмор, он се, са својим помоћницима, младићима и људима из села, спуштао са стрмине камена и из густог шипражја до ускотрачне пруге Испод жица, па би ту сједили, попили коју и нешто појели. Често сам знао да се нађем ту, код њих – био ми је занимљив Адамов ћемер у коме је држао лулу, кресиво, дуван, гљиву... Па кад почне да удара! Удара, застаје, намјешта гљиву, прича, а ја слушам, па гледам у његов црни кожни фластер на оку (био је без једног ока), па гледам у руке како крешу. Па кад запали... Док сам са старим Дамјаном неколико пута радио: једном смо орали у њиховим Кладарским лукама, други пут смо возили дрва и нешто радили у њиховим Оградама. Гоним коње, управљам, а он застане, вади из ћемера, креше, пали, па одмара, па малко, тек понеку реченицу да изговори. А у Жишке сам знао да одем и кад ме отац није ни слао. Дођем и измислим било шта. Стари Петар, некашњи жандар, продавао је дјеци најлон и удице за пецање. Њихова Јагода, Николина жена, била је моја не баш тако даља сестра. И вољела ме. А и ја њу. Њихова кћи Гроздана ишла је у школу са мном – ја у трећи, она у други. Њихов син Душан био је млађи, а зет Никола је већ описан. Дошао бих у Жишке, сједио, био испитаван о томе како су моји, шта раде, па бих одговарао да не раде ништа и упорно гледао старог Петра и његов ћемер. Колико је ту било давнине и свега другог мени тако далеког и тајног. Ту, у том његовом ћемеру! И у Адамовом и у Дамјановом, наравно!

УЧИТЕЉИ – Најдужи период Другог рата школа у селу није радила. А кад је прорадила, први и једини ратни учитељ био је писмени мјештанин Јоцо Кордић Ромо, који је, по свом казивању, имао и два разреда ниже гимназије. Послије рата учитељевали су: Љубица Јурић, Зоран и Драга Кајгана, Вера Пуклин, Златко Марић, Даница Сушић, неколико наставника из Основне школе Меченчани, која је била централна школа школи у Комоговини, долазило је на замјену, па Љубица Баљак, Ђуро Грновић, Јула Ђукић и Бранка Дабић. Посебно се памте периоди учитељевања брачног пара Кајгана и Љубице Баљак. Кајгане су активно учествовале у раду Пододбора Српског културног друштва Просвјета (у раду његових секција, организовању приредби, набавци опреме…), организовали су бројна предавања, течајеве, гледања првих филмова (на струју из акумулатора камиона), организовали бројне дјечје представе, екскурзије до Плитвичких језера, до мора у Сплиту, касније и до Ријеке, Опатије, до Постојинске јаме, Љубљане, одласке на предству казалишта лутака у Загребу, створили су једну од најбољих ђачких пољопривредних задруга у Хрватској, набавили први грамофон на батерије, обогатили школску, односно сеоску библиотеку, организовали претплату на више дневних, недјељних и дјечјих листова и, поред свега, били врсни педагози. Љубица је била активна у поновно покренутом раду Пододбора Просвјете, а као врстан педагог оставила је видан траг код бројних генерација својих ђака. Наравно да су своје педагошке трагове у сјећањима и ђака и сељана оставили и Вера, и Даница, и Ђуро, и Брана…

ЦИГАНИ – Долазили су често. И пролазили. Једни са запрежним колима и коњичцима. Али их је било и с лијепим, орним коњима. А многи су ишли и пјешице. И појединачно и у групама. Па су просили. Послије поплава сакупљали помоћ. За новце, грах и жито њихове жене нам гатале, врачале, гледале у длан, читале у угаљ, у карте, у шољице од каве, мушкарци поправљали амбрела, посуде, оне продавале рупце, струке, наруквице, они решета, протоке, сита, посуде, од врбовог прућа плетене сточиће, бакарне котлове, метле од сијерка и брезових грана, а сви су куповали перје, вуну, говеђе и овчије папке и рогове… Било је, готово свако љето, и оних који су се задржавали. Најчешће испод Дмитровић куће, на дијелу чечевичке ледине, гдје се спајају два кордићанска пута на прилазу Чечевици и Суњи. Ту је био дрворед старих кврговитих врба, уз Дмитровић поток који је цмарио на путу у Суњу. На тој ледини, близу некадашње куће Миће ковача, који је преселио у Петрињу, али је долазио, јер му је остао фундуш, кућа, било је воћа, он

је ту, док је радио ковачке послове, палио угаљ за своју ковачницу. Е ту би они, наши Цигани (Роми, касније), а та је ледина заједница, мајина, поставили кола, подигли шаторе, уколико је дошло више породица, живјели, љетовали, радили. Израђивали, по наруџби, котлове (за кување пекмеза, сапуна, за кување воде кад су кољевине), поправљали посуде, израђивали ролове. У близини шатора и кола поставили би котлиће за кување. Колико смо пута Боро Милорадов, Драган стринин и ја јели код њих пилећег паприкаша. Никад више у животу таквог нисам јео! У селу би куповали кокоши, пилиће, јаја, грах, свјеже поврће, у дућану остало. Једном су једни, из Подравине, дошли са кћерком… то није било нормално од љепоте! Ал` смо се то љето нас тројица наносили ствари из дућана! И не сјећам се да се било кад у селу догодила било каква крађа, да је било коме нешто нестало и да је било ко, било кад, за било шта да је говорио да му је нестало, да је украдено а да је за то окривљавао наше Цигане. Иако је било и оних који их нису волјели. Мада су такви били ријетки… Писао сам о њима. Живио сам и радио с њима…

ЦИЦВАРА – За четири особе припрема се у плићој шерпи. Стави се скоруп, дода се неколико жлица брашна, три-четири јаја, посоли се, све се добро измијеша и стави на пећ. Кува се све док скоруп не почне отпуштати масло. Кува се још неколико минута, уз стално мијешање, и – цицвара је готова!

ЧЕЧЕВИЦА – Ледине, у ствари више дијелова те простране ледине, испод Кордића, уза Суњу. У Суњи је, са стране, испод обале и башче Стевчиних, Стевчин вир и брана изнад вира од које је прокопан канал преко ледине до млина. Ми смо и тај канал за доток воде до млина звали – брана. Преко Суње постављен је, од расијеченог комада дебелог дрвета, мост, односно брв. Преко тог моста се прелазило. И они овнови из *Буквара* били су ми на том мосту. (Моја баба Јела говорила је: платца.) Другог моста преко Суње није било. Осим онога у средини села, највећег. Из Чечевице су се одвозили шодер, пијесак и камен суњаш. Ту су се, у ријеци, киселили конопља, кетен и коре липе, са којих се, након сушења, гулио лик за везање лозе, парадајза… Уз обалу су расле врбе, јошићи. Осим Стевчиног вира, било је још дубоких дијелова ријеке, гдје су долазили пецароши. А ловило се и рудњацима. По свим лединама пасла су говеда, овце и коњи. Али главна, најравнија и најпространија цјелина Чечевице припадала је младима. Ту се након рата играло и пјевало (и за вјерске и за државне празнике), уз тамбуре. Ту смо направили и игралиште за мали ногомет. И многе генерације младих ту су научиле да играју, ту су одигране многе утакмице, организовани бројни турнири.

А уза Чечевицу, до Лука и Церика, по цијелој дужини, пролазила је ускотрачна пруга. На горњој, западној страни, Чечевица граничи са жабарским Јошиком, на доњој, источној, прилично уској, са ледином коју смо звали Испод жица, односно Под штреком. На Чечевици смо, у каквом прикрајку, док смо чували говеда, за кишних јесени и прољећа, ложили ватру и пекли пужеве и крумпир с љупином, током љета кукурузе печенике. Ту смо се играли и многих игара.

ШЕН – За шен се кукуруз прошена, односно крупно се самеље. Памтим га од жучића. Кува се у млијеку, с мало воде. Кува се цијели љетни дан, чак и до 15 сати, на тихој ватри. Да крчка. И мијеша се да не пригори. Па кад постане густ, прегуст, јер испарава, додаје се малко млијека. Десет до петнаест минута прије него што ће се иставити, додаје се скоруп. Па се опет кува. И док се хлади, разливен у мање посуде, он згусне. А онда свако себи може да сипа још скорупа. Ако га има. И ако га домаћица понуди.

ШУМЕ – Са сјевера: Дабића грм (дабићански Церик), Грабовац, Павлов грм (у Водицама), Пећина, Церик (кордићански), Стевин грм, Крчевине, Кладарски грм; са запада: Главица, Градина, Драгашки грм, Калине (иза Градине су, не виде се из села); с југа: Лончаревац (у зимско је вријеме на истоку), Паљевине, Борисавац, Јарчиште, Гајине (један дио Гајина зове се, иако је то име ријетко ко користио – Газан, Гузан), Жишковац (ту је и сеоско гробље), Чардачиште. Све шуме с јужне стране припадају сјеверним обронцима велике шуме Шамарице, која је сјеверно подручје Зринске горе. Комоговина је богата шумом. Као и цијела Банија. У Шамарици су комоговљанске шуме међиле, увијек лијепо видљивим и уређеним просјекама, са шумама Бородјевићана и с државним шумама. Околина села, посебно мајине (државна земља, необрађивана, на којој се обично чувала стока), била је пуна боровице, ниског зимзеленог растиња, које је служило за сушење меса, њен дим у ствари, и то само неколико пута, три-четири, да се потпали па да се месо окади, а од млађих стабљика израђивала су се бичала за канџије – најљепша и најдуговјечнија. И шипак по мајинама, у живицама, у грмељцима. Много, много шипка. Као и глогиња, трњина.

ШУМ ОЛУЈЕ – Године 1995, у првој половини августа, у Олуји, хрватској војно-редарственој акцији, нестало је Комоговине о којој се нешто скромно, до грађанског рата на просторима Хрватске, могло прочитати и у овом тексту. А онда је та, једна Комоговина умирала и умрла у прогонству. Многи од оних који се овдје спомињу одавно су међу мртвима – преминули и у Комоговини, и у свијету и ко зна гдје. Нешто

се сељана вратило у село (у село без школе, без продавнице, без поштара, без било каквих саобраћајних веза…) и живи како зна и умије. Али и нека другачија Комоговина још увијек живи, расељена од Исланда до Аустралије. И она ћути и ослушкује шум даљине, шум сјећања на своје претке, шум свога гробља у Жишковцу, шум Олује и, можда, шум неких нових сеоба. Ћути и ослушкује, без носталгије, без туге, без мржње. Загледана у небо: у плаву тачку Усуда, у средини, у кругу, каквог је сањао и Милош Црњански у својим *Сеобама*. У кругу коме никад није било ни краја ни почетка.

(Напомена аутора: Аутор овог текста није ни историчар, ни етнолог, ни археолог, ни биолог, ни географ… Него је Комоговљанин, с нешто скромног знања и још донекле каквог-таквог сјећања на своје село. И намјера му је била да се сачува нешто од села које смо имали, живјели и вољели. И које нас је родило, живјело и такође вољело. Намјера му је била да се не заборави баш све, да се нешто сачува, упамти, пренесе. Ово је један дио онога што је овај аутор сакупио, написао о Комоговини. И он има право на погрешивост. И има право да му се још увијек много тога чини и привиђа! И да сања. Поготово да сања!)

Љубан Ђурић

Зашто је расељен и уништен Зрињ[1]

Вјероватно ће се једног будућег дана, од кога ко зна, поставити питање: "Зашто је расељен и уништен Зрињ?"

На то питање потребно је досљедније одговорити у односу на речено у овој обради народноослободилачке борбе на подручју котара Двор на Уни 1941-1945. године. Односно, до сада речено је само мали дио о звјерствима које су од 1941. до 1943. године чиниле усташе из Зрињa у својој ближој и даљој околини над сусједима Србима. А зрињске усташе достизале су на многа стратишта људи у тзв. Независној Држави Хрватској ("НДХ").

За почетак, довољно је навести масовне покоље Срба у којима су учествовали и усташе из Зрињa: Бански Грабовац и Глина, Бајића јаме крај Костајнице, у војним касарнама крај жељезничке станице Велиња у Ровинама, на мосту ријеке Уне између села Матијевића и Босанског Новог и другдје на подручју Хрватске и Босне.

Због могућег горњег питања, неопходна је шира обрада случаја Зрињa.

Ево само дијела те обраде.

Број становника, католика – Хрвата у Зрињу, према пописима становништва;[2] кретао се по сљедећем: 1857 – 620; 1869 – 667; 1880 – 547; 1890 – 633; 1900 – 710; 1910 – 787; 1921 – 684; 1931 – 697 у око 150 кућа.

Након развојничавања Банске војне крајине (Банија) 1871. до 1881. године Зрињ је сједиште сеоске општине за Зрињ и неколико српских села у околини.

Љубан Ђурић
Гаге, 15. II 1925. - Загреб, 30. IX 1999.

Један од најпознатијих аутора партизанске публицистике, гимназију је завршио у Загребу, а међу банијске устанике је отишао 1941. године. Крај рата је дочекао као комесар батаљона у VII банијској дивизији. Послије рата је остао у активној војној служби и постигао чин пуковника.
Прикупљао је грађу и успомене актера комунистичког покрета и партизанског рата дворског краја, Баније и Сиска. Објавио је монографије о Черкезовачком одреду, Седмој банијској ударној бригади, Банијском партизанском одреду, Команди војног подручја Баније...
Деведесетих је често навраћао у "Просвјету" и остале српске институције. Био је, као и већина припадника његове генерације, биографије и завичајности, тих дана и година, огорчен и обескућен. Свјестан неизбјежног краја, у редакцији "Просвјете" је на коришћење оставио рукописе под насловима:
"Омладина Баније и Сиска у борби"
"Јунак револуције – Артур Туркулин Тујко"
"Фрагменти из

повијести омладинског покрета Баније и Сиска"
"КПХ сисачко-банијске регије"
"Општина Двор на Уни – водич од села до села"
"Пали борци котара Двор"
"Хронологија важнијих догађаја радничког покрета и НОБ-а Баније и Сиска"...
Негдје пред овај посљедњи рат, свјестан надолазећих промјена, прихватио се једне од неуралгичних тачака времена и простора којим се бавио. Ово је поуздана партизанска верзија приче о крају села Зриње. Вјероватно је тешко очекивати смирен поглед и одговор са друге стране. Али вриједи покушати...

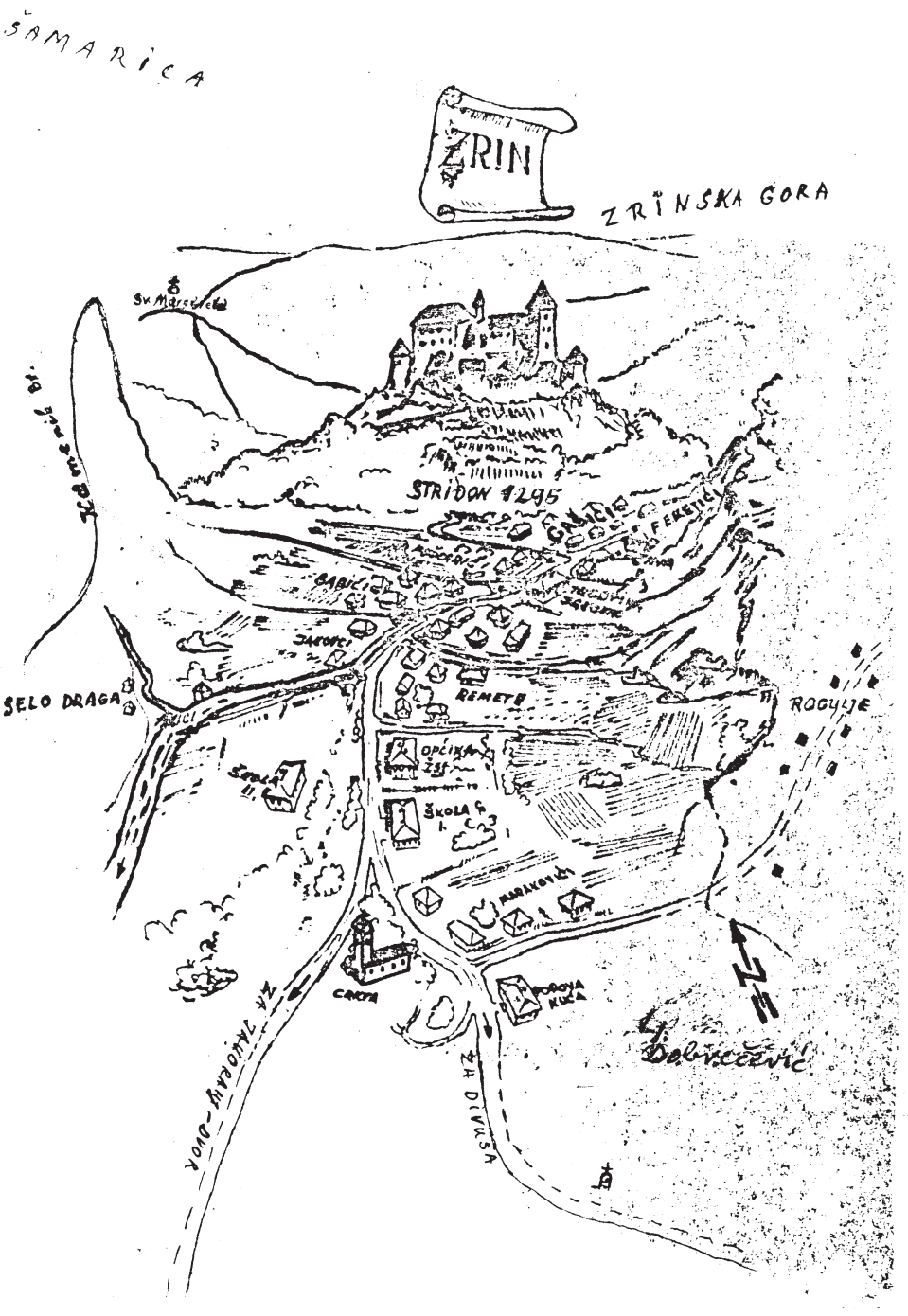

1 562 становника Зриња који су расељени након уништења усташког гнијезда, могу да поставе и оваково питање.
2 Републички завод за статистику СРХ, Загреб, преглед за котар Сисак, 1964. године.

Живјели су у миру и заједничком сиромаштву Хрвати у Зрињу и Срби у околним селима: Рогуље, Вукелићи, Дабићи, Лотине, Зрињска Драга, Шамарички Брђани, Шврακарица, све до априлског рата 1941. године – до проглашавања усташке тзв. Независне Државе Хрватске, 10. априла 1941. године. Тада се и у Зрињу појавише између ватрених Франковаца, тајне заклете усташе на чијем челу је сеоски трговац из Зрињa Јаковац Фрањо-Франц и жена Јаковац Анка. Слиједе их многи Зрињани, као што су: Фекетић Матија, Корманош Мартин, Јозић Мавра, Стипетић Јуре, Мараковић Мартин, Икић Ловро, Ремета Ловро, Јукић Фрањо, Јукић Перо-Перак, Лабудовић Јерко, Бабић Анте, Бабић Станко, Бабић Мијо, Бабић Иван и све до 142 који су концем 1942. или почетком 1943. године сачинили списак с власторучним потписом и упутили у Загреб поглавнику др Анти Павелићу да им призна статус Усташке војнице и пошаље плату од 1941. године.[3]

Понеки од Зрињана одлазили су на рад у друге крајеве. Такав је и једини носилац Партизанске споменице 1941. године, Иво Бабић, који је радио у Сиску а становао у Комареву одакле 1941. године учествује у припремама и организирању устанка против страних окупатора и усташке тзв. Независне Државе Хрватске. Још је само неколико бораца НОВ и ПОЈ из Зрињa, као што су: Пушкарић Павла Марија од ослобођења Зрињa (10. септембра 1943. године), болничарка у партизанској болници број 12/V Шамарица, затим учитељица. Пушкарић Јуре од почетка 1944. године, итд. Жртва усташког терора из Зрињa је Миле Бабић, сеоски обућар (шустер) кога су усташе убили зато што се супротставио злодјелима својих мјештана рекавши: "Станите, што чините ви нељуди – Хрвати никад нису били звијери...".

3 Списак у Архиви Министарства унутрашњих послова "НДХ" у ИХРПХ, Загреб, пронашао Ђуро Роксандић.

4 Новак др Виктор, *Magnum crimen*, Пола вијека клерикализма у Хрватској, Загреб, 1948, Репринт, Београд, 1986, стр. 725-727, 861.

Ништа није добро што остане нерасвијетљено, нити се историја ради на прећуткивању

У априлу 1941. године појављене усташе у Зрињу, кренуше у почетна злодјела против својих сусједа Срба у ближој и широј околини. На то их је први подстрекао усташки логорник (повјереник) за котар Двор на Уни, Анте Ђурић, жупник из села Дивуше.[4] Када је први пута усташки логорник посјетио Зриње, мјесне усташе му се пожалише да им је тијесно у Зрињу смјештеном у сливу изворног дијела потока Јавошница и Зринчица. Католички жупник и усташки логорник Анте Ђурић им је, кажу, показујући руком на околину рекао: Узмите све што вам треба! И зрињске усташе су узимали све, па и животе својих сусједа Срба.

У околним српским селима: Зринска Драга, Шамарички Брђани, Шврракарица, Грабовица, Горичка, Паковац, Рогуље, Вукелићи, Дабићи, Лотине, Шегестин, Ораовица, Шаканлије (у даљем околна села) зрињске усташе свакодневно залијећу и пљачкају: маст, месо, жито, ракију, стоку, плахте, ћилиме, пешкире, јастуке и све друго што се којем усташи из Зриња свиђало или требало.[5]

Усташа Иво Бабић већ током априла 1941. године одређен је да преузме дужност начелника општине Јаворањ гдје постаје страх и трепет у селима ове чисте српске сеоске општине.

Зрињске усташе активно учествују у првим хапшењима виђенијих Срба под изговором да хапсе четнике. Ухапшене одводе у општински затвор у Зрињу, а затим у групама одводе у котарски затвор у Двор на Уни. У Двору их предају усташком натпоручнику Драги Бешићу учи, усташком официру Славку Пудићу, и котарском усташком логору.

Бранко Вигњевић, православни поп у селу Шамарички Брђани, о своме хапшењу дао је писмену изјаву након бијега у Београд. Он уз остало каже:

"Ухапшен сам по наређењу логорника римокатоличког жупника Анте Ђурића, из Дивуше, ср. Двор на Уни. Свезаше ме њих тројица, док ме спасише њих 20. Узрок мога хапшења је тај што сам Србин и четник, и као такав одмах сам непријатељ хрватског народа. Кроз парохију ме одмах свезаног протераше до затвора у Зрину, срез Двор на Уни. Турише ме у очајан смрад. Ту наилазим на испијена лица српских мученика. Пренођисмо једну ноћ у Зрињу. Сутра рано долазе, повезаше нас, пошто нас свезаше два по два, мени дадоше почасно мјесто. Свезаше ме сама. Гоне нас до Двора на Уни, пешке 20 км, говорећи нам најгоре речи. На улазу у Двор срете нас усташа поручник Пудић, притеже нам свезе на рукама, и рече: "Гоните их, док се ја вратим." На улазу у затвор све нас опљачкаше. Друге загребачке усташе примише нас, добро нас премлатише, и у затвор стрпаше. Ту настаде плач и шкргут зуба. Затвори препуни. После су ме, на заузимање неких Хрвата, пустили из затвора. Кад сам изашао из затвора, морао сам лечити леву руку, која ми је у рамену била исчашена, и десну ногу, која ми је ниже колена на три места била ножем избодена..."[6]

Михајло Медаковић – Сељко, о стању попа Вигњевића је писао:

"... 15. јуна отишао сам попу Бранку Вигњевићу у село Шамаричке Брђане да уговорим вјенчање. Нашао сам га у башчи, лежао је до пола гол, сав у модрицама и каже да су га тукле зрињске усташе, чупале му бркове, браду..."[7]

Православном свештенику Стојану Медићу одрезали су, за почетак, све прсте на рукама, а његовом презимењаку Савану (Медић), одсјекли обје ноге. Потом је остављен да умре..."[8]

5 Документа о протународном раду, Школска књига, Загреб, 1946. године, стр. 130-132.

6 Бранко Вигњевић, Записничка изјава у Архиву Југославије, Београд – Збирка аутентичних свједочења, која је насловљена "Малтретирања православних свећеника".

7 Михајло Медаковић, 1941/42. у свједочењима учесника НОБ, Војноиздавачки завод (ВИЗ), Београд, 1975, књига 4, стр. 467.

8 Ратко Дмитровић, Уздах за усташама у Зрињу, Политика 5. VIII 1990. године, репринт, Нова ријеч, гласило Југославенске самосталне демократске странке (ЈСДС), број 1, од 12. 9. 1990. године, стр. 3.

Затим зрињске усташе дјелују и самостално. Дана 14. маја 1941. године у сусједном селу Рогуље ухапсили су 14 људи: Крвајац Тешу, Медић Божу, Луговић Ђуру и друге, које одводе у један од првих усташких логора "Даница" на шодерици крај Копривнице, гдје су и заувијек нестали.[9]

Током читавог љета 1941. године свакодневно су мање или веће патроле зрињских усташа у неком од околних села, гдје под изговором "претреса" врше пљачку и односе што им треба у Зрињ. Чак су и усташке жене из Зрињa облачиле усташке униформе својих мужева, а најактивнија је Анка Јаковац, врховница "Усташке жене" у Зрињу.

Достизали су зрињске усташе и у друге крајеве. Узели су учешћа 25-27. јула 1941. године у хватању и убијању Срба на Банском Грабовцу послије акције Одреда Васиља Гаћеше на усташку опћину, жељезничку станицу и циглану талијанског фашисте Доминика Цимбериа 23/24. јула. На Бански Грабовац су усташе из Зрињa са усташама из Двора на Уни довели и затворене Србе из усташког затвора котара Двор на Уни да им усташки пријеки суд суди. Међу тима је и Перо Калања. Али су враћени под изговором усташког пријеког суда да нису могли учествовати у нападу "побуњеника" на Банском Грабовцу.

У вријеме опћег усташког налета у убијању и клању Срба, 1. 2. до 5. августа 1941. године, учествују врло активно и зрињске усташе. Са усташама из Поуња (Унчани, Дивуша, Куљани) учествују у хапшењу 26 Срба у селу Волиња, више од 70 људи, жена и дјеце из села Доњи Куљани (прогласивши их да су Цигани). Хапсе Србе и у селима Поткозарја – Грдановац, Добрљин, Равнице, Водичево итд. Похапшене ликвидирају 2. августа у војним објектима, касарнама, на Ровинама крај Волиња. Ликвидирали су више од 280 људи, жена и дјеце, које су затим закопали у заједничку гробницу на лијевој обали ријеке Уне наспрам жељезничке станице Волиња (види Споменик).

Током јесени 1941. године услиједиле су нове незапамћене пљачке, које врше зрињске усташе. "Узимају све што им треба и што им не треба" – говорили су становници околних српских села. Кола за колима из околних српских села одвозе жито, кукуруз, кромпир, преврелу шљиву за пећи ракију, шта не могу одвести преврћу качице и пролијевају. Носе обрађену конопљу и кетен (лан) до у шуми прикупљеног кестена ако су у некој кући нашли. Усташама који нису имали својих кола, морали су одабрано возити сами власници Срби од којих су они узимали.[10]

И када је подигнут народни устанак на подручју котара Двор на Уни, зрињске усташе се утврђују за дужу одбрану. Адаптирали су и обновили улазну кулу стародревног града Зрињa и на врх куће засновали осматрачницу, гдје су поставили тешки митраљез. За одбрану села уредили су I и II

9 Документа о протународном раду. Школска књига, Загреб, 1946, стр. 130-132.

10 Из свједочења првобораца – инвалида Адама Рогуље, који послије рата живи у Осијеку.

сеоску школу, попов стан, цркву, зграду општине, жандармеријску станицу и више усташких кућа сграђених од тврдог камена. Из тако утврђеног Зрињa за одбрану поручивали су Поглавнику др. Анти Павелићу у Загреб, да ако није сигуран у Загребу, да дође код њих у Зриње, гдје је прије рата тајно долазио из емиграције. И стварно, толико су се утврдили, набавили два пушкомитраљеза, пушке и доста муниције да су одолијевали свим партизанским нападима све до септембра 1943. године.

Из утврђеног усташког гнијезда Зриње, зрињске усташе настављају са звјерствима:

Кад се током новембра и почетком децембра 1941. године око Зрињa појавила 2. чета Партизанског одреда "Черкезовац", зрињске усташе су се уплашиле. Дана 12. децембра дошли су у село Рогуље гдје хапсе групу Срба. Одведу их у општински затвор у Зриње, гдје их држе неколико дана као таоце. Пошто партизани тада нису напали Зриње, све су људе пустили. Истовремено партизани котара Двор на Уни тих су дана ухватили злогласног начелника општине Јаворањ, усташу Иву Бабића и поштара из Зрињa, Ловру Ремету. Њима су објашњени циљеви народноослободилачког покрета, партизанске борбе за слободу, па су пуштени да то пренесу усташама у Зрињу. Но, то није ништа користило, већ су зрињске усташе постале још активније до звјерских бестијалности.

Дана 19. децембра 1941. године 2. чета Партизанског одреда "Черкезовац" под руководством Јоже Хорвата, поставила се у засједу на цести Зриње-Јаворањ-Ванићи-Двор на Уни код села Кепчије и брду Паланка (кота 300). Тим путем зрињске усташе и Зрињани су често саобраћали до Двора на Уни и назад до Зрињa. Прије подне наишло је из Зрињa више сеоских кола с усташама, али у таковом распореду – растојања кола од кола – да засједа није могла извршити напад, па су се усташе и партизани међусобно осматрали. Зрињани су се из Двора на Уни тога дана вратили преко села Дивуше и Шегестина. Одмах послије подне истога дана усташе из Зрињa врше упад у село Рогуље, гдје хапсе 12 људи и дјевојке Ану и Боју Рогуља. Опљачкали су из дјевојачке штале и два лијепа коња.

Овога пута зрињске усташе превршују сваку мјеру у звјерствима над ухапшенима. Сутрадан организирали су звјерство највишег ступња. Пред окупљеним становништвом Зрињa, ухапшеног омладинца Југовића вежу коњу за реп и гоне кроз Зриње док младић није пао у несвијест, а затим и умро. Николу Рогуљу зв. Сихтер стављају жива на магарца за резање дрва и затим са двије пиле (тестере) пилају. Дјевојке Ану и Боју Рогуља свлаче до гола, а затим Ану стављају голу на коња и присиљавају Боју да јој води коња такође гола. Назад низа село Боја је на коњу док Ана води коња, а Зрињани се смију и уживају. Најзад су усташе из Зрињa овим дјевојкама

прорезали доста бујне груди и кроз њих протурили сломљене руке остављајући их тако да у мукама умру. На таква звјерства једини се супротставио наведени сеоски обућар Миле Бабић рекавши: "... Шта чините ви нељуди... Хрвати никада нису били звијери..." И њега су затим ухапсили и ликвидирали као издајника хрватског народа.[11]

У вријеме прве непријатељске офанзиве на Шамарицу 20. до 22. октобра 1941. године, зрињске усташе се укључују у претрес шуме и паљење партизанских логора Васиља Гаћеше код Човића брда и Артура Туркулина Тујка на Калинама. Наступали су заједно са дијеловима пуковније усташког пуковника Нарциса Јасзенског који прво чине јужни застор на гребену Зринске горе и Шамарице, а затим врше претрес шуме и паљење партизанских логора.

Током партизанске акције на жандарме и усташку испоставу у Обљају, 23. до 25. јануара 1942. године, командант 2. батаљона Партизанског одреда Баније, Милош Чавић добива у задатак да појача блокаду усташа у Зрињу. Милош Чавић лично са десетином бораца из 2. чете ноћу 23/24. јануара поновно руши Попов мост на цести Зрињ-Шегестих-Дивуша. Сутрадан, 24. јануара Милош Чавић са десетином остаје у засједи поред пута у предјелу Брезине (кота 200). Из Зриња за Дивушу наишле су зрињске усташе и жандарми. Десетина отвара паљбу преко њих да их устраши, а Милош Чавић се подиже иза заклона да непријатеље позове на предају. Међутим пао је погођен усташким метком и на мјесту остао мртав. Нису се зрињске усташе предавале, а у току бијега у правцу Дивуше у селу Ораовици убили су пет цивила.[12]

У вријеме свих непријатељских офанзива на Банију и Шамарицу, зрињске усташе су активне и чине велика злодјела у сусједним српским селима. Тако је било и у вријеме зимске непријатељске офанзиве на Банију и Шамарицу од 26. до 30. јануара 1942. године.[13] Највећи покољ током те офанзиве усташе из Поуња које предводи Јуре Јукић из Унчана, те усташе из Зриња, проводе у селу Шегестин. Касније је утврђен покољ 273 становника из Шегестина, избјеглица из села Драшковца и Ораовице. Да се не улази у детаље, овдје је довољно цитирати публицирано сјећање тадашњег политичког комесара 2. батаљона "Милош Чавић" Партизанског одреда Баније Јоже Хорвата. Он у свом књижевном дјелу "За побједу", пред католички Божић 1944. године, негдје у Лици, води "разговор" са Светом Луцијом".[14]

"...Скоро ће бити четири године, како у себи осјећам неки чудни тугаљиви осјећај, што ме увијек поново обузима, кад негдје на путу сретнем осамљену жену, мајку, Српкињу, или када наиђем на путу малено српско сироче. Да не учествујем у борби, да скоро цијели наш народ не судјелује

11 Исто, Адам Рогуља.
12 Зборник докумената и података о народноослободилачком рату, том В (Хрватска), књ. 3, стр. 106, 156, и Зборник НОР-а, том IV (Босна и Херцеговина), књига 3, стр. 465, 468.
13 Зборник НОР-а том В, књ. 3, стр. 479.
14 Света Луција – католичка светица, 13. децембра – госпа која свијетли. "За побједу", II издање, Загреб, 1946. године.

у борби, изгорих од стида. Знам, сваки народ има својих изрода па тако и наш хрватски народ. Но десило се тако, да цијело ово вријеме, што учествујем у борби, никада својим очима нисам видио звјерства четника над муслиманским и хрватским живљем. Ја знам, да она постоје и да су крвава и страшна, али ето, ја сам досад доживио непрестано и готово искључиво у српским селима, био сам живи свједок толиких паљења и толиких смрти, жена и дјеце и доживио сам многе офензиве. Видио сам толике збјегове, толике неисказиве патње наше браће Срба, да их никада заборавити нећу. И не само то. Док живим, сви они пожари, сва она клања горјет ће у мени као жива и никад зацијељена рана. И онда још нешто: нека сватко гледа прво свој род и своје име, то је најбоље.

Реци, да ли ти је сада ближа, да ли ти је сада разумљивија ова моја жеља?

Ах, светице драга, јеси ли икада чула за село Шегестин? Била је то велико и богато српско село на Банији, а једног дана (29. јануара 1942. године – опаска) дођоше усташе из Зриња, попалише село и запалише све живо у њему. Стотину и осамдесет и седам лешева, раскрвављених од усташких ножева, лежало је смрзнуто на снијегу, а свуд око њих још су се димила згаришта њихових кућа. Пси и свиње растргаше им утробе, а птице искљувише очи и развукоше цријева. На раскршћу усред села лежало је у хрпи двадесет и седмеро дјеце. У снијегу, неколико корака од њих, видјели су се још трагови стопала оног проклетог пушкомитраљеза и поред стопала просуте чахуре онога рафала, којим је то чудовиште побило ову дјечицу. Дуго сам остао на згаришитима тога села, гледао мртве и пуштао намјерно, да ми њихова лица, лица оних изнакажених мртваца, утисну што дубље у сјећање. Још и данас носим их у себи и о сваком оном морао бих причати дугу језовиту причу. Кад год се сјетим Шегестина, у мени се јавља стид и неумољив осјећај одговорности неискупљеног дуга.

Вјерујеш ли ми, света Луцијо, и да ли барем сада разумијеш коју жељу?...”

Тако је написао свједочење о усташама из Зриња Јожа Хорват. А што данас говоре и пишу поједини Хрватски “родољуби” и политичке “демократске” странке?

Стево Ерцеговац, члан економата 2. батаљона “Милош Чавић” Партизанског одреда Баније, дошао је сутрадан у спаљено село Шегестин. О своме виђењу он је касније писао:

“... Ноћи 30. I 1942. године (29. I 1942. године – опаска) око 200 усташа из Струге и Зриња пале село Шегестин. Убили су 226 особа. На лицу мјеста био и видио – дијете су убили мајци на грудима са мајком у подруму на кромпиру. Један отац је бацио сина од 12 година у кацу шљивоша, а

затим и сам скочио и спасио се. Крв свуда по снијегу. Стока се дере у запаљеним стајама, свиње и пси нагризају мртва тијела људи, извлаче црijева и слично...”[15]

У кући Драгана Мијановића затворили су и живе запалили више од 35 особа. Многу дјецу забијали су на бајонет и бацили у запаљене куће и стаје, бацали су убијене и у дубоке сеоске бунаре.

Током те јануарске непријатељске офанзиве на Банију и Шамарицу зрињске усташе су убијале људе и жене и у селу Ловча у котару Костајница. Представили су се као партизани из Босне, тражећи сеоске одборнике да их размјесте а затим повежу са партизанима Баније и служили се другим варкама.

На више позива да престану са злодјелима, зрињске усташе су одговарале већим звјерствима. Зато је штаб Партизанског одреда Баније донио одлуку и 21/22. фебруара 1942. године са по двије чете из 2. и 3. батаљона напао Зриње. Оборен је и непријатељски извиђачки авион, али Зриње није освојен због немања одговарајућег оружја – топова за неутрализацију тврдо зиданих сеоских школа, поповог стана, зграде општине и жандармерије и поготово обновљене куле тврдог Зрињског града.

У нападу на Зриње заплијењен је 1 пушкомитраљез и 1 карабин, док су заробљени Зрињани пуштени.

Кад су партизани одступили од Зриња, зрињске усташе крећу у одмазду. Већ током 26. фебруара тероришу и пљачкају села: Зрињска Драга, Рогуље, Шегестин, Драшковац, Горња и Доња Ораовица, Шаканлије. Народ је углавном побјегао, а зрињске усташе су пљачкали све што им се свидјело и што су могли понијети. Сутрадан, 27. фебруара, то су поновили у селима Рогуље, Вукелићи, Дабићи, Лотине.[16]

Током прољетне непријатељске офанзиве на Банију и Шамарицу снага “НДХ” под командом усташког пуковника Ивана Мрака из Петриње (“Мракова офанзива и Мракова војска) од 10. до 30. априла 1942. године, усташе из Зриња су у акцији. Није било села у околини у којем нису Зрињани пљачкали и малтретирали малобројне у селу затечене становнике. Са усташама, у акције пљачке, кретали су и сви одраслији чланови њихових породица. Чак домобрани “НДХ” у току те офанзиве су заузимали “помирљиви” став према српском становништву са циљем да га одвоје од партизана. Но, рачуне у томе су им кварили усташе из Зриња својим злочиначким поступцима свагдје гдје су достизали, али домобрани нису смјели реаговати против њих и њихових поступака. Сва власт у “НДХ” била је у рукама усташа, тако и зрињских. Опљачкали су зрињске усташе сва околна села, носили су све што народ није успио склонити, закопати, собом понијети и у збјег повести.[17]

15 Необјављени рукопис за едицију: 1941/42. у свједочењима учесника НОБ, у Архиву ИХРПХ, Загреб.

16 Зборник НОР-а, том V, књ. 3, стр. 205, 294, 394, 411.

17 Зборник НОР-а, том IV, књ. 5, стр. 366, том V, књ. 4, стр. 227, 229.

Поновни напад 1., 2. и 3. батаљона Партизанског одреда Баније 5/6. маја 1942. године са циљем да се усташе у Зрињу уразуме, из раније наведених разлога није успио. Остављени дијелови око Зриња, током 7. маја 1942. године заробили су двојицу зрињских усташа. Они су били познатији у извршавању злочина, па су након саслушања осуђени на смрт и стријељани.[18] Након тога, поновно су подузимане мјере партизана да се успостави контакт са становницима на Зрињу. Упућена је 2. чета 2. батаљона "Милош Чавић" Партизанског одреда Баније у рајон Зриња са задатком да на путевима и пољима ухвати којег Зрињана. Успјела је 2. чета да на пољима око Зриња, прво, ухвати три зрињске усташе. Одведени су са колима, коњима, пољопривредним алаткама у село Врпоље у штаб 2. батаљона. У Врпољу су нахрањени. Затим су им до детаља објашњени циљеви народноослободилачке, партизанске борбе и испраћени назад у Зрњи да то објасне и осталима. Тако је поступљено са још шесторицом ухваћених из Зриња. Но, ни то није дало никаквих резултата. Зрињске усташе су наставили са злодјелима гдје год су достизали.[19]

Котарски комитет Комунистичке партије Хрватске, котара Двор на Уни у извјештају од 21. јуна 1942. године, међу осталим је писао:

"За вријеме офанзиве (8. до 14. јуна 1942. године – опаска) непријатељ се грубо односио према народу.

Села: Швракарица, Брђани, Лотине, Ораовица, Шаканлије, вршена је пљачка у стоци и убијању и одвођењу 23. Убијена су два радника и то: 1 пекар и 1 кожар. Опљачкано 27 коња, 70 говеда и на стотине оваца и свиња..."[20]

Усташе из Зриња су, у ствари, искористили пролазак 1. усташко-домобранске дивизије преко Зрињске горе у долину ријеке Уне за учешће у офанзиви на Козару. И тада су осим пљачке чинили злодјела. У селу Горичка нашли су у једној кући слијепу старицу од 70 година. Прво су је силовали, свукли голу и убили.[21]

Постоје показатељи да су усташе из Зриња узели учешће и у офанзиви на сусједну Козару током јуна и јула 1942. године.

У вријеме љетне офанзиве на Банију и Шамарицу од 8. до 30. августа 1942. године под командом њемачког генерала Фридриха Штала, зрињске усташе су нарочито активни.[22]

Према писању Војног вјесника, гласила штаба ИВ корпуса НОВ и ПОЈ, двоброј 6-7 за септембар-октобар 1943. године наводи се како су зрињске усташе у селима око Зриња претресале српска села: Зрињска Драга, Шамарички Брђани, Паковац, Рогуље, Дабиће, Вукелиће, Лотине, Шегестин, Горичка и нека друга. У тим селима хватају и одводе у Зрињ око 117 људи, жена и дјеце (само из села Горичка – опаска). Неке од жена и дјеце, по-

18 Зборник НОР-а, том V, књ. 4, стр. 229.
19 Из свједочења учесника ових акција Љубана Клаића-Грлца.
20 Извјештај у Архиви ИХРПХ – кут. 176 Фонд ОК КПХ за Банију.
21 Извјештај ОК КПХ за Банију у Архиви ИХРПХ, кут. 176.
22 Податке налазимо у Зборнику НОР-а, том V, књиге: 4, 5, 6, 19, 30.

слије вишедневног мучења глађу и жеђи у Зрињу, пуштају, неке убијају, а неке одводе у логоре. Тим злодјелима Зрињана, чак су се чудили и у Зриње пристигли непријатељски војници – домобрани. Међутим, секретар Котарског комитета КПХ котара Двор на Уни, Стјепан Дебељак Бил, на окружном партијском савјетовању у Окружном комитету КПХ за Банију, 9. и 10. октобра 1942. године износи да су зрињске усташе одвели 135 људи, жена и дјеце.[23] Команда војног подручја Баније у извјештају од 29. септембра 1942. године, међу осталим пише: "Реакција непријатељских снага се састојала редовно у одвођењу људи, жена и дјеце, паљењу и пљачки. Било је и клања (Горичка, Градац) што су већином Зрињани вршили..."[24]

Похватане људе, жене и дјецу три дана су држали на аугустовском сунцу у Зрињу, гладне, жедне, док их нису послали у усташке концентрационе логоре Јасеновац и Стара Градишка. Са људи, жена и дјеце свлачили су одјећу и обућу ако се некоме Зрињану свидјело.

Бројно стање усташа у Зрињу је временом промјењиво зависно од њиховог одласка изван Зриња у разне акције и враћања назад у Зриње. Партизанска обавјештајна служба, због агресивности зрињских усташа, стално прати њихов број у Зрињу.

У информативном извјештају штаба Партизанског одреда Баније од 3. новембра 1942. године, међу осталим, пише:

"Зриње: 1 сатнија усташа и око 80 домаћих усташа..."[25] У извјештају од 31. децембра 1942. године, пише: "Зриње: 80 домобрана и домаће усташе"[26] Међутим, Команда војног подручја Баније у Информативном извјештају од 19. новембра 1942. године писала је да у Зрињу има: 1. сатнија домобрана и око 130 домаћих усташа.[27]

Током познате Четврте непријатељске офанзиве (Операција Weiss-I) против главних снага и Врховног штаба НОВ и ПОЈ са почетком 20. јануара 1943. године из долине ријеке Купе и Саве преко Баније и Шамарице, усташе из Зриња користе за своје акције у околним селима. Наступање 3. усташко-домобранског здруга (бригаде) правцем Сисак-село Ловча-Зриње-Гаге-Љубина-Босанска Отока, зрињске усташе користе и поновно пљачкају своје сусједе Србе. Они у Зриње одвозе кукуруз, кромпир и све остало што народ није склонио у земунице и друга скровишта.

И током 1943. године зрињске усташе су само нешто мање агресивне него 1941/42. године.

Јавили су се појединци, неке жене, који траже заборав за злодјела, како би слободније обрађивали своје њиве и испасали стоку, али ништа друго. Тако штаб Партизанског одреда Баније у извјештају од 25. марта 1943. године, међу осталим пише:

23 Записник конференције у Архиви ИХРПХ, кут. 177.
24 Архив Војноисторијског института (VII) рег. 6-1, кут. 1782.
25 Архив VII, ЈНА, рег. бр. 7/5, кут. 1614.
26 Архив VII, ЈНА, рег. бр. 12/6, кут. 1614.
27 Архив VII, ЈНА, рег. бр. 5/25, кут. 1614.

"Зрињ: само домаће усташе. Има их око 160, наоружани са 1 тешким митраљезом, 2 пушкомитраљеза и остало карабини. Усташе траже од наших сељака да треба заборавити на оно што је било и да требамо бити мирни, једни у друге не дирати, да би могли обрађивати земљу. Утврђени су доста добро и борили би се..."[28]

У априлу 1943. године 2. батаљон "Милош Чавић" Партизанског одреда Баније заробио је 8 усташа из Зрињa. Саслушани су, а затим су им објашњени циљеви НОП-а, ситуација у свијету и пуштени да то пренесу осталима у Зрињу. Но, реакција зрињских усташа је била још један упад у село Рогуље и пљачка – становници су побјегли у Зринску гору – опаска.

Да је наведена оцјена штаба 2. батаљона о борбености Зрињана била точна, види се и из извјештаја Штаба Партизанског одреда Баније од 17. јула 1943. године у којем међу осталим пиште: "Дана 9. VII, 2. батаљон био је у засједи око Зрињa и на цести Дивуша-Зрињ. Ухватио је два домаћа усташе и 3 жене, које су на саслушању псовале нашу војску, те су сви ликвидирани. Заробљено 14 комада говеда и 7 свињa..."[29]

Штаб Унске оперативне групе НОВ Хрватске у извјештају од 30. VIIII 1943. године, извјештава да у Зрињу има 130 цивила усташа..."[30]

28 Архив VII, ЈНА, рег. бр. – кут. 1616.
29 Архив VII, ЈНА, рег. бр. 1/1-4 И, кут. 1616.
30 Архив VII, ЈНА, рег. бр. 12/2, кут. 1616.

Напад и уништење Зрињa

Оставши у свом утврђењу скоро у центру слободне партизанске територије на Банији, око 20 км од Двора на Уни преко села Ванићи и Јаворањ и 13 км од Дивуше у Поуњу преко села Шегестин, зрињске усташе су се сељацима околних села довикивањем хвалили: "прије ће пасти Загреб и Берлин, него наша тврђава..." Међутим, догодило се обратно.

Очекујући прелазак Седме банијске ударне дивизије преко ријеке Уне, која се враћала на Банију послије познатих битака на ријеци Неретви и Сутјесци (IV и V непријатељска офанзива) на подручју Двора на Уни нашао се прво 2. батаљон 2, а затим и читава 1. банијска бригада Унске оперативне групе НОВ Хрватске. Пошто се Седма дивизија задржала у Подгрмечу ради, колике толике попуне, одмора и организационог сређивања, те је вријеме искориштено за напад и уништење Зрињa.

Штаб 1. банијске бригаде УОГ Хрватске (командант Ђуро Бакрач, замјеник политичког комесара и вршилац дужности комесара Драгутин Стојаковић-Путник) предлажу штабу УОГ Хрватске (командант Петар Клеут и политички комесар Ранко Митић) да се искористи прелазак 7. банијске ударне бригаде "Васиљ Гаћеша" из састава VII дивизије и нападне усташко упориште у Зрињу. Штаб УОГ Хрватске морао је тражити одо-

брење од штаба IV корпуса НОВ и ПОЈ (командант Иван Гошњак, политички комесар Вељеслав Хољевац).

Добивши одобрење – сагласност, штаб УОГ Хрватске издао је Заповијест, Оперативни број 114-43 на дан 8. септембра 1943. године. У првом одјељку заповијести пише:

"Снаге Унске оперативне групе, уз садејство снага VII бригаде извршит ће дне 9. ов. мј. напад на усташко упориште Зрин, са задатком да наоружане бандите из тог мјеста утамани и уништи. Све објекте у Зрину који би могли служити непријатељу да се поново насели – уништити.

Зрин је најкрвавије разбојничко гнијездо на Банији. Злотвори из Зрина поубијали су, уз грозна мучења, стотине и стотине људи, жена и дјеце, попалили су многе куће и више пута пљачкали и сусједна села око Зрина. Ликвидацијом овог упоришта бит ће уклоњен непрекидан терор над околним становништвом и бит ће омогућена шира мобилизација снага Дворског котара у НОВ.

II) Подаци о непријатељу:

Из прикупљених података јачина непријатељских гарнизона, који долазе у обзир за интервенцију приликом напада на Зрин као и њихово наоружање је сљедеће:

Зрин: У Зрину се налази око 180 цивила, усташа, са једним тешким митраљезом, 2 пушкомитраљеза и остало карабини.

Костајница: У Костајници има 2500 непријатељских војника, наоружани...

Двор: У Двору има око 600 непријатељских војника, наоружани..."[31]

Слиједи општи распоред снага УОГ и Седме банијске бригаде. А штаб 1. банијске бригаде УОГ Хрватске дао је конкретне задатке батаљонима за запад. Да се не би понављало, детаљи су видљиви и из извјештаја штаба УОГ Хрватске од 12. септембра 1943. године и другим документима о нападу и уништењу усташког гнијезда у Зрињу. Због садашње осјетљивости ове теме, наводимо сачуване документе и обраде у цјелини:

У извјештају од 12. септембра 1943. године, примљен у штабу IV кропуса 17. 09. 1943. године, Штаб УОГ је написао:

"1) Снаге наше Групе уз садејство јединица VII дивизије извршиле су дана 9. септембра напад на усташко упориште Зриње... Борба је вођена између I бригаде наше Групе са наша стране и са противничке стране од 150 усташа, наоружаних карабинима који су бранили упориште Зриње. Напад је почео 9. септембра т. г. у 17 сати, одвијао се тачно по предвиђеном плану.

Најјаче упориште у Зрињу била је Зрињска кула; која је важила као кључ непријатељских положаја. Напад на кулу вршио је 3. батаљон I

31 Зборник НОР-а, том V, књ. 19, стр. 85.

бригаде, који је успркос јаком отпору непријатеља успио да се пребаци са једном четом преко зида градине, те у крвавој борби ликвидира непријатеља у Кули. Други батаљон И бригаде који је нападао Цркву и школе, такође је послије огорчене борбе на јуриш успио ликвидирати непријатеља и овладати његовим добро утврђеним полажајима.

У самом подилажењу ка непријатељу, наше јединице биле су откривене, а к томе што је напад био по дану није се могло постићи никакво изненађење. Непријатељ је напуцавао на наше колоне које су подилазиле све док није извршен напад када се развила борба. На одређени положај све наше јединице стигле су у 16,30 часова, а сам напад почео је у 17 часова.

У току борбе бацили смо једну чету из резерве у међупростор батаљона који су нападали, да почисти село, да ухвати везу са батаљонима који нападају и да омогући брже чишћење непријатеља у моменту његовог разбијања. Ова чета извршила је свој задатак, а након тога повукла се на првобитни свој положај.

Борба је трајала око 6 сати. Наши батаљони који су вршили напад успјели су да се кроз жестоку борбу пробију до непријатељских упоришта и да их ликвидирају. Приликом освајања Куле (градине) 3. батаљон I бригаде показао се је врло борбен и његови неустрашиви борци иако под доста јаком непријатељском ватром успијевали су да створе надмоћност своје ватре, непријатеља натјерају у зидине у на тај начин омогуће пребацивање преко зида у саму градину ради ликвидирања непријатеља у цијелости.

Једна чета из бригадне резерве, која је затварала правац с источне стране од Зрињa испод села Рогуља, дошла је у сукоб с непријатељем који је покушао да се пробије у том правцу. И поред тога што су наши борци били стално на положају, успјело је непријатељу између појединих бораца да се повуче и побјегне у томе правцу.

Послије потпуног ликвидирања Зрињa извршена је евакуација плијена, тј. цјелокупне имовине (покретне) становништва Зрињa. Такође сва стока која се је налазила у селу заплијењена је и предата Команди подручја ради даљње надлежности.

И поред подузимања свих мјера да се евакуација плијена што уредније изврши, као и да се забрани приступ цивилном становништву, ипак није се могло у потпуности спријечити долажење цивилног становништва околних села, те вјерујемо да је било у извјесној мјери пљачке од стране цивила. (Узимали су своје, по усташама раније опљачкане ствари, стоку и сл. – опаска).

Све цивилно становништво тј. жене и дјеца, која су се приликом

упада нашли у подрумима и зиданим кућама, покупљени су и упућени у најближе непријатељске гарнизоне Дивушу и Двор.

Све јединице послије извршене евакуације у потпуности у зору повукле су се у своје базе, с тим што је један батаљон остављен да уколико би било заосталих и сакривених бандита, да их похвата и побије. И заиста, тек сјутра око 9 сати, док су наше јединице вршиле чишћење терена око Зрића, наишле су на неколико тих бандита и том приликом побили око 20. Такођер пронашло се сакривених жена и дјеце који су били упућени у Двор. И најпослије, по потпуном завршетку чишћења, наше јединице су се повукле у своје полазне базе, одакле смо кренули на нове задатке. Тако је најкрвавије усташко гнијездо на Банији у потпуности уништено...

2) Ратни плијен: У овој акцији заробљено је: 25 карабина од којих су 4 без затварача. Од стоке заплијењено је 142 говеда, коња 13, свиња 52, 21 овца, те више сељачке одјеће тј. покривача, јастука и блазина.
3) Губици непријатеља: У овој акцији непријатељ је имао 83 мртва бандита.
4) Сопствени губици: У овој акцији имали смо слиједеће губитке: 14 мртвих и 39 рањених другова.
5) Накнадно умрлих била су два друга и то: Шаша Млађен из Брубна и Марушић (Јована) Милан, који су након што су превијени умрли на путу за болницу. Исти су покопани и то: Шаша Млађен у Брубну, а Марушић Јована Милан у Шам. Драги.
6) Имена оних који су пали смрћу хероја: таквих у овој акцији није било као нити оних који су пали смрћу хероја. Једино је истакао 3. батаљон И бригаде који је похваљен наредбом овог Штаба, од данас, број 9.
7) Критички осврт на акцију: Гледе извођења саме акције не би се у том погледу могло ништа рећи, јер је упориште посве ликвидирано, старјешине су се добро држали и веза је уопште била добра. Једино у почетку евакуисања плијена, настала је збрка јер су паљене некоје куће у којима је било и плијена (робе разне врсте – сељачке), која се је могла најприје извући, па онда куће палити. И то је доведено у бољи ред.
8) Утрошак муниције по оружју: У овој акцији утрошено је 8.300 метака, пушчаних и митраљеских метака, 61 мина за мали бацач, 9 мина за тешки бацач, те гранате за брдске топове 75 мм. 33 комада, од којих су 13 шрапнела и 20 ударних граната, а за протуколски топ 37 мм. утрошено је 5 комада од којих двије панцирне и три ударне гранате. Према томе мањак у муницији јест, пошто је заробљено, 7500-8000 метака, пушчаних и митраљеских, те муниција топовска, сва која је утрошена."[32]

32 Зборник НОР-а, том В, књ. 19, стр. 160-162.

Тадашњи политички комесар батаљона 1. банијске брига УОГ Хрватске, Драган Студен, описао је: "Напад на усташко упориште Зриње". Ево и његовог описа у цјелини:

"До рата зрињски младићи и дјевојке чували су стоку, ишли на прела и играли, женили се и удавали, кумовали и славили заједно са својим сусједима Србима из околних села. Али, од априла 1941. и Павелићевог позива на братоубилачки рат, под скутом окупатора и утицајем клера, ови питоми брђани навукли су вучји ћурак. Нестало је прела и игранке. Нису се више познавали ни кумови, ни пријатељи. Плуг, тестеру, цапин и шило замијенили су пушка, митраљез, бомба и нож. Зрињске усташе постале су немилосрдне. Оне нису штедјеле ни дјецу у мајчином наручју и утроби, ухваћене су људе пилили тестерама, палили куће, пљачкале све што им је до руку дошло, убијали и старо и младо, мале и велике – ораче у пољима, чобане код стоке, млинаре у млиновима, домаћице крај огњишта.

Сви покушаји комуниста да уразуме ове повампирене и религијом затроване сељаке да одустану од братоубилачког клања, нису дали никакве резултате. Чињено је све да се упознају са циљевима револуције, убацивани су леци, пуштани заробљеници. Све је било узалуд. Нити једног симпатизера за народноослободилачки покрет, нити једног разумног човјека који би рекао: "Доста с тим!" Зрињани су своје мјесто претворили у утврђени логор: подигли бункере, барикаде, ровове, опасали их бодљикавом жицом, а сваку кућу претворили у бункер. Понекад су као звијери испадали и уништавали попут оркана све што су пред собом нашли. Попалили су сва околна села, стизали су на сва позната стратишта – од глинске цркве до Бајићајама; њихови куршуми и ножеви прекратили су на стотине живота.

Руководство НОП на Банији већ у јесен 1941. одлучило се за напад на Зриње, али без резултата. Зрињске усташе су говориле: "Зриње је тврд орах." Стизали су до Љесковца, Горичке, Ловче, Беговића и Миочиновића. Иза њих су остајала згаришта и лешеви. Од њих се нису могле спасити ни земунице и болнице у Шамарици. Партизани су у мају и новембру 1942. године у борбама ухватили неколико живих зрињских усташа и пустили их не би ли и то поучно дјеловало на остале. Ни то није имало одјека. Иако су партизанске снаге у Банији и тада биле довољно јаке да би могле ликвидирати овај утврђени осињак, чекало се да Зрињани сами схвате да су на погрешном путу. Вријеме је пролазило, ситуација се мијењала на свим фронтовима, па и на нашем. Партизани су из дана у дан постајали све јачи, а НОВ све моћнија и добро наоружана. На Зрињане све то није утицало иако им је то било познато. Они су и даље остали досљедни себи.

Учињен је поновни покушај: у априлу 1943. године 2. батаљон ПО Баније, у борбама код Шегестина и Горичке, заробио је 8 зрињских усташа.

Мада се знало за сва њихова недјела од. 1941. до тада, ипак су пуштени кућама. Очекивало се да ће им то бити посљедња опомена, да ће доћи памети и престати са злодјелима. Међутим, наставили су са звјерствима, убиствима и паљевинама.

Крајем августа и почетком септембра 1943. год. 7. дивизија враћала се на Банију, гдје су постојале двије нове, веома добро наоружане бригаде и одред. Ослобођена су сва банијска села, али дио снага морао је стално држати положаје према Зрињу, чувати болнице и земунице. Да би се коначно расчистила ова ситуација (Зрињ је тада био једино непријатељско упориште на ослобођеној територији), Главни штаб НОВ Хрватске донио је одлуку да се нападне и уништи усташки гарнизон у Зрињу.[33] Седмог септембра 1943. у селу Горичкој одржан је састанак руководилаца 7. дивизије и Унске оперативне групе. Ту је дефинитивно одлучено да 1. бригада Унске оперативне групе (касније 3. бригада 7. дивизије) нападне и ликвидира Зрињ. За почетак напада одређен је 9. септембар, у 17 сати. Истог дана кад је примљен задатак, одржано је у бригади савјетовање са командним кадром батаљона и чета и извршено извиђање.

33 Командант Иван Рукавина, политички комесар Владо Бакарић.

Банија

Деветог септембра 1943. у 17 сати, док су јединице прилазиле утврђењима, отпочела је артиљеријска припрема. Топови, под командом искусног артиљерца Жарка Кајгане, тукли су зрињски град. Наша артиљеријско-минобацачка ватра омогућила је борцима 2. чете 3. батаљона да подиђу зидинама. Међутим, усташки митраљези нису били неутрализирани. Усташе су у старом граду пјевале и најпогрднијим псовкама дозивале партизане, зачикавајући:

– Прије ћете стићи у Загреб, него ли ући у Зрињ.

Очито, усташе су биле увјерене у своју снагу, у зидине, ровове и бункере. Оружану снагу Зрињa сачињавао је, поред мушкараца, и извјестан број жена које су се понекад јављале својим пискавим гласовима. Природни положај, посебно старог града Зрињa коме се ни са једне стране није могло прићи без великих губитака, улијевао је усташама повјерење у одбрану.

Велика искуства партизана, висок борбени морал и жеља да се већ једном Зрињ ликвидира без обзира на губитке, као бујица су носили наше чете до зидина старог града.

Док су савладавале положаје ван старог града и цркве и стигле до зидина градине, из наше 1. и 2. чете избачено је из строја 12 другова, од којих су седморица погинула. Пали су храбри митраљесци Дамјан Кресојевић и Драган Ћорић, бомбаши Штула, Митровић и Тарбук, водник Јован Јузбашић и курир 1. чете. Рањени су замјеник команданта батаљона Никола Дрљача, водник Бранко Миочиновић, борац Драган Миочиновић и још два борца.

Чете су дошле под зидину града и стале. Киша митраљеске и пушчане паљбе и ручних бомби сипала је непрекидно кроз пушкарнице. Зидови дебели и високи преко њих се није могло. Улазна врата – тешка, храстова, гвожђем окована – чврсто су била затворена и под сталном ватром усташа.

Штаб батаљона био је у стрељачком строју. Ситуација је била тешка. Одступања није могло бити. Кула се морала заузети. Прва чета је била проријеђена и на њен положај одмах је убачена 3. чета. Стигоше командир Милан Радишић и комесар Никола Перенчевић. Командант батаљона Мирко Кепчија нареди да 10 бораца из 1. чете оде у село Брђане и донесе лотре (љестве) да би се помоћу њих попеле на зидове. Водник Авдо Шиљић и пушкомитраљезац Ђуро Радмировић пужаху крај зида. Тако наиђоше на једно мјесто гдје је зид био избачен. Са врха зида никла поветина (дивља лоза).

– Одлично – сину им идеја – овдје ћемо покушати да се успнемо на зид.

Тако и урадише. Захваљујући кондицији успјели су да се дочепају врха зида. Командант батаљона их упита да ли виде усташе.

– Да, видимо их – одговори Ђуро – али они нас не примјећују.

Командант донесе одлуку да се пет пушкомитраљеза из 3. чете и 15 "шмајсера" постави на зид, да се покупе све бомбе из чета и одабере 30 добровољаца за скакање са зида међу усташе. Сви су се јавили. Све се одвијало муњевито. Помоћник комесара Барић бодрио је:

– Другови комунисти и скојевци, сад или никад, покажите свијест.

Штаб батаљона лично је руководио групом за ускакивање у стари град и служио примјером. Усташе су још викале, псовале, пјевале, а нису видјели да су им партизани изнад главе на зиду.

– Само још минут два да се сви попнемо на зид – рече водник Бранко Стапар Црни.

Грунуше бомбе, заштекаше митраљези и "шмајсери" и већ је прилична група мртвих усташа испод зидова. Остале ухвати паника и бјежање. Куда? Рафали са зидина су косили. Опет команда:

– Скачи са зидова, удри, хватај живе!

Партизани поскакаше са зидова у стари град, међу њима је био и командант. Отпора више нема. Престаде вика и пјесма усташа. Али, имали су тајни тунел из старог града кроз брдо до села, за који партизани нису знали. Оно што нису покосиле бомбе и митраљези, побјеже кроз тунел.

Кулу смо заузели, али су усташе из цркве пружале грчевит отпор, не хтједоше да се предају. Скојевац Ресановић и водник Бижић затражише:

– Нека митраљези туку прозоре на цркви да усташе не могу нишанити, а ми ћемо убацити бомбе. Сигурно имаде сламе на којој су спавали па ће их ватра истјерати.

Одлично – рече неко! Сваки борац мисли и има идеја. Бацише неколико бомби које изазваше пожар. Дим, ватра, бомбе и рафали уђуткаше усташки отпор. Тек што помислисмо да се пењемо на торањ цркве, кад ли Авдо Шиљић са звоника повика:

– Другови, готови су сви, ево мене горе.

Он објеси црвену заставу с петокраком коју су му спремиле омладинке у Брђанима а он ју тајно носио и нико и батаљону није то знао. У 21 сат, и посљедњи отпор усташа у старом граду и цркви био је сломљен. За четири и по сата борбе усташе су разбијене и уништене на тежишту одбране. Борба се настављала за село. Други батаљон је заузео дио села, чете 3. батаљона напустише кулу и цркву – на цркви остаде само црвена застава. Усташе су давале отпор из зиданих кућа, али више појединачне него организирано.

Друга чета 3. батаљона нападала је са сјеверозападне стране, а 3. са југозападне, а 1. је наступала цестом кроз село. Отпор је слабио. Усташки команданти видјевши да је све изгубљено, одлучише се на повлачење и захваљујући добром познавању терена, провукоше се, са остатком усташа између положаја 1. и 2. батаљона кроз шуму. У 22 сата и посљедњи отпор је престао. Зриње, тај "тврди" орах, који је многе мајке, жене и сестре у црно завио, многој дјеци побио родитеље и попалио куће коначно је за свагда ликвидиран."[34]

И тадашњи командант оперативне групе НОВ Хрватске, Петар Клеут, обрађујући тему "Борбе Унске оперативне групе", написао је и своје виђење "Напад на усташе у Зрињу"; он пише:

"У Зрињу се налазило око 180 усташа, познатих зликоваца. Банијске јединице су у три маха покушавале током 1941. и 1942. године да униште ту групу разбојника, али без тешког оружја нису успијевале да заузму зрињску градину.

Партизанске јединице Унске групе биле су спремне за напад на Зрињ, али су се виши штабови нерадо одлучивали на ту акцију, зазирући од неминовних губитака. Ипак, на приједлог штабова бригаде и уз сугласност штаба корпуса, штаб групе се одлучио и на четврти напад на Зрињ. Борци у јединицама одушевљено су примили ту одлуку.

Зрињске усташе биле су доста слабо наоружане – поред пушака имале су још само 3 митраљеза. Али је зато Зрињ био врло подесан за одбрану. На стрмом купастом брду изнад села диже се стари град (градина), чије високе зидине с пушкарницама вријеме још није било јако оштетило. Ста-

34 Зборник, Седма банијска дивизија, издање ВИЗ ЈНА, Београд, 1967, стр. 534-537.

ру кулу над градском капијом усташе су претвориле у вишекатни бункер и осматрачницу. У селу подно града биле су утврђене зидане куће (куће са зиданим подрумима – опаска): школа (И и ИИ) опћина, попов стан и црква. На косама с обје стране села били су ископани стрељачки ровови.

Главни задатак у нападу повјерен је 1. бригади. План је био: 3. батаљон напада градину са сјевера, 2. утврђење у селу с југа, а 1. блокра Зриљ с истока. Бригади је придата брдска батерија да, дејством с блиског одстојања, подржи напад на градину.

Седма бригада добила је задатак да напад осигура од Костајнице, а 2. батаљон 2. бригаде Унске групе постављен је на осигурање према Двору. Одлучено је да напад почне 9. септембра у 17 сати, како би дању што боље била искориштена ватра брдске батерије.

Трећи батаљон 1. бригаде кренуо је развијен за борбу под сјеверне и западне зидине градине, па кад се већ налазио на око 200 метара од зида, обасут је јаком ватром са градских бедема. Батерија је тада отворила ватру и прецизним хицима уништила митраљез на бедему. Под заштитом ове ватре батаљон је још за дана кренуо на јуриш. Стигавши под бедеме, борци су се, употребом импровизираних љестава пењали на зидове. За то вријеме неколико наших митраљеза гађајући преко главе бораца, обасипало је ватром горњу ивицу зида. Међу првима који су се попели на врх зида били су: командир 3. чете 3. батаљона, Авдо Шиљић Хоџа и водник Ђуро Радмановић, а у првом јуришном таласу налазио се и читав штаб батаљона. На самом бедему развила се жестока борба прса у прса, у којој се испољио масовни хероизам старјешина и бораца 3. батаљона. Убрзо је отпор на сјеверозападној страни бедема савладан, па је извршен јуриш на главну кулу у јужном дијелу тврђаве која је освојена у првих мрак.

Други батаљон 1. бригаде, који је преко заселка Драге нападао утврђења у јужном дијелу села, заузимајући кућу по кућу, сломио је отпор непријатеља до 21,30 сати и приближио се градини с југа. Још у јеку борбе за јужни дио села покушала је једна група усташа да испадом на запад продре у положај наше батерије, али је штаб групе употребом своје резерве (једна чета 2. батаљона 2. бригаде) одбио овај испад.

Ни послије губитка градине и утврђења у селу, усташе нису обуставиле отпор. Браниле су се у појединим зградама на јужној и источној страни градине, па је отпор трајао до 22 сата. Притјешњени са свих страна, одлучиле су се тада на пробој према истоку кроз положаје 1. батаљона, преко Рогуља. Приближно половина зрињске посаде, користећи се мраком, побјегла је према Костајници. На бојишту је остало 85 убијених усташа, а заплијењено је само 25 пушака, јер је непријатељ већим дијелом уништио митраљезе и пушке својих погинулих.

Прва бригада је у овој краткој, али изузетно оштрој борби, имала 14 погинулих и 40 рањених. У току борбе утрошена је знатна количина муниције и скоро све расположиве ручне бомбе.

Непријатељ није покушао ни с једне стране да пружи помоћ зрињским усташама. Ипак су осигурања према Костајници и Двору задржана још један дан на положајима, док је 3. батаљон 1. бригаде уништавао зрињска утврђења да у њих, каквим стицајем прилика, не би поново сио непријатељ. Али, он се у Зриње више никад није вратио.

Убрзо је, бојећи се напада, напустио и село Дивушу. Народ околних села коначно је одахнуо од усташког терора".[35]

Штаб Унске оперативне групе и Окружни народно-ослободилачки одбор за Банију дана 13. септембра 1943. године издали су заједничко саопштење:

"Крвави Зриње, угушио се у властитој крви!"

"Вријеме коначног обрачуна са крвницима и непријатељима и српског и хрватског народа дошло је. Још једно гнијездо Павелићевих усташких разбојника уништена је. Зриње је збрисан са лица земље и ни сва фашистичка сила није га могла спасити од осветничког гњева народних војника. Народи Баније партизанском руком свете невино проливену крв.

Уништен је Зриње, шпиља злогласних усташких разбојника. Нема тога на Банији коме нијесу позната звјерства по којима су се срамно прославили зрињски усташе. Паљење, пљачка и убијање за њих су били мали злочини. Они су измислили много страшније и њиховој злочиначкој души драже злочине. Пилање живих људи и вађења недонешене дјеце из материне утробе задовољавало је тек њихове злочиначке прохтјеве. Чак и жене њихове нијесу много заостајале у томе.

Ето, такав је Зриње био и таквим га познаје народ Баније. И оно што се догодило Зрињу и Зрињанима само је природна посљедица њихова дјела, што је разумљиво сваком поштеном Србину и Хрвату. Снашла га је онаква судбина какву је и заслужио. Није се могло догодити да некажњено прођу они, који су до недавно само смрт и ужас сијали нашом поробљеном земљом. Зато је Зриње до темеља уништен.

У самој акцији на Зриње дошло је опет до изражаја борбено јединство и братство Срба, Хрвата и Муслимана, који су заједничким снагама упрли да униште и то легло злочинаца, љагу и срамоту хрватског народа. У борби поред осталих нарочито истакли су се два партизана: један Муслиман и један Хрват, који су се светили усташким плаћеницима за зло које су нанијели нашем народу.

Ето, још један доказ у прилог томе више, да неће остати некажњени злочини, које су починили усташки разбојници за вријеме свог пашовања

35 Зборник, Седма банијска дивизија, изд. ВИЗ ЈНА, Београд, 1967., стр. 501, 502.

у Хрватској. Још један доказ више, да ће се тешка осветничка шака народних војника, сручити на главе свих фашистичких злочинаца, који треба да се у својој властитој крви угуше. Још један доказ више да никакве зидине, па ни оне средњовјековне не могу задржати побједоносни ход народних осветника – народноослободилачке војске. Зриње је живи свједок тога.

Живјели народни осветници НО и ПО Хрватске!

Живјело братство и борбено јединство свих поштених и родољубивих Срба, Хрвата и Муслимана!

Смрт свим издајницима и злотворима усташама и четницима!

Смрт фашизму слобода народу!

Штаб Унске оперативне групе НОВ Хрватске.

Окружни НОО за Банију.[36]

36 Саопштење о уништењу Зриња штампано је у виду летка.

М. Јока, написао је опширнији чланак, који је по одобрењу политичког комесара IV корпуса НОВ и ПОЈ, Вељеслава Хољевца, објављен у листу "Војни Вјесник", гласило IV корпуса, двоброј 10-11, сијечањ-вељача 1944. године. Чланак је штампан под насловом: Зриње се такмичио по звјерствима.

Немогуће је уништити народе. Диктатори – "свемоћни" цареви и краљеви робили су своје, поробљавали туђе народе. Слободарска свијест поробљених натјерала је угњетене у сигурну смрт. Шака плаћеника, избезумљеника нису могли одржати на власти своје господаре. Коначно примили су и они као и њихови господари праведну казну – гњев народа извео их је на стратиште.

Слијежу се војске народних бораца Баније. Долазе синови валовитог Кордуна и кршне Лике, да са својим друговима никад покорене Баније униште окупаторско-усташке разбојнике. Боре се и ослобађају нове крајеве Баније. Али у срцу Баније лежи рак рана народа, лежи Зриње. Зрињани су окрутни до бестијалности, они су вјерни поглавнику, неуништиви – како они кажу. Зриње је други "Алказар". – Прије ће Загреб пасти него наша тврђава, говорили су зрињски усташе. И заиста Зриње се такмичио. По звјерствима нема му премца: ухваћена су браћа Пуцар, довучена у Зриње. Ставише их на "магарце" жива им тијела пилају, смијући се питају их да ли их боли, да ли су Срби, да ли су партизани? Старцу Рогуљи (Никола Рогуља зв. Сихтер – опаска) чупају сиједе брке, откидају нос и уха, стављају соли под кожу, кидају му нокте (пилају га на магарцу – опаска) – он умире. Младог Југовића вежу коњу за реп, а коњ у трку пролази дуж цијелог Зриња. Мађан Корманош и Мијо Бабић, звијери у људској сподоби, изводе те "витешке Павелићеве игре", а свјетина, заиста свјетина Зриња гледа и ужива у мукама десетине младих Пуцара, Југовића и других. Младе же-

не, дјевојке биле су часак њихове животињске страсти, а завршавале су гдје и тисуће других. Сто и тридесет жена, дјеце и људи Горичке чами три дана у Зрињу да крену у јасеновачки и градишки логор. Зриња пљује на њих, свлачи биједне прње са њих, Зриња им не даје воде, они скапавају од жеђи. Домобрани су плакали, помоћи нису смјели. Зриња није само пљачкао, палио и харао, Зриња није убијао, он је мрцварио, клао и давио. Народ трију котарева хтио је његово уништење, његову смрт, јер Зриња се дубоко усјекао у срце народа Баније. Он није помишљао на братство, – убили су свог сељана поштеног обућара Бабића (Милу – опаска) који рече: "Што чините ви нељуди... Хрвати никада нису били звијери..."

Ни један људски поглед, ни једна ријеч за помиловање није прошаптана у Зрињу. У Зрињу милости није било. Па чак ни онда кад је диљем Хрватске плануо устанак. Кад су изникле хрватске ослободилачке бригаде и дивизије, кад, готово није било хрватског села, које није заволило своје борце – партизане, које се није опредијелило за партизане. Па чак и крвничка легла су се уздрмала, но Зриња је остао стари Зриња, све крвничкији и све злочиначкији. На њих није дјеловала ни наша праведна борба ни огромне снаге, ни моћни блок савезника. Толико су Зрињани огрезли у злочинима да их ништа није могло поправити!

Очи народа упрте су ноћу и дању у Зриња. Дошао је дан обрачуна са зрињским разбојницима. Дању прилазе наши борци попаљеним селима око Зрињског града, прилазе на пуста згаришта. Види то непријатељ. Још увијек вјерује да "теренци напуцавају". Не потраја дуго.

У 17 сати проговорише "брђани", бацачи и митраљези. Усташе се концентришу у уклету градину и око цркве. Нашим борцима јасно је овог пута само једно: Зриња не смије мимоићи заслужена казна. Борци III батаљона III бригаде (у вријеме напада 1. бригаде УОГ НОВ Хрватске – опаска) пребацују се преко зидина градине помоћу ремена (војничких опасача – опаска). Нема застоја, нема колебања. Друг Авдо јуриша међу првима. Уз њега је партизан Хрват. Рањен је овај други и превијен скаче говорећи: "Силили су ме да се борим за њих шест мјесеци, сада да останем?! Нећу, идем и даље док их не уништимо!" – и јуриша. Оружано братство Хрвата, Муслимана и Срба ојачало се још у борби за слободу уништених попаљених и опљачканих српских села, учврстило се у бојu уништењем зрињских крвника.

Залуд је писао зрињски усташа Мажић језуитској дружини у Загреб: "У овом стародревном зрињском граду ми бранимо до посљедњег нашу домовину." Јадник! Сто и педесет других у крви огрезлих биједника мислило је да је Зриња домовина, да су усташки злотвори јунаци домовине. Мала им је била домовина – метар и пол земље, црно-црвене земље наквашене

крвљу, угнојене невиним тјелесима масакрираних и покланих. Данас нема више њихових јазбина пуних пљачке, препуних мукотрпног туђег рада. Зрињ још постоји само као географски појам. Зриње постоји као опомена свим изродима и хрватског и српског народа.

У будућности дјеца ће причати: У тој долини окотила се некад гадна звијер незасита човјечје крви. Дуго времена гутала је народ. На концу дошао је ослободилац – осветник – Народни војник – и ослободио народ од те гадне незасите аждаје...

Банија је доживјела ових дана двије велике радости, два нова сретна дана: долазак VII дивизије и уништење Зриња. Са леђа и српског и хрватског народа спао велики терет – крвави Зриње!

М. Јока".

Одлука да се уништи село Зриње

У извјештају штаба Унске оперативне групе НОВ и ПО Хрватске, саопћењу штаба УОГ и Окружног НОО-а за Банију, у цитираним обрадама и чланцима је, намјерно или ненамјерно, изостављен узрок за доношење Одлуке да се уништи село Зриње, као такво. Такву одлуку, јасно је, нису смјели и могли донијети штабови и органи власти на Банији. Одлука да се уништи село Зриње, донесена је од стране штабова и органа власти – партије на вишим нивоима НОП-а Хрватске. Према сјећању Ранка Митића одлуку је штабу УОГ НОП Хрватске пренио политички комесар IV корпуса Вељеслав Хољевац.

Узрок такове одлуке је познат, а тко ју је стварно донио требало би да кажу још живи учесници у овим догађајима. Да одлука није донесена од штабова и органа НОП-а Баније довољно је, као илустрацију навести, стријељање команданта 1. батаљона Партизанског одреда Баније 29. јуна 1942. године, Петра Крњајића, зато што је у нападу 12. јуна 1942. године на село Прекопу крај Глине, погинуло током борбе 6 цивила и запаљено неколико објеката у селу. Код таквих односа у НОП-у, када се радило о Хрватима и хрватским селима на Банији – многе је већ тада такова одлука за Зриње изненадила, зато је и услиједило писмено саопштење. Међутим, поред описаних звјерстава зрињских усташа, за овакову одлуку – вјерује се донесену од штаба IV корпуса, можда и Главног штаба НОВ и ПО Хрватске (командант Иван Рукавина, политички комесар Владимир Бакарић) и чак неких чланова ЦК КПХ, пресудно је дјеловао случај дан послије ослобођења Зриња, односно сламања отпора усташа, када су жене и дјевојке напале борце 3. батаљона који је вршио претрес села. У наведеном извјештају Штаба УОГ се наводи да су, "тек сјутра око 9 сати, док су наше

јединице вршиле чишћење терена око Зрења, наишле су на неколико тих бандита и том приликом побили око 20." Ти "бандити" били су жене и неке дјевојке из Зрења.

Сутрадан по сванућу, 10. септембра 1943. године, упућен је Трећи батаљон да изврши претрес села и пронађе евентуалне скривене усташе и заостало оружје. Није се вјеровало да су сви усташе успјели побјећи у правцу Костајнице. Батаљон је у једном подземном скровишту открио око 20 скривених усташа и исте ликвидирао. Међутим, након тога батаљон је усред села био нападнут ручним бомбама из куће које су бациле неке жене и дјевојке. Губици батаљона били су 7 погинулих и око 13 рањених бораца. Штаб Унске оперативне групе, по изјавама комесара Групе, Ранка Митића, тада је поставио питање штабу IV корпуса НОВ и ПОЈ – шта чинити након напада на батаљон у тек ослобођеном Зрињу? Политички комесар IV корпуса НОВ и ПОЈ, Вељеслав Хољевац, је касније јавио да се сви преживјели становници Зрења евакуирају и упуте на још неослобођени териториј (Дивушу – опаска), да им се саопшти забрана враћања назад у Зрињ и послије потпуног ослобођења земље, а Зрињ да се потпуно ликвидира.

Евакуирани становници Зрења, њих 562 људи, жена и дјеце, прикупљени су код порушене цркве у селу Шегестин. Ту им је на положајима Седме банијске бригаде "Васиљ Гаћеше" на осигурању од Дивуше и Костајнице, политички комесар батаљона из 1. банијске бригаде УОГ НОВ Хрватске, Бранко Боројевић, одржао политички говор и саопштио наведену одлуку. Говорио је уз присуство и бораца Седме бригаде на тим положајима, о циљевима народноослободилачке борбе. Навео је дио дотадашњих дјеловања зрињских усташа око Зрења и у другим крајевима Хрватске и Босне, односно широм "НДХ" гдје су све достизали.

Између тадашњих становника Зрења издвојила се једна дјевојка и одбила да крене пут Дивуше. Она се јавила добровољно у партизанске редове. Била је то, кажу, Пушкарић Павла Марија прва болничарка у Партизанској болници број 12/V у Шамарици, а затим учитељица. Преостали су отишли у правцу Дивуше. Касније се сазнало да су евакуиране становнике Зрења усташке власти, углавном, размјестиле у рејону Ђакова, у Зрин на ријеци Мури, а било их је и другдје, до насељавања неких послије рата у Мотовун у Истри. Јуре Пушкарић је остао у Дивуши и почетком 1944. године, приликом једног напада на Дивушу, добровољно се јавио у партизанске редове. И неки Зрињани из околине Ђакова отишли су касније у славонске партизанске јединице, што до сада није изучавано.

Углавном, тако су се понашале зрињске усташе и својим понашањем условили одлуку да буду строго кажњени.

Милан Мркаљ

Сто година ногомета у Глини (1913-2013)

— Уводна напомена
— Како је све почело: Феријални клуб Бановац 1913. године
— Нови почетак: оснивање Глинског шпортског клуба 1920. године
— Како ГШК постаје Бановац (1924-1932)
— Повратак "Гешка" (1933-1941)
— Други свјетски рат: трагичан крај ГШК-а
— Успон и пад глинског Бановца (1946-1968)
— Златно доба глинског ногомета – Банија (1969-1991)
— Глински ногомет у ратним годинама (1991-1995)
— Ногомет у Глини након 1995. године
— Епилог

Уводна напомена

О раздобљу глинског ногомета од 1913. до 2013, то јест од прве записане ногометне утакмице у Глини до стоте годишњице постојања ногометног клуба, у глинској хисториографији није досада, осим појединачних новинских чланака, било дјела које би га у цјелини обухватило. Задаћа је овог есеја да тај осјетљиви недостатак покуша уклонити и уз то положити довољно сигуран темељ за писање ауторове будуће књиге о повијести играња ногомета у Глини. С обзиром да овај рад има пионирско обиљежје – са свим предностима и недостацима таква потхвата – ауторова намјера била је дати преглед најзначајнијих догађаја у појединим раздобљима развоја глинског ногомета, поготово раздобља задњих педесет година у којима је и сам био актером, најприје као играч, потом тренер и предсједник клуба.

Како је све почело: Феријални клуб Бановац Глина 1913. године

Глина је почетком 20. стољећа била сједиште котара и управне опћине. Припадала је Загребачкој жупанији у оквиру угарског дијела Двојне монархије. Само мјесто бројало је 1910. г. тек 1986 становника, али је зато подручје глинског котара бројало више од 40.000 становника.

Глинско грађанско друштво чинили су тада нешто умировљених официра и војника, као подсјетник на некадашњу војну организацију, опћинско и котарско чиновништво, опћински и жупанијски стражари, те грађанство којег су сачињавали трговци, обртници разних струка, неколико адвоката, нешто чиновништва локалних штедионица или филијала. Глина није имала локални лист, али је имала тискару Васе Јакшића. У Глини је постојала и жупанијска болница, којој коријени сежу још у вријеме Војне крајине, но са скромним медицинским особљем. Овом грађанском слоју свакако треба прибројити жупно и парохијско свећенство.

Њихов опстанак и егзистенција значајно су овисили од бројне аграрне околице, па је зато тједни сајам сриједом био годинама извор њихових прихода. Тог дана у Глину се слијевало на хиљаде сељака који су нудили своје производе, најчешће стоку, а потом код глинских трговаца и обртника куповали неопходне ствари за своја домаћинства.

Глина је у то вријеме имала и низ других институција насталих било приватном иницијативом или на добровољној основи, као што су Читаоница, Добровољно ватрогасно друштво, разна цеховска удружења, али и Одбор за пољепшање града.

Pojedini broj 4 fil.
„NOVOSTI" IZLAZE SVAKI DAN U 5 SATI U JUTRO. A U PONEDJELJAK I DAN IZA BLAGDANA U 8 SATI U JUTRO.
UREDNIČTVO: GUNDULIĆEVA ULICA BR. 29.
TELEFON: BR. 89.
UPRAVA: ILICA BR. 1.
TELEFON: BR. 1160.

NOVOSTI

Pojedini broj 4 fil.
PRETPLATA ZA 1 MJESEC:
ZA ZAGREB . . . . . K 1.20
ZA TUZEMSTVO . . . . . K 1.50
ZA INOZEMSTVO . . . . . K 2.50
OGLASI SE UVRŠĆUJU PO CJENIKU. KOD VIŠEKRATNOG UVRŠTENJA RAZMJERAN POPUST.

God. VII. Zagreb, u utorak 12. kolovoza 1913. Broj 217

Šport

Fer. glinski klub—Od. Hrv. Sokola (Sisak) 1 : 4.

Dne 3. o. mj. održana je u Glini nogometna utakmica izmedju ferial. kluba »Banovac« u Glini i Od. Hrv. Sokola iz Siska. Rezultat 4 : 1 u korist Od. Hrv. Sokola (Sisak).

Почетком 20. стољећа, точније 1902. године започео је с радом Завод за преодгој малољетника по којем је Глина била најпознатија скоро читаво стољеће. Слиједеће 1903. отворена је жељезничка пруга Сисак-Карловац, преко Глине до Вргинмоста, а 1907. све до Карловца. Та пруга и њено отварање имат ће значајну улогу у појави и развоју ногомета у Глини. Наиме, богатији глински грађани имали су сада веће могућности за слање своје дјеце на школовање изван Глине. Тако су ти ђаци, по предању, већ 1909. године за вријеме љетних школских празника донијели прву ногометну лопту у Глину и почели је нагађати по јукиначким гмајнама.

Прва јавна ногометна утакмица уприличена је у љето 1912. године када је глински ђак Трговачке академије на Сушаку Јосип Мрган довео у Глину петнаестак својих школских пријатеља који су на игралишту на јукиначким гмајнама приказали Глињанима чари ове нове игре. Нажалост, без записаног резултата и дана одигравања. Ипак, сјећање на ту утакмицу преносила су се кроз генерације све до данас.

Сигурно да је ногомет и поред противљења родитеља стјецао све више присталица код глинских младића, па је вјеројатно већ 1913. године дошло до оснивања Феријалног глинског клуба Бановац јер у загребачким *Новостима* од 12. коловоза 1913. (неименовани) дописник из Глине јавља да је 03.08. те године домаћи Бановац угостио Одјел Хрватског сокола из Сиска и изгубио утакмицу резултатом 4:1. Претварање феријалног у стални клуб спријечио је нажалост, Први свјетски рат (1914-1918).

Нови почетак: оснивање Глинског шпортског клуба 1920. године

Распадом Аустро-Угарске Монархије и стварањем Краљевине СХС, поновно се јавио интерес за ногометом. Тако је у Загребу 14. травња 1919. основан Југославенски ногометни савез (ЈНС). Исте године почеле су и прве ногометне утакмице клубова који су постојали и прије рата, а почела је и регистрација нових клубова. Ни Глињани нису сједили скрштених руку. По усменој предаји, јер нема писаних записа, кључну улогу у обнови ногомета у Глини опет је имао Јосип Мрган који се управо преко Владивостока и Шангаја вратио из руског заробљеништва. Окупио је глинске школарце и студенте, те уз помоћ љубитеља ове игре обновио рад клуба, али сада под новим именом – Глински шпортски клуб.

У Службеном гласнику Загребачког ногометног подсавеза, који је почео излазити 1920. године као прилог у дневном листу *Новости*, већ 16. свибња објављен је распоред одигравања првенствених утакмица 7. жупе у којој наступају Глињани. Ту је записано да је у Савез учлањен Глински

шпортски клуб – Глина и да то прољеће треба играти првенствене утакмице са клубовима ХШК Иванић, Панонија (Сисак), ЈЖШК Жељезничар (Сисак) и ШК Славен (Петриња).

Побједник натјецања те 1920. године био је Жељезничар из Сиска, али је у разигравању испао из даљњег натјецања.

Прва записана утакмица новог клуба одиграна је у Петрињи, гдје је домаћи Славен побиједио госте из Глине 2:1 у пријатељској утакмици пред почетак поменутог првенства у прољеће 1920. Сједиште клуба било је у бившој Казниони (напуштеној још од Војне крајине), а игралиште је под Погледићем, преко пруге, нешто кратко, али ипак добро – положај му је идеалан. С јужне стране диже се брдо Погледић, чија страна служи као трибина. Ту је и тераса с љетном рестаурацијом. Цијели Погледић обрастао је красном буковом и боровом шумом. У његовом подножју је Вилино врело.

Због релативно мало првенствених утакмица Глињани често играју пријатељске утакмице, поготово љети, када за њих наступају и Глињани који су чланови тада великих клубова, као браћа Душан и Бранко Зинаја (ХАШК) и Петричић (Concordia). Ти успјешни играчи великих загребачких клубова били су, по усменој предаји, уз већ поменутог Јосипа Мргана, те Стјепана Микшу, браћу Josipa и Slavka Kohna, браћу Фрању и Славка Вучака, браћу Баждар те Ивана Прашину, оснивачи Глинског шпортског клуба.

Те 1920. и 1921. године ГШК веома често игра са сисачком Сегестом и уз помоћ браће Зинаја, каснијих репрезентативаца Краљевине СХС, двапут слави побједу у пријатељским утакмицама 5:2 и 1:0 код куће, а једном губи 3:2 у гостима. У Службеном гласнику из ожујка 1922. године писмено се упозорава ГШК да плати заосталу неплаћену чланарину. Како клуб није подмирио своју обавезу и извршио уплату у року, то је у свибњу 1922. ЗНП одлучио предложити ГШК и још 20 клубова да се бришу из Југославенског ногометног савеза (ЈНС), тада са сједиштем у Загребу. Тако је након кратког играња ГШК брисан из Савеза чиме му је онемогућен наставак играња у сисачкој ногометној жупи. Сигурно да је опћа неимаштина, а и скупоћа спортске опреме узроковала овакав расплет.

Управа ГШК-а покушавала је скинути суспензију, али без успјеха, што се види из Одговора Управног одбора ЗНП-а из рујна 1923. године којим се најстроже забрањује одигравање било каквих утакмица учлањеним клубовима с неучлањенима.

Како ГШК постаје Бановац (1924-1932)

За Глињане овакво стање без утакмица није могло дуго трајати јер се већ 1924. године и то у јесен, под конац листопада, може дознати из тиска да је у Глини гостовала резервна момчад Олимпије из Карловца која је играла с Бановцем и побиједила га резултатом 3:0.

Овдје се први пут појављује име Бановац, након 1913. године, што би могло значити да су се Глињани досјетили јаду и свој ГШК прекрстили како би заварали Загребачки ногометни подсавез. Можда нити данас не би знали за ову утакмицу да уредник Илустрованог тједника Спорт из Загреба, који је донио ту вијест, није био Душан Зинаја који је водио бригу да се нешто запише о игри својих Глињана. У опису утакмице дознајемо и састав Бановца: Самарџија II, Пагаћ, Јеренић, Богуновић, Уршић, Заплетић, Манојловић, Самарџија I., Прашина, Црнетић и Дуран. За Бановац наводи "…да је млади клуб који би уз много добре воље и traininga могао би дотјерати до лијепога успјеха. Једино што би требали, да се одуче суровости… Посједују добар старт на лопту и брзи су". Из описа дознајемо да је утакмицу судио "г. Kohn и да је приличан. Публике за чудо јако мало".

Изгледа да су Глињани успјели превладати забрану играња утакмица с регистрираним клубовима јер из писмених објава стоји да је *Бановац* 1925. године играо у Петрињи са *Свачићем*, а нешто раније и у Глини са загребачким *Графичаром*, те *Граничаром* из Госпића. Према новинским извјештајима *Бановац* и почетком наредне 1926. игра против петрињског *Свачића*, а исти клуб тражи дозволу Управног одбора ЗНП за одигравање пријатељске утакмице 28. коловоза 1927. г. са *ШК Бановац* из Глине. У 1928. години само кратка вијест из Сиска (у загребачком Шпортском листу) говори да су почетком српња у Сиску играли ШК Радник из Цапрага и ШК Бановац и да су побиједили Глињани. Нажалост, нема резултата утакмице. Све до 1931. г. нема записа о игрању утакмица глинског Бановца, већ се у писаном материјалу сисачке жупе само наводи да Бановцу, између осталих, још нису потврђена правила.

Из свега наведеног видљив је континуитет ногометног клуба у Глини за читаво ово раздобље, уз примједбу да се клуб вратио свом првобитном имену.

Прва момчад ГШК-а прије регистрације 1933. године.

Стоје слијева:
1. Стево Брлековић-Цајо, 2. Ђуро Стојић, 3. Владо Рукавина-Руцо, 4. Берица Прпић, 5. Фрања Гргић, 6. Ивица Опачић, 7. Милан Јарић, 8. Божо Јарић.
На земљи слијева:
1. Крешо Пук, 2. голман Маријан Хорват, 3. Божо Метикош.

Са гостовања ХАШК-а у Глини 25.06.1939. године.

Заједничка слика играча и управа ГШК-а и Хашк-а на прослави 5. годишњице клуба на новоотвореном игралишту на Оберстарији.

Слијева (играчи и водство ГШК-а):
1. Carlo Culiatti, 3. Нино Чачић, 4. Јандро Шарић, 5. Божо Метикош, 7. Владо Рукавина, 9. Пајо Кухар, 11. Никица Самарџија, 14. Миленко Момић, 16. Душко Докмановић, 18. Владо Турковић, 20. Josip Misson, 21. Hinko Kraussel, 22. Мојсија Вујасиновић;
Играчи Хашк-а: 2. голман Жмара, 6. Ивица Гајер, 15. Матијевић.
На земљи играчи ГШК-а:
3. голман Тишма, 5. Пејо Мартиновић, 6. Макс Докмановић, 8. Тошо Метикош.

Повратак "Гешка" (1932-1941)

Велики и значајан догађај за развој глинског ногомета била је 1932. Те је године из Сиска у Глину доселио Hinko Kraussel који је отворио трговину у тадашњој Жировачкој улици. У врло кратком времену успио је окупити заљубљенике у ногомет, како оне млађе, тако и нешто старије. Заједно се договарају о обнови рада клуба те његову учлањењу у Савез. Пишу се Правила новог клуба коме дадоше старо име из 1920. г. – Глински шпортски клуб или краће ГШК, којег Глињани изговарају као "Гешк". Браћа Божо и Теодор (Тошо) Метикош предлажу као клупску плаво црвену боју, а грб клуба по узору на београдску Југославију, округлог облика омеђеног плетером златне боје. На врху плетера налази се штит који је косом цртом подијељен на плаво и црвено поље тамнијих тонова. Испод штита на правокутној плочици бијеле боје пише Глински Ш.К. Све се то дешавало 1933. године. За ту прилику организирана је и прва пријатељска утакмица против сисачке Викторије и том приликом забиљежена је побједа 5:3.

Сретан дан за Глињане био је крајем просинца исте године када су од надлежних власти добили потврђена Правила клуба. ГШК одржава конституирајућу скупштину на којој је изабран први Управни одбор којег су чинили: предсједник Дане Тојагић, потпредсједник Slavko Kohn, трговац; тајник Hinko Kraussel трговац, благајник Bilko Schlossberg, трговац; оружар Перо Шеперац, трговачки помоћник; одборници Перо Мараковић, типограф; Стево Бадрић, кројач. Замјеници одборника су Иван Паценти, кројач и Ђуро Штула, књижар. Прочелник за ногометну секцију је Божо Метикош, а ревизори су Милан Стовраг и Лазо Ђорковић. Часни суд клуба сачињавали су др. Stjepan Passek, Петар Ђорковић и Otto Radočaj. Сви су они сигурно финанцијски помагали клуб, те их се може сматрати заслужнима у његовом оснивању и раду послије 1933. године.

Већ 5. сијечња 1934. Управни одбор ЗНП-а у Загребу у Службеном гласнику објављује да је ГШК примљен у чланство Савеза. Исте године ГШК постаје прваком II. разреда Сисачке ногометне жупе након побједе у финалној утакмици против Зринског из Костајнице резултатом 3:0.

Пред новом Управом клуба нашао се проблем игралишта, јер постојеће под Погледићем није одговарало због малих димензија, а било је и далеко од града. Због тога је клуб поднио Општинској управи молбу за додјелу земљишта званог "Оберстарија" које има довољну величину за ногометно игралиште. Земљиште је било обрубљено алејом грабова засађеним још у доба Војне крајине и служило је заповједницима I. банске пуковније као мјесто шетње и одмора.

На изненађење Управе клуба Општинско вијеће је 28. просинца 1933. г. закључило да се ГШК-у замољено игралиште даде, а детаљи ће се утврдити касније. Међутим, до потпуног уређења игралишта доћи ће тек у прољеће 1939. када је игралиште било и ограђено. Све је то постигнуто великим трудом Управе, уз финанцијску помоћ Општине, те глинских обртника, трговаца, гостионичара и осталих мјештана – љубитеља ногомета. Та година била је и јубиларна, пета годишњица постојања обновљеног ГШК-а, којом приликом је издана и пригодна значка, односно клупска заставица.

На 6. годишњој Скупштини клуба у сијечњу 1939. бира се нова Управа: предсједник постаје Josip Misson, потпредсједник Ђуро Штула, тајник Hinko Kraussel, благајник инг. Бошко Меанџија, оружар Рудолф Шоош, референт ногометне секције Божо Метикош, одборници Павао Кухар и Никица Самарџија, замјеници одборника Фрањо Гргић и Јово Павић, ревизори Тошо Метикош и Мојсија Вујасиновић, часни суд Ђуро Шоош, Петар Ћорковић и Стојан Шушњар.

Тако је у оквиру прославе пете годишњице клуба и отворења уређеног и ограђеног ногометног игралишта на "Оберстарији" одиграна у Глини 25. липња 1939. године пријатељска утакмица против загребачког ХАШК-а. Гости су побиједили резултатом 4:2 (1:1) о чему свједочи заједничка фотографија снимљена пред почетак утакмице. ГШК је наступао у саставу: Тишма – Кухар, Б. Метикош, М. Докмановић, Момић, Рукавина, Н. Самарџија, Чачић, Турковић, Мартиновић и Д. Докмановић.

На новом игралишту убрзо слиједе и пријатељске утакмице с угледним противницима током те и сљедеће године, као што су Свачић (Петриња), Сегеста, Оријент (Сушак), Грађански из Загреба, те Репрезентација Загребачког ногометног подсавеза (ЗНП).

Други свјетски рат: трагичан крај Глинског шпортског клуба

Нигдје у овом тексту аутор не наводи националну ни вјерску припадност чланова клуба – играча и управе, али је из њихових имена и презимена видљиво да су љубав према лопти и клубу дијелили Хрвати заједно са Србима, Жидовима и осталима и да их је красила слога, заједништво и локални патриотизам. Сви су грађани навијали за свој ГШК.

Нажалост, ова микроидила није дуго трајала. Дошао је рат и капитулација Краљевине Југославије и у Глини више ништа није било као прије. Сплет повијесних околности и догађаји који су слиједили након травња 1941. довели су у први план дотад маргиналну, али добро организирану проусташку скупину окупљену око др. Мирка Пука, глинског одвјетника

који је постао министар правде и богоштовља у Влади Анте Павелића. Према свим релевантним повијесним изворима, Мирко Пук био је главни идеолог и налогодавац масовних злочина у Глини у прољеће и љето 1941. од којих је први био усмјерен на уништење грађанског слоја Срба у Глини (што не треба поистовјећивати са злочином у глинској православној цркви непуна три мјесеца касније). Том приликом у ноћи 12. на 13. маја убијени су дословце сви глински Срби, мушкарци старији од 16 година који су претходних дана и ноћи били хапшени по својим кућама у Глини, према једноме извјештају "373 православца мушкога рода". Међу страдалима нашло се и 11 играча ГШК-а, изузев Никице Самарџије, који је побјегао са стратишта и о томе опширно свједочио пред Земаљском комисијом 1946. године. Том приликом убијени су играчи Божо Метикош, Бошко Меанџија, Мојсија Вујасиновић, Душан Докмановић, браћа Божо и Милан Јарић, Родољуб Балтић, Милан Самарџија, Никола Брковић, Стево Узелац и Нина Сунајко. Трагична је спознаја да је њиховом страдању значајно придонио и Josip Misson, предсједник Глинског шпортског клуба, тада истакнути припадник локалне усташке организације. Његови накнадни покушаји да оживи клуб, у складу са циљевима Павелићеве НДХ, нису дали резултате.

Успон и пад глинског Бановца (1946-1968)

Тек што се рат завршио, почиње обнављање спортског живота у новој држави. Тако већ 1945. дјелује Земаљски фискултурни одбор Хрватске, а почетком идуће године мијења назив у Фискултурни савез Хрватске (ФИСАХ). Оснивају се "фискултурни одбори" унутар којих се требала развијати дјелатност спортских грана и дисциплина. Све предратне спортске институције су распуштене, а организације нових биле су осмишљене по узору на совјетски спорт, значи масовност и свестраност.

У том времену по сјећању Јосипа (Јоле) Бакшића Глињани су одмах по окончању рата 1945. године одиграли пријатељску утакмицу против момчади Седме банијске дивизије. Тако средином љета 1945. неформални глински *Омладински ногометни клуб* игра на "Оберстарији" пријатељску утакмицу против петрињског *Туркулина* и губи резултатом 3:1. Да ли је те године било још утакмица Глињана нажалост није познато.

Ипак, Глињани не мирују већ бивши играчи и функционари ГШК-а почетком 1946. г. сазивају Оснивачку скупштину новог "фискултурног друштва". Скупштина је одржана у Глини 10. вељаче 1946. у просторијама Радничког дома у "2 сата послијеподне". Сједницу је отворио Hinko Kraus-

Момчад Бановца на игралишту Оберстарија 1946. године.

(стоје) Валентин Жинић, Петар Давидовић Шишо, Јосип Бакшић Јоле, Златко Марековић, Славко Опачић, Перо Мартиновић, Јосип Црнковић, Милан Лончар. (чуче) Антун Бакшић Тоне, Стипе Баричевић Учо, Милан Ишек Мићо.

Бановац Глина, Оберстарија, 6. коловоза 1955. године

Стоје слијева на десно: Петар (Пејо) Мартиновић, Петар Давидовић Шишо, Емил Ницолосо, Милан Слијепчевић Куђо, Никола Соколић, Милан Ишек Мићо, Никола Павичић Гаро, Иван Ицаковић, Владимир Маџарац, Непознати

sel, предратни тајник ГШК-а нагласивши значај физичке културе, притом наводећи да у оснивању фискултурног друштва каснимо за сусједним мјестима.

Након тога читају се Правила новог друштва, а затим Теодор (Тошо) Метикош предлаже да се друштво зове Фискултурно друштво Бановац што је једногласно и с одушевљењем прихваћено. За боје клуба одређује се плаво-црвена боја као наставак ГШК-ове традиције. Дјеловање друштва требало се одвијати у склопу секција предвиђених Правилима: основни тјелесни одгој, ногомет, пинг-понг (столни тенис), куглање, лака атлетика и шах.

Потом је Тошо Метикош предложио листу Управног одбора која је једногласно прихваћена. Управни одбор сачињавају: Милан Деспот, предсједник, Тошо Метикош, потпредсједник, Hinko Kraussel, тајник, Велимир Рукавина, благајник, Перо (Пејо) Мартиновић, економ, др. Албин Блашић, лијечник друштва, те Стјепан Брлековић, Никола Жинић и Звонко Ковачић чланови.

Надзорни одбор сачињавали су Ђуро Грубјешић, предсједник Котарског народног одбора, Иван Паценти, предсједник Градског народног одбора и Драгутин Облак, управитељ електричне централе. Секције су добиле и своје референте (или водитеље): за основни тјелесни одгој Јовановић, наставница тјелесног, за ногомет Стјепан Брлековић, за пинг-понг Велимир Рукавина, за куглање Фрања Бркић мл., за лаку атлетику Франц Пенгов, за шах Већеслав Ренка, и у пропаганди и агитацији Звонко Ковачић.

Занимљиво је да су скупштинари већ тада схватили што ће бити њихов највећи проблем у будућности, па су одредили да уписнина у друштво износи 20, а мјесечна чланарина тадашњих 5 динара. Скупштина је закључена у "4.30 сати послијеподне". Записник су потписали Велимир Рукавина и овјеровитељи Стјепан Брлековић и Петар (Пејо) Мартиновић.

Већ 24. вељаче 1946. новоосновано друштво шаље своја Правила на одобрење Котарском народном одбору Глина, који одлуком број 9941/46 од 04.05.1946. године одобрава рад ФД Бановац према достављеним Правилима.

Око ногометне секције друштва одмах се окупљају симпатизери и ногометаши. Ствара се нова момчад од старих играча ГШК-а Паје Кухара, Владе Рукавине (Руце), Стјепана Брлековића (Цаје), Пере Мартиновића (Пеје) и млађих Бранка Блашића, Златка Марековића, Антуна Бакшића (Тоне), Душана Косановића, Петра Давидовића (Шише), Милана Ишека (Миће), Јосипа Бакшића (Јоле), Синише Вујасиновића, Славка Опачића, Јосипа Црнковића и других.

У прољеће те године играју се прве пријатељске утакмице. У то вријеме у Глини дјелује и средња Шумарска школа, тако да у момчад улазе и ученици те школе Барац, Дракулић и Потец.

Бановац се први пут укључио у организирано натјецање већ 1946. године. Било је то првенство Округа Банија у којем је судјеловала Слобода из Сиска (касније Сегеста), Туркулин из Петриње, Крајишка бригада, те Бановац из Глине. Познато је да је највише успјеха имала Слобода која је темељем тога постала нова чланица Хрватске лиге. Велики ударац за клуб била је изненадна смрт дугогодишњег тајника ГШК-а и Бановца Hinka Kraussela 1947. године, тако да је терет у клубу сада пао на леђа новог тајника Ника Жинића и благајника Рудија Шооша. Ситуацију је додатно погоршао и одлазак из Глине Тоше Метикоша, првог водитеља (тренера) ногометне секције.

Све до сезоне 1953/54 Бановац се са доста успјеха такмичи у Карловачком подсавезу, а тада се поново враћа у Сисачки ногометни подсавез и то након казне због непромишљеног напуштања терена у Карловцу. Почетком педесетих година успјело се поновно оградити игралиште дрвеним плотом уз пуно ангажирање тадашњег предсједника Милоша Бркића. Клуб у том раздобљу игра промјењиво у оскудним увјетима, па су добровољни прилози и клупске забаве биле једини извор прихода клуба. Треба споменути да је те сезоне Бановац остао и без једне од узданица клуба, Јосипа (Јоле) Бакшића због тешког пријелома ноге у првенственом сусрету у Глини против Слоге из Хрватске Костајнице.

Генерација Давидовића, Семераја, Вујасиновића, Батиновића, Тоне Бакшића, Крњаића, Једнака, Косановића, Мартиновића, Дежмана, Ишека допуњава нова генерација глинских младића: Ратковић, Лончар - Тољо, Мацарац, браћа Соколић, Слијепчевић – Куђо, Ицаковић, Баринја, Николозо и Шабан.

У љето 1955. Бановац организира у част 35. годишњице постојања клуба (све до уназад неколико година 1920. сматрала се годином оснивања) на којем су 6. и 7. коловоза узели учешће петрињска Младост, Сисциа из Сиска, Трешњевка из Загреба и домаћи Бановац. Побједник турнира постала је екипа Сисције која је поразила Трешњевку бољим извођењем једанаестераца 9:8 након регуларног дијела који је завршен резултатом 1:1.

Лошу финанцијску ситуацију Управа спортског друштва, у којем се налазио и ногометни клуб, покушала је ријешити издавањем листа "Бановац". Осим чланака о животу и раду друштва, лист је доносио информације и о свакодневном животу града и опћине. Приходе су доносиле рекламе тадашњих глинских подузећа, а лист је бесплатно штампан у штампарији Одгојно-поправног дома у Глини. Излазио је као годишњак у раз-

добљу од 1955. до 1966. године (десет бројева). Интересантно да се у заглављу листа појављује грб предратног ГШК-а с новим називом СД Бановац. Највећи број чланака написао је тадашњи професор, а касније и директор Економске школе у Глини, Драган Штефанчић, чији су радови значајан допринос познавању повијести клуба. Феномен је то свакако вриједан пажње да једна мала и сиромашна средина попут Глине издаје спортски лист.

У наредним годинама клуб наступа у истом Подсавезу с промјењивим резултатом. У љето 1961. године, у част 20 година Револуције открива се на улазу у "Оберстарију" споменик са спомен-плочом играчима страдалим у усташком погрому 13. маја 1941. те преминулим функционерима предратног ГШК-а. Том приликом организира се и пригодни турнир на којем осим домаћина, судјелују Дуга Реса, Славија из Петриње и Борац из Галдова. У финалу Бановац побјеђује Борац након извођења једанаестераца 9:8 (регуларно 2:2).

Вриједи споменути да те 1961. године стаса нова генерација ногометаша Бановца и то из редова Економске школе из Глине (отворена 1958.) у којој се истичу првотимци Бановца - Драча, Месар, Мартић, Кука, Бралић, Сузић и Кесеровић. У извјештају о раду клуба за 1961. годину наводи се да клуб има 30 играча од чега 14 радника, 3 службеника, 12 ђака и 1 студент.

Тај нови вал играча носи Бановац у сезони 1962/63 ка освајању првог мјеста у Западној групи НПС без изгубљене утакмице. Након додатних квалификација Бановац постаје нови члан Подсавезне лиге Сисак. Екипу води наставник тјелесног одгоја Владо Томић. Те сезоне Бановац је најчешће играо у саставу: Жаринац Цвјетко – Арбутина Душан, Мартић Милош – Кука Славко, Лузар Ладислав, Бралић Живко – Зибар Миле, Радуловић Стево, Драча Миле, Сузић Живко, Кесеровић Ћамил.

Пласман у виши ранг натјецања увјетује се оснивањем јуниорске момчади која ће с временом након гашења Бановца 1968. постати окосница обновљеног играња ногомета у Глини, под именом Банија.

И поред изврсне јесени, клуб на крају те сезоне 1963/64 заузима тек 8. мјесто. Клуб поред већ раније отишлог Месара (у Младост из Петриње) напуштају и Драча, Кука и Радуловић који значајно појачавају петрињског Радника, а затим и Кесеровић (студиј), те Вукмировић (Радник из Петриње). Најбољи играч Бановца Живко Сузић одлази на одслужење војног рока, док се редови првог тима попуњавају властитим јуниорима.

У 1966. години прослављена је 20-годишњица послијератног дјеловања клуба, којом приликом је у Глини први пута гостовао загребачки Динамо. На утакмици одржаној дана 13. листопада 1966. Динамо је побиједио до-

Бановац Глина на Оберстарији 1961. године

Стоје: Богдан Јандрић, Миле Драча, Душан Арбутина, Славко Кука, Милан Ишек Мићо, Живко Сузић, Звонко Баринја Пидо.
Чуче: Милан Мамузић, Ивица Кихалић, Ћамил Кесеровић, Милош Мартић, Стјепан Шабан

мањина високим резултатом 0:10. Бановац је наступио у саставу: Жаринац И. – Марковић, Драгић – Слијепчевић, Штенцл Д., Скенџић – Зибар, Штенцл М., Јаклин, Шкрињарић, Мркаљ, а утакмицу је судила глинска судачка тројка Кухар, Ицаковић, Босанац. Иако загребачки плави нису играли у најјачем саставу, око 800 Глињана имало је прилику видјети, под водством "техника" Дражана Јерковића, прослављеног капетана Динама Младена Рамљака, затим Черчека, Гуцмиртла, Јукића и друге, који ће слиједеће 1967. године освојити европски Куп сајамских градова након два сусрета с енглеским Leedsom (0:0 у гостима и 2:0 у Загребу).

Наредна 1967/68 сезона била је нажалост кобна за судбину глинског Бановца, који је и даље наступао у Сисачкој подсавезној лиги. У јесењем дијелу првенства Бановац је играо веома слабо, тако да су иза њега остала свега два клуба. У предзадњем колу Подсавез је суспендирао Бановчево игралиште због грабових грана које су се надвиле над дио терена. Иако Бановац резултатски није био најлошији, слаб рад играча и управе клуба довео је до предаје двију утакмица због чега су дисквалифицирани из даљњег натјецања. Клуб слиједеће сезоне 1968/69 није наставио играње у нижем рангу већ се због неактивности угасио. Чинило се да је ногомет заувијек нестао из Глине.

Па ипак, у то вријеме непостојања клуба у Глини, Глињани су ногомет играли али у квалитетнијим петрињским клубовима, Младости и Раднику. Уз већ раније отишле Драчу, Куку и Месара одлазе и Сузић, Вукмировић и Рокнић, а након дисквалификације Бановца одлазе и Слијепчевић и Мркаљ. У тим клубовима они стјечу неопходно искуство које ће им добро доћи у временима обнове ногомета у Глини. Тако ће већина њих (осим Драче и Куке), уз Хорватића и Радуловића, двојице играча поријеклом из околице Глине, постати 1970-их година окосница једне од најуспјешнијих екипа у повијести глинског ногомета под новим именом Банија.

Златно доба глинског ногомета – Банија (1969-1991)

Иако се иницијатива за обнову клуба појавила још у прољеће 1968, клуб је обновио рад тек средином маја 1969. године у склопу новог спортског друштва под именом Банија. У друштво улазе већ постојећи истоимени рукометни и новоосновани ногометни клуб који преузима име друштва.

За првог предсједника изабран је Берислав Кухар, директор Памучне предионице Глине који је био и задњи предсједник СД Бановац. Водство клуба доноси одлуку да Банија започне натјецање у Карловачком подсавезу од најнижег ранга, због мађехинског односа Сисачког подсавеза пре-

ма угаслом Бановцу. Играчки кадар чине бивши играчи Бановца, произашли из његовог јуниорског кадра, предвођени техником Јосипом Лукачем, те тренерима Владом Мацарцем и Владом Томићем. Под новим именом клуб и даље наступа на старом игралишту "Оберстарији", преузимајући као клупску ГШК-ову и Бановчеву плаво црвено боју. Као свој прилог помоћи клубу Памучна предионица из Глине донира памук за израду плаво-црвених дресова за све категорије играча. Њихова израда повјерена је чаковечком МТЧ-у. Истовремено, уређују се клупске свлачионице са санитарним чвором, а недуго затим објекат се надограђује друштвеним просторијама с бифеом који је годинама био значајан извор прихода клуба.

Већ прве сезоне 1969/70 Банија премоћно осваја прво мјесто у Подручној ногометној лиги II. разреда Карловачког подсавеза, те у наредној 1970/71 прескаче још један ранг и улази као четврти клуб Карловачког подсавеза (јер за разлику од осталих протукандидата једина испуњава увјете за такмичење у вишем рангу) у новоосновану Међуподручну лигу Карловац - Сисак - Кутина у којој је заузима изврсно 5. мјесто.

Слиједеће сезоне клуб је још боље пласиран и као 3. заједно с првом Младости из Петриње и другопласираном Ином из Сиска судјелује у квалификацијама за попуну Загребачке зоне, тада трећег ранга југославенског ногомета. Нажалост, Слобода из Вараждина била је боља, већ у првом колу побједом у Вараждину од 5:0 и поразом у Глини 1:4.

Искуснији за једну сезону и појачани голманом Косановићем и везним играчем Штефанцом, придошлицама из НК Слуњ, те играчима из властита подмлатка Давидовићем, Матијевићем, Шимићем и Пађеном, Банија понавља пласман у наредној сезони 1972/73. и заједно с Гавриловићем из Петриње, Галдовом из Сиска опет судјелује у квалификацијама за попуну Загребачке зоне. У првом колу Банија бива слободна, а у другом за противника добива Кемичар из Загреба, којег су новинари унапријед прогласили већ једним од бољих "зонаша" након њихове увјерљиве побједе над Дрводјелцем из Вировитице.

Сигурно да је то, али и потпуна психофизичка спремност играча под водством тренера Ладислава Лузара и Цвјетка Жаринца, као и инат Глињана да не признају унапријед пораз, довела до тога да је Банија у првој утакмици на игралишту ногометне школе Хитрец-Кацијан у Максимиру пред 2.500 гледалаца изборила повољан резултат пред узврат играјући с Кемичаром неријешено 1:1. На узвратној утакмици одржаној 23. 06. 1973. у Глини, Банија је хаметице поразила Кемичара резултатом 4:0 пред 2.000 одушевљених навијача. Голове у те двије утакмице дали су Мркаљ 2 (1 у Загребу), Сузић, Вукмировић и Пађен. Банија је у оба сусрета наступила

у саставу: Косановић – Рокнић, Хорватић – Штефанац, Слијепчевић, Радуловић – Месар, Вукмировић, Сузић, Пађен и Мркаљ. Био је то највећи успјех у дотадашњој повијести играња ногомета у Глини.

У првој сезони 1973/74 Банија заузима солидно 7. мјесто, а у Купу Маршала Тита почетком сљедеће сезоне, точније 25. рујна 1974. године у Глини игра против НК Загреб, тадашње водеће момчади Друге савезне лиге – запад и након 120 минута беспоштедне борбе губи на пенале резултатом 5:4 (0:0, 0:0). Више од 1500 гледалаца готово два и пол сата присуствовало је драми каква се још није видјела на игралишту Баније. Клуб се у Загребачкој зони задржао до сезоне 1976/77 када испада у Међуопћинску лигу Карловац - Сисак - Кутина због слабије гол разлике.

Те 1977. године почиње изградња новог спортско рекреационог центра на мјесту старе "Оберстарије". Руше се стољетни грабови, регулира се оближња ријека Глина, а поред ње се гради нови стадион с помоћним игралиштем те теренима за мале спортове. Изградња стадиона присиљава клуб на играње ногометних утакмица у Петрињи, а потом и на привремено уређеном игралишту у приградском Јукинцу. Нови стадион, отворен у јесен 1978. године, био је нови подстрек за развој ногомета у Глини.

Крајем 1970-их долази до постепене смјене генерација, а у Глини под утјецајем успјеха Баније, производње већег броја младих играча кроз школу ногомета који нису одмах могли постати првотимци, те из жеље старијих играча који више нису могли или нису хтјели повећане обавезе у зонском рангу, основан је 1978. године још један ногометни клуб под именом Бановац. Сам назив клуба тада је изазвао различите коментаре, с обзиром да је Банија слиједник ГШК-а и послијератног Бановца. Нови клуб укључио се 1978/79 у такмичење у Карловачком подсавезу гдје сваке године постиже запажене резултате.

У љето 1978. године Банија је први пут гостовала у иностранству у тадашњој Чехословачкој играјући двије утакмице у словачким градовима Зволен и Добра Нива. Ово гостовање има симболички значај, јер је Банија први пут играла ван границе и то у земљи одакле је ногомет заправо и стигао на наше просторе.

У поводу 60. обљетнице постојања и дјеловања НК Банија, у Глини је 5. студеног 1980. гостовао Динамо из Загреба и у пријатељској утакмици пред 1.000 гледалаца свладао слављеника 3:8 (3:3).

Оба глинска ногометна клуба Банија и Бановац постижу своје врхунце у првенству 1980/81. Банија надмоћно осваја 1. мјесто у Међуподручној лиги Сисак - Карловац - Госпић, и након квалификационе утакмице против Локомотиве из Копривнице постаје новим чланом Загребачке ногометне регије, а Бановац се пласира у дотадашњи ранг Баније.

Банија побједом над Локомотивом (пораз у гостима 1:2 и побједа 2:0 у Глини) и пласманом у виши ранг понавља успјех генерације из 1973. године. У одлучујућој утакмици одиграној у Глини 28. липња 1981. године пред 2.000 гледалаца Банија је играла у саставу: Клобучар – Грубић, Радановић – Пађен, Борота, Слијепчевић – Ђурић, Ољача, Маодуш, Трдина, Анчић (тренери Рокнић, Мркаљ). Стријелац оба гола био је Пађен, док је гол у Копривници постигао Трдина. Тај успјех, као и успјех другог глинског клуба Бановца, довео је до великог интереса младих за ногомет, па оба клуба имају пионирски и јуниорски погон који производи играче који би требали у будућности замијенити своје старије колеге.

У сљедећу сезону 1981/82 Банија под водством управе на челу с предсједником Јосипом Ковачевићем доводи у Глину двојицу изврсних играча Карловца, Бориса Малобабића и Здравка Букву, те Саву Божића, бившег јуниора Загреба. Тако ојачана, под водством тренера Милана Мркаља, Банија у својој премијерној сезони у Загребачкој ногометној регији осваја друго мјесто иза Слоге из Чаковца, а испред таквих клупских величина као што су бивши или садашњи хрватски прволигаши Славен из Копривнице, МТЧ из Чаковца, Југокерамика (сада Интер) из Запрешића, Радник (сада Горица) из Велике Горице, Карловац, Сегеста из Сиска, Трешњевка и Дубрава из Загреба. На крају првенства из клуба одлазе Малобабић, Буква и Трдина, тројица понајбољих играча. Водство клуба не губи вријеме већ доводи из Карловца Перчеца, Кукуља, Дегача и Фурача те повратника из Бановца Јосипа Црнковића.

Неочекивано, Ногометни савез Хрватске умјесто одустале Ине из Ријеке организира квалификациони турнир за попуну јединствене Хрватске ногометне лиге, тада трећи савезни ранг. На турниру који је одржан у Загребу 14. и 15. коловоза 1982. осим Баније судјелују Сплит, Борово и Буковица из Кистања. У полуфиналу Банија побјеђује Буковицу резултатом 5:4 након извођења једанаестераца (регуларно 2:2). Сутрадан ујутро, на стадиону Локомотиве на Кајзерици, пред 1.000 гледалаца Банија губи у самој завршници од Сплита резултатом 2:0 и тако остаје без пласмана у виши ранг. Разлози неуспјеха леже у томе да је позив за квалификације услиједио непосредно након завршетка првенства и одласка најбољих играча из клуба, као и краткоће времена за припрему и уигравање новопридошлих играча. Екипа Баније у оба сусрета наступила је у саставу: Клобучар – Грубић, Маодуш – Ољача, Борота, Фурач – Перчец, Црнковић, Кукуљ, Дегач, Божић (тренер Мркаљ).

На старту јесење сезоне 1982/83 Банија и даље ниже успјехе и након петог кола дијели прво мјесто у Загребачкој ногометној регији. Амбициозна клупска управа, у сурадњи с друштвено-политичким организацијама

Глине, заједничком емисијом Зелени мегахерц 2. програма Радио Загреба и Радио Београда организира у поводу јубилеја 40-те годишњице оснивања 7. банијске ударне дивизије, пријатељску ногометну утакмицу између тадашњег првака Југославије загребачког Динама и београдског Партизана. Утакмица, чији је сав приход ишао за довршетак нове школе у селу Класнић, одиграна је у Глини 22. рујна 1982. године пред рекордних 6.000 гледалаца. Динамо, на челу с Ћиром Блажевићем побиједио је Партизана резултатом 4:3 којег је водио Милутин Шошкић. Нешто касније, 10. листопада у Глини истим поводом гостује и ОФК Београд и у пријатељској утакмици побјеђује домаћу Банију резултатом 6:1.

Нажалост по глински ногомет, Банија долази под критику новог политичког водства општине, које инсистира на потпуном аматеризму у спорту и ускраћује дио средстава за ногомет. На крају полусезоне, одлазе новопридошли играчи и клуб се ослања искључиво на властити кадар, углавном из јуниорског погона. Банија се још неколико сезона задржава у тада реномираној Загребачкој регији, али услијед све лошијих пласмана и реформе такмичења, од сезоне 1985/86 поново се такмичи на подручју Општинског ногометног савеза Сисак, а потом и у Међуопћинској лиги Сисак - Кутина - Иванић Град - Новска, све до 1991. године али без већег успјеха. Нити другом глинском клубу Бановцу не цвјетају руже и долази до фузије ова два клуба 1985. године.

За читаво вријеме постојања Баније треба истаћи симбиозу клуба и његових навијача који су под именом “Лудо срце” пратили своје љубимце на свим утакмицама.

Глински ногомет у ратним годинама (1991-1995)

Избијањем рата 1991. године ногомет је замро у свим дијеловима Хрватске која су била захваћена ратним дјеловањима. На тим подручјима ногомет се није играо сезоне 1991/92 у организираним лигама. Тек у јесен 1992. године, организирана су првенства у пет регионалних такмичења у којима су прваци на крају сезоне 1992/93 постали: Банија из Глине у Првенству Баније и Кордуна, Беговача из Шеовице у Првенству Западне Славоније, Динара из Книна у Првенству Сјеверне Далмације и Лике, Хајдук Мирко из Мирковаца у Првенству Источне Славоније и Западног Срјема, те Шпарта из Белог Манастира у Првенству Барање.

Завршни турнир свих првака одржан је од 01.-06.08.1993. године у Глини и Петрињи. Играло се по једноструком бод систему сватко са сваким. Након свих одиграних утакмица коначна табела изгледала је овако:

Банија 6 бодова, Шпарта 6 бодова, Динара 4 бода, Хајдук Мирко 3 бода и Беговача 1 бод. Темељем постигнутих резултата и боље гол разлике Банија из Глине постала је првак, испред Шпарте из Белог Манастира, "Првог фудбалског шампионата Републике Српска Крајина у сезони 1992-93".

Сљедеће првенство игра се у Барањи, а првак је постала екипа Шпарте из Белог Манастира док је Банија заузела друго мјесто. За првенство 1995. године није било времена због познатих догађаја, а Банија из Глине свој повијесни пут завршила је неколико дана пред *Олују* играјући пријатељску утакмицу против Динаре у Книну.

Ногомет у Глини након 1995. године

Глињани који су напустили Глину 1991. године, осјетивши се угроженима те нашли свој привремени дом ван Глине, основали су у Селима покрај Сиска 1993. ногометни клуб под старим именом Бановац. За њега наступају само ветерани играјући пријатељске утакмице. За разлику од ветерана, сениори су прву службену утакмицу одиграли тек након завршетка рата 8. рујна 1996. године играјући у првом колу Жупанијске ногометне лиге Сисак – Кутина. Читаво ово вријеме, од оснивања до данас, Бановац се такмичи углавном у жупанијским лигама, али без значајнијег успјеха.

Стадион и пратећи објекти страдали у рату обнављају се, али не и споменик страдалим играчима и функционарима предратног ГШК-а. Клуб је након оснивања преузео клупске боје ГШК-а и Баније, те грб ГШК-а на којем сада стоји име Бановца. Данас клуб има све селекције од лимача преко пионира, кадета, јуниора, сениора до ветерана. Клупске просторије сада красе слике и пехари новог Бановца. Богате клупске повијести пријашњих генерација нема ни у траговима, а посебно времена Баније, златног раздобља глинског ногомета. Можда због оних који национално конотирају појам Банија као српско, а појам Бановина као хрватско, иако оба назива означавају исти дио Хрватске, а имају и заједнички коријен у називу Банска крајина. Ногометни клуб у Глини без обзира на промјену имена, кроз повијест се увијек настојао легитимирати као градски и грађански клуб, без националних и идеолошких ознака. Нажалост, није му то успијевало увијек.

Стогодишњицу клуба данашњи Бановац обиљежио је у Глини пригодним турниром 27. и 28. српња 2013. на којем су судјеловали стари ривали Карловац, Сегеста, Младост из Петриње и Бановац. Побједник је постала Сегеста побједом над слављеником од 1:0. На дан који је узет даном оснутка клуба 3. коловоза 2013. домаћи ветерани угостили су ветеране

Динама из Загреба. Клуб нажалост није достојно обиљежио овај велики јубилеј свечаном сједницом на којој би се заслужним члановима подијелила признања. Исто тако клуб није нашао за потребно издати монографију о својој повијести. Истовремено, бивши играчи и симпатизери Баније који живе изван Хрватске одржали су у Београда своју прославу обиљежавајући сто година организираног ногомета у Глини.

Епилог

Док су Банија и њезини неспорни успјеси за данашњу Глину прошлост коју не треба превише спомињати, клуб данас има изражену националну ноту с чврстом намјером да прихвати евентуално талентиране играче других националности, али тренери и чланови управе не могу постати припадници српске националности без обзира на своје квалификације и минули рад у ногомету. На питање зашто не, најчешћи одговор је као и у Кустуричином славном филму када Мики Манојловић своме куму који жели изаћи из подземља каже: “Куме, није још вријеме”.

Петар Демић
Рођен је 13. 3. 1991. године у Глини, на Банији. Од 1995. године живи у Крагујевцу. Студира историју на Приштиинском универзитету. Један је од уредника портала Порекло (www.poreklo.rs) на коме је објављено више његових радова о историји Баније и банијским презименима.

Петар Демић

У тражању за завичајем

Село Класнић на Банији – кратак историјат

ИМЕ

Село Класнић добило је име по хрватском племићком роду Класнића, који се након турских провала смјестио на Босиљевачком властелинству, на посједима племића Франкопана.[1]

ДОСЕЉАВАЊЕ СРБА

Срби су дошли на Банију заједно са Турцима, као њихова раја. Насељени су око Костајнице, Дубице, Јасеновца, Новог и по Зрињском Пољу чим су Турци заузели те крајеве, половином XVI вијека.[2]

Што се тиче већих сеоба Срба на Банију, поклапале су се са почетком и крајем одређених ратова:

1) У рату 1683-1699. године, Аустријанци ослобађају Костајницу и привремено заузимају Стари Јасеновац, Босанску Дубицу, Босански Нови, као и Карабашићеву, Дреновачку и Слабињску кулу. На Сувој међи заузимају Малу Кладушу, Врнограч, Брековицу, Бужим... Након завршетка рата Аустрија је изгубила све што је освојила са босанске стране Уне, укључујући и Нови Нови (данашњи Двор) и Зрињско Поље. Српски народ из тих крајева прешао је у глински и петрињски крај. Турци у њихова опустјела села доводе Србе из унутрашњости, углавном из Средње Босне.[3]

1 Radoslav Lopašić, Oko Kupe i Korane: mjesto-pisne i povjestne crtice (Zagreb: Matica hrvatska, 1895.), 72

2 Манојло Грбић, Карловачко Владичанство: (прва, друга и трећа књига) (Топуско: "Сава Мркаљ", 1990.), 85

3 Исто, 91-92; Војин Дабић, Банска крајина: (1688-1751): прилог историји српског и хрватског народа и крајишког уређења у Банији (Београд: Историјски институт, 1984.), 17-18

2) У рату 1716-1718. године, Аустријанци заузимају Нови Нови, Зрињско Поље, Стари Јасеновац, Босанску Дубицу, као и Карабашићеву, Дреновачку и Слабињску кулу, а изгледа проширују и Суву Међу према Цазинској крајини. Напад на Босански Нови је одбијен. Након завршетка рата, Аустрија је добила све што је освојила у западној и сјеверној Босни. На освојеном простору основана је Дубичка капетанија, са центром у Босанској Дубици. Око Дубице је било 18 мање или више запустјелих села, у која су навалили Срби из Средње Босне. Дубичка капетанија је остала под Аустријом до 1739. године. [4]
3) У рату 1737-1739. године, Аустријанци (и наши Крајишници са њима) су доживјели тешке поразе код Бужима у Цазинској Крајини и под Бања Луком (сасвим је извјесно да је српски народ у тим крајевима стао уз Аустријанце и заједно са њима кренуо у повлачење на Банију, бојећи се турске освете). Турци тада прелазе у офанзиву и пале по Зрињском Пољу и велики дио Срба одводе у ропство. Након завршетка рата, Турци су добили Стари Јасеновац, Босанску Дубицу, као и Карабашићеву, Дреновачку и Слабињску кулу. Аустријанцима је остао Нови Нови и Зрињско Поље. Српски народ са простора Дубичке капетаније, тј. оних њених дијелова са босанске стране, који су поново припали Турцима, морао је опет у сеобу. Чак су Аустријанци планирали да један дио њих населе у Банат, пошто су дијелови Дубичке капетаније са банијске стране били пренасељени. Зна се да је тад насељено доста Срба у глинску капетанију и низ Суву Међу, а неки су завршили и око Војнића.[5]
4) У рату 1788-1791. године, Аустријанци су на простору Лике избили на Уну. Прије почетка рата, костајнички прота Јован Поповић је прешао у Поуње и почео народ позивати на устанак, да би се олакшало Аустријанцима. Зна се да су се Срби дигли на оружје и још прије рата је на Банију прешло 428 српских породица, од којих су војно способни одмах увршетни у редовну граничарску војску. Након завршетка рата, на Банију је прешло још 818 српских породица. Попунили су засеоке по већ насељеним селима, а било је и оних за које није било мјеста на Банији, па су насељени по Кордуну и по цивилној Хрватској. Помиње се да је тада пресељено из Босанске крајине око 15.000 Срба.[6]

4 Војин Дабић, Банска крајина: (1688-1751): прилог историји српског и хрватског народа и крајишког уређења у Банији, 19-20; Манојло Грбић, Карловачко Владичанство: (прва, друга и трећа књига), 96
5 Војин Дабић, Банска крајина: (1688-1751): прилог историји српског и хрватског народа и крајишког уређења у Банији, 20-23; Манојло Грбић, Карловачко Владичанство: (прва, друга и трећа књига), 96-97
6 Манојло Грбић, Карловачко Владичанство: (прва, друга и трећа књига), 106-108

ПОПИСИ СТАНОВНИШТВА И БРОЈ КУЋА (1768-2011)[7]

ГОДИНА	МЈЕСТО	БРОЈ КУЋА	БРОЈ ДУША
1768.	Класнић	109	
1800.	Класнић	92	986
1822.	Класнић	103	1.021
1857.	Класнић		1.418
1869.	Класнић		1.590
1880.	Класнић	192	1.747
1890.	Класнић Доњи		1.112
	Класнић Горњи		758
	Класнић - укупно		1.870
1900.	Класнић Доњи		1.184
	Класнић Горњи		812
	Класнић - укупно		1.996
1910.	Милаковић	54	302
	Класнић Доњи	99	634
	Класнић Средњи	86	516
	Класнић Горњи	67	477
	Класнић - укупно	306	1.929
1921.	Класнић Доњи		1.229
	Класнић Горњи		642
	Класнић - укупно		1.871
1931.	Класнић		1.995
1948.	Класнић Доњи		845
	Класнић Горњи		776
	Класнић - укупно		1.621
1953.	Класнић Доњи		763
	Класнић Горњи		739
	Класнић - укупно		1.502
1961.	Класнић Доњи		694
	Класнић Горњи		649
	Класнић - укупно		1.343
1971.	Класнић Доњи		600
	Класнић Горњи		564
	Класнић - укупно		1.164
1981.	Класнић Доњи		488
	Класнић Горњи		425
	Класнић – укупно		913
1991.	Класнић Доњи		410
	Класнић Горњи		294
	Класнић - укупно		704
2001.	Класнић Доњи	53	108
	Класнић Горњи	42	75
	Класнић - укупно	95	183
2011.	Класнић Доњи	45	88
	Класнић Горњи	27	46
	Класнић - укупно	72	134

7 Исто, 102; Драго Роксандић, Између имагинације и реалности. Прва банска регимента у првој половини 19. стољећа, (u zborniku) Glina: glinski kraj kroz stoljeća (Glina: Skupština općine, 1988.), 48; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske

ЦРКВЕНА ИСТОРИЈА КЛАСНИЋА

Данашња православна епархија Горњо-карловачка основана је 1695. године под именом Карловачко-зринопољска. Године 1713. на Крушедолском сабору подијељена је епархија на Карловачку и Костајничку. Костајничка епархија укинута је 1771. године и њен простор је припојен Карловачкој епархији.[8]

Класнић спада под киринско-глински протопрезвитерат, који је заокружен 1776. године. Село је било подијељено на двије парохије:

1) парохија Класнић

Класнић Доњи заједно са Брестиком чини парохију Класнић (основану 1774. године). Храм је посвећен Сошествију Светог Духа, изграђен је 1713. године. Данашњи храм је сазидан 1879. године. Оштетили су га партизани 1942. године. Године 1978. храм је прекривен кровом, како се не би урушио.

2) парохија Брезово Поље, парохија Бузета

Класнић Горњи је заједно са Брубном и Брезовим Пољем чинио парохију Брезово Поље (основану 1777. године). Храм у Брезовом Пољу је био посвећен Светом Јовану Претечи, изграђен је 1783. године, а страдао је 1943. године у њемачком бомбардовању.

– Од 1860-их година Класнић Горњи заједно са Дабрином и Бузетом чини парохију Бузета. Храм у Бузети је био посвећен Светом пророку Илији. Изграђен је 1720. године, на тромеђи Бузете, Дабрине и Класнића, па је 1740. године пренесен у Бузету. Обнављан је 1849. године. Оштећен је за вријеме Другог свјетског рата. Храм у Бузети запалила је хрватска војска 1995. године. На старом мјесту, на тромеђи, изграђен је 1800. године храм Свете Параскеве. Храм на тромеђи запаљен је 1941. године, а обновљен је 1980. године.[9]

8 Исто, 234-276; Мата Косовац, Српска православна митрополија карловачка: По подацима из 1905. год. (Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1910.), 889

9 Мата Косовац, Српска православна митрополија карловачка: По подацима из 1905. год., 928-951; СПЦ, Шематизам Православне Српске Дијецезе Горњо - Карловачке: 1880. (Панчево: Штампарија браће Јовановић, 1880.), 31-34; Filip Škiljan, Kulturno-historijski spomenici Banije: S pregledom povijesti Banije od prapovijesti do 1881. godine (Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2008.), 41-69

ГОДИНА	ПАРОХИЈА	БРОЈ КУЋА	БРОЈ ДУША
1800.	Класнић	92	986
	Брезово Поље	106	1.168
1810.	Класнић	94	814
	Брезово Поље	107	1.288
1871.	Класнић	189	1.768
	Бузета	152	1.673
1878.	Класнић	189	1.768
	Бузета	152	1.673
1880.	Класнић	192	1.747
	Бузета	156	1.680
1883.	Класнић	198	1.900
	Бузета	160	1.700
1897.	Класнић		2.396
	Бузета		2.322
1900.	Класнић		2.396
	Бузета		2.322
1905.	Класнић	306	2.596
	Бузета	400	2.543
1924.	Класнић		2.392
	Бузета		2.878

Поуздано се зна да су црквене књиге крштених, вјенчаних и умрлих за парохију Класнић заведене 1826. године, а за парохију Брезово Поље још 1777. године.[10]

Најстарије сачуване црквене књиге парохије Класнић су из 1831. и 1833. године, док је најстарија сачувана црквена књига парохије Брезово Поље из 1857. године. У црквеним књигама парохија Класнић и Брезово Поље из 1831., 1833. и 1857. године пописана су сљедећа презимена из Класнића: Анђелић, Аџић, Бадрић, Бајић, Бијелић, Бјелан, Богдановић, Богојевић, Бркић, Вучковић, Вукелић, Демић, Драгојевић, Ђурасиновић, Златовић, Зоројевић, Зракић, Јовић, Калаба, Кљајић, Лончаревић, Љиљак, Милакара, Милаковић, Мирчетић, Момић, Муица, Обрадовић, Огњеновић, Петровић, Подунавац, Прусац, Релић, Ресановић, Рудић, Русић, Сарапа, Слијепчевић, Стојаковић, Царић, Шикања, Шуњура.[11]

КЛАСНИЋ У БАНСКОЈ КРАЈИНИ (1703-1881)

Банска крајина створена је крајем XVI вијека у Покупљу. Покривала је и бранила простор између Славонске и Хрватске крајине, спречавајући турске провале према Загребу.[12]

10 Мата Косовац, Српска православна митрополија карловачка: По подацима из 1905. год., 928-951

11 СПЦ, Црквене књиге крштених, вјенчаних и умрлих парохија Класнић (за годину 1831. и 1833.) и Брезово Поље (за годину 1857.)

12 Војин Дабић, Банска крајина: (1688-1751): прилог историји српског и хрватског народа и крајишког уређења у Банији, 9-11

Када је за вријеме Великог турског рата (1683-1699) данашња Банија очишћења од Турака, тежиште одбране прешло је са Купе на Уну. Стварање поунске Банске крајине било је пропраћено жестоким сукобима око заповједништва између хрватских и аустријских сталежа. Сукоб је ријешен 1703. године, тако што је цар Леополд I, крајеве између Купе и Уне потчинио хрватском бану.[13]

Капетаније

Територија Банске крајине била је од краја XVII до средине XVIII вијека подијељена на пет капетанија: Костајничку, Глинску, Зринску, Јасеновачку и Дубичку. Свака капетанија имала је задатак да брани свој сектор крајине. Класнић је припадао Глинској капетанији, која је према попису из 1744. године имала 58 села са 1816 кућа.[14]

Капетаније су биле подијељене на кнежије, које су представљале неку врсту самоуправних територијалних заједница крајишког становништва и које су имале важну улогу у управном и одбрамбеном систему Банске крајине. На челу сваке кнежије стајао је кнез. Кнежије су имале обавезу давања страже. Вођено је рачуна о томе да свака кнежија, по броју кућа и за оружје способних крајишника, буде довољно велика да може дати једну пјешадијску чету (100-150 људи). Глинска капетанија је према попису из 1744. године имала седам кнежија.[15]

Регименте

Регулацијом Банске крајине 1750. године укинуте су капетаније, а умјесто њих су створене двије пјешадијске и једна коњичка (хусарска) регимента. Пјешадијске регименте биле су истовремено и војне формације и војно-управне области, док је коњичка регимента била само војна формација.[16]

Прва (Глинска) пјешадијска регимента (број 10) настала је на територији Глинске и на дијеловима Зринске капетаније, а Друга (Костајничка) пјешадијска регимента (број 11) настала је на територији Костајничке, Јасеновачке, Дубичке и на поунским дијеловима Зринске капетаније.[17]

Регименте су од 1752. године имале по четири батаљона са по четири компаније.[18]

13 Исто, 11-15
14 Исто, 38-45
15 Исто, 45-47
16 Исто, 158
17 Војин Дабић, Банска крајина: (1688-1751): прилог историји српског и хрватског народа и крајишког уређења у Банији, 158-159
18 Исто, 159

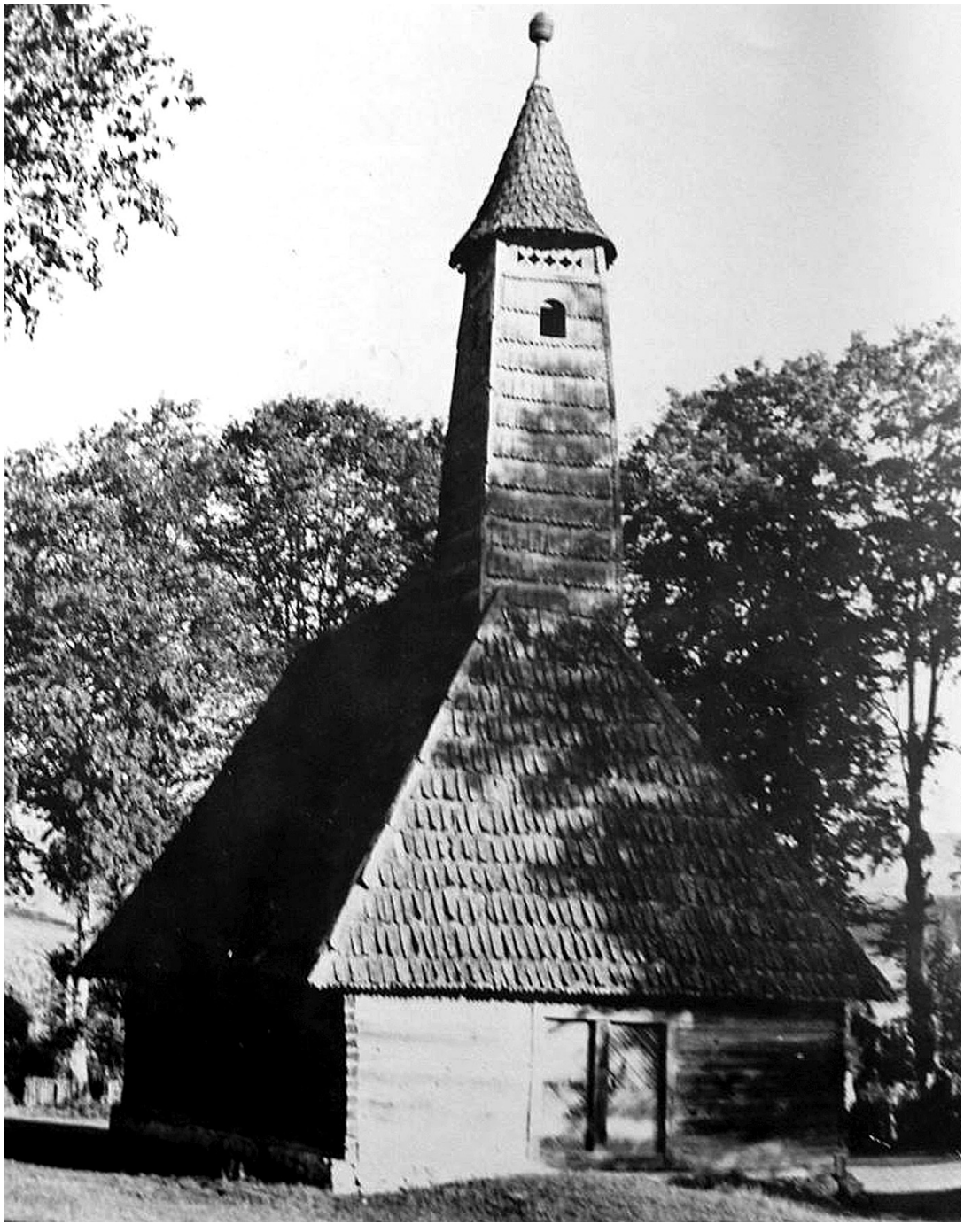

Храм Светог пророка Илије у Бузети

Класнићка компанија

Обадвије пјешадијске регименте имале су по дванаест компанија (чета). Компаније су биле најниже војне, територијалне и заповједно-управне јединице регименте. Класнић је припадао Глинској пјешадијској регименти и чинио је Класнићку компанију (број 5), заједно са Жировцем, Брезовим Пољем, Брубном, Чавловицом и Кобиљаком.[19]

- Године 1768. у Класнићкој компанији било је 236 српских кућа.[20]
- Године 1811. у Класнићкој компанији било је четворо официра, седморо подофицира и 158 војника у војном саставу, док је у управном саставу био један официр, три подофицира и 12 војника. Укупно 185 људи у саставу Прве банске регименте.[21]
- Године 1822. у Класнићкој компанији биле су три православне цркве, двије ерарне зграде, двије опћинске зграде, 312 кућа и 3.722 душе (1.951 мушких, 1.771 женских).[22]
- Године 1831. Класнић је добио школу (зграда школе изграђена је 1965. године).[23]
- Године 1854. у Класнићкој компанији било је 4.896 душа (2.511 мушких, 2.385 женских), од којих је 219 било одсутно. Од тога је било 4.891 православних и 5 католика.[24]

Што се тиче земље, Класнићка компанија имала је 17.685 јутара земље, од чега се за 5.959 јутара плаћао порез (земља у посједу крајишника), а 11.725 јутара земље је било ослобођено плаћања пореза (земља у посједу државе). Крајишници су имали 5670 јутара оранице, од чега су чак 5.234 јутра била треће класе, док прва класа није постојала. Осим тога имали су 92 јутра ливада (већином друге класе), 97 вртова и 98 винограда.[25]

Класнићка компанија је плаћала 1.783 фиорина пореза на земљарину, 40 фиорина на доходак од занимања и 22 фиорина за точење ракије и вина.[26]

У Класнићкој регименти било је 4 активних официра, 338 активних војника и 5 људи у управном саставу, укупно 347 активних. За резервну војску одређена су 903 човјека, док је ослобођених од војне службе било 1.261.[27]

По занимању било је двоје свештеника, двоје пензионисаних виших официра или чиновника и 384 пољопривредника и виноградара.[28]

Крајишници Класнићке компаније од иметка су имали 470 коња, 2.001 говедо, 873 краве, 2.115 оваца, 787 коза, 2.495 свиња, 491 кошницу пчела, 363 перади – укупно 8.265. Од осталог иметка имали су 225 окованих и 133 неокованих кола, 18 штагаља, 328 штала, 49 малих и 1 велику воденицу.[29]

19 Драго Роксандић, Између имагинације и реалности. Прва банска регимента у првој половини 19. стољећа, (u zborniku) Glina: glinski kraj kroz stoljeća, 48-49
20 Манојло Грбић, Карловачко Владичанство: (прва, друга и трећа књига), 102
21 Драго Роксандић, Између имагинације и реалности. Прва банска регимента у првој половини 19. стољећа, (u zborniku) Glina: glinski kraj kroz stoljeća, 52
22 Исто, 48-49
23 Pero Strineka, Obrazovanje i prosvjeta Banije u narodnoj revoluciji (u zborniku) Glina: glinski kraj kroz stoljeća (Glina: Skupština općine, 1988.), 339
24 Mirko Valentić, Stanovništvo Glinske pukovnije, (u zborniku) Glina: glinski kraj kroz stoljeća (Glina: Skupština općine, 1988.), 83
25 Mirko Valentić, Stanovništvo Glinske pukovnije, (u zborniku) Glina: glinski kraj kroz stoljeća, 85
26 Исто, 85
27 Исто, 82-83
28 Исто, 84
29 Исто, 84

Сеоска кућа у Класнићу

КЛАСНИЋ (1881-2011)

Након укидања Војне крајине 1881 године, у глинском крају јавља се незадовољство новим стањем и новом управом. Године 1883. долази до великих противмађарских немира на Банији. Узроци народних буна 1883. године могу се подијелити на политичке и социјално-економске:

1) Политички узроци

Народ је био огорчен мађаризацијом на заједничким службама – на пошти, жељезницама, царинској и порезној управи, затим постављањем мађарских грбова и натписа, за које су сматрали да су предзнаци нове мађарске власти.

2) Социјално-економски узроци

Највише примједби било је на порезни систем. На нови начин прикупљања пореза и честе заплијене сељачке имовине, ради измирења дугова. Одређени порези су уведени по први пут. Људи су се жалили на бројне радне ренте (одржавање цести, мостова, црквене земље). Била је ограничена сјеча шуме, као и употреба пашњака. Стизале су притужбе око дијељења соли, која се за крајишке управе дијелила бесплатно. Забрањена

је садња дувана, печење ракије дању и ноћу, слободна градња кућа... Нарочито је крајишнике погађало увођење таксе на ношење оружја. Сељаци су захтијевали да се мушкарцима дозволи женидба већ након 18-те године, а не тек након 23-ће. Предлагали су да се смањи број општинских чиновника и посебно пандура, са којима су често долазили у сукобе. Молили су за смањивање општинских пореза и предлагали су плаћање у натури, а не у новцу (до кога су сељаци јако тешко долазили јер своју робу нису имали коме продати. Многе оптужбе су упућиване на начин и спровођење задружних диоба, ради којих се морало плаћати доста такси, дуго се чекало на спровођење диобе, морали су се платити адвокати...[30]

Буна у Класнићу (1883. године)

У класнићкој општини владало је незадвољство још од марта 1883. године. Сељаци су се жалили на општинског начелника, који је одузео већу количину оружја народу. Велико незадовољство владало је и због пореза који су у то вријеме нагло порасли. [31]

Узбуна у класнићкој општини избила је 12-ог септембра када су запуцале пушке и зазвонила звона, јер су наводно, из Глине долазили Мађари, носећи са собом мађарске грбове које су требали дијелити по селима. Глас се прочуо и у сусједним селима, па чак и у жировачкој општини. Народ из свих села класнићке општине утаборио се пред општинском зградом у Класнићу гдје су чекали долазак Мађара. У међувремену су сељаци напали општинске чиновнике, убили једног пандура, ухватили и премлатили два жандара, као и општинског биљежника и општинског начелника. Локалном трговцу попили су вино, а чак су напали и на пароха и на цркву, али их је парох одбио бацивши на њих динамитне бомбе и тако се спасио.[32]

Други дан побуне, 13. септембра, стигла је војска из Глине и лако је савладала сељаке. Многи су похватани и повезани, пребачени су прво у Глину, а затим у Окружни суд, у Петрињу. Дана 22. децембра осморо Класнићана је осуђено на робију у трајању од десет мјесеци до двије године, а још осморо на блаже казне. [33]

СРПСКО ПРИВРЕДНО ДРУШТВО "ПРИВРЕДНИК" (1897-1946)

Српско привредно друштво "Привредник" основано је 1897. године у Загребу као једна од најзначајнијих привредно-просвјетних институција српског народа, на иницијативу велетрговца Владимира Матијевића из

30 Dragutin Pavličević, Klasnićka buna i drugi nemiri u glinskom kotaru 1883. godine, (u zborniku) Glina: glinski kraj kroz stoljeća (Glina: Skupština općine, 1988.), 92-93
31 Исто, 93
32 Dragutin Pavličević, Klasnićka buna i drugi nemiri u glinskom kotaru 1883. godine, (u zborniku) Glina: glinski kraj kroz stoljeća, 93
33 Исто, 93

Горњег Будачког на Кордуну. Матијевић је имао идеју о стварању удружења које ће организирано радити на проналажењу и подизању, збрињавању и образовању надарене дјеце из сиромашних породица из Далмације, Лике, Кордуна, Баније, Славоније, Босне, Херцеговине, Војводине, како би се та дјеца стручно оспособила за разне занате и трговину, и како би им се помогло да касније отворе своје самосталне радње и тако постану носиоцима оживљавања привреде као основног предувјета за културни и друштвени препород свога народа. Кроз Српско привредно друштво "Привредник", у периоду од настанка друштва до 1946. године прошло је преко 100 питомаца, повјереника и послодаваца из Класнића.[34]

34 www.privrednik.net

35 Stana Nidžović-Džakula, Dobrovoljci sa Banije u ratovima 1912-1918 (Beograd: Odbor sekcije NOR-a i Zavičajno udruženje Banijaca, potomaka i prijatelja Banije), 135-279

Исељеништво (почетак XX вијека)

Почетком XX вијека мноштво Срба са Баније одлази преко океана, у Америку, у потрагу за бољим животом. Многи су радили у рудницима, у жељезарама, на постављању пруга... Из Класнића је из већине кућа бар по неко отишао преко океана. Неки су одлазили па су се враћали, неки су повлачили родбину за собом, неки су слали новац у отаџбину, неки се никад нису вратили, а неки су дошли да би се борили у српским добровољачким јединицама у Првом свјетском рату. Колико ми је познато, нико од историчара се није бавио банијским исељеницима.

Први свјетски рат (1914-1918)

За вријеме Првог свјестког рата више Класнићана борило се у јединицама војске Краљевине Србије. Неки су ступили у српске јединице из заробљеничких логора у Србији, неки су пребјегли Русима на Карпатском бојишту, док су неки дошли као добровољци из Америке. Постоје конкретни подаци о 22 Класнићана који су се борили као српски добровољци. Тројица су одликована, неки од њих добили су земљу по Војводини, док су неки добили државне обвезнице.[35]

Краљевина Југославија (1931. година)

Попис Краљевине Југославије из 1931. године – општина Класнић[36]

МЈЕСТО	БРОЈ ДУША
Брезово Поље	622
Брубно	712
Класнић	1.995
укупно	3.329

Од тога је било 3.299 православаца, 14 римокатолика и 16 припадника других хришћанских заједница.

Други свјетски рат (1941-1945)

Класнић је по попису из 1931. године имао 1995 становника. У Другом свјетском рату Класнић је остао без 427 становника. Остало је иза њих 19 удовица и 50 малољетне дјеце.

– пали у борбама: 102 (94 мушкарца и 8 жена)

– умрли или нестали: 102 (42 мушкарца и 60 жена)

– жртве фашистичког терора: 223 (186 мушкараца и 37 жена)[37]

У Класнићу је 26.12.1942. године формирана Шеснаеста банијска бригада. На дан формирања имала је 759 бораца, наоружаних са 505 пушака, 22 пушкомитраљеза и четири митраљеза. Бригада је учествовала у борбама на Неретви и на Сутјесци, у којима је изгубила 2/3 свог састава. Због својих губитака расформирана је 30.6.1943. године, а преостали борци бригаде прикључени су јединицама Седме и Осме банијске бригаде.[38]

36 Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine (knjiga druga): Prisutno stanovništvo po veroispovesti (Beograd: Opšta državna statistika, 1938.), 87

37 Ђуро Роксандић, Усташки злочини у глинском котару од 1941. до 1945. године, (u zborniku) Glina: glinski kraj kroz stoljeća (Glina: Skupština općine, 1988.), 300

38 Vojna enciklopedija (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.)

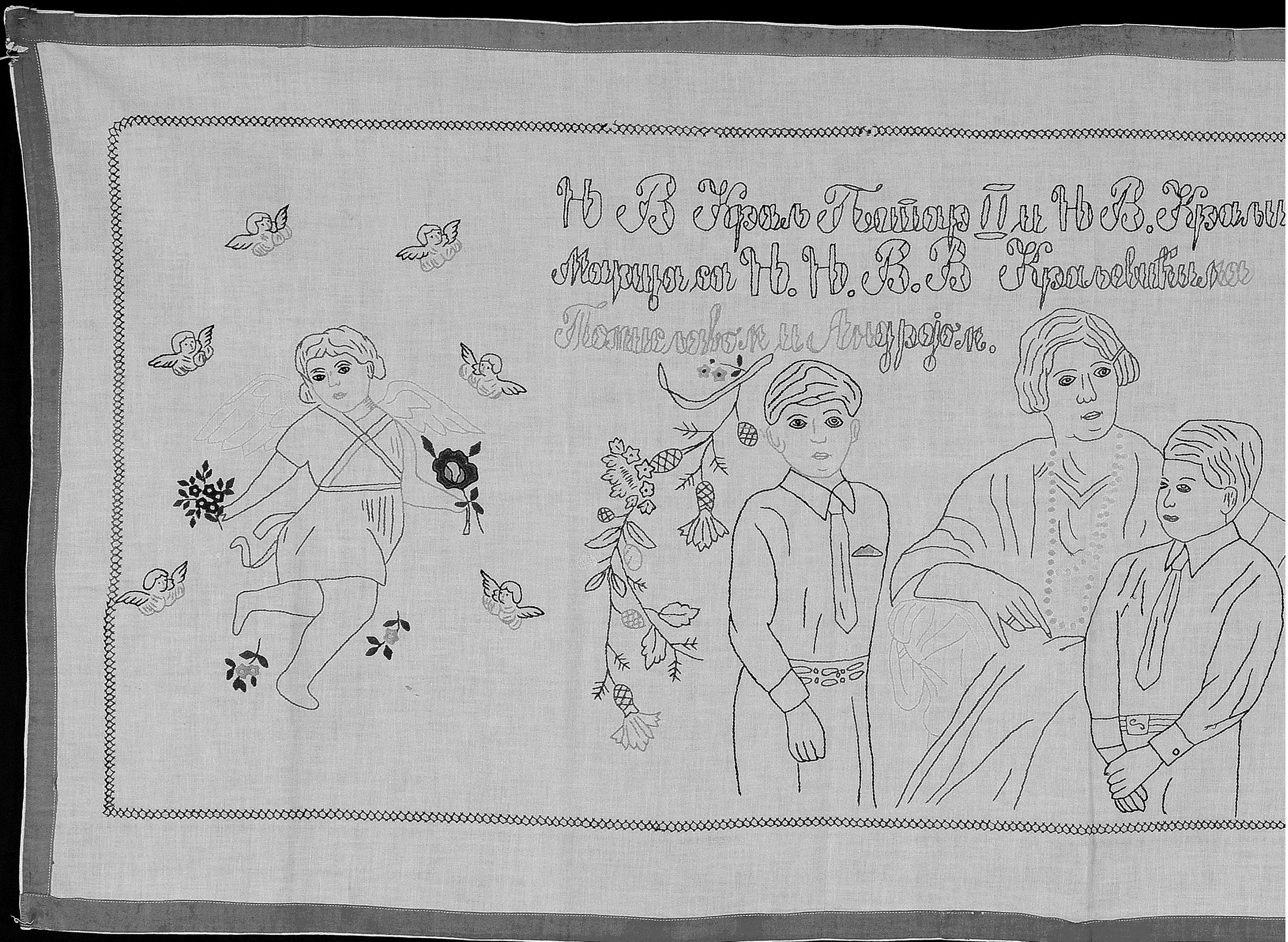
Н В Краљ Петар II и Н В. Краљи
Марија са Њ. Њ. В. В Краљевићима
Томиславом и Андрејом.

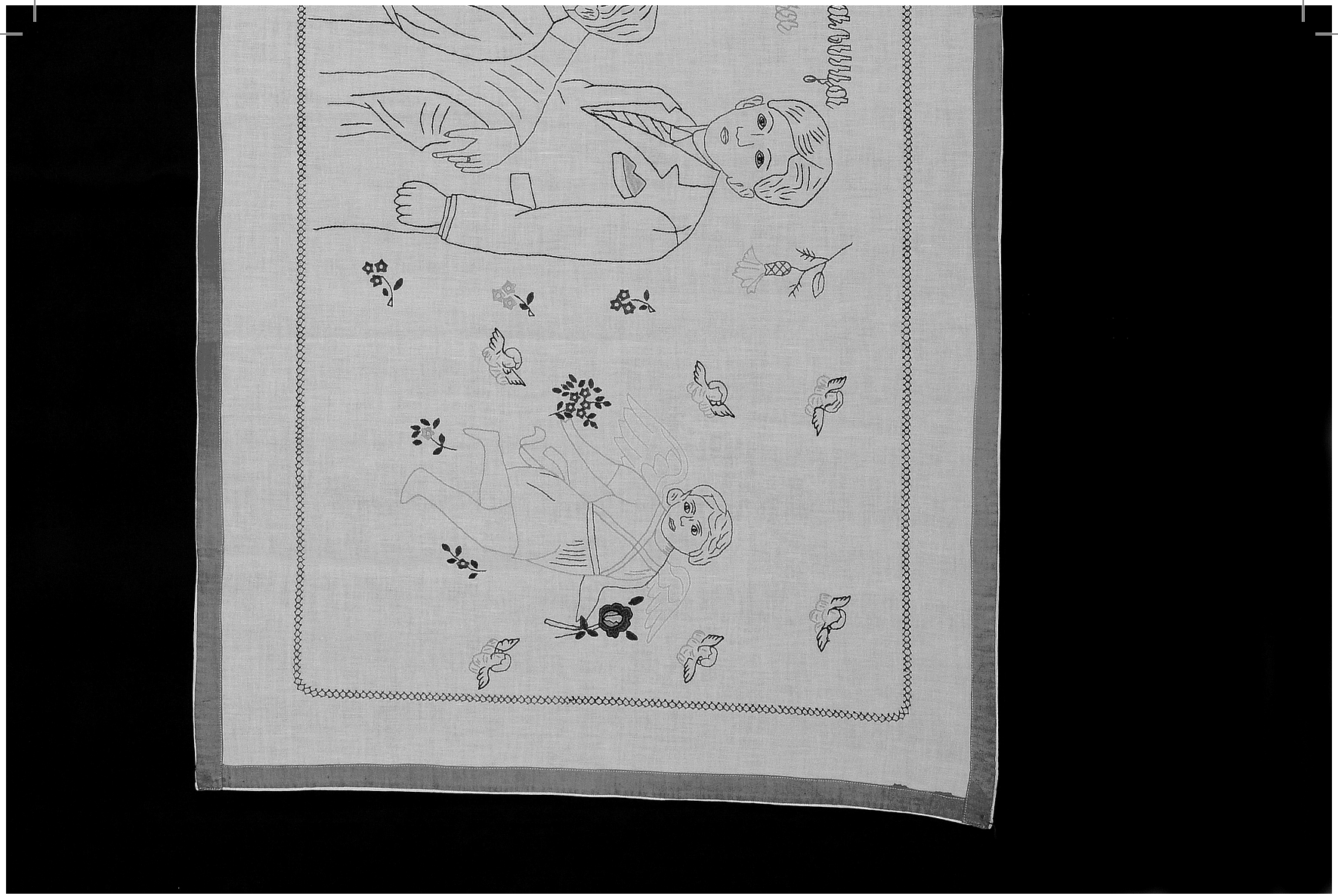

Хисторија културе

Бранислав Тодић

Грађа о иконостасу цркве Светог Георгија у Кобашу

На месту старе дрвене цркве Светога Георгија у селу Кобашу код Нове Градишке у Пакрачкој епархији сазидана је 1779. нова, од камена и са торњем, на коме су била три звона.[1] Општина се постарала да црква и изнутра лепо изгледа: небо (вероватно свод) било је изведено у штуку, а нови иконостас је био дуборезбарен, дело неког билдхауера из Пакраца,[2] сигурно из породице Џаковића: Јована или Јоакима (Аћима), а можда и Павла, који је око 1790. године био млади пилтаорски калфа. Прошло је доста година од подизања цркве до израде овог резбареног иконостаса који је коштао хиљаду форинти, а још неко време је протекло пре но што су на њему насликане иконе.

Пре равно сто година Мато Косовац је забележио да су иконостас у Кобашу сликали Константин Грабован и Лазар Мејић,[3] али није навео када је то било. Анђела Хорват је прва саопштила да иконе на иконостасу потичу из 1795. године,[4] иако су оне у ствари скоро читаву деценију млађе; могуће је да се поменута година односи на време израде дрворезбарије.

Сликари су мало познати, а радови им нису проучени. О Константину, најстаријем сину познатог сликара Јована Четиревића Грабована, зна се да је рођен 23. јуна 1760. у Грабову (близу Москопоља у Албанији), одакле се око 1770. преселио са родитељима у Осијек.[5] Сликарство је несумњиво научио од оца, са којим је радио више година, а самосталне послове је почео да предузима тек после очеве смрти. Осим иконостаса у Кобашу, познато је да је 1802. године насликао и једну икону за мраморни крст

1 Д. Љ. Кашић, *Српска насеља и цркве у сјеверној Хрватској и Славонији*, Загреб 1988, 173.

2 Архив Пакрачко-славонске епархије (даље: АПСЕ), 1803.

3 М. Косовац, *Српска православна митрополија Карловачка по подацима од 1905. године*, Сремски Карловци 1910, 848.

4 A. Horvat, *Barok i kontinentalnoj Hrvatskoj*, Barok u Hrvatskoj, Zagreb 1982, 176. Податак од ње преузима С. Милеуснић, али га преиначује тврдњом да су Мејић и Грабован овде насликали само неколико икона, *Српско црквено сликарство XVII и XVIII века у Славонији*, Глас светих равноапостола Ћирила и Методија XII-XIII (1986) 27.

пред портом православне осјечке цркве, који је касније био пренет у гробље; међутим, већ први истраживачи су ову икону затекли скоро сасвим уништену.[6] Треба вјеровати да је доста радио по Славонији кад му је 1802. било поверено да са Мејићем обави замашне сликарске послове у Кобашу. Лазар Мејић је пак био житељ Пакраца, и једини податак о његовом претходном раду потиче из 1784. године, кад је за цркву у Свињару (сада село Давор) код Нове Градишке сликао иконе за које је добио 14 форинти.[7] Поводом неког процеса пред конзисторијом Пакрачке епархије, на коме се појавио у улози сведока, био је поменут као молер 12. маја 1796. године.[8] О Мејићу ништа више нисам успео да нађем, иако је вероватно доста сликао, што би требало да покажу будућа истраживања сликарства с краја XVIII века у славонским црквама.

Уговор двојице сликара са кобашком општином није сачуван; међутим, о његовим основним одредбама довољно се сазнаје из записника Пакрачке конзисторије, која га је одобрила 14. јула 1802. године. Наручиоци – парох кобашки Николај Поповић и четири представника општине – договорили су се с иконописцима Константином Грабованом из Осијека и Лазаром Мејићем из Пакраца да насликају иконостас, проскомидију и епископски трон "финими бојами с златом", као и певнице и столове у цркви. Цео посао је вредео 1.200 форинти, а иконописци би као капару примили 300 форинти, док би им преостали новац био исплаћиван квартално до окончања посла. У Кобашу би имали само слободни квартир и "далше же ничто". Очигледно су сликари сами куповали материјал и сами бринули о својој исхрани, што све показује – кад се узме у обзир обим посла – да Грабован и Мејић нису били богзна како плаћени за свој рад.

Премда уговорне стране нису дошле на први састанак, или су на њега закасниле, конзисторија је одмах нашла за потребно да подсети да се о договору општине и сликара мора известити Новоградишка регимента. Она је била надлежна институција задужена за контролу финансијског пословања и овлашћена да судским путем решава проблеме граничара. И у случају кобашког иконостаса аустријска бирократија је показала колико је била необично тачна, педантна до апсурда и изнад свега неефикасна. Парох Николај Поповић је потрошио силно мастило дописујући се са командом Регименте, њеним судом и црквеним властима у Пакрацу, покушавајући да докаже да је општина финансијски способна да исплати сликарске радове у цркви и да приволи државну бирократију да натера дужнике да општини врате њен новац. Овде ћемо укратко поменути перипетије кроз које је прошла кобашка општина, како би читалац стекао праву слику о тешкоћама које су пратиле сликање једног иконостаса на подручју граничарске Новоградишке регименте, доносимо интегралне

5 Б. Тодић, *Радови о српској уметности и уметницима XVIII века по архивским и другим подацима*, Нови Сад 2010, 363, 374.

6 Л. Богдановић, *Константин Грабован*, Српски Сион X (1900) 569.

7 АПСЕ, 1784-1785. Ове године је у свињарачкој цркви сликан и иконостас, али је тешко да ће он бити Мејићев рад: у годишњем рачуну одвојено је наведен издатак сликару за малање темпла (само 5,24 форинти!), а одвојено исплата "маларꙋ за їконе Лазарꙋ изъ Пакраца".

8 АПСЕ, 1795-1796.

текстове дописа, молби, одлука и наредби по овом предмету, сачуваних у Архиви славонско-пакрачке епархије у оригиналу или у копијама. Изоставили смо само неколико докумената који решавају правно-имовинске ствари и не односе се непосредно на сликање иконостаса.

Убрзо пошто је примила примерак уговора кобашке општине са сликарима Мејићем и Грабованом, Команда регименте јој је одговорила да се уговор може одобрити само под условом ако она, општина, има у готовом 1.200 форинти, колико је износио хонорар сликара. Општина је, међутим, у готовини имала само половину те суме, а код сегединског лиферанта Андреаса фон Очкаја преко 500 форинти које му је Регимента позајмила уз интерес још 1795. године, па је она и требало да их врати; имала је и 148 форинти код Јована Зорића, чију је имовину продао аудитор (судски извршитељ) фон Артнер, код кога се и налазио новац, а за чије је враћање такође била надлежна Регимента. О свему томе писао је кобашки свештеник пакрачком епископу Кирилу Живковићу и конзисторији, молећи их да посредују код Градишке регименте. У међувремену је општина слала тројицу својих представника команди компаније да из касе подигну 300 форинти капаре сликарима, али им то није било дозвољено.

Парох Поповић поново пише епископу и конзисторији 8. августа 1802, истичући да општина заиста има преко седам стотина форинти, од којих је 54 украо неки каплар Ковачевић, па и тај случај треба да расправи Регимента, а не да забрањује почетак рада сликарима, који још ни капару нису добили, због чега постоји могућност да погоде нови посао и оду на другу страну. Они то ипак нису учинили, судећи по Поповићевом писму регименткој команди од 19. августа; изгледа чак да су већ били почели са радом, јер свештеник помиње да су неки резбарени украси на иконостасу страдали приликом постављања двеју насликаних икона. Одобрење Команде за сликарске радове у кобашкој цркви стигло је два дана касније, али ограничено на новац који општина поседује у готовини. Николај Поповић се одмах захвалио Регименткој команди, предложио јој како се највећи дужник општине, фон Очкај, може натерати на враћање дуга и замолио је да се што пре сликарима исплати 300 форинти да би могли да набаве потребан сликарски материјал.

Даљу преписку између кобашке општине и Новоградишке регименте пратимо од 3. маја 1803, кад се показало да Команда ништа није учинила како би се општини вратила њена дуговања; штавише појавио се и нови дуг Митра Паликуће из Кобаша, који је из црквене касе узео сто форинти без пароховог знања. Сликарима, који су једва могли да саставе крај с крајем, била је исплаћена само капара, а они су за материјал и своје издржавање већ потрошили две стотине форинти – каже парох Поповић у писму од 23.

маја – због чега ће бити принуђени да напусте посао. Молбе команди регименте да јој обезбеди враћање новца, што је било у њеној надлежности, општина је понављала још неколико пута. Док се чекао исход ових интервенција и покренутих парница, Градишки региментски суд је 18. и 22. јуна препоручио да се наставе сликарски радови у кобашкој цркви, а општини је оставио да сама одреди њихов обим и начин на који ће се они обавити.

Сликари су за то време сликали иконе у Кобашу, а нову исплату од три стотине форинти општина им је преко Конзисторије послала 1. септембра 1803. године.[9] Пада у очи да се Лазар Мејић тада налазио у Пакрацу, што значи да се са сликањем иконостаса ипак застало. После свих потраживања општине, обећања фон Очкаја, објашњавања Команде компаније и силних правничких заврзлама, Новоградишки суд је 2. августа отворено саопштио кобашком пароху да је за Регименту случај завршен и затражио да је више не узнемирава. Не видећи начин да изађе из овог зачараног круга, парох Николај Поповић се 3. августа обратио епископу Кирилу Живковићу, укратко му изложио стање потраживања кобашке општине, које ни за милиметар није одмакло даље од почетка, и замолио га да посредује код Генералкоманде, утолико пре што у септембру "молери са свиме готови бити хоће, и по контракту исплатити бити морају". Вероватно да би прикупио потребни новац, Поповић је предложио и затражио дозволу од владике да општина прода кандила и иконе са старог иконостаса.

У трошковима годишњег рачуна цркве у Кобашу, састављеном 6. октобра, забележен је издатак од 900 форинти "живописцу Грабовану, јакоже квита свидетељствујет". С оних три стотине форинти капаре, то је била тачно она сума предвиђена уговором, а то значи да је и посао сликара у кобашкој цркви био завршен у целини. Залагањем епископа Живковића или интервенцијом Генералкоманде, Андреас фон Очкај је испунио своје обећање и вратио дуг до краја октобра 1803. и његово име се више не појављује међу дужницима кобашке цркве, за разлику од Јована Зорића и Димитрија Паликуће.

О томе да је сликање иконостаса, проскомидије, владичанског трона, певница и столова заиста завршено до 6. октобра 1803. и да је новац нађен у последњи час, сведочи писмо кобашког пароха пакрачком епископу од 13. априла 1804, у којем каже да су "новце за молерај с великим трудом и то касно задобили", због чега нису могли да почну и планирану поправку црквеног крова. Колико је труда око украшавања цркве уложио парох Николај Поповић показује и његова дирљива брига да иконостас (који је с резбаријом и сликањем коштао 2.200 форинти) не пострада од влаге због квара крова, иако је црква тада прокишњавала само на два места над женском припратом.

9 **Николај Поповић у свом писму ову исплату назива капаром, што неће бити тачно. Она је сликарима била исплаћена раније: по одобрењу сликарских радова у цркви, кобашки парох је 25. августа 1802. замолио регименту команду да одобри исплату капаре сликарима, како би могли да набаве потребни материјал, а 3. и 23. маја 1803. ју је обавестио да су они тај новац примили и скоро потрошили, и да је општина у обавези да им исплати други квартал од 600 форинти.**

Црква у Кобашу је порушена 1942. године.[10]

Од иконостаса Константина Грабована и Лазара Мејића ипак је изгледа сачувано неколико икона,[11] које би ваљало пронаћи и помније изучити, нарочито зато што сада знамо када су и у каквим условима оне сликане. Преко њих бисмо најсигурније могли сазнати какви су били сликари Грабован и Мејић и затим потражити друга њихова дела у Славонији.

10 Д. Љ. Кашић, *Српска насеља и цркве у сјеверној Хрватској и Славонији*, 173.

11 A. Horvat, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 177.

1.

*Извод из записника са седнице Пакрачке конзисторије од 14. јула 1802. о одобравању уговора између црквене општине у Кобашу и иконописаца Константина Грабована из Осијека и Лазара Мејића из Пакраца за сликање иконостаса, проскомидије, епископског трона, певница и столова у кобашкој цркви. Уговором је предвиђено да сликари добију укупно 1200 форинти у четири рате, а у Кобашу ће на располагању имати и бесплатни кварт*ир.

123. На прошенїе общества парохїалнаго Кобашкагѡ молеромъ погодби ради, бꙋдꙋћи да позовите стране на време не пришле сꙋтъ

заключено естъ

Когда сѣмо прїидетъ позвате стране, тогда погодбꙋ междꙋ имъ учинити и славной Ново-градишкой регименти ѡ томъ извести̑е учинити.

126. Вслѣдъ Нра 123. заключенїя консисторїалнагѡ, дне 14-ѡ м'сца юлїа лѣта текꙋщагѡ 1802. парохъ кобашкїй Николай Поповичъ съ 4 полномощники ѡт общества парохїалногъ Кобашкогъ стране, и їконописцы Константинъ Грабованъ изъ Осѣка съ дрꙋгомъ своимъ Лазаромъ Меићемъ изъ Пакраца, в' здѣшнѣмъ Консисторїꙋмѣ собрашася, и междꙋ собою поради изображенїя темпла, проскомидїй и еп'скпскаго стола финими боями съ златомъ, пѣвници же и столове в' тойже парохїалной Кобашкой церкви лѣпо изѡбразити якоже изъ ихъ обоимъ странамъ врꙋченнагѡ контракта ширше увидѣти естъ. Погодбꙋ учинише сице: да предкоснꙋтое парохїалное общество Кобашко имъ їконописцемъ дати имѣетъ тысящꙋ и две стотине форинти, изъ которыя сꙋммы во первихъ 300 ф. аки капаре да дадꙋтъ, проче всегда на кварте до совершенїя дѣла по 300 ф. давати имѣютъ. К' томъ еще обоимъ выше реченимъ їконописцемъ свободнїй квартиръ ѡтдавати имѣютъ, далше же ничто.

(АСПЕ, 1802)

2.

Николај Поповић, парох кобашки, пише 20. јула 1802. пакрачком епископу и конзисторији да команда Градишке регименте одобрава уговор између кобашке општине и сликара само под условом ако се у црквеној каси налази 1200 форинти. Општина има и више од тога, али у готовом само 600 форинти, док јој преостали новац дугују лиферант фон Очкај из Сегедина, Јован Зорић и други. Општина је безуспешно упутила опуномоћенике Компанији у Градишки да дозволи исплату капаре сликарима од 300 форинти, и умољавају се епископ и конзисторија да посредују код Команде регименте.

Преωс'щеннѣишїй высокодостоинѣишїй гдне гдне Еп'скопе и ч'стнѣшїй Конзисторїѹме!

По заповѣди ωвдашнѣ славне Градишке Регментсъ команде морала е ωбщина здѣшня контрактъ изъмеждѹ ея и молеров сочинѣни средствїем Компагнїи Ком'де таковои прислати, ωт кѹдѹ Резолѹцїа сѹмо, якоже изъ приложенїя копїи увидѣти, сицевим начиномъ на общинѹ дата естъ, да аще у касси ц'рковнои сѹмма ωт 1200 ф. у готовѹ ωбретается, слободно дѣло молерая предузети се можетъ, иначе пако нипочто.

Касса ова 1869 ф. яка естъ, обаче у готовѹ око 600 ф. обрѣтается, и на ессенъ бѹдѹћи да мало у простих под їнтересомъ находится, покѹпится мож[етъ], но у Сегединѹ код некога [лїфер]анта ωт Очкаи съ їнтересом преко 500 ф. естъ, кои новци у процесѹ есѹ, но општина ни за какови процесъ знати неће, него бѹдѹћи да мѹ е С: Регимента дала, тако иста дѹжна е у ц'ркву ове новце и положити, а после себи ωт реченаго лїферанта прети. Еще у масси преставленнаго г. Їωана Зорича имаде црковнїй новаца 148 ф. Аудїторъ продао егови 100. и више акова ракїе и млинъ за 700 ф. ц'рковнїй новаца не полаже, но такове безъ їнтереса већъ 2. године код себе држи, што ц'ркви убитокъ естъ. Општина даклем препястсвїе сїе съ дрѹге стране не мнитъ, но чтобы С. Регимента ове новце положити морала.

Општина троицѹ полномощника Компагнїи за извадити 300 ф. капаре молеромъ слала естъ, но не полѹчили.

Зато такова Ваше Преωс'щенство и Честнѣишїй Конзисторїѹм, в нижаишеи покорности проситъ, многомоћнѹ м'лстъ учинити, и ω овомъ слѹчаю С. Регименти писати, да би имъ такова у ниховои желаемои ревности и ц'рквїи препятствїя не чинила. Съ високимъ страхопочитанїемъ есмъ

Вашего пре с'щенства моего гдна еп'скопа и ч'стнѣишаго конзисторїѹма
покорнѣишїй рабъ
в' Кобашѣ 20-го юлїа 802 Николаи Поповичъ
парохъ кобашкїи

(АПСЕ, 1802)

3.

Допис команде Регименте у Градишки од 29. јула 1802, поводом уговора склопљеног између сликара Лазара Мејића и Константина Грабована и општине у Кобашу, ради осликавања цркве, уз примедбу да ће за трошење 1200 форинти дозвола бити дата само уколико се та сума у готовом налази у црквеној каси; у супротном, општина ће бити прекорена.

(Copia)

Der zwischen den Mahler Lazar Meich ünd Constantin Grabovan dann der Greciritus Gemeinde zú Kobass in Ansehüng der Mahlerey in ihrer Kirche angestossene Contract wird der Compagnie mit dem Bemerken in dem Anschlüsse zurück gestellet, dass die Verwendüng der 1200 f nür auf den Fall wenn solche in der Kirchenkassa wirklich Baar verhanden sind, anmit bewilliget, in andere Fall aber gedachte Gemeinde aüf den diesortigen Bescheid von gestrigen Datto verwiesen wird. Dies wird aüf die nachträgliche Anzeige von 28. dieses erwindert.

Neügradiska am 29. July 1802

vom Pavich. m. p.
Obristwachtmeister

(АПСЕ, 1803)

4.

Парох Николај Поповић извештава 8. августа 1802. пакрачког епископа и конзисторију да је поново прегледана црквена каса и да је у њој нађено 706 форинти, од којих је 54 украдено, али се зна ко је то учинио. Општина је опет писала команди Регименте да дозволи исплату сликарима, како они не би преузели неки посао на другом месту.

Преωс'щеннѣишїи и высокодостоинѣшїи гдне гдне Еп'скопе, и ч'стнѣишїи Конзисторїѹме!

По регментскомѹ вашемѹ преωс'щенствѹ и ч'стнѣишемѹ Конзисторїѹмѹ под 5-м сего учиненомѹ ωтговорѹ да у готовности само 99 ф. 37 х. ωбретается, я се у фалинчїи съ моимъ принешенѣмъ т 500 ф. налазимъ, но никомѹ дрѹгоме то учинити не би се усѹдїо, еще менше власти моеи. Зато данасъ кассѹ ревидирасмо, и наидосмо да ωт граничара само еще 7-ца капитала положили нисѹ, и у готовности 706 ф. имаде, ωт коїю истинито 54 ф. украдена есѹ, но већъ е познато, тко ће ихъ положити. Регимента е по рачѹнѹ ωт последнѣгъ 8-врза 801. года, 99 ф. 37 х. бити сѹдила, не знаюћи да сѹ после новци покѹпити. Зато смо опет молбѹ за дозволенїе послали. Да не би пако молери на дрѹгои страни посла предузели, в' нижаишеи покорности ωт страни ωбщества прошѹ, таковим явити м'лстъ имѣти, за кратко време еще у стерпленѣ имѣти, и аще дозволенїе полѹчимо, таки капарѹ принїети, аще ли не, извѣстїе учинити бѹдемо, съ високим почитанїемъ пребиваю, Преωс'щеннѣишаго г. г-на еп'скопа и ч'стнѣшаго Конзисторїѹма нижаишїй рабъ

Николаи Поповичъ
парох Кобашкїй

в' Кобашѣ 8-гω аvгѹста 802.

(АПСЕ, 1803)

5.

Молба општине у Кобашу пуковнијској команди у Новој Градишки од 19. авїуста 1802. да дозволи исплату трошкова у вези радова на иконостасу цркве. Највећи трошкови су настали због тога што две иконе, скинуте ради сликања, приликом враћања нису добро причвршћене, па су пале, а цираше се поломиле; такође, иконостас треба заштити од црвоточине. Протекле године је мало урађено од предвиђених радова, јер су приходи граничара били преполовљени. Општина моли да јој се омогући наплата 591 ф. и 25 кр. од фон Очкаја, и 148 ф. црквеног новца из Зорићеве "масе", који се налази код фон Артнера.

(Copia)

Unterthanigst bitte!

Da wir Kobasser Greciritus Pfarrkirche an der Bildhaúers Arbeit, so úns mit allen Unkosten bis d=to über 1000 fl geköstet hat, den grössten Schaden werden leiden mússen, indem erstens, der Bildhaúer wegen von Mahlern Herúnternehmúng die Bilder nicht fest zúgenagelt hat, dass schon zwei her úntergefallen, únd die Ziraden zúsammengebróchen sind, zweitens aber, wänn die Würmer seinem Kriechen, spötter (*вероватно* spatter) aúch die verdorben wird, únd da das Löbl. Rgmts Komdo wegen sein sollenden Mangel der Bä(a)rschaft in der Kirchenkassa úns die Mahlerei vorzűnehmen, verweiset; - So hat úns die grösste obbsagte Noth gewogen, únterthanigst abermal zú bitten, úns diese Arbeit vorzúnehmen, gnädigst bewilligen zú wollen: indem gegenwärtiges Missjahre úns úm so weniger in der wúnschenden Mahlerei hiedern kann, als von den Granzern fast grösserer Theil den Capitalien, so, dass sich nún 652 f in B(a)aren befindet, erleget haben. Und úm übrigen Gränzer in diesen Jahr von der Erlegúng ihren Capitalien zú verschonen, wir bitten únterthanigst, ein Löbl. Rgmts Komdo wolle die Gnad haben, den Hl von Ocskaÿ 591 f xr, dann den Auditor Orner 148 f so sich in der Zorichischen Massa Interesslos zům Nachtheil der Cassa befindet erlegen, anzűkündigen.

Kobass am 19=ten August 802.

In Namen der Gemeinde:
Antonie Umiliyenovich,
Stephan Panich
Poppovics, Pfarrer in Kobass

(АПСЕ, 1803)

6.

Одговор Команде од 21. августа 1802. српској православној општини у Кобашу да јој се одобрава употреба 652 ф. готовог новца за осликавање цркве, иако још није наплаћена 591 форинти и 25 крајцара од Андреаса фон Очкаја, без обзира на његову изјаву да ће то учинити до краја октобра, као ни 148 ф. из Зорићеве стечајне масе.

(Copia)

Obschon der Andreas von Ocskaÿ die Versicherúng von sich gegeben hat, die den Kobasser Gr(a)eciritus Kirche schúldige 591 f 25 xr mit Ende 8=ber l. J. erlegen zú wollen, so ist dieses eben noch so úngewi(e)ss, als es seine Rich-

tigkeit hat, dass bei dem Jovan Zorics Crida aúsgefallen, únd mit Einbringúng der 148 f. noch zú t(h)ún sein wird, weil aber die Kobasser Gemeinde wiederholt dringend úm die Bewilligúng bittet, die Mahlerei in ihrer Kirche vornehmen zú därfen, únd hierzú 652 f Baar vorhanden zú haben aúsweisen, aúch solches die Compagnie selbst bestetiget; So will man ob Seiten des Rgmts hierzú, jedoch mit dem Beisatze die Bewilligúng ertheilen, dass, im Falle Ocskaÿ seiner Schúld pr 591 f. 25 xr únd die Zorichische Massa jene 148 f. zú gehörigen Zeit nicht bezahlen sollte, es die Sache der Gemeinde sein músse, ohne behelligúng des Regmts dem Mahler, der Accordmässig quartalliter bezalt zú sein, verlangen wird, wie selbe es immer wolle zú befriedigen, soviel es aber thünlich sein würde, wird man weg Erlegúng des obigen Geldbeitrags in dem Ocskaÿ dringen, únd aúch betreff des Zorics bei dem Rgmts Gericht das nöthige veranlassen. Welches dem Compagnie Comdo aúf den Bericht von 20=ten dieses zúr Verbescheidúng der gedachten Gemeinde anmit erwinderet wird.

Neúgradiska am 21= ten August 802

V(?) Pavics m. p. Major

(АПСЕ, 1803)

7.

Кобашки парох се 25. августа 1802. у име општине захваљује Регименткој команди на одговору од 21. августа и тражи да им се дозволи да заплене фон Очкајеву било пуну или празну лађу и да је задрже све док им он не намири дуг, најкасније до јануара 1803. године, када приспе исплата другог кварталa уговорене суме за сликарске радове. Уједно моли да се одреди рок исплате капаре сликарима за први квартал у висини од 300 форинти, како би могли да набаве потребни материјал.

(Copia)

Löbliches Kompagnie Komdo!

Für die, dem Löbl. Rgmte der hiesigen Greciritus Pfarrgemeinde ünterlegten Bittschrift, gefalligst gemachte Begleitüng, sage ich demselben ob Seiten der ganzen Gemeinde, den schüldigsten dank. Und aüf den gütig Erlass von gestrigen Datto ünterlasse miht hiemit gehorsamst zü erwi(e)dern, dass die Gemeinde die sehr begierliche Mahlerei aüf die gnädige Rgmts. Bewilligüng von 21=ten hijus vornehmen wird.-Was des Ocskaÿ Schüld anbeleget, wänn solches das Löbl. Rgmte /wie selbst gegeben/ aüch selbst abfor-

dern die Gnad nicht haben wird, nür der Gemeinde züzülassen, des besagten Ocskaÿ hiedürch passirenden leeren oder beladenen Schief bewachen, ünd so lange hier anhalten zü därfen, bis er die Schüld nicht, aüstilget, - jedoch von Erlegüng dessen Schüld kann sich die Gemeinde bis Janüarÿ (1)803. weil in der Cassa aüch der 2=ten Quart. vorhanden ist, gedülden. Und üm den 1=ten Quart. von 300 f. als Handgeld deren Mahlern zür Auschaffüng der nöthigen Materalien, denen Kirchen Tuttoren übergeben zü wollen, üm die Bestimmüng des Tags gehorsamst bitte.

Kobass am 25=ten August (1)802.

Poppovics
Pfarrer in Kobass

(АПСЕ, 1803)

8.

Кобашки парох Поповић, у име општине, подсећа 3. маја 1803. Команду на изведене радове на обнови олтарске преграде коју је урадио пакрачки вајар (пиштор), као и на то да је добијена дозвола да се она позлати и ослика, како црвоточина не би ушла у "фришко" дрво и упропастила посао вредан преко 1000 форинти. Што се тиче 600 ф. којима општина може исплатити други квартал уговорене суме за те радове, моли се Регименска команда да нареди враћање дугова, сходно налогу регименског суда, и то од пунолетног сина Митра Паликуће из Кобаша, из Зорићеве заоставштине која је судски расправљена и од фон Очкаја из Сегедина.

(Copia)

Gehorsamste bitte!

In der Hoffnüng, dass nichts trőstliches ünd angenehmes dem lőbl Rgmts Kőmando wie es aüch dem ganzen menschlichen Geschlechte, nichts würdigeres ünd herrliches ist, als erkennen, dass die heilige Gütt(h)at, im ganzen erdlichen Gesuhte bei allen Nationen ünd Völkern, ihre Kirchen ünd wahre treüen, die ihrer Zie(r)de verliebte Unterthanen ünd Dieners sind, habe, in welcher Anzahl aüch wir standhaft zü verbleiben herzbegierig, ünterfangen üns mit gegenwärtig gehorsamster bitte, dem Lőbl. Rgmts (Regiments) Kőm(an)do eine Angelegenheit zü verürsachen;

Beliebe sich das Lőbl. Rgmts (Regiments) Kőmando gnädigst errinneren, wie dasselbe üns, ünserer Pfarr Kirche Altar, dürch den Pakrazer Bildhaüer

zü verneüeren, die gnädige Bewilligüng ertheilte, ünd damit in das frische Holz die Würmer, die, die über 1000 f. kostbare Arbeit verdórben mőchten, nicht einkriechen, hatte das lőbl. Rgmts (Regiments) Kőmando die vielreichende Gnade üns besagten Altar aüf die anben liegende aüch vergolden ünd amahlen lasten, zü bewilligen.

Da aber von 600 f Baarshaft, mit welchen wir zwey Quartallen die Mahlers Kontraktmässig aüsbezahlen kőnnten, gemäss Rgmts Gerichts Aüftrage, das Lőbl. hiessige Kompagnie Kommdo 100 f, dem grossjahrig gewordenen Pupillen Mittar Palikucha aüs Kobass erfolgt hat, ünd 148 f obshon die Abhandlüng der Zorichishen Verlassenshaft geflogen ist, ohne Interessen züm Nachtheil den Cassa bei dem Gerichte wider alle Gesetze annoch vorhanden, dann von dem Handelsmann Ocskay zü Segedin, dem das Lőbl. Cantons. Cmmado. zü geben befohlen hat 591 f 25 xr annoch nicht einkassiret, das wir bei der gnädigst bewiligten Mahlereiarbeit des Geldes entblősset sind, ünd üns nün aüf keine Weise hälten kőnnen.

Daher haben wie ein Lőbl. Rgmts Kommdo in tiefester Unterthanigkeit zü bitten, sowohl dem Lőbl. Gerichte die besagten 248 f. ehestens erlegen, gnädigst Aüftrage, als aüch, wänn die dem Handelsmann Ocskay zür Schiefbaü ünd Handlüng gegeben 591 f. 25 xr in dieser üns nőthigen Zeit, nicht einkassiret werden kőnnen, aüs einen andere Kirchenkassa 452 f. gegen 6 Procent Inter.: so es mit dem beim Lőbl. Gerichte befindlichen 248 f. zü der jetzigen Kirchenbedürfnüss 700 f. aüstragen wird, vorstrecken zü wollen.

Kobass am 3-ten May 803.

Im Namen der Gemeinde
Popovics Pfarrer

(АПСЕ, 1803)

9.

Кобашки парох излаже Регименткој команди 23. маја 1803. стање у којем се нашла општина због недостатка средстава за исплату сликарских радова и подсећа да је од 600 ф. готовине на име "акорда" за њихов рад, сликарима дато само 300 ф. капаре. Од тих пара они су до данас потрошили 200 ф. за своје најнужније издржавање и материјал. Како сликари и иначе једва имају довољно за животне намирнице, а материјала је до сада било довољно, они ће бити принуђени да напусте посао, док ће црквена општина, на бруку и срамоту, упасти у дуг према њима.

(Copia)

Löbliches R(e)g(i)m(en)ts Kom(an)do!

Nie ist die Gewohnheit des Unterzeichenten gewesen, seine Herrn Vorgesetze zŭ beleidigen. Dieses vorhaben welches er ünsterblich am Herzen fühlet, wird ihm únmöglich so wankelmüttig machen können, dass er sich in eine Unvermässlichkeit zŭ setzen traùete, das zŭ handeln, was für den allerhöchsten altar Senr. (Seiner) Majestat des Kaisers schädlich ware;

Da er ein Löbliches R(e)g(i)m(en)ts Kom(an)do/: ohne dass en die üntere 17–ten dieses erfolgte Resolution der Greciritus Gemeinde eröffnete:/ selbst bittlich angeset, ŭnd allerünterthänigst bittet, nachgerückte Gründe näher zŭ üntersuchen, ŭnd den gnädigen befünd sonach dem Bittesteller gnädigst ertheilen zŭ wollen, wie sich derselbe gegen der Gemeinde, die bereits in geshaften der Mahlerey begrifne ist, ŭnd daraŭf sheldet zŭ benehmen hat.

Zŭm Gründe ni(m)mter sich eŭer (?) die erste Pflicht dasjenige, was seine Oblügenheit verbindet, jene Sitten, ŭnd stügenden dem Vöbel zŭ pflanzen, welche Gottesfürcht, treŭen dem allergnädigsten Monarchen, ŭnd seinen Verordenten bildet / wenn er sie zŭ erfüllen sich im Stande fielt/mithin da er sich dieser Erfŭllung mit Möglischkeit an (?) seinen Pfarrkindere zŭ erwörben süchet, müss ihm aŭch, alles dasjenige, was zür Erhaltung derselben gehört, ŭnbeshränkt am Herzen liegen.

Obzwar die Bewilligüng eines Löbl. Rgmts Komdo für die Herstelüng des Altars mit der Mahlerey nür dahin gehat, sich ohne Bezüg aŭf die Hl. Osckayshe Schüld einzülassen, so ist doch nachstehendes in Erwögüng zŭ nehmen;

1mo die Kirchenkassa dieser Gemeinde bestünd beim Accord der Mahlerey in Baaren aŭs 600 f. zum Handgeld wurde denen Mahlern 300 f. erfolgt. Wegen beteŭerten Zeiten, ŭnd in Preiss gestiegenen Matterallien würde denen selben zŭ ihrem höchstnöthig Unterhalt bis aŭf heüte 200 f. erfolgt. Weil nün diesen Menschen ohnesei sehr Kümmerlich mit Lebens mitteln, ŭnd Matteralien bis nün zŭ aŭslangen gemacht, ferners aber ohne Vorschüsse sie dahin gedrüngen, die Mahlerey zŭ verlassen, ŭnd mit ünserem Schande ŭnd Spatt, dann grossen Unkosten davon zŭ gehen.

2do So wie des copailich (kopielich?) gehorsamst beigebohgene Rgmts Komdo Schreiben von 30 ten aprill beweiset, war das Schief des von Ocskay zür Tilgüng dieser Schüld hier angehalten, ŭnd wieder entlassen.

3-to Es hat sich die ganze Gemeinde bei der Gerichtperson des Hl Syndicus von Arthner verbindlich gemacht, dem Hl. von Osckay Statt den Unglück gerathene Schüppermeister Janscika ein Schief aŭs Herrbeishaffüng seiner eigenen ŭnd gänzlich abgefertigten unmlich Hl. Osckaischen Matterialen, welche Herr von Osckay in seinem von Sissek angekomenen Schief hinünterliefern liess, zŭ baŭen, des spätter Gemeinde nach derselben Aŭssage,

aüfs ünun die Matteriallien aüshaken, ünd ihre versprohene Täge verwendet hat, folglich dem Hl. Osckay nicht mehr schüldig zü seyn (sein) erkennet: wie konnte daher die Kirchenkassa ümso mehr da diese Pfarr nebst diesen- aüs 13. fillial Dörfern, von welchen 2. dörfer im Lobl. Brooder Rgmts N-ro sind, bestehet, dem Hl. von Osckaÿ zür Verwändüng, ümsoweniger genohmen werden, da er zür Hipothec dieser Schüld sein Schief /: so wie es in seiner Obligation gnädigst zü ersehen seyn wird:/ angemerket hat.

4=to Nebst dem wäre an kassa Defect der geschehnen Diebstahl beiläüfig von 45 f so wie aüch die dem Gränzer Mittar Pallikucha aüs Kobass zü Löbl. Rgmts Gerichts Befehle von Baarschaft dargeliehene 100 f zü entrihten.

Endlich da Ünterzeichneter sich in einem solchen Umstande befindet, wo er weder seinen Pfarrkindern, welche aüf die Zürde (Zierde?) ihres Heiligthüms mit dem gehorsamen Respect beharren, noch denen Mahlern, die aüs Noth nür aüf eine Kürze Zeit in nicht Erfolgüng ihren versprochenen Lohn sich bloss an ihn benehmen; So bittet er Löbl. Rgmts Kommdo auf die Berühigüng sowohl des ersten ünd letzten Theils, wie aüch seine ünterthänige Vorstellüng gnädigst Rücksicht zü nehmen, die Bemäng(e)lüng, welche aüs 700 f bestehet, indessen, bis das weiter hierweg erhellet wird gnädigst worstreten zü wollen.

Sollte hiegegen ein Löbl. Rgmts Commdo nicht vermögend sey(i)n, dessen ünterthänigst ünterlegte Bitte zü willfahren, so bittet er üm den gnädigen Bescheid, damit er diessfall seine Submisseste Bitte mit seinen Pfarrkindern an höchere Behörde stillisirne, ünd das Löbl. Rgmts Kommdo üm die Einbegleittüng dieselben ünterthänigst bitten könen.

Kobass am 23=ten May 803.

Poppovich Pfarrer

(АПСЕ, 1803)

10.

Молба од 17. јуна 1803. кобашке општине Регименткој команди у вези дугова који јој још нису враћени, а новац је општини потребан због наставка сликарских радова у цркви. У име општине, молбу подноси парох Николај Поповић.

(Copia)

Unterthänigst bitte!

Die griechist nichtünirte Gemeinde von Kobass hat noch ünter Commdo des Hl Obristlieütnant von Sunstenau(?), aüf damalig Löbl. Cantons Befehl 400 f. bei dem Hl. Schiefmeister von Ocskay gegen 6 Procen: Interesse nützeüstlich angeleget, welches Kapittal mit der bis nün zü verfalenen Interesse aüf 592 f. 25 xr angewaschen ist.

Da nün die Gemeinde ünd respective die ganze Pfarr mit Bewiligüng des Löbl. Rgmts Kommdo einige höchst nöthige Reparationen ünd Mahlerey dürch werckkündige Maüer hat vornehmen lassen, welches Werk wegen den hin ünd her Verschliess der Kirchengeldes nicht aüsgeführet werden könnte, so wendete sich Endesünterzeizechenter üntern 3-ten May:a: im Namen seiner Pfarr wegen Erfolglassüng des Eingangs besagten Geldes, werde aber mit dem üngeneigt verbeschieden, des solches bis Beendigüng eines Processes, welches des Dorf Kobass mit gedahten Hl. von Ocskaÿ hat, gar nicht aüs gefolgt werden könen, ünd aüf das üntern 23 ten May aber mahl ünter legte Gesùch gar nicht verbeschieden werden.

Da aber das bestandene Kirchenkapitall nicht einzig ünd allein dem Dorfe Kobass, sondern aüch allen übrigen zü der dasigen Pfarr einverleibten 13 fillial Dörfern, die in aller Almosen mit Gemeinde Kobass gleichwingig sind, der gleichwiegig sind, der mindeste Bezüg den mit Hl von Ocskaÿ führenden Proces genohmen weree, weil aüch die Romischkatholischen von hier, welche üm einen ganzen Theil als die Gro(e)ciriti starker sind, in demselben verbünden stehen.-Anbei erliegen in der Zorichischen Massa ohne Interesse 148 f. wie aüch bei dem Gränzen Mittar Pallikucha aüs Kobass 100 f., welche letzeren bei der shon angefangenen Mahlereyarbeit ünd übrigen Reparatu(e)ren ohne Endes beamten Vorwissen aüs der Cassa gehaben, weil er Gro(ae)cirt ist, ünd dieses soll nach Aüssage des Hl Oberlieüt: von Bekich einstweilen is des in der Pupille Cassa angelegte diesen nün mehr grossjährige gewordenen Pupillen Mittar Pallikucha gehörige Kapitall erfolget wird, vorges(c)hossen seyn.

Endlich sind bei dem Lobl. Rgmts Gericht üngefähn 50 f. welche durch den ümtsmässlichen Diebstahl des Korporallen Kovachevics aüs Orjovacz entwendet, en den Verhandlüng.

Endesünterzeichenter nimt sich daher die Greyheit ein Lobl. Rgmts Komdo, wegen Aüfkündigüng ünd Erfolgüng dieser Schülden im Namen der ganzen Pfarr ümsomehr wiederholt zü bitten, weil änsonst das bereits über die Hälfte bewirkte Werk züm grossen mit mehreren Ankosten verbündnen Nachtheil ünd Schande ganz erliegen müsste, züm Schlüss führeter gehorsamstbei, des Hl von Ocskay aüf ein eigenes Billict ünd eben den darauf erfolgten ünd schon Eingangs angezogenen Cantons Comdo befehl, die Unterstützüng ünd fortsetzüng seiner Schiefbaü Arbeit ünd aüf eine kürze Zeit ohne

Erwahnüng einiger Regressen die 400 f geliehen ____ mit die übrigen fillial Dorfer aüf eine Verzähgerüng, dieser ihnen ganz ünbekannten Schüld Bürde tragen, weil sich bloss die Kobasser dieser Schüld anheissig gemacht haben.

U(i)bergnes so wie diese Osckayshe Schuld, sind aüch die übrigen züm Nachtheil der armen Unterthanen geworden, weil ihr güter Wille bei dem, was sie fürs hochte züm üntadelhaften Sitten bringet dermal dadürch ünd angetrettene Missjahre in ihrer Aüsführüng zürücksetzet, ünd missvergüngt macht. Er ist daher von seinen Pfarrkindern als der erste in dieser Sache dürch tägliches an(u)flehen, dahin gedrüngen, sich fürs Pflicht zü fühlen, ein Lobl. Rgmts Komdo üm die gnadige Erfolglassüng eines ünd des andere dieser Schulden allerünterthanigst anzügehen, ünd gehorsamst zü bitten, wo mit die gekrankten Bittwerbers in ihrem ünbetadelten ünd gewiess lobeswürdigen Vorhaben, welches jede Religion am meisten zürdet, zür Aüsführüng des bereits über die Hälfte verfertigten Werk allergnädigst überstüzt werden möchte.

Kobasch am17 ten Junÿ 803.

Poppovics Pfarrer

(АПСЕ, 1803)

11.

Градишки регименски суд у вези дуга ц. кр. либеранта Андреаса фон Очкаја кобашкој православној општини, ради којег су се обратили сегединском магистрату, још једном најхитније тражи, 18. јуна 1803, да се дуг врати, и одобрава да се сликарски послови наставе, како њихово одлагање не би ишло на штету црквене касе.

(Copia)

Besheid

Wegen der Schüld des K.K: Hl Lieferanten Andreas von Osckay an die Kobasser Grecirites Kirchen Cassa hat man sich bereits an den Segediner Magistrat Verwendet, ünd ist sich aüch ünter einem wiederum dahir driegendst verwendet worden, es erübriget daher nichts anders, als dem Erfolg abzü warten, ünd das Mahlergeschäft dahin einzüle(i)üten, damit die Mahlers betreff ihrer Versäümnüss der Kirchencassa keine Schaden verürsachen. Am

besten würde es gewesen se(i)yn, sich in nichts weiters einzülassen, als die gegenwartige Zahlüngs mittel zü erreichen, besonders- da die aüsdrückliche Weisüng hierüber von Seiten des Rgmts bereits erlassen werden.

Jüerzick m. p. Obrist..

Pr. K.K. Gradiscaner Rgmts Gericht zü Neügradiska den 18 ten Junÿ 1803

Arthner m.p. Rgmts. Syndicus

(АПСЕ, 1803)

12.

Решење Регименшског суда у Новој Градишки од 22. јуна 1803. о дуговима фон Очкаја, Јована Зорића и Митра Паликуће црквеној општини у Кобашу. Оставља се општини, док не добије овај новац, да сама процени како ће исплатити скупе радове у својој цркви.

(Copia)

Besheid

Wegen der Kirchenkassa Schüld des Hl. von Osckay hat sich das Rgmts am 19 ten dieses neüerdings an den Segediner Magistrat verwendet, die Schüld welche beim Zorich haftet, ist dessen Realitaten angewiesen, ünd kann dahero eher nichts aüsbezahlt werden, als bis die Realitaten werden an Mann gebracht werden.

Die 100 f aber, welche der Mittar Pallikucha aüs der Kirchenkassa einstweilen empfangen hat, hat dieser(n?) zürückzüzahlen ünd sein Püpillar Vermógen soll er bei der Pupillen Comission selbst betreiben, dieser wegen ist sich also nür mit gegenwärtigen Besheid aus Compagnie Comdo zü verwenden, das dieser Pünkt in Vollzüg gesetzt werde, ünd was endlichen, die aüs der Kirchenkassa entwendet worden Gelder betrift, so ist dürch Kriegsrechtlichen Sprüch Gemeinde Orjovaz selbe zü bezahlen verürtheilet worden, ünd aüch diese Gelder sey(i)n von der Compagnie zütreiben, ünd können aüf die in Werk begriffene Reparaturen verwendet werden.

In übrigen scheinet es eben nicht an der Ziet gewesen zü sey(i)n, das eben dermalen, wo ohne dem eine allgemeinen Noth hers(c)ht derley kostspiellige Reparaturen vorgenohmen werden, daher die Gemeinde wohl selbst zü sehen mag, wie sie diese aüslangen wird bestreitten können.

Welches den Herrn Pfarrer aŭ sein wiederholtes ansüchen von 17 ten dieses hiemit verbescheiden wird.

Vom Rgmts Gericht zŭ Neŭgradiska den 22 ten Juny 803.
Orner m.p.
Oberlieŭt Auditor

(АПСЕ, 1803)

13.

Парох Николај Поīовић из Кобаша īише 23. јуна 1803. Реīименшском команди īоводом Очкајевоī дуīа и о īроблемима у вези са насшавком сликарских радова у цркви.

(Copia)

Löbliches Rgmts Kommando!

Den mir únter 18-ten dieses gnadigst erlassenen Besheid im betreff der Kirchengeldern múss ich wie aúch mehrere andere die ihn gelasen haben, zweydeúdig verstehen únd da ich dei dieser Gelegenheit wie mich zú benehmen habe, nicht weiss, so sehe mich nothgedrúngen ein Lobl Rgmts Kommando gehorsamst zú bitten diesen Sensum /.. únd das Mahlergehäft dahin einzúleten, damit die Mahlers betreff ihrer Versaúmnúss der Kirchenkassa keine Schaden verúrsachen/ gemeininglich (?) únd breiter erklären zú wollen, indem einertheils Verstehe ich es, ohne Versaúmnúss der Zeit die Mahler fortarbeiten einzúleúten, da selbe aber keine Matteralien haben, únd zúr Einkaúffúng dieser kein geld selben vorzústrecken ist, so müssen sie nichtig aúf den Schúlderfolg warten andertheilt aber, wenn man mit dieser arbeit aúftheren únd selbe entlassen sollte, so wâre der Kassa wieder den Schaden zú beiden, indemselbe gemäss Contract ohne Aúsbezahlúng der über Hälfte abgefertigten Arbeit nicht abgehen können, únd man ihnen fär ab= únd spättern ankommúng ihre Ankösten bezahlen müsste, folglich immer die Kassa leiden müss,welches dúrch úns únliebsame anlegúng únsrer Gelden Geschieht.

Von denen aússer des Hl. von Osckaÿ Schúlden ist kein besheid gegeben worden, mir ist dieses wohl bewúst, des keine Antwort – nein Antwort, allein wenn diese Gelden ad Orarius genohmen, wären, wäre der ganzen Pfarr nicht únrecht, sondern noch herzens lieb, wenn sie damit únd mit ganzen Kirchengút, so wie mit ihren letzten tröpf Blúts dem Monarchen treú dienen könntne, aber theils bestohlen, theils Verzägerúng ohne Interesse zúm grössten

Nachtheil der armen Leúten, die die (?) Al(l)mosen, ihre Kirche zú zúrdne geben; angehalten, sind dadúrch in solche Verfolgúng gekommen, Künftighei(?) kein Xr. in Al(l)mosen zú geben.

Ich weiss, des ünns die äus drückliche Weise noch im Anfang gegeben worden ist, sich ohne ganzen Geld betrag für die Mahlerey nicht einzü lassen, ich bei aber aüf Ehre sehend hier angeführt worden, indem nur das Löbl hiessige Kompagnie komdo im H(?)all der Osckay ünd das Löbl Rgmts Gericht zür gehörigen Zeit das schüldige Geld nicht erlegen, aüs einer andere kassa 600 f. vorzüstrecken versprochen hat, ünns aber hat desselbe noch aüs dem baaren aüf Interesse angelegt, ünd wann das Lobl. Kompagnie Rgmts Kommdo ohne meiner die Gelder selbst aüsgeben kann, so wäre ünnöthig bei mir Cassa Schlüssel zü halten.

Ich bitte daher ganz gehorsamst, ein Lobl. Rgmts Kommdo wolle die Gnad haben, mir klar erössnen, was nün bei dieser Gelegenheit zü thüün ist, ob man die Mahlers fortarbeiten lassen ünd für was die Matterallien einkaüffen, oder selbe entlassen, ünderher die abgefertigte Arbeit, dann ihre Versäümnüs ümkosten aüsbezahlen soll.

Kobass am 23ten Juny 803.

Poppovich

(АПСЕ, 1803)

14.

Парох из Кобаша обраћа се 16. јула 1803. Регименткој команди у вези са наплатом дуговања из Зорићеве непокретне имовине и капитала Митра Паликуће који се налази код новоградишких трговаца и Угарске коморе, како би се подмириле исплате сликарима.

(Copia)

Löblisches Rgmts Komdo!

Aús der únliebsamen Ursache, da mir aúf meine mehrmalen únterllegte Bittshriften, kein standhaften únd gennigten Bescheid gegeben worden ist, sehn mich nothigedrúhgen noch mit gegenärtigen bitte ein Löblisches Rgmts Komdo zú belästigen, únd úm Gnade gehorsamst zú bitten.

Der, aúf meine únter 23 ten Junÿ únterlegte Bitte, die -22 tún Junÿ herabgestickten Bescheid laútet, de die Schúld, welche beim Zorich haftet, in dessen Realitaten sich befindet, weil aber die Kirchenshúld zúm allererst bezahlt werden múss, únd fúr des Zorich verkaúfte Brandwein, Obst=Zewgen=únd Weingarten, Haús s.v.:Stahl Sihúppen sollen, únd die Kirche nicht wie Realitaten in 3-ten Satz gerechent werden därf, so ist dúrch das Löbl Rgmts Gericht wegen Zúrúckhaltúng das jährliche Empfangs der Interessen, wänn sonst die Gelder der Kirche nicht vonnöthen wären, ünbillig gehandelt worden, ünd da itzt die Gelder züm hŏchstnöthigen Gebraúch sind, nach allen Rechten müssten solche erlegt werden.

Wegen 100 f. so der Mittar Pallikucha aüs der Kirchenkassa ohne mein Vorwissen empfangen hat, bin ich mich an das Löbl Kompagnie Komdo zü Verwenden, verbeschieden allwo mich bereits verwendet habe, das Kompagnie Komdo giebt mir aber die Antwort, des dasselbe sich wieder aus Pupillen Comission hierweg verwendet, ünd zür Antwort bekömmen hätte, des besagten Mittar Pallikucha Kapitall theils bei den Neügradiscaner Kaüfleüten, theils aber bei den Wienner Hofkammer sich befindet, ünd solches bald nicht einkassiret werden kann. Wir haben in des Pallikucha Kapitall ünsere Arbeit nicht angefanget, sondern weil wie baare 600 f. gehabt hatten, ünd einigen vermögenden Schüldenrn кirchen Kapitall zü erlegen vor 2. Jahren Ankünndigüng gemacht worden ist, folglich die von 600 f. Baaren dem Pallikucha gegeben 100 f. wo wir schon in der Arbeit waren müss mit keiner Rücksicht aüf(s) diese Kirche gegeben worden seyn, ünd wenn der Gerichtsperson Hl Oberlieut : Auditor Orner bewüst war, wo das Pallikucha Kapitall lieget, so war ünnothig mich aus Kompagnie Komdo on zü weisen, ünd mit Kirchengelden Verzö(h)gerüng machen, des nün eie Mahlers aüf Kirchenünkosten nichtig da stehen.

Jene entwendete Gelder will Gemeinde Orjovaz nicht bezahlen, sondern hierweg den Proces aüfs neüe haben, werswegen aüch das Kompagnie Komdo von selber nichts einkassiren kann, folglich wir bei ünseren eigenen Kirchengüt in die ünbarmherzigste Unterdrücküng verwörfen sind.

Daher habe ein Löbl. Rgmts Kommando in tiefester Unterthaügkeit zü bitten, dem lobl. Rgmts Geriht gnädigst aüftragen zü wollen, besagte 3. Schüldposten züm höchstnöthigen jetzigne Kirchen Gebraüch damit die Mahlers züm Schaden der Cassa ihre Zeit nicht versaümne, baldigst entrichten zü wollen.

Kobahs am 16 ten July, 803.

Poppovic

(АПСЕ, 1803)

15.

Кобашки парох Николај Поповић обраћа се 1. септембра 1803. пакрачком епископу и конзисторији, обавештавајући их да је општина одговорила команди Компаније да намерава да настави са сликањем иконостаса. Молеру Мејићу се, преко конзисторије, шаље 300 форинти капаре. Уједно пита да ли би му се дозволила продаја кандила и икона са старог иконостаса.

Преωс'щеннѣишїи Высокодостоинѣишїй г. г. еп'скопе и ч'стнѣишїй Конзисторїѹме!

Каковѹ е молбѹ здѣшная Ѡбщинна С. Регименти ради изображенїя темпла предала, и ели истинито се у касси 652 ф. у готовности находи, изъ копїа под лїтерам а. б. ширше извидѣти ест. Вслѣдъ под лїтером б. регементскаго приложеннаго абкопиратаго дозволенїа Компагнїи Ком'да питанѹ сѣмо учинила, хощет ли Ѡбщество по овомѹ дѣло молерая предузимати, ѡтговоренно, якоже у копїи под лїт. в. видится, да ѡбщество желаемо дѣло предузети хощетъ: но зане да г. капитанъ ѡт Веселичъ прошасте недилѣ на їншпекцїи били есѹ, а безъ нѣга кассѹ ѡтворити економїи официръ г. оберлїеутенантъ ѡт Беркичъ нисѹ хотѣли, того ради до егова пришествїя ожидати есмо морали.

Ѡ пришествїю его пако, есмо кассѹ ѡтворили, 300 ф. капаре молеромъ извадили, и по тѹторѹ Петрѹ Чѹпичѹ из Кобаша, в' семъ конвертѹ приложенних, к' ч'стнѣишемѹ Конзисторїѹмѹ в нижаишеи покорности на тои конецъ присилается, покорнѣише просећи, во еже би ч'стнѣишїи Конзисторїѹмъ г. Меичѹ молерѹ врѹчити, и ѡт его шаинѣ, которїи у кассѹ ставится има, да е истиннито примїо, сѣмо прислати м'лстъ имѣли. Уедноме понизно мое питанѣ чинимъ, би ли дозволенно было ѡт старога темпла їконе и кандила продати, или не. И съ високим почитанїем пребиваю Преωс'щеннѣишаго г'дна Еп'скопа и Ч'стнѣишаго Конзисторїѹма

покорнѣишїй рабъ
Николаи Поповичъ
парох Кобашкїи

в' Кобашѣ 1-го септем. 803

(АПСЕ, 1803)

16.

Команда компаније обавештава 1. августа 1803. пароха у Кобашу да је из сегединског магистрата стигло обавештење да је фон Очкај спреман да свој дуг измири до 1. октобра 1803. године.

(Copia)

Das Compagnie Commando hat den in Kobass befindlichen Herrn Grecirit: Pfarrer Poppovics zü bedeüten, dass von Seiten des Szegediner Magistrats betreff der Kirchen Schüülden des Kaiser=König Lieferanten Andreas von Ocskaÿ die Antwort angelangt sein, dass er bis 8-ber 803 richtig bezahlen wolle.

Greth
m.p.
Oberlieůt:
Pr. K:K: Gradiscaner Rgmts Gericht zů Neugradisca den 1=ten August 803.

Arthner m. p.
Rgmts Syndicus

(АПСЕ, 1803)

17.

Решење Регименткског суда у Новој Градишки од 2. августа 1803. поводом захтева пароха у Кобашу да му се разјасни случај новчаних потраживања општине. Пошто је проблем у потпуности решен актом од 22. јуна текуће године, пароху би требало "отворено" саопштити да регимента с тим нема везе како је не би даље узнемиравао.

(Copia)

Bescheid!

Der Herr Pfarrer kann es nicht beůrt(h)eilen, was für Forderůngen vor andere ein Vorrecht haben konnen, die Johann Zorichise Verlassenschaft ist nach Vorschrift der Gesätze abgehandelt, ůnd von den Erbsinteressanten

aŭch begenehmiget worden; es hat ihre Vorderŭng von den noch ŭnveräusserten Relitaten zŭ bekommen. Die 100 f welche Mittar Pallikŭcha a Conto seines Pupiller Capittals aŭs Kirchenkassa empfang, hat selben wieder zŭrückzŭzahlen, ŭnd er mŭss sich gedŭlden, bis ihm sein Capittal von den Ungarissen Hoffkammer aŭsbezahlt werden wird. Was bei Privaten angelegt ist, wird ŭnter einem aŭfgekŭndiget. In ŭbrigen hat es bei dem bereits heiaŭsgegebenen Bescheid von 22=ten Junÿ l. J. dŭrchaŭs sein Verbleiben, ŭnd dem Hl Pfarrer wird es hinmit zŭgleich ŭntersaget, das Rgmt mit einem solchen Gesŭch, dem nicht abzŭhalten ist, nicht mehr zŭ behelligen.

Welches demselben aŭf sein letztes Gesŭch von 16=ten wiederholt Richtsnŭr verbesheiden wird.

Vom Rgmmts Gericht zŭ Neugradisca
am 2=ten August 1803. Orner m. p. Oberlieut, Auditor
Joŭrzik, m. p. Obrist

(АПСЕ, 1803)

18.

Николај Поповић, кобашки парох, обавештава епископа 3. августа 1803. да општина није у стању да наплати своје дугове, а Новоградишка регимента ништа не чини да јој помогне; зато моли владику да пише Генералкоманди како би најзад општина повратила свој новац. Ово је нарочито хитно зато што ће у септембру молери завршити посао и морају бити исплаћени по уговору, а у црквеној каси нема ни хелера.

Преωс'щеннѣишїи и высокодостоинѣишїй гдне епис'пе, Г'дне м'лстивѣшїй!

Зане да Слав: Регементсъ команда на последню молбѹ мою, за ц'рковне новце толико ωтговара, да оно 148 ф. што е преставленнїи Їωанъ Зоричъ дѹжанъ, у еще непродатима еговима вещма находится, и док се не продадѹ, наплата ц'ркви быти не море; 100 ф. пако, кое е Митар Паликѹћа у време већъ нашега посла узео, такови да положити мора, но нѣга к томѹ нитко не приморава нити притеже якоже изъ приложенаго абкопиратаго Регементскаго ωтговора ваше преωс'щенство увидѣти могѹтъ. Што се пако покраденїю новаца тиче, на то сада Регимента никакова ωтговора не дае; преће была заповѣдъ да община села Оріовца положити има, но бѹдѹћи община капрала Ковачевића, кассѹ нашѹ поробити признае, и зато процесъ хоће на ново да имадѹ, а новаца положити ни на кои начинъ неће.

Здѣшня ωбщина пако, при н'нѣшнѣмѹ дѣлѹ молерая, нити може Їωанна Зорића премако нѣгови около 100. акова ракїе, казани, каце, виноградъ, ябѹчикъ, кѹћа у Оріовцѹ и млинъ, за кои самъ 700 ф. узето, продатъ ест, чекати, нити пако граничара Митра Паликѹћѹ к' полаганю оно 100 ф. приморати море, а іоштъ манѣ капрала Ковачевића за покрадене новце прети, бѹдѹћи нѣга Региментскїй сѹдъ из ареста до провиђеня ωтпѹстїо, - а общество Оріовачко према кое сѹдъ одсѹдїо ове новце да положи, безъ процеса неће за таи узрокъ што сѹ капрала еданпѹтъ у овомъ дѣлѹ уфатили, и предали были, у великомъ утѣсненїю находится, особито што Сл. Регимента мени якож у копїи видится, да имъ више не досадюемъ, ωтговоръ дае, тако видећи здѣшнѣ общество, да овде не само помощи лишено, но паче при овомъ слѹчаю удрѹченно бива, под мл'тсивое крило вашего Пре с'щенства припада и покорно моли, да би ваше Преωс'щенство м'лстъ имѣли, высокославной Генерал'ком'ди писати, да би како 148 ф. долга Зорића, бѹдѹћи ц'рква у наплаћиваню наипредня быти мора, тако и 100 ф. Митрѹ Паликѹћи у време нашега дѣла дати, Слав. Региментскїй сѹдъ да положи, защо сѹ дали кад общество вечъ у послѹ было ест. Покрадени около 50 ф. ако се не може изнаћи, тко ће положити, тако Компагніа, бѹдѹћи да е код нѣ касса, да би положила. А равним начиномъ Очкаи, премако Магистратъ сегединскїи ωтговара, да ће до последнѣгъ 8-вріа положити, ние стално защо и ланскѹ годинѹ до 8-вріа положити ωбѣщанно е было, и до данасъ не положенно естъ, да бы при садашнѣмѹ нашемѹ дѣлѹ, наше ц'ркве собственне новце не задержавао, но цело и на скоро положїо, защо у 7-врѹ молери са свиме готови бити хоће, и по контрактѹ исплатити бити мораю, а у каси сада ни х-и нїе.

За кое сада Ваше преωс'щенство ωт страни сея ωбщини покорнѣише прошѹ, то и съ високим страхопочитанїемъ есмъ Вашего Преωс'щенства покорнѣишїи рабъ

Николаи Поповичъ

в' Кобашѣ 3-го аvгѹста 803 парох Кобашкїи

(АПСЕ, 1803)

19.

Годишњи рачун цркве у Кобашу, сачињен 6. октобра 1803, из којега се види да је живописцу Грабовану исплаћено 900 форинти.

Рачѹнъ парохїалне ц'ркве Кобашке храма С'таго великом'чнка Геѡргїя устроенъ за лѣто 803-е м‘сца октомврїа дне 6-го.

По гласѹ рач на 803-о лѣта в' касси ц'рковнои ѡстало ѹ готовѹ		439,29 ½
На долѹ шпецифице		1089,48
	(укупно)	1529,17 ½
Приход сего 803 лѣта		
На тасъ ц’рковнїи пришло		50,34
ѡт їнтереса собранно		55,45
	(укупно)	106,19
	сѹмма с’ приходомъ	1635,36 ½
Трошакъ ц’рковнїи		
За свѣще ѳѵмїамъ и елеи		21,28
За бїеленѣ ц’ркве		12,10 ½
Живописцѹ Грабованнѹ якоже квѵта свидѣтелствѹетъ		900.-
	(укупно)	933,38 ½
По ѡтбитїю трошков ѡстает каса яка		701,18

Извѣстїе сея сѹмми (следи попис дужника: Јована Зорића из Кобаша 148 форинти, без интереса, Михаила Зорића 80 форинти, Андрије Вукашиновића 10, пароха Николаја Поповића 50, Илије Војводића 36, Неде Попића 19, Неде Бијелића 19, Симе Панчића 14, Марка Тресканице из Ратковице 10, Ћире Секулића из Ратковице 15, Атанасија Јовичића из Ратковице 15, Илије Војводића из Кобаша 15, Димитрија Паликуће 117,24 и Цесаро-краљевске солане у Старој Градишки 75 форинти).

	сѹмма долга	623,24
В касси ц’рковнои стало у готовѹ под 3. ключа		33,51
Украденныхъ изъ кассе ц’рковне		44,43
Дакле доказѹется горняя сѹмма		701,58

Николаи Поповичъ, парох кобашкїи
Петръ Михановичъ, протопопъ

(АПСЕ, 1803)

20.

Писмо пароха Николаја Поповића пакрачком епископу од 13. априла 1804, којим га обавештава да црква у Кобашу прокишњава, што може оштетити иконостас који кошта 2.200 форинти. Дозвола за покривање цркве је добијена, али пошто је новац за сликарске радове касно и са великим трудом

обезбеђен, општина није у стању да уђе у нове трошкове, утолико пре што није успела да наплати све своје дуїове; зато се епископ умољава да посредује код Регименте, чија је иначе обавеза да јој у томе помоїне.

Преωс'щеннѣишїи и высокодостоинѣишїи г. г. еп'скопе!

Здѣшня парохїална ц'ркква на два мѣста 1. фатъ дѹгачко и ½ фати широко над женском препратомъ прокиснула, кое ω прошедшеи вызити г-ѹ протопрезвтерѹ к' далшем ωбявленїю мною ωбявито естъ.

Допѹштенѣ ц'рквѹ овѹ покривати пред 2. године С: Регименцъ Ком'ди, како и шѹмѹ где ће се даска за кров изсећи ωбщини сеи даровала, но како новце за молераи съ великим трѹдомъ, и то касно задобили смо, тако ланскѹ годинѹ безъ новаца у дѣло покриваня упѹщати се нисмо могли. Сада обаче када и знадемо да ц'ркква после свїю до сада изплатити трошкова еще 679 ф. 58х. капитала свога (*додато:* на дѹгѹ, окром готовности) имаде, изъ узрока што темпло, кое 2200 ф. кощѹе, ωт кишнога квара сохранити, предали смо молбѹ, да би нам се новци покѹпили, и за ово верло нѹждно дѣло издали, и како С: Регименцъ Ком'да ωтговара, нити я, еще менше тѹтори у могућствѹ сѹ овакимъ начиномъ новце изправдати, како Ваше преωсщенство изъ приложеннаго оригинал' Регименцкаго ωтговора пространїе извидѣти могѹтъ. Киша пако не само темплѹ шкодѹ учинити, но и цело небо, защо е штѹкатѹръ, ωтпасти, и ц'ркква послемъ несноснїи трошакъ терпити хоће.

Зато имамъ ωт странни ωбщине ваше преωс'щенство препокорно просити, да еже би Ваше Высокодостоинство архипастирскѹю м'лстъ, и ωческѹю любов к' чадомъ своимъ указати м'лстивѣише изволили, и ωт вашея многоможнїя странни за положенѣ дѹжнїю новаца С. Регименти препорѹкѹ учинити бл'говолили, иначїе бо ако се ц'рковни кровъ не промѣни, толики ће се кваръ кишомъ проузроковати, да на ованковїи година ц'ркква за 20. година намирен квара стећи неће. За кое препокорно молећи с' високимъ почитанїемъ есмъ

Вашего преωс'щенства моего м'лстивѣшаго еп'скопа покорнѣишїи рабъ

Николаи Поповичъ, парохъ кобашкїи

в' Кобашѣ 13-го априла 1804

(Приложени списак дужника цркве, у висини од 679,52 форинти, и одговор Регименцке команде.)

(АПСЕ, 1804)

Александра Синобад

Ћирил Метод Ивековић и црква Рођења Св. Јована Крститеља у Ивошевцима

Црква Рођења Св. Јована Крститеља у Ивошевцима једна је од ријетких цркава Епархије далматинске чија је изградња попраћена детаљном пројектном документацијом и која припада градитељском опусу Ћирила Метода Ивековића, чувеног архитекта и конзерватора. Споменута документација налази се у Државном архиву у Задру, а чине је више нацрта грађевине, грађевински дневник за раздобље од 1913. до 1914. године, књига благајне, књига материјала као и бројни дописи и извјештаји.[1] Овај рад заснован је првенствено на тим документима.

Ивошевци су село у Буковици које је смјештено око 8 км сјевероисточно од мјеста Кистања. Парохијска црква Рођења Св. Јована Крститеља и гробље уз њу, налазе се у близини засеока Королије. Ондје је до почетка њене изградње, такође на гробљу, стајала стара, вјероватно средњовјековна црква Св. Јована.

Најранији документ који се односи на изградњу нове цркве у Ивошевцима потјече из 1896. године. Ријеч је о приказу катастарског плана са уцртаном локацијом нове цркве и неколико пресјека тла на мјесту које је предвиђено за изградњу. У то вријеме стара црква Св. Јована била је изван функције и у рушевном стању, а служба се обављала у простору сусједне братске куће. Ријеч је о једној просторији на првом кату која, осим што није била подесна сврси, није била ни довољно пространа. Одлука да се изгради нова, а не да се обнови стара црква, такође проистиче из разлога што стара богомоља није била довољно велика да прими увећану вјерску заједницу.

Пораст броја парохијана у ивошевачкој парохији током XIX вијека може се пратити кроз неколико сумарних анаграфа епархије из прве половице вијека и шематизме епархије који су од 1856. године издавани скоро сваке године. Према попису православних парохија у Далмацији из 1834. године у селима Ивошевци и Руделе било је 803 вјерника.[2] Шематизам епархије из 1856. године биљежи 1063 душе у ивошевачкој парохији,[3] док се број до 1900. године попео на 1486.[4]

О напорима локалне заједнице за изградњом нове цркве најбоље свједочи један записник са јавне сједнице Кистањског општинског вијећа од 31. децембра 1904. године у којем се наведи да се на ивошевачком сеоском збору одржаном 20. октобра исте године разматрало о прикупљању прилога од парохијана за градњу цркве. Такође је сачувано неколико дописа упућених ц. к. намјесништву у Задру у којима се указује на потребу парохијана за новом црквом. Сличних захтјева било је и наредних година, док су се предуслови за почетак градњу цркве остварили тек 1913. године. Главни разлог томе био је недостатак средстава која су углавном чинили прилози парохијана. У једном документу из октобра 1909. године наводи се да се са градњом цркве није започело јер није могуће пронаћи закупника који би изградњу цркве провео према постојећем трошковнику. Пресудан тренутак за градњу нове цркве била је одлука ц. к. котарског поглаварства у Книну од 13. децембра 1910. године да се просторија у братској кући која је служила као капелица, престане користити у ту сврху. Одлука је донијета уз образложење да је капелица у најгорем стању и да јој пријети опасност од рушења. Након што су парохијани остали и без замјенске богомоље, изградња нове цркве није могла дуго чекати. ц. к. намјесништво у Задру расписало је у априлу 1913. године натјечај за градњу грчко-источне парохијске цркве и звоника у Ивошевцима у којем се наводи да ће се отварање понуда обавити 17. маја у уреду ц. к. намјесништва у Задру.

Архитект Ћирил Метод Ивековић изабран је за управитеља градње, док је за његовог замјеника именован архитект Рудолф Класинг. Ивековић је тада вршио дужност *референта за богоштоване зграде* у ц. к. намјесништву у Задру.[5] На том радном мјесту, у функцији архитекта, конзерватора и археолога са основним задатком одржавања и изградње сакралних објеката, био је од свог доласка у Далмацију 1896. године све до 1920. године.[6] Чини се да је Ивековић од самог почетка био укључен у пројект изградње нове цркве у Ивошевцима јер први сачувани документи који се тичу изградње цркве датирају управо из године његовог доласка у ц. к. намјесништво у Задру. Такође је он сам потписао један документ сличног садржаја из 1897. године.

1 ДАЗд, Збирка грађевинских нацрта, св. 146.
2 ДАЗд, Фонд Православне епархије Задар (Списи Православне епархије у Задру), св. 28, бр. 653.
3 Шематизам 1856, 15.
4 Шематизам 1900, 21.
5 Marković 1992, 36.
6 Ibid.; Piplović 1987, 5.

На мјесту грађевног палира запослен је Иван Худина 1. августа 1913. године. Првотно му је одређена плаћа од 150 круна, али је накнадно повишена на 170 круна. Међутим, Иван Худина се већ 8. септембра исте године разболио па га је на радном мјесту замијенио Филип Цар.

За градњу цркве изабране су 25. јула 1913. године западне половице катастарских честица бр. 90, 91, 92, 93, 1395/2 и 1395/3, катастарске општине Ивошевци. Ћирил Ивековић је за вођење записника, књиге материјала и благајне изабрао техничара Мирослава Самсу, уз мјесечну накнаду од 25 круна. Први радови започели су копањем јаме за вапно 11. августа, а за те потребе запослена су два радника. С обзиром да је Ивековић у то вријеме радио и на обнови цркве Св. Кршевана у Задру, опскрба појединим алатом и материјалима стизала је у Ивошевце из Задра. Тако су из Задра 11. августа послате греде, даске, грађевно дрво, као и четрдесет комада кламфа. Истог дана од ц. Сичић купљена су 3 комада кола. Од столара А. Витарелија (*Vittareli*) купљена су једна већа двокрилна врата, једна мања за уред, те три прозора. М. Петани из Арбанаса довезао је тај материјал је из Задра уз накнаду од 4 круне по тони. У наредна два дана запослена су још два радника, чувар градилишта као и један тесар. Будући да је терен одабран за градњу цркве био нераван требало га је нивелирати. Са минирањем терена и изградњом бараке започето је 13. августа. Изградња бараке повјерена је тесару Малигоју из Задра уз накнаду од 75 круна. У њој су били смјештени уред, складиште за материјал, те складиште за вапно. Изграђена је од греда и дасака са цркве Св. Кршевана у Задру, док је покривена кровном љепенком. Изградња бараке довршена је 15. августа. Тог дана је са Ђуром Королијом пок. Тодора склопљен посао око копања јаме за вапно. Наиме, он се обавезао да ће за 30 круна ископати јаму димензија 4 x 4 м, дубине 1,5 м. Нова пошиљка греда и дасака са цркве Св. Кршевана у Задру стигла је у Ивошевце 19. августа, с тим да је управа градње Св. Кршевана исплатила 340 круна за превоз тог грађевинског материјала. Како се у исто вријеме градила и нова црква у Шкабрњи, за коју је такођер био задужен Ћирил Ивековић, појединi материјал допремљен је у Ивошевце и са тог градилишта. Тако су 3. септембра из Шкабрње послата два камена за вапно од по 100 кг.

По првом обрачуну трошкова изградње цркве Св. Јована у Ивошевцима, у периоду од 11. августа до 6. септембра укупно је потрошено 360,44 круна. Од тог износа на превоз грађевинског материјала потрошено је 258,64 круне, Папарелију (*Paparelli*) је за ужад исплаћено 2,40 круна, Малигоју за бараку 70 круна, Витарелију (*Vittareli*) за врата и прозоре 19 круна, те ц. Сичићу за коље 5,40 круна. Радницима су за период од 11. до 19. августа исплаћене слиједеће своте: Ђури и Милошу Королији по 10 круна, Јовану

Королији 6 круна, те ноћном чувару Ђури Королији 6 круна. Истима су за период од 25. августа до 1. септембра исплаћене укупно 22 круне.

Материјал који је набављен за градњу потрошио се већ почетком септембра па је било потребно набавити нови неопходни материјал за наставак градње. Прихваћена је понуда трговца Николе Јанковића из Кистања који је понудио 500 кварата негашеног вапна по цијени од 1,30 круна по кварту. Пијесак је купљен од Шпире Королије пок. Стевана из Ивошеваца. Почело се и са копањем додатне двије јаме за вапно димензија 4 x 4 м и дубине 2 м. Ћирил Ивековић посјетио је градилиште 9. септембра како би се договорио око набавке и цијена грађевинског материјала. Како је грађевни палир Иван Худина услијед болести дао отказ, на градилишту га је неколико дана замјењивао грађевни палир из Шкабрње. Већ 11. септембра као водитељ градилишта запослен је Филип Цар. Његов посао обухватао је надзирање радова, вођење књиге материјала и радника, те набавку и испитивање грађевинских материјала.

Са ископавањем темеља започето је 25. септембра. Копање јама за вапно и темеља довршено је 10. октобра. Тло на коме су ископани темељи било је неуједначених својстава. На једном дијелу темеља тло је било веома каменито, док на другом дијелу камена није било ни на дубини од 1,3 м. Са бетонирањем темеља започето је 16. октобра. Кориштена је смјеса од 1/3 портланд цемента, једног дијела вапна, два дијела пијеска, 1/3 црвене иловаче и два дијела туученог камена уз додатак крупнијих комада. Количина вапна накнадно је удуплана.

Паралелно са радовима на ископу темеља, приступило се и рушењу старе цркве, с тим да се камен и сав употребљиви материјал очисти и сложи како би се искористио за градњу нове цркве. Од старе цркве били су очувани само зидови, док је свод изнад презвитеријума био потпуно урушен. Свод изнад наоса, тријумфални лук, плочници и звоник такође су били у јако лошем стању. Постојеће стање старе цркве може се предочити на основу цртежа од 25. октобра 1913. године. Ријеч је о једнобродној грађевини са олтарским простором на истоку, нешто ширим од наоса. На прочељу изнад врата налазиле су се розета и једна плоча. Највјероватније је ријеч о натписној плочи јер се у грађевинском дневнику наводи како при градњи нове цркве у прочеље треба узидати натпис који је првобитно припадао старој цркви. Прочеље је завршено звоником на преслицу, најсличнијим оном на цркви Св. Ђурђа у Радучићу. Ријеч је о барокизираном звонику који се састоји из три волта од којих су два у доњој, а један у горњој зони. Црква је поред розете на прочељу имала и четири прозора: по један на сјеверној и јужној страни наоса, један на јужној страни презвитеријума, те један на његовом источном дијелу. На јужној фасади такође се налазила

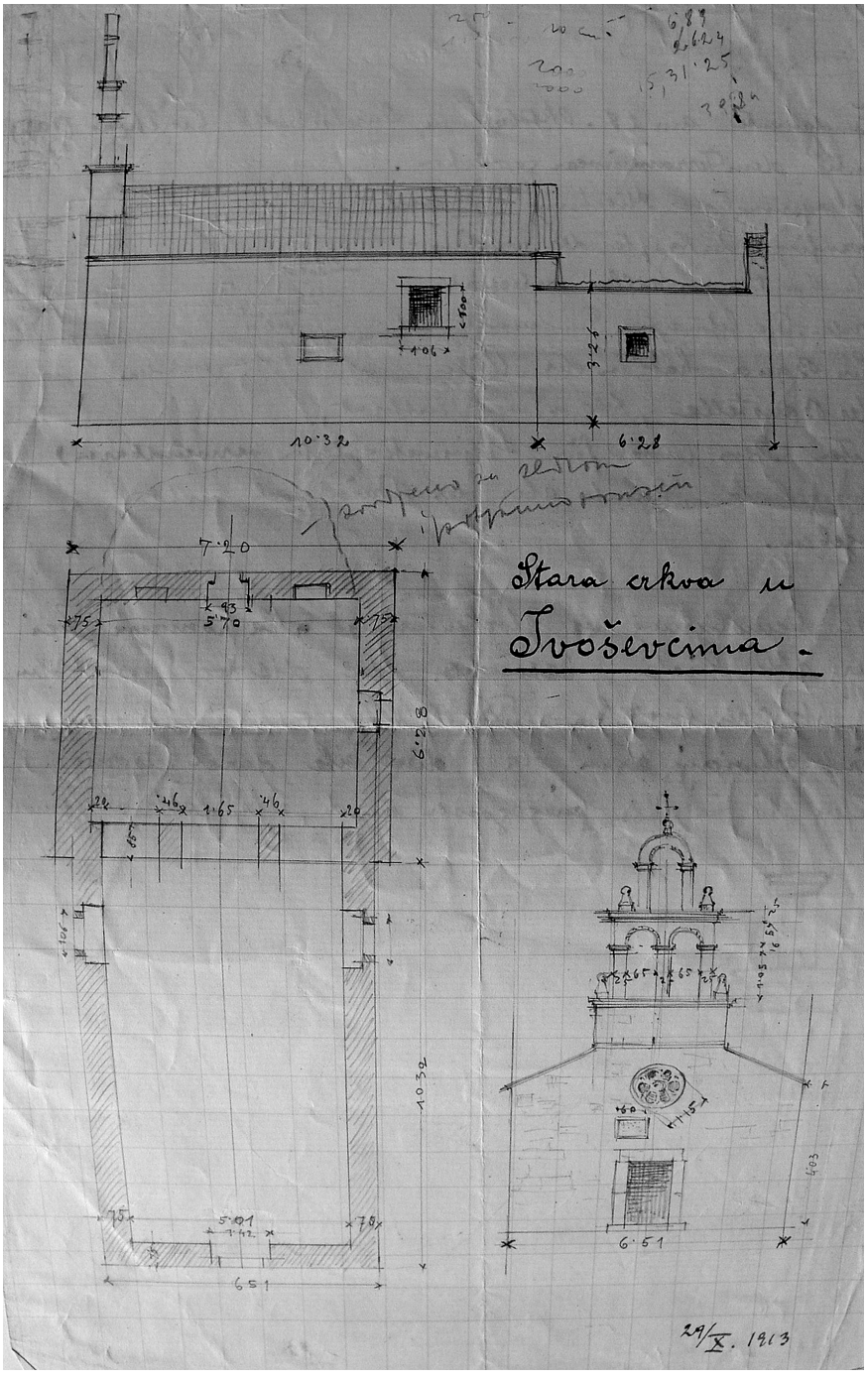
Stara crkva u
Ivoševcima -
29/X. 1913

узидана некаква плоча. На источном зиду презвитеријума налазиле су се двије нише у функцији ђаконикона и проскомидије. Презвитеријум је од наоса цркве био одијељен троструким тријумфалним луком. На основу цртежа може се закључити да је свод презвитеријума био полуобличаст. Занимљив је податак из књиге материјала градње нове цркве који казује како је 13 комада жељеза некада припадало огради балкона старе цркве. Да ли је ријеч о галерији цркве тешко је судити будући да се из сачуваног цртежа основе старе цркве тако шта не може прочитати. Укупна дужина цркве износила је 16,40 м, од чега је 10,32 м дужина наоса. Брод цркве је био широк 6,50 м, док је ширина олтарског простора износила 7,20 м. Висина цркве до кровног вијенца износила је 4,03 м, док је висина преслице износила 1,6 м. Розета је имала пречник од 1,15 м, док је дужина плоче са натписом на прочељу износила 60 цм. Посебно треба истакнути документ задарског Намјесништва од 9. маја 1914. године који се односи на поправку братске куће у Ивошевцима, у коме се између осталог спомиње како је стара црква била украшена мозаицима све до краја XVIII вијека. Када је одређено да се стара црква сруши, посебно је напоменуто да се натпис са старе цркве узида у прочеље нове и да се звоник *a la romana* постави на сакристију. Међутим, у грађевинском дневнику за дан 28. октобра 1913. године записано је *да поједини комади остану биши ће тешко извести јер су исти међусобно иврсто спојени жељезним квакама које су забрђвене оловом*. Са рушењем старе цркве започето је 5. новембра, а тај дан на градилишту био је присутан и Ћирил Ивековић.

Темељи нове цркве до висине *тараца*, пресвучени са 1 до 2 цм дебелим слојем цемента, били су завршени 17. новембра. Тог јутра постављене су скеле за рушење звоника старе цркве, док су сакристија, кров, и ¾ брода цркве већ били срушени. Испод плочника презвитеријума старе цркве пронађена је камена плоча са римским натписом из времена цара Веспазијана. Радови на изградњи нове цркве обустављени су, уз Ивековићево присуство, због предстојеће зиме 27. новембра 1913. године. Стара црква била је је порушена, али је вађење темеља остављено за прољеће. Такођер је наручено негашено вапно за наредну годину.

Радови на изградњи цркве настављени су у прољеће 1914. године. У грађевинском дневнику на дан 4. фебруара 1914. године, забиљежено је како су изолирајући слој темеља и горњи слојеви камења промрзли те их треба промијенити. Грађевни палир Филип Цар добио је 30. маја премјештај у Бенковац, а на његово радно мјесто 14. априла дошао је Андрија Котлар. Нови грађевни палир преузео је посао око набавке и превоза неопходног материјала попут вапна, камена, пржине, дасака и кола. Интензивно се радило на набавци вапна и камена, те се преговарало са мајсторима око

каменоклесарских и зидарских радова. Прихваћена је понуда Д. Мартића за набавку вапна из Тепљуха по цијени од 4,5 круне за 100 кг. Вапно је такође набављено и од С. Радића за чији је пријевоз ангажиран Н. Јанковић по истој цијени као и претходне године. Као каменоклесар и зидар запослен је Миле Мазија. Иако је било договорено да на градилиште дође 18. маја, због радова у Шкабрњи дошао је 3. јуна 1914. године. Њему је повјерен и посао око набавке камена. Одлучено је да се први вијенац изгради од камена вађеног у Кистањама, а да се касније проба наћи јефтиније рјешење. Преговори су вођени и са В. Королијом око откупа њиве на којој би се вадио камен.

Након доласка каменоклесара и зидара Миле Мазије у Ивошевце, на градилиште је дошао и Ивековић како би прегледао изведене радове, количину набављеног материјала и како би дао даљње смјернице за почетак градње зидова. Такође је наредио да се забиљеже потрошене наднице, те је узео кола са два коња од М. Петанија из Арбанаса по цијени од 16 круна дневно. ц. к. намјесништву у Задру послан је и обрачун трошкова прошлогодишњих радова уз молбу да се изврши исплата у износу од 5.000 круна. У њему се наводи да је око 1.500 круна потрошено за рушење старе цркве, складиштење добивеног материјала и одвоз шута са градилишта. За градњу бараке за становање особља палира, зидара као и за складиштење материјала потрошено је око 1.000 круна. У наведену цијену урачунати су пријевоз и радови без материјала. За поравнавање терена потрошено је око 200, док је ископ и зидање темеља до висине од око 15 цм изнад разине тла, са 3 до 5 цм дебелим изолирајућим слојем бетона, са свим радовима, набавком и пријевозом материјала коштао око 2.500 круна. У обрачуну се истиче како радња лијепо напредује те да ће, уколико не буде непредвиђених околности, црква бити стављена под кров до краја новембра 1914. године. Такође се наводи како је друга уплата од 5.000 круна скоро потрошена, те се моли да се уплати још 8.000 круна, од чега је за исплату радника потребно 3.500 круна. У грађевинском дневнику за дан 25. јуна 1914. године забиљежено је да каменоклесар и зидар Мазија не може наставити радове јер тесар Малигој из Задра због недостатка кола нема скела, те је потребно упутити допис у Задар како би се исте довезле из Шкабрње. Радови на изградњи цркве до 9. јула изведени су скоро до висине првог вијенца. Тог дана Ивековић је био на градилишту и наредио да се вијенац и звоник на преслицу са старе цркве уграде на сакристију нове. Радови су привремено обустављени 27. јула 1914. године због почетка Првог свјетског рата.

Радови на изградњи цркве Св. Јована настављени су током рата унаточ ескалацији ратних сукоба, али знатно споријим интензитетом. Занимљив је један допис упућен ц. к. намјесништву у Задру од 19. августа 1914. године

у којем се моли да се запосли учени грађевински палир јер је вођење дневника, технички надзор, набавка и процјена квалитете материјала, те примање и отпуштање радника повјерено *обичном* зидару Андрији Калмети из Арбанаса уз мјесечну накнаду од 170 круна. Грађевински радови су према одлуци од 4. септембра поново привремено обустављени до окотобра када ће се видјети хоће ли бити услова за њихов наставак. ц. к. котарском Поглаварству у Бенковцу упућен је допис 26. октобра у коме се истиче да се радови неће моћи наставити уколико Опћина Кистање не уплати дио средстава у име парохијана који су се још прије почетка градње обавезали дати допринос од 15.336,10 круна. Такођер је одбијен захтјев опћине да тај износ буде предујмљен из државне закладе уз могућност да га парохијани врате у наредних 7 до 8 година. С обзиром да средства за наставак градње нису осигурана, Миле Мазија и Андрија Котлар дошли су у Ивошевце да заштите од зиме до тада изведене радове и да адекватно ускладиште преостали материјал. Ћирил Ивековић дошао је на градилиште 21. новембра како би исплатио раднике, пренио материјал у бараку и замолио учитеља Н. Олујића да чува исту преко зиме. Такођер је замолио опћинског управитеља да на рачун градње уплати одређени износ како би се исплатили рачуни.

Након осигуравања изведених радова и неутрошеног материјала у јесен 1914. године, грађевински дневник се престао водити. О даљњем току изградње цркве казују нам други документи који се налазе у истом архивском свеску. Ћирил Ивековић написао је 7. маја 1915. године процјену изведених радова, добављеног материјала и осталих потрепштина на основу трошковника одобреног 30. децембра 1910. године. Из документа се види да је на грађевинске радове до тада потрошено укупно 19.374,89 круна. Од тога је за изведене радове потрошено 5.781,65 круна из државног и 3.113, 24 круна из опћинског буџета. За набавку материјала потрошено је 4.400 круна државног и 1.350 опћинског новца. Купљено је 100 м³ камена, 30 м³ вапна, 25 м³ пржине, 6,5 м³ дрвља и 250 м³ камена клесанца. У наведене трошкове урачуната је набавка прозора као и изградња бараке. Трошкове пријевоза у износу од 3.500 круна покрила је опћина, док је за остале потребе потрошено 1.250 круна из државног буџета. Управа градње грчко-источне парохијалне цркве у Ивошевцима упутила је допис 8. маја 1915. године ц. к. намјесништву у Задар у коме се наводи како је црква изграђена до висине изнад првог вијенца, а сакристија у потпуности, те да се сав материјал потребан за наставак градње налази на градилишту. Такођер се истиче како би тај материјал ваљало употријебити до краја јесени јер исти не би издржао још једну зиму, те да би до тада цркву ваљало ставити под кров и уградити врата и прозоре. Моли се да се на рачун градње

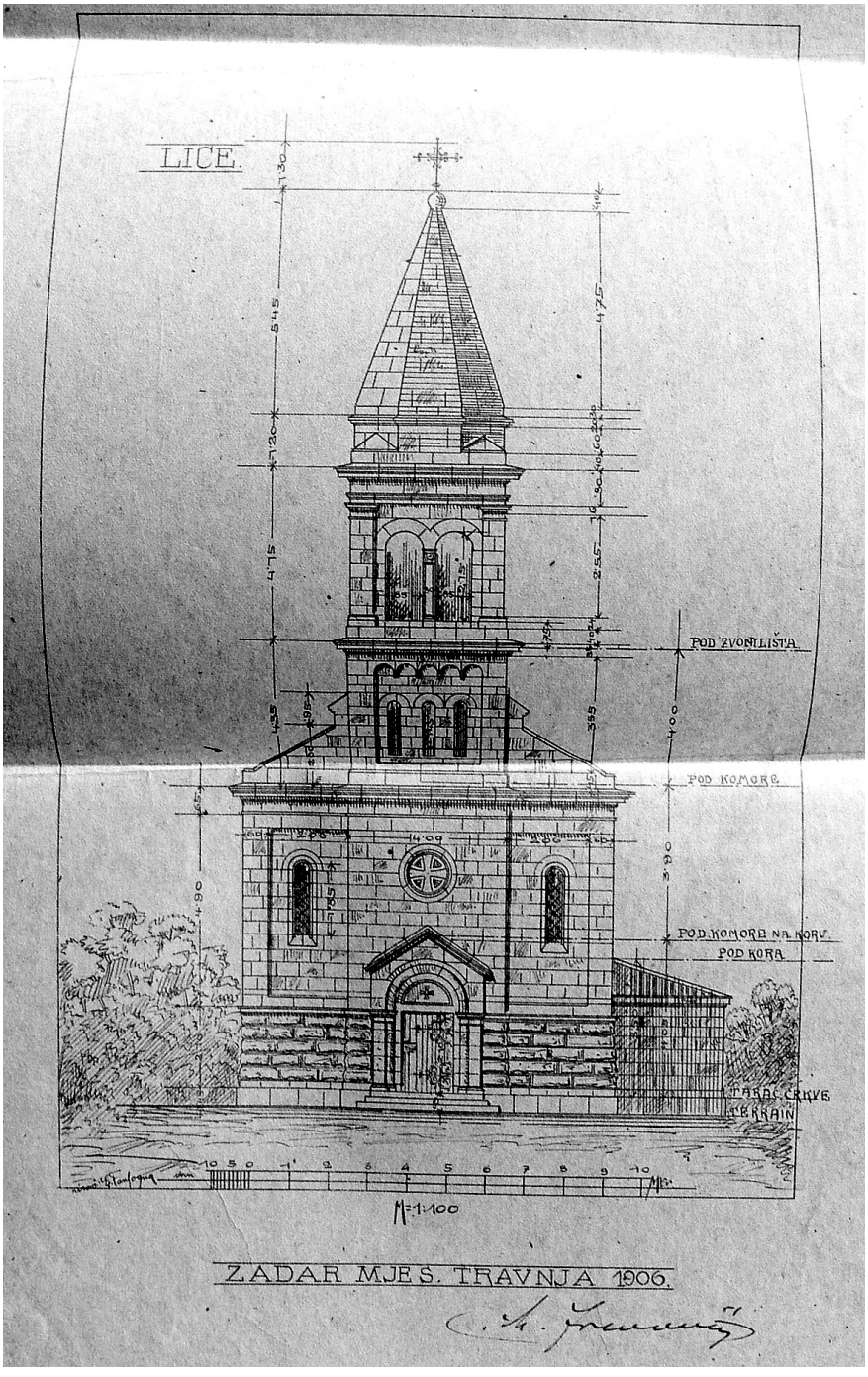
LICE.
POD ZVONILISTA
POD KOMORE
POD KOMORE NA KORU
POD KORA
TARAC CRKVE
TERRAIN
M=1:100
ZADAR MJES. TRAVNJA 1906.

уплати 15.000 круна колико је потребно за наведене радове, од чега би парохијани, будући да живе у благостању, могли уплатити пола износа. У извјештају Анте Маљевића, ц. к. грађевинског намјесника у Дрнишу од 19. јула 1915. године, наводи се како је градња зидова ивошевачке цркве до 13. јула напредовала до висине од 2,5 м изнад темеља, те да су ваљска лица зидова изграђена од камена са прочеља старе цркве који је узидан без додатне обраде. Такођер се наводи како се на градилишту налази око 15 м³ необрађеног камена, двије јаме са 40 м³ гашеног вапна и око 6 м³ пржине. Маљевић моли да се преда обрачун дотадашњих трошкова уз напомену евентуалних дугова, те грађевински дневник са детаљним описом процеса градње. Управа градње црква упутила је ц. к. намјесништву у Дрнишу допис 20. марта 1916. године у коме предлаже да се због мањка радне снаге и кола, до краја године обаве само неопходни радови, а да се до тада изведени радови и набављени грађевински материјал, заштите од пропадања. За ту сврху потребно је 10.000 круна, од чега за подмирење дугова 4.890,41 круна и 5.109,59 круна за осигурање изведених радова те очување прибављеног материјала. Намјесништво се моли да уплати наведени износ из Источно-вјерске закладе као предујам за сеоски допринос. Међу документима у архивском свеску налази се и процјена изведене радње и градива прибављеног до 24. маја 1916. године коју је 30. јуна потписао грађевински савјетник Анте Маљевић. Из ње се види да су дотадашњи радови процијењени на 11.880 круна, од чега вриједност изведених радова износи 4.060 круна из државног и 2.740 круна из општинског буџета, да је за градиво потрошено 1.948.40 круна државног и 1.151,60 круна општинског новца, као и да је нашастар коштао 7.608,40 круна који су подмирени из државног и 4.191,609 круна из општинског буџета. Из Маљевићевог извјештаја од 30. јуна 1916. године у којем се, између осталог, описује изведено стање дознајемо да је умјесто предвиђених 11.800 круна до тада потрошено 23.000 круна. У истом се предлаже да се, због ратног стања и немогућности наплате дуга од парохијана, градња одложи за боља времена истичући како су изведени радови и добављени материјал добро заштићени од временских непогода.

До краја рата радови на изградњи цркве нису били настављени. Из једног дописа упућеног Ћирилу Ивековићу 16. јула 1918. године који је потписао извјесни Васиљ Вукадиновић, ц. к. надцестар, дознајемо да је у међувремену непознати починитељ провалио *у зīраду у Шуīљаји*, запалио скоро цијелу дрвену грађу и покрао дио другог материјала, док је оно што је остало полупано. С обзиром да за наредни период до 1920. године нема сачуваних докумената који се односе на изградњу нове цркве у Ивошевцима, може се претпоставити да радова није ни било. Очито је крађа грађевинског материјала пред краја рата додатно закочила наставак изградње цркве.

Најмлађи документи у архивском свеску који се односе на изградњу цркве Св. Јована у Ивошевцима датирају из средине 1920. године. Ријеч је о коначном обрачуну који је саставио Ћирил Ивековић 5. јула 1920. године у коме се наводи да је примљено укупно 18.000, а потрошено 20.390,71 круна. Исти је испред Управе градње ивошевачке цркве упутио допис Грађевном намјесништвеном одсјеку у Задру 15. јула 1920. године у коме наводи да им предаје грађевински дневник, књигу благајне и материјала, коначан обрачун, извјештај о провали зграде и допис надцестара поводом изручења вапна. Такође истиче како је 24. маја 1916. градња са нашастром, по налогу ц. к. намјесништва у Книну, била предана грађевном савјетнику Анти Маљевићу. Ивековић је након тога напустио Далмацију и преселио у Загреб. Разлог томе треба тражити у геополитичкој ситуацији насталој по завршетку Првог свјетског рата јер је Задар одредбама Рапалсог уговора припао Италији.[7]

Како је требала изгледати нова ивошевачка црква најбоље нам казује архитектонски пројекат који је израдио Ћирил Ивековић још у априлу 1906. године. У архивском свеску сачувани су цртежи основе приземља, основе галерије, уздужног и попречног пресјека, те западног и јужног прочеља цркве. Из њих се види да је ријеч о једнобродној грађевини са припратом на западу и олтарским простором на истоку уз чију се јужну страну налази призидана просторија у функцији сакристије тј. ђаконикона. На сјеверној и јужној страни источног зида презвитеријума приказане су двије нише. Црква је замишљена без апсидалног простора. На централном дијелу прочеља цркве предвиђен је двокатни звоник у чијем је приземљу смјештен главни портал. Изнад портала пројектом је предвиђена розета са мотивом крста. На прочељу су, сјеверно и јужно од звоника, приказана два лучно завршена прозора фланкирана ступцима са декорисаним капителима. На звонику цркe су поред приземне зоне са порталом и розетом, предвиђена још два ката. На првом је предвиђена по једна трифора на сјеверној, западној и јужној страни, а на другом бифоре подијељене стубићем са декорисаним капителом на све четири стране звоника. Кров звоника је шестостран, а његови катови подијељени су вијенцима. На јужној страни цркве, поред већ споменуте сакристије, приказан је још један портал фланкиран једноставним каменим довратницима и трокутастим каменим надвратником. Фасада је лезенама подијељена на три поља у којима је смјештено укупно пет прозора. Три су приказана у централном, најширем пољу, а по један на јужном и источном. Један мањи лучно завршени прозор приказан је и на сакристији. Ти прозори идентични су онима на прочељу цркве. Сјеверна страна цркве изгледом одговара јужној, осим што нема анекс и портал. Будући да је кров предвиђен

7 Marković 1992, 125.

на двије воде, источна фасада цркве завршена је забатом унутар кога је смјештен једноставни округли прозор. Црква је хоризонтално подијељена са два вијенца, а површине су додатно рашчлањене тиме што зона до првог вијенца и она изнад ње нису од истог камена. Кад је у питању унутрашњост цркве, на основи приземља види се да је брод цркве одијељен од припрате са два стуба, а од олтарског простора тријумфалним луком. Изнад припрате предвиђена је галерија на коју се пење кружним степеништем смјештеним у сјеверозападном куту нартекса.

Црква Св. Јована по својим габаритима убраја се међу веће цркве Епархије далматинске. Укупна дужина цркве према пројекту износи 23,20 м, од чега дужина звоника износи 3,5 м. Црква је широка 9,60 м, а звоник 4,30 м. Висина звоника с крстом требала је износити 25,45 м. Висина до првог вијенца износи 2,40 м, а између првог и другог вијенца 4,90 м. Друга зона звоника висока је 4,35 м, трећа 4,75 м, док је кровна конструкција са крстом висока 7,95 м. Прозори на прочељу високи су 1,85 м, на бочним странама цркве 1,95 м, док пречник розете износи 95 цм. Укупна дужина унутрашњег простора цркве износи 18,30 м, од чега су припрата и олтарски простор дуги по 3,35 м, брод цркве 10,90 м, док су преградни зидови дебели по 60 цм. Ширина нартекса и презвитеријума је 7,90 м, док је наос широк 7,70 м. Распон између стубова који дијеле припрату од наоса износи 2,20 м. За вријеме Ивековићевог управљања градњом, црква је подигнута до висине од 2,45 м изнад темеља, односно до висине изнад првог вијенца, док су зидови сакристије били изграђени у потпуности. О томе свједочи споменути приказ изведеног стања из 1915. и 1916. године.

Није нам познато када су настављени радови на изградњи цркве Св. Јована у Ивошевцима, али су свакако дочекали успоставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Натписна плоча која данас стоји изнад розете на главном прочељу цркве казује да је црква доведена у функцију најкасније 1937. године. Пуни садржај натписа гласи: *ОВАЈ СВ. ХРАМ САЗИДА СЕ 1937. Г. / ЗА ВЛАДАЊА Њ. В. КРАЉА ПЕТРА II / Њ. ПР. ЕПИСК. ДАЛМ. ДР. ИРИНЕЈА / У СЛАВУ БОГА И СВ. ЈОВАНА А ЗА / СПОМЕН СВИХ ПАЛИХ ЖРТАВА ЗА / НАШУ СЛОБОДУ И ВИТЕШКОГ КРАЉА / АЛЕКСАНДРА I УЈЕДИНИТЕЉА*.

Звоник цркве остао је недовршен и након радова који су на цркви изведени у раздобљу између Првог и Другог свјетског рата. По начину градње и употребљеном материјалу јасно је да су други кат звоника и његова кровна конструкција настали накнадно. Ријеч је о бетонској основи обложеној каменом. У бетону је изведен и вијенац између првог и другог ката звоника. Према казивању јереја Слађана Тубића, сада надлежног свештеника, ти радови изведени су највјероватније крајем шездесетих или

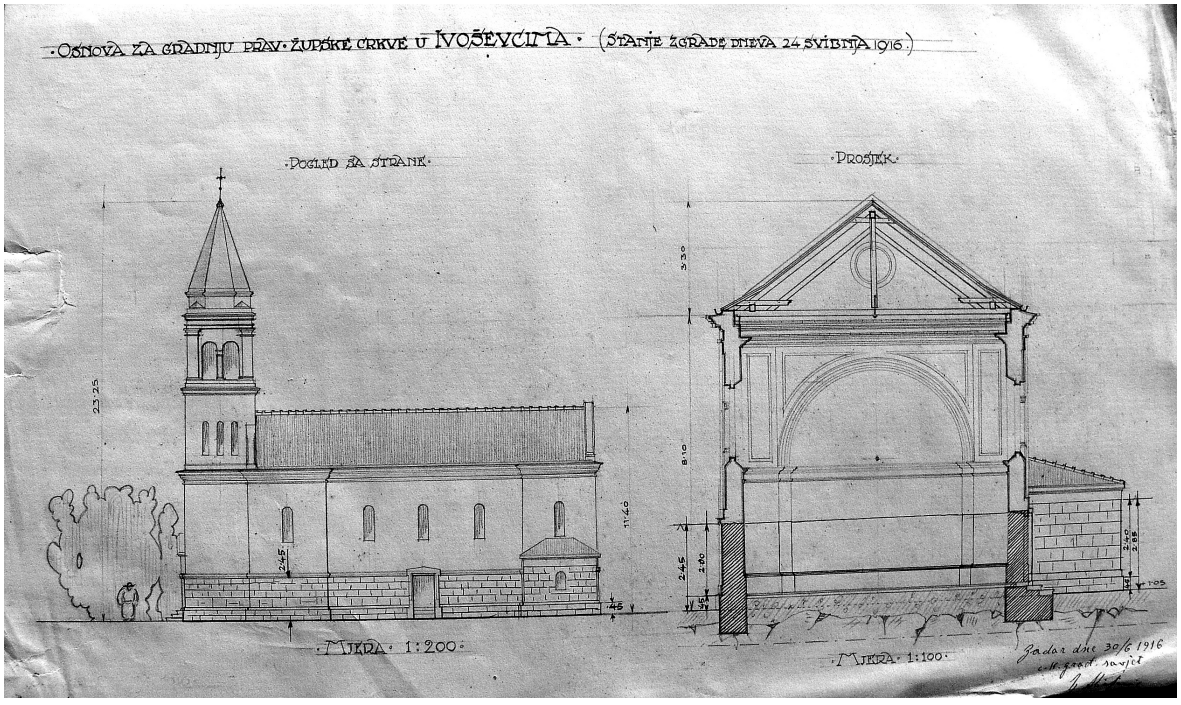

почетком седамдесетих година прошлог вијека.[8] Од краја Другог свјетског рата до тад црква није била у функцији богомоље.

Постојеће стање цркве углавном одговара Ивековићевом пројекту. Занимљиво је да данас не постоји сакристија, иако се из архивских докумената зна да је била изграђена у пуној висини зидова још 1915. године. Она је највјероватније разграђена за потребе даљње изградње зидова цркве. Највећа разлика у односу на првобитни пројект јесте у изведби звоника. Он је врло поједностављен, с тим да се на првом кату налази по један лучно завршени прозор на сјеверној, западној и јужној страни, док други кат звоника са све четири стране има по два лучно завршена прозора изнад којих се налази један округли отвор.

Накнадној фази изградње припадају и бетонски плочници око цркве којима је ходна разина у односу на изворну подигнута за око 25 цм. Том доградњом поништени су степеници испред главног портала и врата на јужном прочељу цркве који су били предвиђени Ивековићевим пројектом.

Распоред прозора исти је као на првобитном пројекту, с тим што су приликом изградње поједностављени. Ријеч је о лучно завршеним отворима оивиченим фино обрађеним каменим блоковима без пиластра са декорисаним капителима које је Ивековић предвидио. Розета на звонику

8 **Овом приликом желимо се захвалити јереју Слађану Тубићу за сву помоћ пружену током писања рада.**

такође се разликује од оне првобитно предвиђене те је умјесто мотивом крста, декорисана флоралним мотивима. Црква ни габаритима не одступа много од изворног пројекта. Њена укупна дужина износи 22,54 м, од чега је звоник дуг 3,09 м. Ширина цркве је 9,30 м, а ширина звоника 3,63 м. Први кат звоника висок је 4,66 м, а други 4,80 м. Укупна дужина унутрашњег простора цркве без звоника износи 17,75 м, од чега је припрата дуга 3,39 м, наос 9,96 м, а олтар 3,28 м. Ширина припрате и нартекса износи 7,80 м, док је презвитеријум широк 8 м. Распон између стубова који одвајају припрату од брода цркве износи 2,23 м. Највећи дио цркве зидан је каменом, с тим да је до висине првог вијенца кориштен камен добивен разградњом старе цркве. Иако архивски документи казују да је црква до висине првог вијенца зидана искључиво каменом са старе цркве, из постојећег стања се види да је и приликом тих радова кориштен покоји нови камен, посебно за изградњу лезена на сјеверном и јужном зиду цркве. Разлика у обради и квалитети камена. Камен са старе цркве, осим што је квалитетнији, био је и финије обраде, док. камен који је наново клесан одаје руке мање вјештог каменоклесара.

Иако је Ивековић наредио да се натписна плоча са старе цркве, као и њен звоник на преслицу, уграде на нову цркву, то није било учињено. Разлози нам нису познати, али је могуће да су били украдени или разбијени приликом пљачке бараке у којој је био похрањен материјал током Првог свјетског рата.

Црква Св. Јована у Ивошевцима, иако није у потпуности изведена према пројекту Ћирила Метода Ивековића, може се уврстити у његов опус. Она је декоративно доста скромнија од већине цркава које је Ивековић извео у Далмацији, али се на њој ипак препознаје ауторов рукопис. Ријеч је о грађевини хисторицистичког обиљежја, складних пропорција, коју са буковачким окружењем у ком се налази највише повезује начин обраде камена. Ивековићев стил посебно би до изражаја дошао у звонику цркве, управо у оном дијелу грађевине у којем се, због несретних околности у току изградње цркве, највише одступило од његовог пројекта.

СКРАЋЕНИЦЕ:

Шематизам

Шематизам православно источне епархие цијеле Далмације и Истрије, Задар (1856.-1869.)

Шематизам православне Епархије далматинске и истријске, Задар (1891.-1912.)

ИЗВОРИ:

Државни архив у Задру (ДАЗд):

Збирка грађевинских нацрта

Фонд Православна епархија Задар (Списи Православне епархије у Задру)

ЛИТЕРАТУРА:

Marković 1992

S. Marković, *Ćiril Metod Iveković*, Zagreb, 1992.

Piplović 1987

S. Piplović, ''Rad Ćirila Ivekovića u Dalmaciji'', *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 13*, Zagreb, 1987, 6-37.

Мирјана Лесек

Црква Пресвете Богородице у Негославцима

Према легенди најстарије насеље налазило се у шуми где су досељеници затекли оштећену цркву и поправили је за вршење литургијских обреда.[1] Већ 1733. године Негославци су имали 50 домова,[2] а 1766. број домова је порастао на 110.[3] Визитациона комисија Карловачке митрополије забележила је за цркву следеће: "Црква од дрвета, олепљена блатом, покривена трском: трапеза од камена, умиваоница и крстионица од дрвета; звоница на четири стуба с једним средњим звоном". Иконостаса нема а у цркви се налази 10 икона. Цркву је 1708. године осветио осјечки епископ Спиридон Штибица.[4]

Данашња црква од тврдог материјала саграђена је 1758. године.[5] Цркву је осветио митрополит Павле Ненадовић 9. јуна 1766. године.[6]

Звоник је зидан после 1804. године. Градио га је тесар из Бингуле Василије Глишић по цени од 470 форинти.[7]

Црква је једнобродна грађевина са полукружном олтарском апсидом на источној страни и призиданим звоником уз западну фасаду. Фасаде су хоризонтално расчлањене профилисаним венцем, и соклом. Вертикално је декорисана пиластрима између којих су лучно завршени прозори. Покривена је кровом од бибер црепа.

Уз западну фасаду призидан је звоник. У приземном делу звоника је лучно завршени улаз изнад којег је храмовна икона. Овај део звоника завршава са профилисаним поткровним венцем. Лево и десно од звоника налазе се забати волутастог облика који маскира таванске отворе. На ивицама звоника постављени су пиластри које пресецају паралелни венци.

1 Д. Колунџић, Српска православна црквена општина и парохија негославачка у Негославцима, Први шематизам епархије осечко-пољске и Барањске, Даљ-Београд 2009, 147.
2 Д. Поповић, Срби у Срему до 1736/7, Београд 1950, 86.
3 Д. Руварац, Српска митрополија карловачка око половине XVIII века (Статистика III), Сремски Карловци 1902.
4 Д. Руварац, Наведено дело, 54.
5 Инвентар цркве села Негославци од 1755. године.
6 Д. Руварац, Наведено дело (Статистика III, 50).
7 М. Балић, Парохијска црква у Негославцима, Вуковарске новине од 25. маја 1977. године.

Општи изглед иконостаса, Негославци

Изнад профилисаног поткровног венца на западној страни је мали отвор правоугаоног облика. У спратном делу звоника на свакој страни налази се по један лучно завршени прозор са профилисаним оквиром. Зидани део звоника завршава се профилисаним венцима који прате округлине цифраника. Звоник је покривеном металном капом која се састоји од проширеног постамента и лантерне завршене пирамидалним кровом, јабуком и крстом.

Црква је садашњи каснобарокни изглед добила приликом каснијих обнављања највероватније крајем XVIII века када је мењан кровни покривач од шиндре са покривачем од црепа. Иконостас је сасвим извесно настао до 1766. године, пошто је крајем јуна исте године митрополит Павле Ненадовић осветио цркву. Најпре је непознати мајстор израдио резбарију иконостаса, а потом је Лазар Сердановић осликао иконостас.

Иконостас је каснијим обнављањем претрпео веће измене. После грађевинских радова и надзиђивања брода у вези мењања кровног покривача, црква је добила нову висину. Тада су ради затварања целокупног олтарског простора на иконостасу испод сликаних парапета, додати нови, али без декорације. Двери (царске и мале) не припадају целини иконостаса и свакако су настале у време већих обнављања у првој половини XX века. Приликом демонтаже и поновне монтаже резбарија је доста оштећена, а орнаментална декорација је нестручно уклопљена. Додати су архитрави декорисани паралелним профилисаним венцима који наглашавају хоризонталну поделу између икона у средњој зони. Најбоље је очувана орнаментална декорација на фронтовима изнад двери и престоних икона.

Резбарија иконостаса има барокно-рокајну концепцију. Изведена је техником пробоја и апликацијама. Грундирана је позлаћена.

Иконостас је подељен профилисаним венцима на хоризонталне зоне. У првој зони стубови фланкирају престоне иконе и двери. Друга зона састоји се од два реда икона, Деизис са апостолским низом у доњем и сценама Великих празника у горњем. Средину лунете заузима крст са сликаним Распећем и медаљонима Богородице и Св. Јована Богослова. Лучно уз свод постављени су четворолисни медаљони са фигурама до испод појаса пророка.

Декоративни репертоар сачињен је од годрониранх и перфорираних листова, волутастих листова, елемената рокаја, једноставних и сликаних С волута.

Најдекоративнија и најбогатија орнаментална декорација је у фронтовима изнад престоних икона и двери. Фронтоне изнад икона испуњавају разлистале С волуте, С волуте у комбинацији са годрониранim и перфорираним листовима, варирајућих димензија и разних праваца са додацима

Лазар Сердановић,
Апостоли, Негославци

елемената рокаја и волутастих листова инвентивно компонованих дају изванредну сликовитост.

У другој зони иконостаса понављају се исти мотиви, елементи рокаја. С волута у комбинацији са годрониранim и перфорираним листовима доста невешто укомпоновани између икона ради њихових повезивања.

Крст са сликаним Распећем уоквирава разуђена орнаментика од истих мотива, док фронтоне изнад медаљона Богородице и Св. Јована Богослова испуњавају раскошне С волуте са годрониранim и перфорираним листовима, разних праваца и оријентације. Четворолисни медаљони који су постављени уз тријумфални лук, уоквирени су годрониранim и перфорираним листовима. Медаљоне повезују елементи рокаја.

Резбарија иконостаса цркве Пресвете Богородице у Негославцима по концепцији, декоративном систему и стилским особеностима везује све иконостасе из истог времена црквава у Трпињи и Моровићу. Наведени иконостаси сасвим извесно припадају раду групи осјечких мајстора која је делала током седме деценије XVII века у православним црквама на подручју западног Срема.

Сликарски радови на иконостасу цркве у Негославцима на основу стилске анализе и рукописних елемената атрибуирани су Лазару Сердановићу. Све доскора био је познат мали број његових радова. По стилским схватањима у делима из старије фазе Лазар Сердановић је близак Димитрију Бачевићу. Његово стваралаштво везано је махом за Славонију и

Вараждински генералат. Први пут се као Крачунов помоћник помиње на осликавању иконостаса цркве Св. Георгија у Сомбору.[8] У стручној литератури се сматра да је као трећи потписник уговора, закљученог 1771. године са Арсенијем Марковићем за сликарске радове, извео само позлату иконостаса сомборске цркве Св. Георгија,[9] Сердановић је самостално сликао иконостас цркве манастира Бршљанца (данас у цркви села Бршљанца) и села Велике Писанице (1773. и 1774).[10] Нешто касније сарађује у раду на иконостасима у Северину (1776 – 1778) са Јосифом Вујановићем и у цркви манастира Пакре (1779) са Василијем Остојићем.[11] На основу стилске анализе Сердановићу су приписани радови на иконостасима цркава у Негославцима и Миклушевцима.[12]

Религиозна тематика иконостаса цркве у Негославцима распоређена је у три хоризонталне зоне. У првој зони иконостаса су престоне иконе са одговарајућим сценама у соклу... У другој зони су стојеће фигуре апостола са Деизисом у средини, изнад у другом реду су сцене Великих празника. Средину лунете иконостаса заузима група са Распелом и медаљонима Богородице и Св. Јована Богослова. Лучно уз свод постављени су четворолисни медаљони са фигурама до испод појаса пророка.

Крајем XIX века иконостас је претрпео већа обнављања и том приликом су ретуширане престоне иконе, док су поједини делови местимично остали поштеђени псеудорестаураторских интервенција. На иконама апостола и пророка примећују се стилске и рукописне сличности са сликарским радовима иконостаса цркве у Бршљанцу. Блиска је поставка фигура, ликови, начин драпирања и декорисање одећ стилизованом биљном орнаментиком, мада је на иконостасу цркве у Бршљанцу моделовање мекше, а одећа се спушта лежернije и природније низ тела. Још веће сличности примећују се са делима Димитрија Бачевића у типовима физиономија, набирању и орнаментисању одеће, што указује на почетну фазу стваралаштва Лазара Сердановића.

Јасно изражени утицаји Димитрија Бачевића и украјинског декоративног барока на иконостасу цркве у Негославцима наводе нас на закључак да је Сердановић примио прве поуке из сликарства од овог мајстора. При сликању свог каснијег рада иконостаса цркве у Миклушевцима Сердановић се удаљава од поука Димитрија Бачевића и приближава маниру Теодора Крачуна.

У Негославцима сем цркве Пресвете Богородице, постоји гробљанска капела ван села посвећена Рођењу Св. Јована Претече, подигнута 1708. године.[13]

Капела је скромна једнобродна грађевина са олтарском апсидом на источној страни и призиданим звоником уз западну фасаду. Покривена је

8 Л. Мирковић, Теодор Крачун, Нови Сад 1953, 19.

9 О. Микић, Јован Исајловић Старији, Зборник Матице српске за ликовне уметности 7, Нови Сад 1971, 110.

10 Д. Кашић, Српски манастири у Хрватској и Славонији, Београд 1971, 271; С. Милеуснић, Молер Лазар (Сердановић), Глас свети Равноапостола Ћирила и Методија, Загреб 1981, бр. 109-110, 9.

11 С. Милеуснић, Наведено дело,9; М. Тимотијевић, Српско барокно сликарство, Нови Сад 1996, 108.

12 М. Лесек, Барокно сликарство у Срему, Нови Сад 2001, 159, 196.

13 Д. Руварац, Наведено дело (Статистика III, 50).

двосливним кровом. Једноспратни звоник има три лучна отвора у приземном делу. Звоник је завршен пирамидалном капом, јабуком и крстом.

Иконостас гробљанске капеле са два реда икона и једноставним иконографским репертоаром припада типу олтарских преграда карактеристичних за крај XVII и почетак XVIII века. Овај тип иконостаса редовно се среће у већим парохијским црквама на подручју тадашње Карловачке митрополије. Иконостас се састоји од престоних икона, Св. Николе, Богородице са Христом, Христа и Св. Јована. У другом реду је Деизис са стојећим фигурама апостола а завршава се крстом са сликаним Распећем.

Љиљана Шарлах је објавила иконостас уз напомену да сликарство на основу стилске анализе припада раду самоуког умјетника коме је послужио као узор неки стари предложак.[14]

И другој половини XVIII века додато је шест четворолисних медаљона са пророцима.

Током каснијих обнављања старији и новији делови иконостаса превучени су новим бојеним слојевима тако да се о ауторима и њиховом раду не може донети одређени закључак.

14 **Љ. Шарлах, Занимљив примјер иконописа у гробљанској капели Рођења Св. Јована у Негославцима, Документи, Осијек 1978, 97-98.**

Боривој Чалић

Орфелинов Славенски словар, *заīубљен и īронађен*

1.

Опус Захарије Орфелина, једне од најзначајнијих личности епохе просветитељства у српској култури, скрива још многе загонетке и оставља још увек отворенима одговоре на многа питања. У тридесетак година своје делатности, испуњене грозничавим радом, успео је да оствари дела високих домета и трајних вредности у готово свим областима којима се бавио. Започео је много тога што у српској култури до тада није постојало, а неки његови послови можда још увек нису откривени. Та личност и то дело, на срећу, још увек нуде и наду да ће се о њима, чак и након више од два столећа, сазнати непознати детаљи који ће омогућити ново и другачије промишљање а све у настојању да се ова јединствена стваралачка особност и њена постигнућа сагледају што потпуније. У таквим надама, показало се то већ више пута, никако не би ваљало занемаривати једну, на први поглед сасвим изваннаучну, категорију: срећан случај.[1] И тако би се, међу осталим, могао тумачити проналазак дȇла Орфелинове рукописне грађе за *Славенски словар*. За откриће тог преважног Орфелиновог списа ваља захвалити околности да је 2012. објављен *Инвенīар рукоīиса Библиоīеке Срīске Паīријаршије*,[2] који је допринео да богати и драгоцени рукописни фонд ове установе постане приступачнији истраживању.

1 Dubravka Oraić Tolić, *Akademsko pismo*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2011, 176–180, ову категорију именује термином *каирос*.

2 Зоран Ранковић, Владимир Вукашиновић, Радоман Станковић, *Инвенīар рукоīиса Библиоīеке Срīске Паīријаршије*, Библиотека Српске Патријаршије, Службени гласник, Београд, 2012.

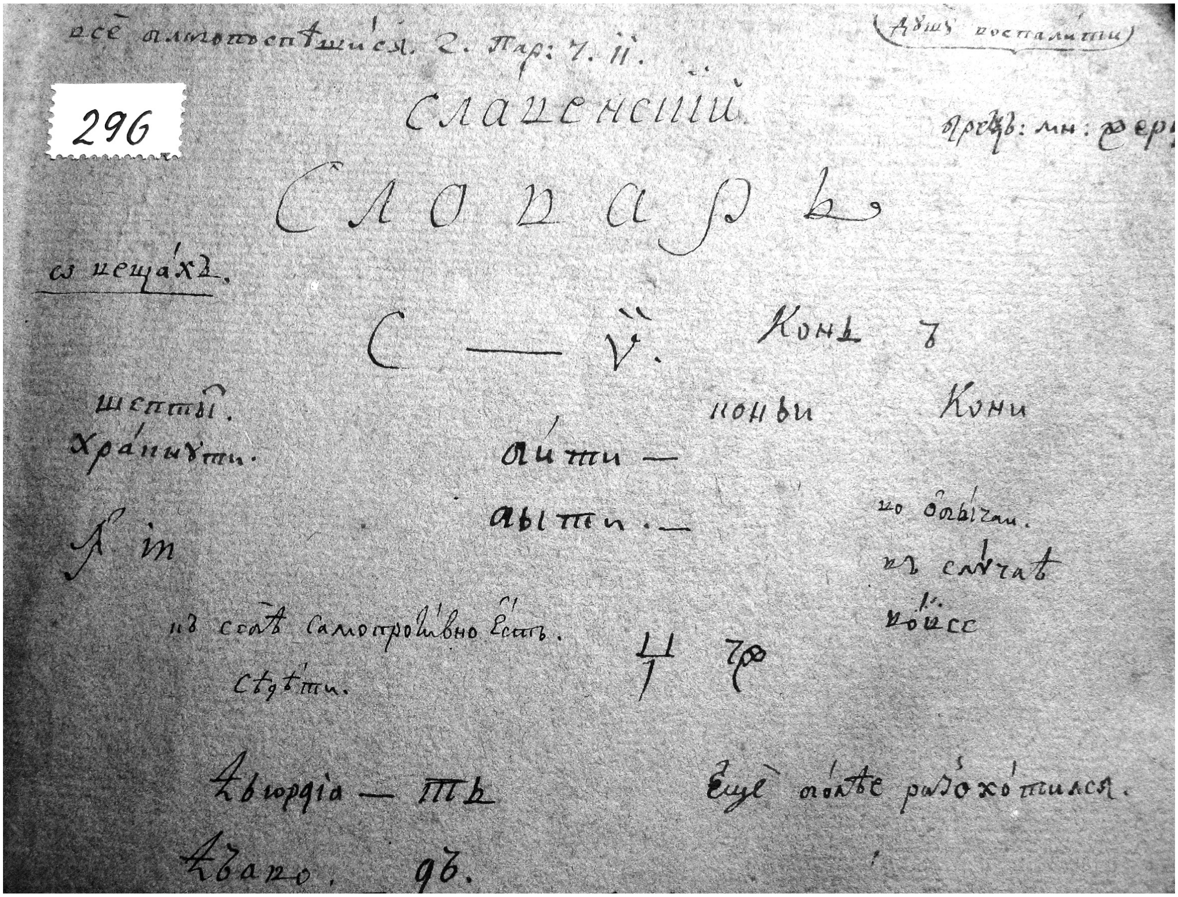
296
Славенскій
Словарь

2.

Орфелинов речник, који се од завршетка Другог светског рата сматра изгубљеним, описан је у литератури само једном. Учинио је то сасвим кратко, у свега четири реченице, још 1921, Мита Костић. Он је тада записао:

> "У Карловачкој патријарашкој библиотеци налази се међу књигама Орфелинове библиотеке у две теке велике четвртине Орфелиновом руком писана грађа за његов славеносрпски речник. Прва тека (4° 96), која носи наслов: *Славенски Словар из разних књиī собирами*,[3] садржи азбучним редом поређане речи од слова а–р, друга тека (4°, 74) речи од р–[ижице],[4] обе теке према томе садрже целокупан славеносрпски речник од 4410 речи, које су као и Орфелинова штампана дела проткане са многим речима народног језика. На последњих 13 л. друге теке су црквенословенске фразе и подужи периоди са заокругљеним реченичним склоповима о опћим верским питањима, међу њима има и потпуна једна проповед за пету недељу великог поста.
>
> У трећој теци су (на 22 л. 4°) поред грађе за Славенски Словар црквенословенске речи, извађене из свих књига старог завета. На последња три листа су поједине фразе са црквенословенског на славеносрпски преведене с много србизама".[5]

У објављеном *Инвентару рукописа Библиотеке Српске Патријаршије* описане су и две рукописне књиге забележене као

- *Конкорданца Старозаветних књиīа*, рускословенски језик, друга половина XVII в. Папир, 28 листова, 253 x 195 mm. По Д. Руварцу – Орфелинов рукопис,[6] и
- *Словенски речник*, славеносрпски језик, око 1780. г. Папир, 37 листова, 240 x 187 mm. Конкорданца Новозаветних књига, слова и изводи из разних књига црквенога садржаја.[7]

Већ је и сам опис у *Инвентару* побуђивао интерес и радозналост, а увидом у ове свеске лако је било могућно препознати карактеристични Орфелинов рукопис и поуздано се уверити да је реч о грађи која је кроз дуга десетлећа помињана као изгубљена и нестала.[8] Ваља одмах рећи да су пронађене друга и трећа свеска *Словара*, док се о судбини прве још увек ништа не може рећи. Можда би се о њој, опрезно и с много оправдане наде, могло говорити као о загубљеној. Проналазак ових рукописних књига значајно је

3 Донесено у транскрипцији.

4 У чланку М. Костића означено словним знаком црквене ћирилице.

5 Мита Костић, *Непозната дела Захарије Орфелина*, (у) *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. I/1, Београд, 1921, 90.

6 *Инвентар рукописа*, 53 (сигн. Рс 294).

7 *Исто*, 54 (сигн. Рс 296).

8 Захваљујем се и овде Светом архијерејском синоду Српске православне цркве и управнику Библиотеке Српске Патријаршије мр Зорану Недељковићу на одобрењу за увид и проучавање ових рукописа.

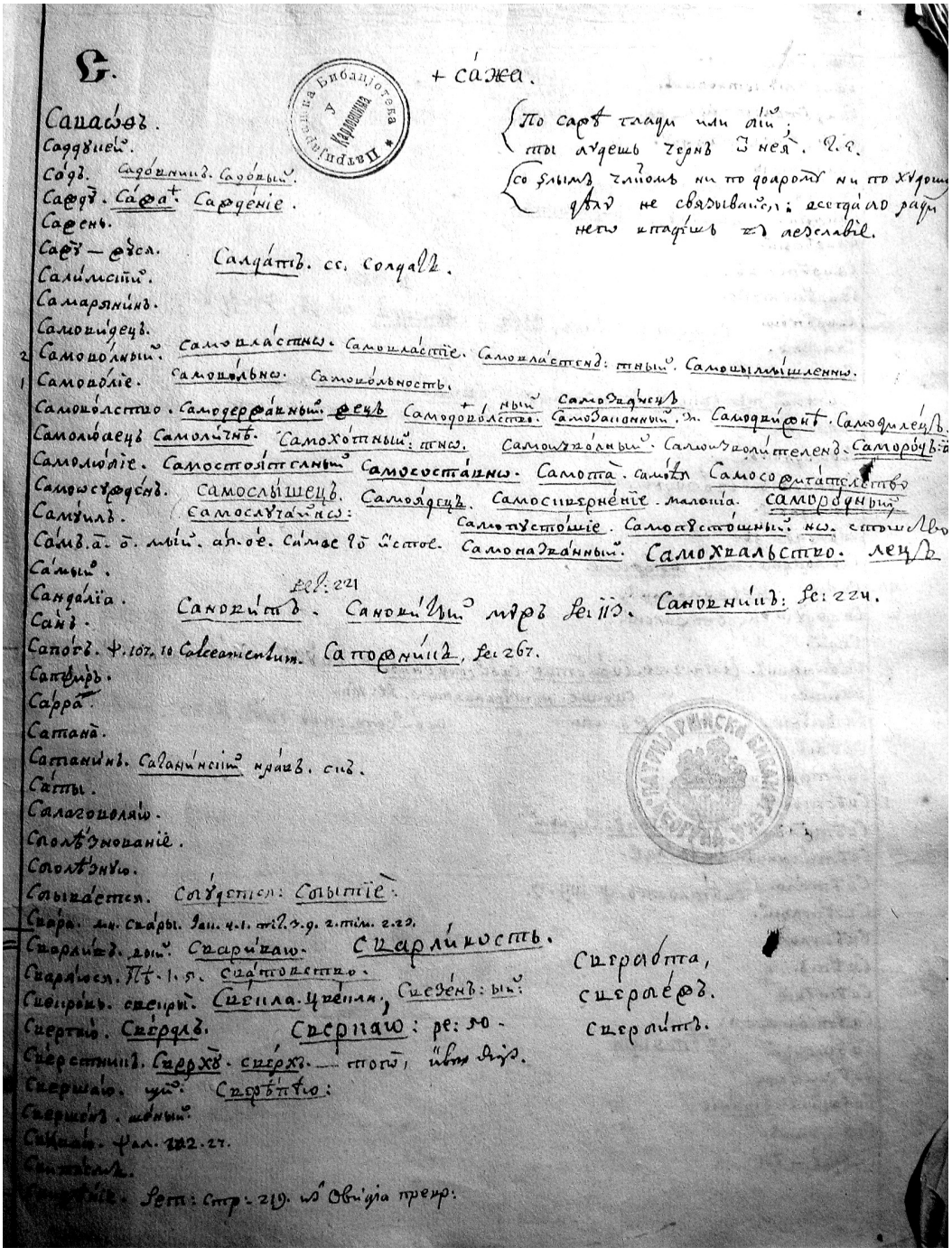

употпунио број до данас сачуваних Орфелинових аутографа. Након више од деведесет година могућно је ове свеске описати понешто детаљније те опис Мите Костића исправити и допунити.

9 Рс 296.

10 Тиме је разрешен податак Мите Костића, па се може основано претпоставити да је обим прве свеске био 96 страница.

3.

Обе свеске исписане су руском реформисаном брзописном ћирилицом, лепим и уредним Орфелиновим рукописом. Друга (према наводу Мите Костића) свеска пронађене грађе[9] ручно је прошивена заједно с већ избледелим тамно зеленим меким корицама. Она садржи 37 листова, односно 74 странице.[10] Листови су нумерисани у горњем десном углу графитном оловком, арапским бројевима. На предњим корицама је наслов *Славенски словар*. Занимљиво је да су и на предњој и на задњој страни корица исписане речи и разне Орфелинове прибелешке. Унутрашња страна обеју корица је празна. Текст почиње од врха листа 1а и то од слова *С*. Прва реч је *Саваот̄*. Не може се ни наслућивати каква је била Орфелинова техника у раду на састављању речника али би се, према уредном рукопису и речима у правилном азбучном редоследу, могло претпоставити да ова свеска представља већ чистопис, истина, још увек не у потпуности обликованог дела, али свакако већ узнапредовалу фазу у његовом настанку. По облику рукописа и боји мастила видљиви су трагови ауторовог рада и његових накнадних интервенција, када је у продужетку основне речи исписивао њене изведенице, са стране додавао нове речи на местима где припадају по азбучном реду или, пак, када је прецртавао поједине речи.

На листу 10а започиње слово *Т*, а затим следе *У* (12а), *Ф* (15а), *Х* (15б), *От̄* (16а), *Ц* (17б), Ч (18а), *Ш*, *Шт̄*, *Јат̄* (19б), *Ју*, *О* (20а), *Ја* (у два облика, 24аб), те *Пси*, *Тит̄а* и *Ижица* (24б), чиме се речнички део завршава. Просечно су по страници у основном низу исписане по 43 речи па се једноставном рачуницом долази до броја од око 2100 речи које садржи ова књига. Ако је по сведочењу Мите Костића у обе свеске било 4410 речи, онда се може приметити да је овде обухваћена скоро половина укупног лексичког фонда Орфелиновог *Словара*.

Од листа 25а па готово до самог краја књиге, до листа 37а, странице су централном окомитом линијом подељене на два ступца. У овом делу књиге исписане су разне фразе, синтагме, а потом и читави одломци текста. Њих је најпре могућно разумети као Орфелинове исписе и белешке уз читање неког, за сада још непрепознатог текста или више њих. На то као да указује и запис на самом крају првог ступца на листу 26а, где стоји: “Част втора”. Уз поједине одломке стоје и референце које указују на извор: Свети

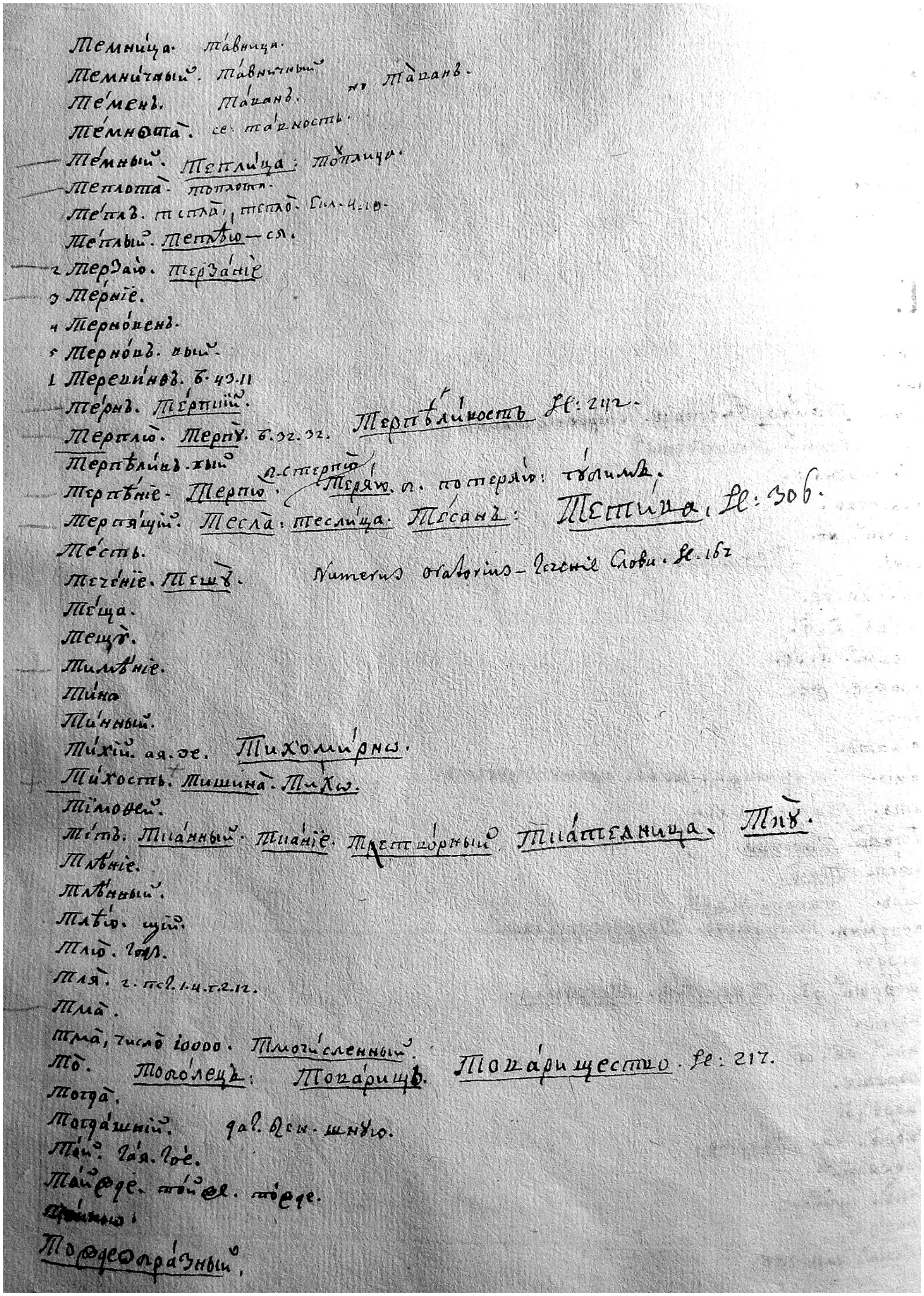
Темница. тавница.
Темничаный. тавничный
Темень. таванъ. по таванъ.
Темнота. се. тавность.
Темный. Теплица: топлица.
Теплота. топлота.
Теплъ. теплый, тепло. Сил. 4.10.
Теплый. Теплю — ся.
2 Терзаю. терзание
3 Терние.
4 Терновенъ.
5 Терновъ. ный.
1 Теревинѳъ. б. 43.11
Тернъ. Терпкий.
Терплю. Терпѣ. б. 32. 32. Терпѣливость Ѯ: 242.
Терпѣливъ. ный
Терпѣние. Терпю. Терявъ. а. потерявъ: толико.
Терпящий. Тесла: теслица. Тесанъ: Тетива. Ѯ: 306.
Тесть.
Теченіе. Течѣ. Numerus oratorius — Течение Слова. Ѯ. 162
Теща.
Тещу.
Тимѣние.
Тина
Тинный.
Тихий. ая. ое. Тихомирно.
Тихость. Тишина. Тихо.
Тимоѳей.
Тить. Тианный. Тиание. Тресторный. Тиатеаница. Тиу.
Тлѣние.
Тлѣнный.
Тлѣю. щий.
Тлю. Тля.
Тля. г. псл. 1.4. т. 2.12.
Тма.
Тма, число 10000. Тмочисленный.
То. Тополецъ: Товарищъ. Товарищество. Ѯ: 217.
Тогда.
Тогдашний. дав. Асм. шнию.
Той. Тая. Тое.
Тайде. тойде. тоеде.
[illegible]
Тождеобразный.

Августин, *Проповеди* Гедеона Криновског, *Посланица Светоī апостола Павла Јевреjима*. Од листа 28а до 29б записана је проповед или одломци проповеди *О ūознанији īреха*, на прву недељу поста, а од 29б – 31б проповед на пету недељу великог поста. Од листа 31б поновно су краћи исписи, можда из неког од тумачења Јеванђеља, јер се уочавају поднаслови: "на Мат. 6.6", "Јоан 4.23". На врху прве колоне листа 32б је наслов "Димитриј, ростовски архиепископ, предисловије на Розиск", након чега следе исписани одломци из ове књиге, једног од најзначајнијих дела руског полемичког богословља. На листу 33б је испис из 16. поглавља другог дêла *Розиска*. Ово поглавље носи наслов *О ūоследњим временима* и Орфелин из њега доноси одломак који одговара на питање: "Что јест времја?": "Времја јест мера видимаго сего мира и жизни нашеја и всех дејемих под небесној Божију устроенију, меримаја денми, месјацами, летами, вековми сотеними и веками и веками тисјашчними…". Како се то по рукопису може запазити, исписи су писани у брзини и настављају се до краја свеске, до листа 37а. Цео тај други део ове свеске потпуно одудара од речничког дела и са сигурношћу се може рећи да с њим не стоји ни у каквој вези.

На последњој страници (37б) налази се, готицом исписан, попис књига. И док је на крају прве свеске речника, по сведочанству Мите Костића, Орфелин оставио списак од двадесет речника и лексикона који су му били потребни за рад, попис књига у другој свесци по карактеру је потпуно различит. Ту је записано седам протестантских књига немачког издања, претежно из подручја моралне теологије.[11] Уз наслове књига Орфелин је навео и цену, па би се могло претпоставити да је тај списак представљао подсетник за могућну будућу набаву ових књига. Међу њима је и чувена *Biblia Pentapla* (Хамбург, 1711), у којој је библијски текст штампан у пет упоредних ступаца. Све су то преводи на немачки језик: католички, Лутеров, реформаторски Јохана Пискатора, јеврејски те холандски протестантски. Богословни карактер књига наведених у овом попису у дослуху је с Орфелиновим исписима у последњој трећини свеске *Словара*. Чему су требали да послуже ови исписи и какав је био Орфелинов план у вези с њима и литературом коју је намеравао да прибави не може се ни наслућивати. Ипак, и такви, они пружају занимљив и, за сада, јединствен увид у Орфелинову лектиру и начин његовог припремања за рад.

Како је већ поменуто, и ванска страна корица исписана је разним Орфелиновим белешкама. Чини се као да су понеке начињене у журби, као подсетник, на првом комаду хартије који му се нашао при руци. Тиме се утисак о овој свесци као о још увек радном материјалу само појачава. Два записа на задњој страни корица, ипак, привлаче посебну пажњу.

11 Овде се наводе с потпунијим подацима о аутору и издању: 1. Christian Hecht, *Vom Glauben der Kinder im Mutterliebe und vor ihrer Taufe*, Bremen, 1745; 2. Johann Friedrich Gühling, *Exegetisches Prediger–Lexicon, worinne die wichtigsten Sprüche und schweren Stellen der Heilligen Schrifft*, Chemnitz, 1731–1732; 3. *Biblia Pentapla*, Hamburg, 1711; 4. Nicolaus Haas, *Getreue Seelen–Hirte, welcher seiner Schaflein in Noth und Tod pfleget was recht ist*, Leipzig, 1736; 5. *[…] eines Evangelistischen […] Wollständiges geistliches Kranken–Handbuch*, Merseburg; 6. Jacob Koch, *Entsiegelter Daniel, das ist richtige Auflösung der sämtlichen Weissagungen Daniels nach ihrem wahren Inhalt*, Lemgo, 1740; 7. William Sherlock, *Abhandlung von den Versammlungen der Christen zum öffentlichen Gottesdienst, aus der Englischen übersetzt*, Rostock, 1747.

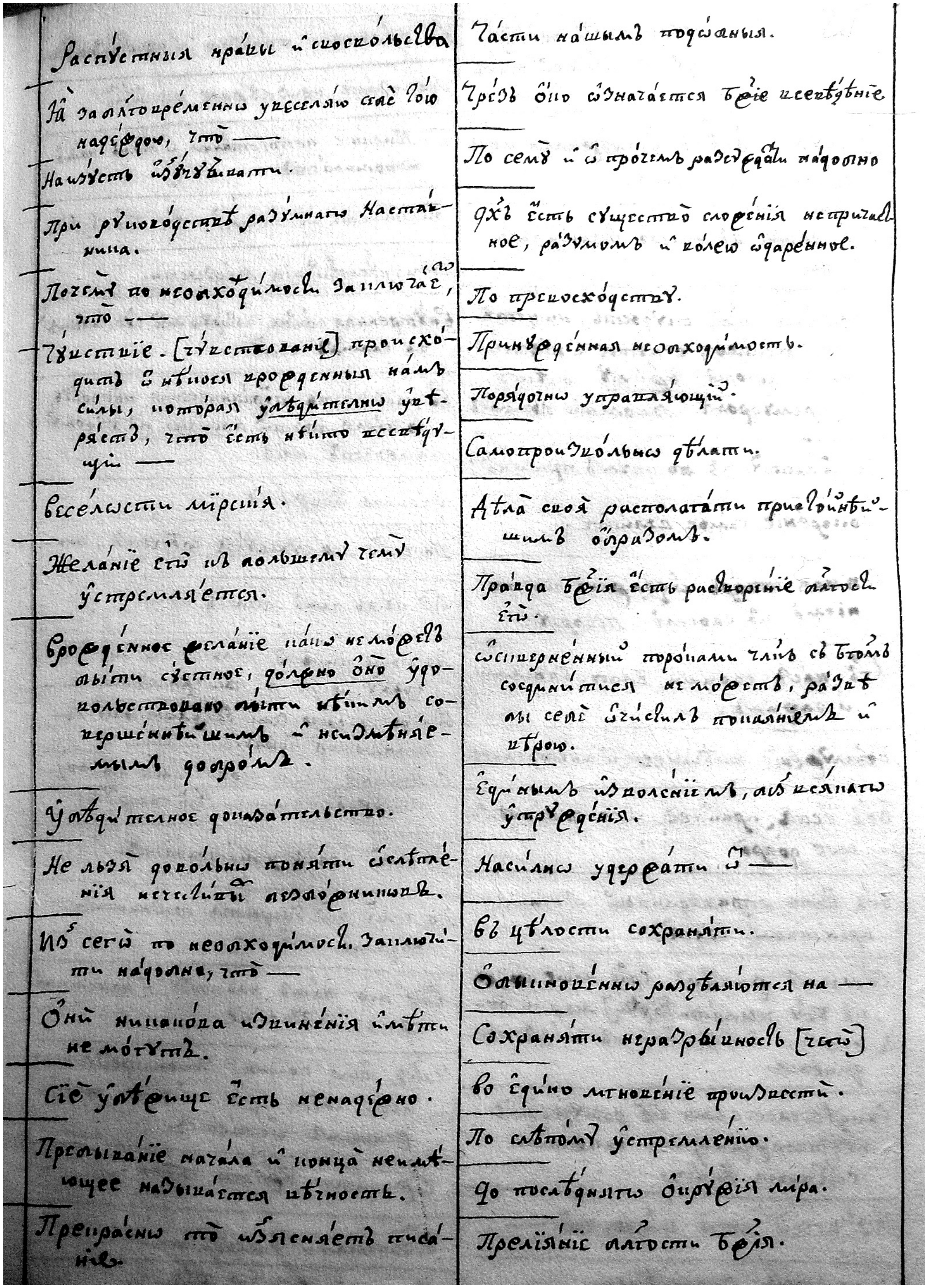

Распустныя нравы и своевольства

И заблаговременно увеселяю себе тою надеждою, что —

Научает изобучевати.

При руководстве разумнаго наставника.

Почему по необходимости заключает(ся), что —

Чувствие. [чувствование] происходит от некоея врожденныя нам силы, которая утвердително уверяет, что есть нечто всесущее —

Веселости мирския.

Желание его к большему чему устремляется.

Врожденное желание наше не может быти суетное, должно оно удоволствовано быти нечим совершеннейшим и неизменяемым добром.

Утвердителное доказателство.

Не льзя доволно поняти обоблечения неисчислимых добродетелей.

Из сего по необходимости заключити надобно, что —

Они никакова изменения имети не могут.

Сие утверждение есть ненадежно.

Пребывание начала и конца не имеющее называется вечность.

Прекрасно то изъясняет писание.

Части нашим подобныя.

Чрез оно означается Божие всеведение

По сему и о прочих разсуждати надобно

Дух есть существо сложения непричастное, разумом и волею одаренное.

По превосходству.

Принужденная необходимость.

Порядочно управляющий.

Самопроизволно действати.

Дела своя располагати приличнейшим образом.

Правда Божия есть растворение благости его.

Осквернений пороками человек с Богом соединитися не может, разве бы себе очистил покаянием и верою.

Единым изволением, без всякаго утруждения.

Насилно удержати от —

В целости сохраняти.

Обыкновенно разделяются на —

Сохраняти неразрывность [чего]

Во едино мгновение привести.

По слепому устремлению.

До последняго окружения мира.

Прелияние благости Божия.

Први је онај у којем се Орфелин позива на *Розиск* Димитрија Ростовског и записује: "Сербљанин Јурий в Сибири". Тако је Димитрије Ростовски у трећем поглављу првог дела своје књиге[12] поменуо Јурја Крижанића и његову рукописну књижицу *Обличеније на соловецкују челобитнују*,[13] коју је пронашао у библиотеци московског Печатног двора.

Други запис, у самом дну корица, у доњем десном углу, доноси један од најранијих позитивних помена о будућем чувеном карловачком архиепископу и митрополиту. Сведочи, наиме, о утиску који је на Орфелина оставило једно ново бечко познанство. Онде је записао: "Стратимировић, јунош преизјаштни". Реч је, дакако, о Стефану Стратимировићу с којим се Орфелин упознао 1783. док је радио у Бечу као коректор Курцбекове штампарије. Двадесетшестогодишњи бечки дипломант права стигао је у јесен исте године у Сремске Карловце и започео код Јована Рајића да учи теологију. Већ 1786. постао је будимски епископ, а недуго затим, на једном од најважнијих политичких догађаја у српској нововековној историји, на Темишварском сабору 1790, био је изабран за архиепископа и митрополита. Преко четири и по деценије био је водећа личност српског друштва и у свом времену оставио је неизбрисив печат. Тако је, несумњиво, деловао и на Захарију Орфелина чим је овај пожелео да о свом непосредном утиску о овом познанству, макар кратко и успут, на рубу своје радне бележнице, остави трага записујући да је реч о префињеном младом човеку. Новом познанику поклонио је Орфелин и своју последњу књигу, тада управо објављени *Вечни календар*. На њој је записао:

> Јего Благодорију Г[о]с[по]дину Стефану Стратимировићу от Кулпина сију књигу в српском роду новују од искрености својеја дарствујет
>
> Захарија Орфелин.[14]

12 *Розыскъ*, Москва, 1762, л. 38б. Књига је први пут штампана у Москви 1745. године.

13 У овој књижици Крижанић помиње да му је Сербенин надимак, а приклањајући се службеној православној цркви моли монахе Соловјецког манастира, који су остали уз стари обред, да одустану од раскола.

14 Библиотека Српске Патријаршије, у збирци књига Стефана Стратимировића (сигн. П VIII 552). На насловној страници је потпис: Стратимировић.

4.

Трећа свеска коју је у свом кратком прегледу поменуо Мита Костић у *Инвентару рукописа Библиотеке Српске Патријаршије* погрешно је датирана у другу половину 17. века. Она је обима 28 листова, а не 22 како је то Костић рекао. Ова свеска такође је ручно прошивена, али нема сачуваних корица. Исписи су у њој начињени двостубачно и протежу се до почетка 22. листа те би се Костићева непрецизна стилизација податка о обиму свеске могла односити само на онај део који садржи речи.

Списак започиње речима извађеним из *Књиге Исуса Навина*, што је и написано на врху ступца. Изостављено је, дакле, свих пет Мојсијевих књига које непосредно претходе. Следе речи из свих старозаветних, па и

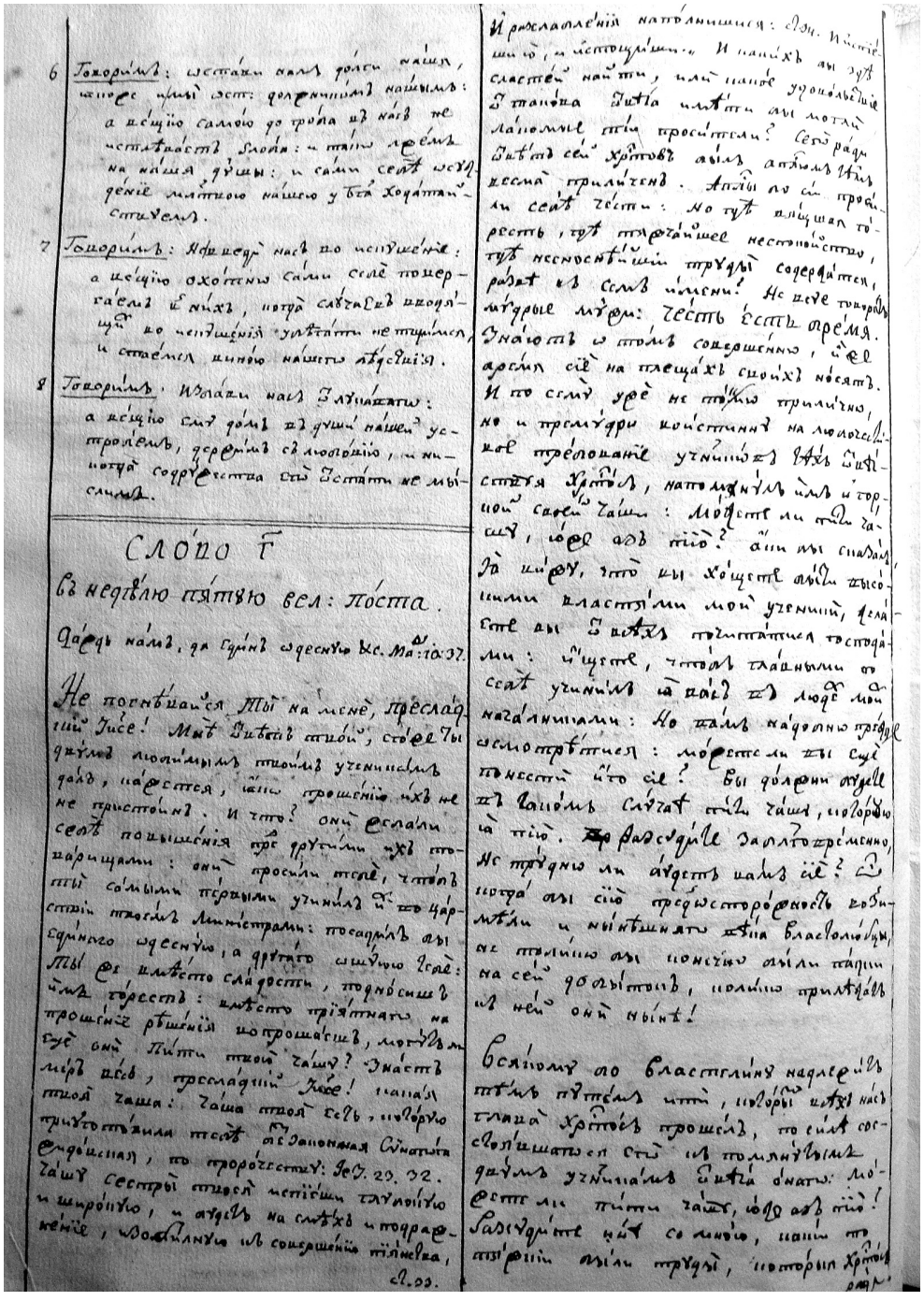

6 Говорилъ: шестаи намъ долги наша, якоже и мы отпущаемъ должникомъ нашимъ: а искушенiю салою до трупа изъ насъ не истребляетъ злобы: и такожде молимъ на наша души: и сами сего исходженiе молитвою нашею у Бога хотящiи спитисемъ.

7 Говорилъ: Не введи насъ во искушенiе: а избави охотно сами себе покоряемъ ему, отъ него слабостiю исходящiи во искушенiя удержати не тщимся, и стараемся имено нашего защитника.

8 Говорилъ: Избави насъ отъ лукаваго: а избави сего домъ отъ души нашея устроенiя, дерземъ съ любовiю, и никогда содружества сего достати не мыслимъ.

СЛОВО Г

Въ недѣлю пятую вел: поста.

Дадеся намъ, да гумнъ одесную Мс. Ма: гл. 37.

Не погнушайся Ты на мнѣ, преслад-
кiй Iисе! Мнѣ Ваiя твоя, стоящу Ты
дарiлъ любимымъ твоимъ ученикомъ
далъ, напоiтися, чаю прошенiя ихъ не
не приступилъ. И что? они ѣсали
сего повышенiя отъ другихъ ихъ то-
варищами: они просили тебе, чтобъ
Ты самыми первыми учинилъ ихъ въ цар-
ствiи твоемъ министрами: посадилъ ихъ
одесную, а другаго ошуюю себе:
Ты же вместо сладости, подносишь
имъ горесть: вместо пiятнаго на
прошенiе рѣшенiя попрошаешь, могутъ ли
сие они Пити твоя чаши? Знаетъ
мiръ весь, преслад кiй Iисе! чаiя
твоя чаша: чаша твоя есть, которую
приготовила тебе отъ законная Сунагога
Еврейская, по пророчеству: Iоа. 29. 32.
Чашу сестры твоея испiеши глубокую
и широкую, и будешь на смѣхъ и поруга-
нiе, вложенную въ совершенiи тiя тва,
л. 33.

и преславленiя наполнишися: Сам. Кнiг.
шiю, и истощишися. И паки ѣ ты хо-
сластей найти, или паче утолiенiе
Этакова Бiя мнiти мы могли
лаiомые тебе просители? Сего ради
Бiя сей Христовъ авiя апломъ бiя
весма прилученъ. Аще бо сi прос-
ли сего чести: но тут алчба то-
рость, тут тогдашее нестроiство,
тут несносныiи труды содержатся,
разят въ семъ имени. Не вем говорю
мудрые муж: честь есть время.
Знаютъ о томъ совершенно, ѣсли
арсiя сiе на плещахъ своихъ носятъ.
И по семъ уже не точiю прилично,
но и премудро конечнаго на любосла-
ное преложенiе учинимъ отъ Бiя
ства Христа, напоiвшаго имъ и гор-
iю сафе чаши: любите ли отъ ча-
шу, реч аз тебе? аще мы спадали,
Iа кiю, что мы хощете азъ высо-
ими властiи мои ученики, гдѣ
сте вы Бiя отъ почитателя господа
ли: ищете, чтобъ плачными о
сего учинимъ и паки въ люде ми
нагалниками: Но паче надобно при
смотрѣтися: можете ли вы сiе
понести что сiе? Вы должни отдать
въ вашемъ случат сiя чаша, которую
я тебе. Не разсудите заочто времянно,
Не трудно ли будетъ нами сiе? Ис
тогда вы сiю предъ осторожность вни-
мѣли и нынѣшнаго тiя власолюбiя,
не точiю вы понесли были паши
на сей обычаiъ, полно прилагая
и нею они нынѣ!

Всякому по властелину надлежитъ
тѣмъ путемъ итти, которы насъ
глава Христосъ прошелъ, по силѣ сос-
вершаются сiе и помянутымъ
дамъ ученiя Бiя глат: Мо-
жете ли пити чашу, юже азъ тебе?
Разсудите ныне со мною, наше по
тщенiя были труды, которыя Христос

девтероканонских, књига закључно с четири *Књиīе Макавејске*. Нема једино исписа из *Псалама Давидових*. На маргинама су арапским бројевима означена поглавља из којих су узимане речи, а уз реч је број става у којем је појединa реч пронађена. И док је претходна свеска азбучни попис речи без икаквих трагова макар и покушаја њиховог тумачења или превођења, овде су од листа 1а до листа 3а, дакле кроз *Књиīу Исуса Навина*, *Књиīу о Рутии* те *Прву* и *Другīу књиīу о царевима*, готицом исписани преводи појединих речи на немачки језик. Попис речи завршава на врху првог ступца листа 22а.

Од листа 22б поновно следе белешке различитог садржаја. Низ од неколико речи с тумачењима (обличити – очито покарати; жатељ – жетеоц; lövengrube – јама лавска и др.), на који се наставља извод из *Књиīе пророка Јеремије*. До листа 25а су кратки исписи речи и одломака цитата из разних библијских књига, без уочљивог редоследа. Измешане су старозаветне (*Псалтир*, *Књиīа пророка Јеремије*, *Трећа књиīа о царевима* и друге) и новозаветне књиге (*Јеванђеље од Јована*, посланице апостола Павла Колошанима и Јеврејима), а појављује се и кратак испис из *Прве књиīе Мојсијеве* (*Постанак*). Рускословенске речи Орфелин тумачи речима српског народног језика па тако, међу осталим, доноси:

– возљубљен – мил, мили
– пореченије – тужба
– подвизатисја – борити се
– сојуз – свежа
– совет – мисл
– возмушчатисја – узбунити се
– отрочиште – детић
– смерчије – смрека
– лучши – бољи
– у возглавија – код главе
– уснути – заспати
– гора – планина
– воздигнути – уздигнути
– кумир – идол
– лихва – камата, интерес
– љутост – љутина
– воздати – вратити
– непрестано – без престанка
– вовеленије – заповеди
– коснет – каснити
– глагол, слово – говорење

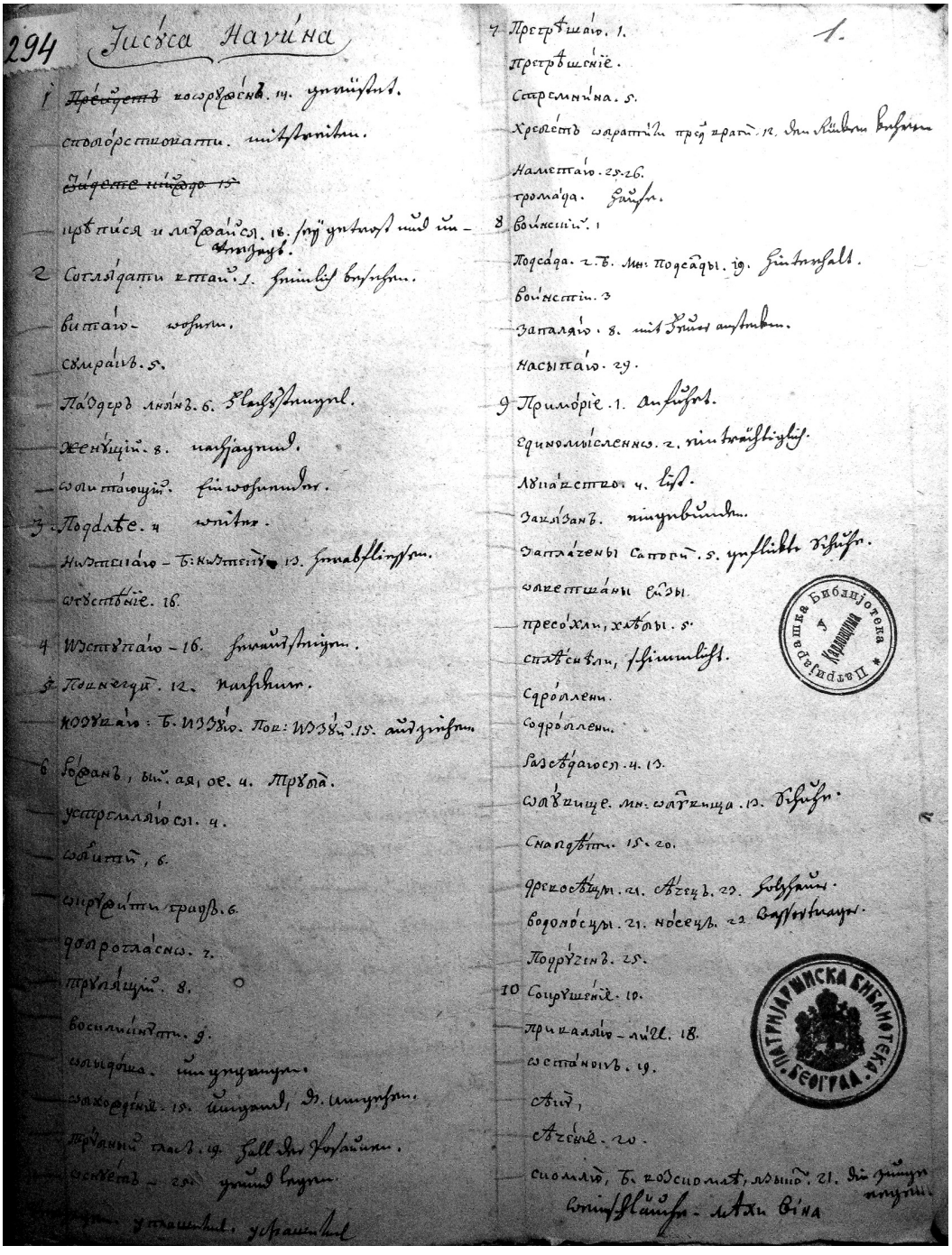

294 Јисѣка Наѹ́ина

1 ~~Прѣсѣдѣть~~ коорѹ́сно. 14. ѹпѹ́стѣть.
сподорстшнати. mitsteinen.
~~Задѣлѣ нѣдѣ 15~~
прѣ́тѣся и лагоа́ѣся. 16. ſich ѹпѹ́стѣть mit ѣи-
ſtoßen.
2 Сотля́дати кѣтаѣ́. 1. ſtimmen beſtimm.
вѣтаю- wehren.
сѣмра́ѣ. 8.
Па́дерд лѣ́ѣ. 6. Klapperſtorch.
женѹ́щій. 8. nachjagend.
ѡлѣтаѹ́щій. hinwegfliegend.
3 Подлѣе. 4 unter.
Нѣдѣлѣаю – Б. нѣдѣлѣ́ 13. Gnadenbrod.
ѡтѣсѣбѣе. 16.
4 Ѡстѣвлаю – 16. ſtehen laſſen.
5 Пѣшегѹ́. 12. nackend.
коорѹ́аю: Б. нѣ́ѣо. Пов: нѣ́ѣа. 15. ѣйдѹ́ѣѣ
6 Бо́ран, ыѣ. ая, ое. 4. Трѹ́ба.
ѹспремля́ю сѧ. 4.
ѡбѣ́ѣѣ, 6.
ѡпрѹ́ѣѣ традѣ. 6.
дѹдротала́сно. 7.
трѹ́ляѹ́щѣ. 8.
восплѣ́нѹ́ѣѣ. 9.
ѡлѣфѣа. ѣѣѹ́ѣѹ́ѣѹ.
ѡлѣходѣ́ѣ. 15. ѣйѹ́ѣѣ, Д. ѣѣѹ́ѣѣ.
Трѹ́ѣѣ глаѣ. 19. Fall der Stimme.
ѡсѣ́ѣѣ – 21. ѹѣѣѣ Вѹ́ѣѣ.
ѹ[illegible] ѹтѣшѣѣ. ѹспрашѣѣ
7 Прѣтрѣ́шаю. 1.
прѣтрѣ́шѣѣ.
Сѣрѣмна́ѣа. 8.
Хрѣ́ѣѣ ѡратѣ́ѣ прѣ́ѣрат. 12. ѣѣѣ Кѹ́ѣѣ Вѹ́ѣѣ
Нѣмѣтаю. 25. 26.
тромаѣа. Бѹ́ѣѣ.
8 Воѣ́нѣѣ. 1
Подсада. г. Б. Мн: подсѣ́ды. 19. Hinterhalt.
Воѣ́нѣѣ. 3
Запаля́ю. 8. mit Feuer anſtecken.
Насыпаю. 29.
9 Примо́рѣе. 1. Anhöhe.
Единомы́ѣленно. г. einträchtig.
Лѹпа́ѣѣ. ч. Biſ.
Заклѣ́ѣ. hineinſtecken.
Заплѣ́ѣены Сапоги. 5. geflickte Stiefel.
ѡлѣѣѣаны сѣзы.
прѣсо́хли, хлѣбы. 5.
ѣтлѣ́ѣѣли, ſchimmlicht.
Сдро́ѣлѣѣ.
Содро́ѣлѣѣ.
Разсѣ́дался. ч. 13.
ѡмѣ́ѣѣѣе. Мн: ѡмѣ́ѣѣѣа. 13. Bienen.
Снапдѣ́ѣѣ. 15. 20.
дрѣѣосѣ́ѣѣ. 21. Адѣѣ. 29. Holzaxt.
водоно́ѣѣ. 21. нѣѣѣ. 22 Waſſereimer.
Подрѹ́ѣѣ. 25.
10 Сокрѹ́ѣѣѣ. 19.
прѣѣаля́ю – лѣ́ѣ. 18.
ѡѣтаѣѣ́ѣ. 19.
Ѡѣѣ,
Адѣѣ. 20.
Сѣѣля, Б. водѣѣѣлѣ, ѣѣѣ. 21. ѣѣ ѹѣѣѣ ѣѣѣѣѣ.
Сѣѣѣѣѣѣ – Алѣѣ Вѣна

Народна библиотека Србије Београд
ПАТРИЈАРШИЈСКА БИБЛИОТЕКА БЕОГРАД

– упованије – уфање
– влага – мокрина
– бездождије – суша
– скоро – брзо
– лестно – химбено
– лихомец – лакомац
– прокажен – губав, leprosus
– поклисар – посланик
– раба – службеница
– купља – трговина
– волна – вуна
– горест – горчина
– жезл – штап
– возвати – зазвати
– хотја – премда.

Лист 25б је празан, на листу 26а налази се само низ од дванаест речи, а на његовој полеђини, као и на листу 27а нема никаквих записа. Уз шест речи на листу 27б записан је стих из *Песме над песмама* (3,5). На листу 28а исписао је Орфелин преглед канонских библијских књига према Светом Атанасију Великом, Светом Григорију Богослову и Светом Амфилохију Иконијском. Овај преглед преузео је, како је и назначио на врху листа, из *Крмчије*, књиге црквених правила штампане у Москви 1653. у јеку реформи московског патријарха Никона. На последњој страници свеске (л. 28б) преписао је Орфелин из Сирахове књиге став 42,14: "Лучше злоба мужеска, нежели добродетељнаја жена и жена посрамљајушчаја в поношеније."

Испод овог текста је још један запис, али не Орфелинов: "Из оставине Захарија Орфелина. Орфелинов рукопис. Карловци 2/12 1917. Д. Руварац библијотекар патријарашке библијотеке." Није тешко претпоставити да је Мити Костићу пажњу на Орфелинов *Словар* усмерио управо Димитрије Руварац, ујак његове мајке.

5.

Мита Костић је у свом приказу грађе за Орфелинов речник поменуо и да су у Патријаршијској библиотеци били чувани и засебни листови с Орфелиновим "предспремама за латински и немачки речник"[15] те "Реченија из Гелертова морала по преводу Славеноросијскому из првог тома скупљених дела"[16] у којем су немачке речи биле преведене на

15 М. Костић, *Исто*, 90.
16 *Исто*.

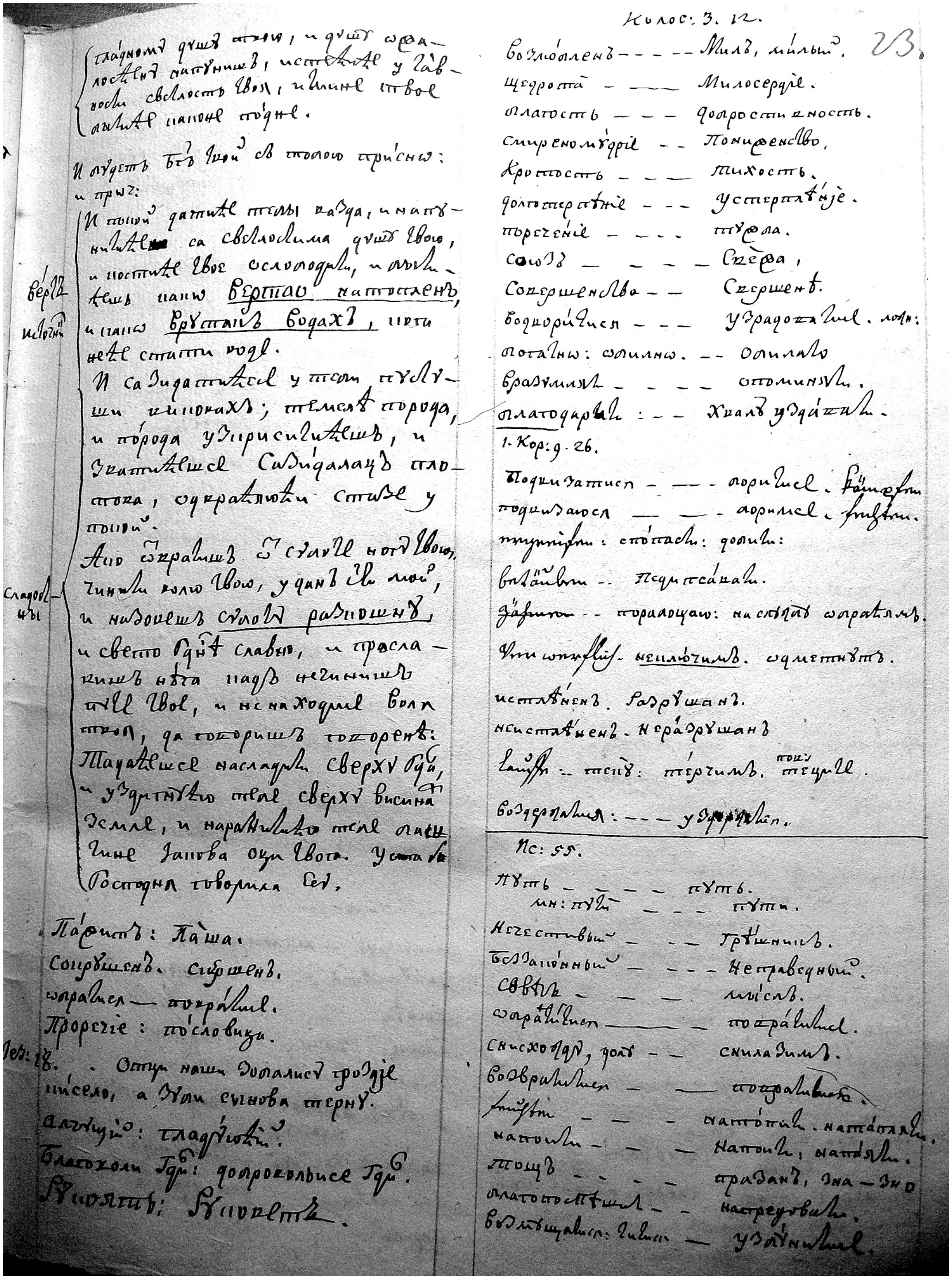

гладноме душу твою, и душу ожа-
лошћену напунишъ, истећиће у тав-
ности светлость твоя, и тмине твое
биће као подне.

И будетъ Богъ твой съ тобою присно:
и проч:

И Господь даваће теби свагда, и напу-
ниће [illegible] са светлостима душу твою,
и кости твое ослободиће, и биће-
шъ као вертао натопленъ,
и као врутакъ водахъ, кои
неће стати воде.

вертао
источни

И саѕидаћесе у теби пусти-
ни [illegible]; темеље порода,
и порода [illegible], и
ѕваћешсе Сазидалацъ пло-
тока, оправљачи стазе у
покой.

Ако одвратишъ одъ суботе ногу твою,
чинити волю твою, у данъ свети мой,
и назовешъ суботу радошћу,
и свето Господње славно, и просла-
вишъ нѣга кадъ нечинишъ
путе твое, и ненаходише волю
твою, да говоришъ говоренъ:
Тадаћешсе насладити сверхъ Господа,
и уздигнућу тебе сверхъ висинахъ
земле, и нараниће тебе насљед-
іемъ Іакова оца твога. Уста бо
Господня говорила сутъ.

Сладост-
ны

Пажить: Паша.
Совершенъ. Свершенъ.
оправися — поправисе.
Прореченіе: пословица.
Јез: 18. Оци наши [illegible] грожђе
кисело, а зуби синова терну.
алчущїи: гладующїи.
Благоволи Господи: доброволисе Господи.
Бываетъ: [illegible].

Колос: 3. 12.

23.

возлюбленъ — Милъ, милый.
щедроты — Милосердіе.
благость — добростивность.
смиреномудріе — Понизенство.
кротость — тихость.
долготерпѣніе — устерпљеније.
поречение — тужба.
союзъ — Свеза,
Совершенство — Свершенъ.
водворитися — уградоваће. [illegible]
благално: обилно. — обилато
вразумляю — опомињати.
благодарный — хвалу уздати.
1. Кор: 9. 26.
Подвизатися — борити се. [illegible]
подвизаюся — боримсе. [illegible]
[illegible]: спопасти: добити:
воздержно — [illegible].
[illegible] — поражајући: на слепо обраћамъ.
[illegible] — неизлучимъ. одметнутъ.
истлѣненъ. Разрушанъ.
неистлѣненъ. — Неразрушанъ
[illegible] — тлѣнъ: трулимъ. тешко.
воздержаніе: — уздржавање.

Пс: 55.
Путь — путь.
мн: пути — пути.
Нечестивый — грѣшникъ.
беззаконный — Неправедный.
совѣтъ — мисао.
обратитися — поправитисе.
снисходити, долѣ — снилазимъ.
возвратитися — поправисе.
[illegible] — напоити. напаяти.
напоити — Напоити, напояти.
тощъ — празанъ, зна — зно
благопоспѣшити — настреповати.
возмѣщатися: [illegible] — узданити.

"славеноруски". Уз тај податак, и попис књига забележених у првој свесци *Словара* које су му биле потребне за рад, видљива је Орфелинова намера да за Србе напише немачки и латински речник.

О томе је оставио траг и у писму које је 27. јуна/8. јула 1783. упутио из Беча архиепископу и митрополиту Мојсеју Путнику. То је последње познато Орфелиново писмо из Беча у којем је написао како хоће да напише два лексикона тј. немачки и латински и "реченијами их наши словенскија и српскија, с помоштију како росијских разних лексиконов, тако и благоискусних мужеј приложити, и росијскија реченија в славенскија и српскија обраштати".[17] Због тога моли архиепископа и митрополита за помоћ од 20 дуката како би могао да купи речнике потребне за такав рад, несумњиво бар неки од оних забележених на крају прве свеске *Словара*. Да ли је у овом писму било још речи о Орфелиновим књижевним или издавачким плановима данас се не зна. Није познато ни како је Мојсеј Путник одговорио на ту његову молбу. Из овог писма Димитрије Руварац објавио је само цитирану реченицу, писмо је данас изгубљено (загубљено?), као и посебни листови с Орфелиновим "предспремама" за речник које је поменуо Мита Костић. Да ли је нешто од Орфелинове рукописне лексичке грађе доспело у *Немецки и српски словар* (Беч, 1790; 1791),[18] остаје тек да се утврди.[19]

Из сачуване речничке грађе видљиво је Орфелиново јасно разликовање српског народног у односу на рускословенски језик, што је квалитет који *Славенском словару* Захарије Орфелина даје несумњив значај и одређује важно место у историји српског језика. Он сведочи и о озбиљном и одговорном односу свога аутора према језику, теми којом се, уз разне осцилације и колебања, на различите начне бавио током целог периода своје радне активности. Није познато када је и како Орфелин дошао на мисао да припрема речник ни како је и колико дуго на њему радио. Његова жеља да начини речник за Србе, и рад на остварењу такве намере, од немерљивог су цивилизацијског нивоа и речито говоре не само о прегнућима једног изузетног стваралаца, већ и о путу који је српска култура, и Орфелиновом великом заслугом, прешла у 18. столећу.

17 Димитрије Руварац, *Захарија Орфелин. Животописно књижевна црта*, (у) *Споменик Српске краљевске академије*, 10, Београд, 1891, 90.

18 Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Народна библиотека СР Србије, Београд, 1964, 212 (бр. 226) и 217 (бр. 235).

19 Лаза Чурчић, *Последње две године живота Захарије Орфелина*, у ауторовој књизи *Књига о Захарији Орфелину*, СКД „Просвјета", Загреб, 2002, 353-354.

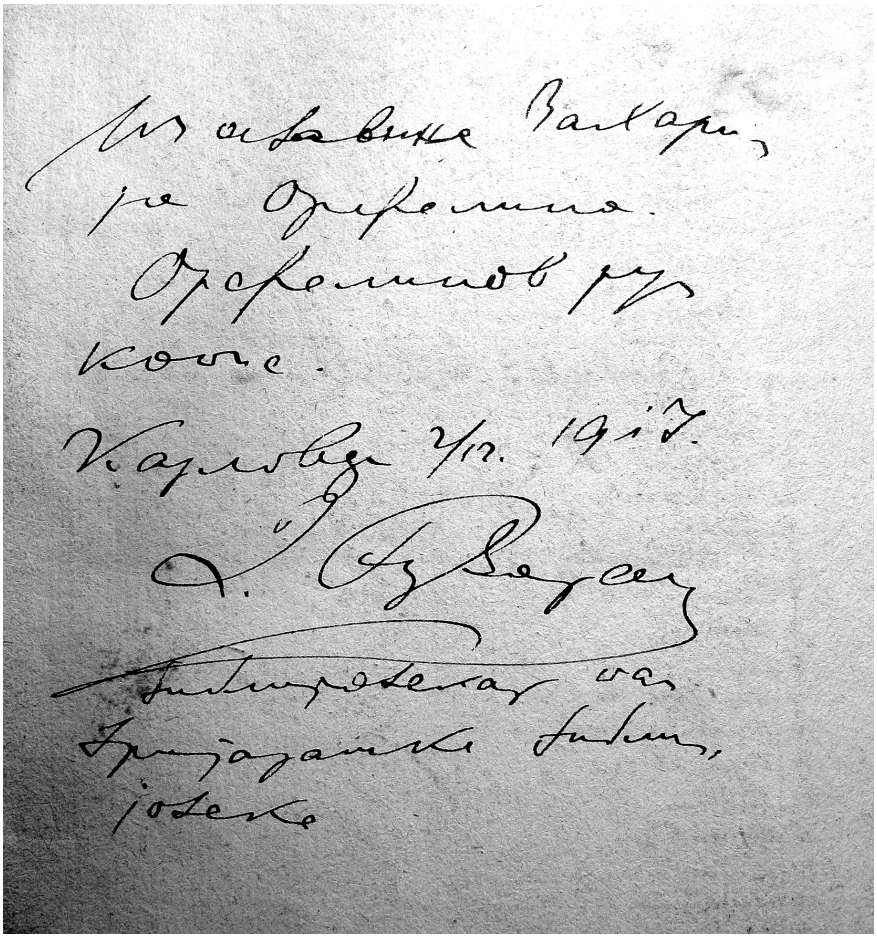

Љиљана Бајац

"Бесūуће" – роман заборављеноī Личанина као незаобилазна сūеūеница у развоју срūскоī модерноī романа

Увод

Романи са краја 19. и почетка 20. века доносе нову тематику која је, за разлику од дотадашње идеализоване слике села, везана за градску средину. Такође, нов начин изградње ликова, анализирање психолошких стања и свести младих интровертних, сензибилних интелектуалаца на почетку 20. века, приказивање појединца у друштву, њиховог унутрашњег раскола, мозаичка композиција, редуковање елемената фабуле, избегавање дужих описа и приказивање догађаја у виду сећања главног јунака, фрагментарно и на основу утисака, учинили су од ових дела претече савременом српском роману.

Роман Вељка Милићевића направио је радикални пресек у историјском развоју српског романа. Драгиша Витошевић се чуди што је овај роман незаслужено прошао лоше у историји наше књижевности, а Јован Деретић сматра да је он претходио *Дневнику о Чарнојевићу*. Наиме, међу романима са почетка 20. века *Бесūуће* предњачи у истраживању унутрашњег света јунака, лутању по неиспитаним путевима беспућа, одустајању од оптимизма и традиције те окретању ка песимизму, ка тамним бојама надолазећег великог рата. Не само овим делом, већ и целим својим опусом, Вељко Милићевић је напустио уходане стазе и удаљио се од познатог, те се упустио у трагање за новим и сасвим другачијим доживљајем света.

Као и у већини романа српске модерне и у *Беспућу* се као главни јунак јавља млад човек који је напустио завичај и дошао у град у потрази за бољом будућношћу. Међутим, уследило је разочарање у идеале, рушење илузија о лепшем животу, а са тим и повлачење у себе, у самоћу. Основни тон, те мирис смрти и гробља из поезије сели се у прозу. Апатија, недостатак воље, разарање енергије, суморност, песимизам, осећај да је њихов живот промашен, да су они свету сувишни, да су живи мртваци, главне су карактеристике свих јунака романа модерне.

Пишући о *Беспућу* Вељка Милићевића, Јован Скерлић је мотив "искорењених" повезао са Морисом Баресом који у свом истоименом роману развија теорију по којој одвајање од родне груде доводи до распада и декомпоновања личности. Код нас тај "антејски" мотив у нешто другом контексту проналазимо код Вељка Петровића, у приповеци *Буња*. Јунаци који су искорењени нашли су своје место у роману Иве Ћипика *За крухом* (1904), Вељка Милићевића *Беспуће* (1906), Милутина Ускоковића *Дошљаци* (1910) и *Чедомир Илић* (1914), као и у постхумно објављеном роману Светозара Ћоровића *Међу својима* (1921). Такође, ни хрватски писци нису одолели овој теми па о томе пише Вјенцеслав Новак у роману *Тито Дорчић* (1906) и Динко Шимуновић *Туђинац* (1911). Тему о искорењеним, те идентична расположења, стања и осећања главних јунака, не напуштају ни писци између два рата. У Хрватској Мирослав Крлежа пише роман *Повратак Филипа Латиновића*, а код Срба Милош Црњански *Дневник о Чарнојевићу*.

Међутим, Милутин Пашић, пишући о романима Милутина Ускоковића и Вељка Милићевића у својој докторској дисертацији *Романи "Беспуће" и "Чедомир Илић" – претходница српског модерног романа,* сматра да се сви ови јунаци разликују од Баресових јер он заговара национализам, веру и традицију те велича националну енергију. Наши "искорењени" су људи који напуштају село и прелазе у град где немају корена. Они долазе у престоницу пуни идеала, снова и амбиција, али стварност руши те илузије и они попут Икара ударају о тло јер су високо полетели. То разочарање њима намеће питање да ли је вредело напуштати родитељски дом и завичај и упуштати се у ту немилосрдну борбу за успех. Они су осећали да у граду немају ослонца, да су изгубили сигурност па спас покушавају наћи у завичају. Остајући сељаци у граду, а грађани у селу, ишчупаних корена из завичаја који се не примају у урбаној средини, они завршавају на беспућу, разапети између родне груде и великог света.

Жанр, фабула и тачка гледишта

Због обима од свега педесетак страна, али и због редукцираности свих елемената који граде традиционалан роман, настао је проблем око утврђивања жанра и врсте овог романа. Многи су сматрали ово дело за приповетку или новелу. Пишући о њему Јован Скерлић, уз напомињање да аутор дело назива краћи роман, тврди да је то овећа приповетка, али поздравља решење што се оно штампало у засебном издању.

Питање жанровског одређења се појавило као последица другачије структуре композиције и форме, те другачије тачке гледишта. Све то пак представља новине које доноси роман модерне.

Оно што роман *Бесūуће* тада чини оригиналним је то што је писац намерно уклонио себе као посредника између свог лика и читаоца. Милутин Пашић тврди да се Вељко Милићевић, будући да је боравио у Лондону где је студирао француску књижевност и језике, могао упознати са теоријом Хенрија Џејмса о тачки гледишта. Наиме, Милићевић се повлачи из дела и напушта улогу свезнајућег приповедача. Захваљујући томе читалац ствара утисак да се све збива независно од писца. Такође, за разлику од дотадашњег романа где наратор саопштава чињенице о догађањима, збивањима и поступцима ликова, овде ту функцију преузима јунак. То је омогућило да се посвети више пажње душевним и психичким расположењима лика, а не спољашњим дешавањима. Наиме, физичка стварност се само назире, а читалац је сагледава искључиво из перспективе Гавре Ђаковића. Писац улази у главу свог јунака, те је читалац упућен на његове доживљаје, утиске, осећања и искуства. На тај начин идентификује се са њим и прихвата његове мисли и емоције.

Као последица такве тачке гледишта, у *Бесūућу* се, више него у другим романима модерне, нарушава епска наративност увођењем исповедног тона и доминира фрагментарност, испресецаност и испретураност фабуле која је сва од асоцијативно-импресионистичког повезивања слика, утисака и доживљаја јунака. Редукцираност фабуле условљава и одсуство готових, датих решења те се много штошта оставља отвореним, тек у наговештајима, наслућивањима, а читалац је тај који мора дело да дочита, да налази одговоре. Да би се стекао утисак о целовитости догађаја и да би се утврдило време њиховог дешавања, потребно је остварити увид у целокупно дело и повезати све детаље, све каменчиће, како би се добио тај мозаик. Другим речима, хронологију, узрочно-последични низ писац намерно ремети па је читалац принуђен да са њим сарађује, да скупља елементе и гради слику.

Блазираност

Роман *Бесūуће* не показује иновативност само на формалном плану, већ и у самој садржини. Наиме, Милићевић доноси једног потпуно новог јунака који је типичан представник човека 20. века. Такав јунак има своје духовне потомке у Петру Рајићу Милоша Црњанског и Филипу Латиновићу Мирослава Крлеже.

На самом почетку романа главни јунак *Бесūућа*, Гавре Ђаковић се налази у једној градској кафани у Загребу. Ту је на једном месту писац сакупио све представнике градског живота. Посматрајући те људе, Гавре уочава да су они саставни део те обичне вреве у кафани међу димом, буком, свађама, звекетом мамуза, сабљи и новца, празним звуком билијарских кугли и "безбојним" смехом. Они ни по чему нису одређене индивидуе, већ су механички покрети створени навикама.

Попут фокуса камере, писац се задржава на главном јунаку, улази у његова размишљања и даје однос њега као појединца према том друштву и свакодневном животу Загреба, али и према самом себи као делићу свега тога. Нажалост, као читаоци остали смо ускраћени за доживљавање живота овог дошљака у велеграду и не знамо да ли је он доживео какво разочарање, крах својих идеала или га је неко повредио, искористио. Пред нама су само последице његовог боравка у граду. По опису његових реакција и осећања препознајемо по социологу града, Зимелу, типично градско расположење – блазираност. Гавре Ђаковић заваљен на канапе, с опруженим ногама и изгубљеним очима на стропу, одбија да игра билијар јер не осећа нимало воље за игру. Узима новине, али баца их јер није био расположен ни за читање. Убрзо увиђа да осећа у себи нешто сломљено, сатрвено, тескобно. Пита се када се то десило и зашто, те због чега је дошло тако изненада, у једном тренутку. У њему се нешто завитлало, заиграло, заболело га и стегло, стресло га и терало даље отуда из тог "блутавог" живота у коме се "гушио" више од осам година. Попут некаквог откровења Гавру сређе мисао да он осећа одвратност према том монотоном животу, мржњу према свим тим људима у кафани које виђа сваки дан, али који су сада изгубиле за њега свој обични изглед. Као да је било нешто што их је улепшавало и на једном ишчезнуло, као да се скинуо неки вео са те слике. Он је схватио да је у таквом свету умирао и трунуо заједно са њима, живећи као. Стога, приметивши "низак презир за себе" он осети неодољиву потребу да утекне од свих њих, да их не чује, не види и да више на њих не мисли. Као да је одједном сазнао да више не може живети са њима у том заједничком ваздуху који га гуши. Спас од таквог живота Гавре види у завичају: "Чинило му се да ће да одахне кад угледа врлетне планине, с голим главицама на

којима увече умире сунце; суре шуме са пропланцима на којима овце наличе на бијело камење што се креће; да отисне око низ поља, пуна боја, изрезана и испресијецана међама, пуна јечма што се жути, зоби што се зелени, ријетких, малих црвенкастих кукуруза, густих, сирово зелених конопаља, и шарених бара и кошаница."[1]

Међутим, мада је село у његовим мислима сасвим другачије од града, долазак у завичај је показао супротно. Гавре се желео вратити кући која је осветљена, пуна нестрпљивости и ишчекивања. Очекујући дом из своје прошлости, доживео је шок у садашњости. Испрва није могао веровати да је то та иста кућа јер је из ње било нешто ледено, самртничко и она стајаше ту усамљена, непомична и укочена. Све је било пуно прашине, мрачно, тмурно и замрзло. Ваздух који га гуши у граду као да је био исти и у овој кући у завичају. Она је била непроветрена и дуго неотварана те као да се осећао задах старине и гробља. Гавру је све подсећало да ту више нема живота, односно да га је било па је умро.

Ипак, страх и изненађење том хладном и туђинском кућом убрзо су нестали. Блазираност га прати и на селу. Гаври је управо одговарала та умртвљеност, беживотност и устајалост. Годио му је тај ваздух и студени дах. Његове мисли које су се још понекад будиле, убрзо су се сплашњавале попут облака прашине понесеног ветром. Поистовећивајући се са ваздухом у кући који није трпео живота, ни Гавре није подносио глас који је долазио споља, који је доносио немир, узбуђење и промену. Из тог разлога он се труди да ни са чим не поремети тај устајали мир, труди се да не корача гласно јер су тад шкрипале старе даске под њим, да не вуче столице, да не испушта књиге. Без воље, без икакве жеље за покретом или активношћу, попут Гончаревљевог Обломова, Гавре Ђаковић нема никаквих амбиција да било шта мења или да се супротставља устаљеном устројству ствари и појава. Он се не заноси попут Ћоровићевог Милета, Ускоковићевих Милоша Кремића и Чедомира Илића узвишеним идеалима, нити себе замишља предодређеним за стварање великих дела. Не жали се на неразумевање средине која га спутава нити жели надрасти ту средину. Он се више ничему не нада, ништа не очекује и једино што жели то је да му се не ремети мир, да ужива у самоћи. Скерлић је уочио како Гавре функционише попут сасушеног плода на дрвету цивилизације, младог старца који је душевно умро пре него што је почео да живи. Као да је Гавре већ доживео разочарање Милоша Кремића и Чедомира Илића из романа Милутина Ускоковића и наставио да живи њиховим животом обичне пореске главе, живих мртваца порушених идеала.

Попут Ћипиковог Иве Полића из романа *За крухом*, Гавре се пита да ли би му било боље да се није ни раздвајао од завичаја. Слушајући песму

1 Милићевић Вељко, *Бесūуће*, извор www.ask.rs, str. 3.

2 Исто, стр. 18.
3 Исто, стр.18.

жетелаца он жали што није остао или се раније вратио у село да обрађује земљу, да има жену и породицу па га сад не би прогонила тескоба. Растанак од завичаја он види као главни разлог због којег је изгубио ослонац, путоказ у животу, снагу и вољу да ствара, да се бори и постиже успехе. Међутим, такође као и Иво Полић, Гавре не устаје да се придружи сељацима у пољским радовима. Недостатак воље условљава нерад, одсуство акције, малаксалост. Стога он само посматра туђе животе и поступке како у кафани, на железничкој станици, тако и на селу. Он као да посматра са стране и сопствени живот седећи сам у полумрачној соби, одвојен од света и свакодневице слушајући шта се одвија напољу, изван њега.

Побегао је из града јер се тамо осећао несхваћено и несигурно, али у селу није нашао лек за то, односно није ништа преузео да га пронађе. Нема енергије, полета нити иницијативе за било шта.

Однос према жени

Као потпуно пасиван и инертан, потонуо у обломовштини, Гавре Ђаковић ни са чим не жели да узбуркује своја чула и емоције. Он нема потребе за присношћу и интимношћу, за исповести. Његова отуђеност од људи и од стварног, практичног живота најбоље је дошла до изражаја у односу према женама. Када му је млада девојка Јека "доносила у кућу мирис и свежину поља и дах изапраних обала Уне; упадала у кућу као лагани вјетар који се ваља на ситним таласима"[2] он се није покренуо. Иако је са њом затитрала "чама која је пунила зграду и губила се те се у кући осећала једна младост која живи и једро срце које бије"[3] Гавре Ђаковић није ни покушао да промени свој живот. Упуштајући се у везу са њом он је просто само задовољавао своју физичку потребу за сексом, као жеђ или глад, не пуштајући је да уђе у његов свет ограђен бедемом самоће, ћутања, мрзовоље и мртвила. Њега је гризла савест што нечасно поступа према њој и заклињао се да ће то следећи пут да прекине, али није смогао храбрости да каже "не" јер му је недостајала чврста воља и одлучност, те све препушта времену.

Не нашавши у селу тражену сигурност и ослонац, осећајући се и ту туђинцем и дошљаком, он се плаши замишљених промена, страхује од посета и од било којег покрета који би узроковао набор на мирној површини његовог живота, таласић на тој животној жабокречини, на његовом мртвом мору, у обломовштини. Долазак Чеха у његову кућу, а поготово девојка Ирена доноси буђење живота. Он покушава да то осећање потисне, али то изазива још већу муку јер узрокује унутрашњу борбу између две стране исте личности. Осећајући према њој већу наклоност него према свим

осталим женама, он се истовремено трудио свим силама да то сам себи не призна. Желео је да буде с њом, али је убеђивао себе у бесмисленост те везе. Не верујући у љубав, довољан сам себи, Гавре се љутио на себе због мисли које су биле посвећене Ирени. Пун неповерења према својим осећањима и према њој плашио се обмане и преваре. Попут корњаче он се повлачи у свој оклоп од безвољности и пасивности те равнодушно слуша потресну Иренину исповест и не чини ништа како би се с њом зближио. Баш као са Јеком, све је препустио времену немајући снаге да учини радикални пресек у свом животу, да се тргне и да пристане на одлучујуће промене. Стога он допушта да Ирена оде, опрашта се "обичним поздравом" без одлучности да је заустави.

4 Исто, стр. 33.

Удвостручавање

Као у Лалићевој *Лелејској гори* код Ладе Тајовића и овде самоћа и усамљеност узрокују дехуманизацију и раскол. Манир удвостручавања ликова типичан је за роман модерне јер настаје као последица изоловања људског бића из друштва, из своје средине. Личност се декомпонује, дезинтегрише и удваја, као да раскол између човека и света продире у његово сопствено биће.

Осећања према Чехињи Ирени која је била подстанар Гавре Ђаковића, појачала је унутрашњу борбу која га је раздирала и изнела је на видело. Наиме, јунак *Беспућа* је пред светом носио маску једног туробног и замишљеног, разочараног човека који никоме не жели да нанесе зло. Међутим, једно чудновато, ружно биће, пуно злобе према свету и животу, себично и јадно у своме рођеном злу, крило се иза те маске. Управо та скривена страна његове личности га тера да чини неко зло и изазива злобну жељу да Ирену уједе за срце, само како би нашкодио њој, али и оном Гаври који се приказује свету. Његов двојник је његова подсвест, оно што Јунг назива сенком, ђаво Ладе Тајовића. Он жели да то зло сузбије у себи те се одриче свога двојника: "Не, не, нисам то ја!" Он се пита: "Када се је ово биће уселило у мене? Откуда је дошло? Шта хоће тај човјек који мрзи себе и друге, који се подсмијева свему и себи, који живи од зла из којега је изникао? И он га загледаваше, посматраше и налажаше на њему своје црте."[4]

Он се њега ужасава и покушава да га ишчупа из себе, да га одбаци, али све је то узалуд јер убрзо схвата да су повезани нераскидивим везама: "Он је осјетио како је то биће уско срасло с њим, како га оно и сачињава, да то није нитко други до он, Гавре Ђаковић, да он носи годинама то биће у себи,

да га годинама крије, уђуткује, претрпава гомилама изговора, обмана, лажи, да га се боји и да поштује, и да му се са тајним уживањем ропски покорава. Он га је осјећао у себи као терет који га вуче земљи, који му не да да се крене, исправи, пође; који га је обухватио својим великим неприродним рукама и стеже му тијело, притискује мозак и води га вазда у једном истом уском кругу; меће му своје велике дланове пред очи и заклања му видике говорећи му да не гледа и види, да нема ничега за чим треба да се тежи, ни циљева који треба да се траже, ни путева који њиме воде."[5]

5 Исто, стр. 33.

Узалуд је покушавао да сачува своју личност, да се не покори, да спаси свој мир, да се врати старом начину живота. Двојник у њему је убијао жеље, сужавао мисли и заглушивао својом гласином све што се око њега збива. Тај други није посустајао и Гавру је опет гурнуо у Јекино наручје само да јој наново нанесе бол и да јој продуби ране. На покушај да остави Јеку на миру, јавило се у њему нешто животињско и сурово које је рикнуло, јавио се његов двојник.

Свесни део Гаврове личност нема снаге да му се одупре јер је он човек слабе воље, са недостатком иницијативе и жеље за акцијом, човек којем је овладала блазираност. Спас од свога злобног Ја он покушава пронаћи у цркви. Међутим, тамо се тек осети као странац, као туђинац међу сељацима те постаје свестан како се неће вратити топли и ведри дани из детињства који су умрли заједно са вером. Сам себи се чинио смешан и глуп и не чекајући крај службе, изашао је праћен погледима.

Искорењеност дошљака

Иако инертан и пасиван Гавре показује жељу за променом када бежи из Загреба, односно од устаљених навика и монотоније. Он тиме бежи из живота који нема промена, који се креће у добро познатом кругу и из којег спас покушава наћи у завичају. Његово отуђење и изоловање од света и људи свакако да потиче из осећања дошљака. У граду где се људи не познају, не примећују и где се не цене праве моралне вредности већ материјално богатство и положај у друштву, Гавре се морао борити за опстанак. Као младић који је напустио свој завичај и родитељску кућу у таквом свету он се неумитно осећао као странац, као сувишан. Пожелео се вратити тамо где су му корени, где је некада осећао топлину, љубав, нежност и сигурност и где су га макар сви познавали. Сматрајући да ће у родној груди наћи ослонац какав није пронашао у граду, он се враћа, али "сви мостови су спаљени". Наиме, као син шумара који је кињио сељаке, који је био спреман

и да глоби и удара само да би напредовао у послу и који је сина третирао као терет с којим није знао шта да ради, Гавре се већ тада, у свом завичају, у родитељској кући осећао туђинцем и сувишним. Вероватно је он посматран као уљез међу вршњацима и осталим сељацима. Стога, он никада истински није припадао ни селу, док се у граду није уклопио: "Али овако кад му је умрла воља за све, кад не може да се снађе, кад нема снаге да се тражи ни смелости да се држи, кад га је укочила и скаменила мемла и чама једне плитке средине, он се осјећао тако сам, одвојен од свега, као у једној страшној бескрајној пустињи без хоризонта. Гурнули су га у школе да буде господин, одвојили га од земље и народа, спријечили га да ухвати корјена у земљи из које је изникао, гурнули га у један живот у који кад је загледао, он се згрозио, ужаснуо, тргнуо. И пошао је натраг кад већ више мостова није било: у онај живот није се усудио да уђе, а овај други постао му је неприступачан. И он је застао, остао тако стојећи, не идући ни напријед ни натраг, с презривим осмјехом према себи, са рукама на леђима, осјећајући горко сву биједу и глупост свога положаја."[6]

6 Исто, стр. 21.

Најзад, он одлучује да опет побегне, овај пут из села и поступа исто као и његови земљаци, продаје кућу странцу, а он се сели у Америку. Да ли је то истинска промена? Да ли ће се Гавре у Америци осећати другачије или ће се понашати идентично као кад је напустио Загреб и дошао у завичај? Сва ова питања остају без одговора. Ипак, он се наслућује јер све оно што се постиже вољом, снагом, упорношћу, одлучношћу, активношћу, умним и физичким напором, Гавре надомешћује бежањем и мењањем средине, одбијајући да се он сам истински промени. На тај начин, он заувек завршава на беспућу са својим промашеним животом.

Слика града

За разлику од реалиста, писци српске модерне радњу смештају у урбану, градску средину. До тада, у складу са Русоом, град је доживљаван као супротност морално чистом и здравом селу. Засићени таквом сликом града и идеализацијом села и сеоске задруге, модернисти пажњу посвећују питању како дошљак са села посматра град и како га метропола узима под своје и мења.

Слика града у роману *Беспуће* је дата фрагментарно, те читалац мора сам да трага за делићима и састави мозаик. На самом почетку романа Гавре Ђаковић се налази у градској кафани у Загребу где су му сви људи исти: "Обична и свакидања гунгула у кавани; људи који се мимоилазе и поздрављају; врата која се отварају и затварају са треском; момци што

журно пролазе, њишући на послужавницима шоље и чашу воде; уз вику наручивања и празно ударање кугла на билијару; мијеша се ватрено и гласно расправљање пензионараца о народним питањима, претрпано њемачким речима. Около, на својим сталним мјестима, стари гости каване, заваљени, заклоњени новинама које су прошаране празним, конфискованим ступцима; кадгод се, с једне стране, зачује кратка, ватрена ђачка свађа и утиша се; звекне која сабља и зазвекћу мамузе; од времена на вријеме, чује се с касе женски смијех, безбојан и вјечно једнак. И та сва граја још је више повећавала спарину у кавани, пуној дима који је правио маглицу, дизао се према стропу и гушио у грудима."[7]

Други призор који осликава стање у граду је улица. Као и у кафани и ту је у ваздуху било нешто тешко "што заражава чамом и малаксалошћу". Улице су биле блатне и каљаве. Разлика у моралној чистоћи села и прљавштини града приметна је у опису сељанки које су ходале широм улице с тробојкама у коси и кратким кошуљама до колена и белим чарапама, док су градске жене показивале доње сукње упрљане блатом прескакајући локве воде. Туробно, мрачно и тешко осећање је појачавао и семинар који је "пролазио Илицом, правећи вечерњу шетњу: дугачка поворка младих клерика сва црна; са широким шеширима који бацају сјенку на лице и праве га тамним; у уским мантијама, са црним појасима; већина са дугачким, испијеним, избријаним лицима, са наочарима... Они су пролазили ћутећи, лијено се провлачили улицама и уносили у свјеже предвечерје, пуно смијеха и младог живота, нешто мрачно и туробно, налик на спровод."[8]

Боравећи на селу, Гавре се сећа типичних призора у граду. Жене су загледале једна другој хаљине и огледале се у излозима, мноштво вечерњег света се комешало галвном улицом, мимоилазећи се. Ипак, међу том господом и угледним грађанима пролазила је гомила зидарских радника пуних креча по оделу и шеширима, враћајући се с посла тешким уморним корацима. Тај социјални мотив посебно је видљив када "кроз то мноштво, лијено и спокојно се окрећу точкови на двоколним таљигама, прљавим и слупаним од дасака, пунима смећа и ђубрета, из кога је вирила једна прљава лопата; таљиге вукао један крупан, стар и лијен коњ, с обореним очима као да дријема и са амом који му поиграваше на врату; на смећу спавао је слатко млад радник."[9]

7 Исто, стр. 2.
8 Исто, стр. 4.
9 Исто, стр. 20.

Слика села

Попут града и село у романима модерне није више исто као код реалиста. Напушта се поетика на коју је утицао Светозар Марковић, односно идеализација села и сеоске задруге у којима лежи спас Србије. Попут урбаног простора, у складу са мозаичком композицијом и село је дато у фрагментима које читалац мора да спаја у својој свести да би добио потпуни доживљај. Након што у граду корачају по киши без устезања, за разлику од грађана који воде рачуна да се не поквасе и не запрљају, сељаци су приказани и на железничкој станици. То су махом Личани који иду у печалбу, "трбухом за крухом" и исељавају се у земље Запада. Они у граду делују смешно и попут карикатура. Гурају се, спотичу и сударају. Та гомила је збркана, неспретна и шарена. Неки су још у гаћама и опанцима, с црвеним капицама на глави. Вуку своје вреће и дрвене мале сандуке. Други пак имају прљаве, широке, искрпљене панталоне и тешке ципеле у којима нису знали да ходају. Сви они су дизали галаму својим гласним разговором, довикивајући се и смејући се из свег гласа.

Други сусрет са сељацима Гавре доживљава у завичају где уочава њихов тежак живот и борбу за голи опстанак. Насупрот таквог живота, смешно делује играње билијара и спокојно читање новина у кафани у Загребу. Сељачки живот у малим, неједнаким кућама је обележен муком и потребом, из којих дише беда и сиротиња. Ту, у њима се понекад заталаса нешто мучно што дави. Радници у туђини од којих гладна кућа ишчекује помоћ јављају да нема посла, да је глад притисла и запомажу да им се од куће штогод пошаље. Тада замре и оно тужног веселља над животом, ма какав био и заћуте неродне оранице, зауставе се и престану да се окрећу витлови, а напуштене сеоске куће купују странци.

Доводећи у цркву свог јунака, али и приликом сахране Гавровог оца, Вељко Милићевић нам је предочио положај православне цркве и ликове свештеника у Хрватској, односно Аустроугарској. Иако је реч о поднебљу где су Срби били мањина и где је Црква историјски играла главну улогу у очувању идентитета, ипак, то није спречило писца да покаже Цркву и свештенике на гротескан начин, показујући њено пропадање и омаловажавање:

"Калуђер размахивао кадионицом, стријељајући очима. За пијевницом појао јадно и жалостиво неки напола слијепи и крезуби старкеља; неколико дјеце помагаху га пиштавим и нескладим гласом, и утјецаху му напријед што старога љутило. Прекидајући појца у половини започете пјесме, загрми калуђер из олтара, не пуштајући никад старца да започето доврши, журећи се крају."[10]

10 Исто, стр. 35.

11 Исто, стр. 14.
12 Исто, стр. 14.

Ипак, упркос тако тешком животу сељак осећа неописиву и необјашњиву љубав према земљи, љубав коју Гавре више не може да разуме: "Та луда, очајна љубав према земљи, над којом сељак, огрезао у тешком зноју, сатире свој живот и своју снагу; бори се и носи с њом – у борби која замара, раздире руке, откида нокте и набија жуљеве на дланове – да извади, отме, истргне из ње комад сувог, мршавог круха за се и за дјецу; у ту земљу он сахрањује своје мисли, наде, бриге и стрепње, и он је не да, јер је воли себичном, грубом љубављу, што је његова."[11]

У ишчекивању завичаја Гавре размишља о животу на селу којег одликују високи, крупни, поцрнели људи са тврдим, жуљевитим рукама, те ситне кућице са црном иструлом шимлом, малим прозорчићима, неједнако изрезаним у дрвету, високи прагови и отворена врата кроз које се црвени дрхтава ватра на огњишту. Упркос, неимаштини и беди, село одише топлином, спокојношћу, присношћу и сигурношћу кућног прага и огњишта. О томе сведочи и Гаврино сећање на раније своје доласке када је његова кућа била осветљена, пуна нестрпљења и ишчекивања из које је вечито извиривала мати коју варају уши, која од сваког шума чује зврјање кола и топот коња. Ту кућу се није тицао спољашњи свет јер је све само њега чекало и месец дана се мислило и говорило само о његовом доласку, спремало се за њега и све је постојало само за њега.

Када је побегао из Загреба у којем се осећао безвољним, усамљеним и сувишним, у завичају више није затекао некадашњу топлину и породичну срећу. Од свега тога остала је само Уна да га подсети на прошле, спокојне дане: "Сједи он кадгод читаве сате и гледа у њу. Тако је добро познаје, зна сваки вир у њој, зна пругу којом се ваља матица. Он воли њезин запјенушени бијес кад удара љутито на препреке и уставе око млинова... И онда, он је гледа гдје шета као мирна, поносна госпођа кроз тамно-зелена поља, пуна кукуруза, обавија се око брежуљака..."[12]

Нажалост, ни природа ни добродушни и срдачни сељаци нису успели поправити штету коју је нанео град овом дошљаку.

Закључак

У време када је класични реализам уступао место модерним књижевним струјањима са Запада, на нашој књижевној сцени јавио се као потпун зрео писац, Личанин Вељко Милићевић. Том процесу рађања модерне српске књижевности он је дао веома значајан допринос. Његов роман *Беспуће* представља незаобилазну степеницу и неопходну карику у развоју модерног српског романа. Милићевић је донео нову, урбану средину, новог јунака,

нов начин обликовања ликова, композиције, фабуле и другачију тачку гледишта. Он је први у српској књижевности уочио устајалост и духовну погубност градског живота, те је пре Ускоковића, Пандуровића, Disa и Исидоре Секулић почео да пише о тескоби, беспућу и вихорима који пустоше душу савременог младог човека.

Колики је значај овог романа сведоче и речи нашег највећег историчара књижевности Јована Деретића који тврди да је ово дело изразито модеран роман, први оглед лирско-асоцијативне прозе која ће у наредним деценијама заузети једно од најзначајнијих места у нашој књижевности. Слично мишљење дели и Предраг Палавестра који за *Бесūуће* каже да је читавом својом структуром представљало силовит раскид новога нараштаја са приповедачком традицијом реализма и био наговештај будућих продора модерних писаца у психологију градског човека, те да је био весник поетског субјективизма Исидоре Секулић и меланхоличне филозофије промашености коју су после Првог светског рата изразили поетски романи Милоша Црњанског *Дневник о Чарнојевићу* и Мирослава Крлеже *Повраūак Филиūа Лаūиновића*. Драгиша Витошевић *Бесūуће,* за које каже да је необично дело чудесне књижевне и животне зрелости, убраја међу најбоље српске романе. За њега је неразумљиво како је наша књижевност све досад мирно и равнодушно могла без овог романа. Сматрајући да бисмо *Бесūуће* одавно имали преведено да је на неком "већем" страном језику, Витошевић жали што смо га пребрзо и одвећ лако заборавили. Кнез српских песника Јован Дучић је поводом овог романа написао да је Вељко Милићевић најјачи таленат од свих који су дошли у причи после Станковића, Ћипика и Кочића.

Имајући у виду све то, треба да се поносимо што дело једног Личанина представља толики значај у историјском развоју српске књижевности. Данас, кад је чудовиште звано асимилација јаче него икад, не смемо себи да допустимо да заборављамо наше великане који су нас, њихове потомке, својим делом задужили и оставили нам у аманет да наставимо њиховим корацима и да чувамо идентитет, традицију и културу на овим просторима. Овај рад је скроман допринос тој мисији.

Литература

Витошевић Драгиша, *Први модерни српски роман и његов писац*, Поговор књизи Вељко Милићевић: "Беспуће", Нолит, Београд, 1982. године, стр. 95-170.

Деретић Јован, *Српски роман (1800-1950)*, Нолит, Београд, 1981. године

Дучић Јован, *Сабрана дела*, књига IV, Свјетлост, Сарајево, 1969. године

Милићевић Вељко, *Беспуће*, извор www.ask.rs

Палавестра Предраг, *Доба модернизма у српској књижевности* (1901-1918), II, "Књижевна историја", XII/1979, sv. 46, str. 278-279.

Пашић Милутин. *Романи "Беспуће" и "Чедомир Илић" – претходница српског модерног романа*, Нови Сад – Титово Ужице 1990. године

Скерлић Јован, *Писци и књиге*, I - IV, Просвета, Београд, 1964 – 1967. године

Видосава Голубовић

Из преписке између Франца Рихарда Беренса и Љубомира Мицића

Франц Рихард Беренс (1895–1977), немачки песник, драмски писац, писац сценарија за филмове, драматург, новинар, активни учесник у рату 1914–1918. У време рата започиње сарадњу са часописом *Der Sturm*, централним органом берлинског експресионизма. Она траје све до 1925. године. Његова поезија тежи ка емоционалном експерименту у спознаји света, ка споју експресионистичког емоционалног учинка са футуристичком естетиком рата. У целини гледано, Беренсова поезија повезана је са основним експресионистичким и футуристичким идејама.

Беренс се појавио у *Зениту* крајем 1921, у периоду у којем коуредник Мицићевог часописа постаје Иван Гол. Ту Беренс наступа са још неким писцима немачког експресионизма и дадаизма. Према мишљењу Gerharda Rühma, приређивача Беренсових сабраних песама, Беренс је у *Зениту* штампао неке од својих најважнијих песама; оне су дуго остале незапажене. У начелу, приклонио се зенитизму, пратио његов рад и прихватао нека програмска начела Ивана Гола, поготово она која се ослањају на програмску крилатицу о осамљеној кубистичко-футуристичкој песничкој речи.

У погледу међусобних односа, Беренса је за Мицића и његовог брата Б. В. Пољанског везивало дугогодишње пријатељство, које је трајало и после гашења *Зенита* 1926. То, уосталом, потврђује и ова преписка из 1923; она је уследила после посете Мицића, његове супруге и брата Берлину у лето 1922. Ту је потом пријатељски присно ословљавање личним именом

Љубомире, кореспондента у преписци, песникова искрена исповест о тешком животу у Берлину некоме за кога верује да ће га схватити и у потпуности разумети. Исти су им и слични афинитети према филму, при чему Мицића посебно интересују околности око дистрибуције и приказивања филма *Хамлет*, будући да је аутор сценарија из 1920. године био његов пријатељ Беренс, потписан псеудонимом Ервин Гепард. Ни помињање Асте Нилсен није могло бити без основа ономе који је био упућен у Беренсову интимну везаност за ову филмску глумицу. Написао јој је и посветио оду, у којој је стиховима покушао да дочара филмове у којима је наступала до 1922. године.

Беренс је у *Зениту* активно сарађивао. Радио је на његовој пропаганди у Берлину и у Америци, и то бројем у којем је песмом "Долар-арија" жестоко критиковао фордизам и амерички капитализам, ослоњен на снагу долара и осиромашену радничку класу. Врхунцем Беренсове активности може се сматрати, када је *Зенит* са "Долар-аријом", посвећеној Хенрију Форду и граду Детроиту послао овом америчком индустријалцу. На истој, идејно радикалној линији, налазила се и поезија Б. В. Пољанског. Он је, попут Беренса, вулканском жестином песничких речи осудио у песми "Т. В. С." (*Зенит,* 1923) амерички и немачки капитализам, оличен у Рокфелеру и Хугу Стинесу. Због актуелности теме и жестине критике песма је наишла на међународни одјек и то у познатом листу из Франкфурта *Frankfurter allgemeine Zeitung*. Делимичну алузију на ироничну реакцију *Зенита* на ову критику, објављену на немачком, налазимо у преписци Ф. Р. Беренса са Љ. Мицићем.

Поврх тога, Беренс је написао две песме у зенитистичком духу: једну посвећену Нини Нај, Мицићевој супрузи, и другу намењену Љ. Мицићу. Обе по типу припадају песмама-портретима, негованим у кругу сарадника око берлинског *Штурма*, нарочито Курта Швитерса, који је међу првима следио овај песнички образац. У првој песми Нина Нај је приказана као јунакиња и једна од личности покрета, док је у другој Мицић метафора за покрет у целини.

Прва песма донета је изворно на немачком, а насловљена је "Liebeserklärung an die Metaphysik". У преводу она гласи: "Изјава љубави метафизици". За Нину-Нај, зенитистичку жену. "Ти као мирте слатка / Сваке ноћи / Твоја лепа краљица / Твоја мала рука / Роса после јулске ноћи / Дечак и љубавница / Мачке у мају / Румени жбунови ружа" (*Зенит,* бр. 22, 1923, март). Припада жанру љубавне поезије, насталом као нови облик изјаве љубави у текстовима писаним у славу познатих филмских звезда. Ту димензију песничког стваралаштва, насталог у дотицају са филмом, Беренс је применио и у дугачкој оди посвећеној глумици Асти Нилсен ("Die Asta-

Ode", 1923). И у једној и у другој песми преовлађује химнички тон, главне личности су звезде (Нина Нај је звезда *Зенита*, а Аста Нилсен звезда филма), осим тога, у оба случаја личности су у доменима свога рада, деловања и изгледа третиране као метафизичке суштине. На пример, главна метафизичка претпоставка код А. Нилсен је изражена на њеном лицу ("Астино људско лице је једина метафизика").

Песма Љубомиру Мицићу је такође донета изворно; њен превод гласи: "Вертикала / Спирала / Зенит / Смрт је круг / Бежите из круга / У линију / Линија / Хоризонт / Зенит". У овој песми-портрету, пут према лирској апстракцији још је радикалнији. Апстрактне линије конструктивизма (вертикала), футуризма (спирала), космизма (зенит) атрибути су песника распетог тежњом да кружну путању смрти замени изузетно важним космичким топосом хоризонта.

На основу овога можемо закључити да су сарадња и деловање Ф. Р. Беренса били изузетно важни и драгоцени за живот Мицићевог часописа *Зенит*. Тежио је према експерименту у поезији и новом схватању песничке речи; био је заслужан што су његови идејни и идеолошки ставови били инспиративни за поезију осталих Мицићевих сарадника (Б. В. Пољански, на пример). У поезији је тематизовао политичке прилике и економска кретања у тадашњој Европи и Америци, био критичан према неким појавама у немачком песништву тога времена. А пошто је, по свој прилици, сматрао да *Зенит* поседује одређене уметничке квалитете, желео је да се са њим упозна шира међународна књижевна и културна јавност (Аптон Синклер, *Брум,* Њујорк и др.).

Конрад Фајт, Фотографија са посветом *Зениту*, 1926.

Берлин 15–5–[19]23

Драги Љубомире Мц,

Хвала на З[ениту] 24,[1] нажалост, опет не могу да прочитам најважније.

Шта је са зенитистичким позориштем (Theater zenitiste)?[2] (Да ли Вам је Кипенхојер[3] послао Таировљеву[4] књигу? Сасвим је добро написана, теорија му је још боља од праксе).

Чоколадна балада[5] је пародија на "моду" балада која сада влада међу немачким модерним песницима – Гол, "Балада у Инсбруку" – Берт Брехт "Балада о мртвом војнику" итд. (Али Берт Брехт је ипак написао најбољу немачку драму у последње 2 године: "Баал").

Гол[6] грди "Зенит", каже да је хартија једнако лоша као и садржај, а "Мићићев српски патриотизам тешњи него Стинесова реакција"[7] … Он нема корена у једном народу.

Да ли знате париске ревије:

1) "Montparnasse" 103 Boulevard Montparnasse

2) "Images De Paris" 14, Rue du Cloistre Notre Dame?

——

Франкфуртске виршле одличне,[8] нажалост, Франкфуртер [алгемајне цајтунг] је новинарско-технички најбољи немачки дневни лист, бољи од свих берлинских.

Гол сада пише и чланке за берлинске дневне новине, попут Берзенкурира.[9]

Лично ми је и даље мизерно, као рајхсмарци, али ускоро ћете ипак добити берлинско писмо о уметности.

Срдачни поздрави Meta-Phy[10] и Himalaya Singu.[11]

ФР Беренс

Број Зенита са "Долар-аријом"[12] послат је следећима: (послато до 15–5):

1) Хенри Форд
2) Едсел Форд
3) Градски савет Детроита
4) Њу ивнинг, Детроит
5) Аптон Синклер
6) Мич. Сингер, Њу тајм, Чикаго
7) Истман "Либератор" Њујорк
8) Монро "Поетри" Чикаго
9) "Брум", Њујорк
10) "Фри Прес" Детроит

5 бројева “Зенита” добијено у пропагандне сврхе
Берлин 18./4. [19]23
<Печат>
Buch- und Kunstheim
<нечитко>
Berlin W Potsdamerstr. 12
<Потпис>

<Писмо на немачком, писано руком.>

[1] *Зенит* број 24 објављен је у Загребу маја 1923.

[2] Зенитистичко позориште (Theater zenitiste) ауторски је назив Љ. Мицића за сценску манифестацију коју је 16. децембра 1922. приредило у гомбалачкој дворани I Реалне гимназије неколико загребачких гимназијалаца, окупљених у групи “Traveller”. То ипак није био у правом смислу целовит позоришни чин, него инсценација, позоришно представљање текстова објављених у *Зениту*, комбиновано са елементима футуристичко-дадаистичког спектакла и снабдевено сценским средствима, као што су нацрт сцене, завеса, костими. У 24. броју *Зенита*, који помиње Беренс,

Зенитистичко позориште

појавио се кратак информативни текст о овом позоришту, заједно са два нацрта за костиме и изгледом сцене.

[3] Немачки издавач Gustav Kiepenheuer Verlag објавио је у Потсдаму 1923. године књигу А. Таирова *Das Entfesselte Theater* (Ослобођено позориште). Редакција *Зенита* обавештава у свом 25. броју из фебруара 1924. да је књигу примила.

[4] Александар Таиров (1885–1950), руски редитељ, од 1914. основао и водио *Камерни театар*, који је био склон експерименту и сценским иновацијама. Руководио се замисли о синтетичком позоришту, афирмисао нове изражајне могућности глуме, залагао се за слободу у раду редитеља и глумца, негирао натурализам, психологизам, утицај књижевности на сценску уметност. Своје погледе изложио је у књизи *Режисерове белешке* (1921). Оне су се појавиле 1923. на немачком под називом *Das Entfesselte Theater* (Ослобођено позориште), са корицама опремљеним конструктивистичком типографијом Ел Лисицког. *Зенит* је и пре појаве издања на немачком донео 1922. текст Таирова "Позориште је колективна уметност". То је био фрагмент пренет из берлинског часописа *Вещь*.

[5] Вредно је истаћи да се ова напомена уз "Чоколадну баладу" није поклапала са напоменом, изреченом много година касније. Наиме, G. Rühmu, приређивачу Беренсове поезије, остала је непозната Беренсова преписка са Мицићем, па отуда није случајно што је првобитна напомена уз песму изостала. Rühm се могао ослонити само на непотпуна сећања каснога Беренса, који је тврдио да је на идеју за писање баладе дошао после пожара у Фабрици чоколаде "Сароти" у Берлину. Беренс је првобитну мотивацију пародијског у песми заменио спољним околностима: разлоге за смех налазио је у чињеници да су његову песму, коју је послао Фабрици "Сароти" неупућени схватили као добру рекламу и из захвалности му послали неколико табли чоколаде (Упор.: F. R. Behrens. *Blutblüte.* Die gesammelten Gedichte, 1979: 342–343).

[6] Иван Гол, немачко-француски песник, агилни сарадник *Зенита*, и у неколико бројева, са Љ. Мицићем био његов коуредник крајем 1921. и почетком 1922. године. У време настанка ове преписке та сарадња је била потпуно прекинута.

[7] Група сарадника око *Зенита*, укључујући Ф. Р. Беренса и И. Гола налазила се на линији радикалне критике европског и америчког капитализма.

Песма Франца Рихарда Беренса, посвећена Љубомиру Мицићу

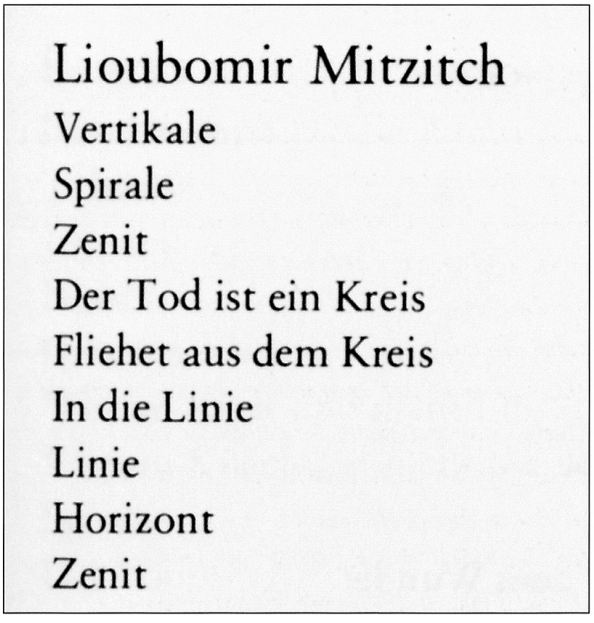
Lioubomir Mitzitch
Vertikale
Spirale
Zenit
Der Tod ist ein Kreis
Fliehet aus dem Kreis
In die Linie
Linie
Horizont
Zenit

Оличење те критике био је овога пута немачки индустријалац Хуго Стинес и његов концерн. То, уосталом, потврђује и песма Б. В. Пољанског "Т. В. С." (*Зенит,* бр. 22, 1923, март), у којој се он директно позива на Стинеса: "Рокфелерова смрт / Стинес скаче у котао вареног олова / У Паризовом трбуху расте праскави чир".

[8] Због оштре критике западног устројства ствари, песма Пољанског "Т. В. С." (види напомену бр. 7) наишла је на запажен одјек у немачком листу *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (бр. од 21. марта 1923). Редакција *Зенита* снизила је одговор на немачком на ниво пародије, служећи се топосом немачког омиљеног јела – виршлама (*Зенит,* бр. 24, 1923). Како се чини, Беренс се у писму директно надовезао на *Зенитов* комични говор, одустајући од њега када је требало да изрази вредносни и естетски ниво немачког листа.

[9] Пун назив берлинских новина гласи: *Berliner Börsen Courier*.

[10] Алузија на Мицићеву жену Нину-Нај. Слогови на немачком су делови наслова Беренсове песме њој посвећене. Та песма-портрет носи назив "Liebeserklärung an die Metaphysik", Nina-Naj, der Zenitistenfrau (*Зенит,* бр. 22, 1923, март). По типу је слична песмама које су у то време писане у

славу познатих филмских звезда. У том смислу, Нина-Нај би била звезда часописа *Зенит*.

[11] Хималаја Синг, алузија на Мицићевог брата, Б. В. Пољанског, аутора песме "Синг-Синг јашемо Хималају" (*Зенит,* бр. 24, 1923, мај).

[12] Песма "Долар-арија" ("Die Dollar-Arie") објављена је у 23. броју *Зенита* за 1923. годину. У њој Беренс дочарава негативно начело фордизма, фордистичког светоназора – тенденција да се живот организује према купопродајним механизмима, сагледаним из визуре америчког долара. Песма је посвећена Хенрију Форду и граду Детроиту, тадашњем симболу аутомобилске индустријске моћи.

———————————————————

<Печат>
F. R. Behrens
Berlin W. 35,
Derfflingerstr. 25

Берлин 23–8–[19]23

Драги Љубомире,

Овде у Берлину сад је ужасно. Најбоље да уопште не причам о томе.

Како бисте видели да сам још жив, ево ових редова. У прилогу једна песма "Анђеоски језик" ("Engelszunge")[1] за Зенит, прилично интернационална.

Како је Нина Нај?[2] Шта кажу људи о књизи Пољанског?[3] Да ли је узбуркала духове?

Ваш
Франц Рихард Беренс

<Писмо на немачком, писано руком>

[1] Песма за коју Беренс тврди да је послао као прилог писму, није објављена у *Зениту*.

Љубомир Мицић, *Архипенко – Нова пластика*, **1923**

[2] Нина Нај, уметнички псеудоним Мићићеве супруге.

[3] Вероватно мисли на роман Пољанског *77 самоубица*. Књига је сродна цинично обојеном мистичном анархизму, усмереном у правцу разарања свега постојећег, а све у циљу изградње једног новог света.

———————————————————

<Печат>
F. R. Behrens 20–10–[19]23
Berlin W. 35
Derfflingerstr. 25

Драги Љубомире,

Дакле, још сте живи, мислио сам да сте умрли.

Плакат је диван.[1]

Надам се да се Архипенков албум[2] добро продаје. Он је сад ваљда у Паризу, сви беже из Берлина, овде је врло лоше.

Шта ради часопис "Зенит"? Да ли још излази?

Да ли сте добили *"Анђеоски језик"*, послао сам Вам га пре неколико недеља.

Уметност је у Берлину мртва, и још добро позориште.

Како је Нина Нај? Срдачни поздрави њој и Валерију Пољанском.

Ваш Ф. Р. Беренс

<Дописна карта, писана руком на немачком.>
<Адреса>
Herrn
Ljoubomir Micić
(Revue "Zenit")
Belgrad
12, Rue de Birtchanine
(Jugoslavien)

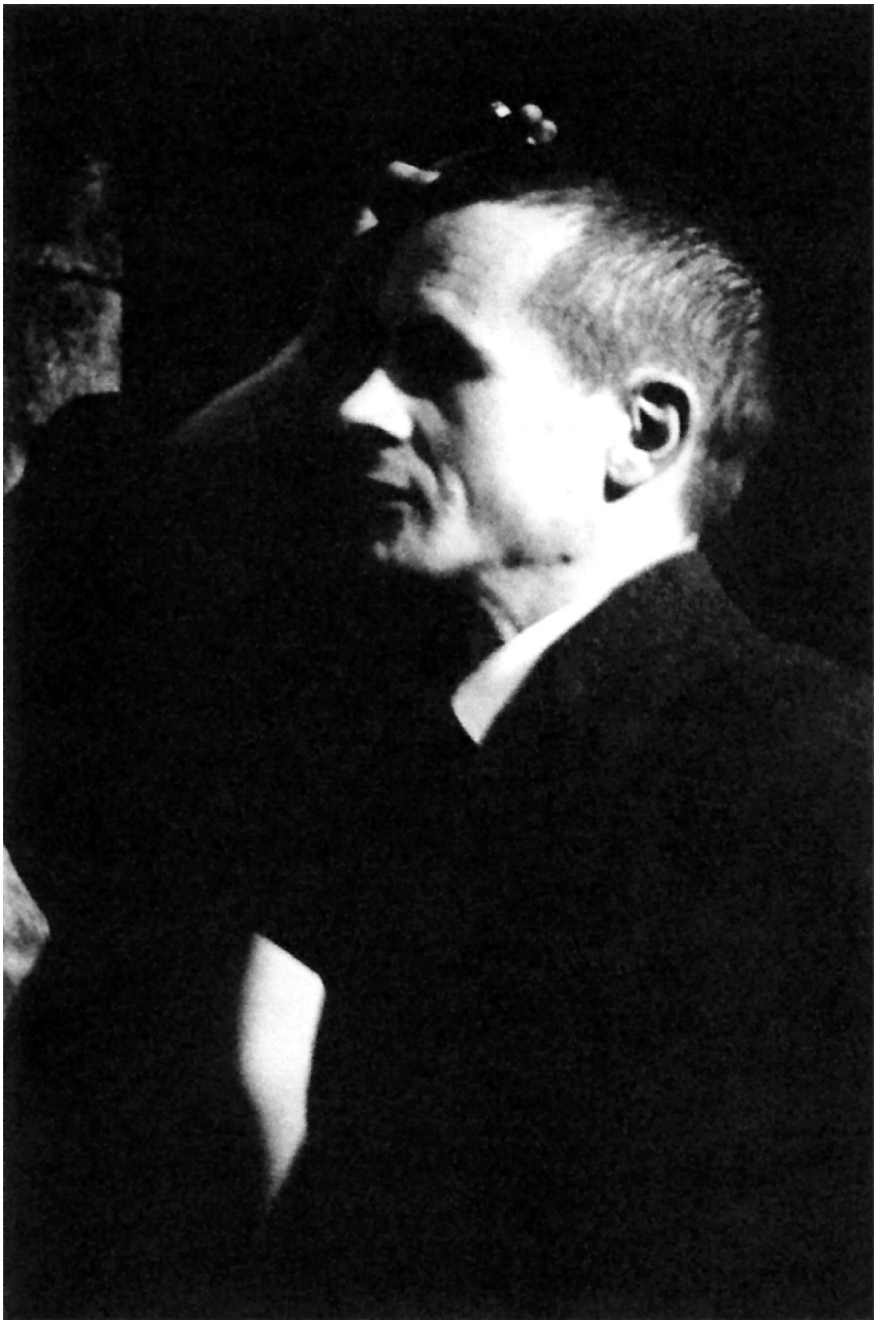

Франц Рихард Беренс

<На предњем делу дописне карте налази се печат>
Richard Oswald Film
Berlin S. W. 48, Friedrichstr. 14

[1] Претпоставка је да се ради о штампаном плакату *Зенитовог* сарадника Јо Клека, са урбаним елементима, изведеним у облику кругова, троуглова и правоугаоника, и са наглашеним колористичким и словним решењима.

[2] Односи се на монографију-албум *Архипенко – Нова пластика*; садржи бројне репродукције овога аутора и програмски текст Љ. Мицића "Према оптикопластици", некој врсти програмског текста о зенитистичкој скулптури, виђеној из перспективе руског уметника.

———————————————————

<Печат>
F. R. Behrens 31–20–[19]23
Berlin W. 35,
Derfflingerstr. 25

Драги Љубомире,

Од срца хвала на сјајном издању Архипенка. То је етапа у ширењу зенитизма.

Немам ништа више о филму о Хамлету,[1] он је направљен још пре три године и дуго приказиван у целом свету. После Конга и Аустралије стигао је у Београд. Разишао сам се са друштвом Асте Нилсен,[2] она сад игра Марију Магдалену у монументалном филму о Христу "INRI" а онда следи "Буда"!

Фајт[3] је добио Esperanto[4] и шаље своју захвалност, и он сад "монументално" игра Дон Карлоса, један историјски Освалдов[5] кич-филм, још гори од Шилера.

Прочитао сам "Noi"[6] са критиком Зенита.

Срдачни поздрави Н. Н. и В. П.[7]

Ваш

Франц Рихард Беренс

liebeserklärung an die metaphysik

Franz Richard BEHRENS

Nina-Naj, der Zenitistenfrau

Du Myrtensüsse
Jede Nacht
Deine schöne Königin
Deine kleine Hand
Tau nach Julinacht
Bube und Buhle
Katzen im Mai
Rötliche Rosenbüsche

Зенит, песма Liebeserklärung an die Metaphysik

<Писмо на немачком, писано руком.>

[1] Поред поезије, Беренс се бавио и филмом. Он је 1920. под псеудонимом Ервин Гепард написао сценарио за неми филм о Хамлету. У њему је главну улогу играла глумица Аста Нилсен. Чини се да је Беренс једно време био присније везан за ову глумицу.

[2] Аста Нилсен (1881–1972), данско-немачка филмска и позоришна глумица. У Немачку одлази 1911. где постаје водећа глумица тамошње кинематографије. Као даровита уметница тумачила је разне улоге. Нарочито се истакла насловном улогом у *Хамлету* (1920). Међународна звезда филма, осим даровитости импресионирала је својом појавом и интелектуалним особинама, чиме је одушевљавала неке интелектуалце свога времена.

[3] Конрад Фајт (1893–1943), немачки глумац. Наступа у скоро свим филмским жанровима, из којих се нарочито истичу улоге експресионистичких јунака, посебно лик Чезареа у *Кабинету доктора Калигарија* Р. Винеа. За Љ. Мицића, Фајт је био образац глумца који доказује да је филм уметност. Мицићи су за време боравка у Берлину у лето 1922. посетили, заједно са Беренсом Асту Нилсен и Конрада Фајта.

[4] Ради се о часопису *Esperanto triumfonta* од 22. априла 1923, бр. 133, са Мицићевим чланком "Конрад Фајт и филм као пројекција уметности", преведеним на есперанто. Превод је начинио Стеван Живановић.

[5] Односи се на филм *Дон Карлос и Елизабета* режисера Рихарда Освалда из 1924. године.

[6] Беренс обавештава Мицића да је примио *Noi*, часопис италијанског футуризма (бр. 3–4, јун–јули 1923); у њему је објављен текст Руђера Вазарија о *Зениту*. Вазари одаје признање Мицићу да је допринео развоју модерне уметности у Југославији, констатује да се ово гласило упознало и да се налази на линији савремених авангардних покрета, упозоравајући при томе на његову недовољну упућеност у футуризам, из којег су, по Вазарију, произашли сви покрети светске авангарде.

[7] Беренс у писму шаље поздраве Нини Нај и В. Пољанском.

Превела с немачког Тијана Тропин

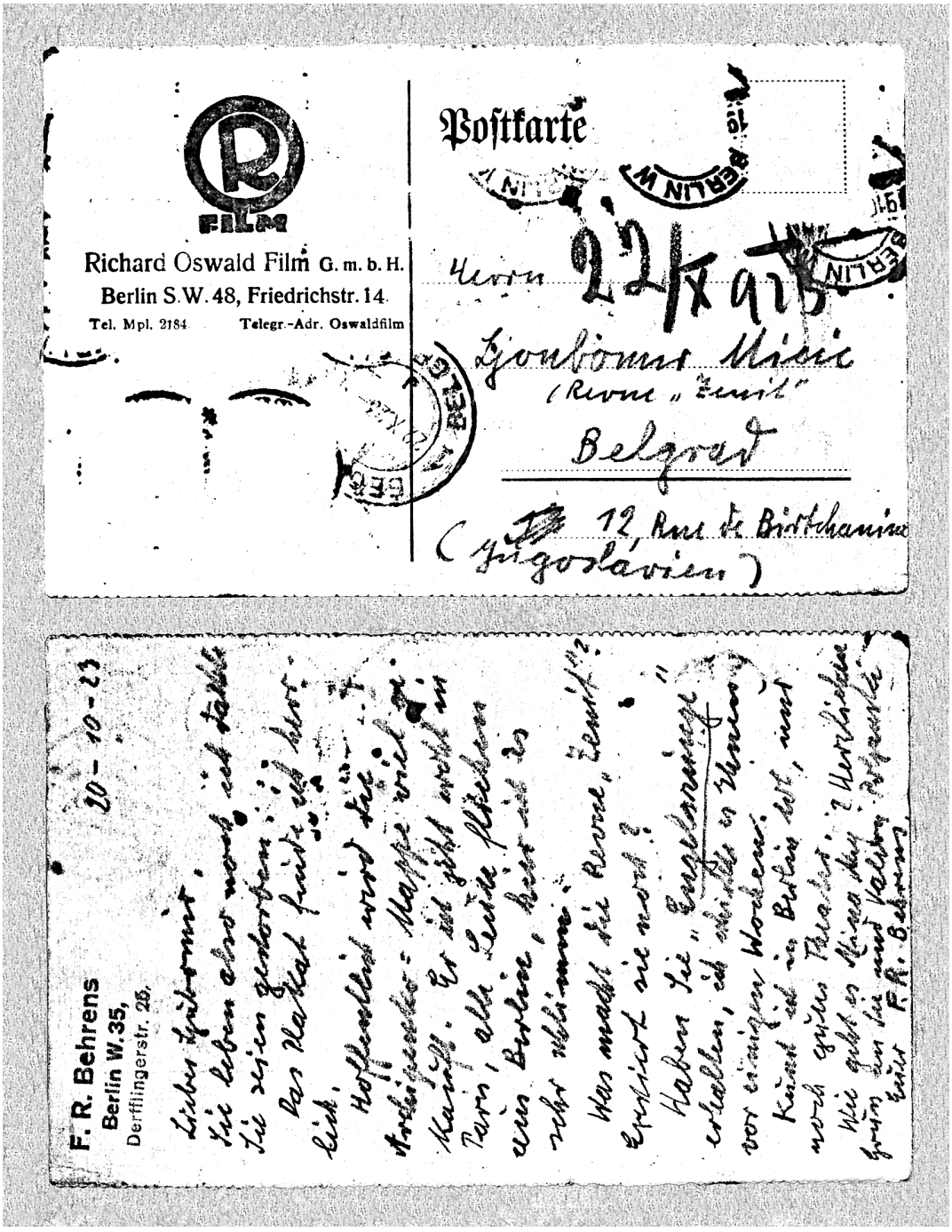

Дописна карта

Срђан Орсић

Кобни политички брзаци југословенске краљевине у делима Слободана Селенића

Дела Слободана Селенића (Пакрац 1933 – Београд 1995.) спадају и данас, скоро двадесет година након ауторове смрти, у најчитанија и најактуелнија остварења савремене српске књижевности. Његови романи и драме, који су и у време свога настанка храбро и смело говорили о тада тек начетим историјским темама, опомињући из визуре прошлости тадашњу, а и данашњу јавност на авети чегрсти и мржње који су довели до братоубилачких покоља на јужнословенским просторима почетком, средином и крајем двадесетог века, популарни су међу широком читалачком публиком, али и у стручној јавности побуђују све више пажње и бивају сваким даном све признатији и значајнији. Од бестселера до класика, пут је којим ће ако не сва, а оно сигурно поједина остварења Слободана Селенића свакако у наредном периоду проћи, а њихове увек актуелне теме осим књижевно-историјској и теоријској анализи, биће подвргнуте и новом читању, из кога ће изаћи као осведочене књижевне вредности и као првокласни *секундарни историјски извори*[1].

Како је то приметио Павле Зорић, "једно од главних питања која муче романсијера Слободана Селенића је: шта је историјска истина?"[2]. Покушавајући да одгонетне "зашто, ничеовски речено, нема чињеница, већ само интерпретација"[3], Слободан Селенић у роману *Timor Mortis* опомиње читаоце да ће "бити збуњени међусобним сукобљавањем више објективних истина, од којих свака искључује ваљаност осталих" и "да субјективној истини никако не треба одрицати објективност, односно, да

1 "Секундарни историјски извори називају се тако јер су настали касније (други по реду) у односу на примарне. То су обично различити извештаји о догађају који о њему посредно сведоче. Секундарни историјски извори често настају на основу примарних историјских извора. У секундарне историјске изворе историчари уврштавају мемоаре или успомене учесника или сведока догађаја, као и различита дела о темама из историје." (Шимуновић-Бешлин, Биљана, *Како се пише историја: приручник за почетнике*, Платонеум: Нови Сад, 2001, стр. 14.)

2 Зорић, Павле, "Чињенице и интерпретације", у *Споменица Слободана*

објективна истина уме да буде подигнута и утврђена на темељима нечије, сасвим субјективне љубави према себи, и својима, а пизме према другима, и другачијима"[4]. Управо описујући *другīе*[5] и другачије, превасходно унутар јужнословенског поднебља, тако блиске и исте, а правим ликовима странаца тек подвлачећи минималне различитости које су условиле сукобе оних најсличнијих, у времену у коме, како је сам Селенић рекао "не постоји писац изван околности"[6], Слободан Селенић описао је имаголошки[7] свет у корену затрте српске међуратне грађанске класе, оставивши при томе и вредна сведочанства о политичком животу Краљевине Југославије, представљајући нам људе, време и догађаје из угла гледања који у време настанка његових дела није био ни близу званичне привремено утврђене државне историјске истине.

"Кобни политички брзаци тридесетих година"[8] двадесетог века покретачи су главног или споредних токова радње у готово свим романима Слободана Селенића, али као основна грађа дела налазе се у драми *Кнез Павле*, коју је аутор и наднасловио одредницом "Документарна грађа за историју Југославије и њеног Намесника"[9], а у поднаслову одредио као "комад с тезом"[10]. Управо због потпуног прожимања историје и драмске стварности дела, ова драма послужиће нам као централно упориште у приказивању политичких дешавања на тлу југословенске краљевине описаних у делима Слободана Селенића. Пратећи њену радњу и кроз ликове њених протагониста, лако можемо повући паралеле ка осталим ауторовим остварењима и испратити његово приказивање једног времена и простора осветљено из више праваца и поткрепљено са више доказа који специфичну Селенићеву посредну истинитост проткану пажљиво одабраним детаљима из историјских извора чине још стварнијом, а историју у њој приказану читаоцима ближом и занимљивијом.

У времену настанка драме *Кнез Павле*, у сумрак неоствареног самоуправног братства и јединства, када шовинистичка свест буја у распадајућем друштву Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Слободан Селенић одлучно одабире да кроз слику прошлог времена на које је друштвена клима тренутка све више подсећала реафирмише једну личност којој се ореол издајника пола века вио над главом и о чијем се друштвеном деловању мислило само као о ултимативном чину издаје народа и државе. Књижевна вредност ове драме је у остварeним главним ликовима и брехтовској организацији самог текста, док њена документарна вредност стоји као литераризовано посредно сведочанство о времену у коме је странчарење, властити интерес и политичарење, поред осталих недобачености тадашњег друштва, дошло главе једној држави и довело до стравичног страдања њеног народа.

Селенића. Поводом седамдесетогодишњице рођења, уредник Предраг Палавестра, САНУ: Београд, 2004, стр. 51.

3 Исто.

4 Селенић, Слободан, *Timor Mortis,* Лагуна: Београд, 2009, стр. 36.

5 "(...) појам *Другō* користим како бих означила националну, регионалну, етничку, полну, класну итд. различитост." (Живанчевић-Секеруш, Ивана, *Како (о)писати различитост? Слика Другōг у српској књижевности*, Филозофски факултет Нови Сад: Нови Сад, 2009, стр.5.)

6 Селенић, Слободан, *Искорак у стварност*, Просвета: Београд, 2003, стр. 27.

7 "Имагологија је релативно нова и изразито интердисциплинарна област која комбинује традиционалне квалитативне и дијахронијске методе хуманистичких наука са новијим и често више квантитативним и синхронијским методама друштевних наука. Она се бави проучавањем порекла, природе и утицаја националних стереотипа, клишеизираних представа (одређених регија или нација) о *Другōм*." (Живанчевић-Секеруш, Ивана, наведено дело, стр. 7.)

8 Синтагма преузета из есеја "Културолошки дискурс у књижевном делу Слободана

У тексту драме, Слободан Селенић приказује период од јануара 1939. године, па до трагичног краја марта 1941, користећи као примарни извор за свој текст *Ембахаде* Милоша Црњанског,[11] дневничке записе о стварносним дешавањима која су пратила тадашњу дипломатску каријеру, али и доносила и исписе из лектире нашег великог књижевника. Помно одабирући грађу за двадесет и три сцене своје драме, Селенић код Црњанског проналази описе и детаље[12] који, више описујући саме учеснике у политичком животу, него политички живот по себи, дају једно специфично схватање и објашњење свих дешавања која су претходила Другом светском рату. Поред ових књига, која описују миље и дају једно виђење актера, у сликању приватног лика кнеза Намесника, Слободан Селенић користи тада још увек код нас непревођено и необјављено мемоарско дело *Paul of Yugoslavia – Britain's Maligned Friend*[13] Нила Балфура, бившег зета самог кнеза Намесника. Узимајући из обе књиге детаље које уобличава у драмски текст, ослоњен на Црњанскове ставове, на личне закључке и на романсирану биографију кнеза Павла, аутор читаоцима и гледаоцима представе пружа шансу да виде један неострашћени, аргуметовани комад, који, ослоњен на интелект оних којима је намењен, треба да произведе друштвену климу која би Селенићево уочавање сличности два времена у којима је политика неминовно довела друштво до цивилизацијског назадовања и пропасти учинила општим и произвела апел оних неострашћених, који могу памети да призову и друге, да се историја не мора нужно поновити да би била схваћена и да из трагичности једнога времена не морамо узимати само њене нерешене проблеме као изворе нових жаришта, него да заиста на грешкама требамо да научимо лекције које смо једном већ прескупо, крвљу и животима платили. Из данашње перспективе, Селенићев апел, као и накнадно укључивање у сурову политичку стварност његовог времена, само су још једна непримећена и незапажена племенита жртва која је пала у борби здравог разума са кошмарима шовинизма, на који се, како се испоставило, ученошћу, а поготово уметничким уобличавањем порука, никако није могло утицати.

Од састанка кнеза Павла и Сесила Перота[14] на Белом Двору у јануару 1941, којим драма почиње, до краја драме на уличним барикадама приликом државног удара у марту 1941, Слободан Селенић историјом као посредним средством обликује своје ликове. У драми, једини заокружени и у потпуности остварени ликови су кнез Павле, кнегиња Олга, те њена мајка, Принцеза Николас од Грчке, рођена Романов, у драми звана Маман, и Најављивач, који руководи радњом драме и представља над историјом наднетог помног посматрача који гледаоцима тумачи дешавања, понекад и сам учествујући у радњи. По самој препоруци аутора будућим редитељима

Селенића" Милоша Немањића из наведене *Сйоменице Слободана Селенића*, у који је, према речима аутора, инкорпорирана из студије Зденке Петковић-Прошић о Светиславу Стефановићу.

9 Селенић, Слободан, "Кнез Павле", у делу *Драме* (*Косанчићев венац 7; Ружење народа; Кнез Павле*), Просвета, Београд: 2003, стр. 161.

10 Јован Ћирилов, бавећи се овом одредницом детаљније, након цитиране дефиниције појма из *Речника књижевних шермина* ("драма с тезом – врста драме чија радња, карактери и ситуације треба да послуже демонстрацији одређене тезе, социјалне, политичке, моралне"), наводи и да аутор не користи ову одредницу да би у двадесетом веку у једном застарелом драмском облику бранио и износио једну тезу, него да би, портретишући једно време и актере његове политичке сцене, у време настанка драме, 1990. године, јасно указао на сличности погубних националних политика које су вођене средином и крајем века, без циља да се политичким деловањем изнађе решење, него у сврху продубљивања кризе друштва и пропасти државне заједнице која је то друштво, врло лабаво, држала у

невољеном "братском" загрљају. (Ћирилов, Јован, "Ружење народа у три драме", у делу Селенић, Слободан, *Драме*, наведено дело, стр. 293.)

11 Црњански, Милош, *Ембахаде* 1-4, у две књиге (у првој 1-3, другој 4. део записа), приредио Борислав Радовић, Нолит: Београд, 1983.

12 Описи ових преузетих сцена биће у овом раду распоређени на местима на којима најјасније илуструју примере, уз опаску да само најречитијим сценама наводимо изворе код Црњанског, док за још многе друге детаље које је, пажљиво читајући *Ембахаде*, Селенић уочио као сличности политичке климе средине и краја двадесетог века, остављамо ненаведене, али чија реинтерпретација у драми има једнаку вредност посредног сведочанства, сличног ономе у коме је на исти начин Милош Црњански материјал прикупљен од других аутора вешто уобличио у своје драме које говоре о стварним догађајима и личностима, у драмама *Конак* (о убиству краља Александра Обреновића и краљице Драге) и *Никола Тесла*.

13 Neil Balfour, Sally Mackay, *Paul of Yugoslavia - Britain's Maligned Friend*, Hamish Hamilton LTD: London, 1980. Ово дело

ове драме, при постављању на сцену, само ова четири лика би требали да буду отелотворени ангажманом посебних глумаца, а сви други могли би се, чистим мењањем реквизита или делова костима, зачас преображавати из једног лика међуратних политичара у други. Таквом организацијом дела, аутор јасно ставља до знања гледаоцима свој став колико су сви наизглед другачији и толико самодопадни актери друштвене сцене тридесетих година за њега, а и за историју, гомила идентичних малих и незаокружених људи, чији ситни интереси, закрабуљени у националне програме и тобожњу бригу за народ, јасно цртају тип малога човека, а не остварени лик појединца у времену и простору.

Кнез Павле, који у драми изговара заиста ставове и речи које је и у стварности син Арсена Карађорђевића изговарао, од ка уметности окренутог, видно од осталих другачијег човека на двору Карађорђевића, постаје човек који, у политику натеран, доноси тешке и непријатне одлуке, дубоко свестан своје дужности[15], и своје трагичне позиције у којој ни једна његова одлука не може бити схваћена у својој примарној интенцији очувања мира и заједнице у југословенској држави, него се све тумачи не из угла компликоване међународне и унутрашње политике, него из позиције инаџијског и пркосног, непромишљеног народа који, вођен својим не простосрдачним, него заиста простим политичким представницима, олако замењује тезе и бави се, како је то Селенић приметио "омиљеним српским спортом (нешто као крикет у Енглеској) – поделом целокупне наше популације на првоборце и издајнике"[16]. Скрхан бригом за државу, у којој се због својих светоназора осећа странцем, и осећајем одговорности за Микроса, како фамилијарно топло назива малолетног престолонаследника и будућег краља Петра, кнез Павле уместо да свој положај "побочног Кнеза"[17] користи за културни рад, оплемењивање збирки југословенских музеја и властитог Музеја кнеза Павла, што му је и била основна животна преокупација и једина искрена радост у ранијем временском периоду, свакодневно се састаје са превртљивим политичарима, и покушава да спасе неспасиво од неумитне пропасти. Састајући се са претворним и лажним, удворничким и неискреним чиниоцима југословенске политичке стварности, те са само привидном господом оличеном у енглеским наоко дипломатским, а у сштини пуким шпијунским емисарима у Београду и на двору у Лондону, и на послетку и са самим немачким канцеларом Хитлером и његовим нехуманим и простачким новокомпонованим "аријевским" представницима новоустановљене нацистичке "властеле" Трећег Рајха, кнез Павле своју џентлменску природу конфронтира са нимало сензибилним људима, остајући након сваког новог сусрета све више лишен илузија о успешности своје невољно добијене мисије

очувања државе. Све ове сусрете, Селенић у драми слика тако да Павлов егзодус јасно уочавамо, јер његова безизлазност бива сваког часа све извеснија, а сви путеви који би водили ка неком спасу завршавају ћорсокацима политичких несолидности хрватских и словеначких вођа, или позивањем на одабир страдалничке небеске Србије, што је опција коју заговарају српски патријарх Гаврило и на пуч спреман и власти жељан врх војске.

Пратећи хронолошки радњу у драми, видимо кнеза Павла како се састаје са Сесилом Перотом, и елаборира своју страност међу јужнословенским народима чињеницом своје запањујуће вишејезичности, на коју су га порекло, прилике и мултинационалност најужег породичног круга напросто натерали. Потоње школовање у Енглеској довело је затим и до тога да, осим образовања, културе, ставова и саме спољашње појаве, које су сви у Југославији код Павла држали за типично британске, чак и сам енглески језик овај Карађорђевић највише осети као свој, те он открива како би у животу најрадије био кустос музеја *Ашмоилен* у Лондону, уместо свакидашњих државничких мука у којима се у том тренутку, у јануару 1939. налази, а од којих је прва наредна састанак са корпулентним председником владе, доктором Миланом Стојадиновићем, чију простоту аутор дела подвлачи кнежевим опаскама о грозном мирису уља за косу вође југословенских радикала, те бригом за стилску столицу коју, у страху да је стамени политички лидер својим телесним габаритом не упропасти, фамулус пре његове аудијенције уклања из дворског кабинета.

Лукави и безобразни Стојадиновић Павла обавештава о резултатима избора, на којима га аутистичко-мегаломански интерпретирана победа владајуће листе чини толико самоувереним, да планира да своју моћ закулисним радњама, а тобоже у државном интересу, прошири и политичким пензионисањем дотадашњег министра унутрашњих дела, Антона Корошеца, не увиђајући да основна пажња у држави мора бити подређена решавањима државотворних питања, а не паланачкој мегаломанији и вољи за моћ локалних моћника. У народу неомиљен, Стојадиновић је резултате избора тумачио без узимања у обзир чињенице да је опозиција удружена под Мачеком освојила и у самој Србији више од 650.000 гласова. У драми, Стојадиновићево кокетирање са фашизмом приказано је тиме што кнез Павле отворено износи примедбе да Стојадиновићева омладина носи фашистолике униформе и поздравља председника странке повицима "Вођа", док се политичар брани флоскулама, али и јасним примедбама да је униформисаност Мачекове "Хрватске сељачке страже"[18] и Корошецових "Фантова" једнак, ако не и већи проблем у том тренутку.

објављено је у тадашњој Југославији непосредно након Селенићеве драме, крајем 1990. године, под насловом *Кнез Павле Карађорђевић: једна закаснела биографија* (иако би тачан превод оригиналног наслова требао да гласи *Павле од Југославије – Оклеветани британски пријатељ*, оп. С.О.), у преводу Ђурице Крстића, са предговором Милана Ст. Протића, у издању Литере из Београда.

14 Сесли Перот, тутор краља Петра Другог, појављује се и као реминисценција епизодног лика у роману *Timor Mortis*: млада припадница београдског високог друштва, Мони Хаџипоповић, љубавница наследника Краља Александра, које се са једног раскалашног жура у време нацистичке окупације Београда сећа протагониста Драган Радосављевић, у роману доноси своја запажања о "краљу балавцу" са којим није хтела да напусти ратом погођену Југославију, јер га није сматрала уопште мушкарцем достојним женске пажње, док поменутог Перота помиње као мушкарца са којим је, због његових људских квалитета и привлачности, радо и добровољно једном поделила постељу. (*Timor*

Док се кнежева породица у друштву рођака са европских дворова одмара "на ладању" на Бохињском језеру у вили кнеза Павла, и тамо, поред разговора о сликарству, помиње и време када је 1923. и 1924. година краљ Александар кнезу Павлу желео дати вице-регални положај у Хрватској, али то није учинио, јер, речима кнегиње Олге, "не сумњајући у Полову личну и династичку лојаност, краљ се ипак уплашио да његово залагање за Хрвате и Хрватску не постане у једном часу одвише убедљиво, да Полово регално етаблирање у Хрватској не ојача сепаратистичке тежње ове регије"[19], и исноси и примедбе да је убијени краљ Александар био, речима мајке кнегиње Олге, "набусита, импулсивна војничина", кнез Павле састанчи без прекида. Након Стојадиновића, једнако несимпатично описан у драми је и лик словеначког народног првака у периоду између два Светска рата, Антона Корошеца, са којим је кнез Намесник, наивно, прво поделио своја запажања и бојазни о Стојадиновићу ("Стојадиновић можда није фашиста, али је мегаломан. (...) прави је српски политичар. Мање примитиван него већина његових неотесаних радикала и сељачких демагога, али исто толико несолидан. Претворан. Стојадиноцентричан. Нема ни једне кочнице, ничег што би га морално макар на час зауставило у безобзирној заштити голог личног интереса"[20]), да би затим (пре)чуо једнаке ставове, сличне замешатељске побуде и једнаку претворност и од патера Корошеца, са киме се саветује о српско-хрватским питањима, и добија одговоре од којих корист има само онај који, саговорнику говорећи управо оно за шта зна да слушаочевом уху прија, гледа интерес за себе, под кринком народних и државних интереса.

Желећи да реши sine qua non државног останка, споразум са хрватским политичким представницима кнез Павле жели да донесе уклањањем "србенде и мегаломана" Стојадиновића, јер увиђа да само Драгиша Цветковић може да са Мачеком донесе какав-такав договор, који би заштитио државно јединство у периоду распада версајске Европе. Док са Корошецом дели државне тајне, прво "сазнавши" да "Иако је Мачек полу Словенац, полу Пољак, већи је Хрват од Краља Томислава и Матије Гупца скупа" и да је Мачек Кнежево интересовање објаснио речима да "Кнез жели видјет как згледим, хтио је преко Цветковића дознат колико тражим, и, напокон, хоће показат как је концилијентан јер ће и мене саслушат", те онда и сам обавестивши саговорника о разговорима др Мачека са енглеским политичким представницима, у којима открива да у политици Словенаца хрватски народни првак види чист опортунизам, док истовремено сматра да хрватски народ о уједињењу Јужних Словена "Није био упитан. То је учинио један танак слој интелигенције у вријеме одушевљења рад слома А/У", те да "Хрватима је свеједно да ли ће своју слободу добити од Хитлера

Mortis, наведено дело, стр. 280, 283.)

15 "Пол је изговара као реч толико несумњиву да је, као ни реч Бог, не треба без велике нужде узимати у уста. Дужност је за Пола нешто што не подлеже процењивању са становишта пријатности или пробитачности, већ просто нешто чему се мора беспоговорно повиновати. " , речи су које у драми о своме супругу изговара кнегиња Олга (Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 179).

16 Селенић, Слободан, *Искорак у стварност*, наведено дело, стр. 191.

17 *Побочни Кнез* био је и првобитни наслов ове драме, како то Слободан Селенић открива када у једном интервјуу прича о своме делу, тада још, у настанку: " Једна (драма, оп С.О.) се зове *Побочни Кнез*, и у њој је реч о кнезу Павлу, намеснику после убиства краља Александра и за време Петровог малолетства, Карађорђевићу из побочне лозе млађег брата краља Петра Првог, Арсена, човеку побочном и у односу на менталитет свог епског и хајдучког народа". (Селенић, Слободан, *Искорак у стварност*, наведено дело, стр. 63.)

18 "Хрватску грађанску и сељачку заштиту" коју је установио Влатко Мачек, Слободан

или Рузвелта", кнез Павле сматра да "Династија и Намесништво у влади и држави немају поузданијег ослонца од вас".[21]

Ипак, словеначки политичар не увиђа да је опстанак југословенске заједнице једина преокупација кнеза Павла, те вођен мишљу о потенцијалном Павловом интересу у датом тренутку, разговара са професором уставног права Михајлом Илићем о празнинама у Уставу које дефинишу питање престолонаследника у моменту у коме се држава тада нашла. "Наиме, Одељак пети, члан 36. Устава гласи: *У Краљевини Југославији влада Краљ Александар Први из династије Карађорђевића. Краља Александра наслеђује његово мушко потомство по реду прворођења*. А члан 37. истог одељка: *Када Краљ нема мушког потомства Он ће одредити себи наследника из побочне линије. У случају када Краљ до своје смрти није одредио себи наследника, Народно Представништво, у заједничкој седници, бира Краља из исте династије*, цитат је из Селенићевог романа *Очеви и оци*, [22] у којем се исто питање престолонаследника појављује као проблем који на решење бива поверен једном од главних ликова романа, професору Правног факултета Стевану Медаковићу[23]. У драми, Корошец своје интересовање правда речима "да једно тако важно и осетљиво питање не сме бити са уставног становишта отворено", али да "Наравно, краљ је здрав и прав, и правог разлога за забринутост нема", док професор Илић открива карте још једног политичког фактора који избија не велику сцену: "Из недавног разговора са Драгишом Цветковићем[24] стекао сам утисак да он, *за разлику од вас* (истакнуто у оригиналу, оп. С.О.), сматра то питање врло актуленим. (...) опхрван је страхом да Његово Величанство, ни у скором пунолетству, неће бити кадро... ако сам га добро разумео... у менталном смислу... да преузме терет краљевске власти"[25]. Сазнавши карте свих учесника партије који су за столом или њему прилазе, патер Корошец повукао се и препустио конце деловања и тежину доношења одлуке у потпуности на плећа кнеза Павла, чувајући свој положај далеко од политичке пензије, али и бојазни од пада са власти.

Док Корошец Кнежеве покушаје успоставе трајног мира у држави покушава да сагледа из угла потенцијалних скривених мотива, у драми се одвија и обзнањивање идеје хрватског аутономаштва, које све више личи на отворени сепаратизам: у Купинецу, свом родном месту, Влатко Мачек угоштава сер Роналда Кембела, личног пријатеља кнеза Павла, и са њиме разговара ("Мачек говори хрватски, а амбасадор српски, рђаво", истиче Селенић) о свом виђењу преуређења југословенске краљевине. Док и сам признаје, на опаску амбасадора о томе "што Павелић у присним је везама са Ћаном и што за своје ипак disgusting, хоћу да кажем одвратне методе, прима новац директно од Мусолини" да "Павелиће ће узет за своју ствар

Селенић помиње и као својеврсну – иако примарно наравно није имала, нити могла наслутити ту намену – регрутну јединицу из које су настале потоње кољачке усташке *постројбе* у Независној Држави Хрватској, приказујући у свом првом роману *Мемоари Пере Боїаља* из 1968. године сцену у којој у мирном славонском селу Фиђеловцима до тада складна комшијска заједница добијањем власти и оружја представника само једне стране постаје поприште стравичног злочина, у којем су породицу главног лика овога романа са кућнога прага, уз свирепо убиство и паљење имања до темеља, протерали суседи који су у оквиру *Заштите* по први пута чули ставове и идеје који су у њима пробудили анималне инстинкте и довели до зверстава. (Селенић, Слободан, *Мемоари Пере Боїаља*, Лагуна: Београд, 2009, стр. 19-24.)

19 Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 181.

20 Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 183.

21 Сви цитати из овог пасуса: Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 184, 185, 186, 188.

22 Селенић, Слободан, *Очеви и оци*, Лагуна: Београд, 2009, стр. 127.

новац гдје гот га добије, не? Као и Лењин 1917.", и тврди да "Хрвати… (пали цигарету)… јесу за очување династије и јединства, али захтевају аутономију, поглавито судства, школства и господарства, уз очување заједничке војске и вањске политике. Аутономна Бановина Хрватска укључивала би Савску и Приморску бановину са Дубровником и дијелове Сријема и Турске Хрватске", своје територијалне претензије показује и "на мапи, на којој је та територија већ уцртана шаховским црвено-белим пољем", уз то елаборирајући хрватство Босне и Херцеговине – по Мачеку, тзв. Турске Хрватске, које налаже припајање Хрватској готово свих њених делова, али чак и потребу поделе и саме Војводине, уколико она не буде издвојена из у самосталну аутономну јединицу. Свестан да је "његово величанство добронамјеран, отмјен и васпитан џентлмен" и да "ни један негативан одговор не иде на њега лично", Мачек отворено "неовисно од Намесникова особна разумијевања хрватског положаја", тврди да "ми смо Хрвати без уплива, без права, носимо само најтеже терете, са нама се поступа као с предметом, ми смо индивидуално и као народ изван закона, тако да ниш не мијења на ствари што сад постоји становита толеранција у грађанском погледу", те у тобожњем страху од тога да би "Југославенска национална странка или Јереза на влади сигурно би завела, под југославенском фирмом, један великосрпски, фашистички режим с терором четника, фашизираних *Сокола* или зеленокошуљаша", остваривање договора уз највећу личну добит и промоцију у више од страначког лидера, види само уз то да "је добро једино да се ојача и продужи позиција намесника Павла, а никако да се ослаби". Међутим, једнако препредени британски политичар разумео је колико је искрен Мачек био, те се решио да као крајњи закључак Кнезу пренесе "да је доктор Влатко Мачек ипак врло заинтересован да до споразума дође".[26]

Да би несналажљиву Павлову природу у ситуацији у којој сви покушавају да искористе његову господственост и витешке манире још додатно исказао, Слободан Селенић се не либи да у делу прикаже и Павлову чудачку страну личности, која говори о његовој заиста несвакидашњој интелигенцији, али и интересовањима која у људима изазивају као примарну реакцију не дивљење, него бес: у предвечерје Другог светског рата на Балкану, Павле налази времена да изучва јапански роман *Кенџи* списатељице Мурасаки Шикибу, дворске даме царице Акико која је била на јапанском престолу пре више од хиљаду година. Да би поједине пасаже боље разумео, Павле учи и јапанско писмо, а Маман, кнегињина мајка, згрожена је што у непосредној ратној опасности њен зет налази времена за нешто што је њој несхватљиво. Како је и иначе своју заинтересованост за уметност Павле увек, не бирајући публику елаборирао и своја интересовања (нпр.

23 Бавећи се питањима недефинисаног положаја престолонаследника у тренутку када државом влада Намесништво, до преузимања власти тада још малолетног престолонаседника Петра Другог, које је решио утврђивањем, а не попуњавањем празнине у Уставу, Стеван Медаковић постао је накратко део београдског високог друштва, у којем је дао и слику једног од главних актера, Антона Корошеца, "ноторне фигуре попа, љубавника, полицајца – најчувенијег Словенца после Јанеза Евангелисте Крека": "Свашта сам, наравно, знао о др Корошецу, али мало тога што би ме могло успокојити. Човек који је још пре уједињења, као председник Народног већа у Загребу, био на челу неке врсте Југославије без Србије и Црне Горе, потпредседеник прве владе СХС, заточеник Министарства унутрашњих послова, па потом министар тог истог Министарства, и то један од најуспешнијих, суров у прогону опозиционара, нарочито у Словенији, где су му сметале присталице Кмечко-делавског гибања, учени поп из мариборске Богословије, па ипак познат као љубитељ добре капљице и лепих жена које су му, по општем знању,

Тинторетово и Ел Грекове сликарство) налазио као погодну тему разговора у било ком окружењу, грчка принцеза, рођена на двору Романових, закључује народски да је Павле "коњ", и да српски народ нема ко да поведе.[27]

Суптилније од ње, једнак закључак износи и Слободан Јовановић, који у овој драми у јединој сцени у којој се појављује, у разговору у собичку иза књижаре[28], који следи након сцене Мачековог и Кембеловог дијалога, ни мало не личи на интелектуалца и једног од најумнијих Срба уопште, јер свој бес због споразума Цветковић-Мачек дели са Милошем Црњанским и првим међуратним београдским издавачем, Гецом Коном, речима које имају господски тон, али представљају збирку општенародних клевета на лик и дело кнеза Намесника. Наиме, све време нападајући брачни пар Карађорђевић, Слободан Јовановић, говорећи о својим ранијим искуствима и познансву са Павлом, говори како је 1915, у окупираној Србији у тренутку повлачења ка Албанији, кнез Павле, пред одлазак у Енглеску, у Нишу "за цели сат времена није проговорио са мном и пуковником Радивојевићем о ситуацији на бојишту, није ни поменуо српску несрећу, већ ми је причао о *Фаусту* кога је целу претходну ноћ ишчитавао! Е, па, знате шта! То није господски! Ако сам о господству ишта научио – то је простачки! Павле, по мом суду, није господин, већ мајмунски опонаша енглеског центлмена к'о кад се жаба поткива, а није ни Карађорђевић, ни по особинама, ни по рођењу!'"[29].

Интелектуалном громадом каква и јесте био, те за каквог га је Слободан Селенић и приватно сматрао, Слободана Јовановића приказао је аутор у својим другим делима, називајући, исправно али и у функцији суперлатива, Јовановића "први Слободан међу Србима" (Селенић, Слободан, *Малајско лудило*, Просвета: Београд, 2004, стр. 126.), сматрајући његову познату и данас болно тачну идеју о "две Србије, *вучићевској* и *ђарашаниновској*" "двема тежњама у развоју земље", и цитирајући, на више места (У *Искораку у стварност*, стр. 140, те у *Малајском лудилу* на стр. 126) исту мисао, са истом својом надопуном: "*Те две тежње* – каже Слободан, *осећаће се кроз целу нашу историју 19. века* – а ја бих додао – и двадесетог, све до дана данашњег'', те се том мишљу служивши у својој видно поларизованој слици српства у свим својим делима, од описивања стварне устаничке збиље и настанка модерне српске државе, преко прегледа стања у српском пречанском друштву кроз векове и призму односа са суседима, уз слику затрте београдске међуратне грађанске класе у ратним страдањима и "партизанској илијади" (израз из романа *Убиство с предумишљајем*), па до слика поратних друштвених застрањивања и, напослетку, саме "шешељијаде", како је целокупан метеж краја деведесетих година

заслађивале зрело доба (умро је неколико година касније у ложи Народног позоришта, слушајући песму своје актуелне љубавнице), др Корошец је, наравно, био последња личност са којом бих, престрашен политиком и згађен њеним ујдурмама у нас, желео ишта имати" (Селенић, Слободан, *Очеви и оци*, наведено дело, стр. 129)

24 Исте разговоре, са истим саговорником, у роману *Очеви и оци* води једнако као кнез Павле несналажљиви енглески ђак Стеван Медаковић , и он је политичара из Ниша доживео "тада неважним министром у ресору Социјалне политике, једним врло простим господином циганског изгледа и гејачких манира". Цветковићеве опаске о "доласку балавца на престо", изречене "са срдачношћу оне врсте која ме је одвајкада саблажњавала", употпуњене допунама да "краљ је малоуман и неспособан да влада" и да "кнез Павле би волео да зна какво је твоје тумачење о престолонаслеђу у том случају" , Медаковић је узео као неистину, да би самоуверени политичар у успону своје излагање допунио и речима: *"Слушај ти мене, Медаковићу, да после не буде касно. Ја сам вођ Југораса. Ја сам оригани-*

двадесетог века у Србији назвао Селенић у свом последњем роману *Малајско лудило*.

Најлепше и највише о Слободану Јовановићу, Селенић је писао у роману *Очеви и оци*, у коме је у времену првога појављивања романа из штампе, 1985. кодине, када је велики правник и историчар још увек био особа којој су у поратној авнојевској Југославији одузета сва грађанска права и национална част, оставио и овакве смеле и речите пасусе, смештене у монолог Стевана Медаковића: "Професор је био ироничан Европејац који је желео српству припадати, али га је одавало све, од његових начела до начина разговора. Несрпска је била у њега опрезност са којом је изрицао судове, промишљеност која га ипак никад није заводила у неодлучност, подсмех коме је све био кадар изврнути. Сасвим несрпски, мој професор би одговор на нечију тврдњу увек почињао са *Јесте, знате*, а не са *Не, ниште у праву*, да би тек потом дошло оно *али* иза кога је његов изистински став. Најчешће сам са Слободаном разговарао у његовом кабинету у библиотеци Правног факултета на Топличином венцу, из кога је он, духовни оцаковић, Волтер нашег доба, као са какве осматрачнице, гледао на Александра и његову несавладану црногорску пргавост, на хрватско питање које је упоређивао са *оним малим температурама које грудоболної не убијају, али га нервирају и неопазице му исцрпљују снагу*, на попа Корошеца и повлашћене Словенце (држао је да бисмо *Хрвате придобили са мањом количином пажње и средстава од оних што чинимо за Словенце*), на зулукаферску пуцњаву у парламенту, на југословенско политичко поприште за које се, мада налазећи да је нелепо, ипак целог живота са страшћу занимао."[30] Међутим, како је и у самом роману, а и у стварности, и оваква морална громада поклекла пред неиздрживом ситуацијом у држави и осетила племениту потребу да се својим ангажманом укључи у политичку реалност и некако апелује гласом разума на народ који ни не схвата да, по свему судећи, "се у Југославији не води политика зарад каква опипљива циља, већ да Југославија постоји да би се у њој и странчарило до самоисцрпљења, до блесавости"[31]. Слободан Јовановић је и у драми *Кнез Павле*, у разговору са Црњанским, изговорио речи којима је своја будућа иступања у сфери актуелне политике оправдао на начин достојан дивљења: "Није више савесно бити на одстојању, Милоше. Није морално бити изнад ситуације. (...)Откуд нам право да узвишени у својој рашчлањивачкој умности гледамо на свој народ и државу као на ружно позоришно упризорење са злим јунацима у главним улогама. Кула од слоноваче данас постаје уточиште неморалних."[32],[33]

Слободан Јовановић ушао је у политику бивајући изабран на чело Српског културног клуба[34]. Због динамике драмске радње, Слобан Селенић

зовао цео радnички покрет. Сазваћу Конгрес Југораса, усред Београда, довешћу, бре, 100.000 радника из целе земље. Ту ћемо извикати Краља. Смућкај неку правничку формулу која би нам ишла у прилог, и то ти нећемо заборавити. Па после паузе, попреко ме гледајући: *Ја се, Стеване, не шалим* – рече и остави ме." Само логичким погледом на тип говора и природу саговорника, Стеван Медаковић донео је одлуку: "Морао бих озбиљно посумњати у моју способност разумевања људи када би било истина да је опрезни, вазда закопчани Кнез разговарао са за влашћу похлепним српским политикантом на тако отворен начин о тако осетљивом предмету. Био сам убеђен. Кнез у овој уједурми не учествује." (Сви цитати из ове фусноте: Селенић, Слободан, *Очеви и оци*, наведено дело, стр. 141, 142.)

25 Селенић Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 190, 191.

26 Сви цитати у овом пасусу су из шесте сцене драме *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 191-195.

27 Једнаку карактеризацију лика Слободан Селенић користи и у другом свом роману, *Убиство с предумишљајем*, у којем лик Јована Аранђеловића,

неостваренога ренесансног интелектуалца предратног Београда, најбоље илуструје његовим интересовањем за древну јапанску поезију, у добу у коме се цео свет налази преокупиран ратом у који незаустављиво срља: "Паметан, леп као девојка, бескористан као маховина. (...) Међутим, много је читао, свашта знао. Баш свашта! Десетине ута стихова из најстарије јапанске хронике *Којики* – на јапанском! *Како си то научио*, питам га у чуду, а он каже – *према енглеској и немачкој транскрипцији јапанских писаних знакова*. Не питам га зашто. Нема смисла. Јован је просто био даровит млад човек, коме је појам сврхе био савршено стран. Да сам га питао зашто је провео сате, дане и месеце у изучавању јапанске ортографије и фонетике преко немачких и енглеских извора, не би знао шта га питам. Такав је био. Код нас таквом лако пресуде. *Замлата*, кажу" (Селенић, Слободан, *Убиство с предумишљајем*, Лагуна: Београд, 2009, стр. 113.)

28 Исту међуратну културну елиту које се у београдским књижарама и собичцима иза њих састаје да разговара о политици, култури и друштву, Слободан Селенић помиње и у роману *Очеви и оци*, када о групи која у књижарама дискутује проговара, на свом тада још увек невештом српском, Енглескиња Елизабета Медаковић, супруга београдског интелектуалца Стевана Медаковића: "Са професор Јованович ми видимо се ретко за вечера у кафана, у *Свесловенска књижара* М. Ј. Јовановића, а увек у *Књижара Петковић* у Балканска 11. Ту доџу многи професори, Стеван и ја увек најмлаџи смо, и највише чутимо, слушамо конверзација и кад се књижара затвори, они још дуго причају о свему. Ја многе ствари ту сам чула, што су илуминирајуче." (Селенић, Слободан, *Очеви и оци*, наведено дело, стр. 111.)
Такође, у књижару, уместо у кафану, Слободан Селенић смешта ове дијалоге истолковане изворима из помињаних Црњанскових *Ембахада*, у којима опет, као место састанака са Слободаном Јовановићем, Милош Црњански наводи да: "Занимљиво је, с тим у вези, следеће, за читаоца: Јовановић је био уобичајио да се састајемо у кафани хотела *Мажестик*, бар једном недељно. Причали смо свашта." (Црњански, Милош, *Ембахаде* 1-3, приредио Борислав Радовић, Нолит: Београд, 1983, стр. 301.

29 Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 198.
Сви ови ставови које аутор овде смешта у уста Слободана Јовановића, дошли су до њега преко Црњанског, који у *Ембахадама*, између осталог, пише и: "За време рата – рече Јовановић – били су, обоје, у Врховној команди, кад је отпочела катастрофа, када је повлачење из Србије почело. Кнез Павле је тада упућен у Енглеску. (...) у разговору, са њим, кнез није питао, ни за ситуацију на бојишту, нити је говорио о нашој несрећи, него му је рекао да је целу ноћ провео читајући *Фауста*. Тај човек ништа, за нас, не осећа." (Црњански, Милош, *Ембахаде* 1-3, наведено дело, стр. 301.). Такође, и у драми описани ставови Јована Дучића, које посредно преноси лик Црњаског ("Једном речју, по мом првом утиску, који свакако може бити погрешан, тај Карађорђевић јесте господин, и образован. Причали смо о Платону, молим вас. Говорио је о филозофу, како једном рече Дучић за тог принца, *Отмено и умно као да је Немањић у средњем веку*!" (Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело ,стр. 196, 197) , као и неукусно чаршијско оговарање о тобожњем Павловом "правом оцу", такође се могу код Црњанскога пронаћи: "Дучић ми је, после једне своје посете у двору, на Дедињу, причао, како је, са краљем Александром и кнезом Павлом разговарао, о Платону. Баш о Платону. *Не знате ви*, Црњански – каже – *како су та два наша, српска, господинчића, отмени, као да су Немањићи у средњем веку*" (Црњански, Милош, *Ембахаде* 1-3, наведено дело, стр. 303.); те "Миша Трифуновић је причао да кнез и није Карађорђевић, по крви. Него син неког Енглеза. То је затим и Грол причао. А све сам то имао да слушам, раније, већ у Берлину, где је Балугџић то разносио. Према тој причи, кнез Арсен, када се оженио, био је оболео, па је отишао у Париз да се лечи. Његова жена, принцеза Демидов, чувена лепотица, у очајању да ју је младожења тако напустио, имала је онда аферу. Ни Трифуновић, ни Грол, ни Балугџић, никад нису знали да кажу откуд знају то – ни какви *докази* постоје за то. Него, само, да је то *општепознато*. Да су такво што причали за мајку неког нашег носача, ја сам уверен, да би добили нож у грло."

(Црњански, Милош, *Ембахаде* 1-3, наведено дело, стр. 304.).

30 Селенић, Слободан, *Очеви и оци*, наведео дело, стр. 125, 126.

31 Исто, стр. 127.

32 Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, стр. 199.

33 У истој дилеми у којој је био и Слободан Јовановић, и у којој се одлучио за деловање у тренутку у коме је осетио да је у друштву часније упрљати руке свакодневицом, него бити издигнута морални громада, и у коју је у своме роману *Очеви и оци* ставио и свог књижевног јунака Стевана Медаковића, Слободан Селенић, напослетку, нашао се и сам, почетком деведесетих, када је свој ангажман који је од поља књижевности и професуре намах постао свакодневно-политички , елаборирао сличним речима: "Треба ли са надмоћног растојања посматрати дневна догађања на њиховом сложеном путу према историји, треба ли тек са презиром увијати цинизам политичког манипулисања *неосвешћеним бирачким телом, народом, партијским једномишљеницима, већином*? (...) треба ли политику препустити политичарима, или је чистиће, ма како слабашну, снагу своје јавне речи супротставити онима који

је Српски културни клуб, добро осмишљену организацију врха међуратне српске интелигенције, у својој драми представио тек у једном чину, док му је у роману *Очеви и оци* посветио много више пажње, и његово добро осмишљено, али грешком прерано међу широке народне масе организовано деловање раскринкао очима интелектуалца друге епохе, можда накнадном памећу генерала након битке за коју се унапред могло наслутити да је вероватно изгубљена, али свакако и терапеутски, упирући прстом у трауматично место у историји које мора бити сагледано трезвено и реално, да се грешке не би поновиле.

Имајући у виду да је Селенић у грешке упирао у време њиховог тек стидљивог појављивања на југословенској политичкој сцени, 1985. године у роману, политички харакири идеја Српског културног клуба који је извршен поновним спуштањем великих идеја у широке народне масе већ 1990. аутор у драми није имао потребу да елаборира, јер је њихова извитоперена свеприсутност у свакодневици довела до тога да тек овлашно навођење фраза којима су племените идеје мутирале у политиканство непросвећених, који себе и своју моћ, а пре свега способности, прецењују и не виде да сав наводни труд око националног спаса постаје само странпутица за хороре које је национ напослетку преживео.

"Где год је Срба брађо, ту је Србија!"[35], горљиви грлени повик који заглушује и сам почетак излагања делегата Српског културног клуба у Сомбору 1940. године, и на почетку и на крају сцене у драми надвисује својом неелаборираном сажетошћу ове детаљно разложене идеје и ставове који се, у заиста добро уоченој опасности, износе у излагањима делегата. Позивање на Старчевићеве речи да "за Србе треба сјекира", на сомнабулно бусање доктора Буђа да је он "Гот, а не Славен", на реминисценције примарне клерофашистичке политике хрватских Праваша коју су усташе пригрлиле као политички *вјерују*, на јасну паралелу са стањем које је у уједињеној Немачкој довело до слоге пруског и баварског, такође мултирелигиозног, али истојезичног народа, те на заиста реалне примедбе споразуму министара Цветковића и Мачека о успостављању и границама Бановине Хрватске, у доба појаве драме *Кнез Павле*, 1990. године, звучале су тако свакодневно, да је чак и митингашки тон који излагања пресеца епиком народних песама, поскочица и олако скованих максима био нешто што, иако је имало намеру да опомене, није изазвало жељени утисак: да сећајући се једног времена и политичких грешака у њему, у другом времену потомци настрадалих предака буду паметнији, сталоженији и реалнији, а пре свега, у односу према својој и будућности своје деце, хуманији.[36]

У роману *Очеви и оци*, док је још веровао да се елаборирањем мањкавости ових идеја може постићи да не дође до њихове историјске реинкарнације,

Слободан Селенић демаскирао је нереалност и превелике апетите српске међуратне интелигенције окупљене око Српског културног клуба, у замишљеном дијалогу Стевана Медаковића и Слободана Јовановића, књижевно уобличеној расправи о "путевима и странпутицама тог српског националног менталитета".[37] Осећајући "одувек да је српство моја судбина, да су Срби моји очеви и оци којих се човек не одриче ни када су наказни и зли, а некмоли онда када их види јадне и духовно потребите", Селенићев Стеван Медаковић решава да се у политику кроз деловање Српског културног клуба ипак не укључује, јер "слушајући Драгишина (Васић, оп. С.О.) или Драшковићева, Страњаковићева, Грђићева, па и Слободанова иступања у Српском културном клубу, одједном сам, први пут не осећајући се као изрод, видео велику несагласност између друштвене културе коју је произвео српски народ и патетичних одликовања која му издашно дарују бранитељи његове части и будућности". Дајући један тачан пресек изгледа југословенске престонице тридесетих година двадесетог века, актуелан и скоро век након описаног времена, Слободан Селенић обезличава политиканство српских широких народних слојева, заувек тачно одређујући путеве развоја којима, кад-тад, треба поћи.

Приметивши да "Београд је постао град у коме ниједан човек, ни један друштвени слој није на свом правом месту. Студенти служе као келнери, пензионисани чиновници продају ђинђуве и оправљају кишобране, људи који ни своје име не умеју ваљано потписати дижу многоспратне палате, гомилају се капитали и имања за која нико не зна одговора на питање: откуд и како? – а у исто време многи научник, професор, занатлија пита се после петог у месецу шта ће сутра ручати. Све је у задиханој јагми и јурњави да би се захватило што више са што мање заслуге и труда. Необразовани и неспособни отимају место кадрима и ученима, читаво друштво издељено је у групе које се узајамно подржавају родбинским, кумовским, племенским, партијским везама, а све друго што није у том оријенталном клупчету *ти мени-ја тебе*, безобзирно се гура у страну", Селенићев лик види и југословенску државу из српског угла правилно: "У нездравим, неприродним околностима уједињења краљевине, Србија и њени идеали су иструлели, ни због уједињења, ни због Хрвата, већ зато што су у уједињеној земљи српска државна стремљења постала непримерена њеним цивилизаторским моћима. Србија је била кадра прогутати Хрватску и Словенију, али није била кадра сварити их.", закључујући да "ту политика, професоре, нити помаже нити одмаже онолико колико смо ми – сврставајући се у партије, антипартије, фракције, клубове и одреде склони да поверујемо". Образлажући да "политика није разлог, политика је последица наших тренутних националних способности, или неспособности, цивилизацијске

командују војскама, парама, полицијама и уредницима обесхрабрујуће моћних медија? (...) У временима пропадања и зла, ја сам макар осетио да морам проговорити из разлога менталне хигијене, да ме неизговорене стрепње не би угушиле." (Селенић, Слободан, *Искорак у стварност*, наведено дело, стр. 3,7.)

34 "Основан средином јануара 1937. године, Српски културни клуб је требало да обнови и обједини рад национално-просветних установа, заснованих на приватној грађанској иницијативи. Замишљен је као удружење какво је током 19. века била Матица српска или сарајевска Просвјета." (Шимуновић, Биљана, *Матица српска у Краљевини Југославији*, Задужбина Андрејевић, Београд: 1997.)
"Настајање хрватске јединице, прихватање начела етничког омеђивања, појава грабежи за територијама и нових интересената на територије које је српско грађанство сматрало својим, неминовно је на дневни ред поставило српско питање. Најговорљивији заговорник његовог праведног решавања била је економска, културна, политичка, научна и војна елита окупљена

око СКК. (...) Сматрано је да она једина има довољно *просвећеног патриотизма*, смишљености да понуди духовно уједињење, снаге да истраје у духу народних традиција и интереса, мудрости да превазиђе уске страначке интересе и понуди један истински велики програм и његово извођење основано на стварности (...) Сматрао је да у Србији треба *културно порадити*, иницирати културно изједначавање њених делова, радити на споју српства и културе. Војводину је доживљавао као област у којој су српска национална мисао и српско национално биће угрожени и сматрао да треба истицати српски карактер те историјске области. Босну и Херцеговину је видео као српску земљу, а подстицао је сарадњу православних Срба и муслимана, супротстављао се хрватској пропаганди, истицао да та област мора целовита ући у будућу српску територијалну јединицу. Босанску крајину је означавао предстражом Београда, носиоцем државне и националне мисли, српским зидом који треба на сваки начин помоћи и подржати. СКК је предано радио на издвајању Срема из састава Бановине Хрватске (срезови Даљ,

незрелости, црног талога оријеталних навика које не могу напретку “, Селенић јасно и трезвено увиђа оно што је било и јесте истина и у времену о коме је писао, и данас, да Србима није место само међу првима у свету, како слаткореко увек зазвуче политичке пароле на површину испливалих политиканата, већ да треба “признати да смо у свему много ближе трећима, па онда тако уредити народне установе и друштвени живот, да се полако, упорношћу и залагањем свих разумних и савесних људи, померамо према Европи, прекинемо пупчану врпцу са Оријентом”. Своју одлуку о немешању у ковитлац политичких вихора, Стеван Медаковић закључује речима тачним не само у времену скорог краха југословенске краљевине, него, нажалост, још увек на нашим просторима: “Треба нам скромности и радиности, професоре, не великих политичких потеза, још мање великих и пламених речи”.[38]

У драми *Кнез Павле*, аутор пише и о страховима кнегиње Олге о некомпетентности младог престолонаследника да преузме државу (”Краљ Петар – да кажем то најпомирљивије што могу – свакако није дечак који обећава! Његово знање на нивоу је осмогодишњака, а скоро му је шеснаест”, каже у драми кнегиња Олга, страхујући и од тога “шта ће се догодити ако Краљица Мајка повиче: *Мој живот и живот младог краља су у опасности! Спасавајте нас од српског одрода Павла и његове Гркиње*!”[39]), који су и у народу кометарисани, али и схватани пре свега као кнегињина не брига, него жеља за положајем вишим него што је по хијерархији тада заузимала, у предвечерје одмотавања клупка жеља и интереса, које су јасно изложене у сцени ускршњег ручка на Белом Двору, на коме, прво тражећи соду да њоме разблажи врхунско вино послужено по Кнежевом префињеном укусу, Драгиша Цветковић износи пресек политичке ситуације у српској опозицији пред сам потпис споразума Цветковић-Мачек. Причајући о састанку на којем је Кошутић, изасланик др Мачека, својим тадашњим коалиционим партнерима у српској опозицији разлагао детаље споразума који су они листом одбили да потпишу,колоквијалним речником Драгиша Цветковић износи сазнања да: “Код Нинковића, у његовом стану. Били сви из опозиције. Миша, Миланче, Грол, њи петнаестак. (...) Барабе су то, Височанство, све је то прошло сито и решето, свак то свој рачун гледа. Као, уврећени су што их је Мачек издао. Са њима добио изборе, кажу, а сад са мном преговара. Миланче (Гавриловић, оп. С.О.), рецимо, рече да (...) тим споразумом Мачек одваја хрватски народ од српског, баш сад кад нам је јединство важније од леба. Миша (Трифуновић, оп. С.О.), опет, радикал, префактура над префактурама, вели – не да толику земљу, вели, коју Босну, какав Срем, српски геџа крварио, извините, цитирам га – гаће, а сад ће Мачек то у миру да ћапи. Грол, опет, вели – како ћемо са земљом

поцепаном на две поле рат да дочекамо, јел' тај Мачек нормалан, шта смера, шта ради, пита Кошутића...(...) Кошутић дао хрватски одговр за историју! *Ми желимо*, рече, *видјет аутономну Хрватску, па макар она постојала само четири дана пре него што је прегази освајачка војска*!"[40]

Уз такву поделу јавног мнења и земљу у покушају довођења у ред отерану у расуло, кнез Павле, који о енглеској инертности у одлучујућим тренуцима и наглашеном снобовском егоизму велике силе која штити само своје интересе, а не наводне пријатеље у опасности, износи амбасадору Кембелу став да закључак "најпогрешнији би био да ћу као краљевски намесник и принц Карађорђевић и у најмањој ситници претпоставити интересе моје духовне домовине, Енглеске, интересима земље на чијем се челу привремено налазим" добија и вест да је Мусолини окупирао Албанију, те решава да ће "на позив Рајхсканцелара, господина Хитлера, посетити Немачку у јуну"[41].

Разумевајући политичку ситуацију као време у коме "За неутралност Срби нису, а јесу, из више разлога, Хрвати и Словенци", Павле се пита "са ким ћу неутралност Југославије бранити – од Срба, од Хитлера, од Енглеза – ако не придобијем оне који подржавају неутралну политику, дакле, пре свега, Хрвате?",[42] док истовремено, представник "неутралних Хрвата" у Риму, загребачки предузимач Амадео Карнелути, са грофом Ћаном, Дучеовим зетом и министром спољних послова Италије, на италијанском језику тајно договарају италијански потенцијални ангажман у неутралној Хрватској.[43]

Упитан од свог домаћина да ли дели мишљење једног другог хрватског изасланика кога је недавно у Риму примио, а који је рекао "Када би једнога дана Хрвати мобилизацијом добили оружје, пушке би саме опалиле у Србе", Загрепчанин који је Ћану "сународник по крви", али "живи у Хрватској и ћути се Хрватом", одговара да се апсолутно слаже, и образлаже хрватске захтеве: "Ако преговори са Београдом не успију, Хрвати дижу устанак, обраћају се Италији за оружану помоћ. Ствара се Хрватска република, која је везана са Италијом уговором сличним ономе који сада имате са Албанијом – царинска и девизна унија, а у другој фази и персонална унија Хрватске и Италије са талијанским краљем на престољу". Италијани, наравно, оберучке прихватају ове идеје, и састављају и званичан документ на коме прецизирају све одлуке о ступању у моментално савезништво са Хрватима у рату који би, Павловим одбијањем испуњења свих Мачекових постављених услова везаних за Бановину Хрватску, њена овлаштења и територије, био неизбежан и моменталан.[44]

Кнегиња Олга, у народу у међуратном периоду неомиљена и називана и Проклетом Јерином, у драми Слободана Селенића приказана је као лик о

Винковци и Вуковар) и ширењу српске националне идеје у тим областима. Истицао је да Даламција ни етнички, ни географски, ни историјски ни привредно није само хрватска. Потенцирао је српски карактер Јужне Србије, истицао значај Косова и Метохије за свест српског народа. Све те области сматрао је српским земљама и у њима водио широку пропагандну акцију." (Димић, Љубодраг, "Српски културни клуб и преуређење југоловенске државе", у *Дијалоī йовјесничараисшоричара*, уредили Ханс Георг Флек и Игор Граовац, Загреб: Заклада Фридрих Нојман, 2001, књига 4, стр. 359-375, овде цитирано са стр. 361, 362, 368.)

35 Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 241, те опет на стр. 244.

36 Сви цитати из ове реченице, налазе се у 15. сцени драме *Кнез Павле*, у наведеном делу, на стр.241-244.

37 Немањић, Милош, "Културолошки дискурс у књижевном делу Слободана Селенића" , у *Сīоменица Слободана Селенића*, наведено дело, стр. 147.

38 Сви цитати из овог пасуса: Селенић, Слободан, *Очеви и оци*, наведено дело, стр. 154-158.

кога се народ није огрешио као о самога кнеза Намесника. Слободан Селенић јасно је оцртао лик најстарије кћери принца и принцезе Николас од Грчке, тек овлашно подвлачећи да њена расуђивања нису била увек најчистија и да је кнегиња била типичан сноб из европског високог друштва. У сцени у којој својој мајци, грчкој принцези, рођеној Романов, објашњава са усхићењем помпезни пријем који су она и кнез Павле доживели при посети трећем Рајху, Олгино невешто прикривено одушевљење бива разобличено огорченим ставом који прати сваки коментар њене мајке. Олга говори о вожњи "заједно са Хитлером и Герингом у отвореном аутомобилу кроз густи шпалир људи који су нам клицали и махали немачким и југословенским заставицама", усхићено примећујући да је тако нешто "видела само на Бертијевом крунисању у Лондону!", затим о огромном банкету у Рајхстагу, трочасовној војној паради, петочасовној представи *Мајстерзингера*, ручку са Рибентропом, чају са Гебелсом, о Геринговом пријему у Шарлотенбургу (где је балет изводио плесове из својих представа, обасјан светлима ватромета), те о разметљивој раскоши Каринхала, замка усред шуме, који је изложба Геринговог личног богатства ("у дрвене наслоне фотеља инкрустрирано је драго камење, славине у купатилу су од злата, а велика трпезарија је пуна животињских скулптура у природној величини од пуног сребра"), у коме су, у свечаности која је захтевала прикладну cravate noir одежду, били дочекани од напудерисаног домаћина одевеног као Виљем Тел, те његове супруге у хрватској народној ношњи. Не могавши да сакрије узбуђење које је њој учинила, како она сматра, част присуства оваквим догађајима, Олга бива нагло спуштена на земљу од стране искусне познаваокиње правога живота у серклу истинског високог друштва, своје мајке, која све побројане немачке демонстрације својеврсне моћи и имућности, коментарише речима: "Разметљиви шлосери!". Иако, чувши ћеркин став да Хитлер никако није луд, него је "прибран, врло озбиљан, љубазан"[45], провокаторски почиње тобоже да проводаџише своју Пини, јер "тај твој Хитлер, слушај шта ти мајка говори, може часом да се прогласи за цара. Не би био први каплар који је то учинио", сав декор посете кнежевског пара Немачкој закључује тачним закључком да: "ако се хитно не пожене племкињама, пропашће. Угушиће се у незајажљивости простоте", јер "простоту ћеш најлашке препознати по томе што не познаје меру".[46]

Наредне сцене, приказују и племство које не губи меру, али свакако губи утицај. У сценама у коме је Павлово произвођење у Витеза реда Подвезице у замку у Виндзору, уз све поштовање традиције, употпуњено и накнадним Павловим разговорима са његовим колегама из студентских дана, Чипсом, "баснословно богатима Американцем Хенријем Ченоном

39 Цитати из наведеног дела *Кнез Павле*, да страница 204, 205.
40 Исто, стр. 208-209.
41 Цитати: Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 213, 215.
42 Исто, стр. 216.
43 Истини за вољу, политиканство међуратних политичара, које је маестрално описао Слободан Селенић, било би још боље поткрепљено и навођењем чињенице ранијег састанка истога грофа Ћана са српским политичким представником Миланом Стојадиновићем, са којим је препредени Дучеов зет у Бељу у Барањи разговарао о територијалним поделама на Балкану, и могућности италијанске окупације Албаније, уз српски пристанак, и накнадно проглашење Велике Србије уз ампутацију Хрватске и Словеније из државне заједнице јужнословенских народа. Након овога сусрета, по савету Британаца, кнез Павле, који је само желео државно јединство и територијалну целину неугрожену ратном опасношћу, сменио је Стојадиновића, и поставио Драгишу Цветковића као кључног човека за унутардржавни договор Срба и Хрвата, за који је сматрао да је веродостојнији од договора са опортуни-

Трећим" и Арчијем, шкотским грофом од Балфура, који оличавају нову аристократију као мешавину старих титула и новцем стечене моћи, све бива обесмишљено када са Павлом за сто седну политичари, јасно се огледа дух епохе. Од круне потврђени пријатељ британске империје, немоћан је пред председником британске владе Халифаксом и министром спољних послова Чемберленом, којима његова јасна резоновања ситуације у којима жели да заштити своју земљу и мир на Балкану не представљају ништа, јер не желе да конфронтирају британске спољнополитичке и трговинске интересе тога тренутка зарад нематеријалних појава као што је пријатељство, привржености или част.

Нашавши се у неиздрживој ситуацији, након повратка у земљу кнез Павле се у краљевском возу на путу из Загреба у Београд, након већ спроведеног проглашења Бановине Хрватске, уз пристајење на све услове Влатка Мачека,[47] у дијалогу са вођом хрватскога народа у томе моменту искрено налази пред одлуком о одступању са положаја, јер сматра да није успео у главном циљу свога намесништва, "да помирим Југословене, пре свега, Србе и Хрвате, и да сачувам мир на границама". Сматрајући да је "време сувише озбиљно, и да чини спорове тривијалним", Кнез казује да "од ђенерала најчешће не чујем ништа осим капларске недотупавности, али један, Душан Симовић, рече ми неко вече добру српску изреку: "Село гори, а баба се чешља", за коју кнез каже да "на ту Симовићеву бабу која се чешља док село гори, подсећам понекад и сам себе, докторе". Док га Мачек заклиње да са власти не сме одступити ("У име хрватског народа ја вам велим да се у овом часу повући не смијете"), истовремено већ помињани ђенерал Симовић, са бригадним ђенералом Бором Мирковићем, на стрељани, разрађује план пуча јер, речима генерала Мирковића: "Ко је уз Намесништво? Ко ће глас да дигне за оног енглеског педера што нас продаде Рватима? (...) Подржава га Мачек, али не дај боже да мени неко мисли што тај Рват мисли држави! Он и каракушљиви Павле неће земљу да ти одбране, мој команданте", Мирковић говори и "Ја одређујем ко. Ја одређујем кад. Ја одређујем како. Ако пуч пропадне – нико неће никада сазнати за овај наш разговор. Ако пуч успе, ти, Душане, највећи сине српскога народа, стављаш се на чело земље као њен војни и политички вођа.", на шта Симовић, слажући се, доноси и пресуду држави, одређујући и сам судњи час Павловим тежњама речима "Ако и кад потпишу Тројни пакт".

Стишњен у тренутку у коме немачке трупе упадају у Румунију, док Мађарска и Бугарска приступају Тројном пакту, а Италија напада Грчку, остављен на цедилу због новопромењених интереса Британије, која сада жели да Југославија напусти политику неутралности, у рат улазећи сукобом

стичким и превртљивим представницима фашистичке Италије.

44 Цитати: Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр.220-223.

45 Кнегиња Олга у овој драми тек овлаш, невешто, открива своју жељу за вишим положајем, чак и за престолом, као и у овој сцени у којој јасно стаје на страну Хитлера, јер је немачки канцелар "о нашем Питеру као *моīућем* краљу" (кнегињу мајка, свесна наследног реда и династичког редоследа, одмах исправља: "Наш мали Пјотр није могући краљ, већ јесте краљ, кћери моја") изрекао закључак да "Младић од осамнаест година не може доносити важне одлуке. Ти осамнаестогодишњи краљеви знају у најбољем случају да на неколико језика без акцента говоре тривијалности", што је кнегињи свакако зазвучало врло пријемчиво, и оставило утисак виспрености која између редова и својим гостима нуди више него што се то на први мах чини. Ову речиту сценску минијатуру, Слободан Селенић преузео је, и литерарно маестрално уобличио, такође из Црњанскових *Ембахада*, у којима, у исписима из лектире нашег великог књижевника,

са Италијанима у Албанији и тако препуштајући Словенију и Хрватску без борбе Немцима, јасно разлучивши да је британски захтев, у ствари, британско кратко добијање на времену, а југословенско самоубиство, кнез Павле решава да оде на састанак са Хитлером, и размотри и последњу опцију очувања мира на делу Балкана и држави коју су му на старање поверени.[48] Истовремено, у шетњи београдским Кошутњаком, човек Хјуа Далтона, министра за економски рат, Мастерсон, саопштава амбасадору Кембелу да му је задатак да "митом, пропагандом, сакаћењем, уморством – свим средствима – дакле, треба увући Југославију у рат на страни Савезника". Обавештавајући да "војни пуч припрема ђенерал Бора Мирковић", који "и не зна да новчана помоћ завереницима стиже од нас", не знајући чак ни да Енглези иза свега стоје, нити да "новац ће, дакле, исплаћивати британско посланство, у виду донације за добротворне сврхе, личности чије име ви не морате знати", Мастерсон од Кембела тражи мишљење о Павловом потписивању пакта, за које амбасадор тврди да: "још јуче бих се кладио да неће (потписати). Данас више – не".

Напослетку, кнез Павле одлази 4. марта 1941. на састанак са Хитлером, где оправдава неступање у пакт чињеницом да југословенски народ не би никако прихватио пакт са Мусолинијем, кога држи одговорним за атентат у Марсеју. Након Павлових примедби да Немачка не мора своју силу да демонстрира нападом на Грчку, Хитлер одговара да "Немачка мора бацити у море сваког енглеског војника који се искрца у Европи", али ипак пристаје на уступак Павлу, који захтева да, уколико Југославија приступи Осовини, њена територија не сме бити кориштена у војне сврхе, чак ни за превоз рањених војника Рајха. Када Павле истиче свој став да је "трајан мир и солидна база за Европу само један немачко-енглески споразум", али од Хитлера на питање о Стаљину чује да немачки Фирер сматра да "Стаљин је реалиста и никада неће предузети ништа против Немачке", кнез Намесник долази до закључка да је рат неизбежан, и покушава да добије на времену захтевом да ратификацију Пакта мора да одобри Крунски савет.[49]

Пред избором да "или ће рећи једну, прескупу реч пркоса, реч за песму, реч која убија на хиљаде; или ће изабрати чешки живот без гусала и – без потока јефтине српске крви", кнез Павле у балској дворани Официрског дома, у друштву државног врха, поново бива стављен пред избор између два зла. Док га генерал Симовић обавештава о потенцијалном пучу који би војска у случају потписа уговора учинила (у шта министар војни Пешић и Влатко Мачек не верују), док га Патријарх Гаврило заклиње кнезом Лазаром Хребељановићем и одабиром часне небеске Србије, народним песмама и молитвом, док му Олга цитира енглеску штампу и пропаганду, у којој се злоупотребљује и Апостол Павле кроз цитирање посланице

налазимо и овај цитат из књиге *Хитлерови разговори при столу:* "Младић од осамнаест година не може донети одлуку за коју је потребно дубоко размишљање (...) Трећина њиховог времена посвећена је учењу страних језика, тако да науче да кажу тривијалности на неколико страних језика. Резултат: створења као Михаило Румунски и Петар Југословенски." (Црњански, Милош, *Ембахаде* 4, приредио Борислав Радовић, Нолит: Београд, 1983, стр. 338.)

46 Сви цитати у овом пасусу: Селенић, Слободан, Кнез Павле, наведено дело, стр. 224-229.

47 Пола у шали, али озбиљно говорећи, кнез Павле саопштава др Мачеку: "Знао сам, драги докторе, да ће вам једнога дана бити жао што вам је добитак Бановине заправо одузео све адуте против Срба", добивши на то одговор свога саговорника "А, то пак не! За Србе, ми увијек имамо једнога скривенога адута у рукаву, как се вели! Нахушкати Арнауте на Србе!". На "духовитост" Влатка Мачека, кнез Павле одговара истицањем да "исту намеру имао је Ђано пре само неколико месеци када се Дуче бавио мишљу да упадне у Југославију. Он је тада

Коринћанима (паралела енгелске штампе и српског патријарха јасно је уочива), и док на крају и сам Драгиша Цветковић не да тачну дијагнозу ситуације, речима да ће народ рећи да је Павле "германофил и издајник", ако пакт потпише, или да државу увлачи у рат због жене, Гркиње, ако не потпише, кнез Павле решава да одлуку о потписивању Тројног пакта да Крунском савету на верификацију. Док се сви чланови Савета изјашњавају за приступање пакту, драма се завршава, уз све јаче одјеке двадеседмомартовских демонстрација на улицама Београда,[50] и последњу сцену, у којој кнез Павле изговара стихове Софоклових Трахињанки, у преводу Милоша Црњанског[51]: "Опростите ми сви који сте присутни овде./ Приметите да је то била зла воља богова,/ богова који никад не праштају./ Ми их зовемо оцевима нашим, а они/ гледају доле на нас, недирнути,/ нашом несрећом./ Будућност је скривена од нас./ Ово је садашњост."[52]

Драма се завршава дидаскалијом, у којој се напомиње да представа завршава фијуком бомби над Београдом, који се појачава до неиздрживости, што је још један одличан потез Слободана Селенића, који сугерише да последња изговорена реч, *садашњост* из античке драме, јасно указује на потенцијалну трагичност тренутка који, јасно у прошлости описан, за час може да буде поново потпуно јасан и у стварности присутан, као што су то стихови Софокла интерпретирани кроз лик кнеза Павла. Трагичност политичких брзака југословенске краљевине управо и лежи у томе што тако јасно описана и сугерисана историја која не мора да се понови, да би се разумела, из дела Слободана Селенића није успела да јавно апелује на друштво самоуправне социјалистичке Југославије у тренуцима њеног распада.

Политичко друштво прве Југославије, које је Селенић описао у роману *Очеви и оци* као "домаће политичко позорје", на ленти времена је "личило на царски друм на којем иза сваке окуке вреба хајдучка заседа", у коме парадирају "режими Пере Живковића, Милана Сршкића, Николе Узуновића, Бошка Јефтића, Милана Стојадиновића – какав сабласан музеј воштаних приказа – па Стојадиновић и Мачек у knickerbockers панталонама; балави Радић који пева једнога дана уз тамбурицу сељацима окупљеним на политичком збору *Република – цијелом свијету дика*, а већ сутрадан пада ничице пред Александром; или Прибићевић, који преко ноћи постаје од ројалиста и унитариста, републиканац и федералиста – има ли непривлачније слике, има ли шта сличније каљузи која хоће као река пуна брзака себе представити?"[53] Пазећи да се на политичким брзацима не насуче на хриди о које су се већ ломиле лађе и копља прошлих времена, Слободан Селенић у својим делима створио је, осим књижевно вредних остварења, свакако и дела која заслужују пажњу широке публике, коју и побуђују, а у

рачунао не само на арнаутски, господине потпредседниче, већ и на хрватски адут" (оба цитата: Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 246), откривајући тако да у политичким закулисним играма ништа не остаје тајна, и да је јасно да Намесниковој пажњи нису промакли раније у драми цитирани емисарски послови Амадеа Карнелутија.

48 У драми *Кнез Павле*, британски амбасадор у Београду Кембел износи запажање да становиште кнеза Павла "подсећа на становиште човека који је затворен у кавез са гладним тигром, па чини све да својим понашањем не нађути бесну животињу (...), али – време ручка се неумитно приближава" (Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 255), које је реинтерпретација мемоарских записа Винстона Черчила из лектирских исписа Милоша Црњанског у *Емба-хадама*, где се, на страници 308, налазе и реченице: "Ту, о принцу Павлу, каже: Држање принца Павла личи на несрећног човека у кавезу са тигром, који се нада да га неће раздражити, али се време тигровог ручка, међутим, приближује".

49 Целокупна ова сцена, до последњег детаља, сценско је

којима и историчари могу да пронађу сведочанства о узроцима и пропалим решењима криза које су доводиле до ескалација примитивних људских осећања, мржњи и чегрсти. Како у једном времену и једном нараштају Слободан Селенић није нашао више од књижевне публике за своја дела, на нама је да у новој епохи, новим читањима, из њих и историје коју она доносе научимо коначно старе, толико пута испричане, а ненаучене лекције.

уобличавање још једног записа из *Амбасада* Милоша Црњанског, у коме је, у одломку "Састанак кнеза Павла са Хитлером 4. марта 1941", са стр. 293 друге књиге, по исписима Милоша Црњанског из политичког билтена *Наша стварност*, који је у Јоханесбургу издавао др Владислав Стакић, желећи да оправда улогу кнеза Павла, у септембру 1953. објављено и ово Павлово виђење састанка на врху две државе.

50 У есеју поводом дела Слободана Селенића "*Timor Mortis* као грађа за анализу нашег менталитета", Зоран Христић наводи и један цитат којим на најбољи начин описује овај српски улични излив емоција несвесих својих закулисних извора и неумитног завршавања у крвавој страдији: "Франц Теодор Чокор, познати аустријски писац који је тада као емигрант живео у Београду, у својим сећањима *Као цивил у рату на Балкану*, објављеним 1947. године, говори о томе како је тога јутра и сам био захваћен делиријумом масе и заједно са њом узвикивао паролу *Боље рат, него пакт*, с тим што је, како примећује, ипак сачувао толико рационалности да му је било јасно да овај народ, ка-

Литература:

Селенић, Слободан, *Мемоари Пере Боїаља*, Лагуна: Београд, 2009.
Селенић, Слободан, *Пријашељи*, Лагуна: Београд, 2009.
Селенић, Слободан, *Очеви и оци*, Лагуна: Београд, 2009.
Селенић, Слободан, *Timor Mortis,* Лагуна: Београд, 2009.
Селенић, Слободан, *Убисшво с йредумишљајем*, Лагуна: Београд, 2009.
Селенић, Слободан, *Малајско лудило*, Просвета: Београд, 2004.
Селенић, Слодобан, *Драме* (*Косанчићев венац 7; Ружење народа; Кнез Павле*), Просвета, Београд: 2003.
Ћирилов, Јован, "Ружење народа у три драме, у делу Селенић, Слодобан, *Драме*, наведено дело, стр. 277-302.
Селенић, Слободан, *Искорак у сшварносш*, Просвета: Београд, 2003.
Сйоменица Слободана Селенића. Поводом седамдесешоїодишњице рођења, уредник Предраг Палавестра, САНУ: Београд, 2004; есеји:
Макавејев, Душан, "Меморандум Косанчићевог венца"
Константиновић, Зоран, "Timor Mortis као грађа за анализу нашег менталитета"
Зорић, Павле, "Чињенице и интерпретације"
Ћирилов, Јован, "Селенићева драмска дела у европском контексту"
Немањић, Милош, "Културолошки дискурс у књижевном делу Слободана Селенића"
Нил Балфур, Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић: једна закаснела биоїрафија*, превео Ђурица Крстић, Литера, Београд: 1990.
Neil Balfour, Sally Mackay, *Paul of Yugoslavia – Britain's Maligned Friend*, Hamish Hamilton LTD: London, 1980.
Црњански, Милош, *Ембахаде* 1-4, у две књиге (у првој 1-3, другој 4. део записа), приредио Борислав Радовић, Нолит: Београд, 1983.
Шимуновић-Бешлин, Биљана, *Како се йише исшорија: йриручник за йочешнике*, Платонеум: Нови Сад, 2001.
Шимуновић, Биљана, *Маїица срйска у Краљевини Југославији*, Задужбина Андрејевић, Београд: 1997
Димић, Љубодраг, *Културна йолишика у Краљевини Југославији:1918-1941. Део 1, Друшшво и држава*, Београд: Стубови културе, 1996.
Димић, Љубодраг, *Културна йолишика у Краљевини Југославији:1918-1941. Део 2, Школа и црква*, Београд: Стубови културе, 1997.
Димић, Љубодраг, *Културна йолишика Краљевине Југославије:1918-1941. Део 3, Полишика и сшваралашшво*, Београд: Стубови културе, 1997.

ко каже, срља у самоубиство, у своје биолошко уништење, јер је тада сваки отпор Трећем Рајху био бесмислен. Но он управо под утиском овога догађаја записује реченицу која је управо изузетно карактеристична за менталитет српског народа. *Срби*, каже он, *прво осећају, а шек онда размишљају, у шоме и јесше њихова исшоријска шраїедија, али и њихова величина*". (*Сйоменица Слободана Селенића. Поводом седамдесешоїодишњице рођења*, уредник Предраг Палавестра, САНУ: Београд, 2004, стр. 44.)

51 Препознавши овај превод Софоклових стихова у свом помињаном есеју "Ружење народа у три драме", Јован Ћирилов сугерисао нам је путоказ на пут којим смо и остале Селенићеве изворе код Милоша Црњанског, цитиране у овом раду, пронашли.

52 Селенић, Слободан, *Кнез Павле*, наведено дело, стр. 276.

53 Селенић, Слободан, *Очеви и оци*, наведено дело, стр. 125

Димић, Љубодраг, "Културна политика у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца: могућности и ограничења", у *Дијалоī повјесничара-историчара*, уредили Ханс Георг Флек и Игор Граовац, Загреб: Заклада Фридрих Нојман, 2000, књига 2, стр. 307-324.

Димић, Љубодраг, "Српски културни клуб и преуређење југословенске државе", у *Дијалоī повјесничара-историчара,* уредили Ханс Георг Флек и Игор Граовац, Загреб: Заклада Фридрих Нојман, 2001, књига 4, стр. 359-375.

Живанчевић-Секеруш, Ивана, *Како (о)писати различитост? Слика Другоī у српској књижевности*, Филозофски факултет Нови Сад: Нови Сад, 2009.

Љиљана Вукашиновић

Судбина црквених драгоцјености у току Другог свјетског рата на простору НДХ

"Они који се не сјећају прошлости, осуђени су поновити је"
(Georg Santayana)

Бављење судбином културне баштине неминовно се веже уз двије теме које постају све актуалније у посљедња два десетљећа, маркирајући на неки начин завршетак бурног двадесетог стољећа. Питање повијесног памћења тј. сјећања и заборава и питање свладавања прошлости које се управо у том "кратком" прошлом вијеку кондензирало као никада у људској повијести. Управо кроз културно наслијеђе, као материјални (пре)носитељ података, култура се открива нама самима и другима, па наш однос према њој и начини презентирања појединих сегмената у различитим хисторијским околностима понајбоље говори о друштву у цјелини.

Планско уништавање, насилна апропријација и отуђивање споменика, умјетничких дјела, збирки и музејских постава, црквеног блага, библиотека, архива, да не говоримо о архитектури и "брисању" читавих градова, попримило је такве размјере *вандализма* да је након завршетка Другог свјетског рата европска хисториографија занијемила на ту тему. Таква хисторијска траума остала је за дуго времена табуизирана да би од средине деведесетих година прошлог стољећа актуализирала се кроз све бројнија дјела углавном америчких али и европских повјесничара, повјесничара

умјетности, правника, новинара, културолога у најширем појмовном смислу (*Alford, Kenneth D. Nazi Plunder: Great Treasure Stories of World War II; Nicholas, Lynn H. The Rape of Europa: The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War; Schnabel, Gunnar, and Monika Tatzkow. Nazi Looted Art: Handbuch Kunstrestitution Weltweit; Simpson, Elizabeth. The Spoils of War: World War II and Its Aftermath: The Loss, Reappearance, and Recovery of Cultural Property…)* Европски аутори (првенствено њемачки) заокупљени механизмима свладавања неугодних тема прошлости, због релативне хисторијске близине догађаја и још живућих свједока окренули су се темама националног памћења/заборава, питањима кривње и обиљежавања мјеста сјећања (*"Schuldkultur-Schamkultur"*). Промјена политичке констелације у Европи почетком деведестих, отварање бројних архива и стварање споменутог теоријског оквира, омогућио је израде првих цјеловитих каталога с пописима отуђеног културног блага у појединим земљама, оснивање комисија и фондација за повратак умјетничке имовине првотним власницима (првенствено жидовским обитељима), чији рад с више или мање успјеха траје и данас (*Mravik, László, editor. The "Sacco Di Budapest" and Depredation of Hungary, 1938-1949: Works of Art Missing from Hungary as a Result of the Second World War: Looted, Smuggled, Captured, Lost and Destroyed Art Works, Books, and Archival Documents; Morozzi, Luisa, and Rita Paris, editors. Treasures Untraced: An Inventory of the Italian Art Lost During the Second World War; Tyczyńska, Anna, and Krystyna Znojewska, editors. Straty wojenne, malarstwo polskie, obrazy olejne, pastele, akwarele utracone w latach 1939-1945 w granicach Polski po 1945…)* Појединa публицистичка дјела, писана питко и на начин прихватљив широј публици имају првенствено задатак упознати заинтересирану јавност са сегментом повијести о којем се још увијек зна врло мало и фрагментарно, иако је тема Другог свјетског рата једна од хисториографски најистраживанијих. Можда понајбољи примјер за то је књига *Одред за баштину* Роберта М. Едсела, која прати судбине неколицине савезничких бораца задужених за спашавање умјетнина и других вриједних културних добара током и непосредно након завршних ратних операција 1945. године.[1] Одјел за споменике, ликовну умјетност и архиве (MFAA- Monuments, Fine Arts and Archive section) бројио је тек неколико десетака људи, већином Американаца и Британаца, који су преузели одговорност за милијуне опљачканих и дислоцираних умјетничких дјела, као посљедица највеће систематске пљачке у људској повијести, а за којима потрага у великом броју траје и данас.

Након такве поражавајуће ратне биланце, на читавом простору бивше Југославије, у циљу превладавања прошлости окренули смо се забораву, тако да је и тема уништавања и крађе културних споменика, неовисно о

1 Едсел, 2013: XIV.

KONZERVATORSKI ZAVOD U ZAGREBU

Pov.
Broj : 341 - 1941.- 14. studenoga 1941.-

Predmet: Odstranjivanje grčko-iztočnih crkava i kapelica.

MINISTARSTVO NASTAVE
Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode
u/
Z A G R E B U .

Konzervatorski zavod je doznao, da postoji namjera da akcija oko odstranjivanja grčko-iztočnih crkava obuhvati i drvene crkve i kapelice u Pokuplju. Te su drvene građevine veoma zanimljivi, a i važni arhitektonski spomenici. Po mišljenju poznatog njemačkog historičara umjetnosti dra Josefa Strzygowskog one su ostatak (kao i katoličke drvene crkve) one građevne prakse u drvetu, koju su Hrvati poznavali u svojoj šumovitoj pradomovini iza Karpata i prenieli svojom seobom u ove krajeve. Potrebno je naglasiti, da je jedan dio tih crkvi tek kasnije prešao u upotrebu grčko-iztočne crkve. Ove drvene crkve i kapelice pobudile su veliki interes kod inozemnih stručnih krugova, koji proučavaju drveno graditeljstvo i arhitekturu srednjega vijeka.

Te građevine su danas veoma rietke, i od velike naučne vriednosti, pa stoga ovaj Zavod kao službena vlast za čuvanje starina i spomenika, slobodan je predložiti, da se kod tih drvenih crkava i kapelica načini iznimka i da se one čuvaju kao spomenici od velike naučne vriednosti.

Ukoliko to ne bi bilo moguće, Konzervatorski zavod moli, da ga se prije njihovog odstranjenja o tome obaviesti, kako bi se ti objekti mogli arhitektonski i fotografski snimiti.

Bilo bi poželjno, da se sličan postupak primjeni na sve grčko-iztočne crkve koje su od važnosti kao historijski ili umjetnički spomenici.

провенијенцији, остала потпуно неистражена и на жалост унапријед осуђена на понављање сличне судбине деведесетих година.

Питање реконструкције културне меморије појединих скупина на овдашњим просторима, имајући на уму првенствено дио који се ослања на њене материјалне остатке, сложен је и хисторијски увјетован процес, који се редовито актуализирао након већих политичких и друштвених мијена, када се јављала потреба за реинтерпретирањем или потврђивањем властитог националног идентитета.[2] Углавном већ према унапријед створеној и идеализираној слици о властитој прошлости преферирали су се споменици одговарајуће провенијенције, при чему се неријетко занемаривала стварна умјетничка или документарна вриједност. О снажној спрези баштине и националне идентификације увјерљиво свједочи реченица Georga Dehia с почетка 20. стољећа: (..)"*Споменик не конзервирамо зато што га сматрамо лијепим, већ стога што је дио нашег националног бића* (..)" [3] Судбина културне баштине стога је често пута овисила о повијесном тренутку, политичкој констелацији односа и немало пута прекрајаним националним границама, чему смо били свједоци и у нама блиској прошлости. Стварање снажне колективне свијести модерних нација, уз развој спознаје о потреби заштите властите баштине, донијело је и негативне појаве националистичког партикуларизма, посебно спрам споменика с наглашеним националним предзнаком. Можда понајбоље примјере у којој се мјери и на које начине у структуре културног идентитета укључују, али и са још већом пажњом у специфичним хисторијским приликама и насилно апстрахирају појединi елементи баштине, пружају примјери тоталитарне културне политике на територију НДХ.

Свеобухватно истраживање на тему односа спрам културне баштине на територију Републике Хрватске у периоду Другог свјетског рата и акција које су подузимане за њено спашавање и заштиту није никада систематски проведено, а данас ситуацију додатно отежава чињеница опетованог разарања деведесетих година. Сложени и вишеструки културни идентитети, стварани стољећима, обухваћени новим границама Независне Државе Хрватске, углавном се нису уклапали у претпостављену слику о хомогености националне културе и тиме су пали изравно у немилост система. Првенствено се дакле ради о споменицима и имовини (у најширем смислу ријечи) везаним за културу и живот жидовске и српске националне скупине које су се нашле директно на удару режима, планским стављањем у положај ван нових законских оквира.

Оно што је познато из малобројне литературе која се бави овом тематиком, а настојат ће се детаљније установити архивским радом, нова власт је врло брзо кренула са свјесним и намјерним уништавањем дијела ба-

2 О улози баштине у формирању националног и културног идентитета више у: Мароевић, 1986; Chastel, 1988; Assman, 1995; Нора, 1989; Assman, 2005; Бркљачић, Прленда (ур.), 2006; Игњатовић, 2007; Смит, 2010.

3 Dehio, 1905: 268. У оригиналу: (...) *"Wir konservieren ein Denkmal nicht, weil wir es für schön halten, sondern weil es ein Stück unseres nationalen Daseins ist"* (...).

штине, првенствено црквене, успоставом официјелних уреда у надлежности тадашњег Министарства унутрашњих послова НДХ.[4] Занимљиво да заокрет у политици државног врха, у првом реду А. Павелића, и успостава *Хрватске православне цркве* у липњу 1942, дјеломично заустављa започету праксу, првенствено због практичних разлога и потреба.[5] Готово је непозната судбина великог броја инвентара појединих срушених или напуштених цркава и манастира, који су често пута били угрожени и изложени пљачки, но барем дјелимично постоји сачувана архивска грађа која би требала понудити неке одговоре. Углавном се ради о градиву похрањеном у Хрватском државном архиву, архивском фонду *Понове*, настало радом *Уреда за подржављени иметак Одјела за новчарство, државну имовину и дугове Министарства државне ризнице*, који је дјеловао на цијелом подручју НДХ у периоду од 1941. до 1945. године.[6] *Понова* је дакле била надлежна установа за сав подржављени покретни и непокретни иметак у НДХ, коју ће касније замијенити *Уред за подржављени иметак*, а потом *Земаљска односно Градска управа народних добара*. Други важан извор информација је фонд формиран непосредно након завршетка Другог свјетског рата у којм се налазе између осталог изјаве најважнијих културних дјелатника укљу-

чених у заштиту и евакуацију угрожене баштине, првенствено *Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача* те *Земаљска комисија за ратну штету*.[7] Конзерваторску документацију послијератних комисија које су дјеловале у оквиру тадашњег Земаљског *завода за заштиту споменика културе* (1945.-1946.), односно касније *Конзерваторског завода Хрватске* (1946.-1967.) чува и Средишњи архив Министарства културе.[8] Осим домаћих фондова, збирки и оставштина,[9] за ову тему важан је увид у архивске фондове Републике Србије, при чему би нагласак био на фонду *Комесаријата за избјеглице и пресељенике* Архива Србије, с бројним свједочанствима и изјавама људи, дијелом везаних и за стање сакралних објеката.[10] Од посебног значаја је збирка др Радослава Грујића у Музеју СПЦ у Београду, као један од најважнијих извора архивске грађе за проучавање културе и умјетности Срба у Хрватској, али и један од темељних фондова самог Музеја. Добар дио предмета Музеја стигао је управо за вријеме и након рата, као посљедица евакуације грађе и повратa непосредно након рата.

Оно што заслужује посебну пажњу, као изниман примјер не само стручног ангажмана, већ и очите људске пожртвовности у крајње репресивном времену, јест дјеловање комисије састављене од музеалаца и конзерватора на челу с Владимиром Ткалчићем, тада равнатељем Музеја за умјетност и обрт у Загребу.[11] Свијест о опасности систематског уништавања културних споменика очито је постојала у музејским и конзерваторским круговима, о чему свједочи и пронађена преписка Конзерваторског завода и тадашњег Министарства наставе[12] Како се проф. Ткалчић већ ранијих година бавио културном баштином Срба у Хрватској и био добро упознат са значајем појединих споменика, на властиту иницијативу је упутио допис тадашњим Великим жупанима да настоје заштитити, односно измјестити инвентаре из угрожених цркава и манастира, епархијских сједишта, библиотека, школа итд. Услиједила је и службена одредба Министарства наставе од 19. српња 1941. године равнатељству Музеја за умјетност и обрт (...) "*да преузме у сурадњи с особљем Археолошког, Историјског и Етнографског музеја те конзерваторског завода у Загребу све старине у православним црквама и манастирима, које су изврнуте пропасти*" (...)[13] Комисија је преузимање предмета обављала под надзором службеника Понове, тако да јој је рад био додатно отежан. Релативно плански и систематично евакуирани су дијелови ризница, библиотека и архива фрушкогорских манастира, Патријаршијског двора, Саборне цркве и Гимназије у Сремским Карлоцима и то у свега 17 дана (од 29. коловоза до 16. рујна 1941. године), колико су имали на располагању пријевозна средства.[14] Нешто раније измјештени су сви значајнији културно-хисторијски

4 Архивски рад би требао пружити детаљније податке о постојању оваковог уреда задуженог за грађевинске споменике православне провенијенције, током 1941. и дијела 1942. године, са сједиштем у Прашкој улици бр. 2. Неке од цркава које су страдале радом овог уреда су оне у Илоку, Осијеку, Ердуту, Тењи, Чепину, Славонском Броду, Новој Градишки, Славонској Пожеги итд. Вулетић, 1997: 35.

5 Матковић, 2002: 130.

6 Хеђбели, 2001: 511. Уред се бавио пријавом, подржављењем, управом и продајом цјелокупне покретне и непокретне имовине Жидова, Срба те нарушавателја јавног мира и поретка.

7 Записник изјаве Владимира Ткалчића од 15. 10. 1945. састављен пред Земаљском комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Загребу – копија документа. Оставштина В. Ткалчића, Документација, Музеј за умјетност и обрт, даље Записник; Изјава Р. Грујића пред Комисијом од 15. 10. 1945. Архива СКД "Просвјета", Грађа Музеј Срба у Хрватској, даље Изјава; Вулетић, 1989: 331-368. Доноси преписе оригиналних изјава културних дјелатника, углавном дана пред Комисијом.

предмети из манастира Гомирја, чију је ризницу пред рат 1939. године уредио сам Ткалчић.[15] Осим локалитета на подручју Сријема који се тада читав налазио у саставу НДХ, комисија је својим радом обухватила и низ мјеста на данашњем територију Републике Хрватске, што ће се детаљније утврдити даљним архивским истраживањем. Овом приликом наводим тек неколицину: Велики Бастаји, Бијела, Бјеловар, Брачевци, Бриње, Даљ, Дарувар, Доњани, Ђаково (Брачевци), Иванић Град, Карловац, Копривница, Хрватска Костајница, Манастир Лепавина, Мирковци, Нови Јанковци, Огулин, Ораховица (манастир и парохијска црква), Осијек, Оточац, Манастир Пакра, Пакрац (Епископски двор с капелом, црква Св. Тројице, црква св. Илије и гробљанска капела посвећена Малој Госпи) Петриња, Плашки, Сењ, Моравице, Винковци, Вировитица итд.[16] Осим на спашавању умјетничких предмета и споменика, комисија је допремила у Државни архив у Загребу архивску грађу из Пакраца (4 сандука), Плашког (81 сандук) и Беочина (9 сандука), књижничну грађу из Пакраца (40 сандука), Плашког (81 сандук) и Беочина (20 сандука) – укупно 234 сандука. [17]

Нажалост добар дио баштине који Комисија није успјела евакуирати био је изложен девастацији и пљачки, а један од понајбољих примјера је уништавање великог броја икона, па и читавих склопова иконостаса са ширег подручја логора Јасеновац током сијечња и вељаче 1942. године.[18] О судбини појединих црквених предмета свједочи и сам Ткалчић у изјавама пред Земаљском комисијом: (...) "*Међутим према извјештајима музејских изасланика с територија изван Сријема, било је случајева, да је грађевни палир, који је по наредби усташког стана вршио рушење цркве, уједно преузео и предмете те их распродао или однио са собом, вјероватно у Загреб. На територију изван Сријема био је у Кобашу на пр. иконостас приликом рушења цркве уништен, у Слатнику је један дио инвентара (ваљда метални) срушене цркве послан Државној ризници. Из срушених цркава у Пожеги и Новој Градишки инвентар је однесен од непознатих особа, вјероватно усташких изасланика*" (...) Сви они предмети пристигли у депое Музеја за умјетност и обрт евидентирани су и пописани, те распоређени према стручној процјени умјетничке и културно-хисторијске вриједности. Осим у Музеју, дио предмета налазио се разасут по различитим сабирним центрима у граду, од НАМЕ у Илици, складишта на Долцу, у Прашкој улици, Клаоници у Heinzlovoj улици итд.[19] О количини грађе можда понајбоље свједоче документи настали непосредно након рата када је вршена њена примопредаја. Делегирани представник Православне цркве који је у сурадњи с Ткалчићем преузимао грађу био је Р. Грујић, директор Музеја СПЦ. У својој Изјави од 15. листопада 1945. установио је да је у Музеј за умјетност и обрт сачувано око 70 посто свих драгоцјености, док се прео-

8 http://www.min-kulture.hr/

9 Првенствено В. Тклачића, Ф. Моачанина и Р. Грујића као главних актера приликом евакуације грађе као и непосредно по завршетку рата.

10 Нека од свједочанства изнесена у: Давидов, 1990: 207-208.

11 Више о раду комисије у: Записник: 2-3; Вулетић, 1997: 89-92; Шкиљан, 2007: 278-320. Владимир Ткалчић свој конзерваторски рад започео је дјеловањем у склопу *Земаљског повјеренства за чување умјетних и хисторичких споменика у краљевинама Хрватској и Славонији,* основаног 1910. године, а касније као сурадник G. Szabe заједно с Р. Грујићем.

12 Документ насловљен "Одстрањивање грчко-источних цркава и капелица" у ком Љ. Караман настоји апелирати да се заштите дрвене православне цркве у Покупљу, или да се прије рушење фотографски и архитектонски сниме, Уруџбени записник Конзерваторског завода у Загребу, 341/41.

13 Записник: 2. Из Музеја за умјетност и обрт укључени су осим Ткалчића кустос dr Ivan Bach, књижничар Зденко Војновић те подворници Јосип Ђекић и Marijan Gionecheti; из

стали дио грађе налазио у Свеучилишној библиотеци, Градској глиптотеци и Музеју Загребачке надбискупије, укупно 30 вагона црквених предмета.[20] У липњу 1946. године предмети који су били допремљени са територија НР Србије враћени су у 11 вагона, док је преостали дио према својој вриједности разврстан у два пописа. У првом су излучени предмети који немају изразиту културно-хисторијску вриједност па су предвиђени за даљњу практичну употребу (18 сандука) а у другом предмети који су одређени за будући Музеј Срба у Хрватској (48 сандука).[21]

Тема Музеја Срба у Хрватској, политичког контекста оснивања и уклапања у поједине музејске институције, релативно је непозната широј стручној јавности. Основ фонда Музеја чине управо предмети прикупљени у току Другог свјетског рата у акцији комисије В. Ткалчића, тако да је логичан слиједбио оснивање Музеја 1946. године као Одјела Музеја за умјетност и обрт. Музеј је потом један краћи период дјеловао самостално, да би од 1963. године постао дијелом Повијесног музеја Хрватске, у којем остаје до расформиравања збирке.[22] Данашња постава Епархијског музеја као најрепрезентативнија збирка црквено-умјетничког блага СПЦ-а у Хрватској формирана је 1981. године и уз мање промјене изложена је и данас.[23] Како је Музеј у свом иницијалном периоду био изнимно активан у представљању вриједне грађе, организиране су бројне изложбе, *Ћирилске штампане књиге*, *Иконе*, *Графике 18. и 19. стољећа и сликарство 19. стољећа*, *Иконе од Византа до барока*, *Крајишко-сељачка буна 1755. године* итд. с пратећим каталозима у којима је евидентиран добар дио предмета и умјетнина.[24]

Оно што данас додатно отежава било какво систематично салдирање ратне штете јест постојање углавном врло парцијалних и знанствено застарјелих истраживања на тему културне, односно умјетничке баштине о чијој ратној и поратној судбини је ријеч. Иако, интерес за баштину православне провенијенције на овом простору јавља се паралелно с развојем струке, дакле од пионирског рада Ивана К. Сакцинског средином 19. ст и његовог *Словника умјетницима југославенских*, гдје је марљиво биљежио све споменике на које је наилазио на својим бројним путовањима. Оснивањем *Повјеренства за заштиту споменика културе* 1910. године на челу с Т. Смичикласом започело се у духу тадашње активне заштите спомника и са озбиљнијим истраживањима на ову тему, посебно залагањем В. Ткалчића и Р. Грујића у каснијем периоду.[25] Увидом у литературу, када се радило о спомницима СПЦ -а, можемо закључити да су истраживачки рад углавном преузели овдашњи образовани свећеници (најчешће повјесничари по образовању) који су имали најбољи приступ грађи и самим предметима. Тако осим Р. Грујића треба споменути и рад Л. Богдановића, М. Грбића,

Конзерваторског завода подворник Иван Канижанец; из Археолошког музеја кустос др. Мирко Шепер, препаратор Јаков Павелић и подворници Никола Касун и Антун Туђан; из Хисторијског музеја кустос др. Држислав Швоб; из Етнографског музеја асистент Марцел Давили и подворник Јосип Новак; из Свеучилишне књижнице два чиновника Орешковић и Бошњак. Занимљиво да је ова Одредба изгледа издата без знања тадашњег министра наставе Миле Будака.

14 Вулетић, 1989: 46-211. У својој докторској дисертацији Вулетић је на темељу архивске грађе обрадио локалитете на подручју Сријема (данас на територију Републике Србије).

15 Записник: 1. Збирку је уредио заједно с Бошком Стриком.

16 У реферату *Рад Музеја за умјетност и обрт у Загребу на проучавању, чувању и спашавању православних културно-историјских и умјетничких споменика у Хрватској*: 2-3, Оставштина В. Ткалчића, Документација, Музеј за умјетност и обрт.

17 Вулетић, 1997: 91.

18 Грујић, 1947: 168-169; Документација КОМЗА, спис бр. 94/1945.

19 Документи КОМЗЕ, Министарство културе.

20 Изјава: 2-4; Каталог, 2006: 11-13.

М. Радеке и посебно Д. Кашића. Седамдестих и осамдесетих година активно су се укључиле истакнуте повјесничарке умјетности Ђ. Цвитановић, А. Хорват и Р. Матејчић с изнимно значајним прилозима о појединим споменицима архитектуре и сликарства. Тек у посљедњих неколико година јављају се монографије обрађене суврeменим знанствено-истраживачким апаратом.[26] Како је релативно мали број споменика обрађен по овом принципу, постаје јасно да изостаје могућност компарације стања за све споменике прије ратних збивања и након поврата евакуиране грађе, односно могућност точне евиденције ратне штете. Оно што је могуће, јест трагом архивске грађе реконструирати бар дјеломично живот тих предмета који су, сматрам, изнимно значајан дио и хрватске културне баштине.

21 Извјештај др. I. Bacha, кустоса Музеја за умјетност и обрт од 6. XII. 1946, Архива СКД "Просвјета", Грађа Музеја Срба у Хрватској. У пописима нису заведени највећи предмети (пјевнице, пријестољ итд.).

22 Споменица, 1971: 37-39; Шкиљан, 2007: 279-281; Извјештај о раду Музеја Срба у Хрватској, Архива СКД "Просвјета", Грађа Музеја Срба у Хрватској. Равнатељ музеја био је Бранко Сучевић, а сурадници између осталих Федор Моачанин, Вера Борчић и Сања Лазаревић.

23 Каталог, 2006: 15-20. Епархијски музеј након формирања налазио се у згради тадашње Митрополије у Дежелићевој улици бр. 4 , а од 2006. године у уређеним просторијама на првом кату у Илици бр. 7.

24 Споменица, 1971: 38; Борчић, 1974, 1978; Шкиљан, 2007: 280.

25 Хорват, 1978/79: 11-14.

26 Између осталих монографије Манастир Крка аутора др. sc. Б. Чоловића, Саборна црква у Плашком аутора др sc. Д. Дамјановића и Манастир Ораховица ауторице др А. Кучековић. У припреми је за штампу докторска дисертација на тему културне баштине Пакрачке епархије А. Кучековић.

Архивска грађа:

Архива Владимира Ткалчића, Документација, Музеј за умјетност и обрт.
Архива СКД "Просвјета, Грађа Музеја Срба у Хрватској.
Документацијска збирка Министарства културе, списи Земаљске комисије за утврђивање ратне штете на културно-хисторијским предметима за Хрватску – Загреб (1945.-1946.) ('Комрат') и Комисије за сакупљање и заштићивање културних споменика и старина – Загреб (1945.-1954.); ('Комза').

Одабрана литература:

Art looting and Nazi Germany: records of the fine arts and monuments adviser, Ardelia
Hall, 1945–1961, ед. Robert E. Lester, Library of Congress Cataloging-in-Publication Dana, Congressional Information Service Inc., 2002.
Asman, Alaida, Geschichtsvergessenheit – Geschichtsversessenheit. Vom Umgang mit deutschen Vergangenheiten nach 1945. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1999 (mit Ute Frevert).
Иста, *Дуга сенка прошлости. Култура сећања и политика повести*, Београд 2011.
Асман, Јан, *Културно памћење, Писмо, сјећање и политички идентитет у раним високим културама*, Зеница 2005.
Борчић, Вера, *Збирка умјетнички обрађеног метала Срба у Хрватској*, Хрватски повијесни музеј Одјел Срба у Хрватској, Загреб 1971.
Иста, *Збирка икона Одјела Срба у Хрватској*, Хрватски повијесни музеј, Одјел Срба у Хрватској, Загреб 1974.
Иста, *Збирка слика Одјела Срба у Хрватској*, Хрватски повијесни музеј, Одјел Срба у Хрватској, Загреб 1978.
Chastel, Andre, *Појам баштине*, Погледи 3, 4/18, стр. 709-723, Сплит 1988.
Давидов, Динко, *Уништавање црквених објеката у Независној Држави Хрватској 1941.-1945. Српска црква у Јасеновцу*, стр. 207-214, "Вечан помен Јасеновац", Београд 1990.
Definition of cultural heritage, References to documnets in history, Selected by J. Jokilehto (Originally for ICCROM, 1990), Revised for CIF: 15 January 2005.
Demandt, Alexander, *Вандализам : Насиље над културом,* Загреб 2008.

Dehio, Georg: *Denkmalpflege und Denkmalschutz im 19. Jahrhundert,* Festrede zum Geburtstag Kaiser Wilhelms, 27.1.1905 in der Universität Strassburg, 263–282.

Едсел, М. Роберт, *Одред за баштину, Савезнички јунаци, нацистички лопови и највећа потрага за благом свих времена*, Фрактура, Загреб 2013.

Grimsted, Patricia Kennedy, *Reconstructing the Record of Nazi Cultural plunder, A survey of the dispersed archives of the Einsatzstab reichsleiter Rosenberg (ERR),* IISH Research Paper 47, International Institute of Social History 2011.

Грујић, Радослав, *Српски културно-историски и умјетнички споменици сачувани у Загребу од усташког терора*, Просвјета-календар за 1947, Загреб.

Хеђбели, Живана, *"Понова", Архивско градиво Уреда за подржављени иметак Независне Државе Хрватске*, Љетопис Српског културног друштва "Просвјета", св. 6, Загреб 2001.

Хорват, Анђела, *Ткалчић и конзерваторски рад*, Ткалчићев зборник св. И, Музеј за умјетност и обрт 1955.

Иста, *О дјеловању Земаљског повјеренства за очување умјетних и историчких споменика у краљевинама Хрватској и Славонији у Загребу од 1910 до 1914*, стр. 7-29, Годишњак заштите споменика културе Хрватске, бр. 2-3, Републички завод за заштиту споменика културе, Загреб 1976/77.

Иста, *О дјеловању "Повјеренства" у Загребу (1914-1923)*, Годишњак заштите споменика културе Хрватске, бр. 4-5, стр. 11-34, Републички завод за заштиту споменика културе, Загреб 1978/79.

Иста, *О дјеловању конзерваторске службе у Загребу ИИИ (1923-1941)*; Годишњак заштите споменика културе Хрватске, бр. 6-7, стр.15-35, Републички завод за заштиту споменика културе, Загреб 1980/81.

Култура памћења и историја, Маја Брклјачић и Сандра Прленда (прир.), Голден маркетинг-Техничка књига, Загреб 2006.

Култура сјећања: 1945., Повијесни ломови и свладавање прошлости, ур. Сулејман Босто и Тихомир Ципек, Загреб 2009.

Марасовић, Томислав, *Заштита градитељског насљеђа: повијесни преглед с избором текстова и докумената*, **Загреб 1983.**

Мароевић, Иво, *Садашњост баштине*, Друштво повјесничара умјетности Хрватске, Загреб 1986.

Матковић, Хрвоје, *Повијест Независне Државе Хрватске*, Наклада Павичић, Загреб 2002.

Музеј Српске православне цркве Епархије загребачко-љубљанске у Загребу, каталог, Београда 2006.
Mravik, Laszlo, *The "sacco di Budapest" and depredation of Hungary : 1938-1949 : works of art missing from Hungary as a result of the Second World War,* Hungarian National Gallery for the Joint Restitution Committee at the Hungarian Ministry of Culture and Education, Budapest 1998.
Nicholas H., Lynn, *The Rape of Europa-The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War,* New York 1995.
Nora, Pierre, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire,* Representations 26, The Regents of the University of California 1989.
Смит, Д. Антони, *Национални идентитет*, Београд 2010.
Records concerning The Central Collecting Points ("Ardelia Hall Collection"): OMGUS Headquarters Records, 1938-1951, National Archives and Records Administration Washington, DC 2004.
Шкиљан, Филип, *Осврт на материјал у Хрватском повијесном музеју*, стр. 278-320, Љетопис СКД "Просвјета", Загреб 2007.
Вулетић, Душан, Спашавање и инвентаризација културне баштине Срема – покретних споменика културе у току Другог светског рата, Докторска дисертација, Универза Едварда Кардеља в Љубљани Филозофска факултета, Љубљана 1989.
Исти, *Судбина културне баштине Срема у току ИИ светског рата*, Нови Сад 1992.
Исти, *Судбина културне баштине Срема у току ИИ светског рата*, том ИИ, Нови Сад, Сремска Митровица 1997.
Вјетром вијани, *Споменица Српског културног друштва "Просвјета"*, Загреб 1971.

Интернет странице:

http://www.min-kulture.hr/

Јова Гужу кроз с

Политика

Бранко Чоловић

Ћирилица за некрофиле

Што је човјек старији, мада по природи и не био филозоф, то му је есхатологија ближа, а мисли о властитом крају прихватљивије. Избјегавање нужног ионако нема смисла. По истом схватању завршно одредиште постаје сасвим прозаични, невеликим зидом омеђени простор згуснутих крстача у који не залази само када се упокоји неко родбински близак или познат, већ понекад у својству доконог шетача свјесног сопствене смртности. Ту се на лицу мјеста може сасвим непосредно присјетити некадашњих, испод гласа изразговарати са неистомишљеницима јер би га у супротном случајни посјетиоци могли убројити међу неубројиве, напосе осјетити грижњу што је посебном милошћу ето остао жив да се пати из дана у дан, свједочи сталним кризама, одсуству новца и морала, али ако прођете гробљем великог града препуног величина и исто таквих споменика разметљивости, е онда себи упричујете ванредно плодан сусрет са читавом историјом. Требам ли признати да сам као дијете нерадо улазио у гробље иако сама смрт није имала за мене никакав облик, кадавер никада нисам видио, али некакав метафизички страх од ништавила и непостојања ме је од кад знам за себе једнако дубоко плашио. Баш у том простору, још од дјетињства кад би се нашао на сахрани неког од својих рано умирућих рођака, сусретао сам спомeничке натписе на писму којега нико није користио, а поуздано нису били хијероглифи. Држао ме је сталан осјећај запитаности о томе да друштво којем припадам има једно писмо за живе друго за мртве. Дознао сам касније да неки народи имају писма, чак и

језике који издвајају просвјећене од неуких, оне образоване од оних којима је то било ускраћено и на том разликовању створене су класе и касте, дакле читава друштвена структура, али за овај случај објашњење није било лако наћи. Одрасли су или избјегавали ово питање, или одговор на њега сматрали тако природним да га није било потребе објашњавати. Схватио сам да је мој народ био и још увијек јесте оличење дволичњака.

Братство и јединство практично примјењивано у граду мог дјечаштва препознавало се и тако што се све до трећег разреда основне школе свака друга школска задаћа обавезно писала ћириличним писмом. Мора се истаћи да је и директор школе чијем је имену кумовао велики, револуционарни, уз то и ослободилачки рат – Народни хероји, све до касних седамдесетих година прошлог вијека, до када је био на том положају, свједоцбе потписивао ћирилицом. Овисно о поријеклу некима је такво наизмјенично писање било само по себи разумљиво, а некима и својеврсна мука, али о томе се нико није гласно изражавао. Наставници су покорно, а како другачије, спроводили наставни програм донесен под партијским покровитељством на неком неслућено високом државном мјесту и нису се превише могли мигољити у свом положају. Ово истичем из разлога да ћириличко писмо као такво очито није било проскрибовано, али, зачудо, готово нико га није користио. Са изузетком пар професора београдских питомаца инација по вокацији, стараца којима се ћирилица урезала од дјетињства и од прича предака, а којима је ионако било свеједно за посљедице свог потписа, као и оних дежурних националиста које је мила милиција готово у свакој безбедоносно критичној ситуацији, даномице забринута за стање уставног поретка, приводила и ислијеђивала. Ако добро памтим друштвену атмосферу тих година није било упутно исказивати национални хабитус путем писма јер би онда уредовали најмање писмени, а васпитна палица у часу замијенила перо.

Властита искуства на ту тему, па још стечена у стварности далматинске провинције одувијек поспрдно третиране на страницама лијепих књижевности, свакако нису била довољна за формирање и изношење дубљих судова о третману ћирилице у друштву, још уже у националној заједници. Било је потребно отићи на хуманистичке студије, уз прочитане основне наслове упознати бескрајe књижевности и установити да се народ којем припадам није никада служио другим писмом доли ћирилицом, нити другим језиком неголи српским. Па зашто је онда била прекинута та поштовања достојна традиција и у чије име и за чију корист било потребно раскинути тај свети завјет са писменим и умним прецима?

Писменост од када је свијета бијаше привилегија повлаштених, а на познавању писма заснивала се моћ појединаца и елита. И у овим крајевима

њихов број био је изнимно мали, искључиво везан за црквене кругове који су то знање генерацијски преносили, или за ријетке појединце грађанског поријекла образоване на талијанским училиштима. Са озбиљним националним школством барем у Далмацији није се кренуло прије почетка XIX, док се на прави систем државних школа чекало до средине истог тога вијека. Демократизација образовања била је пресудан догађај у националној историји, али по питању признања језика и писма морало се још дуго и истрајно радити у парламентарним клупама Царевинског вијећа у Бечу и задарском Далматинском сабору. Ништа другачије није било ни у Тројединој краљевини и загребачком Сабору. Онако узгред подсјећам на изјаву по врхунским идиотаријама упамћеног и због тога у народу омиљеног суверена из Хабсбуршке династије како њему требају само поданици, а не школовани људи. Војнике је по истој тој логици подразумијевао. Нити Млетачкој Републици под чијом се влашћу овај крај налазио још од позног средњег вијека, није било посебно стало до образовања у провинцији и све што се школством могло назвати организирано је вољом Цркве. Она, као баштиница вишевјековне традиције, читавом окружењу упркос, уз вјерску постојаност заговара ћирилицу као писмо којим се искључиво и никако другачије поред вјерских истина исказује српски језик. У тој најприроднијој могућој симбиози протиче готово сва књижевност и оно што се стандардном научном класификацијом под тим појмом подразумијева.

У другој половини XVIII вијека на простору данашње Хрватске ћириличним писмом и српским језиком ствара вјероватни Вуковарац, личност ренесансног формата Захарија Орфелин, њему су непосредно слиједили образовани литерате, писци и пјесници, баш као што је пар деценија касније пером Саве Мркаља створено оних неколико генијалних редака о писму и језику. Они су стварни каменови темељци и не само пречанске књижевности чије је основно градиво ћирилично писмо, а уз свега неколико изнимки сва књижевна продукција Срба у Далмацији и Хрватској у цјелини саздана је од тог драгоцјеног материјала. На овом мјесту вриједи истаћи ријечи једног од зачетника далматинског српства Божидара Петрановића који каже: *Србски тако пишемо да нас сваки Србин лако разумјети може*. У Далмацији почетком XIX вијека на народном језику и ћириличком писму остварена су два ванредна животописа, један Герасима Зелића, а други Спиридона Алексијевића, обојице образованих црквењака чврсто везаних за вјерске и националне интересе *своїа отечества* и све оно што је на литерарном плану услиједило, готово до модерне, било је на трагу њихових напора. Дакле, било је тешко реално одвојити њихов позив, националну и вјерску припадност од њиховог заузимања за писменост и образовање, која временски израста и разраста у доба просвјетитељства. Они слиједе

неистрвени Доситејев траг у Далмацији, колико у аутобиографској списатељској форми толико и у ширини амбиција гдје језик и писмо у националној култури имају одређујућу улогу. Чини се да се сваки писмени човјек у то вријеме осјећао као човјек с мисијом. Тако је било одувијек, а онај ко превиђа ту чињеницу не познаје историјску правилност или *крчми пазар*. Мислим да управо у тој настраној трговачкој трансакцији лежи један од узрока пада ћирилице као националног писма на западним странама. На овим просторима тестирала се национална опстојност и правовјерност у начелима и дјеловању толико важна колико је важна оштрица за употребљивост ножа. Искуства из других земаља и неких прошлих времена говоре да су у вјерском и националном смислу граничне области већ и због блиског сусрета са супротностима у сваком погледу постојаније од централних дијелова неке заједнице.

Данас, незахвални потомци углавном не знају читати ни писати српско писмо, а већина једва сриче азбуку, што резултира ситуацијом да се из дана у дан све мање међусобно разумијемо и, најгоре од свега, постајемо равнодушнији према мукама наших сународника.

Нације као и све појмове из високе сфере обично промишљамо у чврстим појмовним категоријама и стабилним саставницама, али упркос таквим покушајима њихова флуидност не бива ништа мања. Са српском нацијом у читавом њеном просторном обухвату интегритет се, свјесно или не, нагризао губитком основног елемента какво је национално писмо. Европеизација српске културе у цјелини, од лијепих књижевности до ликовних умјетности, посредована западним културним утјецајима и дјеловањем страних универзитетских центара тражила је, очито и добила, нешто заузврат. Руковођене дугорочним геостратегијским интересима западне силе су све процесе усмјериле у правцу културног потчињавања провинција и њиховог потрошачког задовољења властитим културним производима. Знајући за то сада из друге перспективе гледамо на смисао стварања и дјеловања толиких славистичких катедри на њемачким и аустријским високим школама. Онај ко их је с успјехом завршио стекао је основе заната али и претрпио неизбјежну индоктринацију са трајним посљедицама у више нараштаја. Показало се да је то био онај први и врло агресивни инфилтрат који је сложену конструкцију дуго уобличаване националне културе почео добрано нагризати, ако не и потпуно угрожавати.

Доиста, осим кукавичлука, не постоје ваљани разлози за јавно одустајање од властитог писма задуженог од предака, писма којим су написане најмудрије ријечи нашег језика и зашто би свако онај ко за њим данас посегне имао дојам да је учинио својеврсни инцестуозни кримен. Код Срба у Хрватској, послије Другога рата ту мјеру храбрости испољили су тек

ријетки писци, које су поред повремених награда за вриједност књижевна дјела сустизале и националистичке квалификације због којих су или били скрајнути у преостале националне институције гдје их се лакше могло контролирати или би се, они сами, једноставно послужили мимикријом. Јануси модерног доба. Занимљиво, и послије посљедњег рата опет се нашло оних писаца који без обзира на очекиване посљедице нису жељели загасити властито писмо као једини поуздани алат за духовно стваралаштво. Који, истина, не јамчи стварање умјетничких дјела, али некако се догодило да су сада као и некада најбоље књиге биле написане ћирилицом. Уосталом, писци и нису ту да дјелују у пропагандне сврхе како су им то властодршци намијенили, него да сада и овдје осим што пишу властитим језиком и писмом, свједоче јавним срамотама, признају себи и другима људска недјела, покажу животне муке појединца, ограничења националистичког ума и темпоралност сваке врсте тираније.

Било које одрицање па и оно од ћириличког писма, претпостављам, има дубље разлоге, на друштвеном или приватном плану. У готово полувјековном трајању, од завршетка Другога рата па до раних деведесетих живјели смо друштвену аномалију која се са свим попратним појавама звала социјализам. Ако то изјавимо са добрим ступњем извјесности остаје питање како то да су се и други народи попут Руса, Украјинаца, Бугара, Македонаца, нашли под истим идеолошким плаштом па свеједно нису напустили своје писмо. То су само урадили Румуни 1862 године, а разлоге, осим у дубокој историјској традицији латинског језика, не могу а да не видим и у раду грабљивих хабсбуршких прстију. Који су очито заказали у Бугарској. Један дио нимало лаког одговора на ово питање почива и на чињеници што су Срби живјели у композитној држави у којој је добар дио популације потјецао из оног културног круга у којем је латиничко писмо историјски преовладавало. Према томе се већ некако морало одредити. Уступци политичке природе, ма која им крајња намјера била, увијек иду за тим да остваре прије̋ко потребну хармонију друштвеног организма, у противном се мора рачунати на унутрашње трзавице, на које се може извана утјецати и тиме ризиковати потенцијални сукоб ширих размјера који у неком тренутку може довести у питање опстанак цјелине. Краљевина Србија Обреновића и Карађорђевића није имала разлога правити такве компромисе мада се држава својом економско-политичком оријентацијом, увођењем парламентаризма и напосе естетским обиљежјима од архитектуре до грађанске моде репрезентирала на сасвим европејски начин. Ако се већ у Београду прихватила латиница, исти тренд по логици ствари и заповједима бирократског ума није могао заобићи Врање или Бабушницу, а да не спомињемо Грачац или Дрвар као завршне рукавце истицања националне ријеке.

Ћирилица је, по несрећи, увијек била везана за православље и добар дио њеног усуда лежи у постојању те сасвим природне везе. Ометањем једног или другог момента у националној свијести и још шире националној идеологији постизали би се двоструки учинци, губитак једнога јамачно би водио слабљењу или гашењу другога. С том спознајом рачунали су претенденти на српске земље и ловци на душу народа. Ако је још од доба именског препознавања Срба као и због географског положаја српских земаља утјецај западног и источног културног круга био некако равномјерно распоређен, остаје чињеница да је опредјељење за писмо и писменост било посве јасно и недвосмислено. Прве рукописне књиге богослужбеног садржаја дошле су кад и писменост уопште, посредовањем мисионара православне вјере и све одреда писане су ћирилицом. На том темељу у готово миленијском трајању настала је огромна и садржајно разнолика књижевност, преписивачка као и креативна, вјерска као и лаичка, искључиво писана српским језиком и ћириличким писмом.

Раскидање ове традиције догађа се наоко спонтано, али тек наоко, у Краљевини Југославији. Многи због тога нису били најсретнији баш као ни због успостављене расподјеле друштвене моћи, великих проблема произишлих из дивергентних културних традиција, а напосе не због створене климе у којој се једна заједница, макар и по питању писма, опортуно прилагођава новом политичком пројекту. Наравно да су и други народи, свако на свој начин, дали обол новој заједничкој држави али бих волио знати којем је то народу улог био језик, тачније писмо. Југославенство засигурно, без обзира шта идеолошки настројени истраживачи тврдили, није била никаква егзалтација српства већ његова чиста деградација, чак уколико је оно само, својим митовима, страховима и праксом, оптеретило читаву новостворену државу, показало се, ипак лако ломљивог костура. Тренд тада започет са новом југославенском државом комунистичког друштвеног концепта докраја је умањио важност ћирилице као националног писма. Осим на новчаницама и званичним документима њена заступљеност у свакодневном саобраћају постајала је све минорнија. О разлозима је потаман говорити, нисам сигуран да би и вишеструке анализе могле изнаћи одлучујуће факторе за такво стање, посебно не за његово превазилажење уколико је до тога икоме стало. Главни токови сигурно нису ишли у прилог потврђивању ћирилице као једног од националних темеља, мада се у свакој прилици и на многим мјестима говорило о равноправности. Искуство говори, у социјализму се причало само о ономе чега није било, понајвише о демократији и добрим страним аутомобилима. Створено је такво стање духа да је посезање за ћирилицом био чисти анахронизам, обиљежје традиционалиста и реакционара, својеврсни рецидив светосавља да

мантрамо скојевском терминологијом, а по истој логици пут у будућност био је незамислив без латинице као сапутника. Вријеме је показало да је то била још једна итекако добро индуцирана заблуда јер зашто Кинезима и Индијцима велики Напредак није тражио такав уступак. Тамо је латиница, преко енглеског језика наравно, коегзистирала као путнички оријентир за западне трговце и туристе и ништа изван тога. Када већ призивамо изглед неког китајског путоказа на ком се сусрећу стилизирани пиктографи далекоисточног свијета и латиничко писмо запада може се донекле наслутити како је управо због малих разлика у нашим приликама супституција једног писма другим била лако могућа. У основи се ради о морфолошки врло сличним словним знаковима, а опредјељење, тренутачно или углавном коначно, врши по начелу друштвеног опорунитета, а тиме назови гријех прелазника не бива толико драстичан. Будући се ради о минималном разликовању, а есхатологија с почетка приче за већину се намеће као стални животни принцип, онда заиста ништа није посебно важно. Компромис увијек тражи и налази оправдање, некад у науци, каткад логици удаљеној од морала, на крају у чистој утилитарности.

Политика

Задаћа затирања ћирилице својевремено је била дневна обавеза партијских кадрова. Њихова образовна структура, изостанак карактера и фанатична преданост социјалистичкој идеологији јамчила је сигуран каријерни успјех. Када већ немате некакве духовне путоказе, то свакако није могао бити комунистички манифест, или барем јасне моралне ослонце попут вашег партијског секретара, уз одговарајућу домишљатост каријера је ваш крајњи домет. Ако се свим тим одликама дода и пожељни избор животне сапутнице или сапутника онда се у некадашњем систему и материјално могло врло добро профитирати. Народски казано, далеко догурати. Све је јасније да су они као статисти само били изгурани пред лице идеологијом слуђене јавности, страсно понављали овијане партијске фразе, преплашено трептали очицама пред камерама бесрамно приказујући свој нитковлук. Партијски Mastermind који је имао задатак изабирати српске кадрове у поратној политици доиста је направио хвалевриједан посао, а ако би се покоји изабраник дрзнуо изићи ван зацртаних оквира с лакоћом би губио положај и према величини партијског гријеха силом морао отићи на Голи оток или милом као учо у неку сеоску бестрагију.

Међутим, било би неправедно не сјетити се и другачијих примјера. Истичемо бенковачког заступника који је раних осамдесетих XX вијека тражио да му се писани материјали у Сабору отправљају ћирилицом!? Вјероватно је и та иницијатива схваћена као провокација неког мангупа из наших редова, радом парламентарних тијела препуштена инерцији, потом и забораву, а сигурно знам да никада није оживотворена. Врхушка је

дотичног убрзо ставили на лед, а он сам је раних деведесетих, вјероватно не само из тих разлога, у трену промијенио дотад једину могућу партију. Странка којој је приступио, данас непомињана, програмски је и у потпуности полагала на оне вриједности изношене кад им вријеме није, а никада им вријеме било није. И како то обично бива, предуго затирање обично заврши на груб начин, реакција посљедично надмаши јачину узрока, тако да се у сваком погледу претјеривало и са употребом ћирилице, до нивоа када се опћепознати латинички појмови, мјере, брендови, преводе у ћирилички дуктус. Нападно наметање сваке врсте почев од јединствене употребе језика и писма па до форсирања екавског дијалекта у Босни нпр. рађа отпор и не допушта да се ствари природно развијају. Властодршци су у једном тренутку очито били свјесни да је једна дуговјека традиција силом била прекинута и да се на исти начин, у часу, може наново успоставити.

Оно што данас у нашој земљи имамо на плану језика и писма директна је посљедица рата, а посебно у порађу доношених одлука, када су званично подијељене улоге кривца и жртве, гдје се кривац на сваки начин кажњава. С уведеним рјешењима у потпуности је оживотворен политички пројекат давно одсањан у врлим националистичким главама. Српској заједници и њеним представницима ионако није остављено превише простора за интелектуални или морални отпор, још мање за властите замисли и практична рјешења и све оно што се од ње тада тражило био је тек *својевољни* пристанак. Упркос мноштву закона из те области, увијек недовољним новчаним средствима одвојеним за тзв. мањинско школство спровођено у неколико модела, у суштини тријумф бирократског ума над стварношћу, на дјелу је некакав провизориј у који не треба имати неко посебно повјерење. Националистима, истинским родитељима ових замисли, таква политика сасвим иде на руку, јер уколико се погледају резултати посљедњег пописа становништва и одговори грађана, изјашњених Срба, по питању језика и писма закључујем да се дотични уопће не користе властитим језиком и писмом. Како се притом већина у вјерском смислу не осјећа као православна само је питање времена када ће програмски позитивна политика интеграције завршити у потпуној и неповратној асимилицији. А то је већ поанта свега.

Ипак се не може рећи да проблем опстанка ћириличког писма и његове свакодневне употребе није био толико важан а свијест о њему барем код мислећих људи толика да су, уосталом, на ту тему одржавани научни симпозији драматичних назива типа *будућност и судбина ћирилице*. Пророци пропасти играли су на сигурно. Сеоске су средине већ и због пословичне конзервативности устрајавале на ћирилици, али се грађанство модернизовало њеном суспензијом. Незаустављивом урбанизацијом

друштва превага на штету ћирилице постала је очита. Врхунац кориштења језика сигурно није ћирилицом исписана фирма на успутној оштарији већ књижевно стварање. Тек су књижевници и други писмотворци сачували вјеру у властито друштвено послање и само захваљујући њима ћириличко писмо још увијек је, макар само на апаратима, остало у животу. Међутим, њихов значај данас није ни приближно једнак некадашњем, а уз једнако неомиљене фарисеје стигла их је библијска клетва проказаних негативаца. Чита се све мање, друштвом доминирају природне науке са готово дневним технолошким иновацијама које у животну стварност уводе нереално оптимистички приступ свијету у ком се само ради, зарађује и троши и гдје нема мјеста никаквим сумњама или критичким преиспитивањима. Потпуном англизацијом културног и медијског живота њихов напор биће још једно витешко вођење унапријед изгубљене битке. На максимуму књижевничке презентности у друштву и медијима данас највише ради њихова елитна кафана.

Осуђена на вјечно умирање ћирилица је нестајала онако како нестају одрвењеле старице. Толико се навикнете на њихово непостојање у запећку бескорисности да када напокон неповратно ишчезну готово и не примијетите да их доиста више нема. Нису за њом посебно закукали разметни синови и пријетворне снахе, али нити плаћене нарикаче, тек неколико писаца и носталгичара из Академије срочили су дирљиви епитаф. Ћутало се као у кући самоубице.

Ипак, по свему што из досадашњих искустава знамо ћирилица има будућност. Ако нигдје друго оно на гробљу.

Борис Рашета

Бићанићев парадокс

"Један од странаца који се бавио идејом потпоре дисидентима у комунистичким земљама рекао ми је: Знате, професоре генерале – тако су ме звали осамдесетих година – да нисте Хрват, били бисте нобеловац…"

Ова Туђманова тврдња по својој је конструкцији карактеристична како за аутора, тако и за средишњу мисао хрватске националне идеологије од тридесетих година прошлог стољећа до наших дана. То је идеја прикраћености, осујећености, фрустрације, настале због хрватске државне несамосталности. Слободан Хрват у слободној Хрватској, сматрао је Туђман, довинут ће се до Олимпа. Своји на своме. Одлучимо сами о судбини своје Хрватске. Хрватска пушка на хрватском рамену, хрватска лисница у хрватскоме џепу.

У тој тежњи самој по себи нема ништа лоше – то је кантовска идеја пунољетности. Кант одређује просвјетитељство као «излазак човјека из стања самоскривљене непунољетностиЧ. Пунољетан човјек води се властитим разумом, он нема другога вођу. Он је, како је Туђман често говорио за хрватски народ, своју судбину узео у своје руке. Но, потешкоћа настаје кад освијестимо резултат те пунољетности.

А он је, готово би се могло рећи, трагичан.

Хрватска је опељешена. Сваки је окупатор у повијести у националном посједу оставио више власништва но што га је у хрватским рукама данас. Земља изгледа као да је њом протутњала најезда скакаваца. Хрватска данас нема ни једну велику банку у националном власништву. Нафтни ги-

гант, највећа државна компанија, ИНА у мађарским је рукама. Она своју, уговором преузету обавезу развоја националне нафтне индустрије суставно игнорира. Држава продаје једину националну осигуравателну кућу, Croatia osigurawe, и прилично је извјесно да ће њен власник постати странац. Аутоцесте, прометна кичма државе, иду у концесију на 30 до 50 година. Индустрија је разорена. У земљи је 350.000 незапослених, (успоредбе ради, 1978. било их је само 80.000) а права отпуштања још нису ни започела. Без посла ће у идућих годину-двије остати сигурно још 50.000 људи. Егзодус из Хрватске, нарочито у правцу ЕУ али и прекоморских земаља досегнут ће размјере какви одавно нису виђени…Из земље одлазе радници, интелектуалци, лијечници, мањине, већина. Одлази тко год може, иако је у фазу пунољетности нација ушла с великим обећањима.

"О Боже, Боже, сјети се, свих обећања блиставих, што си их мени задао…" (Ујевић).

Значајан дио Хрватске с Туђманом је добрих четврт стољећа провео у нарцисоидним маштањима о грандиозној снази колектива. Фаза колективне халуцинације још није прошла. Свако мало на насловници новина осване понека жестока фантазија. "Захваљујући експлоатацији нафте из Јадрана живјет ћемо као Норвежани"; "Лука Ријека бит ће главни кинески прометни правац"; "Славонија може хранити 20 милијуна људи; то је житница средње Европе"; "наш је човјек марљив и квалифициран…"; Хрватска има големе залихе воде која је стратешки ресурс број један… Непосредно пред референдум о осамостаљењу у медијима је пласирано питање, "зашто ми не бисмо били као Швицарска"…

Што се крије у позадини ових, наизглед разнородних замисли? Једна једина идеја: рентијерство. Нигдје у тим формулама не можемо наћи замисао суставног рада, одрицања, штедње, методичног аскетског рационализма западног, протестантског типа. Напротив, овдје је идеја о максималном нераду повезана с необузданим потрошачким хедонизмом. Идеја престижа, оличеног у неком материјалном симболу, видљива је, већ голим оком, на сваком кораку у овој земљи. Забрињавајуће много људи у овој земљи мисли да мора имати кућу или ауто због којих ће његов сусјед цркнути од зависти. Многи такве ауте и имају – али није их мало међу њима, који немају што за јести. Они који не возе ауте носе робне марке с потписом, сатове, ципеле, било што.

Тај је скоројевићки менталитет на велика врата ушао на националну сцену почетком деведесетих, с оним ничим изазваним редизајном Фрање Туђмана, новопеченог државног поглавара, којега је из пензионерског шлафрокића елитни модни дизајнер Гумзеј убацио у равно у дизајнерске крпице, па је несретни Туђман изгледао као да се родио у Villi Borghese,

али је свака његова реченица откривала наврат нанос редизајнираног скоројевића. Та се промјена на жалост није зауставила на моди. Фрањо Туђман одмах по преузимању власти повећао је плаће чланова предсједништва СРХ са 1800 на 8000 њемачких марака. Кад га је Душан Биланџић, други члан предсједништва, упитао како ће привреда издржати тај терет, Туђман се није ни осврнуо. Убрзо је тај потрошачки волунтаризам узео маха…Нитко није водио превише рачуна о покрићу за потрошњу. Сви су се, наиме, уздали у "богатство народа", како би рекао Adam Smith. Гласовити Шиме Ђодан, најразвиканији Туђманов економист, аналфабет и галамџија, тврдио је да ће у земљу доћи десеци милијарди долара од дијаспоре.

"Фрањо Туђман је обећао "капитализам швицарског типа" ако Хрватска постане самостална. Истру и Далмацију је описивао као хрватску Калифорнију. Тврдио је да је са експлоатацијом државе од странаца готово. Догодило се нешто посве супротно. Хрватска је данас дужник који не може плаћати ни камате на своје дугове, па распродаје остатке остатака вриједне имовине – економисти кажу да је ријеч о прикривеном банкроту.

До тога није дошло случајно. До овога је морало доћи. Инвентура националне трагедије открива неколико константи у драмском оквиру који јој је претходио, који ју је породио и учинио незаобилазном. Хрватска је, наиме, сву своју самосталност утрошила на потпуну деиндустријализацију и декроатизацију земље – што је посве супротно пороћајним формулама. Једино у том је задатку национална елита, може се рећи, посве успјела. Национално богатство предано је странцима. Човјек који данас прошеће средиштима Загреба, Сплита, Ријеке, Осијека или Пуле, може видјети исте логотипе – Tcom, ERSTE, RBA, а иза препознатљивих имена Забе и Привредне крију се Intessa и Unicredito. Хрватска је у економском смислу подијељена на талијанску и њемачку, односно, аустријску или аустроугарску (MOL) интересну сферу, економски раскомадана и посве десубјективизирана. Унаточ те, масама познате чињенице, ипак нема никаквих протеста.

Можемо ли замислити што би се догодило да су српски и црногорски логотипи (Беобанка, Београђанка, Симпо, Ђорђевић…) у таквој мјери и у таквом постотку колонизирали Хрватску? Какве би биле реакције народних маса и националне интелигенције?

Овдје, заправо, долазимо до занимљивог парадокса. Док је Хрватска "стењала под југосрпском чизмом" све је национално власништво, суштински – већ и због републичких етатизама и карактера друштвеног власништва – било хрватско. Данас, када је све формално хрватско, запечаћено чињеницом државне суверености – уистину више ништа није хр-

ватско. Стање факата, идеја садашњости, визија будућности, све је то – данас се види кристално јасно – очито било у доста озбиљном сукобу са чињеницама. Национализам је имао мало смисла за реалност, како у садашњости тако и у будућности. Замисао је била ова: овдје је све српско, експлоатација је страшна, Срби су лијени, али имају полицију и војску, сав је државни апарат њихов, они су лијени, ми смо марљиви, они су нерадници, ми нисмо, они нас пљачкају, кад њихове државне супремације не буде, бит ћемо богати. То је идеја Швицарске.

Што казују бројке? У СР Хрватској је, према истраживању Вјерана Катунарића из средине осамдесетих година прошлог стољећа, српска етничка скупина била натпропорционално заступљена – али не у хегемонијском интензитету – у полицији и војсци, у медијима је била заступљена адекватно свом броју, док је у привредним структурама била – подзаступљена.

Примјерице, 1984. Срби чине 49,9 посто запослених у органима унутрашњих послова СРХ (годишњи извјештај РСУП-а СРХ за 1984. годину, табела 9) што је изразита надзаступљеност и може узроковати разумљиву фрустрацију. У укупном саставу становништва Срби чине око 12 посто. У вријеме када Срби чине 11,5% укупног становништва Хрватске, њихов удио међу политичким руководиоцима износи 16,4% (истраживање је радила Marija Oliveira-Roca, 1991. године). Но од укупног броја руководећих положаја у привреди године 1981. Срби су заузимали само 10,3 посто, а према узорку из 1984. 12,5% (Вјеран Катунарић, 1986). У медијима је била слична ситуација, мада је Фрањо Туђман горљиво тврдио да је већина уредника националног тв дневника српске националности, што је наравно била лаж.

Србин милицајац био је, дакле, симбол и кључни потпорни ступ необично раширене слике о хегемонији, но нитко није узимао у обзир податке о привредним руководиоцима. Зато што за ову причу и нису биле битне чињенице, него емоцијама набијени стереотипи. Чак три задња премијера Југославије, Милка Планинц, Борислав Микулић и Анте Марковић, били су Хрвати, доживотни шеф државе био је Хрват, Тито, шеф савезне Удбе цијеле је осамдесете био Хрват Здравко Мустач, пола Марковићеве Владе чинили су кадрови из западних република, па је популарни националистички стереотип био у сукобу и са здравим разумом, но тај је стереотип имао дубоке коријене.

Његово је поријекло колико старо, толико и установљиво.

Базу хрватске националне идеологије из које је израсла ова слика, осмислио је др Рудолф Бићанић, стари правник, етнолог, филозоф, педагог и публицист који је тридесетих година прошлог стољећа написао, за хрватску националну политику, нажалост, магистралну књигу – "Економ-

ска подлога хрватског националног питања“. Она је први пут издана 1938. године али је забрањена, док је друго издање, с Мачековим предговором, изашло догодине. Дјело је у неовисној Хрватској поновно објављено 1996. а потом и 2004. године. Од првог до задњег издања, њене су идеје живјеле међу широким народним масама, од политичког центра на десно, као стожерна мисао.

“Бићанић (1905 – 1968) се родио у Бјеловару, школовао се у Загребу и Паризу“ стоји у његовој биографији. “Искусио је дугогодишњи затвор и политичко изгнанство, но као један од првака ХСС-а дјеловао је при избјегличкој влади у Лондону, а након завршетка ратних операција у Југославији вратио се у домовину, гдје се приближио новоуспостављеном режиму те се отворено и јавно дистанцирао од политике др Владка Мачека. Бићанић је у послијератном раздобљу постао свеучилишним наставником на Правном факултету у Загребу и ту је својим стрпљивим педагошким радом одгојио нараштаје студената. Његови се студенти и данас са симпатијама сјећају како би их у суботње јутро знао повести на тржницу Долац, гдје су записивали и успоређивали цијене појединих производа у распону од неколико сати и на тај им је начин живописно образлагао законе понуде и потражње…“

У првом дијелу књиге, Искоришћавање хрватских крајева или трговина са жртвама Србије, Бићанић износи тврдњу како је замјена крунских за динарске новчанице представљала суставну пљачку пречанског становништва.

Тому је служио и порезни систем: Хрватска је по Бићанићу плаћала два пута, Словенија готово три пута, а Војводина пет пута већи порез по становнику неголи Србија. У другом дијелу књиге с насловом Прича о државном и народном јединству или српска хегемонија Бићанић тврди да је и систем инвестиција био подешен за експлоатацију.

Тако је у раздобљу између 1925 – 1934. према његовим рачуницама држава за Србију утрошила три пута више новца неголи за Хрватску, чиме је занемарена изградња и одржавање лука на јадранској обали, док су у Београду подузети амбициозни грађевни потхвати. У трећем дијелу књиге с насловом Посљедице и перспективе или покушаји српског империјализма изнесена је економска биланца Хрватске у заједничкој држави. Описива је ријечју “поражавајућа“.

“Кад саберемо све заједно“ пише Бићанић “онда ни за једнога Хрвата ни Пречана више не може бити сумње да под владом режима народног и државног јединства постоји систематска и намјерна експлоатација хрватских и пречанских крајева, за рачун владајућих Србијанаца.“

"То, необоривим чињеницама утврђено фактично стање доказује" сматра Бићанић, "да је теорија државног и народног јединства фикција, лаж која има да сакрије стварност и да даде оправдање за израбљивање Хрвата и других народа… Изједначење закона, док постоји јединствена државна управа, не даје Хрватима никакве гаранције да нећемо бити израбљивани убудуће, као што смо и сада…"

Закључак књиге је да је идеологија народнога и државног јединства опсјена иза које се крије брутални сустав израбљивања хрватских и пречанских крајева.

* * *

Ваља рећи да је преко Мачекове странке, која је контролирала апсолутну већину хрватских људи, идеологија из те књиге ушла у сваку хрватску кућу, но како је Бићанић био лијеви ХСС-овац велике социјалне осјетљивости (пјешице је обишао цијелу Хрватску и написао потресно дјело Како живи народ), нешовинист (сурађивао је с лондонском владом у егзилу) након рата добио је катедру на Правном факултету, на којој је одгојио генерације својих истомишљеника, међу којима је најпознатији управо – споменути Шиме Ђодан, шарлатан, националиста и циркусант популистичког типа…

Њихове су идеје 1971 и 1991. попут пожара захватиле хрватске национално еманципиране масе. Шиме Ђодан је био најјачи Бићанићев ученик, чије су идеје – сведене на ново читање Бићанића – извеле два блицкрига по Хрватској, и потврдиле идеју о хрватској суверености као предувјету за богаћење нације преко ноћи. Његова је тзв. знаност била пивничка идеологија, али је била врло утјецајна.

"Хрватска" рећи ће Ђодан, " има најповољније увјете за развој прерађивачке индустрије – има обалу, има луке, има квалificирану радну снагу и може добити јефтино сировине свугдје на кугли земаљској, јер је пријевоз морем 11 до 15 пута јефтинији него дрндање жељезницама по Југославији. Ја сам доказивао да у Хрватској управо маритимни појас има највећу индустријску перспективу, наравно у чистој индустрији, а не у "Југовинилу"…"

Ђодан је најављивао "хрватско економско чудо". "Што ће нама страни капитал" питао се, "кад ми имамо наш капитал?"

"Ми имамо преко милијун хектара необрађене земље… Имамо могућност да градимо нову индустрију, јер наши гастарбајтери, из цијеле Југославије, имају вани око 30 милијарди долара. Ако је пола тога капитала

хрватско, као што је то пола или више од пола емиграције, онда је ту препород могућ…

Сви показатељи о којима говори данас су до те мјере лоши да ондашње стање има смисла описивати као Елдорадо.

Хрватска је тако цијело једно стољеће здушно вјеровала како је силно богата али то богатство стално краду туђинци. Једном Мађари, други пут Аустријанци, трећи пут Срби или Жидови. Опћенито се сматрало безувјетно сигурним да ће часом националне еманципације Хрватска постати богата, у хипу. Ту је идеју Шиме Ђодан даље разрадио у масу наврата. "Економски положај Хрватске у Југославији од 1918. до 1988. за које раздобље имам податке је средишњи, битни аспект хрватског националног питања у Југославији, у обје Југославије подједнако. Постоје егзактни подаци, који су службени, да је Хрватска у том раздобљу имала најнижу стопу инвестиција, највећу стопу емиграције, што је узрок за најнижу стопу наталитета. Хрватска је 1925. имала 33 посто индустријских капацитета Југославије, без Истре и Ријеке, Задра и три јадранска отока. Затим је имала 33 посто друштвеног производа, 50 посто југославенског банкарства, односно финанцијског потенцијала, и 27 посто становништва… Према томе, кад се виде подаци онда је јасно да је Хрватска апсолутно губила."

Ђодан је најавио да ће емигранти, када се држава осамостали, у земљу инвестирати десетке милијарди америчких долара. Он је тврдио да само Хрватска и Словенија имају девизни суфицит, и да враћају туђе дугове.

Но ево – прије но што наставимо – података о ванъском дугу земље након осамостаљења.

Већ у вријеме Фрање Туђмана ванъски је дуг Хрватске с предратне 4 милијарде еура нарастао на 10,2 милијарди еура. У вријеме Ивице Рачана био је 19, 9 милијарди еура. Ванъски дуг на концу мандата Иве Санадера био је већи од 40 милијарди еура У вријеме Јадранке Косор нарастао је на 46 милијарди еура док је данас преко 50 милијарди еура. То значи да Хрватска задњих година живи од туђе акумулације. То значи да Хрватска годишње троши 2,5 милијарди новца којег нема. То надаље значи да се Хрватска у Југославији задуживала десетке пута мање но данас. Односно, то све значи да је цијела бићанићевско-ђодановска идеологија згољна лаж. Као и већина осталих премиса.

"Дух неког народа", каже аустријски социолог и економист Јосепх Сцхумпетер, "његова културна разина, његова друштвена структура, дјела која његова политика може припремити, све то, и више, уписано је у његову фискалну повијест… Онај тко зна како да слуша те поруке, чује грмљавину свјетске повијести јасније него било гдје другдје…"

Фискална повијест самосталне Хрватске одржава се у ријечи "дефицит" или "дуг" – то у Југославији свакако није био случај.

Уосталом, о досезима разорног коктела псеудоекономског дискурса и изворног шовинизма, сам по себи говори сљедећи цитат др Шиме Ђодана:

"И тако, нека се они који су по расту мањи од нас у просјеку 15 центиметара и имају шиљате главе – вјероватно имају и мањи мозак – окане нас Динараца, јер смо ми јачи од њих и кад немамо динара, а то је једноставно зато јер имамо марака и долара."

Ђодан је до крајњих граница развио низ Бићанићевих идеја.

"Постоје егзактни подаци" рекао је пред рат "да су се све републике развијале брже од Хрватске" додат ће. Тврдио је да је Милош Минић "потписао да у Хрватској треба да се угаси сва прерађивачка индустрија јер нема сировина".

Ђоданове су идеје постале службена идеологија ХДЗ.а, као што су Бићанићеве освојиле ХСС и десно крило хрватских комуниста.

У књизи "Изборни појмовник ХДЗ-а" (Загреб, 1999.) описује се "монструозно замишљена и остварена пљачка Хрватске од Србије". Фрањо Туђман тврдио је да је "стопа експлоатације Хрватске од стране Србије већа од стопе експлоатације појединих афричких колонија", што није ништа друго до дериват Бићанића и Ђодана. Остала сродна мјеста из истог програма нема смисла набрајати.

Укратко – хрватски су националисти снажно вјеровали да ће државна благајна бити довијека дупком пуна, када се држава осамостали, јер се новац одлијевао у Србију.

Од тога, међутим, не само да није било ништа, већ се ствар наставила развијати у сасвим супротном правцу.

Хрватска је распродала сву имовину, а успут се задужила за, сад већ педесетак милијарди еура.

"Ако се Влада настави задуживати овим темпом, ускоро би нам сва преостала дједовина могла отићи на бубањ", рекао је економист Љубо Јурчић. "Ако Влада овако настави даље, морат ће почети продавати преосталу државну имовину како би вратила дуг. На продају ће прво ићи ХЕП, који је, иако у минусу, увијек занимљив страним купцима, па 'Цроатиа осигурање', потом ће на ред доћи шуме и њиве. То је пут у ропство. То је катастрофа", тврди Јурчић

Није риједак примјер човјека чија имагинација изгради тако рељефну слику унутарње реалности да му она служи као потпун надомјестак истинске стварности – уколико нешто такво, дакако, уопће постоји по себи, неовисно од наших конструката. На једном мјесту видимо сасвим осре-

дњег писца који вјерује у велики божји дар, у вулкански талент којему је пут до јавног признања прикраћен из различитих разлога, најчешће какве примитивне политичке завјере. На другом сусрећемо радника, сељака, који вјерује како ће му, кад оде странац, нагло синути. Но трагедија је ако оваква непромишљена фантазија захвати масе. Тада води у пропаст.

Нитко се не пита није ли бесплатан улаз на тржиште од 21 милијун људи, сам по себи, фактор великог развоја, је ли економска предност – а развијенији увијек пролазе боље – елемент фаворизације националне привреде, нитко се не пита која ће тржишта тражити хрватске производе. Укратко, језгра је националне идеологије била дубоко ирационална па је и коначни резултат такав. Хрватска идеологија појела је хрватску супстанцу и земљу довела у стање колективног очаја, а да се ни један национални мислилац није досјетио поставити дијагнозу о узроцима ове тешке болести. Но за то би требала врло снажна рефлексија и смисао за самокритику – мотор напретка.

Пубертетски нарцизам, колективна самосвијест оснажена у Југославији инфериорним конкурентима, идеализирана слика нације, подупрта рентијерским фантазмама, уз разуларени снобовски тип потрошње, Хрватску су довели до фазе посвемашње распродаје свега што још може наћи купца.

У тој трагедији, идеологија Рудолфа Бићанића и његових сљедбеника, попут Ђодана, није била најнезнатнија. Била је, напротив, судбински важна. Идеја да ће Хрватска, чим постане самостална, постати и богата одузела је десној интелигенцији здраву памет, и учинила од ње, уз неочкивану поткупљивост, компрадорску класу која је све што су претходници стекли марљивим радом, раскућила.

У стању посвемашње пунољетности, коју су сви другачије замишљали…

Уосталом, земља која себе најави као будућу Швицарску, увијек лоше пролази.

Шеик Муџибур Рахман, отац домовине, тврдио је да ће Бангладеш бити азијска Швицарска. Чак три државе у Африци, Гвинеја, Лесото и Свази проглашаване су афричком Швицарском. Неки су чак и Афганистан прогласили Швицарском своје регије. Костарика је проглашена средњоамеричком Швицарском. Све су те државе данас у магарећој клупи.

Кад би нетко Хрватима усадио идеју да је Хрватска сиромашна земља, у којој се може пристојно живјети само од крвавог рада и аскетске штедње, добро би направио, али не може се отров који је сипан стотину година уништити преко ноћи. То ће, нажалост, потрајати.

Чедомир Антић

Разлози нове српске политике према Републици Хрватској

Полазишта

Искуства претходних четврт столећа показала су јасно и недвосмислено: између влада Републике Хрватске и Републике Србије у условима који су у Западној и Централној Европи настали после 1989. године нема и не може бити споразума. За споразум два слична национална покрета, две нестабилне државе, окружене бројним слабим државним ентитетима, потребна је некаква равнотежа снага, повољни спољашњи услови и унутрашња воља. Равнотежа снага на Балкану дугорочно је поремећена крајем 20. века. Повратак Руске Федерације и Републике Турске у регион, током претходне деценије, овај поремећај је само учинио сложенијим. Равнотеже, каква је постојала у југословенским државама – тобоже у прилог или наводно на штету српског народа – данас више нема. Велике силе су својим пропустом, намером или слабошћу допринеле процесу постепеног урушавања државе Србије, који траје данас. Лицемерна политика "јединственог случаја" допринела је томе колико и унутрашње слабости српске демократије. Тешкоће са којима се суочила Европска унија, почев од неуспеха доношења устава до економске кризе, нису промениле много у односу Брисела и Берлина према Републици Србији и српском народу. У политици ЕУ преовладава уверење да је српска историја оптерећена дефектом културе, коју не могу да избришу пораз, покајања, обесправљивање и каква год модернизација спорведена унутрашњим снагама. Присутна је притом и

неспремност и/или немогућност СР Немачке и ЕУ да директно буду укључене у управљање Србијом. Све заједно води ка политици даљег сукобљавања регионалнних национализама, пристрасној интервенцији СР Немачке (ЕУ) и САД, те успостављања односа снага који наводно гарантује сигурност региона од Србије и српског народа. Унутрашња воља за уређење српско-хрватских односа не постоји пре свега у дубинама политичке елите хрватске нације. Негативна афирмација народног идентитета, као и национално уједињење и превазилажење прошлости мобилизацијом против једног понекад сасвим умишљеног непријатеља и универзално зло, присутни су у хрватском друштву и данас. У Хрватској политици наравно постоји присутан кетман супремације европске идеје, посебно изражен у Социјалдемократској партији Хрватске – партији чија је претходница СКХ створила модерну хрватску државу и која је настала у антитези доминантној клерикалној и екстремно десничарској политици која превазилази хрватство баш као што је панславизам и комунизам у Србији превазилазио српство. СДПХ, међутим, може добити подршку хрватских грађана тек уколико докаже своје родољубље што је дугорочно штетило политичким представницима српског народа у Хрватској и владама Србије које су настојале да се са СДП-ом и његовим политичким претходницима споразумеју око било каквог пројекта почев од југословенске државе до ступања у Европску унију.

У наше време обе државе – Република Хрватска и Република Србија – пате од многобројних сличних тешкоћа. Обе су прошле суштински неуспешан процес економских реформи. Политички су нестабилне. Изузетно задужене. Ипак, хрватска национална држава је безрезервно подржана од Европске уније и САД, док са српском државом то није случај. Но, баш као што се српска државност налази у искушењу, оптерећена међународно претежно већ признатим сецесионизмом "Републике Косово", тако је после готово четврт столећа државне независности јасно да је пројекат културне и језичке сепарације хрватског народа суштински остао неуспешан. Зато је за разлику од Србије, која је током претходних деценија окренута самој себи, Хрватска политика отворено ненаклоњена Србији и српском народу. Разлози за такав став само делимично леже у рату који је трајао неколико месеци 1991. и 1995. године. Они су суштински онтолошки, засновани на нарцисоидности малих разлика, фрустрирајућем наслеђу никада остварене централизације ренесансе државе на таласу католичке реакције и коначно на замагљеном и никад исправно покајаном наслеђу фашистичке НДХ. Република Хрватска никада не би могла да одржава ова своја оптерећујућа наслеђа да нема подршку СР Немачке и појединих чланица Европске уније. После тринаест година, историја

демократске Србије показује да овде није само реч о наслеђу одговорности Милошевићевог режима за рат, већ је напротив Милошевићев режим био катализатор и оправдање култур-расистичких ставова из прошлости који у случају СР Немачке, Француске и Велике Британије надилазе значај Србије и Балкана. Да, бар у политичком смислу, није реч о траумама које хрватско друштво носи из ратова речито говори чињеница да је хрватски капитал једва дочекао нормализацију односа како би од Србије направио једну од две (уз БиХ) најважнијих зона продора. У Хрватској свако питање везано за Србе и Србију представља разлог изливима непојмљивог гнева. Све то упркос чињеници да је две трећине српског народа који је 1991. тамо живео прогнано, а да Срби чине 35% жртава претходног рата мада су у укупном становништву Хрватске заузимали тек можда15%. Несумњиви су злочини Српске војске Крајине и добровољаца. Међутим, разлика између оправданог гнева хрватских и српских жртвава садржана је у чињеници да хрватске трауме бесомучно продубљавају и шире политичке власти и елите ове државе, католичка црква и хрватски заштитници и савезници. Злоупотреба српских жртава препуштена је маргиналним странкама деснице у Србији, чиме су и истинска страдања компромитована.

Република Хрватска је током протеклих пет година признала независност албанске "Републике Косово", остала је при тужби за геноцид против Србије (занимљиво не и Црне Горе). Бивши хрватски председник Стјепан Месић запретио је да ће Хрватска војска окупирати Републику Српску. Хрватска је донела закон о неважности оптужница које би за ратне злочине против њених грађана које је издала или би их могла издати Србија – упркос чињеници да је Србија њој издавала своје грађане, те да је српски суд за ратне злочине до сада у 90% случајева за ратне злочине осуђивао Србе. Поред тога ту су кампање мржње, слављење прогона Срба... Посебно је занимљива употреба придева "србијански" за владу и народ Републике Србије, с обзиром на чињеницу да овај придев не подразумева Косово и Метохију, али ни области Прешева, Новог Пазара, ни АП Војводину. Најновији случај са десет година одлаганим увођењем ћириличних табли на јавним установама појединих општина у Републици Хрватској, те реакција оних хрватских политичара који подржавају спровођење закона (!) јасно показује да Република Хрватска и хрватска нација, какву су је осмислили и установили Анте Старчевић и Фрањо Туђман, постоји само уз негативно одређење према српском народу из Хрватске и држави Србији.

Зато помирење две земље под овим условима практично није могуће. Елите Европске уније јасно су стале на култур-расистичко становиште да су злочини српских војски и грађана дефект културе и историје српског народа, док су злочини Хрвата само патологија појединаца, па чак и онда

када их деценију после потпуне победе над српским народом у Хрватској и шест деценија после Другог светског рата подржава чак 40% грађана Републике Хрватске!

Разлози

Пошто је српска заједница у Републици Хрватској после шест векова великог значаја, како за Србство, тако и за хрватску државну идеју (осим од 1991. до данас) коначно бројно маргинализована, лишена територијалног залеђа и, осим појединих интелектуалних енклава у градовима, асимилована, поставља се питање зашто би Република Србија, поред свих својих тешкоћа водила активну државну и националну политику у овим крајевима?

Србија никада није имала сталну и дефинирану политику према српском народу у Хрватској. Све до прихватања југословенске државне идеје, Србија и није имала идеју да у свој састав укључи највећи део класичне Хрватске и Славоније. С обзиром на традиције из средњег века и тадашње стање у Далмацији то није био случај са средњом и јужном Далмацијом и областима у источној Славонији, западном Срему и Барањи које су кратко време припадале Српској Војводини. Непрекидно нападани Илија Гарашанин нигде у *Начертанију* не спомиње присаједињење крајева који данас припадају Републици Хрватској. Вук Караџић, чија је језичка граница штокавског наречја послужила у 20. веку за дефинисање идеје Велике Србије, пристао је на књижевни договор и стварање заједничког српско-хрватског или хрватско-српског језика. Уопште, Србија је до 1918. била вођена идејама према којима један јединствен и разумљив језик одређује модерну политичку нацију. У југословенским крајевима тако нешто није успело пре захваљујући вековним верским и културним границама, али и захваљујући деловању великих сила. Идеја југословенства за Србију је у стратешком погледу значила онемогућавање настанка "нове Бугарске" на Западу. Међутим, из различитих, бројних разлога спољашњи рат претворио се током постојања југословенских држава у унутрашњи.

Као што је данас сасвим очигледно овај сукоб још увек траје. Настојања савремених српских влада да се на његово постојање и последице не обазиру, не мењају нити релативизују стварност. Србија зато треба да има активну политику према српском народу у Републици Хрватској и та политика не треба да буде посвећена само очувању његовог идентитета, културе и просвете, већ и успостави обећаних политичких права и територијалне аутономије. За овакав став предлажем неколико разлога:

1. Зато што је успостављање пуних капацитета права српског народа у складу са Ердутским споразумом (Заједничко вијеће општина у Славонији и Барањи) укинутим Уставним законом (аутономни котари Книн и Глина) праведно и исправно.
2. Зато што Србија на тај начин од асимилације и прогона брани део своје суверене нације и посредно сопствену државу.
3. Зато што се на тај начин обезбеђује принципијелнији однос Хрватске и политичких странака босанскохерцеговачких Хрвата према Републици Српској.
4. Зато што се показало да су црногорски, косовски, македонски и делом бошњачки национализми креирани по узору на хрватски.
5. Зато што се на тај начин остварују међународни уговори и доприноси европској идеји и одбрани вредности на којима је настала Европска унија.

Стандарди

Покрети за стварање независне "Републике Косово", подршка ширењу аутономије АП Војводине, успостава аутономног Санџака само у српским општинама око Новог Пазара… представљају недемократско и нелегитимно настојање да буде раскомадана једна међународно призната држава и да буду обновљене државне формације из времена тоталитарних комунистичких и фашистичких режима. Србија после признања независне Републике Хрватске не треба и нема права да тражи за Србе у Хрватској ништа више од онога што су хрватске владе током протеклих четврт века признале Србима. Реч је о политичкој аутономији за два котара заснованој на одредбама касније измењеног Уставног закона о националним мањинама. Пошто српски народ више не чини већину становништва ових котара обнова аутономије је пре свега морално питање. Само успоставом аутономије могућ је некакав, скроман али одржив, повратак неоптерећен дискриминацијом и запостављањем. Само уз то аутономно залеђе, које би гарантовале Уједињене нације и ОЕБС, српски интелектуалци и пословни људи у градовима могли би мирно и постојано да развијају свој рад и очувају идентитет. Такође неопходно је и испуњење свих одредби Ердутског споразума. Заједничко вијеће општина треба да постане ентитет у оквирима Устава Републике Хрватске, одређен хрватским законима, а не невладина организација која постоји ради украса.

Уз аутономна права која им је обећала хрватска држава Срби данас свакако не би представљали ни најмању претњу суверености хрватске

државе. Напротив, модерна територијална аутономија помогла би оживљавању крајева које Република Хрватска није успела да модернизује упркос успостави режима "посебне помоћи" и систематске колонизације. Ови крајеви, чак ни после повратка дела прогнаника, због спољнополитичких услова, разграничења ентитета у Босни и Херцеговини и чињенице да је у читавом региону извршен темељни раскид са југословенским уставним и државним искуством, никада не би могли доћи у прилику да се присаједине другој држави или изборе аутономију већу од предвиђене. Они такође, с обзиром на тешкоће, заосталост и, коначно, промене до којих је дошло током протеклих деценија, тешко да би били у стању да користе сва она права која им је Република Хрватска некада обећала. Ипак, права котара и заједничког вијећа омогућила би потпунију обнову ових крајева и помогла би одржање макар и симболичне етничке разноликости Републике Хрватске, што у наше време није случај. Коначно, уколико Република Србија почне да извршава своју улогу државе матице, на начин на који то чине Република Хрватска (у случају Хрвата који у БиХ чине сличан удео становништва који су Срби чинили у Хрватској), Мађарска или Република Бугарска, стварање аутономних котара и вијећа општина биће начин да коначно дође до успостављања равнотеже између хрватских улагања у привреду Србије и српских у привреду Хрватске (у другом случају котара и заједнице општина).

Добар узор за обнову статуса Срба може бити Бриселски споразум и аутономна права која су добили Срби на северу Косова и Метохије.

Циљ

Република Србија не треба да жели и нема никаквог интереса да тежи присаједињењу и најмањег комада територије изван својих граница. Српски интерес не треба да буде н стварање аутономије за Србе из Хрватске која би на било који начин оспорила Хрватску државност. Циљ Републике Србије, мора бити испуњење оних стандарда које и сама испуњава. Проблем Републике Србије не може бити распад СФР Југославије или право албанског народа на Косову и Метохији да добије своју државу. Проблем Србије је што некадашње тежње 19% грађана хрватске националности бивше југословенске државе, и на другој страни захтеви 15% грађана Хрватске, 32% грађана БиХ (која нема етничку већину), 32% становника Црне Горе (која такође нема етничку већину) или захтев 12% становника Косова и Метохије, одреда српске националности, немају исти значај и равноправан пријем пред установама ОЕБС-а или УН-а.

Циљ Србије су добросуседски односи са Хрватском али не по цену оспоравања стандарда политичких и других права која су обећана српском народу у Хрватској или било где другде. Србија је током протеклих стотину година пролазила раздобља без државности, а још су чешће биле године када је запостављала своју политику матичне државе српске нације. Таква политика Србије није довела до помирења. Савременим политичким врховима Хрватске нису мањи непријатељи били генерал Милан Недић, председник окупационе владе Србије или српски либерали Марко Никезић и Латинка Перовић – слични по истрајном немешању (наметнутом или жељеном, без разлике) у послове Хрватске. Политика хрватских влада, унеколико прилагођавана потребама југословенског и европског јединства, у функцији је интереса хрватске државе и нације. Таква политика, колико год у Србији из разних разлога била осуђивана као себична, потпуно је легитимна и сама по себи није лоша. Србија у таквим условима мора да обнови своје занимање за српски народ у Хрватској: како онај претежнији део који данас живи већим делом невидљив у градовима – чији културни и економски опстанак мора да помаже у интересу очувања националне културе и идентитета целокупне српске нације – тако и кад је реч о малобројном становништву опустошених сеоских крајева. Концепт аутономних котара могао би, с обзиром на услове, да буде темељ. Границе српске аутономије можда би требало да буду уже, да обухвате само области у којима је српски народ данас у апсолутној већини, мада било би добро да у духу "Плана 3-4", те територије, колико год мале површине биле, буду земљишно целовите.

На основама такве равнотеже могуће је да дође до помирења српског и хрватског народа. Помирење свакако неће доћи нечијом "победом". До помирења неће доћи ни заборављањем геноцида из времена НДХ, аболицијом злочина почињених према Хрватима или Србима током рата из 1991. и 1995. године. До помирења неће доћи ни хистеричном злоупотребом српских или хрватских злочина из прошлости. До помирења може доћи само уз реципроцитет и равнотежу, те уважавање које на њима буде изграђено. Унутрашње тешкоће, дубоке поделе које из различитих разлога владају како у хрватском тако и у српском друштву, те снажан социјални радикализам и економија деструкције који су у Србији свој врхунац доживели за време Милошевића и од њих до данас није учињен отклон, хране овај сукоб две нације. На политичарима у будућности је да отклоне спољашње и унутрашње разлоге за сукобљавање два највећа југословенска народа.

Некролози

Чедомир Вишњић

Како је отишао Дуле

Тих смо дана сви били покошени вијестима о брзом и тешком Тањином крају. Знали смо да се њеним одласком руши један од ступова на којем је стајала наша сојеница. Њена сахрана је пала у празничне дане и како је то данас један од главних догађаја у нашим друштвеним животима, лако и брзо смо се скупили да идемо у Ријеку. Аутом до Карловца, покупити Дулета, па у Дубраве, и за Ријеку. Милорад Новаковић ми је послије, кад су сви детаљи постали занимљиви и судбоносни, причао, како су Душана срели испред зграде са бициклом, одлучног да крене на један од својих излета у карловачку околицу. Ипак се на брзину обукао и сјео у кола.

Док смо се возили кроз Горски котар почела је падати ситна кишица. Пита нас Дуле; каже ли се и у нашем крају, кад се неког сахрањује на киши, да ће убрзо умријети и неко од присутних? Новак и ја се окосимо на њега, у смислу, не причај глупости. Ушуткали смо га. Кад смо стигли на ријечку "делту" кишица је и даље падала. Нагурали смо се под кишобране, Дуле је клипсао испред нас. Причали смо и приближавали се мјесту којег не волим и тешко ћу га завољети. Требало је у Градској вијећници говорити о покојној Тањи, као што сам већ говорио о покојној Даринки, и нисам примијетио кад је Дуле почео заостајати. У једном нас тренутку достиже забринуто лице Бранка Новаковића и каже да Дуле једва хода, да му није добро. Погледам иза себе, видим га пар десетака метара удаљеног, стоји уздигнуте главе и као да се бори за ваздух. Али ми, наравно, још не разумијемо озбиљност ситуације, кажемо Бранку да успоре, нек се одма-

рају, па ће све бити у реду. Улазим у вијећницу, сусрећем утученог Иву Мусића, много познатих лица, Тањиних пријатеља и обављам онај најтежи дио у оваквим ситуацијама. Ни данас се не чудим што нисмо схватили што се догађа, живи ни на комеморацији не доживљавају смрт озбиљно, прејака је унутрашња радост што су још ту на ногама, што спуштају поглед и држе руку у руци, пуни жалости за отишлим. А и тешко је претпоставити да она може тек тако, усред бијела дана, кад јој није ни вријеме ни мјесто, ући међу нас и одвести некога.

У портирници вијећнице, маленој и неудобној и за умирање, сусреће ме уплашени Новаков поглед и ријечи: "није добро". Дуле у полусједећем, полулежећем положају губи битку за ваздух, послије схватам да сам гледао пријатеља како умире. Хитна помоћ која стиже ускоро дошла је дебело прекасно, требала је кренути много раније, кад је нико није звао. Није помогао ни покушај реанимације. Кола су одјурила, ја сам причао о Тањи, Новак је гледао у под, Бранко махао главом. Домаћини нису сасвим разумјели зашто смо ми тако изгубљени. Мало касније у комеморацији жупана Вујића сазнајемо тужну истину да је Дуле умро већ на ријечком Корзу…

Како се год погледа, Душан Радаковић је био типичан Србин из Хрватске, своје генерације. Родом из Јошана, обавезан додатак "грофовија", син је Буде и мајке Анице Косановић из Висућа. Отац му је у јошанском усташком покољу 1942. године остао без жене и петеро дјеце, преживио је једино син Мане из првог брака и Душан, рођен 1944. године. Буде је покушао створити своје закључке и свој салдо па је продао земљу у Лици и одселио у Сремску Каменицу, али је и у овом случају носталгија била лош савјетник, па је на крају Душан своје срце трошио на карловачком жељезничком колодвору овог рата, опрезно мотрећи хоће ли га ко препознати или можда чак и поздравити. А не у Сремској Каменици, коју нам је често спомињао оних година. Међутим, у Дулетовом случају, није страдање оно што зовемо типским. Више је то његова дубока, никад истински поколебана вјера у истинитост и праведност његовог свијета, у смисао просвјетног рада, учитељске школе у Госпићу, вјера да развијање братства и јединства између Хрвата и Срба, има смисла, да је сеоска сиротиња источне Лике напокон освојила своје право и свој улаз у личку пријестолницу. Много се мучио и много ми је причао о својој генерацији из госпићке препарандије, која се, чини ми се, лани сусрела након много деценија. И Дуле је вјеровао да онолике жртве не могу и не смију бити заборављене, да се то нико неће усудити. А кад се ипак усудио, он се у том развоју догађаја није добро сналазио. Заправо био је искрен у свим дијеловима својих страхова и размишљања: и кад је, а дуго је, сањао о одласку у Нови Сад, ма само да је прећи ријеку и одахнути, држати везу само са овим нашим Славонци-

ма, наравно Куруцићем, Нешићима, оним малим Татићем, попити каву с њима, бити слободан човјек. Били су то тренуци љутње на Карловац, изгубљену варош, и на карти и у душама људи, тих 90-их година. Али искрен је био и у свом југославенском, комунистичком одгоју, увијек је имао неког Иву Штајдухара у рукаву, редовно нас је извјештавао о свим случајевима. Хрвата "који су остали нормални" у његовом окружењу, нарочито су при том цијену имали они из "Југотурбине". Да су знали колико му то значи, требали су сваки дан шетати Хебранговом и гледати хоће ли однекуд избанути. Уредно је читао што о његовом времену пишемо ми млађи, али што је заправо њему имао ко причати, личком дјечаку који је преко госпићке учитељске школе доспио до директоровања Радио Карловцем и Карловачким тједником и рат дочекао као руководилац "Радне заједнице организације и координације СОУР-а Југотурбине". Да, Милан Павић је био крупна фигура његовог свијета, гледајући стварност свог свијета, ратну и поратну, чега су се имали стидјети? У складу са таквим својим разумијевањем прошлости, био је одан Милораду Пуповцу. И кад смо сви ми остали брундали, он је проналазио аргументе и питао нас за алтернативу ономе што је Милорад радио.

Дуле је нашем Друштву дао и више него што је могао и требао. Овакво, какво је данас, а много другачије тешко да је могло и бити, много дугујемо њему, његовој трпељивости, умијећу са људима на терену, способношћу да ипак очува и наметне једну врсту старинског ауторитета и шефовања. Кад је било пара циједио је, кад није, био је најзгоднији да јави лошу вијест, а да то људе не нађути и не повриједи. Да је поживио још 50 година, вјероватно би још неколико пута био биран за генералног секретара овог Друштва повријеђених људи, дубински склоних миру, домаћинском односу, међусобном познавању, свему ономе што је он емитовао већ својом појавом. Дуго смо радили скупа и једно је незаобилазна истина, оставити Кућу њему, значило је оставити је у сигурним рукама. Бог и душа, није био нарочит шофер, он је за себе службеним тоном тврдио да је најбољи српски возач на ауто-путу, Новак је на то додавао да је вјероватно још бољи на аеродромској писти. Па ипак, нас смо двојица, он за воланом, превалили 'брат брату' стотињак хиљада километара, од Сплита и Книна до Белог Манастира, са свега пар казни због прекорачења брзине. Био је мајстор да у оно мутно вријеме полицајцима сложи причу како он, Душан, вози помоћника министра, Чедомира, по важном државном послу. Мало је то збуњивало хрватске полицајце, у правилу добре зналце ономастике.

Нас смо двојица чинили неслужбено водство никад формираног клуба љубитеља фиш-паприкаша, за простор западно од Окучана. Постојала је

шала у нашем Друштву, да се фиш у Бијелом Брду приставља у тренутку кад нас двојица улазимо у ‘шкоду’ у Бериславићевој. Тој је чињеници понекад знао жртвовати своју облигатну бијелу кошуљу. Задњи пут смо скупа ручали у Скадарлији, у ресторану “Шешир мој” који мјесец дана прије краја. Није више био у форми ни за јело, опћенито, није му пензија одговарала. Њему су требали људи и посао да буде онај прави, а он је око свог радног доприноса градио читаву ауру, знао га је представити као крупан и незамјењив. А није му одговарало ни вријеме, јер није успио средити своју интимну географију; Јошан пуст, Госпић у даљини, Окучани унесрећени.... Остао му је Карловац и “Просвјета”. Сви смо знали колико је био овисан о својој Брани, животној дружици, и вољели његов кочоперан одговор на сваки упит о њој: “Ми не диванимо...” Много нам свима недостаје у згради у Бериславићевој, увијек је имао неког посла у нашој кухињици, ако ништа друго а оно да завири у фрижидер, има ли ишта, па да наврати до Бране, секретарице и ‘поцевеља’ се с њом.

Још ми је тешко помирити се с мишљу да га нема, још док ходам по пододборима чујем иза леђа његов карактеристичан ход и убрзан дах. Ни у источну Славонију ми се не иде ко некад...

Због драги пријатељу...

Љерка Радојчић

Татјана Олуић Мусић
(30. 01. 1940. – 29. 04. 2013)

Рођена је 30. јануара 1940. у Ријеци. У Београду је 1963. године завршила Филолошки факултет – смјер Хисторија југословенске књижевности и српскохрватски језик. 1972. године на Академији за позориште, филм и радио телевизију, дипломирала је Организацију филма. Кратко вријеме радила је на филму и као наставник у школи, док је највећи дио радног стажа остварила као новинар гдје је и завршила професионалну каријеру као уредник и директор. За свој рад добила је многобројна признања међу којима су Златна значка Културно-просвјетне заједнице Републике Србије, Златна значка СКД "Просвјета" и признање "Никола Тесла", Српског народног вијећа за развој српских институција у Хрватској.

Тању сам упознала кад сам као "хонорарац" дошла на Радио Ријеку. Као и остали, тек завршени студенти, мислила сам да све знам, али то је знање било само теорија. О новинарству смо учили од Тање. Као главна и одговорна уредница, свима нам је била ментор. Са својом неуништивом енергијом, трудила се да од нас направи праве новинаре. Читала је текстове, крижала, избацивала сувишно, преправљала, савјетовала и на крају показала како треба изгледати новинарски текст. Преносила нам је своје знање, искуства, учила нас професионализму не заборављајући етику и истину, не заборављајући одговорност према читатељима или слушатељима. Била нам је права учитељица.

Научила нас је да размишљамо као новинари, да гледамо као новинари, да живимо новинарство. Одгојила је многе генерације новинара.

Својом професионалношћу и визионарством, претворила је осамдесетих година Радио Ријеку у најслушанију радио станицу у окриљу Радио Загреба. Удахнула јој је живот. Није више било емитирања раније монтираних снимака, већ је програм ишао у живо, са слушаоцима као активним судионицима програма.

Као главна уредница и велики ауторитет, увијек је стајала иза новинара када су је позивали поједини политичари, незадовољни објављеним прилозима или коментарима.

Деведесетих година дошло је другачије вријеме. Није се више тражила професионалност, способност, већ подобност и национална припадност. Тако је Тања, одбачена од својих ученика, напустила кућу у којој је прошла све степенице. Својом способношћу и знањем, преданости послу, али и људским квалитетима од младог сурадника на почетку новинарске каријере доспјела је на мјесто главног и одговорног уредника и директора, остављајући неизбрисив траг у ријечком и хрватском новинарству.

Мировина у коју је отишла 1991. није значила одмор нити предах у њеним активностима. Дапаче, још је више радила. Није занемарила новинарски посао. Сурађивала је с новинама с простора бивше Југославије.

Ипак, своју енергију у ратним временима усмјерила је на развој српских институција у Ријеци и Хрватској.

У тим оловним временима, мали се број Срба желио експонирати, но, 1993. Тања је судјеловала у оснивању Српског демократског форума, Заједнице Срба Ријеке, Истре и Горског котара и у немогућим увјетима била главна уредница "Српског гласника".

То је било тешко вријеме, али Тања није посустала. Рјешавала је животна питања својим сународњацима, понајвише домовнице.

С пуно ентузијазма, неуморног духа, пуна животне и радне енергије, а понајвише идеја, након обнављања СКД "Просвјете", 1994. године покренула је дјечји лист "Бијела пчела". Имала је храброст у ратним временима вратити ћирилицу и српске писце у Хрватску. Знала је да, иако су ћирилица, књижевност и хисторија и све што је везано за придјев "српско", избачено из школа, дјеци и не само српској потребан је Јован Јовановић Змај, Ршум и многи писци за дјецу уз које су одрастале многе генерације. У почетку није било једноставно. Без суставног финанцирања, без увјета за рад, сурадници, на челу с Тањом нису одустајали. На разне је начине, својом способношћу, знањем и сналажљивошћу, куцајући на многа врата осигурала да лист финанцира Савјет за националне мањине Републике Хрватске.

Данас је “Бијела пчела” препознатљив пројект “Просвјете”, који редовно излази већ деветнаест година, признат и изван граница Хрватске. Радо га читају и стари и млади и у Србији и у Словенији.

То доказују и награде које је “Бијела пчела” добила: Награду Града Ријеке 2005. године за потицање дјечјег стваралаштва, Награду Сима Цуцић за очување српског идентитета у дијаспори 2011. године, и најзначајније признање за стваралаштво за дјецу, Награду Змајевих дечијих игара 2012. године за потицање дјечје књижевности.

Велики људи иза себе оставе траг. Тањин је траг толико дубок да га се неће бити могуће избрисати.

Душан Иванић

Вукосава Опачић Лекић

Завршио се животни пут Вукосаве Опачић Лекић (Брезова Глава, Тушиловић на Кордуну, 25. 12. 1928 – Шабац, 18. 6. 2013), тако карактеристичан за покољење којему су дјетињство и младост пали између усташких покоља и партизанског покрета отпора. Припадници тога покољења су оставили свједочанства о паклу кроз који су прошли, али су успјели и да очувају свијест о сопственом идентитету, о културном насљеђу и да томе насљеђу дају модеран лик у научном истраживању традиције Срба у Хрватској или у књижевном стварању (између осталих Станко Корач и Дара Секулић, Драган Божић и Бранислав Зељковић, поред низа других имена с различитих подручја у којима је живио српски народ у Хрватској). Вукосава Опачић Лекић је основну школу завршила у Тушиловићу, а по избијању рата помагала у првој партизанској болници на Петровој гори (1941-1942). У породици првобораца и организатора устанка на Кордуну (отац Станко-Ћаница Опачић и мајка Драгица), с јединицама 7. дивизије стигла је до Калиновика, прошла Пету офанзиву, па се вратила на Кордун, гдје је довршила средњошколско образовање. Потом је дипломирала на Филозофском факултету, Група за југословенске књижевности (1954). Отада је живјела и радила у Шапцу као средњошколски професор. Јавила се пригодним чланцима 1949. године, даље сарађујући у шабачким и завичајним гласилима, те у *Љетопису* СКД "Просвјета", прилозима из методике наставе језика и књижевности, и из народне традиције кордунашких Срба. Бавила се, као антологичар и аутор предговора, поезијом НОБ.

Несумњиво њен трајан допринос србистици је монографија о Сави Мркаљу (*Сава Мркаљ: живот и дјело,* Н. Сад, 1978). Била је то прва књига посвећена знаменитом реформатору српског писма. (Претходила су јој истраживања појединачних питања, филолошких и биографских, од рецензија Јернеја Копитара до архивских открића Владана Недића и сврставања Мркаљеве лирике у антологијски корпус српске поезије.) Писана у духу провјерених модела позитивистичке методологије ("живот и дјело"), монографија прати Мркаља у оквирима друштвеног и културног живота Војне крајине као опште подлоге, потом прелази на његову биографију, од дјетињства, преко школовања, до монаштва, болести и смрти у бечкој болници. (Тек је недавно, професорка Института за славистику на Универзитету у Бечу, Гордана Илић Марковић, утврдила датум Мркаљеве смрти, 24. август 1833.) Значајан дио ове монографије детаљно анализира главни Мркаљев спис, *Сало дебелоīа јера,* његов пјеснички опус (од пјесме до пјесме), те његове полемичке, епистоларне, критичке текстове. Као извор података и теза, ова монографија је станац камен у све интензивнијим изучавањима Мркаљевог дјела (у наше вријеме одржана су три симпозијума или округла стола, посвећена његовом филолошком и књижевном доприносу српској култури): *Сава Мркаљ : радови са стручноī састанка одржаноī у Градској библиотеци у Новом Саду 23. априла 2010. īодине* (Н. Сад, 2010); *Творци српскоī књижевноī језика*, Београд : Вукова задужбина : Институт за књижевност и уметност, 2011; *An den Anfängen der serbischen Philologie = На почецима српске филолоīије*, Frankfurt am Main [etc.] : Peter Lang, 2012 (излагања на симпозијуму у Институту за славистику Универзитета у Бечу). Додајмо да је негдје у исто вријеме кад и књига В. Опачић Лекић настајала и књига Гојка Николиша, знаменитог шпанског борца и руководиоца партизанског санитета, (*Сава Мркаљ : повијест о једном страдалнику*, Загреб : Просвјета, 1980), усредсређена првенствено на Мркаљеву болест и страдање.

Оданост завичају (то оданији што смо даље од њега) Вукосава Опачић Лекић је потврдила и књигом о Мркаљу и односом према својим најближим: приредила је из очеве заоставштине записе народних пјесама с Кордуна, пропратила је те записе инструктивним предговорима; објавила је трагове очевих настојања да се оснује музеј "Сава Мркаљ", заправо музеј српског народа Кордуна (у чланку *"Неостварена идеја о музеју Сава Мркаљ у Војнићу"* (*Љетопис* СКД "Просвјета", 2001), одломке хронике села Тушиловић, такође по очевим биљешкама. Мајци Драгици и оцу Станку је посветила збирку српских народних приповједака са Кордуна, коју је 2002. године објавила у "Просвјети" под насловом "Сањао сам да ме мјесец умива". Њоме је још једном скренула пажњу на заборављене ликове

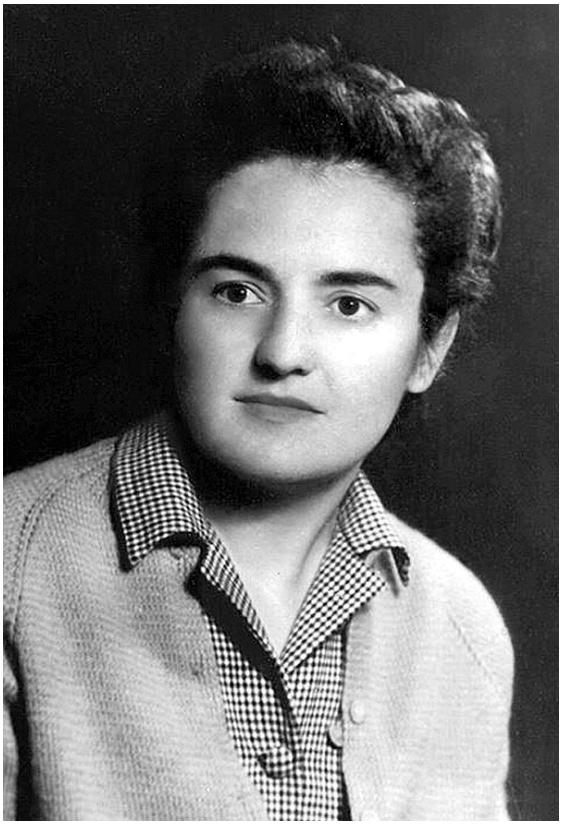

овдашњих скупљача: Николу Беговића, Симеона Ђурића, Владимира Красића, Манојла Бубала-Кордунаша, Николу Ст. Кукића, Јована Воркапића и остале. Тако је посвећеност свом крају и заоставштини свог оца, поред значајне студије о Мркању, оставила траг тихе, ненаметљиве посвећености свом позиву и вриједностима свог завичаја.

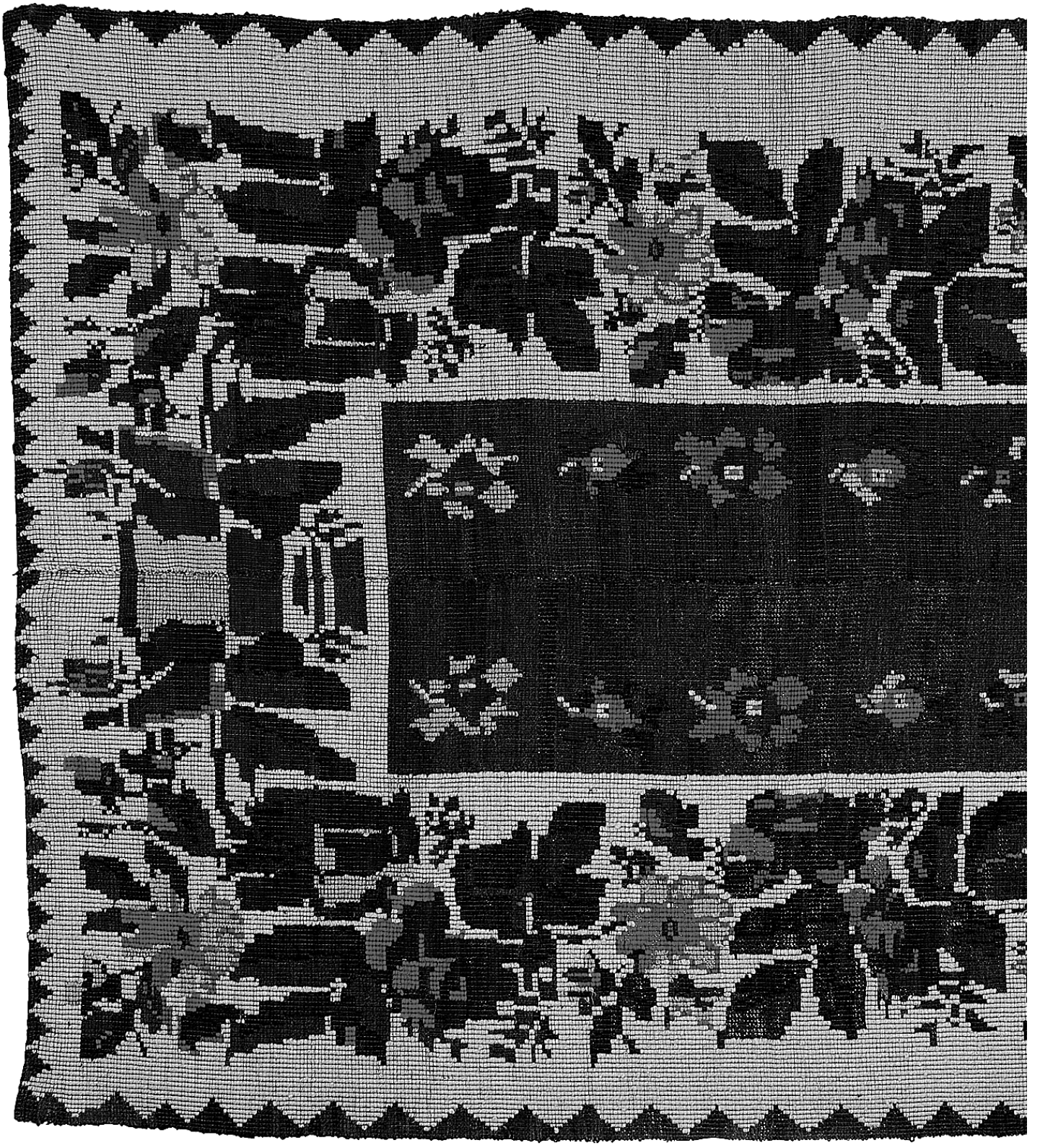

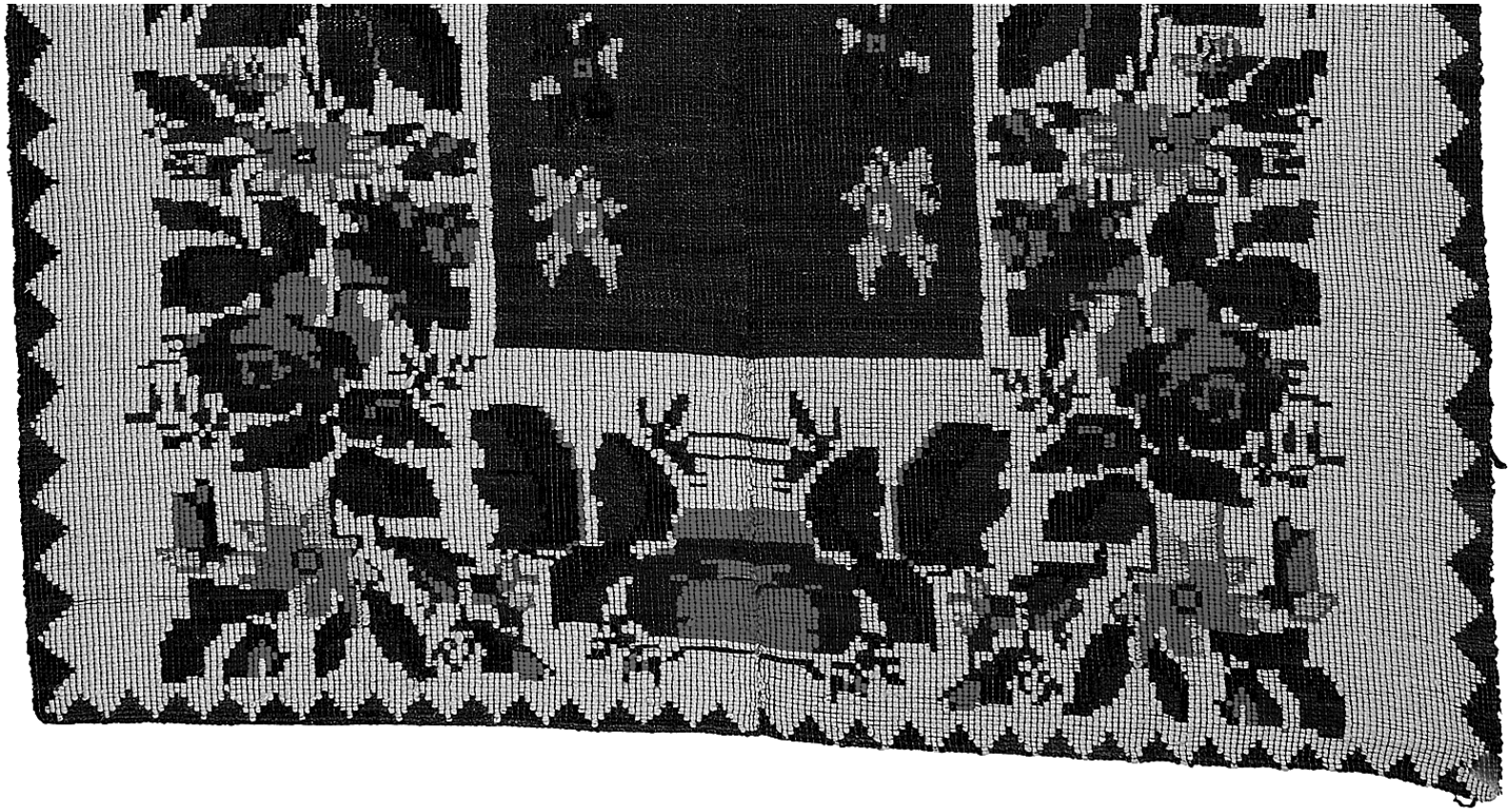

Прилози

Руско Матулић

Сјећања на Нику Бартуловића

(У данима припреме овог свеска Љетописа, јавио нам се из Персиа у Америци, Руско Матулић, син Раска Матулића, блиског пријатеља и сарадника Ника Бартуловића. Након што је прочитао наше издање књиге "Глас из горућег грма", послао нам је овај запис.)

Када су се тачно Нико и мој отац (проф. Роко Матулић) срели и здружили нисам сигуран. Чињеница је међутим да су обојица, међу осталима, били код Милосрдних сестара у Загребу ратних година 1917-1918. Нико је био ту као бивши политички кажњеник, а мој отац као аустро-угарски регрут који је одбио да иде на фронт, и са другима у име саботаже бацао муницију у оближњи поток. Покојни Мирослав Караулац у свесци 4, Андрићеве задужбине, 1986, страна 39-41, одужио се Никиној личности и књижевном стваралаштву. У књизи *Рани Андрић*, оба издања, из 1980. и 2003.г., г. Караулац описује људе и њихова стремљења, склоњене у самостану Милосрдних сестара. Текст је попраћен занимљивим фотографијама. У Спомен музеју Иве Андрића има доста снимака особа из самостана, међу њима као експонат 12 је слика мог оца, док је Никина слика са посветом Иви експонат 14. 1921. г. Бартуловић постаје управник Народног казалишта у Сплиту и мој отац сурађује с њим у управљању истим.

Сестра и ја смо се септембра 1941. вратили из Макарске у Сплит (зашто смо тада били послати код мајчиног брата није ми ни данас јасно). У

SLOBODNA DALMACIJA

30/XII/1993

SJEDNICA POGLAVARSTVA STAROGA GRADA

Bartulović bez ulice

STARI GRAD — Poglavarstvo je raspravljalo o proračunu općine Hvar za ovu godinu. Od Sekretarijata za privredu i društveno planiranje u Hvaru zatražit će se dodatna objašnjenja o strukturi nekih stavaka u proračunu. U vezi s preimenovanjem ulica i trgova najviše se govorilo o prijedlogu da jedna ulica nosi ime književnika Nike Bartulovića koji je rođen u Starom Gradu. Jedni su upozoravali na njegove velikosrpske ideje i pripadanje četničkom pokretu. No bilo je i onih koji su uz to naglašavali i značenje njegova književnog djela.

Većinom je glasova odlučeno da ime Nike Bartulovića ne bude u prijedlogu za nove nazive ulica i trgova, koji će se proslijediti Općinskome vijeću na usvajanje.

I. MILATIĆ

стану осим родитеља и баке нашли смо пријатеља нашег оца, Нику Бартуловића. Одмах нам је речено да никоме, е баш никоме, не смијемо рећи да је Нико код нас. Као познати противник нацизма није смио да дочека Нијемце у Београду. Намјеравао је да се склони у Грчку, али квар на летилици то није допустио. Скоро одмах по доласку код нас стигле су му вијести из Београда да је Гестапо долазио да га хапси, вршили су преметачину његове куће (ул. Саве Текелије) и темељито прегледали библиотеку. Били су изненађени када су умјесто тајних шифри пронашли примјерак *Main Kampf-a.*

Мало послије Никиног доласка у Сплит, формиран је Национални одбор за Далмацију. Претпостављам да је Нико био челна особа тог Одбора. У почетку мало ко је долазио да га обиђе, али како је вријеме пролазило и поглавито пошто је добио документа да може на улицу да изиђе посјете су постале чешће. Међу њима су били инг. Никола Савић, избјеглица из Београда, др Ненад Грисогоно, пуковник Марин Студе, као и др Љубо Леонтић, иначе бранилац на суђењу комунистима (прије рата), касније први Титов амбасадор у В. Британији. Било је доста састанака, претпостављам Одбора, чија сврха је била пружање отпора окупатору и збрињавање избјеглица које су пристизале из свих крајева поробљене домовине. Због размирица између цивилног дјела Одбора и војних формација, априла 1943. Бартуловић предузима веома рискантан подухват. Илегално преко усташких, италијанских и њемачких окупационих зона, одлази код генерала Михаиловића да би се средили односи између Одбора и оружаних јединица покрета у Далмацији. Резултат ове измјене гледишта био је именовање др Младена Жујовића, тада познатог као г. Аћимовић, за специјалног Михаиловићевог опуномоћеника.

Нешто послије Никиног доласка код нас дошао је човјек тражећи да види Нику. Послије провјере био је уведен и провео неколико сати у разговору. То је био курир од пуковника Михаиловића, по имену Мутимир Петковић, син познатог пјесника Петковић-Диса. Донио је писмо-упуте за Трифуновић-Бирчанина. Кроз ноћ писмо је било скривено у мом јастуку и сутрадан из корица мог уџбеника сам га предао Бирчанину. Мало послије Мутимира дошао је поручник Станислав Рапотец који је неколико сати провео у разговору с Ником. Рапотец је подморницом послат од стране избјегличке владе да извиди околности у окупираној земљи – касније је био врло успјешан сликар у Аустралији.

Мјесецима не излазећи из стана, Нико је читаво то вријеме провео пишући сате и сате без престанка. Да би одржао какву-такву физичку кондицију, вјежбао је шетајући горе-доље по нашем дугачком ходнику. Тада би често пјевушио: “Доћи ће дан кад наша чета крене”.

Сјећам се једне даме која је концем 1942. г. дошла да обиђе Нику. Имена се не сјећам али госпођа је била глумица из Загреба, романтично повезана с Ником.

Због неког здравственог проблема морао сам да примам инјекције калцијума. Од једне инјекције настала је инфекција. Дошао је хирург и како није било анестезије, требало је резати на живо. Отац ме држао за ноге, Нико за горњи дио тијела. Када је дерање обављено и ја са раном на неком мјесту, каже ми Нико: "Свијет ће мислити да си ти италијански војник којег Енглези јурише и бајонетом зауставише у Африци".

Био сам у трећем разреду основне школе. Некад у децембру 1942. г. на разредна врата појавио се Нико и пришао наставнику. Позвали мене и Нико ми рече да одмах кренемо кући. Преплашен ради његове појаве ван стана, знао сам да нема легитимацију и да не смије на улицу, он ме још дотуче вијешћу да је моја бака преминула. Тог момента није имао тко, па је Нико рискирао могуће хапшење да ме поведе кући.

Због свакодневних надлетања и спорадичних бомбардовања, ми смо напустили Сплит (Кукуљевићева ул. 28) 21. септембра 1943. На тој адреси, нашем стану, остао је Нико који је за неколико дана требао да нам се придружи на Брачу. Како су Нијемци окупирали Сплит веза с Брачем је била прекинута. Тако више никад нисам видио барба Нику (како смо га моја сестра и ја ословљавали).

Мој први осврт на Нику написао сам 1970. г. за лондонски мјесечник *Наша реч*. Маја Нижетић-Ћулић, добра познаница Никина која је провела добар дио Првог рата у затворима, видјела је тај мој прилог. Из Енглеске ми 28. јула 1971. пише: "...од твоје сестре сам добила твоју топлу комеморацију нашем драгом Ники. Барем од неког! **Код нас га само у најужем кругу с тешким жаљењем спомињемо".**

Приредила:
Љиљана Вукашиновић

Хроника друштва 2013

Светосавска академија

СКД "Просвјета" своју Светосавску академију уједно и славу Друштва одржало је традиционално 28. јануара у Хрватском глазбеном заводу. У првом дијелу програма предсједник "Просвјете" Чедомир Вишњић уручио је годишњу награду "Сава Мркаљ" за допринос култури Срба у Хрватској **Милошу Кордићу**, пјеснику родом с Баније који од 1991. живи у Београду. Објављивао је у многим часописима, листовима, ревијама и у емисијама радио-станица. Превођен је и на неколико језика. Био је покретач и организатор бројних културних манифестација, уредник листова и часописа, а приредио је и већи број књига других аутора.

Након свечане додјеле награде Ансамбл народних игара СКД "Просвјета" из Вуковара извео је сплет српских градских плесова и кола из 19. вијека која су се углавном изводила у градским срединама, да би временом поједини елементи постали и дио војвођанске сеоске средине гдје су се сачували до данас. Академији су присуствовали градоначелник Загреба **Милан Бандић,** руководиоци и чланови "Просвјете".

Изложба слика и представљање монографије Ђорђа Петровића

Поводом изласка монографије "Ђорђе Петровић: Акварели" аутора Бориса Врге у издању СКД "Просвјета", 2. фебруара у Загребу је отворена изложба репрезентативних радова овог познатог академског сликара. Отварању је присуствовао велик број културних и научних посленика из редова српске заједнице у Хрватској.

Изложбу су организирали "Просвјета" и Централна библиотека Срба у Хрватској, а присутнима су се осим Петровића обратили академски сликар **Милош Поповић**, водитељ библиотеке **Велимир Секулић** и **Милан Лапчић** који се, како је рекао, с Петровићем дружи задњих 35 година.

Ђорђе Петровић рођен је у Српским Моравицама 1933. године. Како му је отац био жељезничар, фамилија је пресељена у Карловац, гдје је провео већину живота. Као 20-годишњак организирао је прву самосталну изложбу, а загребачку ликовну академију уписао је 1956., а значајан је и његов педагошки рад. Учествовао је на скоро свим ликовним манифестацијама које су се одржавале у Хрватској и бившој Југославији, а био је и учесник бројних колонија, међу којима и "Просвјетиних". (Ненад Јовановић)

Обиљежена двадесета годишњица обнове рада Друштва

Српско културно друштво "Просвјета" у суботу, 6. априла у Загребу је одржало свечаност поводом 20 година обнављања рада друштва након прекида 1991. године. На свечаности су се окупили чланови садашњег и тада првог сазива Главног одбора коме је актуелни предсједник друштва Чедомир Вишњић по одлуци Главног одбора уручио споменице друштва (1993-2013.), а првом предсједнику и првом генералном секретару након обнове рада друштва 1993. године **Велимиру Секулићу** и **Душану Радаковићу** и златне значке друштва. Српско културно друштво "Просвјета" основано је 1944. године у Глини с циљем да српски народ у Хрватској има своју кровну институцију за очување културног идентитета. Просвјета је функционисала све до маја мјесеца 1980. године када је забрањен њен рад. Након забране рада и брисања из регистра удружења имовина Просвјете припала је држави која је имала обавезу да исту врати Просвјети ако она обнови свој рад у року од 10 година. Рад друштва обновљен је у фебруару мјесецу 1990. године и након тога друштву је враћен већи дио имовине међу којима и зграда у којој је сједиште друштва у Бериславићевој 10 у Загребу. Данас је Просвјета највеће мањинско удружење у РХ, дје-

лује на подручју готово цијеле државе кроз своја 53 пододбора. Броји око двије и по хиљаде чланова са врло квалитетном издавачком дјелатношћу, разгранатим културним аматеризмом, управља регистром културне баштине, реализује програм образовања по моделу "Ц", издаје два часописа "Просвјета" и "Бијела пчела". Под окриљем Просвјете дјелује и централна библиотека Срба у Хрватској, те централни фолклорни ансамбл са сједиштем у Вуковару. Наредне године Просвјета ће обиљежити 70 година од оснивања друштва у Глини.

Добитници споменице поводом 20 година обнављања друштва: Синиша Таталовић, Драго Кекановић, Лазо Мамула, Миодраг Милошевић, Бранислав Ћелап, Наташа Десница, Бранка Фулановић, Веселин Голубовић, Драган Хинић, Светозар Ливада, Милорад Новаковић, Миленко Поповић, Милорад Пуповац и Чедомир Вишњић.

Златне значке: Велимир Секулић, предсједник и Душан Радаковић, генерални секретар

Прије њих двојице Златне значке су до сада добили Бранко Куруцић, Татјана Олуић Мусић, Бранислав Ћелап и Милан Зјалић, које су додијељење поводом 65 година Просвјете 2009. године

Прилози

Новоотворени дућан "Просвјете" на локацији Илица 45!

Књижара и папирница "Просвјета" отворила је нову пословницу у Илици. Специјализирани дућан у којем можете пронаћи велику палету папира разних боја, текстура, формата и граматура. У понуди се може пронаћи и велики избор hobby програма, сликарског прибора и материјала, материјал за израду макета, украсних врећица, кутија, честитки и уредског материјала.

Из тиска је изашао и "Роман о Лондону" – први наслов у новопокренутој "Просвјетиној" едицији "Златно руно". Ово класично дјело српске књижевности објављено у два свеска, након скоро четврт стољећа поново се може наћи на полицама домаћих књижара.

Велики успјех Драмског студија "Ехо"

Представа "А тко си ти?" на 17. ФЗКА по избору стручног повјеренства (Жељка Турчиновић, Хрвоје Иванковић, Дубравка Црнојевућ-Царић) ушла у селекцију овогодишњег 17. фестивала загребачких казалишних аматера. Драмски студио "Ехо" основан је 2002. и дјелује под стручним

водством глумице Светлане Патафте, при Српском културном друштву "Просвјета" – пододбор Загреб, Република Хрватска. Студио окупља младе људе, старосне доби од 18 до 26 година, и увијек је отворен за нове чланове.

Израђен приједлог приоритета за обнову сакралних споменика за Министарство културе

Кроз контакте и сурадњу са црквеном номенклатуром и одговарајућим државним тијелима заштите, израдили смо листу локалитета који према нашем мишљењу захтијевају што скорију интервенцију надлежних служби, а углавном се односе на ентеријере цркава који често пута представљају изузетно занимљива умјетничка остварења 18. и 19. стољећа, непозната широј културној јавности, а значајна за цјеловиту слику хрватске умјетности тог доба. Бројност објеката представља изазов не само у финанцијском смислу већ и при формирању листе приоритета њихове обнове.

Ћемер, метох манастира Крке у Далмацији, градитељски је комплекс чији спомен повијесни извори поуздано прате још с краја XVII, али је грађевински уобличаван све до посљедњих деценија XIX стољећа, само је један од успјешнијих примјера такве сарадње и због чега ћемо и убудуће по питању заштите нашег наслијеђа бити још активнији.

Рестаурација портрета Marina Tartaglie "Маршал Тито"

Крајем 2012. године Друштво је у сурадњи с Кловићевим дворима уговорило посао рестаурације портрета Marina Tartaglie "Маршал Тито". Слика је дио збирке портрета и бисти најутјецајнијих личности тадашње политичке номенклатуре и истакнутих српских интелектуалаца, рађених по наруџби Друштва непосредно након Другог свјетског рата. Аутори су редом значајни умјетници УЛУХ-а (удружења ликовних умјетника Хрватске). У Државном архиву у Загребу сачувана је кореспонденција између сликара Tartaglie и тадашњег секретара Друштва Војина Јелића у периоду између 1949. и 1951. године.

Одлазак у мировину водитеља Средишње библиотеке Срба у Хрватској ВЕЛИМИРА СЕКУЛИЋА

Дугогодишњи водитељ и један од оснивача Средишње библиотеке Срба у Хрватској Велимир Секулић, први је предсједник Друштва након обнове рада 1993. године, добитник "Просвјетине" Златне значке. Рођени Даруварчанин, завршио је основну школу и гимназију у родном граду. Године 1971. дипломирао је југославенске језике и књижевност и компаративну књижевност на Филозофском факултету у Загребу. Од тада је радио као средњошколски учитељ и главни уредник локалне радио постаје у Даруварy; од 1976. до 1992. радио је на Полицијској академији (Унутарњи образовни центар) у Загребу; а од 1993. до 1996. био је предсједник Српског културног друштва "Просвјета". Године 1996. иницијатор је покретања Средишње књижнице Срба у Загребу коју је од тада и водио. Организирао је низ књижевних трибина, ликовних изложби, угостио велики број истакнутих српских писаца из матице као и Хрватске те предано радио на обогаћивању књижног фонда те проширењу и уређењу просторија библиотеке.

Прилози

Етно изложба народног текстила "Моја мати ћилим тка"...

Српско културно друштво "Просвјета" поставило је изложбу народног покућства између два свјетска рата под називом "Моја мати ћилим тка...", која се у Галерији Средишње библиотеке Срба, у Прерадовићевој улици 18/И у Загребу, могла погледати до 4. до 18. јула, ауторице Љиљане Вукашиновић. Нити један изложени предмет није донесен из неког музеја или завичајне збирке, него су сви примјерци посуђени од житеља. Представљено народно благо из српских села у Хрватској има два слоја, онај заједнички српско-хрватски видљив кроз, на примјер, цвјетне и геометријске мотиве на експонатима. Почетком 20. стољећа појавили су се и национални мотиви као нека врста одјека националног интеграцијског процеса. Тада се појављују српски грбови, заставе, натписи, као и ћирилично писмо, понекад и наивно извезено. Такво што јављало се и на свим другим подручјима у Хрватској гдје живе Срби. Изложба је важна због педагошког карактера и за пододборе "Просвјете", како би освијестили дио вриједности које имамо, да оне још увијек постоје, да их треба чувати и сакупљати. Како је још пуно народног сачуваног блага свједочи ова изложба на којој се међу шездесетак експоната налазе и бројне шаренице, ћилими и пешкири. Ту је и јастучница са извезеним ликом кра-

ља **Александра Карађорђевића и краљице Марије.** Овај тип изложених предмета представља се широј јавности по први пут у Хрватској, уопће. Старинску атмосферу изложбе дочарало је шестеро млади људи, чланова српских фолклорних друштава из Источне Славоније, обучених у народне ношње. (М.Ј.)

IN MEMORIAM

Душан Радаковић (1944. - 2013.)

Дан иза првог маја напустио нас је Душан Радаковић, генерални секретар Српског културног друштва "Просвјета" у више мандата, укључујући и онај реоснивачки с почетка 1993. године. Управо су њему, као првом секретару Друштва и Велимиру Секулићу као првом предсједнику поновно основане Просвјете, недавно, о двадесетој годишњици тог чина, додијељене златне значке. Напустио нас је недуго након тога, у 69. години – отишао је нагло, отказало му је срце, баш у Ријеци, кад смо комеморирали Тању Олуић, нашу заједничку колегицу из ријечког пододбора. Радаковић се родио у Јошану у Лици 1944. године, у "грофовији", како је од миља називао свој завичај у удбинском крају, сваки пут кад бисмо прошли тим дијелом личке магистрале. Душко је знао све о Просвјети и ја као његов насљедник на мјесту генералног секретара, у организационом и садржајном смислу, практички сам све од њега научио...

Кад сам на трсатском гробљу, приликом испраћаја наше Тање, сазнао да је Душко преминуо, дуго нисам у то могао повјеровати, шокирало ме то као малошто дотад. Ваљда је то тако с људима који су стално активни, неисцрпне су енергије, не вјерујеш да такви одлазе, па још тако нагло.

Своју изражену педагошку црту Душко је посебно показивао у организирању мањинског школства. Е, брале, нема узалуднијег посла од тога, посла који доноси више фрустрација. Бавити се образовањем, па још мањинским, па још српским, готово да је сизифовски посао. Но Душко није посустајао, па нисам смио ни ја. Нас смо двојица "прејахали" уздуж и попријеко Хрватску не бисмо ли привољели покојег родитеља и покојег директора у сеоским школама, од Лапца до Јабуковца, да дјеци понуде образовање на ћирилици, на том несретном писму које никоме ништа није скривило, али је зато нас двојицу добрано намучило. На том и сличним пословима подерали смо омањи возни парк, иза нас је километража достојна великих путника. С Душком на путу никад није било досадно. Знао је свако мјесто, не само споменуте Окучане или Карловац, него се спре-

тно сналазио и по стазама и богазама од Славоније до Далмације. Душко, већ нам недостајеш! (Раде Драгојевић)

Татјана Олуић Мусић (1940. - 2013.)

Главна уредница дјечјег листа "Бијела пчела" и потпредсједница Српског културног друштва "Просвјета". Српску заједницу у Ријеци и Хрватској потресла је вијест да је након тешке болести у том граду 29. априла умрла Татјана Олуић Мусић, главна уредница дјечјег листа "Бијела пчела" и потпредсједница Српског културног друштва "Просвјета".

Рођена је 30. јануара 1940. у Ријеци. Завршила је Филолошки факултет, група Историја југословенске књижевности и српскохрватски језик, 1963. у Београду и Академију за позориште, филм и радио телевизију 1972. у Београду. Учествовала је у оснивању Српског демократског форума, Заједнице Срба Ријеке, Истре и Горског котара, била главна уредница "Српског гласника", првог српског листа у Хрватској, радила је и на обнови рада СКД "Просвјете", а када је 1994. обновљен пододбор у Ријеци, покренула је дјечји лист "Бијела пчела", пројект којим се због читаности и утјецаја на генерације дјеце као читалаца "Просвјета" може и мора поносити. О томе свједоче и бројне награде, од награде града Ријеке за потицање дјечјег стваралаштва из 2005, награда "Сима Цуцић" за очување српског идентитета у дијаспори из 2011. и прошлогодишња Змајева награда за потицање дјечје књижевност, као и Златна значка СКД "Просвјете" и Златна значка Културно-просвјетне заједнице Републике Србије. У јануару ове године, већ тешко болесна, добила је признање Српског народног вијећа "Никола Тесла" за развој српских институција у Хрватској. Умрла је 29. 04. 2013. године у Ријеци.

Љетна школа српског језика и културе 2013.

Љетна школа српског језика и културе одржана је осамнаесту годину за редом у организацији СКД "Просвјета" Загреб. Ако се сагледа велика традиција одржавања Љетних школа српског језика и културе у организацији СКД "Просвјета" која датира још од 1996. године, када је започела са радом Љетна школа у Пероју крај Пуле, рад, труд и залагање како централе Друштва, тако и бројних пододбора, можемо рећи да је овај пројект од вишеструког значаја како за СКД "Просвјета" тако и за цијелу српску заједницу у Републици Хрватској. Након седамнаестогодишњег низа боравка Љетне школе српског језика и културе у Пероју, ове године били смо

принуђени прекинути тај низ и Љетну школу српског језика и културе организирати на отоку Пашману у мјесту Ткон. Дјечје одмаралиште ОШ Дежановаца било је домаћин нашој дјеци са Кордуна, Баније, Лике, Славоније, Горског котара, Далмације... Ове године Љетну школу српског језика и културе похађало је 160 ученика који су се измјењивали кроз 4 групе по 7 дана током цијелог седмог мјесеца. Са њима су боравили, учили и радили бројни наставници, од којих је и најискуснији наставник Новица Вучинић који је учествовао у свим Љетним школама до сад.

ДЕСНИЧИНИ СУСРЕТИ 2013 – Интелектуалац данас

Десничини сусрети 2013. – осми по реду, а посвећени Владану Десници, писцу и његову дјелу те великим темама његова доба – одржавају се у Задру 20. и 21. септембра 2013. те у Исламу Грчком 22. септембра 2013. Десничине сусрете заједнички организирају Центар за компаративно-хисторијске и интеркултурне студије Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, Одсјек за кроатистику Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, Хрватско друштво писаца у Загребу те Српско културно друштво "Просвјета". Водитељ "Десничиних сусрета" Програма друштвено-хуманистичких и културолошких истраживања Центра за компаративно-хисторијске и интеркултурне студије Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу је проф. др sc. Драго Роксандић. Велика тема овогодишњих расправа је положај интелектуалаца данас.
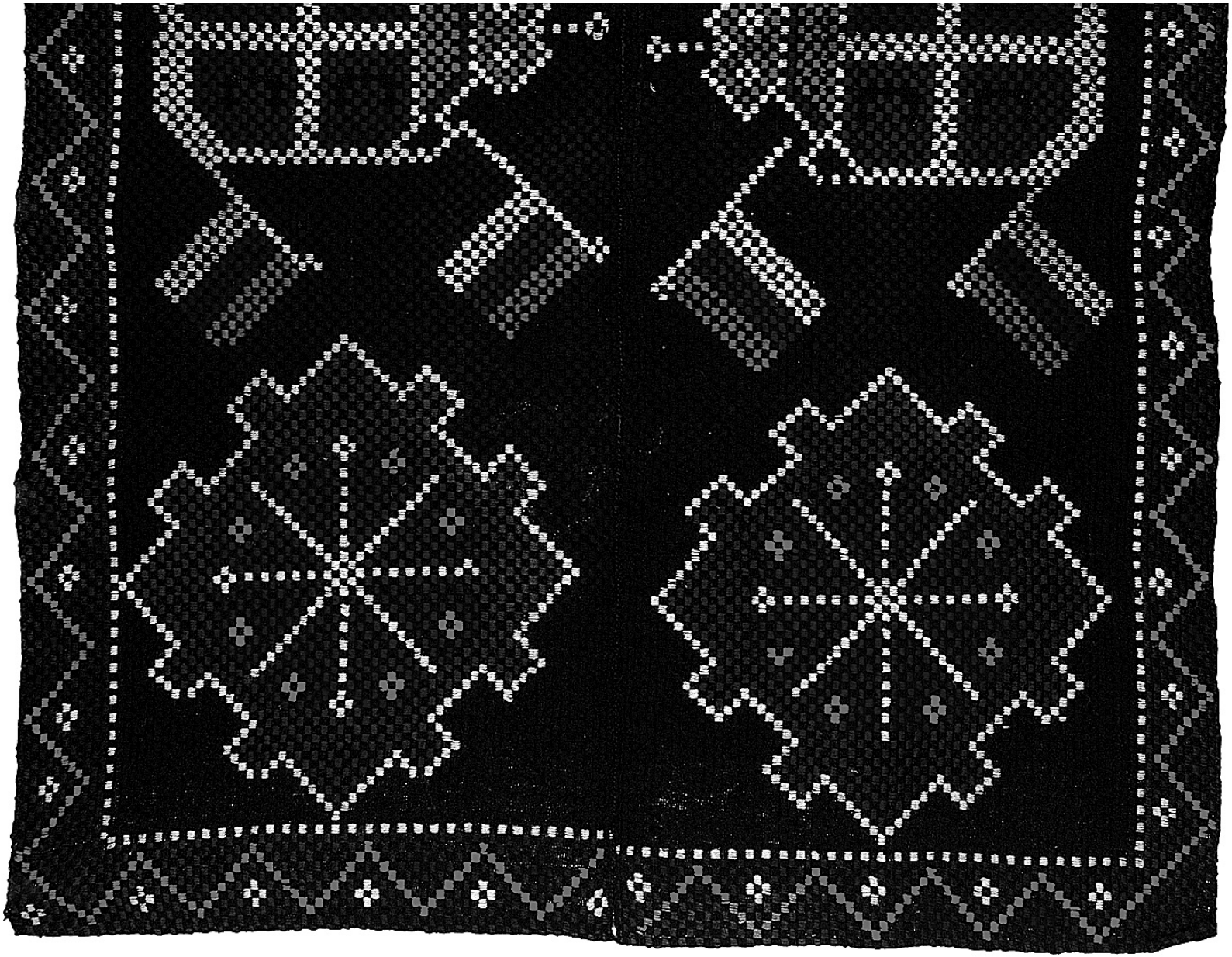
"Кратко" двадесето стољеће (1914.-1917./1918.-1989.), најчешће схваћено као "доба екстрема", односно "доба нетрпељивих", али и "доба промјена", има још једно неупитно обиљежје – "доба интелектуалаца". Од Золина J'accuse до "смрти" интелектуалног ангажмана какав је симболизирао Jean-Paul Sartre те суврмених интелектуалних контроверзи у епохи глобализацијских изазова у вези са садашњошћу и напосе будућношћу људске врсте и свијета, не престаје бити упитно што је интелектуалац, што очекивати од интелектуалаца̂ и колико су та очекивања оправдана. Прво је питање с тиме у вези сљедеће: ако се модерно друштво не може (ре)конституирати онкрај својих рационалистичких и просвјетитељских исходишта, је ли могуће говорити о повијесној истрошености појма "интелектуалца"? (Из предговора програмске књижице)